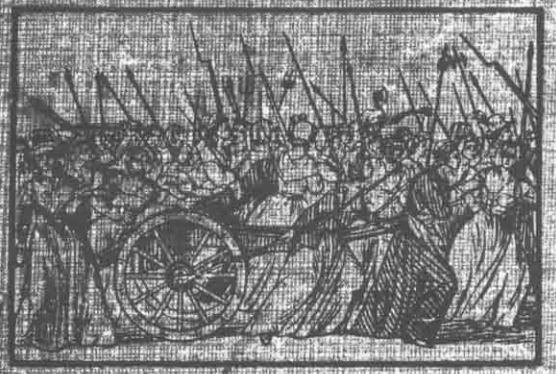
P. MUNCH

VERDENS HISTORIE

II.

P. MUNCH

VERDENS HISTORIE

DEN NYERE OG DEN NYESTE TID

KGL. BIBLIOTEK

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

P. MUNCH

LÆREBOG I VERDENS-HISTORIE

FOR GYMNASIER, HØJERE PIGESKOLER,
SEMINARIER OG HØJSKOLER

II. DEN NYERE OG DEN NYESTE TID

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

FORLAGETS BOGTRYKKERI
1908

OPLAG 2500 EKSEMPLARER

Denne Oversigt over den nyere og den nyeste Tids Historie er udarbejdet efter ganske samme Plan som første Del af denne Lærebog, der udkom i Fjor. Jeg har haft det Indtryk af de Erfaringer, som allerede er gjort ved Brugen af 1. Del, at den brede Fremstilling og Indføjelsen af Læsestykker har vist sig hensigtsmæssig. Der er da ogsaa i andet Bind optaget Læsestykker i noget større Omfang end i første Bind, og Bogen er saaledes blevet lidt større. Medens Læsestykker og Billeder i første Del udgjorde o. 150 Sider, udgør de her o. 220 Sider. Selve Læsestoffet er da ogsaa her o. 300 Sider, og i de to Bind tilsammen bliver det omtrent 600 Sider. Dette vil saaledes være noget lignende som det samlede Sidetal i de Bøger, hvorefter de forskellige Afsnit af Verdenshistorien tidligere har været lært. Og medens disse var skrevet knapt, saa talrige Udtryk krævede en Forklaring, er denne Fremstilling skrevet bredt, saaledes at der hver Gang et nyt Begreb indføres er givet en Forklaring deraf. En Del af Stoffet, især for den nyeste Tid, falder sammen med det, der læres i anden Sammenhæng under Undervisningen i Samfundskundskab. Og da hvert Lands Historie er taget for sig, har adskillige Begivenheder, som har Betydning for flere Stater, maattet omtales flere Gange. Som Regel er der da henvist til det Sted, hvor samme Begivenhed tidligere er omtalt.

Det har selvfølgelig ofte staaet for mig som tvivlsomt, hvilket Stof der skulde medtages, og hvad der kunde udelades. Hvor jeg var i Tvivl, har jeg dog oftere taget noget med end udeladt det. Det forekommer mig, at Læreren derved stilles friere i sit Valg af, hvad han vil medtage. Mangler der i Lærebogen Stof, han finder nødvendigt, da maa han med megen Anvendelse af Tid diktere dette

til. Findes der Stof, han finder overflødigt, kan han uden Vanskelighed lade Eleverne springe dette over. Her som i første Del er medtaget adskillige Sider af Historien, der tidligere som Regel helt udelodes. Dette gælder saaledes Videnskabernes og Aandslivets Historie, samt Indiens, Kinas og Japans Historie. De Lærere, som maatte mene, at disse Afsnit er for vanskelige, eller at det er uoverkommeligt at faa dem med, vil jo ogsaa nu kunne udelade dem, saaledes som det tidligere er sket.

Her som i første Bind medfører den gennemførte Deling efter Tidsrum, at de mindre Landes Historie undertiden gives i ganske korte Stykker. Særlig er dette Tilfældet med de mindre Staters Historie i de forskellige Tidsrum af det 19. Aarhundrede. Det vil her sikkert være heldigt, i det mindste ved Repetitionen, at samle f. Eks. Schweiz's eller Belgiens Historie for hele Aarhundredet.

Jeg har under Arbejdet med dette Bind modtaget Raad om Bogens Plan eller Enkeltheder deri af Skolebestyrer P. Elmqvist, Dr. phil. J. P. Jacobsen, Professor I. A. Fredericia og Dr. phil. Moltesen, der har gennemlæst enten hele Bindet eller Afsnit deraf. Jeg bringer dem herved min Tak for den Hjælp, de saaledes har ydet mig.

Februar 1908. P. MUNCH.

Kirkekampenes Tid 1517—1648.

Reformationstiden 1517—1560.

Den lutherske og den schweiziske Reformation.

1517 Luthers Fremtræden.

DEN 31. Oktober 1517 lod Martin Luther paa Kirkedøren i Wittenberg opslaa de 95 Theses, som blev Indledningen til de religiøse Stridigheder, der varigt delte den vestevropæiske Kristenhed i kæmpende Kirker. Tyskland var paa det Tidspunkt et Land i stærk Fremgang, selv om det baade i Rigdom og i aandelig Udvikling stod tilbage for Italien, Frankrig og Spanien. Folketallet gik frem, og alle Næringsveje trivedes. Universiteter og Skoler oprettedes i Mængde, og der var Liv og Røre baade i Kunstens og Litteraturens Verden. Og Sæd og Skik ændredes. Før var der noget plumpt over tysk Levevis. Nu gik man i Skole hos Italienere og Franskmænd og søgte hos dem at lære baade at leve fint og behageligt. Men Tyskland var tillige et Land i gærende Uro og stor Forvirring. Den middelalderlige Opløsning i Smaastater og Godser, som var standset i Frankrig i Middelalderens sidste Aarhundreder, var i Tyskland blevet større og større. I Spidsen stod *Kejseren.* Han kronedes med Pomp og Pragt, og stolte Minder knyttede sig til Kejsernavnet. Men i Virkeligheden var hans Magt som Kejser meget ringe. Af og til mødtes *Rigsdagen,* men dens Forhandlinger var altid langsomme og besværlige. Kun sjældent enedes man om Beslutninger af Betydning, og der var langt fra en Rigsdagsbeslutning til dens Gennemførelse. Tyskland var delt mellem halvandet Hundrede *Fyrster,* hvoraf Halvdelen var gejstlige, ɔ: Bisper og Abbeder o. lign. Den mægtigste af Fyrsterne, de habsburgske Landes Hersker, raadede over nogle Tusind Kvadratmil, en Fjerdedel

Tyskland i Fremgang.

Gærende Uro.

Kejseren.

Rigsdagen.

Fyrsterne.

af hele Riget. De Fyrster, der kom ham nærmest, havde Lande paa nogle Hundrede Kvadratmil, men de fleste af Fyrsterne havde kun smaa Riger, og mange maatte nøjes med nogle faa Kvadratmil. Fyrsternes Magt voksede. De blev stedse mere uafhængige overfor Kejseren og mægtigere i deres eget Land. Hver af dem havde sin Stab af Embedsmænd og sin lille Hær, og mere og mere bøjede de Adelsmænd og Smaabyer ind under deres Vilje. Uafhængige af Fyrsterne var *Rigsridderne* og *Rigsstæderne*. De første var et Par Tusind Adelsmænd, hver med sit større eller mindre Gods. De sidste var et halvt Hundred af Tysklands største Byer, der tit raadede over det nærmestliggende Land. Alle stod de umiddelbart under Kejseren, og Rigsstæderne sendte deres egne Udsendinge til Rigsdagen.

Rigsridder og Rigsstæder.

Byerne.

Det var *Byerne,* der bar Tidens aandelige og økonomiske Udvikling. De største af dem havde 20—30000 Indbyggere, maaske ganske enkelte lidt mere, de allerfleste langt mindre. Hist og her i Byerne sad rige Pengemænd, der kunde yde Fyrster og Prælater, ja Kejseren selv, store Laan. Navnkundigst var *Fuggernes* hovedrige Slægt i Augsburg. Og mange af Købmændene tjente gode Penge. De rejste sig anseelige Bygninger og omgav sig med en vis massiv Pragt. Ogsaa mange Haandværkere tjente godt. Tit var der Strid mellem Købmænd og Haandværkere om Byens Styrelse. Kirkerne rejste sig tættere og tættere i Byerne, og der anlagdes nu ogsaa mange Klostre i disse. Medens det før havde været det almindeligste at søge Landets Fred for Klostrene, foretrak denne Tids Munke, især Tiggermunkene, Byerne, hvor der var mest Lejlighed til at prædike og paavirke Folket. Store Rigdomme samledes hos Kirker og Klostre, tit til megen Misundelse for Borgerne. Paa Bunden fandtes i Byerne et talrigt Proletariat, løse Arbejdere og Fattigfolk, der levede af Betleri og af Kirkens milde Gaver. Hver nogenlunde anseelig By var omgivet af Volde og Grave og havde sin Borgervæbning.

Adelsmændene.

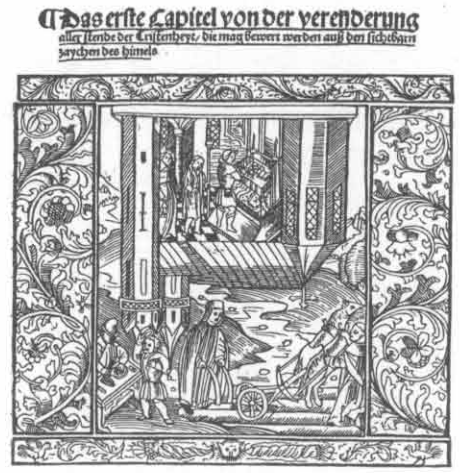
Ude paa Landet knejsede endnu Ridderborgene, og de *Adelsmænd*, som beboede dem, øvede sig endnu i Vaabenbrug og tilbragte en stor Del af deres Tid med Jagt og Drikkelag som Middelalderens Riddere. Men de befandt sig ikke rigtig vel. De mindre Adelsmænd maatte knurrende finde sig i at lyde

Fyrsterne. Og selv Rigsridderne ligesom klemtes inde mellem Fyrsterne og Byerne og saa med Harme deres Magt svinde. Deres Ejendom var Jordegods, og dette faldt i Værdi i denne Tid. Det var ved Industri og Handel, ikke ved Agerbrug, man nu tjente store Rigdomme. Til Gengæld hadede baade Rigsriddere og andre Adelsmænd „de aagrende Købmænd" af et oprigtigt Hjerte, og mange af dem røvede og plyndrede, saa godt de evnede, thi „røve og plyndre er ingen Skam, det gør de bedste i dette Land", som et af Tidens Digte siger. Man var i Tyskland langtfra naaet til en saadan Retssikkerhed som i Frankrig. *Bønderne* dyrkede Jorden for Herremænd og Prælater som stavnsbundne Fæstere. Det gik snarest tilbage for dem, skønt Agerbruget langsomt forbedredes; deres Herrer forstod stedse bedre at presse Penge af dem. Men det gærede blandt Bønderne. De fik mere og mere en Følelse af, at de havde Ret til deres Part af alle de Livsgoder, der syntes til Stede i større Mængde end i ældre Tider. Det stod for dem, som var det Herremænd, Præster og Borgere, der hindrede dem deri. Og der fandtes

Bønder ved Begyndelsen af 16. Aarhundrede. Af Albrecht Dürer.

Bønderne.

Bonden ved Alteret, Præst og Munk ved Ploven. Ovenover staar: Første Kapitel af den Forandring af alle Stænder i Kristenheden, der kan forudses efter Himmeltegnene. Efter et Skrift fra 1508, der taler Bøndernes Sag.

nu i Tyskland, ligesom i England i Wicliffs Dage, ivrige Prædikanter, som forkyndte, at alle Mennesker efter Kristi Ord var født med lige Ret, og at Frelsen ud af alle Tidens Ulykker skulde komme fra den ufordærvede Bondestand. Helt ofte rejste Bønderne sig til smaa Oprør, der dog alle let sloges ned.

Poliske Flyveskrifter.

De politiske og sociale Forhold drøftedes ivrig i talrige Flyveskrifter, og disse udbredtes i store Oplag ved Hjælp af

Valfart til et undergørende Mariabillede. Efter et Træsnit fra 16. Aarhundrede.

Bogtrykkerkunsten. De fleste af Forfatterne saa hen til Kejseren som Frelseren fra Elendigheden; ogsaa Rigsridderne, ja mange Borgere og Bønder satte deres Lid til ham. Men de haabede forgæves. Ingen Kejser evnede at standse den Udvikling, der gav Fyrsterne den politiske Magt og gjorde de rige Borgere til Herrer i det økonomiske Liv.

Aandslivet og den religiøse Iver.

I *Aandslivet* var der stærkt Røre. Talrige Forfattere og Forskere studerede Oldtidens Litteratur og tumlede med Naturvidenskabernes dunkle Spørgsmaal, alt efter de italienske Renæssanceforfatteres Forbillede (se I. S. 437—38). Men den religiøse Interesse var meget større i Tyskland end i Renæssancetidens Frankrig og Italien. Ved Universiteterne drøftede

man først og sidst teologiske Spørgsmaal. Tysklands *Humanister* var troende, ikke religiøst ligegyldige som Italiens. Stolte Kirkebygninger rejstes i større Tal end i noget andet Tidsrum af den tyske Historie, og Relikvier dyrkedes saa ivrig som nogensinde. I de kirkelige Processioner og ved de kirkelige Skuespil flokkedes Tusinder, og mægtige Skarer drog paa Valfart, snart til Rom, snart til de tyske Kirker, der gemte de navnkundigste Relikvier. Bibeloversættelser, Andagtsbøger, Salmebøger og kristelige Stridsskrifter tryktes i Oplag efter Oplag og spredtes vidt ud i Folket; mangen Borger læste selv sin Bibel og grublede paa egen Haand over dens Læresætninger. I et af Tidens Skrifter hedder det:

Humanisterne.

Bibeloversættelser.

„Hvert Land er fuldt nu af Skrifter fromme
og hvad som Sjæle til Gavn kan komme,
Bibler og hellige Kirkefædre
og andre Bøger af samme Art, —
saa mange, at det mig undrer svart,
at Ingen bliver derover bedre."

Og Præster og Munke samlede Folket i tætte, andægtig lyttende Skarer om deres Prædikestole. Beretningerne om Djævelens Misgerninger og om Helvedes Rædsler var talløse, og de blev bestandig mere skrækindjagende. Ogsaa *Heksetroen* levede frodig.

Djævletroen.

Allerede i 13. Aarhundrede var Hekseforfølgelserne begyndt kort efter de store Kætterforfølgelser overfor Valdenser og Albigenser. Det var efterhaanden rundt om i Landene blevet en vigtig Opgave for de kirkelige Domstole at opspore og straffe Hekse. Men først henved Aar 1500 tog Heksejagten ret Fart, og intet Sted dreves den med en saa lidenskabelig Iver som i Tyskland. Ogsaa Troldmænd troede man paa, men det var dog især Troldkvinderne, Heksene, det gik ud over. Man fortalte om dem, at de havde indgaaet en Pagt med Djævelen, og at de gæstede ham ved Fester, hvor der foregik de vildeste Udskejelser. Djævelen gav dem Magt til at gøre ondt mod andre Mennesker; de kunde se paa Folk med onde Øjne og læse Forbandelsesformularer over dem, saa alt gik ilde for den, de vilde til Livs. Oftest var det ældre Kvinder, der ved deres Klogskab eller ved deres Ondsindethed fik Ord for at være Hekse. Naaede Rygtet om en saadan Heks Øvrigheden, da stilledes hun for en kirkelig Domstol, hun pintes med al Slags Tortur til at bekende og straffedes derpaa med Baalet. Saa stærk var Heksetroen, at mange selv troede, at de havde sluttet Pagt med Djævelen, gæstet ham og faaet Trolddomsevnen af ham. Gejstlige og Lægmænd troede lige blindt paa Heksehistorierne. Der op-

Hekseforfølgelserne.

stod en hel Litteratur om dem. Dens berømteste Værk, er „*Heksehammeren*“, en forunderlig Samling af Beretninger om Heksenes grufulde Gerninger og Midlerne derimod.

Voksende Krav overfor Kiken.

Under dette stærke religiøse Røre voksede Kravene til Kirkens Mænd, uden at disses Liv blev bedre. Humanister og Moralprædikanter er uudtømmelige i deres Klager over de høje Prælaters og Munkenes verdslige Sindelag og ugudelige Adfærd. Bisper og Abbeder, der hver raader over sit lille Fyrstendømme, tænker tidlig og silde paa at udvide deres Magt og øge deres Rigdom. De drager i Krig som de verdslige Fyrster, de gaar paa Jagt og holder Drikkelag som disse, og ofte holder de Friller, nu som før. „Det er Bispernes Syssel“ siger en nidkær Moralprædikant „at ride med mange Heste, at tage mod store Æresbevisninger, at fylde deres Sæk, at spise lækre Høns og at rende efter Skøger.“ Og ogsaa over den lavere Gejstlighed klages der højlydt. Er der ivrige Præster, saa er der andre, der kun tænker paa egen Fordel og egne Forlystelser. Og er der mange Klostre, som med Iver tager sig af Syge og Fattige, saa er der andre, hvor Munkene og Nonnerne lever i udfordrende Overdaadighed, og Beretningerne om Munkes og Nonners Brud paa deres Kyskhedsløfte er talløse. Intet af dette var vel værre, end det havde været før. Men der blev nu skrevet og talt derom, agiteret dermed som aldrig tidligere.

Gejstlighedens verdslige Liv.

Hekse, der rider til Heksesabbath.
Af Albrecht Dürer.

Pengegriskheden.

Stærkest lyder dog Klagerne over Kirkens *Pengegriskhed.* Kirken kostede i Middelalderen i alle Lande Folket forholdsvis mange Penge. Men kun sjældent synes man at være naaet saa vidt i Udpresninger som i Tyskland omkring 1500. Gejstlige Fyrster herskede over store Dele af Riget, og overalt

ejede Kirker og Klostre talrige Grunde og Bygninger i Byerne og vidtstrakte Godser paa Landet. Kirken var fri for Skatterne, den krævede en Mangfoldighed af Afgifter, og den lokkede Penge fra det lettroende Folk ved gode Løfter om Syndsforladelse. Og en meget stor Del af disse Penge gik endda ud af Landet til Paven. Tidens Paver havde jo Brug for mange Penge. De førte Krig, de levede i Overdaadighed, og de gav med rund Haand Penge ud til Pragtbygninger og Kunstværker. Fra Italien og Frankrig flød Indtægterne ikke saa rigelig som før; des mere gjaldt det at presse ud af det trosivrige Tyskland. Paverne solgte gejstlige Embeder, de paalagde nye Afgifter, de lokkede Titusinder paa Valfartsrejse til Rom, og de sendte ud over Tyskland *Afladskræmmere,* der solgte Syndsforladelse.

Penge til Paven.

Afladshandelen.

Det var en gammel Tro indenfor Kirken, at man kunde gøre Bod for sine Synder ved at skænke Gaver til Kirken. I 13. Aarhundrede, Kirkens Storhedstid, havde Skolastikerne skabt en hel Afladslære (se I S. 384). Siden udvikledes Afladshandelen mere og mere, og Teologerne udfandt mangfoldige Grunde til Forsvar for den og talrige Forklaringer af dens Betydning. Tilgivelse for Synderne fik Menneskene af Gud, naar de alvorlig angrede deres Synd. Var Angeren fuldkommen, da behøvedes intet mere for at faa Syndsforladelse. Men som Regel var den ufuldkommen. Derfor krævedes *Skriftemaal* for Præsten og dennes Tilgivelse i Guds Navn. Ved denne Syndsforladelse, som kun Gud kan give, fries den angrende fra den evige Fortabelse. Men netop fordi Angeren er ufuldkommen, maa Præsten paalægge Bodsgerninger, som ofte ikke kan afsones i Livet, men maa sones ved Pinsler i Skærsilden. Det er for disse, man kan købe sig fri ved Aflad. Paven har Ret til at yde denne, da han raader over Kirkens Skat af gode Gerninger, som er opstaaet derved, at Kristus og Helgenerne har gjort mere godt, end de egentlig behøvede. Man kunde købe Aflad for de Afdøde, hvorved disse friedes fra Skærsildspinen, og man kunde endog købe fremtidig Aflad for Resten af sit Liv.

Afladslæren.

Aflad solgtes i Rom, især i „de store Jubelaar“, hvoraf det første fejredes Aar 1300. Men tit overdroges det en Prælat andetsteds at sælge Aflad, og omkring 1500 blev det almindeligt, at der udsendtes Afladskræmmere, som drog fra By til By og solgte Aflad til enhver, der vilde købe. Folk strømmede til i Mængde. Afladskræmmerne forklarede dem ikke, hvad Afladen egentlig gjaldt. Det var baade for dem og Køberne teologiske Spidsfindigheder. Naar jævne Folk for deres Penge fik udleveret et højtideligt Afladsbrev med Pavens Navn og Segl, troede de, at de havde købt sig fri baade for Skærs-

ildspinen og for Helvedes Rædsler. Det hele Afladsvæsen angrebes ofte, men det hindrede ikke, at det dreves i stedse større Stil.

Luther født 1483.

Under saadanne Forhold var det, *Martin Luther* begyndte sit Angreb paa Pavekirken. Han var født Mortensdag d. 10. Novbr. 1483. Hans Fader var Bjergarbejder i Eisleben, og Luther havde det haardt som Barn under fattige Kaar og streng Tugt. Men Forældrene var stræbsomme Folk, som arbejdede sig frem, og som vilde have, at deres Søn skulde naa videre end de selv. De sendte ham da i Latinskole. En Tid tjente han som andre fattige Elever sit Ophold ved at gaa rundt og synge for Dørene. Siden kom han i Huset hos en velstaaende Borgerfrue, hvis Børn han underviste, og hos hvem han havde det godt. 18 Aar gammel blev han Student ved Universitetet i *Erfurt*. Faderen kunde nu yde sin begavede Søn den fornødne Hjælp, og det var hans Haab, at der skulde blive en stor Jurist ud af ham. Martin Luther studerede flittig i nogen Tid. Men saa overvældedes han af Bekymring for sin Sjæls Frelse. En Vens pludselige Død gjorde et stærkt Indtryk paa ham, og da han en Dag paa Vejen hjem overraskedes af et voldsomt Tordenvejr, troede han i Tordenbraget at høre Guds vrede Røst, og i sin Sjæleangst lovede han Gud at gaa i Kloster. Til stor Misfornøjelse for Faderen, blev han da Augustinermunk. Han fulgte de strengeste Klosterregler. „Er nogensinde en Munk kommet i Himmelen ved sit Munkeliv, da vilde jeg være kommet der," sagde han siden. Men han fandt ikke den Sjælefred, han søgte med saa brændende Iver. Da gav en af Ordenens Ledere, til hvem han klagede sin Nød, ham det Raad at søge Frelse

En Synder, der pisker sig selv.
Af Albrecht Dürer.

Student i Erfurt.

Augustinermunk.

ikke ved egne Gerninger, men ved Troen paa Frelseren. Dette slog ned i ham, og han blev fra nu af roligere. Paa en Rejse til Rom søgte han dog fra Helgenlevning til Helgenlevning; endnu havde han Hovedet fuldt af de gamle Forestillinger.

Luther i Wittenberg.

25 Aar gammel kaldtes saa Luther som Professor til Universitetet i *Wittenberg*, der kort i Forvejen var oprettet af Kurfyrst *Frederik den Vise* af Sachsen. Wittenberg var en lille By med et Par Tusind Indbyggere, og Universitetet var endnu beskedent, men dets Ry voksede hastig. Luthers Forelæsninger kaldte i de følgende Aar Studenterne til det unge Universitet i hurtig stigende Tal. Det var Teologien, der især sysselsatte ham. Den humanistiske Filosofi, hvis ypperste Talsmand var Erasmus af Rotterdam (se I S. 438), var ham vel ikke ubekendt, men han beskæftigede sig kun lidt dermed. Hans Yndlingsforfattere blev Paulus og Augustin, og i god Overensstemmelse med deres Tankegang lærte han stedse bestemtere, at det var ved Troen og Naaden, ikke ved de gode Gerninger, Menneskene retfærdiggjordes. Men endnu følte han sig ikke i Modsætning til Kirkelæren.

Tetzel.

Da kom Gennembrudet i 1517. Leo X havde sendt sine Afladskræmmere ud over Tyskland for at samle Penge til Peterskirken. I de sachsiske Lande drog Dominikanermunken *Johan Tetzel* rundt og solgte Aflad. I pragtfuldt Optog rejste han fra By til By. Præster og Munke, Borgmestre og Raad, Skolelærere og Elever, Købmænd og Haandværkere drog ham i Møde, naar han nærmede sig en By. Under Kirkeklokkernes Klemten gik Toget til Hovedkirken, og her rejstes et stort rødt Kors, medens Pavebanneret plantedes foran Altret. Pavebullen, der gav ham Ret til at sælge Aflad, oplæstes, og Handelen begyndte; Taksterne var forskellige efter de Købendes Formuesforhold. Frederik den Vise forbød Handelen indenfor sit Riges Grænser, men Folk strømmede til Nabobyerne, naar Tetzel gæstede disse, og købte Aflad af ham. Nogle af dem gik bagefter med Afladsbrevene til Luther og bad ham godkende dem. Luther nægtede det, Folk klagede til Tetzel, og denne slog om sig med hæftige Trusler mod den opsætsige Professor. Da brød Luther løs. Den 31. Oktober 1517 lod han paa Slotskirkens Dør opslaa de berømte 95

De 95 Theses 1517.

Theses. Denne Fremgangsmaade stemmede overens med Universiteternes Skik; paa saadan Vis plejede Professorerne at udfordre til Diskussion om omstridte Spørgsmaal. Det var ikke mod selve Afladen, men kun mod dens Misbrug, han vendte sig. Han hævdede, at Paven kun kunde eftergive de Straffe Kirken selv havde paalagt, men han nægtede ikke i al Almindelighed Pavens Ret til at sælge Aflad.

Den sande Syndstilgivelse. Af Hans Holbein den Yngre.

„Paven" hedder det, „hverken vil eller kan eftergive nogen anden Pine end den, han selv har paalagt efter eget Tykke eller i

Den falske Syndstilgivelse. Af Hans Holbein den Yngre.

Kraft af Kirkelovene." „Derfor farer de Aflads-Prædikanter vild, som siger, at et Menneske ved Pavens Aflad kan blive fri for al Straf og frelses." „De prædiker Tant og Menneskeværk, der foregiver, at saasnart Pengene klinger i Kisten, flyver Sjælene ud af Skærsilden."

„De, som mener ved Afladsbrevene at være sikre paa deres Salighed, vil blive evig fordømte med deres Læremestre." „Enhver Kristen, der er oprigtig bedrøvet over sine Synder, han har fuld Forladelse for Straf og Skyld, og den bliver ham til Del ogsaa uden Afladsbrev." „Man skal lære de Kristne, at den, som giver til den fattige eller laaner den trængende, handler bedre end den, der køber Aflad." „Man skal lære de Kristne, at den, som ser sin Næste lide Mangel og køber Aflad uden at hjælpe ham, han skaffer sig ikke Pavens Aflad, men Guds Vrede." „Man skal lære de Kristne, at naar Paven uddeler Aflad, baade trænger han mere til og vil hellere have en from Bøn end rede Penge." „Man skal lære de Kristne, at saafremt Paven kendte Afladskræmmernes Udsugelser, saa' han hellere, at St. Peters Kirke blev brændt til Støv og Aske, end at den skulde opbygges ved hans Faars Hud og Kød og Ben." „Man skal lære de Kristne, at Paven baade er pligtig og villig til, om han saa skulde blive nødt til at sælge St. Peterskirken, at give af sin egen Lomme til de Mennesker, som visse Afladsprædikanter nu i saa stort Tal skaffer af med deres Penge." „Afladsbrevene giver kun en tom Sikkerhed for Frelsen, om saa Afladskræmmeren, ja Paven selv vilde sætte sin Sjæl i Pant derpaa." „Hvo, som taler mod den pavelige Aflads Sandhed, han være forbandet." „Men hvo, der er bekymret og ængstet i Sjælen over Afladskræmmernes ublu og skamløse Ord, han være velsignet." „En saadan fræk Prædiken af Afladen gør, at det ogsaa falder haardt for de Lærde at hævde Pavens Ære og Værdighed imod Bagtalelse eller endog imod kildne Spørgsmaal fra Menigmand." „Som for Exempel: Hvorfor løslader Paven ikke straks alle Sjælene af Skærsilden for den allerhelligste Kærligheds Skyld og for den svare Vaande, Sjælene er i." Ligesaa: „Hvorfor bygger Paven nu ikke langt hellere St. Peters-Kirken for sine egne Penge end for de fattige Kristnes, eftersom han vist for Øjeblikket er rigere end den rigeste Crassus?" —

Stærkt Røre i Tyskland.

Luthers Angreb i disse Theses gjaldt ikke selve Romerkirken, men kun dens mest iøjnefaldende Misbrug. Men Angrebet førtes med uimodstaaelig Lidenskab, Formen var folkelig, og Grundene var letfattelige ogsaa for Menigmand. Og disse 95 Sætninger virkede som et Kampraab, der kaldte til Strid mod Pavens Udsugelse af Tyskland. „I 4 Uger," siger en af Tidens Forfattere, „foer de gennem hele Kristenheden, som om Englene selv var Budbringere." Vist er det, at de kraftige Ord vakte en ganske usædvanlig Opsigt i Tyskland. Tetzel udgav nogle Modtheses, men Wittenbergs Studenter brændte disse, og overalt fandt Luthers dristige Ord Tilslutning. Pave Leo X søgte først med det Gode at faa Luther til at tilbage-

kalde sine Paastande. Bruge Magt kunde man ikke, da Kurfyrst Frederik holdt sin beskyttende Haand over den unge Mand, der saa pludselig havde gjort hans nye Universitet berømt. Det lykkedes at faa Luther saa vidt, at han skrev et underdanigt Brev til Paven. Men saa kom det til en offentlig Diskussion mellem Luther og en stridbar Teolog, Dr. *Johann Eck*. Luther fulgtes til Leipzig, hvor Diskussionen skulde foregaa, af 200 Studenter væbnede med Hellebarder. Fyrster og Professorer, Studenter og jævne Borgerfolk flokkedes om de to Katedre, fra hvilke de to Mænd førte Ordet mod hinanden. Eck, der var en meget dygtig Debatør, drev Luther længere og længere ud i Paastande, der stred mod Kirkelæren. Først kæmpede de om Naaden og de gode Gerninger, derpaa om det farligere Emne: Pavens Myndighed. Luther hævdede, at den græske Kirke havde haft mange hellige Mænd, skønt de ikke anerkendte Paven; Eck svarede, at dette var Wicliffs og Huss' Lære, der allerede var dømt af Kirkeforsamlingen i Konstanz. Da gav Luther til Svar, at ikke alle Wicliffs og Huss' Paastande var falske. Dermed var det afgørende Ord faldet. Luther havde fornægtet baade Pavens og Kirkeforsamlingens Eneret til at fortolke Biblen. Brudet var sket.

Diskussion med Dr. Eck.

Imidlertid voksede Bevægelsen i Folket. Riddere og Borgere, Professorer og Studenter hilste Luther som den store Fører, der skulde fri dem fra det romerske Aag. Humanisterne vaklede. Erasmus syntes ikke om denne Uro, han vilde reformere mere lempelig, og den lidenskabelig troende Luther tiltalte ikke denne kølige Skeptiker. Men andre Humanister fulgte Luther, blandt dem den lærde, sagtmodige *Philip Melanchton*, der snart blev hans bedste Hjælper. Og helt begejstret var *Ulrich von Hutten*, Humanist, Kriger og Digter paa en Gang, en glødende Fjende af Rom og af de tyske Fyrster.

Philip Melanchton.

Midt under dette Røre døde Kejser Maximilian, 1519. Alle Forventninger knyttedes til hans Sønnesøn, den unge Kejser Karl V, der i Forvejen herskede over det mægtige spanske Rige, og som nu arvede de habsburgske Lande og valgtes til Tysklands Kejser.

Karl V 1519.

Trods al Fornuft troede man paa, at denne halvfremmede Fyrste skulde blive en tysk Folkekejser i Otto den

Stores Stil. Luther droges af Hutten og andre ivrige Mænd ind i dette politiske Røre og optraadte samtidig med stigende Voldsomhed mod Paven. Da denne satte ham i Band svarede han med en hel lille Række af hæftige Stridsskrifter.

Luthers voldsomme Optræden.

Det dristigste af Luthers Skrifter fra denne Tid bærer Titlen „Til den kristelige Adel af den tyske Nation." Han udbryder her: „Romanisterne har med stor Snildhed draget tre Mure omkring sig, hvormed de hidtil har værnet sig, saa at ingen har kunnet reformere dem. Hele Kristenheden er derved sunket forfærdelig dybt.

„Til den kristelige Adel".

For det første har de, naar man er trængt ind paa dem med verdslig Magt, paastaaet og sagt: Verdslig Magt har intet over dem at sige, men tværtimod omvendt, gejstlig Magt staar over den verdslige. For det andet, hvis man har villet gendrive dem med den hellige Skrift, sætter de derimod: Det tilkommer ingen anden end Paven at udlægge Skriften. For det tredje: Truer man dem med et almindeligt Kirkemøde, saa opdigter de, at ingen anden end Paven kan sammenkalde et Kirkemøde. Saaledes har de lønlig frastjaalet os tre Ris, for at de kan være ustraffede, og forskanset sig sikkert bag de tre Mure, for at kunne drive alle Haande Skalkhed og Ondskab." Han nægter, at de Gejstlige staar højere end Lægmænd: „At Paven eller Bispen salver, kronrager, ordinerer, indvier, giver Lægmanden andre Klæder, det kan nok skabe en skinhellig eller et Drog, men gør aldrig nogen til en Kristen eller et gejstligt Menneske." Og end stærkere nægter han, at Paven alene kan udlægge Skriften. Det er „en nedrig, opdigtet Fabel." „Dersom Paven handler mod Skriften, er vi pligtige til at staa Skriften bi, sætte ham i Rette og tvinge ham." Om hele det pavelige Styre og Handelen med Embeder bryder han ud i de voldsomme Ord: „Der er en Køben, Sælgen, Bytten, Tusken, Hurlumhej, Løgn, Bedrag, Røven, Stjælen, Spektakel, Horeri, Kjeltringestreger paa alle Haande Maader, Gudsbespottelse, saa det ikke er Antikristen muligt at regere forargeligere." Han tilraader i stærke Ord Fyrster, Adel og Stæder at rejse sig mod denne Plyndring. Ogsaa mod *Coelibatet* vender han sig. Han nægter Pavens Ret til at forbyde Præsterne at gifte sig og giver Paven Ansvaret for alle de Synder, Coelibatet medfører. „Paven er Skyld i alle de Synder, som begaas derimod, i alle de Sjæle, som derved fortabes, i alle de Samvittigheder, som derved forvirres og plages." Ogsaa Kirkeskikkene angriber han. Fasten bør afskaffes, der bør ikke være andre Helligdage end Søndagen, o. s. v.

I et andet Skrift „Om Pavedømmet", siger han om Udsugelsen af Tyskland: „Mainz' Bispedømme har næsten i Mands Minde købt otte Bispekaaber fra Rom, hvoraf hver staar i en Pris af henved 30000 Gylden. Om de andre utallige Bispedømmer, Prælaturer og Len tier jeg. Saaledes kan man tage os tyske Taaber ved

„Om Pavedømmet".

Næsen og bagefter sige: det er Guds Bud, at der ikke skal være nogen Bisp uden Anerkendelse af Romerpaven. Det undrer mig, at Tyskland, hvoraf jo Halvdelen om ikke mere er i Kirkens Eje, endnu har en Penning tilovers til de usigelige, utallige, utaalelige romerske Tyve, Skælmer og Røvere. Man siger, at Antikristen skal finde Jordens Skatte. Jeg mener, at Romanisterne har fundet dem, og at det værker os paa Liv og Legeme. Vil de tyske Fyrster og Adelen ikke inden længe hjælpe til at hæmme dette Onde, da vil Tyskland blive lagt øde, eller det maa opæde sig selv. Det vilde være den største Fryd for Romanisterne, der ikke holder os for andet end Udyr, og som i Rom har lavet et Ordsprog om os, der lyder som saa: Man skal *fraliste* de tyske Narre Guldet, som man bedst kan."

Bandbulen brænles.

1520 kastede Luther i Professorers og Studenters Nærværelse den pavelige Bandbulle, „denne formastelige, kætterske, løgnagtige Bulle" paa Baalet med Ordene: „Den evige Ild skal fortære Dig, fordi Du har bedrøvet Herrens Hellige." Og han sluttede et lille Skrift mod Bullen med Udbrudet: „Vil Paven ikke tilbagekalde og fordømme denne Bulle og derhos revse Dr. Eck og hans Følgesvende, der slutter sig til denne Bulle, saa skal ingen tvivle om, at Paven jo er Guds Fjende, Kristi Forfølger, Kristenhedens Ødelægger og den rette Antikrist. Thi hidtil har det endnu aldrig været hørt, at nogen har fordømt den kristelige, aabenlyst bekendte Tro, saaledes som denne Helvedes forbandede Bulle gør det." —

Rigsdagen i Worms 1521.

Imidlertid var Karl V kommet til Tyskland. Han var Katolik og en Ordenens Mand, hvem det hele Røre var højlig imod. Men han indsaa, at det var fornødent at fare med Lempe. 1521 holdt han *Rigsdag* i *Worms* for at bringe Ro i Riget. Ogsaa Luther stævnede han dertil. Luthers Venner advarede ham, men de fik til Svar: „Selv om der var saa mange Djævle i Worms, som der er Teglsten, jeg vilde dog dertil." Hans Rejse blev et Triumftog; hvor han kom frem, hyldedes han af tætte Menneskeskarer. I Worms stedtes han da for Fyrsternes Forsamling. Hans Skrifter laa opdyngede paa et Bord, og Dr. Eck spurgte ham, om han vilde tilbagekalde, hvad han havde skrevet. Han forlangte Udsættelse til næste Dag, og det paastaas, at Kejser Karl haanlig udbrød: „Den Munk skal ikke gøre mig til Kætter." Men Dagen derefter stod Luther fast og rolig for de fornemme Herrer. „Jeg kan ikke", sagde han, „underkaste min Tro, hverken under Paven eller Kirkeforsamlingen; thi det er klart som Dagen, at de ofte har taget fejl. Hvis jeg ikke overbevises ved Skriftens Vidnesbyrd eller ved klare Grunde, kan jeg intet kalde tilbage, thi det er ikke godt for en Kristen at handle mod sin Samvittighed. Gud hjælpe mig, Amen."

Luther erklæres fredløs.

Derefter førtes Luther ud, og faa Dage senere lystes Rigens Akt over ham. Han var nu en fredløs Mand. Men hverken Kejser eller Rigsdag havde Magt til at gøre ham noget. Paa Vejen fra Worms lod Kurfyrst Frederik ham omringe af en Skare af sine tro Mænd, der bragte ham til Borgen *Wartburg*. Her levede han et Aarstid i Sikkerhed, uden at Folk ret vidste, hvor han var. Han kaldte sig Junker Georg, lod Skægget vokse og gik med Sværd ved Siden. Dette Aar gik med nye Selvprøvelser. Flere Gange troede han sig i personlig Kamp med Djævelen. Men efterhaanden blev Luther igen roligere og vandt mere Klarhed over sine Meninger. Under Wartburgopholdet oversatte han *det ny Testamente* til Tysk efter den græske Tekst, ikke som de sædvanlige Oversættelser efter den latinske Vulgataudgave. Han anvendte det sachsiske Kancellisprog, som Kurfyrstens Embedsmænd brugte. Hans Oversættelse blev overordenlig udbredt, og den fik stor Betydning for det tyske Skriftsprogs Udvikling.

Luther paa Wartburg.

Oversættelse af det ny Testamente.

Karlstadt.

Imidlertid blev Ophidselsen større og større rundt om i Tyskland. I Wittenberg gik Luthers Disciple med den ivrige *Karlstadt* i Spidsen langt videre, end Luther ønskede, til stor Forskrækkelse for Kurfyrsten. Gudstjenestens Former blev helt forvandlede; Præster og Munke giftede sig, og Kirker plyndredes. Der herskede almindelig Forvirring og Ophidselse. Da vendte Luther tilbage fra Wartburg og genoprettede Ordenen i Wittenberg, medens Karlstadt forlod Byen. Ingen tænkte længere paa at udføre Fredløshedsdommen.

Rigsriddernes Opstand.

Kort efter rejste Rigsridderne sig til væbnet Oprør. Men Fyrsterne besejrede dem hurtig; de stærkeste Borge faldt let for det fyrstelige Artilleri. Hutten døde som en slagen Mand. Men snart fulgte et *Bondeoprør* af en ganske anden Voldsomhed. Vi har set, hvorledes det længe havde gæret blandt Bønderne. Nu da alt syntes i Opløsning, brød de løs 1524. Lynsnart bredte Bondeoprøret sig over næsten hele Sydtyskland. I store Flokke trængte Bønderne ind paa Adelsborgene, slog Beboerne ihjel og stak Ild paa Borgen. Ogsaa de forhadte Munke gik det haardt ud over. Flere Byer sluttede sig

Bondeopstanden 1524.

til de forbitrede Bønder. Disse var oftest ret uklare over, hvad de egentlig vilde opnaa, men til sidst opstillede de dog en Art fælles Program „de 12 Artikler". De krævede at Menighederne frit skulde vælge deres Præster, Evangeliet prædikes rent, Tiendeafgifterne ophæves, Stavnsbaandet afskaffes, Hoveriet indskrænkes og Bønderne have fri Jagt og Fiskeri og uhindret Adgang til Skovene. Sin største Voldsomhed fik Bevægelsen i Byen *Mühlhausen* i Thüringen, hvor en fanatisk Prædikant *Thomas Münzer* ledede den. Han forkyndte, at det Tusindaarsrige, den hellige Skrift varslede, var nær, og forlangte, at den fuldkomne Lighed straks skulde indføres blandt Menneskene. Og i Overensstemmelse dermed styrede han i Mühlhausen.

Th. Müzer i Mühlhausen.

Bønderne dræber en Ridder.
Billede paa Bondefanen „Forbundsskoen", efter et af Tidens Skrifter: Trostspiegel.

Alt dette vakte stor Forfærdelse. Luthers Modstandere gav ham Skylden. Det var Følgen af hans kætterske Lærdomme, sagde de. Men i Virkeligheden saa Luther med megen Uvilje paa alle disse Voldsomheder. Han vilde en religiøs Reform, ikke en social Revolution. I Politik og Samfundsspørgsmaal var han snarest konservativ, og den religiøse Reform, vilde han, skulde være rolig og maadeholden. Han manede først baade Bønderne og Herremændene til Fred, men da Bevægelsen tvertimod blev voldsommere og voldsommere, vendte han sig hæftig imod den i sit Skrift *„Mod de røveriske og morderiske Bønder."*

Luther og Bondeoprøret.

Mod Bønderne.

Det hedder her: „Det er idel Djævelsgerning, de iværksætter, og i Særdeleshed er det Ærkedjævelen, der regerer i Mühlhausen og anstifter ikke andet end Rov, Mord og Blodsudgydelse." „Derfor skal her, hvo som kan, hemmelig eller aabenbare, slaa til, hugge ned for Fode og fælde og betænke, at der ikke kan gives noget mere giftigt, skadeligt og djævelsk end et oprørsk Menneske. Det er med det, som naar man skal slaa en gal Hund ihjel; slaar du den ikke ihjel, saa gør den det af med dig og med et helt Land tilligemed dig." Han fremhæver ivrig, at Skriften siger: „Hvert Menneske være Øvrigheden underdanig" og fortsætter: „Thi Daaben frigør ikke Legemet og Godset, men Sjælene. Evangeliet gør heller ikke Gods og Ejendom fælles, undtagen man af sig selv og godvillig gør dette, saaledes som Apostlene og Disciplene gjorde, og de forlangte ikke, at Pilatus's og Herodes's Ejendom, der ikke hørte dem til, skulde være Fælleseje, saaledes som vore vanvittige Bønder nu fordrer i deres Afsindighed, men kun deres egen Formue." „Det er mig nogle nette Kristne. Jeg tror, at der ikke mere er nogen Djævel i Helvede, men at de alle til Hobe er farede i Bønderne." Fyrster og Herrer maa slaa disse Bønder ned. „Det er ikke Tid til at sove her. Her gælder heller ikke Taalmodighed eller Barmhjærtighed; nu er det Sværdets og Vredens Tid og ikke Naadens Tid." „Hvo der dræbes paa Øvrighedens Side, han er en ægte Martyr for Gud." „Omvendt, hvo der omkommer paa Bøndernes Side, skal evig brænde i Helvede." „Saadanne underlige Tider er det nu, at en Fyrste kan fortjene Himmelen ved Blodsudgydelse langt mere end andre ved Bønner. Derfor kære Herrer, her skal I befri, redde, hjælpe og forbarme Eder over de stakkels Folk. Stik, hug til, slaa, dræb her, hvo der kan! Bliver du slaaet ihjel derfor, vel dig! En saligere Død kan du aldrig faa."

Det varede ikke længe, før det gik, som Luther ønskede. Bondehærene var og blev uordnede, og da Fyrsterne først fik deres Hære samlet, slog de dem let. Hævnen blev blodig; Bønderne myrdedes i Tusindvis. Bondens Afhængighed af Herremanden blev fra nu af langt større end før. Hoveriet tog til, og Stavnsbaandet blev mere og mere almindeligt.

Oprøret slaas ned.

Medens disse blodige Kampe udfægtedes, gav Luther i al Stilhed *den nye Lære* fast Form og indførte *en ny Kirkeordning* i Kurfyrstens Land. Han byggede sin Lære paa *Skriften,* paa Biblen. Den skulde man holde sig til. De Lærdomme, Paverne i Tidens Løb havde opstillet, *Kirkens Tradition,* skulde man ikke bryde sig om, naar de ikke stemmede nøje med Biblens Ord. Han nægtede Pavens Eneret til at fortolke Bibelen. Enhver maatte selv fortolke denne. Ikke ved gode Gerninger men ved Tro retfærdiggjordes Menneskene. Troen paa Gud og hans Naade var det afgørende; med Troen fulgte af sig selv de gode Gerninger. Ligesom

Luthers Lære.

Augustin nægtede han, at Menneskeviljen er fri. Han førte herom en hæftig Strid med Erasmus; denne angreb ham i et Skrift med Titlen „Om den frie Vilje"; og Luther svarede med et andet „Om den trælbundne Vilje." Ogsaa her traadte Luther i Modsætning til den katolske Kirke, der nærmest fulgte Læren om den frie Vilje. Senere udtalte Luther sig lidt ubestemt herom, og indenfor den lutherske Kirke vendte man efter hans Død tilbage til Troen paa den frie Vilje. Om Nadveren var det Pavekirkens Lære, at Brød og Vin ved et Mirakel forvandledes til Kristi Legeme og Blod. Luther nægtede dette; der skete ingen Forvandling, mente han, men Kristi Legeme og Blod var dog til Stede paa en for Menneskene ufattelig Maade. Nadveren skulde nydes i begge Skikkelser, baade Brød og Vin, ogsaa af Lægfolk. Der fandtes efter hans Mening ikke det skarpe Skel mellem Gejstlige og Lægfolk, som Pavekirken hævdede. Coelibatet skulde ophøre, Præster have Lov til at gifte sig. Selv ægtede han en tidligere Nonne *Katharina von Bora*. Klostrene skulde ophæves og Fasten afskaffes. De kirkelige Ceremonier skulde være jævnere end hidtil. Prædiken og Salmesang paa Modersmaalet, ikke den latinske Messe skulde være Hovedsagen ved Gudstjenesten. Han skrev selv tyske Salmer og komponerede Melodier dertil. Berømtest blandt hans Salmer er: „Vor Gud han er saa fast en Borg." Helgen- og Jomfru Marie-Tilbedelsen saavel som Relikviedyrkelsen fordømte han, og ogsaa Skærsildslæren forkastede han ganske. Af de 7 Sakramenter anerkendte han kun

Martin Luther i Aaret 1525.
Efter et Maleri af Lucas Cranach.

Luthers Ægteskab.

de tre: Daab, Bod og Nadver. For at hjælpe med til Ungdommens Oplærelse i den rette Tro, skrev han sin lille Katekismus.

Luthers Kirkeordning.

Vanskeligst for Luther var det at faa afgjort, hvorledes den nye Kirke skulde styres. Naar enhver maatte fortolke Biblen, som han vilde, da sprængtes jo let hele Kirkesamfundet. Snart en, snart en anden fortolkede Biblen paa en Maade, som ingenlunde stemmede med Luthers Meninger. Luther vilde ikke finde sig deri, og han bad Kurfyrsten hjælpe sig mod dem og forbyde dem at udbrede deres Vranglære. Ogsaa mod Katolikerne anvendte han Fyrstens Hjælp. Paa den Maade kom han ligesom af sig selv til at gøre Fyrsten til „Nødbiskop", som han sagde. Dette vilde i Virkeligheden sige, at Fyrsten blev Kirkens Overhoved, og det blev denne Ordning, som siden sejrede i alle de Lande, hvor den lutherske Lære trængte frem. Det blev Fyrsterne, der udnævnte de højere Gejstlige og ofte tillige de lavere. Og det blev Fyrsterne, der faktisk fik Magt til at afgøre, hvad der var den rette Lære. Hver Fyrste blev indenfor sin Stat Kirkens Overhoved. Af *Kirke-* og *Klostergodset* blev noget givet tilbage til Adelsslægter, der i sin Tid havde skænket det som Løn for Messer over deres Afdøde. Men det meste tilfaldt Staten. Noget deraf anvendtes til Universiteter og Skoler, til Fattigpleje og Hospitaler, andet blev almindeligt Krongods.

Fyrstekirke.

Kirkegodset.

I Middelalderen havde Kirkens Mænd hævdet, at den gejstlige Magt stod over den verdslige; nu blev det omvendt. Dette havde længe været Fyrsternes varmeste Ønske, og mange af dem stillede sig velvillig overfor den lutherske Lære, netop fordi denne gav dem Magten over Kirken.

Den lutherske Læres Udbredelse.

I Løbet af faa Aar bredte den lutherske Lære sig over det meste af Nordtyskland og en stor Del af Sydtyskland og begyndte at trænge ind i de nordiske Lande. Allerede 1526 vedtog en Rigsdag i *Speier*, at alle Rigsstænder, ɔ: Fyrster, Rigsstæder og rigsumiddelbare Riddere, skulde have Ret til at ordne Kirkeforholdene hver indenfor sit Omraade, som de ønskede. Paa en ny Rigsdag i Speier 1529 søgte Katolikerne, der stadig raadede over Flertallet, at faa denne Beslutning ophævet. Men det lutherske Mindretal protesterede skarpt; de

Rigsdagen i Speier 1526 og 29.

nægtede Flertallets Ret til at træffe Beslutning i Trossager. Derfra stammer Betegnelsen *Protestanter.*

Protestanter.

Medens Lutheranismen saaledes vandt frem i Tyskland, var der i *Schweiz* opstaaet en Bevægelse, der i meget lignede den, i andet afveg fra den. Schweiz spillede i denne Tid en betydelig Rolle. I de mange Kampe mellem Frankrig og Spanien om Italien (se senere) var de schweiziske Lejetropper de bedste Soldater, og de betaltes overmaade højt. Hjemme i Schweiz styrede de velhavende Bonde- og Borgerslægter rundt om i *Kantonerne*, og disse dannede i Forening det schweiziske Edsforbund. Omtrent ved samme Tid, som Luther opslog sine Theses i Wittenberg, begyndte *Ulrich Zwingli* her at prædike mod Paven. Som Luther ivrede mod Afladshandelen, saaledes klagede Zwingli over, at Paven lejede Schweizere til sine Krige. Han tilhørte en velstaaende Familje og havde studeret hos humanistiske Lærere. Han var en ivrig Beundrer af Erasmus, men bevarede en stærk religiøs Iver. Kort efter sine første Angreb paa Pavekirken blev Zwingli Præst i Zürich, og her gik han nu Skridt for Skridt videre, omtrent som Luther. Paa to vigtige Punkter afveg hans Anskuelser fra de lutherske: Nadveren var for ham kun et Mindemaaltid, Troen paa, at Kristi Legeme og Blod var til Stede ved Nadvernydelsen, syntes ham en Nedværdigelse af Gud, og han fjernede i langt højere Grad end Luther Billederne fra Kirkerne og Ceremonierne fra Gudstjenesten. Hans Anskuelser sejrede hurtig i Zürich og de nærliggende Kantoner og vandt desuden en ikke ringe Udbredelse i Sydtyskland.

Schweiz.

Zwingli.

Zwinglis Lære.

Nadveren og Ceremonierne.

Fra først af var man ikke rigtig klar over Forskellen mellem Zwinglis og Luthers Meninger, men snart kom de to Reformatorer i Strid og angreb hinanden i hvasse Flyveskrifter, Luther med grove, hæftige Ord, Zwingli overlegent spottende. Den dygtigste af de protestantiske Fyrster, *Filip af Hessen,* prøvede at forsone dem og fik en Diskussion i Stand mellem dem kort efter den anden Rigsdag i Speier 1529. Zwingli var rede til Forsoning, men Luther vilde intet indrømme. Under Forhandlingen skrev han paa det Bord, hvorom Deltagerne sad, med et Stykke Kridt Ordene: „Dette *er* mit Legeme," og paa disse Ord pegede han atter og atter.

Strid mellem Luther og Zwingli.

Zwingli paastod, at disse Ord efter Stedets Mening maatte betyde: „Dette *forestiller* mit Legeme," det var et billedligt Udtryk, Kristus havde brugt. Men herom vilde Luther ikke høre Tale. Da Diskussionen sluttede, rakte Zwingli sin Haand frem mod Luther, men denne viste den tilbage med Ordene: „I er af en anden Aand end vi."

Medens Protestanterne svækkedes ved indbyrdes Splid, kom Karl V atter til Tyskland for at gøre endnu et Forsøg paa at standse Bevægelsen. Han var langt mægtigere nu end forrige Gang. I Spanien og Italien var hans Magt fæstnet, og Frankrig var besejret. Alligevel vilde han hellere gaa lempelig til Værks end anvende Magt. 1530 samlede han en Rigsdag i *Augsburg.* Lutheranerne var ikke uvillige til Forhandling. De var forbitrede paa Zwingli, og de frygtede den mægtige Kejser. Luther selv havde stor Respekt for den tavse Hersker, der „ikke talte saa meget i et Aar, som han selv paa en Dag." Da Luther var fredløs, kunde han ikke selv møde men sendte Melanchton i Stedet. Melanchton var meget ivrig for Overenskomst, og han affattede den Erklæring, hvormed Forhandlingerne begyndte, saa imødekommende som mulig. Det var den siden saa berømte *augsburgske Konfession.* Det var ikke nogen egentlig Trosbekendelse men snarest et undskyldende Forsvar overfor Katolikernes Bebrejdelser. Katolikerne viste sig forligsvenlige, og det lykkedes dem under de følgende Forhandlinger at drage Melanchton videre og videre i Indrømmelser. Men Luther hørte med stigende Bekymring om hans Eftergivenhed, og ogsaa de lutherske Fyrster og Teologer var misfornøjede. Og helt enige lykkedes det alligevel ikke Melanchton og Katolikerne at blive. Til sidst brast da ogsaa disse Forhandlinger, og det endte med, at Rigsdagens Flertal vedtog at standse Reformationsbevægelsen med Magt. De protestantiske Fyrster svarede ved at stifte et Forbund, der efter den By, hvor det kom i Stand, kaldtes *det schmalkaldiske Forbund.* Til Kamp kom det dog heller ikke denne Gang. Kejseren fik i de følgende Aar nok at gøre med Franskmænd og Tyrkere.

Rigsdagen i Augsburg 1530.

Den augsburgske Konfession.

Det schmalkaldiske Forbund.

Medens der saaledes var en Art Vaabenhvile mellem Katoliker og Lutheranere, opstod der nye Sekter, der gik meget videre end Luther. Den mest udbredte og den voldsomste

Gendøberne. var *Gendøberne.* De paastod, at Daaben skulde modtages i religiøs Begejstring; derfor var Barnedaaben intet værd. Alle der var døbt paa rette Vis, sagde de, var Præster, om en særlig Præstestand vilde de ikke høre tale. Lutheraner og Katoliker forfulgte Gendøberne med samme Iver, og mange af dem maatte dø for deres Tro. Men til sidst fik nogle af de mest fanatiske af dem Magten i en af de større Byer *Münster.* De indrettede her Kirkeforholdene efter deres Anskuelser, og erklærede Ejendomsretten for afskaffet; alt skulde være fælles Ejendom. Ogsaa Flerkoneriet indførtes. Men det varede ikke længe, før Egnens Fyrster samlede en stærk Hær og erobrede Byen. De tog en grusom Hævn, og Gendøberne forfulgtes nu overalt med Baal og Brand. Men helt lykkedes det ikke at udrydde dem.

Gendøberne i Münster.

Medens Münster belejredes af Fjenderne fik en ung Skræder fra Leiden, Jan Bochelson, Magten i Byen. Han blev Enevoldshersker „som en ny Kong David" i Overensstemmelse med en Aabenbaring, en af hans Venner havde. Han indførte Ejendomsfællesskab og Flerkoneri. Selv herskede han som en østerlandsk Despot. Han optraadte i pragtfulde Dragter med Scepter og Krone og førte et glimrende Hof. Borgernes Mod holdtes oppe ved Lege og Dans, Optog og Teaterforestillinger. Ved en af disse opførtes et Stykke med Titlen „Den rige Mand og Lazarus". Al Modstand sloges ned med haard Grusomhed. Da en af hans mange Koner bad om Tilladelse til at forlade Byen, huggede han selv Hovedet af hende midt paa Torvet, medens de andre Koner dansede omkring dem og sang: „Herre Gud i Himmerig." Da Byen faldt, henrettedes Jan Bochelson og hans Hjælpere efter langvarige Mishandlinger. I Bispens og Folkemassernes Nærværelse kneb man dem med gloende Tænger, rev Tungen ud og stak derpaa en Dolk i deres Hjerter. Ligene sattes i Jernbure, som fæstedes paa et af Kirketaarnene. —

Protestantismens Fremgang.

Trods alle Vanskeligheder gik den lutherske Bevægelse ustandselig fremad. Den bredte sig mere og mere i Tyskland og trængte langt ind i de østrigske Lande, ja helt ned i Italien; den vandt talrige Tilhængere i Ungarn og Polen og den sejrede fuldstændig i de nordiske Lande.

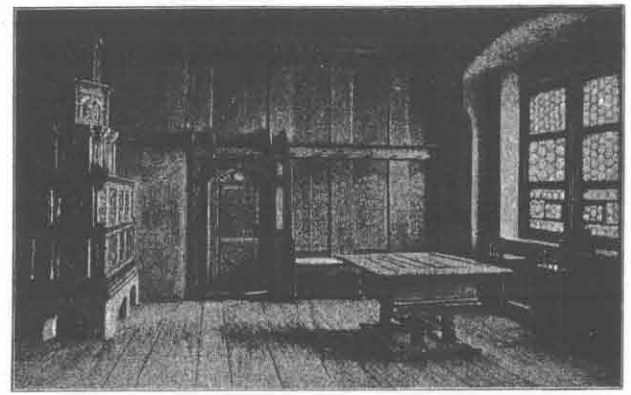
Luthers Anseelse.

Luthers Anseelse blev større og større. Omgivet af Venner og Tilhængere førte han et glad, tilfreds Familjeliv. Han vandt næsten alle, han kom i Berøring med. Han ejede en dyb og bred Forstaaelse af Menneskenes Natur. Hans Kirke skulde ikke være en mørk og streng Kirke, der lagde Menneskenaturen i snærende

Baand. Naturen var ikke for ham som for Middelalderens Teologer Djævelens Værk men Guds Gerning. Luther var selv glad ved Livet, og han havde en varm Medfølelse med andre Mennesker.

Fra alle Sider i den protestantiske Verden søgte man Luthers Raad. Da den danske Kirke skulde ordnes, hentede man f. Eks. Raad hos ham, og en af hans Elever *Bugenhagen* kom til Danmark og ledede hele Nyordningen. I vanskelige Spørgsmaal gjorde man Luther til Raadgiver og Dommer. Et af disse voldte ham meget Bryderi. Det gjaldt *Filip* af Hessen. Efter at denne havde været gift i en Aarrække, forelskede han sig i en af sine Hofdamer. Han ønskede Skilsmisse for at kunne gifte sig med hende. Luther nægtede at give sit Samtykke dertil; Skilsmisse stred efter hans Mening mod Ordene: „Hvad Gud har sammenføjet, skal Menneskene ikke adskille." Men da Filip fastholdt sit Ønske, gik Luther ind paa, at han indgik Ægteskab med Hofdamen uden at skille sig fra sin Hustru. Et saadant Dobbeltægteskab fandt Luther vel betænkeligt og beklageligt, men han mente ikke, det ligefrem stred mod Biblen. Siden vilde han dog ikke være ved, at han havde billiget det. Denne Afgørelse har givet Anledning til mangfoldige Angreb fra katolsk Side. —

Filip af Hessens Dobbeltægteskab.

Luthers Værelse i Wittenberg.

Ogsaa i Tiden efter Augsburgrigsdagen vedblev Tanken om Forsoning mellem Katoliker og Protestanter at dukke op af og til. Men det lykkedes aldrig at blive enige. 1545 sammenkaldte Paven en almindelig Kirkeforsamling i *Trient.* Men Protestanterne nægtede at bøje sig for dennes Beslutninger. Da bestemte Kejser Karl sig til at tvinge dem. Han fik en af de protestantiske Fyrster, *Morits,* der herskede i en af de sachsiske Stater, til at gaa over til sig ved at love ham, at han skulde faa Kurfyrstendømmet Sachsen, der tilhørte Frederik den Vises Slægt. Midt under Forberedelserne til Kampen

Kirkeforsamling i Trient 1545.

Luthers Død 1546. døde Luther 1546, og kort efter hans Død udbrød den *schmalkaldiske Krig* (1546—47). Kejseren og Morits sejrede let, Filip af Hessen blev fanget, og Morits blev Kurfyrste af Sachsen. *Den schmalkaldiske Krig 1546—47.* Men da kom Kejseren i Strid med Paven; paa Kirkeforsamlingen herskede der den fuldstændigste Forvirring, og næsten alle Nordtysklands Stater bevarede trods Kejserens Bud den nye Kirkeordning. Og det varede ikke mange Aar, før Morits atter forlod Kejseren, krænket over, at denne ikke efter sit Løfte frigav Filip af Hessen, der var Morits' Svigerfader. Morits, der var ligesaa dygtig en Kriger, som han var samvittighedsløs Politiker, vendte nu sine Vaaben mod Kejseren. Denne maatte i største Hast flygte mod Syd, og skønt Morits kort efter døde, var Kejserens Magt i Tyskland atter brudt. Han opgav nu al Deltagelse i tysk Politik, og 1555 kunde de tyske Fyrster paa egen Haand slutte *Religionsfreden i Augsburg*. *Religionsfreden i Augsburg 1555.* Ligesom 1526 i Speier fastslog man, at *Rigsstænderne* frit kunde bestemme Kirkeordningen hver indenfor sit Omraade. Dog blev man ikke enig om, hvad der skulde ske, hvis en af de gejstlige Fyrster, en Ærkebisp for Eks., gik over til Protestantismen. Katolikerne holdt paa, at saa mistede han sin Stilling, Protestanterne derimod hævdede, at han saa skulde beholde sit Land som verdslig Fyrste. Dette var allerede sket adskillige Steder. Saaledes gik Stormesteren i den *tyske Ridderorden* over til Protestantismen og gjorde *Prøjsen* til et *Prøjsen protestantisk.* arveligt Hertugdømme i sin Slægt. Det var kun Lutheranere og Katoliker, der var med ved denne Religionsfred; Tilhængerne af den schweiziske Reformationsbevægelse holdtes udenfor. —

Schweiz. Medens den lutherske Bevægelse saaledes fæstnedes i Tyskland, havde den schweiziske Reformation faaet en ikke ringere Betydning. Samme Aar som det schmalkaldiske Forbund stiftedes i Tyskland 1531, kom det i Schweiz til aaben Krig mellem de protestantiske og de katolske Kantoner. Katolikerne sejrede, og Zwingli faldt, men ved Fredslutningen *Zwingli falder 1531.* maatte man dog tillade de protestantiske Kantoner at ordne deres Kirkeforhold, som de vilde. Og snart fik Zwingli en *Kalvin.* Arvtager af sjældne Evner. Det var Franskmanden *Kalvin.* Denne havde i sin Ungdom studeret baade Teologi og Jura just ved den Tid, da de protestantiske Anskuelser saa smaat

trængte ind ogsaa i Frankrig. Han sluttede sig til den nye Lære og maatte som Følge deraf forlade Frankrig. Han kom til Schweiz, og efter nogle Aars Arbejde og Overvejelser udgav han her 1536: *Institutio religionis Christianæ.* Han *Kalvins Værk 1536.* fremstillede i dette navnkundige Værk den nye Lære med en Klarhed og Konsekvens, der langt overgik, hvad Reformatorerne hidtil havde ydet. Samme Aar kom han til *Genf.* Det var *Kalvin i Genf fra 1536.* en fransktalende By paa 10—15000 Indbyggere, der stod i Forbund med de schweiziske Kantoner, men hvis Borgere iøvrig styrede sig selv. Borgerne var allerede gaaet over til Zwinglis Lære, og Kalvin blev hurtig deres beundrede Fører. Nogle Aar derefter fordreves han, men han kom snart tilbage, og han var nu Herre i Genf til sin Død 1564. Hele Byens Liv *Kalvins Død 1564.* fik under hans stærke Haand et religiøst Præg som Livet i Florens i Savonarolas korte Herskertid. Med ubønhørlig Strenghed krævede han den rette Tro af alle, der kom indenfor Byens Grænser. Haarde Straffedomme ramte enhver Kætter. En spansk Forsker *Michael Servet*, der havde angrebet Treenig-

Kalvin.
Indskriften: Redebon og ærlig.

hedslæren og hævdet, at Kristus kun var et Menneske, var saa uforsigtig at vove sig til Genf. Han blev grebet og brændt. Denne Henrettelse fremkaldte en hæftig Diskussion i den protestantiske Forfatterverden om Retten til at dræbe et Menneske paa Grund af hans Tro. Mange nægtede ivrig denne Ret, men Kalvin hævdede den bestemt. Og Kalvin nøjedes ikke med at kræve den rene Lære gennemført; han vilde, at de, der troede paa hans Lære ogsaa skulde leve et kristeligt Liv. Et Menighedsraad vaagede omhyggelig over, at de før ret letlevende Genfere fulgte den kristelige Morals Bud, og det regnede med Straffedomme over alle, der forbrød sig mod dem.

Servet brændes.

Var Luther, trods sit opbrusende Sind og sin ubeherskede Lidenskab, mild og menneskevenlig, fuld af Overbærenhed overfor de svage Mennesker, saa var Kalvin streng og mørk og ubønhørlig i sine Fordringer. Men han var klar og logisk i sin Tænkning. Han stod i Nadverlæren Luther noget nærmere, end Zwingli havde gjort, men han bekæmpede med endnu større Strenghed de gamle Ceremonier, Billederne i Kirkerne og lign. Men desuden hævdede han skarpt, at Menneskets Vilje er bunden. Mennesket kan ikke frigøre sig for Arvesynden, siger han, det frelses uden egen Fortjeneste ved Guds Naade, og Gud har paa Forhaand bestemt, hvem der skal frelses, hvem ikke; de Udvalgte, Gud har bestemt at frelse, danner de helliges Menighed. Kalvin udformede denne *Prædestinationslære*, (Forudbestemmelseslære) klarere, end det nogensinde før var sket, og den vedblev at herske i den kalvinske Kirke, medens den opgaves i den lutherske. Paa et andet vigtigt Punkt afveg den kalvinske Ordning fra den lutherske. Kalvin lagde Styrelsen af Kirken i Hænderne paa et Raad af „Ældste", som valgtes af Menigheden. Dette var ligesaa naturligt for ham, der virkede i en fri Borgerrepublik, som det havde været for Luther, der skabte sin Kirke i en Fyrstestat, at lægge Magten i Fyrstens Haand.

Kalvins Lære.

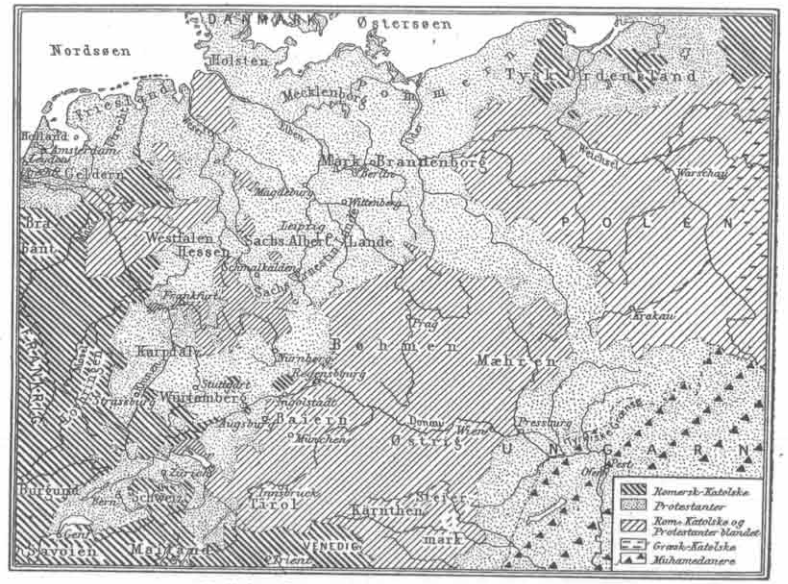
Kirkestyrelsen.

I den kalvinske Form bredte Protestantismen sig nu hurtig i Schweiz og trængte derfra frem i Sydtyskland og Nederlandene. Ogsaa i Frankrig og England fik den kalvinske Lære mange og ivrige Tilhængere, og endnu før Kalvins Død sejrede den i Skotland. Universitetet i Genf blev som en Plante-

Kalvinismens Udbredelse.

skole for protestantiske Prædikanter, der her opfyldtes med brændende Iver for deres Sag. —

En Menneskealder efter Luthers og Zwinglis første Fremtræden var saaledes den vestevropæiske Kristenhed delt i to næsten jævnbyrdige Parter, af hvilke den ene, Protestantismen, dog syntes at trænge ustandselig frem. Men indenfor Protestantismen var der skabt to tydelig adskilte Retninger:

Religionskort over Mellemevropa o. 1555.
Af de øvrige Lande var Frankrig, Spanien og Italien romersk-katolske, England og Skotland blandede, Danmark, Norge og Sverige protestantiske, Rusland græsk-katolsk.

den lutherske og den kalvinske, eller, som den sidste ofte kaldes, den *reformerte*.

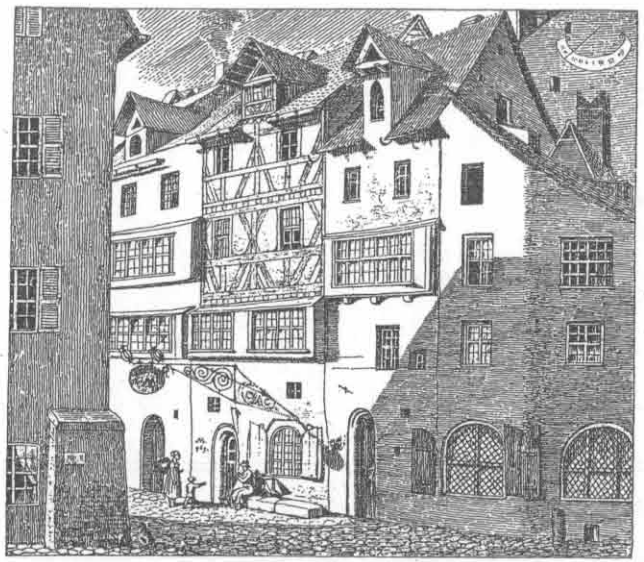
Tysk Kultur i Reformationstiden. Den Fremgang i Velvære og Folketal, som fandt Sted i Tyskland omkring 1500, vedblev hele Reformationstiden igennem. Det aandelige Liv bestemtes aldeles overvejende af de religiøse Interesser, og det var langt livligere i de protestantiske Egne end i de katolske. Nye Universiteter vedblev at opstaa, og Skolerne blev flere og bedre. Selve den frie humanistiske Forskning trængtes dog snart tilbage af den altbeherskende religiøse Iver. Teologien dyrkedes med større Energi end nogen anden Videnskab,

og Friheden i de teologiske Undersøgelser blev snart lige ringe paa begge Sider. Paa protestantisk Side traadte inden længe Bogstavtroen paa Biblen i Stedet for Katolikernes Tro paa Pavens Afgørelser. Der uddannedes en protestantisk *Ortodoksi* (Rettroenhed) næsten lige saa streng som den katolske.

Ortodoxien.

Litteraturen.

Tidens *Litteratur* var overmaade rig. Især vrimlede det med politiske og religiøse Flyveskrifter baade paa Vers og paa Prosa.

Hans Sachs' Hus i Nürnberg.

Ulrich von Hutten.

Det ypperste Eksempel derpaa er *Ulrich von Huttens* Stridsskrifter. I Byerne opstod der en ikke ringe Digtning blandt Haandværkerne. „Mestersangerne" kaldte man disse borgerlige Forfattere. Blandt dem rager *Hans Sachs* fra Nürnberg op over alle de andre.

Hans Sachs.

Hans Sachs skrev et sandt Virvar af Digterværker af de forskelligste Arter: Tragedier, Komedier, Smaafortællinger, Smaadigte o. s. v. Han opgiver selv Tallet til 6000. De giver et yderst levende Billede af Borgernes Liv uden at indeholde noget betydeligt. Han forherligede Luther i sit Digt om „Den wittenbergske Nattergal, som man nu hører overalt." Luther er Nattergalen, der synger trods alle Uhyrers Hyl. Pave Leo er Løven, der søger at lokke de kristne Faar ud i Ørkenen for at dræbe og æde dem. Han hjælpes af Ulve og Slanger, ɔ: Bisper, Abbeder, Munke og Nonner. Disputerende Teologer optræder som et Kor af kvækkende Frøer.

Ogsaa gamle Sagnhistorier optegnedes i denne Tid saaledes Sagnet om den hemmelighedsfulde Troldmand Dr. *Faust,* der siden blev Emnet for Goethes Hovedværk, og Sagnet om den *evige Jøde,* der flakker hjemløs om fra Sted til Sted.

Faust og den evige Jøde.

Kunsten paavirkedes stærkt af den italienske Renæssancekunst. Der rejstes talrige Fyrsteslotte, og Raadhusene i de større Byer udstyredes med en Pragt, der vidner om Tidens Rigdom. Ogsaa i Tyskland, var der nu Borgere, der var rige nok til at bygge sig pragtfulde Hjem. Den gotiske Stil afløstes lidt efter lidt af Renæssancestilen. Malerkunsten har tre store

Kunsten.

Titelblad til Hans Sachs: Wittenbergischer Nachtigall. Ovenover staar: Den wittenbergske Nattergal, som man nu hører overalt. Nedenunder: Jeg siger Eder, at naar disse tie, da vil Stenene raabe.

Tysk Landskab i 16. Aarhundrede. Af Albrecht Dürer.

Navne i Luthers Tid. *Albrecht Dürer* var Borgerlivets virkelighedstro Maler, som Hans Sachs var dets Digter. Ogsaa

Albrecht Dürer.

han var ivrig Lutheraner og malede foruden sine borgerlige Billeder mange bibelske Scener. Nær knyttet til Luther var *Lucas Cranach*, der har malet Luther atter og atter i forskellig Alder. Han tegnede satiriske Billeder til en stor Del af de Flyveskrifter, hvori Protestanterne hudflettede deres Modstandere. *Hans Holbein* den Yngre var først og fremmest Portrætmaler, og han har malet de fleste af Tidens kendte Personligheder. Men ogsaa talrige religiøse Billeder skyldes ham. Berømtest blandt hans Værker er den Billedrække, der sammenfattes under Navnet *Dødedansen*, en billedlig Fremstilling af, hvorledes Folk af de forskellige Stænder tager mod Døden.

Lucas Cranach.

Hans Holbein.

Karl V's Verdensrige.

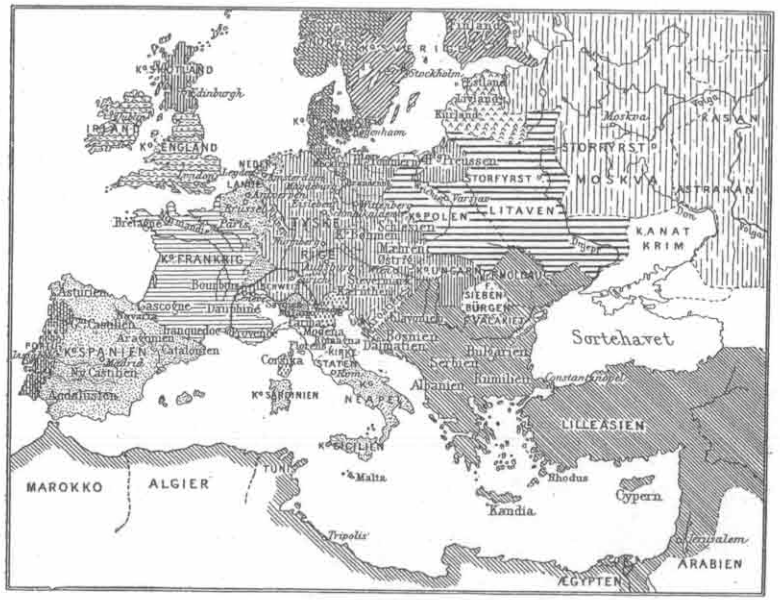
Kejser Karls Kampe med Franskmænd og Tyrkere. Den store Reformationsbevægelse var sikkert det 16. Aarhundredes mest betydningsfulde Begivenhed. Men i Samtiden selv knyttedes Interessen i ikke mindre Grad til den Styrkeprøve, som ved samme Tid fandt Sted mellem den *habsburgske* Slægt og den franske Kongeslægt, Familjen *Valois*.

Karl V's Rige.

Karl V*) var Søn af Maximilians Søn Filip den Smukke og Ferdinand den Katolskes Datter Johanne den Vanvittige. Filips Moder var Marie af Burgund, der havde bragt Maximilian de burgundiske Lande. (Se I S. 412). Da Marie døde, arvede Filip disse Lande, og ved hans tidlige Død tilfaldt de hans unge Søn Karl. 16 Aar gammel arvede Karl derpaa de spanske Lande efter sin Morfader Ferdinand den Katolske, og 1519 kom dertil de habsburgske Lande som Arv efter hans Farfader Maximilian. Og endelig valgtes han 1519 af Kurfyrsterne til tysk Kejser. Hans Rige var nu uden Sammenligning det største og mægtigste, der fandtes. Det omfattede de habsburgske Lande i Tyskland, og han var Tysklands Kejser. Dertil kom Nederlandene (Nutidens Holland og Belgien) og Franche Comté, dernæst Spanien, Neapel, Sicilien og Sardinien og endelig de spanske Besiddelser i Amerika. Ikke uden Grund er det sagt om Kejser Karl, at Solen aldrig gik ned i hans

*) Ferdinand den Katolske g. m. Isabella, Maximilian g. m. Marie af Burgund
|
Johanne den Vanvittige g. m. Filip den Smukke
|
Karl V

Lande. Og han var en Mand, der ønskede at udvide og at bruge sin Magt. Han vilde være Kristenhedens Hersker som Karl den Store havde været det, og han vilde være dens Forkæmper mod Tyrkerne som Karl den Store mod Araberne. Hans Evner var betydelige, selv om han ikke hører til de mest fremragende Herskere. Han var tavs og indesluttet og blev tidlig sygelig. Han overvejede altid længe, før han hand-

Evropas Stater o. 1550.

lede. Men han holdt med sejg Udholdenhed fast ved sine Planer, og han var en behændig Diplomat uden mange Skrupler.

I Sammenligning med Karls Rige var Frankrig et lille Land. Men det laa samlet, medens Karls Lande laa spredt. Den franske Konge, *Frants I*, var en fremfusende Ridderkonge, der langt fra var Kejseren jævnbyrdig i diplomatisk Snille, men han var for Alvor Herre i sit Land, medens Karl havde overmaade meget Besvær med sine Undersaatter. Endnu før Karl blev Konge af Spanien havde Kong Frants i sit første Regeringsaar vundet en Sejr, der vakte den største Begejstring for ham i Frankrig. Hans to Forgængere havde med ringe Held søgt at vinde Magten i Milano, Neapel

Frants I

Frants's Forgængere i Italien.

og andre Dele af Italien. De var mere og mere blevet trængt
Frantsobrei ilano. tilbage af Spanierne. Nu drog Kong Frants mod Milano. Den Fyrste, som herskede dernede, samlede en talrig schweizisk Hær mod ham, men efter to Dages rasende Kamp bukkede Schweizerne under. For første Gang var de frygtede Schweizere overvundne i et større Feltslag, og Milano var Sejrherrens Løn.

Karl V malet af den store samtidige italienske Maler *Tizian.*

Da Kejser Maximilian døde 1519, stræbte Frants at blive tysk Kejser. Men Karl sejrede, og 1521 begyndte han Krig med Frankrig, samme Aar, som han holdt Rigsdag i Worms. Karl havde England til Forbundsfælle, og han havde i Frankrig selv en Hjælper i *Karl af Bourbon*, en godsrig Mand og en dygtig Soldat men en stor Intrigemager. Han mente sig tilsidesat hjemme og sluttede sig uden Skrupler til sit Fædrelands Fjende. Han følte sig uafhængig som en af Middelalderens Storvassaller. Men Frants slog Englænderne og forjog Karl af Bourbon. Ogsaa de kejserlige Tropper blev jaget ud af
Sla ved via. Frankrig, og snart trængte Kong Frants sejrrig ned i Norditalien, hvor han begyndte at belejre *Pavia*. Da samlede Karl af Bourbon en talstærk kejserlig Hær, mest tyske Lejetropper, og det kom ved Pavia til et stort Slag. Tyskerne var mest Fodfolk, Lansenerer med usædvanlig lange Lanser og Skytter med svære Geværer. Franskmændenes bedste Vaaben var deres Artilleri. Men Geværilden viste sig for første Gang afgørende, Frants blev slaaet og fanget. Karl drømte om at erobre hele Frankrig, men hans Angreb prellede af. I deres eget Land var Franskmændene uovervindelige, selv om deres Konge var i Fjendernes Magt. 1526 kom det da til Fred. For at slippe ud af Fangenskabet opgav Frants Milano.

rig 1521-26.

Kaf Boun.

Frants opgiver Milano 1526.

I Italien fortsattes dog Krigen. Paven var Karl fjendsk og flere andre Stater stred imod det spanske Herredømme. Det gik saa vidt, at Karl lod sin Hær, der mest bestod af tyske Lejetropper af protestantisk Tro, storme Rom. Karl af Bourbon faldt ved denne Lejlighed, og Tyskerne plyndrede den forhadte By frygtelig. Ogsaa Florens blev taget og ilde medhandlet. De store Ødelæggelser gav den italienske Renæssancekultur et haardt Stød. Franskmændene søgte at hjælpe Italienerne, og det kom atter til Krig mellem Frants og Karl, men Karl beholdt Overtaget. Endnu to Krige førte Kong Frants mod ham men uden Held.

Kampe i Italien.

Ialt 4 Krige mellem Frants og Karl.

Men samtidig optoges Kejser Karl af en anden Fjende, *Osmannerne*. Karl havde overladt de habsburgske Arvelande til sin Broder *Ferdinand,* en smidig Mand, der ivrig stræbte at udvide sin Magt. Han giftede sig med en Søster til Ungarns og Bøhmens Konge, og da denne faldt i Kamp med Tyrkersultanen, *Soliman,* valgtes Ferdinand til Konge, baade i Bøhmen og Ungarn. Men dette bragte ham i Krig med Osmannerne, og 1529 trængte disse helt frem til *Wien*. Tre Gange stormede de mægtige Hære frem mod Murene, men hver Gang sloges Angrebet tilbage. Soliman beholdt dog det meste af Ungarn; Ferdinand maatte nøjes med den vestlige Strimmel. Karl søgte til Gengæld at ramme Tyrkerne i Nordafrika. Han gjorde et sejrrigt Tog mod de tyrkiske Røverstater i Tunis og befriede Tusinder af kristne Fanger derovre. Derimod mislykkedes et Tog til Algier.

Ferdinand Konge af Bøhmen og Ungarn. Tyrkerne for Wien 1529.

Karls Tog til Nordafrika.

Efter at alle disse Kampe var endt, søgte Karl gennem den schmalkaldiske Krig at tvinge de tyske Protestanter ind under sig (se S. 24). Først sejrede han. Men snart vendte Lykken

sig ved Morits af Sachsens Frafald. Frankrigs nye Konge *Henrik II* sluttede Forbund med Morits og benyttede Lejligheden til at erobre Grænselandene Metz, Toul og Verdun. Karl var nu træt og ked af det hele. 1556 nedlagde han Kongeværdigheden. Hans Søn Filip arvede Spanien med de amerikanske Besiddelser, de italienske Lande, Nederlandene og Franche Comté. Karl havde forgæves søgt at skaffe ham Kejserkronen. Da Karl siden ogsaa nedlagde denne, tilfaldt den ved Kurfyrsternes Valg Karls Broder, Ferdinand, der jo i Forvejen havde de habsburgske Arvelande, Bøhmen og det vestlige Ungarn.

Heik II.

Karl træder tilbage 556.

Karl i Kloster.

Karl trak sig tilbage til et Kloster i Spanien. Han var vokset op i Nederlandene, men Spanien var blevet hans Hovedland og snart hans kæreste Land, hvorimod han altid afskyede Tyskland. Det fortælles, at han en Gang gav sine Følelser Luft i Udbrudet: „Spansk taler jeg med min Gud, Fransk med Diplomater, Italiensk med Kvinder, Tysk med min Hund." Det var som en slagen og skuffet Mand, han opgav Kronen. Hans Planer om at skabe et stort Verdensherredømme var glippet, trods alle hans Sejre, og han havde ikke formaaet at standse den protestantiske Bevægelse, der var ham saa meget imod. Sine sidste Aar tilbragte han med Musik, mekanisk Haandarbejde og religiøse Grublerier, og der gik siden mange Sagn om hans sære Indfald. Et af disse fortæller, at han en Gang lod foranstalte sin egen Begravelse for at se, hvorledes denne vilde gaa for sig. 1558 døde han.

Det spanske Amerika.

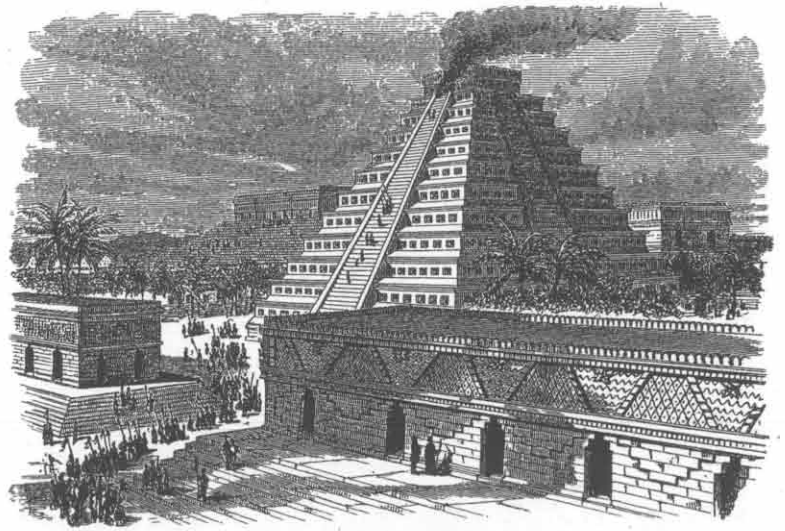
Det spanske Amerika. De store Opdagelser foregik før Karl V's Tid, men det var først i hans Regeringstid, at Spanierne rigtig gjorde sig til Herre i de fjerne Lande, og begyndte at udnytte de Rigdomme, som fandtes derovre. Da Spanierne kom til Amerika, fandt de en ret talrig Befolkning, der i nogle Egne levede som vilde Stammer, i andre var naaet til en ikke ringe Kultur. Fra først af troede man jo, det var Indien, man var kommet til, og man kaldte Folket derovre *Indianere*. Men snart saa man, at det var helt ukendte Lande og ukendte Folk. Man forstod den Gang slet ikke, hvorledes der kunde være Mennesker i disse fjerne Egne, der ved vældige Have var adskilt fra den øvrige beboede Verden. Endnu er man ikke klar over deres Oprindelse. Befolkningen derovre ligner

Indianerne.

i mange Henseender Østasiens mongolske Folk. Men det er umuligt at afgøre, om de er kommet over Stillehavet fra Østasien, eller det er en Menneskerace, der er opstaaet i Amerika selv. Det er nu fastslaaet, at der har levet Mennesker i Amerika allerede i *Istiden*, men om deres Udviklingshistorie vides kun lidt. I det sydlige Nordamerika, Mexiko, Mellemamerika og det nordlige af Sydamerika er der dog gjort Fund, som vidner om, at der her har bestaaet en ganske betydelig Kultur i hvert

Amerika beboet i Istiden.

Gammel Kultur.

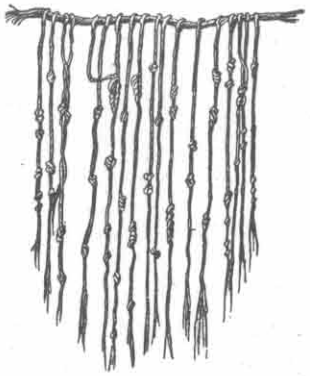
Aztekisk Pyramidetempel.

Fald nogle Aarhundreder, før Spanierne kom dertil. I det sydlige Nordamerika har man fundet store kunstig anlagte Høje, paa hvilke Beboerne har rejst deres Hytter for at være i Sikkerhed mod Flodernes Oversvømmelser. Ogsaa betydelige Fæstningsanlæg findes her. Men langt betydeligere er Fundene i det sydlige Mexiko, i Mellemamerika og i Peru. Her findes mægtige Bygningsværker af Sten, Paladser og Templer, prydede med talløse Billeder. Der er ypperlige Vejanlæg selv gennem Klipperne, og der er store Vandledninger. De Folk, der boede her, har benyttet Guld, Kobber og Tin men ikke Jern. Nogle af dem har anvendt en Art Billedskrift, andre en underlig Knudeskrift. Ogsaa en virkelig Bogstavskrift spores. Papir lavede de af Agaveplanten. Og deres Kundskaber

har ikke været helt smaa. De beregnede f. Eks. Solaaret næsten rigtigt. Ude paa Øerne levede derimod kun vilde Stammer.

Paa Øerne var Spanierne hurtig og let blevet Herre, men da de kom til Amerikas Fastland, traf de her to store Riger: *Aztekernes* i Mexiko og *Inkaernes* i Peru. Opdagere og Erobrere har fortalt talrige fantastiske Historier om disse Folks Mængde og Rigdom, men nyere Undersøgelser giver det Indtryk, at de har overdrevet i høj Grad for at gøre deres egne Oplevelser og Bedrifter des mærkeligere. Efter Mindesmærkerne ser det ud til, at Azteker og Inkaer knap nok har staaet saa højt i Kultur, som Befolkningen i de samme Riger havde gjort et Par Hundrede Aar tidligere. De kendte ikke Bogstavskriften. Aztekerne brugte Billedskrift, Inkaerne den meget ufuldkomne Knudeskrift. Begge de to Folk var krigerske Stammer, der havde skabt sig store Riger ved at undertvinge andre Stammer. De styredes begge enevældig og baade i Mexiko og Peru stod ved Kejserens Side en meget indflydelsesrig Præstestand. Aztekernes Guder var talløse, og deres Religion synes at have været usædvanlig blodig. Grusomme, storstilede Menneskeofringer fandt her Sted. Derimod var Menneskeofringerne sjældne i Peru. Inkaernes Religion var i det hele mildere. Solen var deres øverste Gud. Begge Landene var tæt beboede og veldyrkede. Majs, Kakao, Bomuld og Agaver var de vigtigste Planter. Husdyr kendtes ikke. Byerne har neppe betydet meget. Dog skildres selve Mexiko som en stor By med vældige Paladser og Templer. I Peru herskede der efter Opdagernes Beretninger den strengeste Orden. Jorden

Mexiko og Peru.

Knudeskrift fra Inkaernes Rige.

Offerscene efter et gammelt mexikansk Maleri.

var Statsejendom og uddeltes til Familjerne i Forhold til Familjemedlemmernes Tal. Undertiden omtales denne peruanske Stat derfor som en Art socialistisk Samfund. Men i Virkeligheden vides kun lidt om Samfundsforholdene, som de udannede Opdagere og Erobrere aabenbart slet ikke har forstaaet. I hvert Fald fandtes der en rig Adel, der herskede over det arbejdende Folk, saa megen Lighed med det Samfund, Nutidens Socialdemokrater tænker sig, kan det peruanske ikke have haft.

Baade Aztekerne og Peruanerne skal have haft en velordnet og velvæbnet Hær. Men de viste kun ringe Modstandskraft overfor Evropæerne, der kom med Rytteri og Kanoner.

Ringe Modstandskraft.

Maleri paa en Lervase fra Inkaernes Rige.

De to Lande erobredes af dristige Eventyrere med Smaahære paa nogle faa hundrede Mand. Det var *Ferdinand Cortez,* der i Aarene nærmest efter 1519 grundlagde det spanske Herredømme i Mexiko, medens *Franz Pizarro* godt en halv Snes Aar derefter erobrede Peru.

Cortez og Pizarro.

Fra Meksiko og Peru bredtes Spaniernes Magt snart baade mod Nord og Syd. Allerede under Karl V satte de sig fast baade i Mississippiegnene og i store Dele af Sydamerika, helt ned i Chili og Argentina. Derimod fik Portugiserne Magten i Brasilien.

Spanierne paa Sydamerika saa nær som Brasilien.

Det var smaa Eventyrerskarer, der halvvejs paa egen Haand havde foretaget de store Erobringer. Men overalt anerkendte de den spanske Konges Herredømme, og Spanien fik Fordelen af Erobringerne. Spaniere drog derover om end aldrig i meget stort Tal.

Paa Øerne udryddedes Indianerne næsten helt. Ethvert Modstandsforsøg kvaltes i Strømme af Blod, og de, der blev sparet, blev tvunget til haardt Arbejde, som de aldeles ikke kunde taale. Det paastaas, at mange af dem dræbte sig selv. Livet syntes dem ikke værd at leve, naar de skulde trælle

Indianerne udryddes paa Øerne.

Bacon.

Negerhandelen. saa haardt. En spansk Gejstlig *Bartolomæus de la Casas,* der ynkedes over Indianernes triste Skæbne, foreslog at føre Negre derover fra Afrika. De var kraftigere og kunde bedre taale Arbejdet. Det velmente men uforstandige Raad gav Stødet til den storstilede Negerhandel, som fortsattes mere end tre Aarhundreder igennem. Øerne og store Dele af det amerikanske Fastland fik derved en talrig Negerbefolkning. Men Indianerne uddøde alligevel paa Øerne.

Indianerne som Underklasse paa Fastlandet. Paa Fastlandet, hvor den indianske Befolkning var talrigere og mere udviklet, holdt den sig bedre. Den indianske Adel udryddedes dog eller sank ned i den arbejdende Underklasse. Der opstod efterhaanden Blandingsracer af Evropæere og Indianere, som fik en Mellemstilling mellem den indianske Underklasse og den spanske Overklasse. De gamle Templer og Gudebilleder blev ødelagt, og man lod Indianerne døbe, men det lykkedes aldrig at skaffe dem nogen som helst Forstaaelse af Kristendommen.

Indianere pines af Spaniere.
Efter en Bog af Bartolomæus de la Casas om Spaniernes Misgerninger.

Paa Øerne fandtes kun lidt af det Guld, Spanierne fremfor alt søgte. Her maatte man nøjes med at dyrke Krydderier og andre tropiske Planter. Derimod fandt man i Mexiko og Peru rige Guld- og Sølvminer. Allerede i Karl Vs Tid kunde man hvert Aar sende rigt ladede Guld- og Sølvflaader hjem til Spanien. Det var i Øjeblikket den største Vinding ved disse Erobringer. Man havde længe haft for lidt af de ædle Metaller i Evropa, og det blev af stor Betydning for Handelslivet, at man nu fik disse Byttemidler i rigelig Mængde. Varernes Pris steg, og Pengenes Værdi faldt. Men af endnu større Betydning for Evropa blev siden den Kvægavl og det Agerbrug, som udvikledes i de amerikanske Lande. Man fandt her Nytteplanter, der hidtil havde været ukendte: Majs, Tobak, Kartofler, Kakao og Vanille. Og fra den gamle Verden førtes Ris, Bomuld og Sukker til den nye Verdensdel, hvor det viste sig, at disse Planter trivedes ypperligt. Ogsaa de evropæiske Husdyr: Heste og Hornkvæg, der var ukendte i Amerika, førtes derover, og det varede ikke længe, før der fandtes Heste i Tusindvis i halv- eller helvild Tilstand paa Sydamerikas vidtstrakte Stepper. Sejladsen over de store Have førte med sig, at man nu byggede større og bedre Skibe. Og meget betød det, at Menneskenes Horisont atter udvidedes som det i sin Tid var sket ved Korstogene. Det var dog denne Gang ikke en højere og finere Kultur, man stiftede Bekendtskab med. Det betydningsfulde, der nu skete, var, at man erfarede, at Jorden var saa meget større, end man før havde tænkt sig.

Guld og Sølv.

Nye Planter.

Kendte Planter og Husdyr føres til Amerika.

Menneskenes Horisont udvides.

Indenfor Evropa førte Opdagelsen af Amerika og af Søvejen til Indien til en stor Forskydning af Handelsvejene. Handelen ligesom flyttedes fra Middelhavet til Atlanterhavet. De italienske Stæders Betydning for Handelen blev ringere. Først arvede Spanien og Portugal deres Plads. Byer som Lissabon og Cadix skød hurtig i Vejret efter de store Opdagelser. Men det skulde ikke vare meget længe, før de igen maatte afstaa Førerpladsen til de engelske og hollandske Handelsbyer.

Handelsvejene ændres.

Frankrig i Reformationstiden.

I Frankrig herskede i Reformationstiden *Frants I* og *Henrik II.* Disse Konger var først og fremmest optagne af den store Kamp mod Habsburgerne. Den bragte mange Nederlag men sluttede med Erobringen af Grænseprovinserne Metz, Toul og Verdun. Og desuden erobredes fra Habsburgernes Forbundsfælle, England, Fæstningen *Calais,* der siden Hundredaarskrigen havde været skilt fra Frankrig. Ved den endelige Fred, der sluttedes 1559, samme Aar som Henrik II døde, beholdt Frankrig alle disse Erobringer.

Frankrig erobrer Metz, Toul Verdun og Calais.

Indadtil voksede *Kongemagten* jævnt, ligesom af sig selv. De kongelige Embedsmænd blev flere og flere og deres Myndighed større og større. *Adelen* var ikke længere en selvraadig

Kongemagten vokser.

Adelen Forvandlg til Embe;- og Hadel.

Krigeradel. Adelsmændene var traadt i Kongens Tjeneste som Officerer, Embedsmænd og Hoffolk. De bøjede sig villig for Kongen og søgte Rigdom og Ære af hans Naade. Storvasallerne var forsvundne. Et efter et var de gamle store Len tilfaldet Kronen. Under Frants I forenedes de sidste af dem med Kronens Lande. Gejstligheden bøjede sig lige saa villig for Kongen; Frants sluttede et *Konkordat* med Paven, der udtrykkelig gav ham Ret til at udnævne de højeste Gejstlige. Den franske Kirke blev saaledes allerede før Reformationsbevægelsen en Fyrstekirke, over hvilken Paven kun havde lidet at sige. Ogsaa i *Byernes* Styrelse blandede de kongelige Embedsmænd sig stedse mere men uden at finde Modstand og ofte til Borgernes Tilfredshed. Talrige Embedsstillinger blev besat med borgerlige, og med mange af disse Embeder fulgte en Art Adelsskab. Ved Siden af den gamle Sværdadel (*„noblesse d'épée"*) opstod saaledes en ny Kjoleadel (*„noblesse de robe"*), der dog aldrig vandt saa stor Anseelse som den rigtige Fødselsadel.

Frants I's Konkrdat.

Byerne.

Sværdadel og Kjoladel.

Næringsvejene.

Næringsvejene gik godt frem i Frankrig som i Tyskland i denne Tid. Krigene tyngede forholdsvis lidt paa Frankrig, da de væsentlig førtes udenfor Landet. Frankrigs *Aandsliv* paavirkedes baade af den italienske Renæssancekultur og af den tysk-schweiziske Reformationsbevægelse. Allerede i Middelalderens sidste Tid havde Frankrig været det Land udenfor Italien, hvor Renæssancekulturen betød mest. Nu gæstede talrige Franskmænd paa Krigstogene Italien, og naar de kom hjem, efterlignede de ivrig den Kultur, de fandt dernede. Frans I's Hof blev et Renæssancehof i stor Stil. Ikke blot Adelsmænd men ogsaa Forfattere og Kunstnere samlede han om sig, og der skabtes i Paris et Selskabsliv efter de bedste italienske Mønstre.

Aandsliv.

Renæssancepaavirkning.

Litteraturen.

I *Litteraturen* efterlignedes da ogsaa med Iver den italienske Digtning. Tragedier og Komedier efter klassisk Mønster afløste de middelalderlige Skuespil. Digte og Fortællinger af samme Art som de italienske myldrede frem. Tidens store Forfatter var *Rabelais,* en udpræget Renæssancenatur. Han var en dygtig Læge, og han var vel bevandret i den græsk-romerske Litteratur.

Rabelais.

Rabelais' Hovedværk er en stor Roman om den vældige Kæmpe *Gargantua* og hans Søn *Pantagruel,* en spottende Skildring af Tidens Samfundsliv, iklædt ganske fantastiske Former. Først og sidst haaner han Kirken. Men ind i de haanlige Skildringer af Tidens Liv føjes et helt Program for, hvorledes Menneskene skal opdrages for at blive klogere og bedre. Det gælder at pleje Legemet saa godt som Sjælen, lærer han, at vække Evnen til selvstændig Tænkning, og at lægge Hovedvægten paa Erfaringsvidenskaberne. Al Tvang skal svinde, enhver skal handle, som han har Lyst. Den enkeltes Samvittighed skal være hans Rettesnor. „Thi frie, velbaarne, veloplyste Mennesker, der færdes i godt Selskab, har et naturligt Instinkt, der tilskynder dem til Dyd og holder dem borte fra Lasten, og som de kalder *Æren.*" Det er ganske den samme Tankegang, som vi har truffet hos de italienske Humanister. Dette Værk grebes med Iver af Læserne. „Boghandlerne har solgt flere Eksemplarer deraf i to Maaneder, end der købes Bibler i 9 Aar," siger Rabelais selv med dristig Overdrivelse.

Kunsten.

Ogsaa i *Kunsten* mærkedes den italienske Paavirkning. Den gotiske Stil afløstes lidt efter lidt af Renæssancestilen. Talrige Fyrsteslotte og Adelspaladser rejstes. Det var ikke længere Fæstninger men aabne Slotte. Der var jo Retssikkerhed nu i Landet.

Protestantismen

Frankrigs Renæssanceforfattere undergravede den katolske Kirke. Og snart trængte ogsaa *Protestantismen* ind i Frankrig. Det blev dog først, efter at Kalvin havde faaet Magten i Genf, at Bevægelsen ret tog Fart. Fra Genf udgik nu talrige Prædikanter, der forkyndte Kalvins Lære i hans Fødeland. Den fandt hurtig Tilslutning, især i Adelen og blandt de mere velstillede Borgere. For Adelen bidrog det ikke lidet dertil, at den haabede at faa sin Part af Kirkegodset, ligesom dens tyske Standsfæller havde faaet det. Frants I var imidlertid ivrig Katolik, og han fristedes jo ikke som de tyske Fyrster til at skifte Tro for at faa Magt over Kirken. De franske Konger besad fra gammel Tid stor Myndighed over Kirken, og Frants havde nylig fæstnet denne ved sit Konkordat med Paven. Baade han og Henrik II forfulgte ivrig Protestanterne men uden at kunne standse Bevægelsen.

Reformationen i England og Skotland.

Henrik VIII

1509 fulgte Henrik VIII sin Fader Henrik VII paa Tronen i England. Han modtoges med store Forventninger. Han

var godt begavet og personlig vindende, og han var ung og livsglad og dygtig til al Slags Idræt. Adelsmændene, de Lærde og de jævne Borgere beundrede ham alle. Hans første Kongeaar gik med muntre Fester, men dygtige Raadgivere styrede, og Kongen beskyttede den Kreds af Forskere, der stræbte at føre Renæssancetankerne ind i det endnu meget middelalderlige England. Den ypperste blandt disse, *Thomas More,* blev en af Kongens mest betroede Ministre. Han var Katolik, men ønskede at reformere Kirken og fjærne de mange Misbrug, der gik i Svang. Og dristig drømte han om en fuldstændig politisk og social Omvæltning, hvorved Frihed og Lighed skulde gennemføres blandt Menneskene, Tanker, han gav Udtryk i sit ejendommelige Værk „*Utopia*".

Th. More.

Utopia.

Denne Bog fortæller om, hvorledes en Rejsende kommer til den forunderlige Ø „Utopia", ɔ: „Intetsteds". Alt er der helt anderledes end i de sædvanlige ufuldkomne og uretfærdige Stater. I Utopia vælger Folket sin Konge paa Livstid og kan afsætte ham, om han handler ilde. Og ikke nok hermed: Folket vælger selv baade Ministre og Parlament. Statsstyrelsens Opgave er i dette mærkelige Land alles Lykke, ikke det at skaffe Kongen og nogle faa priviligerede Rigdom og Forlystelser. Enhver skal arbejde 9 Timer daglig, ingen mere. Alle skal gaa i Skole. Ingen forfølges af religiøse Grunde. Hvis nogen med Skældsord angriber dem, der har en anden religiøs Mening end han selv, da forvises han som Fredsforstyrrer. Folk af alle Trosbekendelser mødes til Gudstjeneste i samme Kirke. Blandt Præsterne er der Kvinder saa godt som Mænd. Og hele Befolkningen hader og afskyr Krig.

Henrik VIII og Luther.

Kong Henrik selv tumlede med teologiske Spørgsmaal. Da Luther angreb Læren om de 7 Sakramenter, skrev han et hæftigt Indlæg mod ham. Han kaldte ham „en fraadende Ulv," „et i Djævelens Bug siddende, hæslig gøende fortabt Faar". Paven lønnede ham derfor med Titlen: Troens Forsvarer, men fra Luther fik han Svar i samme Tone, thi „tør en Konge af England uforskammet udspy sine Løgne, tør jeg ogsaa gladelig støde dem ned i hans Hals igen".

Henriks Ægteskab.

Men snart skiftede alt. Henrik var gift med sin Broders Enke *Katharina,* en Tante til Karl V. Deres Sønner døde som Børn, kun Datteren *Maria* levede. Og Henrik længtes efter en Søn, der kunde blive hans Arving. Saa forelskede han sig i en ung indtagende Hofdame, *Anna Boleyn,* og han fattede nu den Tanke at skille sig fra sin Dronning og ægte

Anna Boleyn.

Anna. Han prøvede paa at faa Paven til at erklære Ægteskabet for ugyldigt under Paaskud af, at det stred mod Kirkens Regler, da Katharina var hans Broders Enke. Men en tidligere Pave havde i sin Tid tilladt dette Ægteskab, og Paven holdt ikke af at omstøde sin Forgængers Afgørelse. Og desuden havde han ikke Lyst til at støde Karl V. Forbitret herover fik Henrik Parlamentet til at erklære, at *Kongen var den engelske Kirkes Overhoved.* Gejstligheden fulgte ham, og en Domstol med Canterburys Ærkebisp *Thomas Cranmer* i Spidsen erklærede nu Ægteskabet med Katharina for ugyldigt, hvorefter Kongen ægtede Anna Boleyn. Paa denne Vis brød Henrik med Pavekirken. Men det var ikke hans Mening at gaa over til Protestantismen. Han udstedte selv nogle Trosartikler, som hans Folk skulde tro paa, og han ændrede siden disse efter Behag. Undertiden havde de et stærkt katolsk, til andre Tider et stærkt protestantisk Præg. Befolkningen fandt sig nogenlunde rolig deri, skønt der endnu næsten ingen protestantisk Bevægelse var. Der var derimod i Forvejen megen Uvilje over de mange Penge, Paven pressede ud af Englænderne saa godt som af Tyskerne, og mange Englændere fandt det rimeligt, at deres egen Konge, ikke den fremmede Pave skulde være den engelske Kirkes Overhoved. Det var ogsaa med Tilfredshed, man saa Henrik inddrage de mange Klostres store Godser under Kronen. Og Parlamentet fulgte uden Vanskelighed Kongen. Dets Magt var i hele denne Tid ringe. Snart begyndte ogsaa Protestantismen saa smaat at trænge ind, men de alvorlige Protestanter slog sig ikke til Ro ved Kongens selvlavede Lære. Kong Henrik foer frem med stor Grusomhed baade mod disse og mod dem, der blev Pavekirken tro. Blandt de sidste var Thomas More, som Kongen i sin Forbitrelse lod dræbe.

Henrik bryder med Paven.

Svag Protestantisk Bevægelse.

Under alt dette blev Kong Henrik stedse haardere og vilkaarligere. Anna Boleyn fødte ham en Datter *Elisabeth,* men kort efter blev hun henrettet, beskyldt for Utroskab. En tredje Dronning skænkede ham den længselsfuldt ønskede Søn, *Edvard,* men døde snart derefter. Saa friede han til en tysk Prinsesse, som han kun kendte fra et Maleri af Hans Holbein. Men da han fik hende at se, blev han højlig skuffet; han ægtede hende alligevel, men forskød hende snart. En

Henriks Dronninger.

femte Dronning blev henrettet, beskyldt for Utroskab ligesom Anna Boleyn. Endnu en sjette havde Mod til at ægte ham, og hun overlevede ham.

Edvard VI

Henrik fulgtes af sin Søn *Edvard VI* som ved Faderens Død kun var 10 Aar gammel. Under ham fik Protestanterne Overtaget. *Thomas Cranmer* var efterhaanden gaaet helt over til dem, og han lod Kongen udstede en ny Trosbekendelse, „Kong Edvards Bønnebog", der i Hovedtrækkene stemmede med den protestantiske Lære. Kirkens Godser ind-

Bønnebogen.

Kætterbaal under Maria den Blodige.

droges og meget deraf skænkedes til Adelen. Men Edvard døde allerede, da han var 16 Aar, og det lykkedes nu Katolikerne at faa Katharinas Datter *Maria* gjort til Dronning. Hun var fanatisk Katolik og opfyldt af Forbitrelse mod alle, der havde været med til at gennemføre hendes Moders Skilsmisse. Hun begyndte et Rædselsregimente voldsommere end i Henriks værste Tider. Protestanterne henrettedes i Hundredvis. Ogsaa Thomas Cranmer maatte bestige Skafottet. „Maria den Blodige" blev hendes Navn i Folkemunde, og Forfølgelserne bidrog meget til at fremme den protestantiske Bevægelse. Det var ogsaa i stærk Strid med Folkets Ønske, at Dronningen ægtede Karl V's Søn, *Filip,* Spaniens Arving. Han kom til England, men han viste Maria stor Ligegyldighed og forlod snart igen Landet, der for ham

Maria den Blodige.

Maria ægteer Filip II.

var et afsides, uciviliseret Rige. Efter hans Ønske førte Maria dog sit Land ind i Kampen mod Henrik II af Frankrig. Det kostede Englænderne Calais, et Tab, der gik Folket og Dronningen lige stærkt til Hjerte. Det fortælles, at hun i sin Sorg udbrød, at man ved hendes Død vilde finde Ordet Calais indskrevet i hendes Hjerte. Kort efter døde hun. Hun fulgtes paa Tronen af Anna Boleyns Datter *Elisabeth* (1558—1603), under hvem Protestantismen hurtig fik Overtaget.

I **Skotland** havde *Stuarterne* hersket fra Begyndelsen af 14. Aarhundrede (se I, S. 414). Livet deroppe var endnu helt primitivt. Fyrstemagten var svag. Adelsmændene var mægtige som i Lensopløsningens Tid, og Byerne var kun smaa. Blodige Fejder fulgte med smaa Mellemrum hinanden selv i det sydlige Skotland, og mod Nord i Højlandene levede Kelterne endnu næsten som halvvilde Stammer. Kongedrab hørte næsten til Dagens Orden. Skotterne laa tit i Strid med England, medens Franskmændene var deres Forbundsfæller. Englænderne slog dem ofte, men kunde aldrig erobre Landet. Efterat Kalvin havde skabt sin Kirkeordning i Genf, begyndte den kalvinske Lære snart at trænge ind i Skotland. Den fik her en dygtig og fanatisk Talsmand i *John Knox,* der havde gaaet i Lære hos Kalvin ovre i Genf. Just ved denne Tid tilfaldt Skotland ved Arv en lille nyfødt Pige, den siden saa navnkundige *Marie Stuart.* Hendes Fader var Skotlands Konge, hendes Moder *Marie af Guise,* der hørte til en af Frankrigs fornemste Slægter. Marie Stuart tilbragte sine Barndomsaar under lykkelige Kaar i Frankrig, med hvis tilkommende Konge den senere Frans II, hun var forlovet. Imens styrede hendes Moder i Skotland med megen Dygtighed. Men trods hendes Modstand blev Protestantismen stærkere og stærkere, og 1560 tog Protestanterne helt Magten. Samme Aar døde Marie af Guise. Marie Stuart mistede kort efter sin Mand, Frants II, og hun vendte derpaa tilbage til Skotland, hvor en bevæget Fremtid ventede hende.

Skotland under Stuarterne.

Englands Fjende Frankrigs Ven.

Kalvinismen.

John Knox.

Marie Stuart.

Protestantisme i sejrer i Skotland 1560.

Modreformationens Tid o. 1560—1648.

Den katolske Kirkes Genrejsning.

I de første 4 Aartier efter Luthers og Zwinglis Fremtræden gik, som vi har set, Protestantismen fra Sejr til Sejr. Men da var det, som om den katolske Kirke pludselig tog sig sammen. Trosiveren genopstod blandt Katolikerne, og de begyndte en fanatisk Kamp mod den nye Lære. Den schmalkaldiske Krig var det første Forsøg. Det mislykkedes, men fra nu af fortsattes Kampen saa godt som uafbrudt hundrede Aar igennem, lige til Trediveaarskrigen sluttede 1648. De mange Krige, der i dette Aarhundrede førtes for Religionens Skyld, blev for de fleste af Evropas Lande en stor Ødelæggelse, der standsede den raske Fremgang i Velstand og Kultur. Haardest ramte de Reformationens Moderland, Tyskland. —

Trosiveren vagner paany blandt Katolikene.

Leo X.

Da Luther og Zwingli rejste Oprørsfanen mod Pavekirken, var Paven, Leo X, en verdsligsindet Mand, der tjente sig selv og sin Familje, ubekymret om Kirkens Vel. Det samme gjaldt hans nærmeste Efterfølgere. Men 1555 fik Kirken i *Paul IV* en Pave fuld af Iver for Katolicismens Sag, og ogsaa de følgende Paver var troende og virksomme Mænd. Allerede som Kardinal havde Paul IV faaet *Inkvisitionen* kaldt til Live igen. I Renæssancetiden havde Inkvisitionsdomstolene de fleste Steder været uden Betydning. Men i Spanien havde Ferdinand og Isabella genoprettet dem til Forfølgelse af Jøder og Maurer, og nu genindførtes de efter spansk Forbillede, saa langt Pavens Magt naaede. Dertil kom en skarp *Censur* overfor alle Skrifter. Alexander VI havde fundet paa Censuren for at værne sin Person mod velfortjente Angreb (se I, S. 429). Nu brugtes den til Værn for Kirken. Ingen Bog maatte trykkes uden at være forelagt den øverste Inkvisitionsdomstol. Og ogsaa med de Bøger, der udkom i Egne, hvor Inkvisitionen ikke kunde hindre deres Udgivelse, holdt dens Mænd et vaagent Øje. Alle Bøger, der ansaas for skadelige for Kirken, indførtes paa en Liste, *Index librorum prohibitorum* (Fortegnelse over forbudte Bøger). I Italien foranstaltedes en systematisk Jagt paa kætterske Bøger. Mange af dem tilintetgjordes saa grundig, at det først i den nyeste Tid er lykkedes at genfinde enkelte Eksemplarer.

Paul IV 1555.

Inkvisitionen.

Censuren.

Index.

Men endnu vigtigere end Forfølgelsen af Modstanderne blev Genrejsningen af Trosiveren indenfor Kirken. Gamle Munkeordener reformeredes som saa ofte før, og nye Ordener opstod. Den betydningsfuldeste af dem alle blev *Jesuiterordenen,* der stiftedes 1540 af den spanske Ridder *Ignatius Loyola.*

Ignatius Loyola stifter Jesuiterordenen 1540.

Ignatius var vokset op i den spanske Adels Sværmeri for Kampen mod de Vantro. Ridderromaner var hans kæreste Læsning. Da han var 30 Aar gammel, blev han saaret under Karl V's første Krig med Frankrig. Han laa længe syg, og han blev aldrig igen kampdygtig. Paa Sygelejet kastede han sig over Helgenlegender om Frants af Assisi, Domingo Gusmann o. a. Han grebes af Begejstring for disse Mænd, og det blev hans store Maal at komme til at ligne dem, ja overgaa dem. Saa snart han havde rejst sig fra Sygelejet blev han Munk. Højtidelig nedlagde han sin Ridderdragt i Kirken foran Jomfru Marias Billede, klædte sig i Munkedragt og vaagede derpaa Natten igennem paa middelalderlig Riddervis i Kirken. I Klostret pintes han af Frygt for Djævelen og Helvede, omtrent som Luther. Han laa paa Knæ under inderlig Bøn i Timevis, piskede sig og paalagde sig selv allehaande Bodsøvelser. Den blindt troende Spanier kunde ikke som Luther søge Trøst i Troen paa Guds Naade. For ham gjaldt det at øve saa gode Gerninger, at tjene Kirken saa godt, at han kunde blive frelst derved. Til sidst fattede han den Plan at drage til Jerusalem for at omvende Muhamedanere. Han kom derover men fandt ikke Paaskønnelse hos den katolske Gejstlighed, saa han maatte vende hjem igen. Men ogsaa her stillede Gejstligheden sig vrangvillig til denne Mand, der ikke havde studeret Teologi. Da satte han sig 33 Aar gammel paa Skolebænken og lærte med utrættelig Flid Latin og Teologi. Efter nogen Tids Studier drog han til Pariseruniversitetet. Her stiftede han Bekendtskab med nogle andre unge Mænd, der var besjælede af samme brændende Iver for Kirken. De besluttede sammen at oprette en ny Orden. *Jesu Selskab* skulde den hedde, og den skulde være som en Hær i Herrens Tjeneste. 1540 fik de Pavens Tilladelse. Loyola blev Ordenens første „General", og han og hans nærmeste Efterfølgere udformede lidt efter lidt Reglerne for Ordenens Organisation og Virksomhed. Jernhaard Disciplin og blind Lydighed blev den bærende Tanke i Ordensreglerne. Mennesket, siger de, maa betragte sig selv som et livløst Legeme, der kun ved Guds Aand faar Sjæl og Vilje. Ordenens Medlemmer skal slavisk følge hvert Bud af Paven eller en af deres Foresatte. De maa „lade sig bevæge og lede af det guddommelige Forsyn med deres Foresatte som Mellemled, som om de var livløse Legemer (perinde acsi cadaver essent), der lader sig føre, hvor hen man vil, og lader sig behandle,

Ordensreglerne.

som man ønsker, eller som en Oldings Stav, der tjener den, som har den i Haanden overalt og i alle Ting, hvortil han vil bruge den." De skal altid adlyde, selv naar Befalingen gælder „en Dødssynd eller en mindre Synd, naar den Foresatte befaler i Jesu Kristi Navn eller med Paaberaabelse af Lydighedspligten", „for saaledes at vinde des større Ære og Bifald hos Kristus vor Skaber og Herre". Det er denne Sætning, der sædvanlig gengives med Ordene: „Hensigten helliger Midlet", en Sætning, der er kommet til at staa for Bevidstheden som Jesuiternes Program uden direkte at være udtalt af dem. Og som de skal handle efter Ordre, skal de tænke, som deres Foresatte vil det. „Den som fuldstændig vil ofre sig til Gud, er forpligtet til at ofre ham ikke blot sin Vilje men ogsaa sin Forstand, saaledes at han ikke blot vil det samme som sin Foresatte men ogsaa tænker det samme." „For at være helt i Overensstemmelse med Kirken maa vi, naar den har erklæret, at noget som er hvidt for vore Øjne, er sort, straks erklære, at det er sort." Og videre: „Skønt det er meget rosværdigt og nyttigt at tjene Gud af Kærlighed alene, maa man alligevel ogsaa meget anbefale Frygt for den guddommelige Hersker og det ikke blot den Frygt, vi kalder barnlig Frygt, der ganske vist er from og hellig, men ogsaa den anden Frygt, der kaldes Trældomsfrygt." Der herskede indenfor Ordenen en skarpt gennemført Rangforordning. „Generalen" valgtes paa Livstid. Han stod direkte under Paven. Han herskede over Ordenen med ubegrænset Myndighed og udnævnte til alle Embeder indenfor den. Dragt og Levemaade kunde afpasses efter Forholdene. Det var ikke Opgaven at tilbringe Tiden med Bodsøvelser, men at øve Indflydelse paa Verden og øge Kirkens Magt.

Jesuiternes Udbredelse.

Jesuiterordenen bredte sig med rivende Fart, først i de rent katolske Stater, siden i de omstridte Lande. Den oprettede en Mængde Skoler, ja hele Jesuituniversiteter. Her fortsattes den skolastiske Forskning med dens blinde Autoritetstro og dens Opøvelse i spidsfindig Disputerekunst. Derimod dræbtes Evnen til selvstændig Tænkning, og Naturvidenskaberne forsømtes ganske. Men dygtige og ivrige Lærere var Jesuiterne, og de kom snart i Ry som Opdragere. Rige Folk sendte meget almindelig deres Børn til Jesuitskolerne, og Jesuiter blev tit Opdragere for Prinser og Prinsesser og siden Skriftefædre for dem. De smidige Jesuiter, for hvem alle Midler var lige gode, naar de blot fremmede Kirkens Sag, vandt saaledes i Løbet af kort Tid en overordentlig Indflydelse. Blandt Modstanderne vakte de et Had, som har holdt sig til vore Dage. Ogsaa udenfor Evropa drev de deres Missionsvirksomhed, i Amerika, i Indien, ja i Kina og Japan.

Kirkeforsamling i Trident.

Og snart greb Paven til det Middel, der ofte var anvendt med Held, naar det var vanskelige Tider for Kirken. Han sammenkaldte en Kirkeforsamling. Denne mødte i *Trident* allerede 1545, og da Protestanterne ikke vilde anerkende den, blev dette Anledningen til den schmalkaldiske Krig. Under de urolige Forhold blev Kirkeforsamlingen dog foreløbig resultatløs og maatte udsættes. Nogle Aar senere samledes den igen. Men det var ved den Tid, da Morits af Sachsen forlod Kejser Karl og vendte Vaabenlykken til Protestanternes Fordel, og snart maatte Kirkens Mænd atter skilles. Først da de mødtes tredje Gang, 1562—63, fik de noget ud af det. Ogsaa nu var der Uenighed. Nogle af de katolske Fyrster vilde have store Reformer. Der var endog Tale om at tillade Præsteægteskab og Nadverens Nydelse i begge Skikkelser. Og alle Fyrsterne vilde have Pavens Magt indskrænket til Fordel for deres egen. Men Paven tumlede behændig med Forsamlingen, og Fyrsterne opnaaede intet. Kirkeforsamlingens Opgave blev som en spansk Ærkebisp sagde: „at ramme vore Modstanderes kætterske Dogmer og vore Egnes fordærvede Sæder". Man vedtog et strengere Tilsyn med Gejstligheden og opgav Afladshandelen i den markskrigerske udfordrende Form. Men samtidig vedtog man at fastholde hele den katolske Kirkelære, og at anvende Inkvisition og Censur mod alle Kættere.

Det sidste Tridentinerkoncil 1562—63.

Kamp mod Protestanterne, Forbedring af Kirkens Sæder.

Ved alle disse Anstrængelser genrejstes den katolske Kirke. I 17. Aarhundrede kølnedes Iveren vel igen, og Paverne blev atter verdsligsindede Mænd, der først og sidst plejede deres Familjeinteresser. Men Kirken vedblev alligevel at være stærk nok til at bevare Ledelsen under de store Religionskrige, der opfyldte det 17. Aarhundredes første Halvdel. —

Italien o. 1560—1648.

Italien under Modreformationen.

I Italien genoprettedes Kirkevælden fuldstændig ved Modreformationen. Milano, Sardinien, Neapel og Sicilien stod under de rettroende Spaniere, og ogsaa Medicierne i Florens sluttede sig nu nær til Kirken. Kun Venedig viste større Uafhængighed. Under det nye Kirkerøre døde Renæssancebevægelsen stille hen. *Videnskabsmændene* arbejdede vel videre

Renæssancebevægelsen dør.

paa det Grundlag, som var skabt i Renæssancetiden, men deres Frihed var stadig truet af Kirken. Tidens to største Forskere, *Giordano Bruno* og *Galilei* ramtes, den ene med Dødsstraf, den anden med Fængsel, fordi de ikke fulgte Kirkens Lære (se senere).

Bruno og Galilei.

Digtningen.

Digtningen blev i denne Tid mere og mere kunstlet i

Springvand i Rom bygget af Barokstilens største Kunstner *Bernini.*

Form og blottet for Indhold. Bedst trivedes den muntre Folkekomedie. Skuespillertrupper drog rundt fra By til By. Paa Torve og Pladser, ved Markeder og under Karnevalsforlystelserne slog de deres Teater op. Tilskuerne strømmede til i Mængde, og saa spillede Truppen med Masker for Ansigtet, med kaade Gebærder og gymnastiske Vridninger et lystigt Stykke. Handlingen var der oftest meget lidt Mening i, men Ordskiftet var kvikt og fornøjeligt, og disse Skuespils staaende Figurer: Harlekin, Kolumbine o. s. v. blev Folkets brede Lag til megen Fornøjelse.

Maskekomedie.

En særlig Betydning fik denne Tid for *Musikens* Udvikling. Som Luther havde skabt den nye protestantiske Kirkemusik, saaledes frembragte *Palestrina* nu den Kirkemusik, som siden har været den herskende indenfor den katolske Kirke. Og kort efter fremkom de første *Operaer,* Skuespil paa Vers, ledsagede af Musik. Ideen dertil hentedes fra de græsk-romerske Dramaer med deres Korsange. Operaen trængte hurtig de sædvanlige Skuespil tilbage i Italien. Kun Folkeskuespillene holdt sig ved Siden af den.

Palestrina.

Operaen.

I *Kunsten* afløstes den jævne og naturlige Renæssancestil efterhaanden af *Barokstilen.* Man stræber efter den størst mulige Pragt. Bygningerne smykkes med Figurer i fantastiske, forvredne Stillinger. Statuerne bliver forvirrede Grupper af besynderlige Skikkelser, ofte med brusende, flagrende Dragter. Allerede i Begyndelsen af 17. Aarhundrede byggede Paverne næsten lige saa ivrig som Renæssancepaverne, og Jesuiterne rejste sig talrige Kirker i den nye Barokstil. Ogsaa Smaafyrster og Adelsmænd vedblev at bygge sig pragtfulde Bygninger. I Byggekunsten vedblev Italien at give det øvrige Evropa Eksemplet. Ogsaa i det *selskabelige* Liv gav Italien vedblivende Tonen an. Renæssancetidens aandelige Interesse var svundet, men de slebne Omgangsformer bevaredes.

Barokstilen.

Det selskabelige Liv.

Næringslivet gik noget tilbage, da Italien ved Opdagelserne hørte op at være Verdenshandelens Centrum. Men Italien var stadig rigere end de allerfleste andre evropæiske Lande. Rom, Neapel, Venedig, Florens og Milano var endnu Byer paa 100—200,000 Indbyggere. Italien var delt mellem fremmede Magter, men i mange Henseender gik de andre Folk endnu i Lære hos Italienerne. Og allerede nu begyndte Italien saa smaat at blive Fornøjelsesrejsernes Land.

Næringslivet.

De spanske Lande 1556—1665.

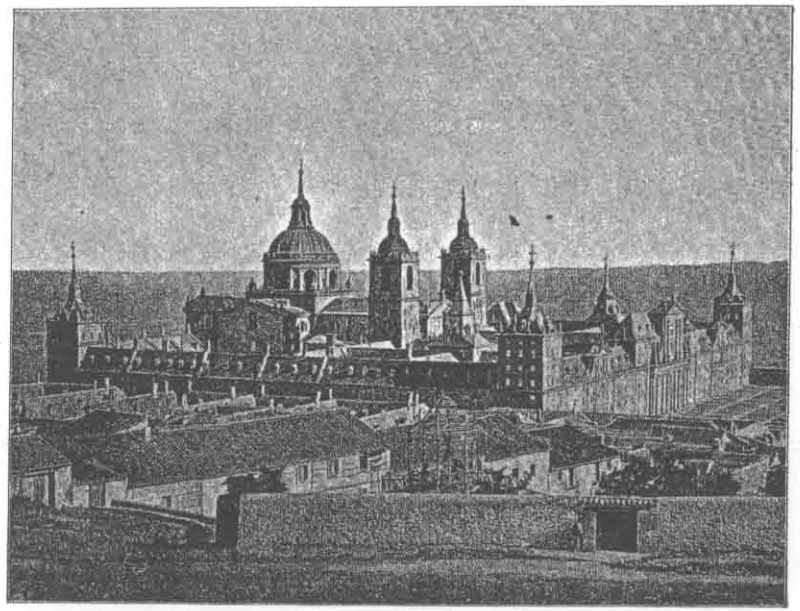
Modreformationens bedste Hjælper blev Karl V's Søn *Filip II* (1556—98). Hans Rige var mindre end Faderens, men det var dog endnu det største i Evropa, og Filips Magt syntes ikke mindre end den, Karl havde raadet over. Tyskland havde jo været Kejser Karl til mere Besvær end Nytte. Filips Rige antages at have haft henved 20 Millioner Indbyggere, bortset fra de amerikanske Besiddelser, medens Frankrig rimeligvis

Filip II 1556—98.

Spaniens Magt.

havde 12—14 Millioner, England omkring 4. Ingen Fyrste havde saa store Indtægter som Filip, og den spanske Hær var den bedste i Evropa. Naar de tunge Firkanter af spanske Lansenerer og Skytter væltede sig frem, da brød de al Modstand. Og med Spaniernes Flaade kunde kun Tyrkernes maale sig.

Hele denne Magt stillede Filip i Kirkens Tjeneste. Alle

Escorial.

Filips Iver for Kirken.

Lande skulde bøje sig for ham, og alle skulde de føres tilbage til Katolicismen. Han havde ganske gode Evner, og han besad en utrættelig Arbejdskraft. Som Konge vilde han sætte sig ind i alle Styrelsens Enkeltheder. Han sad hjemme paa sit Slot og modtog en uhyre Mængde Indberetninger fra sine Embedsmænd. Han læste dem omhyggelig og forhandlede grundig med sine Raadgivere om Afgørelsen. Tit trak denne derfor urimelig længe ud. Spanien blev et rigtigt Kontorland med en overmaade sendrægtig Styrelse. Filip var rolig og behersket men ogsaa kold og ufølsom. De fleste syntes kun daarlig om ham. I Modsætning til sin Fader følte Filip sig rigtig som Spanier og tilbragte næsten hele sin Fyrstetid i Spanien.

Kontorstyre.

Paa en øde Højslette anlagde han sin nye Hovedstad *Madrid*, en pragtfuld By med lige, brede Gader, drevet op ved Kunst uden naturlige Betingelser for Industri eller Handel, ret en Hofby. Tæt derved lod han bygge det store kostbare Slot *Escorial*. Det byggedes i Form af en Rist til Minde om en Helgen, om hvem det hed, at han var bleven brændt over en Rist ved sagte Ild. Midt i Bygningen laa Kirken og beherskede det hele. Under Slotsbygningen var der murede Gravkamre til Kongeslægten.

Madrid.

Escorial.

Da Filip blev Konge, var hans Land i Krig med Frankrig. Filip var kort før bleven gift med Maria den Blodige af England, og Englænderne hjalp ham mod Franskmændene. Krigen førtes med vekslende Held, men den endte, som vi har hørt, i 1559 med, at Franskmændene beholdt baade Calais, Metz, Toul og Verdun. Marie var da død, og Filip ægtede nu den franske Konges Søster, Elisabeth. Han søgte fra nu af at hjælpe Katolikerne til Overtaget i Frankrig, men holdt ellers Fred med dette Land, der havde været hans Faders værste Modstander.

Krig med Frankrig til 1559.

Men snart voldte Filips Forfølgelseslyst overfor alle Kættere hans Land megen Skade. Selv i Spanien var der opstaaet smaa protestantiske Menigheder. Filip forfulgte dem ivrig og lod alle de Protestanter, der kom i hans Magt, brænde.

Protestanterne forfølges.

Ved en af de store *Auto-da-feer* („Troshandlinger") var han selv til Stede. Et Par Hundred Tusind Mennesker, siger Tidens Beretninger, var stimlet sammen for at se det interessante Skuespil. Protestanterne førtes til Skafottet, Storinkvisitoren vendte sig til Kongen og sagde til ham: „Herre, hjælp os". Filip rejste sig og trak sin Kaarde som Tegn paa, at man skulde tage blodig Hævn. Derpaa oplæstes den Ed, hvorved Spaniens Konge plejede at forpligte sig til at forfølge Kætterne. „Jeg sværger, jeg sværger," raabte Filip, og Signalet til Henrettelsen blev givet. Det fortælles, at en af Protestanterne, da han førtes forbi Kongen, spurgte ham: „Hvorfor lader Du mig brænde?" hvortil Filip svarede: „Hvis min Søn var lige saa fordærvet som Du, vilde jeg selv sanke Ved til det Baal, hvorpaa han skulde brændes." Paa denne Vis lykkedes det at standse den protestantiske Bevægelse i Spanien.

Derefter vendte Filip sig mod *Maurerne*. Karl V havde forlangt, at disse i det ydre skulde optræde som Katoliker, men han havde ellers ladet dem i Fred. Maurerne bøjede sig til-

Maurerne.

syneladende. Men i Virkeligheden holdt de fast ved deres gamle Tro. De lod deres Børn døbe, men bagefter vaskede de Vievandet bort og lod Børnene omskære efter østerlandsk Skik. Ægteskabet stiftedes i Kirken, men bagefter fejredes Brylluppet hjemme paa gammel muhamedansk Vis. Maurerne var langt flittigere end Spanierne, og de havde stor Betydning for Landets Industri og Agerbrug. Men Filip kunde ikke finde sig i at have disse Vantro i sit Land. Og noget frygtede han vel ogsaa, at de skulde knytte Forbindelse med hans tyrkiske Fjender. Han søgte da at tvinge dem til at opgive alle deres nationale Skikke. De maatte ikke bære Nationaldragt, Kvinderne maatte ikke færdes tilslørede paa Gaderne, de skulde lære at tale Spansk o. s. v., o. s. v. Følgen blev et hæftigt Oprør i de Egne, hvor Maurerne var flest. Men de blev overvundne, og Hævnen var frygtelig. Det blev en Blodsudgydelse, der højlig svækkede Spanien, men i Virkeligheden omvendtes Maurerne ikke. Med deres Trosfæller Tyrkerne førte Filip haarde Kampe i Forbund med Venedig. Det endte med, at han fik Overtaget. I det store Søslag ved *Lepanto 1571* blev Tyrkerflaaden tilintetgjort, og Tyrkerne genvandt aldrig deres Overmagt paa Havet.

Tyrkerne besejres ved Lepanto 1571.

Nederlandene.

Men imidlertid havde Filips Forfølgelseslyst oppe i *Nederlandene* fremkaldt en Modstand, som det ikke lykkedes ham at besejre. Nederlandene hørte til de lykkeligste Egne i Evropa. Deres Omraade var kun 1000 □ Mil, men Befolkningen var usædvanlig tæt, vel et Par Millioner. Byerne var store og rige, Handel, Industri og Agerbrug blomstrede, og den aandelige Kultur stod højt. Landet var delt i Provinser, hver med sin *Stænderforsamling*, og disse Stænderforsamlinger, hvor Adelsmændene og de rige Borgere mødtes, havde stor Magt.

Stænderstyre.

Protestantismen

Protestantismen fandt hurtig stærk Tilslutning i denne Befolkning. Humanistiske Forskere som Erasmus af Rotterdam havde forberedt den ved at sætte Dogmerne under Diskussion, og Nederlandenes selvsikre Adelsmænd og Borgere greb gerne Udsigten til at frigøre sig for Pavens Myndighed. Stærkest trængte Protestantismen frem imod Nord. Nogle blev Lutheranere, men flere Kalvinister. Det kalvinske Menighedsstyre passede godt til Borgerstyret i de nederlandske Byer. Allerede under Karl V flammede Kætterbaalene.

Men Karl holdt ikke af at fare haardt frem overfor sine kære Nederlændere. Filip derimod var fuld af Harme overfor dem. De vilde styre sig selv, og de var Kættere. Der var ikke andet for end at slaa deres Modstand ned med haard Haand og tvinge dem tilbage til den rette Tro. En energisk Forfølgelse af Kætterne begyndte, og atter og atter lod Filip Nederlænderne forstaa, at de havde at lystre uden Indvendinger.

Filip og Nederlænderne.

Følgen blev, at der snart opstod en stærk Oppositionsbevægelse i Nederlandene. Ikke blot Protestanterne men ogsaa Katolikerne vilde værne Landets gamle Friheder mod Kongens Selvherskerlyster. I Spidsen stod Prins *Vilhelm den Tavse* af Oranien, der havde store Godser i Nederlandene, og Greverne *Egmont* og *Horn*, Landets berømteste General og mest ansete Admiral. Prins Vilhelm var en særdeles dygtig Mand. Han var ivrig Protestant, og han var fast bestemt paa at modsætte sig Filips Forsøg paa at knække Nederlændernes Frihed.

Prins Vilhelm den Tavse.

Filips Søster *Margrete af Parma*, der var Statholder deroppe, søgte at mægle. Men forgæves. Tusinder af Adelsmænd drog samlede til Bryssel og krævede af hende, at al Forfølgelse af Protestanterne skulde standse. Hun lovede at forelægge deres Fordring for Filip. En af hendes Raadgivere skal ved denne Lejlighed haanlig have kaldt dem *Geusere*, ɔ: Tiggere, og dette antog de som Partinavn. Men snart udbrød langt voldsommere Bevægelser i de lavere Folkelag. Borgerne strømmede i Mængde ind i Kirkerne, plyndrede deres Rigdomme og slog Helgenbillederne itu. Mange Kunstværker tilintetgjordes ved denne *Billedstorm*. Alt dette forfærdede Adelsmændene, og de hjalp med Egmont i Spidsen Margrete at skaffe Ro. Men Filip vilde ikke nøjes dermed. Han vilde have Hævn, og han sendte da en talrig spansk Hær derop, anført af Hertugen af *Alba*, en fanatisk Katolik og en jernhaard Soldat. Alba blev Statholder i Stedet for Margrete. Han oprettede en Række Kætterdomstole, „*Blodretterne*“, som Folket kaldte dem, og disse foranstaltede en sand Jagt paa Kættere. Skønt Egmont og Horn sluttede sig til ham, maatte de bøde med Livet for deres Deltagelse i den første beskedne Opposition. Vilhelm af Oranien søgte klogelig til Tyskland, hvor han havde det lille Fyrstendømme, hvorefter han kaldtes. Alle nedarvede

Margrete af Parma.

Kirkestormen.

Hertugen af Alba.

Blodretterne.

Vilhelm flygter.

Nye Skatter. Rettigheder traadtes under Fødder, og nye, tunge Skatter paalagdes. Dette sidste bragte Bægeret til at flyde over. Fordrevne Protestanter havde søgt Tilflugt i England, hvorfra de plyndrede paa deres Hjemlands Kyster. 1572 bemægtigede disse „Søgeusere" sig pludselig en lille Kystby. Spaniernes Angreb paa denne mislykkedes, og opmuntrede herved rejste Borgerne sig i By efter By. Vilhelm førte fra Tyskland en lille Hær til Hjælp, og fra nu af var Kampen staaende. I aaben Mark sejrede Spanierne, men det faldt dem vanskeligt at erobre de befæstede Byer. Hjalp intet andet, da gennembrød Borgerne de Diger, der værnede de omliggende Marker og lod Havet strømme ind over disse. Og til Søs kunde Spanierne ikke staa sig. Til sidst kaldte Filip Alba hjem, men det gik ikke hans Efterfølgere meget bedre. Kampen trak ud Aar efter Aar.

Aaben Opstand 1572.

Leydens Forsvar. Særlig Beundring vakte det tapre Forsvar af *Leyden*, hvor Spanierne maatte opgive Belejringen efter at have lidt et uhyre Menneskетab. Byens Borgere fik siden af deres taknemmelige Landsmænd Valget mellem Skattefrihed og et Universitet. De valgte det sidste, og dette blev snart et af de mest berømte i Evropa.

„De forenede Provinser" 1579 1579 indgik de 7 nordlige Provinser: Holland, Zeeland, Geldern, Ytrecht, Friesland, Overyssel og Groningen et fast Forbund. Disse *„forenede Provinser"* dannede fra nu af en Forbundsstat omtrent som de schweiziske Kantoner. Det var den Del af Nederlandene, hvor den protestantiske Religion helt havde Overtaget. Den nye Stat kaldtes siden efter Hovedlandet almindelig *Holland*. Befolkningen heroppe talte en nedertysk Dialekt, Nutidens Hollandsk. Derimod lykkedes det en mild og smidig spansk Statholder at bevare de 10 sydlige Provinser, der var overvejende katolske, paa spansk Side. Dette blev Fremtidens *Belgien*. Befolkningen talte her dels flamsk, dels fransk.

Holland.

Belgien.

Vilhelm dræbes. Kampen fortsattes dog endnu i mange Aar. En katolsk Fanatiker myrdede Prins Vilhelm, og Stillingen blev en Tid meget farlig for Hollænderne. Selve *Antwerpen*, der stod paa protestantisk Side, erobredes efter en aarelang Belejring af Spanierne, og de spanske Hære trængte sejrrig frem mod Nord. Men saa lammedes de ved Filips Krig med England. Englænderne havde længe støttet Hollænderne, og da Dronning Elisabeth nu lod Marie Stuart henrette, sendte Filip en mægtig Flaade *„den uovervindelige Armada"* mod Englænderne. Under Forberedelserne dertil lammedes Krigsførelsen i Nederlandene. Men voldsomme Storme og Englændernes Angreb ødelagde den stolte Flaade 1588. Og i de følgende Aar anvendte Filip II sine Tropper til haabløse Forsøg paa at hindre, at Henrik IV blev Frankrigs Konge. Hollænderne fik derved nogenlunde Ro til at fæstne deres nye Stat.

Antwerpen falder.

Den uovervindelige Armada 1588.

Medens Filip saaledes mistede de hollandske Provinser, fik han Erstatning i *Portugal*. Dette Land havde i det Aarhundrede, der fulgte efter de store Opdagelser, sin bedste Tid. Da Vasco da Gama havde fundet Søvejen til Indien, lykkedes det hurtig Portugiserne at skabe sig et vidtstrakt Kolonirige og en ganske ypperlig Handel. Talrige Kolonier anlagdes paa Afrikas og Forindiens Kyst og snart ogsaa i Bagindien og paa de ostindiske Øer. I Amerika blev Portugiserne Herre over Brasilien. De drev en ikke helt ringe Handel med Kina, ja selv til Japan naaede de portugisiske Handelsskibe. De fleste Steder var der dog ikke Tale om en virkelig Erobring. Man nøjedes med at anlægge befæstede Kolonibyer og at skaffe sig Indflydelse hos de indfødte Fyrster. Men store Rigdomme strømmede til Portugal. Lissabon kappedes med Antwerpen som Handelsby. Den talte over 100,000 Indbyggere.

Portugal.

Men Portugals indre Udvikling blev ikke god. Inkvisitionen herskede her som i Spanien, og Jesuiterne fik hurtig en meget stor Indflydelse. Under den unge Kong *Sebastian* blev de eneraadende, og i sin Iver for Kirkens Sag drog Sebastian paa Korstog mod Nordafrikas Muhamedanere. Portugiserne led et frygteligt Nederlag, og Kongen selv faldt. Hans gamle Onkel, der arvede ham, døde kort efter, Aar 1580, og Filip II, der var Søn af en portugisisk Prinsesse, og hvis første Dronning ogsaa havde været en portugisisk Prinsesse, var nu den nærmeste Arving. Han lod Alba besætte Landet, og Portugal var i de følgende 60 Aar (1580—1640) forenet med Spanien.

Kong Sebastian.

Portugal forenet med Spanien 1580—1640.

Filips sidste Tid blev trist. Det var faldet i hans Lod at bidrage meget til Standsningen af Protestantismens Sejrsgang. Men han evnede ikke at slaa den til Jorden. Og Spanien udmattedes mere og mere ved de stadige Kampe med de uhyre Ofre af Menneskeliv og af Penge. Hvor store Rigdomme

Filips sidste Tid.

Guld- og Sølvflaaderne end bragte, de forslog aldrig rigtig. Det var som om Pengene blot strømmede gennem Spanien. De gik til Kampe i andre Lande og til Køb af andre Landes Produkter. Spaniens eget *Næringsliv* gik tilbage. Handelen med Kolonierne dreves af Kongens Flaader. Der skabtes ikke en driftig Købmandsstand som i Nederlandene og i England. Industri og Agerbrug lammedes ved Forfølgelsen af Maurerne. Spanierne selv var lidet flittige, Arbejdet ansaas for en Skam. Det sømmede sig ikke for en Adelsmand, og det var urimelig mange Spaniere, der vilde gælde for Adelsmænd. Og end mere uvirksom var den meget talrige Gejstlighed. Ogsaa Filips Kontorstyre og den skrappe Enevælde, han gennemførte, skønt de gamle Stænderforsamlinger *Cortes* endnu bestod af Navn, virkede lammende. Alt drejede sig om det stive, kedsommelige Hof, hvor Etiketten blev strængere og strængere. Aar for Aar kom der noget mere livløst over Spanien.

Spanien Næringsliv Tilbagegang.

Cortes.

Ogsaa Filips Familjeforhold var lidet glædelige, Hans første Dronning, den portugisiske Prinsesse, fødte ham en Søn, *Don Carlos*, men døde snart derefter. Af politiske Grunde ægtede Filip saa Marie den Blodige, og efter hendes Død den franske Prinsesse Elisabeth. Don Carlos udviklede sig, efterhaanden som han voksede til, meget uheldig. Han var svagelig, hæslig og forvokset, og han blev efterhaanden næsten sindssyg. Til Tider havde han voldsomme Raserianfald, der snart gik ud over Mennesker, snart over Dyr. En Gang lukkede han sig inde i en Stald med Hoffets bedste Heste og mishandlede dem, saa de blev ganske ødelagte. Og samtidig blev han mere og mere hadefuld mod Faderen. Til sidst fantaserede han om Oprør eller Flugt. Filip sørgede over ham men gjorde intet for at vinde ham ved Mildhed. Da han opdagede Oprørsplanerne, lod han Prinsen fængsle. Don Carlos blev nu helt fortvivlet og søgte Døden. Og inden længe fandt han den, rimeligvis ved at spise for meget og drikke alt for meget Isvand. Filip havde i Fængselstiden behandlet ham med en ligegyldig Kulde, der gjorde et meget uhyggeligt Indtryk paa alle. Sagnet har siden i usædvanlig Grad forvandlet Don Carlos' Historie. Han er blevet skildret som en Forkæmper for Aandsfriheden og Protestantismen, og man har digtet rørende Historier om hans Forelskelse i hans unge Stifmoder Elisabeth. Schiller har forherliget ham i et berømt Drama. Men alt dette er ganske grebet ud af Luften. Don Carlos var fanatisk Katolik og naivt overtroisk.

Don Carlos.

Kort efter Don Carlos døde Dronning Elisabeth og Filip giftede sig atter, denne Gang med en tysk Prinsesse, der skænkede ham en Søn, som kunde blive hans Arving.

Da Filip II døde 1598, blev hans Søn Filip III Konge, og han fulgtes siden af sin Søn Filip IV. De var begge svage, daadløse Konger, og Spanien gik under deres Styre mere og mere tilbage. Under Filip III, der var lige saa ivrig for Kirken, som hans Fader havde været, fordreves *Maurerne* fra Spanien. De førtes i store Skarer over til Nordafrika. Ogsaa *Portugal* gik det ilde. Hollænderne erobrede en stor Del af dets Kolonier, navnlig de ostindiske Øer, og Portugals Handel led meget. Til sidst rejste Portugiserne sig til Oprør 1640 og tog en Ætling af den gamle Fyrsteslægt til Konge. Franskmændene hjalp dem, og det endte med, at Spanien maatte anerkende Portugals Uafhængighed. Portugiserne beholdt Brasilien og de andre Kolonier, som Hollænderne ikke havde taget. Mod Hollænderne fortsattes Kampen det meste af Filip III's og Filip IV's Tid men svagt og uden Held, og ved Trediveaarskrigens Slutning 1648 maatte Spanien anerkende „de forenede Provinsers" Uafhængighed.

Filip III og Filip IV.

Maurerne fordrives.

Portugals Kolonier.

Portugal frigør sig 1640.

Hollands Uafhængighed 1648

Spansk og portugisisk Aandsliv. De Hundrede Aar nærmest efter Karl V's Død, da baade Spanien og Portugal langsomt mistede deres nyvundne Storhed, blev en ypperlig Tid for Digtning og Kunst i de to Lande.

Aandslivet.

Spaniernes kæreste Læsning var fra gammel Tid *Ridderromanerne.* Disse slugtes her med end større Begejstring end andetsteds, og de vedblev her at leve længe efter, at de i andre Lande havde mistet deres Betydning. Og denne Tids spanske Ridderromaner var endnu mere smægtende sentimentale og fantastisk eventyrlige end Middelalderens. Disse Spaniere, hvis Fortidsminder var Kamp med Maurerne, og som endnu levede og aandede i Krig og eventyrlige Opdagertog, sværmede, drømte og fantaserede som sjældent noget andet Folk. Men ingen af Ridderromanerne naaede dog et Ry som den storstilede Parodi paa hele denne Digtning, der blev den spanske Litteraturs Hovedværk. Det er Romanen „*Don Quijote*", skrevet af Spaniens største Forfatter *Cervantes* († 1616).

Ridderromanerne.

Cervantes † 1616.

Don Quijote.

Cervantes hørte til en fattig Adelsslægt og blev som saa mange af sine Standsfæller Soldat. Han var med ved Lepanto 1571 og blev siden fanget af algierske Sørøvere, og han slap først løs igen efter 5 Aars Slaveliv og mange farefulde Eventyr. Da han kom tilbage til Spanien, fik han her en beskeden Embedsstilling. Den lagde ikke megen Beslag paa hans Tid, og i de følgende Aar skrev

han en Række Romaner, Noveller og Skuespil. Men kun et af hans Værker er blevet ved at leve i Bevidstheden: Romanen „Don Quijote". Denne Bog fortæller om „en Adelsmand af den Slags, som kun ejer en brækket Landse, et gammelt Harnisk, en mager Hest og en Hund. En Suppe paa noget, der kom Kokød nærmere end Lammekød om Middagen, Finker af Levningerne om Aftenen, Linser om Fredagen, Smalhans Køkkenmester om Lørdagen og et Tillæg af en stegt Due om Søndagen opslugte de to Tredjedele af hans Indkomster. Det øvrige gik med til at forskaffe ham en Silkekjortel, Fløjlsbenklæder og Tøfler af samme Slags til Festdagene og Tøj af en grovere Art til at klæde sig i paa Hverdagene. Hans Husfæller bestod af en Husholderske, der allerede havde over 40 Aar paa Bagen, en Søsterdatter, der endnu ikke havde naaet tyve, og en ung frisk Bondekarl, der gik til Torvs, striglede Hesten og arbejdede i Marken". Han læser *Amadis af Gallien* og Tusind andre Ridderromaner, til han bliver ganske fortumlet deraf. Saa beslutter han selv at drage ud som Ridder for at „raade Bod paa alle Forurettelser, udsætte sig for alle Farer og saaledes indlægge sig et udødeligt Navn". Han polerer sin Tipoldefaders Rustning, gør en gammel Hjelm i Stand, giver sin stakkels magre Hest Navnet Rosinante, tager selv Navnet *Don Quijote af la Mancha, Ridder af den bedrøvelige Skikkelse,* faar en enfoldig Bondemand, Sancho Pansa, til Vaabendrager og vælger sig den Dame, til hvis Ære han skal udføre sine Bedrifter, en Bondepige, som han kalder Dulcinea af Tobosa, og som han beskriver saaledes: „Hendes Kaar er som en Prinsesses, siden hun er min Dronning og Herskerinde. Hendes Dejlighed er mere end menneskelig, da alle de mulige og indbildte Fuldkommenheder, som Digterne tillægger deres Heltinder virkeliggøres, naar man ser hende. Hendes Haar er spundet Guld, hendes Pande de elysæiske Marker, Øjenbrynene to Regnbuer, Øjnene Sole, Læberne Koraller, Tænderne Perler, Halsen Alabast, Brystet Marmor, Hænderne Elfenben og Huden Sne".

Saa drog han af Sted paa sin Rosinante, fulgt af Sancho Pansa paa et Æsel. Han lader Hesten selv bestemme Vejen, som det er vandrende Ridderes Skik. Og han oplever hurtig en Række fantastiske Eventyr, hvoraf de fleste koster ham og hans brave Vaabendrager mange Prygl og megen Elendighed. De ser nogle Vejrmøller; Don Quijote tager dem for Kæmper og vil gaa løs paa dem. Sancho advarer: „Se Jer for Eders Velbyrdighed, det er ikke Kæmper men Vejrmøller, og det som forekommer Eder at være Arme er Vingerne, der drejes af Vinden". Men han faar til Svar: „Det er let at mærke, at Du er ingen Kender af Eventyr. Det er Kæmper og i Fald Du er bange, saa kryb hen i en Krog og bed, medens jeg fuldender denne grumme og ulige Kamp". Og saa styrter han løs paa Vejrmøllerne under Raabet: „Undviger ikke fejge og nedrige Kreaturer, det er en eneste Ridder, der angriber Eder". Og

da Vinden sætter Vingerne i Bevægelse, fortsætter han: „Selv om I kunde sætte i Bevægelse flere Arme, end Kæmpen Briareus har, saa skal I dog komme til at bukke under". „Og som han sagde dette, anbefalede han sig af ganske Hjærte til sin Dulcinea med Bøn om, at hun skulde staa ham bi i Faren. Og derpaa foer han, velbedækket af sit Skjold og med Lansen udstrakt, saa stærkt Rosinante formaaede ind paa den første Vejrmølle. Stødet traf en af Vingerne. Men da Vinden var temmelig stærk, ikke blot splintredes Lansen, men baade Hest og Mand fik saa forsvarligt et Stød, at de fløj et godt Stykke hen ad Vejen. Sancho Pansa ilede til, saa hurtig hans Æsel kunde bære ham, for at komme sin Herre til Hjælp, og da han naaede ham, fandt han, at han ikke kunde røre sig, saa haardt var Faldet med Rosinante." Siden slaas han med en Flok Faar, sætter en Skare Galejslaver i Frihed, og foretager mange andre underlige Handlinger. Da han møder en Transport af Løver, tvinger han Vogteren til at aabne Løveburet og opfordrer Løverne til Kamp, men de foretrækker at blive i Buret, og stolt af at have skræmmet dem tager han nu Navnet Løveridderen. To Gange føres han hjem af gode Venner, men han søger ud igen og faar stadig Sancho Pansa med, skønt denne er alt andet end tilfreds med de Strabadser, han maa døje, og de Prygl, der falder af under Eventyrene. Sidste Gang træffer han en Hertug, der har læst om den første Del af hans Galskaber, modtager ham efter Romanernes Forskrifter og driver al Slags Spas med ham og hans ulykkelige Vaabendrager. Til sidst kommer han dog atter hjem. Han bliver syg, indser, at han har været ganske fra Sans og Samling, og fastsætter i sit Testamente, at Søsterdatteren skal miste sin Arv, hvis hun vil gifte sig med en, der læser Ridderromaner.

Ind i denne Ramme fletter Cervantes talrige Historier om Eventyr i Kamp med Tyrkerne og en Rigdom af maleriske Smaaskildringer af Livet, som det levedes i de forskellige Folkeklasser i det Spanien, han lader sin Ridder gennemstrejfe. Og dertil føjes endelig kloge Betragtninger over Menneskenes Kaar og deres Daarskab, som han snart lægger i Munden paa Don Quijote, der da taler yderst forstandigt, snart paa en af de andre Personer.

Teatret.

Snart maatte Ridderromanerne dele Publikums Gunst med *Teatret.* Det moderne Skuespil udvikledes i Spanien som andre Steder af Middelalderens kirkelige Skuespil. Det fik her i Tiden omkring 1600 en overmaade fremtrædende Plads i Folkets Liv. Faste Teatre opstod i Madrid og de andre større Byer. Baade Skuespillere og Skuespillerinder optraadte. De spillede i aabne Gaarde, hvor Scenebygningen var anbragt ved den ene Side af Gaarden. Tilskuerne saa til fra Vinduerne i de omliggende Huse, eller de sad eller stod i Gaarden i

tætte Klynger. Rige og fattige Adelsmænd, jævne Borgerfolk og omflakkende Betlere fulgte med samme lidenskabelige Iver de spændende Skuespil om Kamp og Kærlighed og afbrød ofte Skuespillerne med larmende Bifald eller rasende Mishagsytringer. Talrige Forfattere skrev Skuespil for denne Scene, og nogle af disse vandt et meget stort Ry. De var Mestre i at lægge en Intrige til Rette, saaTilhørerne fulgte Skuespillets Gang med voksende Spænding. Ejendommelig er den store Mængde Skuespil, en enkelt Forfatter kunde skrive. Den berømteste af dem alle *Lope de Vega* har med rig Opfindsomhed formet ikke mindre end 2000Skuespil.

Billede af *Velasquez*. En spansk Prins til Hest.

Lope de Vega.

Det spanske Drama fik stor Betydning for Udviklingen af den franske Skuespildigtning.

Portugals Nationaldigter Camoëns.

Portugals store Nationaldigter blev *Camoëns*, der døde 1580 samme Aar, som Portugal forenedes med Spanien. En stor Del af sit Liv tilbragte han i Indien, hvor han oplevede mange farefulde Eventyr. Hans Hovedværk „*Os Luciados*“ (ɔ: Portugiserne) fortæller paa Vers om Vasco da Gamas Tog.

Skildringen begynder med, at de olympiske Guder raadslaar om Portugals Fremtid, medens da Gamas Flaade styrer af Sted. Saa fortælles der om Toget og de vidunderlige Bedrifter, de tapre Portugisere udfører. Under alle Farer hjælper Venus de kække Opdagere. Da de er kommet til Indien, men her trues af nye Ulykker, lader hun en dejlig Trylleø skyde op af Havet, og paa denne modtages de af skønne Nymfer. Til sidst fremtryller hun i et Syn for Vasco da Gama alle den følgende Tids Heltegerninger. Derefter følger Beretningen om den store Opdagers Hjemfart. Og endelig advarer Forfatteren i bevægede Ord den unge Kong Sebastian mod at lade sig lede af den fanatiske Kirke.

Spansk Kunst stod i denne Tid ikke tilbage for spansk Digtning. Baade Kongerne og Kirken gav den store Opgaver at løse. Den betydeligste og selvstændigste blandt Tidens Kunstnere er *Velasquez*, der levede i første Halvdel af 17. Aarhundrede. Han hentede helst sine Emner fra det daglige Liv, og selv naar han tog dem fra det religiøse Liv eller fra Historien, bevarede han en Naturtroskab, der i hvert Fald stod Maal med den, de italienske Renæssancemalere var naaet til. Han førte Kunsten fra Klostret ud i Livet, er det sagt om ham. De fleste andre af Tidens Malere var helt kirkelige. I *Bygningskunsten* efterlignede man den italienske Barokstil.

Velasquez.

Nederlandene efter Adskillelsen.

I de Aartier, der fulgte efter den store Armadas Undergang 1588, fik de uafhængige Nederlande en rivende hurtig Fremgang, medens der blev Stilstand i de sydlige Provinser, som blev ved at staa under spansk Herredømme.

Forfatningen.

„*De forenede Provinsers*“ Forfatning var meget uklar. De 7 Stater havde hver sine Provinsstænder, og hos disse var den virkelige Magt. Over dem stod en Art fælles Stænderforsamling „*Generalstaterne*“, men disses Myndighed var kun ringe. Uden Sammenligning mægtigst var *Holland*, der havde lige saa mange Indbyggere som de 6 andre Stater tilsammen. En fremtrædende Stilling indtog Prinserne af Familjen *Oranien*. Den oraniske Slægts Overhoved valgtes som Regel til Statholder i alle Provinserne og fik dermed den militære Magt. De enkelte Provinser var meget uensartede. Holland og Zeeland var Kystlande med store Byer og rige Borgere. Men i de andre Provinser var Landbruget Hovederhvervet, og her var det Adelen, der gav Tonen an. Adelen og det menige Folk

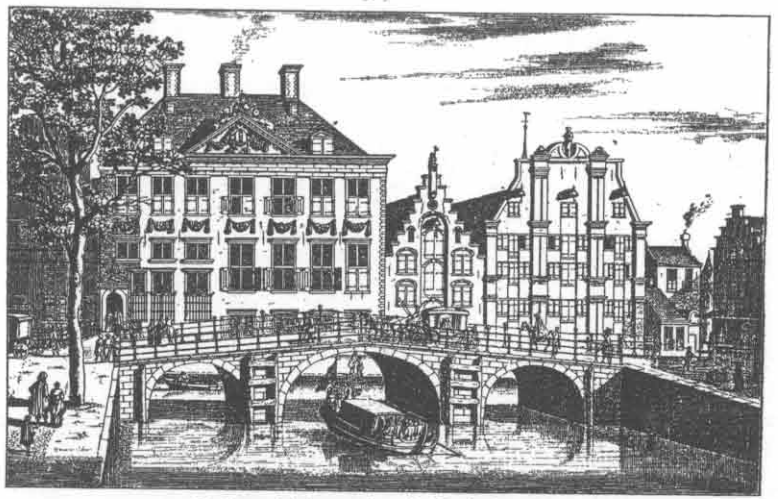
Holland.

Prinserne af Oranien.

Hovederhverv.

havde altid en vis Tilbøjelighed til at give Oranierne en Art Fyrstemagt, medens de rige Købmænd vilde bevare det republikanske Styre. Ogsaa religiøse Stridigheder var hyppige. De ivrigste Kalvinister vilde forfølge Katolikerne, medens Købmændene, der først og fremmest vilde have Ro, vilde være fri for denne religiøse Strid. Der blev stadig ved at være mange Katoliker, selv om Protestanterne var et betydeligt Flertal.

Handelen. *Handelen* gik overordentlig hurtig frem. *Amsterdam* naaede

Gadeparti i Amsterdam i 17. Aarhundrede.

op over 100,000 Indbyggere og blev Verdenshandelens Midtpunkt, som Lissabon og Antwerpen havde været det i 16. Aarhundrede. Dens nye *Bank* blev Pengehandelens Hovedsæde. I Kamp med Portugiserne tilrev Hollænderne sig Handelen paa Indien og de andre asiatiske Lande. De *østindiske Øer* erobredes; Batavia ovre paa det blomstrende Java blev Hovedstaden i et vidtstrakt Kolonirige. Også *Ceylon* erobredes, hvorimod Portugiserne beholdt deres Besiddelser i selve Forindien. Selv Handelen med Kina og Japan kom i Hænderne paa Hollænderne, men den blev ikke betydelig. Handelen paa Asien lededes af *det ostindiske Handelsselskab,* et Aktieselskab af rige hollandske Købmænd. I Sydafrika grundlagde hollandske Kolonister *Kapstaten.* De kaldtes her *Boer* (af bauer = Bonde). Også som Opdagerfolk afløste Hollænderne Spaniere og Portugiser. Hollandske Søfarende fandt *Avstrallandet,* men denne Opdagelse fik foreløbig ikke praktisk Betydning. Også i Evropa drev den lille Republik en indbringende Handel. Ved *Østersøen* afløste Hollænderne Hansestæderne, der i 16. Aarhundrede var gaaet stærkt tilbage. Rhinhandelen var i deres Hænder, og selv paa Middelhavet færdedes de hollandske Skibe. Stærke Krigsflaader be-

Amsterdams Bank.

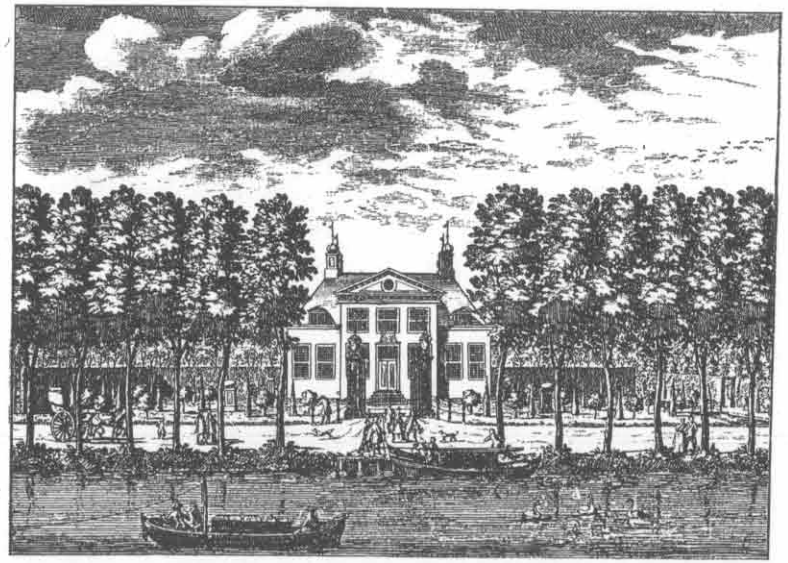
De ostindiske Øer.

Ostindiske Handelsselskab.

Kapstaten.

Avstrallandet.

Evropæisk Handel.

Hollandsk Villa fra 17. Aarhundrede.

skyttede Handelsskibene. Og endelig bidrog et rigt Fiskeri, et ypperligt Agerbrug og en blomstrende Industri til at gøre det lille Land ved Rhinens Munding til det rigeste i Evropa.

Haand i Haand med den økonomiske Opgang gik en stærk *aandelig Udvikling.* En fin og udsøgt Kultur som Italiens fik Holland ikke. Der er noget grovt og haandfast over alle hollandske Livsformer. Dets Adelsmænd lærte aldrig Italienernes og Franskmændenes slebne Selskabstone, og dets Købmænd var pengebegærlige Mænd, for hvem Forretningen var et og alt. Men Hollænderne var gode Kritikere, der byggede paa Erfaringens Grund og tænkte og forskede med stor Selvstændighed. Også Holland havde sine religiøse Forfølgelser, men Aandsfriheden var dog langt større end i Evropas andre Lande.

Aandslivet.

Aandsfriheden.

Ikke blot dygtige Forretningsfolk men ogsaa dristige Forskere fra Udlandet søgte til dette Fristed. Og her som overalt tog Kalvinisterne sig ivrig af al Slags Undervisning. Videnskaberne naaede højt, og Folkeoplysningen blev usædvanlig god. Det *Aser.* var i Holland, de første egentlige *Aviser* opstod. Først udkom de en Gang om Ugen, siden to eller tre Gange. De bragte Efterretninger rundt om fra Verden og bedømte i selvstændige Artikler Regeringens Adfærd. Den hollandske Presse blev en fri Presse i stærk Modsætning til det officielle Regeringsorgan, der omtrent samtidig blev Frankrigs første Avis. De hollandske Blade læstes da ogsaa med Iver i Holland og fandt talrige Læsere ogsaa i Udlandet.

Blandt Hollands Forskere fandtes i denne Tid saa fremragende Mænd som Folkerettens Skaber, *Hugo Grotius*, og *Grotius og Spinoza.* en af den moderne Filosofis mest fremragende Banebrydere, Jøden *Spinoza* (se senere). Derimod blev der aldrig ret meget ud af den hollandske Skønlitteratur.

Kunsten. Den nederlandske *Kunst* naaede nu sit Højdepunkt. Kirkerne udstyredes ikke længere med den gamle Pragt. Men des skønnere blev Raadhusene. Amsterdams Raadhus kaldte Hollænderne i deres patriotiske Stolthed Verdens ottende Vidunder. Hollands Byer havde deres ganske særegne Præg. Midt i Gaden gik ofte en Kanal, gennem hvilken Baadene blev trukket frem og tilbage. Trærækker prydede Gaderne. Husene vendte efter tysk Skik Gavlene ud til Gaden. Rige Borgere havde udenfor Byerne pragtfulde Landsteder omgivne af sirlige, velholdte Haver med klippede Alleer og brogede Blomsterbede, hvor Hollændernes Yndlingsblomst, Tullipanen, overstraalede alle de andre.

Malerkunsten bevarede sit kraftige, naturtro Præg. De hollandske Malere malede ikke for Kirken og for Fyrsterne men til de rige borgerlige Hjem: Gruppebilleder af kraftige, velnærede og pengekære Købmænd i kostbar Dragt med Fingrene tæt besat af svære Guldringe, idylliske Familjebilleder, Kroscener og Bondelivsscener, Dyrebilleder og Landskaber. *Rembrandt.* Den hollandske Kunsts ypperste Mester blev *Rembrandt.* Blandt hans talrige Gruppebilleder, hvis Emner er hentet fra Samtidens Holland, er det berømteste hans store Billede af en *anatomisk Forelæsning*. Ogsaa fra Biblen og fra den græsk-

romerske Mytologi har han hentet Emner til mange af sine Billeder.

I de *spanske Nederlande* sygnede ikke blot Næringslivet *Belgisk Kunst.*

Rembrandt og hans Hustru, malet af ham selv.

men ogsaa Videnskab og Litteratur hen i Sammenligning med Holland. Men Kunsten vedblev at staa højt. Den blev her mere idealiserende og mindre naturtro. Belgiens Kunstnere malede Hofbilleder, historiske Scener og religiøse Billeder til Fyrsterne og til Kirken. Den største af de belgiske Mestre var

Rubens. *Rubens.* Han fik sin Uddannelse i Italien men søgte hjem til Antwerpen, hvor han levede i Anseelse og Rigdom, overøst

Dronningens lykkelige Regering. Allegorisk Billede af Rubens.
Dronning Marie af Medici sidder paa sin Trone med en Vægtskaal uddelende Straf og Løn efter Fortjeneste. Hun er ledsaget af Minerva og omgivet af „Retfærd," „Overflod," „Videnskaberne" og „Kunsterne." „Bagtalelse," „Uvidenhed" og „Avind" er strakt til Jorden, medens „Tiden" fører Frankrig frem mod Guldalderen.

med Æresbevisninger og Gaver af de mange fyrstelige Personer, han malede. Han blev den uovertrufne Mester i allegoriske Historiebilleder. Til de navnkundigste af disse hører

de store Malerier, i hvilke han forherligede den franske Konge Henrik IV efter Bestilling af dennes Dronning Marie af Medici.

Frankrig 1559—1643.

Religionskrigene.

Religionskrigene. 1559 døde Henrik II. Endnu ved hans Død var der Ro i Frankrig, selv om Forfølgelserne af de stedse talrigere Protestanter allerede havde skabt en vis Uhygge. Men nu fulgte en Række Religionskrige, der varede mere end 30 Aar, kun af og til afbrudt af nogle Aars Vaabenhvile. Disse Borgerkrige hæmmede den aandelige og økonomiske Fremgang. Kongemagten blev atter svag, og Stænderne søgte flere Gange at tage Ledelsen, stadig dog uden at magte det. Udenlandske Stater blandede sig i Striden som siden under Trediveaarskrigen i Tyskland. Franske Protestanter sluttede Forbund med Trosfæller i Udlandet, franske Katoliker ligesaa. Dog var der ikke i Frankrig Tale om en Ødelæggelse som den, der under Trediveaarskrigen ramte Tyskland. Kampene i Frankrig var kun Smaakampe.

I Religionskrigenes Tid beklædtes Frankrigs Trone af Henrik II's tre Sønner, den ene efter den anden. Det var velbegavede Mænd med betydelig Interesse for Litteratur og Kunst, men de manglede alle Karakterstyrke og tumlede viljeløst omkring mellem de stridende Parter uden at følge en bestemt Politik. Den første af dem var den legemssvage *Frants II*, Marie Stuarts Mand (Se S. 45). Han lod sig fuldstændig lede af sin Dronnings to Onkler Hertugen af Guise og Kardinalen af Lothringen. Den første havde vundet sig stor Popularitet ved at erobre Calais, den anden var en smidig, beregnende Politiker. Begge de to Brødre var besjælede af samme Nag til Protestanterne, og Forfølgelsen af disse blev stedse hidsigere. *Frants II.*

Men Protestanterne var efterhaanden blevet ret stærke i Frankrig. *Huguenotter* kaldtes de her med en Betegnelse, hvis Oprindelse ikke kendes. Man har søgt at forklare det som dannet af det tyske Ord Eidgenossen, ɔ: (Edsforbundne), men Forklaringen er neppe holdbar. De var stadig kun et Mindretal af hele Folket, men de var særlig talrige i de øverste Klasser, i Adelen og blandt de velstaaende Borgere. Ejen- *Huguenotter.*

dommelig nok var de færrest i Nordfrankrig, der laa de protestantiske Lande nærmest. I Paris var det store Flertal ivrig katolsk. Huguenotterne holdt stærkt sammen, og Familjen *Bourbon*, en Gren af Kongeslægten, sluttede sig til dem. Dens Overhoved, Anton af Bourbon, var gift med den kloge *Jeanne d'Albret*, Datter af Frants I's Søster Margrete af Navarra, og hun havde bragt sin Mand det lille Kongerige *Navarra*. Han selv var dog en viljesvag Mand, der snart stod paa protestantisk, snart paa katolsk Side, medens Jeanne d'Albret altid var Protestantismen tro. Huguenotternes virkelige Leder var den smidige, kloge Admiral *Coligny*.

Familjen Borbon.

Coligny.

Allerede efter et Aars Regering døde Kong Frants, og Marie Stuart forlod nu dybt bedrøvet Frankrig for at drage til Skotland. I Frankrig fik Frants' Broder *Karl IX* Kongenavn. Han var kun et Barn, og da han siden blev voksen, vedblev han at være saa vankelmodig, at al Magt tilfaldt hans Moder *Katharina af Medici*. Hun var en italiensk Prinsesse af Renæssancetypen, ypperlig oplært, uden religiøs Interesse og ganske fri for Skrupler. Foreløbig søgte hun at forsone de to Parter. Omkring Enkedronningen samledes et tredje Parti, „Politikerne", der vilde, at man skulde holde Fred for Statens Skyld. Ogsaa Frankrig fik sin „Religionssamtale" mellem kalvinistiske og katolske Teologer. De blev vel ikke enige, men Sindene mildnedes dog noget. 1562 udstedtes et *Toleranceedikt*, hvorved Huguenotterne fik Lov til at holde Gudstjeneste paa Landet, men ikke i Byerne. Men snart efter gav et tilfældigt Sammenstød Signalet til Kamp. Hertugen af Guise tørnede paa Vejen til Paris sammen med nogle Hundrede Huguenotter, der holdt Gudstjeneste i en Lade. Det kom til Strid, og Hertugens Følge huggede en Del af Protestanterne ned. Følgen blev, at Huguenotterne greb til Vaaben. I et Aarstid varede denne første Religionskrig. Anton af Navarra gik over til Katolikerne, men baade han og Hertugen af Guise omkom under Kampene. Det kom saa til Forlig, men snart blussede Striden op paany. Katolikerne sejrede oftest i aaben Mark, men Huguenotterne havde i deres Magt adskillige stærkt befæstede Byer og Borge, og disse kunde Katolikerne ikke tage. Regeringen stod nærmest paa katolsk Side, men førte Kampen svagt. Til sidst bragte Colignys Klogskab Hugue-

Kat. IX.

Katharina af Medici.

Toleranceediktet 1562.

notterne Overtaget. Han blev stærk nok til at føre sin Hær mod selve Paris og derved fremtvinge „den evige, uigenkaldelige Fred" i *St. Germain en Laye*. Protestanterne skulde have Ret til at holde Gudstjeneste paa de adelige Borge og i de Byer, hvor de hidtil havde holdt Gudstjeneste. Og de skulde have 4 befæstede Byer som „*Sikkerhedsstæder*", deriblandt det stærke „la Rochelle".

Freden i St. Germain en Laye.

Katharina og især Kong Karl syntes nu pludselig at slutte sig nøje til Huguenotterne. Coligny blev Kongens betroede Raadgiver. Han raadede ham til at stille sig i Spidsen for Filip II's mange Fjender. Da vilde han faa Oprejsning for gamle Nederlag, og Frankrig vilde blive Evropas mægtigste Stat. Som Tegn paa det nye Venskab aftaltes det, at Huguenotternes Overhoved den unge *Henrik af Navarra*, Jeanne d'Albrets Søn, skulde ægte Kongens Søster, Margrete af Valois. Skønt hverken Henrik eller Margrete havde megen Lyst dertil, og skønt Ægteskabet var Jeanne d'Albret meget imod, blev det dog fastsat. Jeanne og Tusinder af huguenottiske Adelsmænd drog til Paris til Bryllupsfestlighederne. Men Jeanne døde pludselig, endnu før Brylluppet, og det var under en uhyggelig Stemning, dette fandt Sted. Katharina var blevet ængstelig ved Colignys store Magt over Kongen, og til sidst besluttede hun at rydde ham af Vejen ved Snigmord. En Dag, han var paa Vej fra Slottet, saaredes han ved et Skud fra et tilgitret Vindue. Men Saaret var ufarligt, og Attentatet syntes kun at forøge hans Gunst hos Kongen. „Saaret er Deres, Smerten er min", sagde Kong Karl til ham. Da handlede Katharina med Fortvivlelsens Energi. Hun trængte ind til sin Søn og besvor ham i voldsomme Ord at bryde med Huguenotterne. Der blev ikke Ro, før disses Overmod var knækket, sagde hun. Det lykkedes hende at rive den svage Mand med. „Dræb dem alle, saa der ikke bliver nogen tilbage til at bebrejde mig det", skal han til sidst have raabt. Saasnart Katharina havde opnaaet hans Tilladelse, lagde hun Raad op med Guiserne om, hvorledes man skulde komme Coligny og hans Venner til Livs. Man besluttede at kalde Pariserne under Vaaben ved Nattetid og lade dem myrde alle de huguenottiske Adelsmænd, man kunde faa fat i. Natten til d. 24. August 1572, *Bartholomæusnatten*, udførtes Planen. Ved Tretiden ringede alle Kirke-

Karl IX og Coligny.

Henrik af Navarra.

Coligny saares.

Bartholomæusnatten 1572.

klokker, og snart var Soldater og Borgere paa Benene. De Huse, hvor der boede Huguenotter, var i Forvejen mærkede med Kridt. Huguenotterne dræbtes i Mængde, blandt dem Coligny. Henrik af Navarra blev skaanet, men han maatte afsværge sin Tro. Myrderierne fortsattes et Par Uger i Paris

Bartholomæusnatten. Brudstykke af et samtidigt Maleri.
Bygningen til højre er Colignys Hus. Man ser Liget kastes ud af Vinduet. Nedenfor er Liget atter afbildet; det hugges her i Stykker af et Par katolske Adelsmænd. Paa Huset bag Colignys Bygning har hans Svigersøn skjult sig. Han blev dog fundet og dræbt. I Baggrunden ved Seinen ligger Louvre. I Indgangsdøren dertil dræbes en Huguenot. Foran Døren ligger en Dynge nøgne Lig, som Hofdamerne tager i Øjesyn. I Forgrunden foregaar Mordscener og Gaden er oversaaet med Lig. Mange er kastet i Seinen.

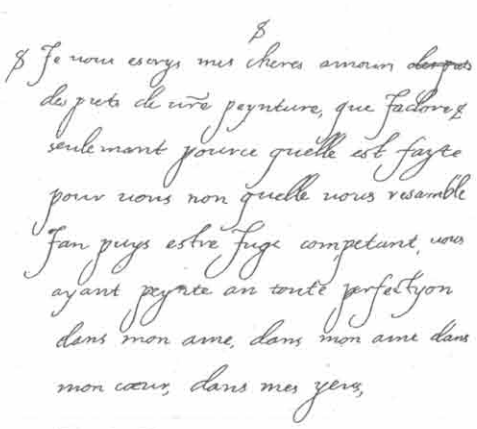
og ude i Provinserne. Det antages, at der ialt dræbtes et Par Tusind i Paris og 3—4 Gange saa mange ude i Landet.

Ved Budskabet om Bartholomæusnatten lod Paven læse Takkemesse, medens Glædesblussene tændtes, og Kanonerne lød, og om Filip II hedder det, at han ved Efterretningen derom lo for første Gang i sit Liv. Men den protestantiske Verden modtog Budskabet med den yderste Forbitrelse. Selv i Nutiden kalder Mindet om den blodige Begivenhed bestandig Fanatismen frem. Ofte lyder i Frankrig Raabet *Saint Barthélemy! Saint Barthélemy*! op mod Katolikerne fra deres fritænkerske og protestantiske Modstandere.

Huguenotterne rejste sig nu paany til væbnet Opstand. Kort efter døde Kong Karl IX. Han fulgtes paa Tronen af sin Broder Henrik III, en troløs Mand, der kun lidet egnede sig til at genoprette Ordenen. „Politikerne" støttede nu oftest Huguenotterne som den svagere Part, skønt de selv vedblev at være Katoliker. Henrik III og Katharina søgte at benytte den ene Part mod den anden men blev selv mere og mere ringeagtede. Henrik af Navarra flygtede fra Hoffet, vendte tilbage til Protestantismen og blev Huguenotterne en ypperlig Fører i Kampene. Selv i aaben Mark sejrede han. Men nu samlede Katolikerne sig i *„den hellige katolske Liga"* under Guisernes Ledelse, og de fandt energisk Støtte hos Filip II. Et Par Gange prøvede man at indkalde Stænderne, men ved disse Stændermøder havde Katolikerne helt Overtaget, og de benyttede det baade mod Kongen og mod Huguenotterne. Forbitret herover besluttede Henrik III at gaa sammen med Henrik af Navarra. De to Konger samlede en stor Hær og drog mod Paris, hvor Ligaen herskede. Da dræbtes Henrik III 1589 af en fanatisk Dominikanermunk. Med ham uddøde Familjen Valois.

Henrik III.

Henrik af Navarra Huguenotternes Fører.

Brev fra Henrik IV til hans Elskerinde Gabriele d'Estrées.
Indholdet er: Jeg skriver til Eder, min kære Elskede, ved Foden af Eders Maleri, som jeg tilbeder, blot fordi det er lavet til Eder, ikke fordi det ligner Eder. Jeg kan dømme derom, da jeg har Eders sande Billede i min Sjæl, i min Sjæl, i mit Hjærte, i mine Øjne.

Familjen Valois uddør.

Henrik af Navarra var nu den nærmeste Arving til Kronen, og han tog straks Kongenavn som *Henrik IV* (1589—1610). Med ham kom den bourbonske Gren af den gamle capetingiske Kongeslægt paa Tronen. Men Katolikerne rejste sig i Forfærdelse ved Tanken om en protestantisk Konge, og stærke spanske Hære støttede dem. En Tid saa det broget nok ud for Henrik IV. Sagnet fortæller, at han selv kendetegnede sin

Henrik IV 1589—1610.

Stilling med Ordene: „Jeg er Konge uden Rige, Feltherre uden Hær og Ægtemand uden Hustru". Han levede skilt fra Margrethe af Valois, som han aldrig havde kunnet komme ud af det med. Men han vandt flere og flere for sig, og hans Feltherreevne frelste ham af alle Farer. Tapper var han paa Valpladsen. „Hvis Eders Fane bliver taget", sagde han en Dag før et Slag, „saa følg min hvide Hjelmbusk. Den vil I altid finde forrest paa Sejrens og Ærens Vej". Og klog var han i Raadet og mild i sin Færd overfor Modstanderne. Han blev bestandig mere for det franske Folks Bevidsthed dets Fører i Kampen mod de fremmede Spaniere. Men i Paris beholdt Ligaen Overtaget. Da besluttede Henrik at gaa over til den katolske Tro for at afvæbne Modstanderne. De religiøse Stridigheder havde aldrig interesseret ham. „Paris er vel en Messe værd" skal han have sagt. Kort efter aabnede Byen sine Porte for ham, og han var nu ubestridt Herre i Frankrig. Filip II fortsatte endnu nogle Aar Krigen, men selv han maatte omsider opgive Haabet om at fordrive Henrik. 1598 sluttede han Fred. Dermed var de langvarige Religionskrige til Ende.

Henrik gaar over til Katolicismen.

Krigen med Spanien slutter 1598.

Henrik IV og Richelieu.

Da Henrik IV blev Konge var alt i Opløsning i Frankrig, Velstanden var gaaet tilbage og Folketallet aftaget. Et stort Genrejsningsarbejde tiltrængtes. Henrik IV gik energisk dertil.

Først skaffede han religiøs Fred. Katolikerne var nogenlunde beroligede ved hans Trosskifte, og de blev det endnu mere, da han siden ogsaa søgte at faa sine Venner til at gaa over. Og Protestanterne stillede han tilfreds ved *Nantesediktet* 1598. Huguenotterne fik fri Religionsudøvelse i en Række Byer og Landsbyer og paa talrige Herregaarde, de skulde have Pengebidrag af Staten til deres Præster og Skoler, de fik Ret til at organisere sig i et ordnet Forbund, der omspændte hele Frankrig, og de fik talrige Sikkerhedsstæder, hvoriblandt atter la Rochelle. Fra nu af styrede Huguenotterne i disse Byer og havde deres egne Garnisoner dér.

Nantesediktet 1598.

Overfor den selvraadige *Adel*, der i Borgerkrigenes Tid var faldet tilbage til de middelalderlige Vaner, optraadte Kongen paa en Gang med Mildhed og Fasthed. Han tilgav, hellere

Henrik IV og Adelen.

end han straffede. Adelsmændene sluttede sig gerne til den vennesæle Konge og deltog i det muntre, djærve Hofliv med de glade Fester og store Jagter. Selv de mægtigste lærte at bøje sig for Kongen. For at holde Øje med de adelige Guvernører og passe paa, at alt gik rigtig til, udnævnte Henrik kongelige Tilsynsmænd, *Intendanterne*. Han skabte derved den Embedsstilling, der fra nu af til Revolutionen skulde blive den mest betydningsfulde i Frankrig.

Intendanterne.

Ogsaa *økonomisk* bragte Kong Henrik sit Land Lægedom. Det vigtigste var, at der nu igen blev Fred. Men meget betød dog ogsaa den Omsorg, som Kongen og hans betroede Minister, Huguenotten *Sully*, viste Næringsvejene. Agerbruget fremmedes med stor Iver. Det fortælles, at Kongen i nogle Maaneder daglig lod oplæse for sig et Stykke af en Lærebog i Agerdyrkning, som en Adelsmand havde udgivet. Industrien søgte man at hjælpe ved Told paa fremmede Varer til Beskyttelse for den indenlandske Fabrikation og ved Statshjælp til nye Fabriker. Store Strækninger beplantedes med Morbærtræer, og det var i Henriks Tid, *Silkeindustrien* fik Betydning for Frankrig. Dygtige Haandværkere indkaldtes fra Holland og Italien. Til Gavn for Handelen foretoges store Kanal- og Vejanlæg. Allerede tidligere havde man paa et Par Hovedveje, der førte fra Paris til de største Provinsbyer enkelte Dagvogne. Nu oprettedes en regelmæssig Postforbindelse i alle Dele af Riget. Ogsaa i Kappestriden om de fremmede Verdensdele søgte Frankrig at komme med. Allerede i 16. Aarhundrede havde franske Opdagere taget stor Del i Opdagelserne i Nordamerika. Nu blev *Kanada* en fransk Koloni.

Næringslivet.

Sully.

Postvæsnet.

Kanada.

Udadtil gik Frankrigs Magt stærkt frem. Henrik holdt en *staaende Hær*, sammensat af Franskmænd. Han genoptog derved i større Stil Karl V's Forsøg (I S. 409). I Udenrigspolitiken søgte han Forbund med de protestantiske Stater mod Arvefjenden: Habsburgerne. Sully fortalte siden om en *stor Plan*, som han og Kongen skulde have haft. Tyrkerne skulde jages ud af Evropa, medens de evropæiske Stater, Monarkier og Republiker, skulde stifte et Forbund. Over dette skulde der staa et Fællesraad, der var Voldgiftsdomstol i alle Stridsspørgsmaal, og som saaledes skulde sikre en evig Fred. Det er dog ikke sandsynligt, at Henrik har tænkt sig noget saa-

Staaende Hær.

Den store Plan.

dant gennemført. Men sikkert er det, at han i sine sidste Aar forberedte en stor Krig med Habsburgerne sammen med Hollænderne og de protéstantiske Fyrster i Tyskland. Da dræbtes han af en katolsk Sværmer 1610.

Katoliker og Protestanter mødtes i Sorgen over den folkekære Konge. Henrik IV er for det franske Folk blevet ved at være Typen paa en god Konge, den Store og den Gode paa en Gang. Mangfoldige Fortællinger om ham lever endnu i Folkemunde.

Ludvig XIII. 1610–43.

Ludvig XIII (1610—1643) var kun 9 Aar ved Faderens Død. Magten tilfaldt hans Moder *Marie af Medici*, som Henrik IV havde ægtet, efter at det var lykkedes ham at blive skilt fra Margrete af Valois. Hun havde kun haft lidt at sige, saalænge Henrik levede, men hun var magtkær og rænkefuld. Styrelsen blev daarlig. Krigsplanerne mod Spanien opgaves. Marie sluttede sig tværtimod til den spanske Politik. De Rigdomme, Sully havde samlet, bortødsledes hurtig. Og Adelen rejste atter Hovedet, nu da den kraftige Konge var borte.

Stænderne 1614.

Da Ludvig var 13 Aar, erklæredes han for myndig og overtog Regeringen, men i de første Aar lod han sig lede af Moderen. Samme Aar 1614 mødtes Frankrigs Stænder sidste Gang før den store Revolution. Henrik IV havde ikke fundet det nødvendigt at samle dem. Nu under den usikre Styrelse søgte man Støtte hos dem. Men Mødet gik under Strid mellem de forskellige Stænder, og de udrettede intet.

Valgene til Stænderne foregik efter nedarvet Sædvane. Adel og Gejstlighed valgte deres Repræsentanter ved direkte Valg, hvor enhver adelig og enhver gejstlig havde Stemmeret. Ogsaa Kvinder, der ejede adelige Godser, kunde stemme. Tredjestands Valg var indirekte. Borgere og Bønder valgte Valgmænd, der saa valgte deres Repræsentanter. Dog valgtes ikke en eneste Bonde. I Valgforsamlingerne drøftedes ikke blot, hvem man skulde vælge, men ogsaa de Ønsker og Klager, der skulde fremføres for Regeringen. Paa den Maade fik hver Repræsentant sit „*cahier*", en Art Ønskeseddel fra hans Vælgere. Mødet fandt Sted i Paris, og det aabnedes med megen Højtidelighed. En stor Procession drog paa Aabningsdagen til Notre-Damekirken. I Spidsen vandrede en Flok pjaltede Fattige, efter dem kom Munkeordenerne og de parisiske Lav, saa Soldater og dernæst Professorer og Studenter. Derefter fulgte Tredjestands Repræsentanter i Rækker med 4 Mand i hver, alle klædt i sort og bærende hvide Vokslys i Hænderne. Efter dem kom Adelsmændene i

brogede, farverige Dragter med Sværd ved Siden. Derpaa fulgte Kirkens Repræsentanter, alle i Højtidsdragt. Sidst blandt dem gik tre Kardinaler i Skarlagenskapper og med de skarlagensrøde Huer. Tæt efter de gejstlige Mænd fulgte den hellige Hostie, over hvilken 4 Prinser bar en Tronhimmel. Bag Hostien gik Kongen, klædt i hvidt, og efter ham fulgte hans Moder og Hofdamerne, alle med Vokslys i Hænderne. Aller sidst kom Parlamentets Medlemmer i deres højtidelige Dommerkapper. Langsomt skred det maleriske Optog frem gennem Paris' menneskefyldte Gader. I Kirken hørte man en Prædiken over Teksten: „Frygt Gud og ær Kongen".

Møderne slæbte sig hen uden stort Udbytte. Mange Reformplaner fremkom, men man kunde ikke enes om nogen af dem. Og Regeringen fik snart det Indtryk, at Stænderne kun var til Besvær, og at man kunde sende dem hjem uden Fare. Man sluttede da af med et stort Fællesmøde. Richelieu talte her til Kongen i Gejstlighedens Navn, smidigt og myndigt. En gammel Adelsmand holdt en interesseløs Tale. Tredjestands Ordfører talte knælende paa en Fløjlspude, men hans Ord lød helt truende. Han skildrede Folkets Nød, og han fortsatte dristig: „Hvis Deres Majestæt ikke raader Bod derpaa, da er det at frygte, at Fortvivlelsen lærer Folket, at Soldaten kun er en Bonde, der bærer Vaaben, og at Bonden, naar han en Gang har grebet Geværet bliver Hammer i Stedet for Ambolt". Kongen lovede hurtigt Svar, og nogle af Tredjestands Medlemmer blev i Byen for at afvente Svaret, men det kom ikke, og til sidst fik de Ordre til at forsvinde. „Saaledes blev vi nødt til at drage bort uden Haab om at naa vort Maal", skriver en af dem.

Ludvig XIII.

Nogle Aar derefter tog Ludvig selv Tøjlerne til stor Misfornøjelse for Moderen. Han var legemlig svag og kejtet af Optræden, men hans Evner var ikke daarlige, og han havde en stærk Følelse af sine Kongepligter. Han vilde handle i Faderens Aand, gøre Frankrig mægtigt og Kongemagten stærk. Inden længe fandt han en ypperlig Hjælper i *Richelieu*. Richelieu hørte til en adelig Slægt, og han blev allerede meget ung Bisp. Han kom til Hoffet, vandt Marie af Medici og var en kort Tid Minister, men blev styrtet, da Ludvig selv tog Magten. Siden forsonede han Moder og Søn og vandt i fuldt Maal den sidstes Tillid. Fra 1624 til sin Død 1642 var han Frankrigs altformaaende Minister. Det varede ikke længe, før Marie af Medici blev ham fjendsk, og mange andre søgte at fortrænge ham af Kongens Gunst. Men Ludvig holdt fast ved ham. Maaske har han til Tider følt sig ubehagelig berørt af den myndige Mands Herskerlyst, men han forstod, at ingen som han kunde tjene Frankrig og Kongemagten.

Richelieu. 1624—42.

Richelieu var fra første Færd paa det rene med sin Opgave: „Jeg lovede Kongen", siger han, „at anvende alle mine Evner og al den Myndighed, det behagede ham at give mig til at ødelægge det huguenottiske Parti, knække Stormændenes Hovmod, lære alle hans Undersaatter deres Pligt og hæve hans Navn blandt fremmede Folk til den Plads, der tilkom det".

Huguenotterne. *Huguenotterne* modtog denne katolske Bisp med stor Mistænksomhed. Paa en Maade var dette uden Grund. Skønt Richelieu var troende Katolik, var Bisp og siden blev Kardinal, satte han altid Statens Interesser over Kirkens. Han vilde Taalsomhed overfor Huguenotterne og Forbund med Udlandets Protestanter mod Habsburgerne. Men han ønskede at stille Frankrigs Huguenotter som andre Borgere. Han vilde ikke finde sig i, at de gennem deres Foreninger og deres Sikkerhedsstæder dannede en Stat i Staten, der havde Magt til at trodse Kongens Vilje. Det kom da snart til Kamp mellem ham og dem. Richelieu samlede alle Anstrengelser om *la Rochelle.* Erobringen af Huguenotternes Hovedby, la Rochelle. Skønt Englænderne hjalp Byen med Levnedsmidler og Tropper, maatte den til sidst overgive sig. Al Modstand var dermed *Naadesediktet 1629.* brudt, men Richelieu misbrugte ikke Sejren. „Naadesediktet" af 1629 berøvede Huguenotterne deres Sikkerhedsstæder og fratog dem Retten til at danne et organiseret Forbund, men de bevarede Tilladelsen til fri Religionsøvelse og beholdt deres borgerlige Ligeberettigelse med Katolikerne.

Adelen. Dernæst vendte Richelieu sig mod *Adelen.* Denne var i Tilbagegang. Landejendommene og deres Produkter faldt i Pris. Det kneb for Adelsmændene at faa deres Penge til at slaa til, og mange af dem maatte sælge store Dele af deres Jord til Bønderne, der bedre vidste at indrette sig efter For- *Frie Selvejere.* holdene. Mange afhængige Fæstere blev saaledes *frie Selvejere.* Dog maatte de oftest købe deres Ejendom ved faste aarlige Afgifter og ved at paatage sig Hoveriforpligtelser. Allerede i Middelalderens sidste Aarhundreder var Bønderne saaledes i stedse større Tal blevet Selvejere, og nu gik Bevægelsen hurtig i denne Retning. Vi har set, hvorledes Adelen mere og mere blev en Hof-, Embeds- og Officersadel. Men mange Adelsmænd kunde ikke finde sig i at lyde Kongen.

Det kunde gaa under en djærv og bred Konge som Henrik IV, der levede med sine Adelsmænd i Fester og paa Jagter. Men det var haardt at bøje sig for en myndig Minister som Richelieu. Talrige Sammensværgelser forsøgtes mod ham, men de glippede alle, og Richelieu straffede de Skyldige med ubarmhjertig Haardhed. Og samtidig søgte han at berøve Adelen al Magt til Modstand. Alle Fæstningsanlæg, der ikke tjente til *Fæstningen sløjfes.* Landets Forsvar lod han derfor sløjfe. *Duellerne* blev forbudt, *Dueller.* og da Frankrigs navnkundigste Duellant, en 27-aarig Adelsmand, der allerede var naaet til sin 22. Duel, trodsede Forbudet, lod han ham henrette til Skræk og Advarsel. Men rigtig hjalp det alligevel ikke. Først ganske langsomt aflagde Adelen sine middelalderlige Vaner.

Endnu en tredje Magt traadte i Vejen for Kongemagten. Det var *Parlamentet* i Paris. Under Henrik IV var Dommer- *Parlamentet.* stillingerne baade i Pariserparlamentet og i Provinsparlamenterne blevet arvelige. Man fik dem til Købs og havde Ejendomsret til dem som til anden Ejendom, dog krævedes en vis juridisk Uddannelse. Dette gav Parlamentsdommerne en stor Uafhængighed. Og Parlamentet i Paris var ikke blot Landets øverste Domstol. Det havde ogsaa sædvanemæssig faaet en ikke ringe politisk Magt. Alle kongelige Lovbud skulde for at faa Gyldighed indskrives i Parlamentets Bøger. Først naar dette var sket, dømte Parlamenterne i Overensstemmelse med dem. Kongen kunde bryde Modstanden ved en *lit de justice* (lit = Tronstol), ɔ: ved at møde personlig *Lit de justice.* i Parlamentet og befale det at indføre den nye Lov i dets Bøger. Men dette var et Middel, man nødig greb til. Da Parlamentet nogle Gange havde modsat sig Richelieus Ønske, erklærede han kort og godt, at dets Ret til at nægte at indskrive kongelige Lovbud var afskaffet, og hans Tid igennem maatte Parlamentet bøje sig. *Stænderne* sammenkaldtes selvfølgelig ikke. Dog bevarede en Del Provinser de gamle *Provinsstænder.* *Provinsstænder.*

Saaledes brødes al Modstand mod Kongens Vilje. Men ikke mindre vigtigt var det at skabe en *Embedsstand,* der *Embedsstand.* kunde sørge for, at Kongens Bud gennemførtes. Begyndelsen dertil var jo allerede gjort i Middelalderen, men det var dog først fra Richelieus Tid, at man fik en rigtig lydig Embedsstand, udnævnt af Kongen, uddannet til sin Embedsgerning og

Intendanterne. fast lønnet. *Intendanterne*, der i Henrik IV's Tid havde været Tilsynsmænd, som udsendtes af og til i en enkelt bestemt Anledning, blev nu efterhaanden faste Embedsmænd, hver med sin Provins. Og de fik en næsten ubegrænset Ret til at blande sig i alt muligt i Kongens Navn. De toges som Regel af Borgerstanden.

Gennem Aarhundreder var Udviklingen i Frankrig gaaet fremad mod en enevældig Kongemagt. Tit var Bevægelsen standset ved ydre eller indre Kampe. Nu fuldførte Richelieu *Enevælden.* *Enevælden*. Han gav den Statsordning Form, som i halvandet Aarhundrede kom til at raade i Frankrig, og som hurtig efterlignedes i de fleste Fastlandsstater. Et lignende Styre var forsøgt før i de italienske Tyranstater og i Spanien, ja til en vis Grad i Frankrig, men det var dog først Richelieu, der for Alvor gennemførte denne Statsform. Det har været meget omstridt, om han derved gavnede eller skadede sit Folk. Mange Historikere har klaget over, at han dræbte *Friheden* og skabte en Underdanighedens Aand i Folket. Men den Frihed, der hidtil havde været, var aldeles overvejende en Frihed for de Rigeste og Mægtigste, der meget ofte benyttedes til at undertrykke og forurette de Smaa og Fattige. Og skadede det nye Styre Friheden, saa gavnede det baade *Ligheden* og *Ordenen* i Landet. Kongen hjalp Tredjestand i hvert Fald noget frem og skabte en større Retssikkerhed, end man før havde kendt.

Den Magt, Richelieu vandt for Kongen, anvendte han med Iver til at fremme Orden og Retfærdighed i Landets Styrelse *Næringsvejene.* og udvikle *Næringslivet*. Men hans Virken for Frankrigs Næringsveje blev ikke banebrydende som Henrik IV's havde været, og Finanserne forstod han ikke at styre. Han kæmpede stadig med Underskud. *Kolonierne* i Nordamerika tog han sig ivrig af, og Frankrig erhvervede under ham nogle af de vestindiske Øer.

Udenrigs-politiken. I sin *Udenrigspolitik* viste Richelieu sig som Evropas ypperste Diplomat, sejgt udholdende og klogt beregnende. Gennem sin Indgriben i Trediveaarskrigen (Se senere) lykkedes det ham at knække Habsburgernes Overmagt og at erobre Elsass.

Trods megen Svagelighed holdt Richelieu ud paa sin Plads til det sidste. „Det er min Trøst," sagde han paa Dødslejet

til Kongen, „at jeg efterlader Eders Kongerige i den højeste Blomstring og Anseelse, det nogensinde har nydt, og alle Eders Fjender overvundne og ydmygede". Og da han modtog Dødssakramentet, svarede han paa Spørgsmaalet, om han tilgav sine Fjender: „Af hele mit Hjerte. Jeg beder Gud dømme, om jeg nogensinde har haft andet Formaal end Religionens og Statens Vel". Det fortælles, at Kongen, da han modtog Dødsbudskabet udbrød: „Frankrigs Fjender skal ingen Gavn faa deraf; alt hvad der er begyndt skal blive fortsat". Men faa Maaneder derefter døde han selv 1643.

GAZETTE

LE Roy de Perſe auec 15. mille chevaux & 50. mille hommes de pied aſſloge Dille à deux iournées de la ville de Babylone : où le grand Seigneur a fait faire commandement à tous ſes Ianiſſaires de ſe rendre ſous peine de la vie, & continuë nonobſtant ce divertiſſement-là à faire touſiours vne aſpre guerre aux preneurs de Tabac, qu'il fait ſuffoquer à la fumée. *De Conſtantinople le 2. Avril 1632.*

Sa Saincteté a finalement receu les articles & conditions accordées concernant la paix ſi long temps attenduë en Italie. Il eſt ſurvenu dans Madril vn accident de feu qui a fort endommagé l'hoſtel du Comte Olivarez, & le Palais Royal. Sa Majeſté Catholique a pourveu le Marquis d'Ayton de la charge de General de la marine en la coſte de Flandres, & a envoyé Dom Ferdinand Contieras pour haſter le partement de la flotte de Veſtinde. Le Clergé contribuë en Portugal deux cens vingt-cinq mil eſcus pour ſubvenir à la neceſſité preſente des affaires. *De Rome le 26. Avril.*

La ville d'Vlm a refuſé ouvertement la contribution que le Commiſſaire Imperial luy demandoit, & reſpondu au Magiſtrat qu'ils acceptoyent la reſolution de l'aſſemblee de Lipſic. On fait marcher contr'eux les Regimẽs d'Italie : Mais on croit que le paſſage leur ſera refuſé par ceux de Sueve & Franconie, qui ont deſia leué force Soldats. *De la haute Allemagne le 30. Avril.*

Les Imperialiſtes ſe ſont icy arreſtez apres la priſe de Francfort ſur Oder, & attendent mille Hongrois que le Palatin Ieán doit enuoyer, qui ſe ioindront à la garniſon de Landsberg, & autres trouppes dõt Tilly les doit groſſir, capables de reſiſter deſormais aux Suedois entrez en la Syleſie. *De Freiſtadt en Syleſie le 1. May.*

Det første Nr. af „La Gazette". Knap 2/3's Størrelse.

— *Fransk Aandsliv.* I Religionskrigenes Tid prægedes Litteraturen ogsaa i Frankrig af Kampen mellem de to Religioner. Det myldrede med bidske Stridsskrifter her som i Tyskland. Det berømteste af disse Indlæg er *Satyre Menippée*, der skreves af nogle Pariserborgere i de Aar, da Henrik IV kæmpede for at blive Herre i sit Land. Med hvas Spot haanes den katolske Liga og Spanierne, og Fædrelandsfølelsen paakaldes til Gunst for Kong Henrik. Det lille Skrift bidrog meget til at vende Stemningen til Fordel for ham.

Fransk Aandsliv.

Da der atter blev Ro, forstummede Stridsskrifterne. I Richelieus Tid fik Frankrig i Stedet sin første Avis „*la Gazette*". Det var et Ugeblad, fra først af paa 4 smaa Sider. Det fortalte om, hvad der skete ved Hoffet og i Paris, i Frankrig og ude i Verden. Richelieu vaagede omhyggelig over Indholdet *„la Gazette".*

og sendte selv Oplysninger dertil, ja man har fundet Manuskripter til dette Blad skrevne med Ludvig XIII's Haandskrift.

I Kamptiden herskede der baade i Litteraturen og i Omgangsformerne en vis Opløsningstilstand. Der var ikke Plads for faste Regler og slebne Former i de bevægede Tider. Dette blev anderledes under Ludvig XIII. Hoffet blev strengt korrekt. Der gennemførtes en Hofetikette efter spansk Mønster om end ikke saa stiv. Og Adelen efterlignede Hoffet. Adelige Damer begyndte at holde „*Saloner*". Paa bestemte Ugedage tog de imod Venner og Bekendte, og ved disse Sammenkomster ligesom opdroges baade Herrer og Damer til høflig Optræden og til at anvende slebne, kunstige Vendinger. Man stræbte at rense Sproget for alle djærve Udtryk, at gøre det rigtig fornemt og værdigt. I dette „gode Selskab" uddannedes en hidtil ukendt Konversationens Kunst, og alle Deltagere opdroges til „den gode Tone". I Overensstemmelse med den Smag for Orden og faste Regler, som saaledes opstod, oprettede Richelieu *det franske Akademi.* 40 af Frankrigs betydeligste Forfattere skulde være Medlemmer af dette. Døde en af dem, valgte de andre et nyt Medlem. De skulde vaage over Sprogets og Smagens Renhed, og en af deres vigtigste Opgaver blev at udarbejde en fransk Ordbog.

Finer Omgangsformer.

Saloerne.

Ogsaa i fransk Skuespilkunst træffer vi Kravet om regelbunden Orden. Teatret havde faaet stedse større Betydning. I Paris spilledes der af faste Selskaber flere Gange om Ugen, og i Provinserne drog Skuespilselskaber om fra By til By. Det hele var endnu uordnet og broget. Det var en larmende urolig Skare, en Blanding af Adel, jævne Borgere og Pøbel, der samledes i det parisiske Teater. De unge Adelsmænd tog Plads paa selve Scenen. Kvinderollerne udførtes allerede fra Renæssancetiden af Skuespillerinder. I Richelieus Tid kom der mere Ro og Orden over det hele. Ogsaa Damer af det gode Selskab kunde nu være bekendt at være blandt Tilskuerne, og deres Nærværelse virkede meget til at forbedre Tonen. De middelalderlige Mysterier og Farcer med deres brogede, forvirrede Indhold forsvandt nu efterhaanden fra Scenen. Man stræbte i Stedet at efterligne det gamle græske og romerske Drama, og man læste ud af Aristoteles Reglen om „*de tre Enheder*", Handlingens, Stedets og Tidens

Teatret.

De tre Enheder.

Enhed. Der maa i Stykket kun være een Handling; alle dets Begivenheder skal foregaa paa samme Sted og i Løbet af 24 Timer. Aristoteles havde i Virkeligheden ikke opstillet disse Regler som almengyldige, saaledes som man nu prøvede, og det viste sig da ogsaa umuligt at føre de strænge Krav igennem.

Tidens store Digternavn er *Corneille.* Han skrev baade Komedier og Tragedier, men det er hans Tragedier, der har skabt hans store Ry. De fleste af disse handler om Konflikten mellem Pligt og Lidenskab. Forstand og Vilje staar paa den ene Side, Følelserne paa den anden. Og oftest lader Corneille Pligtfølelsen sejre over Lidenskaberne. Med idealistisk Begejstring prises de Mænd og Kvinder, der ofrer sig selv af Kærlighed til deres Fædreland, Troskab mod deres Konge eller Hengivenhed i deres Tro. Hans Form er klar og regelmæssig. Hans Hovedværk er *Cid,* hvis Helt er Spaniens navnkundige Kriger. Med Corneille begynder den franske Digtning, man plejer at kalde *den klassiske.* Hans bedste Værker blev til i Ludvig XIII's Tid, men han fortsatte sin Forfattervirksomhed længe efter dennes Død.

Corneille.

Cid.

Indholdet af Cid er dette: *Cid,* der er Søn af en af Castiliens fornemste Adelsmænd, elsker *Chimene,* Datter af Landets ypperste Feltherre, og elskes af hende. Deres Bryllup er planlagt. Da kommer det til Strid mellem deres Fædre. Chimenes Fader giver Cids aldrende Fader en Ørefigen. Denne har ikke selv Kræfter til at aftvætte denne Fornærmelse. Derfor maa hans unge Søn tage Hævn og værne Faderens Ære. Cid fortvivler ved Tanken om at kæmpe med sin Elskedes Fader. Bedrøvet udbryder han:

Hvor sønderrives jeg af haarde Kampe!
Min Kærlighed er i Strid med min Ære.
Jeg maa hævne min Fader og miste min Elskede,
den ene opildner mit Sind, den anden standser min Arm.
Jeg har det triste Valg enten at svigte min Kærlighed,
eller at leve vanæret".

Men han skammer sig over sin Vaklen og følger Pligtens Bud. Han gaar til Kampen og dræber Chimenes Fader. Nu kræver Chimene af Kongen, at han skal straffe Cid, hendes Faders Drabsmand, men ogsaa hun sønderslides i Kamp mellem Pligt og Kærlighed:

„Min Fjende er min Elskede
Og trods al min Vrede føler jeg,
at Cid i mit Hjærte endnu kæmper med min Fader.
Han angriber ham, trænger ham tilbage, han viger, han forsvarer sig
snart stærk, snart svag, snart sejrende.

Men i denne haarde Kamp mellem Vrede og Kærlighed
Sønderrives mit Hjærte, uden at min Sjæl vakler."

Ogsaa hun handler efter Ærens Lov og kræver Hævn. Cid beder hende dræbe ham. Det nægter hun: „Jeg er din Modpart, ikke din Bøddel". Da melder Faderen ham, at Maurerne angriber og maner ham til Kamp med Ordene:

„Kærlighed det er kun en Fornøjelse, Æren det er Pligt".

Cid drager ud og vinder en glimrende Sejr. Trods Chimenes Krav vil Kongen ikke straffe ham. Han gaar dog ind paa, at den, Chimene vælger dertil, maa kæmpe i Tvekamp med Cid, men han føjer til, at Chimene skal være Sejrherrens Brud. Før Kampen erklærer Cid sin Elskede, at han vil lade sig dræbe for at sone Brøden mod hende. Men revet med af sin Kærlighed svarer hun:

„Hvis dit Hjærte endnu banker for mig,
da vind Sejr i den Kamp, hvor Sejrsprisen er Chimene.
Farvel; dette Svaghedens Ord faar mig til at rødme af Skam."

Saa afvæbner han sin Modstander, og Kongen ordner alt paa det bedste. Hans Bud faar Bugt med Chimenes Skrupler, men Brylluppet opsættes dog, til Cid har vundet nye Sejre. Det vilde ikke sømme sig, at Chimene ægtede ham altfor snart efter Faderens Død.

England og Skotland 1558—1660.

Elisabeths Tid 1558—1603.

Elisabeth 1558—1603.

Henrik VIII's og Anna Boleyns Datter *Elisabeth* havde en farefuld Ungdom. Under Marie den Blodige truedes hun flere Gange med Døden. Nu blev hun ved Maries Død 1558 Englands Dronning, 25 Aar gammel. Hun blev en af Englands lykkeligste Herskere. „Elisabeths Tid" blev for Englænderne den gode og store Tid endnu mere end Henrik IV's for Franskmændene. Historikerne strides om hendes Evner og Karakter. Men sikkert er det, at hun i sin Politik viste en klog Forsigtighed og en sejg Udholdenhed. Hun overvejede længe og ængstelig, før hun traf sine Beslutninger, og hun søgte altid at lempe sig gennem Vanskelighederne, at undgaa Krig og at dæmpe de indre Stridigheder. Men dette passede til Forholdene. Det gjaldt først og sidst at undgaa, at England oprev sig selv i religiøs Strid. Elisabeth stod, selv uden religiøs Interesse, mæglende mellem de kæmpende Retninger. Det var hendes Maal at styrke sit Lands Magt og sin egen Myndighed, ikke at fremme den ene eller den anden

„Elisabeths Tid".

Religion. Ængstelig for at miste sin frie Raadighed over sig selv og sit Rige afslog hun altid at gifte sig, skønt hun droges til Mændene, forfængelig og behagesyg, som hun var. Hun overøste sine Yndlinge med Gaver, men ingen af dem fik Magt over hendes Politik. Hendes betroede Ministre var meget dygtige Mænd. Saa snart Elisabeth besteg Tronen standsede Forfølgelsen af Protestanterne, og hun ordnede nu de religiøse Forhold paa en Maade, som nogenlunde tilfredsstillede de fleste af dem. Allerede 1559 vedtog Parlamentet den *Uniformitetsakt*, som blev Grundlaget for Englands Kirkeordning. Den forbød al Gudstjeneste, som stred mod den engelske Kirkes Trosartikler. Disse udformedes nærmere, men det blev i alt væsentligt de samme, som Cranmer havde formet i Edvard VI's Tid. Dermed fastsloges den *episkopale* eller *anglikanske* Kirke som Statskirke i England. Dens Lære er i Hovedtrækkene den kalvinske. Men Fyrsten blev Kirkens Overhoved og udnævnte Bisperne. Disse beholdt en fornem Stilling og vedblev at være Medlemmer af Overhuset. Baade Katolikerne og de ivrige Protestanter, *Puritanerne* (de Rene), som de kaldtes, var misfornøjede med denne Kirkeordning, men da Elisabeth nogenlunde lod dem i Fred, holdt de sig rolige.

Dronning Elisabeth i Festdragt.

Uniformitetsakten.

Den anglikanske Kirke.

Puritanerne.

Katolikerne drømte dog stadig om, at den Tid skulde komme, da de skulde blive fri for Elisabeth. De ansaa jo Henriks Ægteskab med hendes Moder for ugyldigt. Den rette Arving var efter deres Mening *Marie Stuart*, hvis Fader var Henrik VIII's Søstersøn. Det var ved denne Tid, Marie Stuart

Marie Stuart.

kom til Skotland efter sin Mand Frants II's Død. John Knox, der just havde ført den kalvinske Lære til Sejr (se S. 45), var mistænksom og knarvorn overfor den unge katolske Dronning, hvis Lyst til muntre Fester kun lidet passede til Presbyterianernes stive og højtidelige Alvor, og hvis franske Dannelse og Vaner stak stærkt af mod Skotternes plumpe Skik og Brug. Men smuk og elskværdig og glimrende begavet som Marie var, vandt hun hurtig Tilhængere baade blandt Katolikerne og Presbyterianerne. Hun ejede en langt større Evne end Elisabeth til at vinde Mennesker, men hun var lige saa uforsigtig som Elisabeth var forsigtig. Hos Elisabeth var Hensynet til hendes egen og Statens Magt næsten altid det stærkeste, hos Marie Stuart vejede hendes personlige Sympatier altid tungere, og hendes Stemning overfor andre skiftede hurtig. I nogle Aar gik det dog ganske godt i Skotland, og Elisabeth og Marie holdt i denne Tid ogsaa Fred med hinanden.

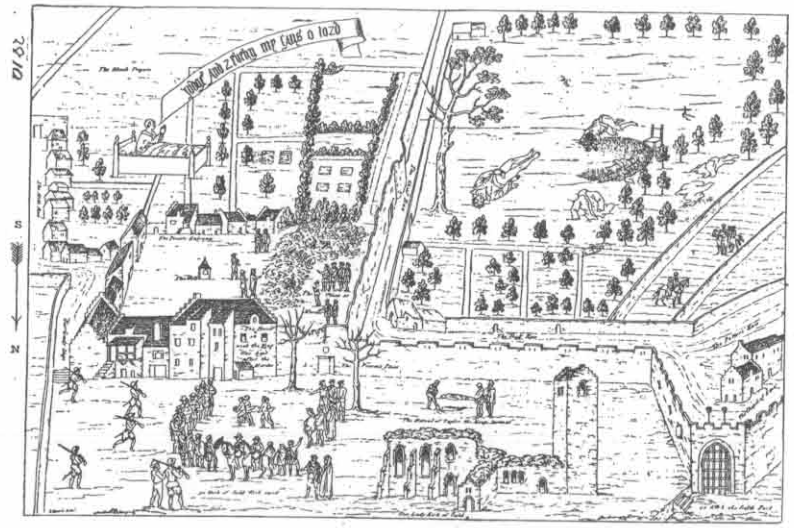
Marie Stuart.

Da ægtede Marie sin Fætter *Darnley*. Han hørte til den fornemste skotske Adel, og hans Skikkelse var statelig at se til, men han var svagt begavet og en raa, brutal Natur. Han vakte snart Dronningens Afsky, og han var selv stadig misfornøjet. Han vilde være rigtig Konge og afgøre Statssagerne, og det vilde Marie ikke gaa ind paa. Hun søgte Raad hos sin Sekretær Italieneren *Rizzio*, og hendes Styre drejede stedse tydeligere i katolsk Retning. Da forenede Darnley og en Flok protestantiske Adelsmænd sig om at rydde Rizzio af Vejen. En Aften, medens Dronningen sad til Bords med Darnley, Rizzio og nogle Venner, trængte de Sammensvorne ind i Værelset og styrtede sig over Rizzio. Han klyngede sig fast til Dronningens Skørter, men de rev ham løs fra hende og slæbte ham ind i Sideværelset, hvor de dræbte ham. Den

Darnley.

Rizzio.

protestantiske Adel spillede nu Herre, og Marie selv behandledes som Fange. Men snart drog hun den vankelmodige Darnley over paa sin Side og flygtede sammen med ham. De fik Magten, og de Sammensvorne maatte fly af Landet. Kort efter fødte Marie Skotlands og Englands fremtidige Hersker Jakob. Men Forstaaelsen mellem Ægtefællerne blev kun kortvarig. Marie følte sig mere og mere draget til en kraftig, viljestærk

Darnleys Død. Efter et samtidigt Billede.

I Forgrunden ses en Kirkegaard, tæt ved hvilken Darnleys Hus laa. Her begraves til højre hans Tjener, medens man til venstre er i Færd med at bære Darnleys Lig ind i Huset i Kirkegaardens venstre Hjørne. I Baggrunden til højre er fremstillet Haven, hvor Darnley dræbtes, med hans og hans Tjeners Lig.

Adelsmand, Jarlen af *Bothwell*, en brutal Eventyrer, der ikke veg tilbage for noget Middel, som kunde fremme hans Magt. En Aften lykkedes det hans Folk at sprænge Darnleys Hus i Luften, og da Darnley søgte at slippe bort, fik de fat i ham og dræbte ham. Det vides ikke med Sikkerhed, om Marie har været med til at planlægge Drabet, men sikkert er det, at hun kort efter ægtede Bothwell. Dette fremkaldte en almindelig Opstand. Maries og Bothwells Hær blev let slaaet af Oprørerne, og Marie blev fanget, medens Bothwell undslap. Han kom til Danmark, hvor han holdtes i et mildt Fangenskab Resten af sit Liv. Presbyterianerne tog nu Magten i Skot-

Bothwell.

Darnleys Død.

Jakob longe 567. land. De afsatte Marie og erklærede den etaarige Jakob for Konge.

Marie i England. Aaret derefter flygtede Marie til England. Elisabeth vidste ikke rigtig, hvad hun skulde gøre ved hende. Efter nogen Vaklen lod hun hende dog stille for en Domstol, der skulde undersøge, om hun var medskyldig i Darnleys Drab. Skotterne fremlagde som Bevis derfor nogle Breve fra hende til Bothwell, *Cassettebrevene*, som de kaldtes efter det Skrin, hvori de sagdes at være fundet blandt Bothwells Ejendele. Det er endnu stærkt omstridt, om Brevene er ægte eller ikke.

Cassettebrevene.

En Række Historikere har diskuteret disse Breves Ægthed. Særlig omstridt er det vigtigste af dem, som, hvis det er ægte, tydeligt viser den nære Forstaaelse mellem Dronningen og Bothwell. En af Grundene mod dets Ægthed har været, at Tonen er af en saadan Karakter, at det synes urimeligt, at Dronningen skulde have skrevet paa denne Vis. Det skildres, hvorledes hun plejer Darnley og modtager hans Venskabsforsikringer: „Jeg lod, som jeg troede ham. Hvis jeg ikke vidste, at hans Hjerte var som Vox og mit ikke som Diamant, vilde ethvert Stød, som kom fra din Haand, vække min Medfølelse. Men frygt intet, jeg vil holde ud til Døden". „Faar du ikke Lyst til at le ved at se mig forstille mig saa godt. Jeg har lokket ud af ham, alt det jeg vilde. Vi to er bundne til to løgnagtige Familjer, maatte Djævlen befri os fra dem! Maatte Gud forene os som det troeste Par, han nogensinde har forenet". „Min Lyst er at være i dine Arme, min Elskede. Gid Pesten have den koppesyge Mand, som plager mig saa meget; han dræber mig med sin stinkende Aande", o. s. v. i en endnu kraftigere Tone. Andre hævder, at denne Tone, vilde være endnu mere usandsynlig, hvis det var Anklagerne, der havde lavet Brevet for at indbilde Dommerne, at Marie havde skrevet det.

Elisabeth lod Sagen erklære for uafgjort men beholdt Marie i Fangenskab. Til Gengæld lyste Paven Band over Elisabeth, og der fulgte i den følgende Tid en Række Sammensværgelser af engelske Katoliker med det Maal at gøre Marie til Englands Dronning. Marie var selv Sjælen i alle Bestræbelserne og stod stadig i Brevveksling med Elisabeths Fjender, hvor omhyggelig man saa vaagede over hende. Men det lykkedes hende ikke at slippe bort. Da der var gaaet henimod en Snes Aar besluttede Elisabeth at skaffe sig af med hende. Hun lod hende dømme til Døden og henrette.

Maries Henrettelse.

En norsk Forfatter, der har skildret Marie Stuart med stor Sympati, fortæller efter Tidens Beretninger om Henrettelsen. „Bøddelen

og hans Medhjælper nærmede sig nu og vilde hjælpe hende at klæde sig af; men hun kaldte til sig sine to Piger, idet hun smilende sagde, at hun ikke var vant til saadanne Tjenere eller til at klæde sig af i saadant Selskab. Pigerne hjalp hende Kjolen af, og hun stod nu i rød Underkjole og sort Liv. De to Piger græd og hulkede, men Dronningen bad dem holde op med deres Graad, „thi denne Dag skal ende alle mine Sorger". Hun kyssede dem til Afsked; derpaa vendte hun sig til sine Tjenere og bød dem det sidste Farvel, idet hun gav dem sin Velsignelse. Hun gik derpaa frem paa Skafottet, lagde sit Hoved paa Blokken, og under den almindelige Tavshed i Salen, kun afbrudt af Tilhørernes Hulken, hørte man hende sige: „In manus tuas Domine commendo — — (I dine Hænder, Herre, overgiver jeg —), da Hugget faldt. Det traf hende i Nakken, men gjorde hende vist følelsesløs, thi hun rørte sig ikke mere; først ved det tredje Hug faldt imidlertid hendes Hoved. Skarpretteren greb Hovedet, men fik fat i hendes løse Paryk, og hendes tynde, allerede graa Haar, viste sig under den; han greb atter Hovedet og viste det frem med Raabet: „Gud bevare Dronningen". Kun Jarlen af *Kent* svarede med Raabet: „Saaledes omkomme alle Dronningens Fjender"; alle de andre græd i Stilhed."

Maries Henrettelse forbitrede højlig Filip II og han udrustede nu til Kamp mod det kætterske England den mægtigste Flaade, der endnu var set „den uovervindelige Armada", som den beundrende kaldtes. Anførselen overdroges til en spansk Hertug, *Medina Sidonia*, skønt denne erklærede, at han hverken forstod sig paa Krig eller Sejlads. Han fandt i Englænderne Modstandere, der forstod sig paa begge Dele. Englænderne var under Elisabeth begyndt at tage livlig Del i Opdagelsesfarterne til Nordamerika. Og mange af de engelske Søfarere var blevet dristige Sørøvere, der uden Skrupler plyndrede de spanske Guld- og Sølvflaader, ogsaa naar der var Fred mellem de to Lande. Berømtest blandt dem var den uforfærdede *Francis Drake*. Skrækken var stor nu i England. En stærk Hær rejstes, og Flaaden forøgedes med feberagtig Iver. Den engelske Flaade, der kunde drage ud mod Armadaen syntes ikke denne voksen, men i Virkeligheden var den langt bedre. De engelske Skibe var mindre, men de var hurtigere. Spaniernes Skibe var indrettede paa Nærkamp. Det havde hidtil været almindeligt, at Skibene søgte saa nær som muligt til hinanden, og Kampen afgjordes ved Bøsseskud næsten som til Lands. Dertil passede de høje spanske Skibe med talrige Bøsseskytter udmærket. Englændernes Skibe havde derimod flere og bedre

„Den uovervindelige Armada".

Den engelske Søfart.

Francis Drake.

Kanoner. De holdt sig i passende Afstand og bombarderede de store spanske Fartøjer, medens Spanierne vanskelig traf de mindre engelske Skibe, der var i stadig Bevægelse. Paa Armadaens Vej gennem Kanalen blev den da særdeles ilde tilredt. I fuld Opløsning flygtede den mod Nord, men ved Skotlands Kyst overfaldtes den af Storm, og talrige Skibe sloges itu mod de skotske Klipper. Knap Halvdelen af den stolte Flaade naaede hjem Nord om Skotland. Elisabeth skrev paa sine Sejrsmønter: „Gud slog dem med Storm, og de spredtes til alle Sider", medens det paa andre Mønter spottende hed: *Venit, vidit, fugit* (den kom, den saa, den flygtede). Kong Filip bar Tabet med ydre Ro. „Jeg sendte Eder ud for at kæmpe med Mennesker, ikke med Storm", sagde han til den ulykkelige Fører. Men han følte sig dog knækket og modløs. Hans Drøm om et stort katolsk Verdensrige var bristet. Englænderne var fra nu af sikre paa deres Ø, og ogsaa for Nederlænderne betød Armadaens Undergang, at den største Fare var overstaaet. —

land. I *Irland* havde Elisabeth mange Vanskeligheder. Fra Henrik II's Tid havde Englænderne Herredømmet paa Irlands Østkyst (I S. 362), medens de irske Stammer under keltiske og angelsaksiske Stormænd var blevet ved at være Herrer over Resten af Øen. Snart sloges Englænderne med Irerne, snart sloges disse indbyrdes. Kulturen vedblev at staa lavt.

16. Aarhundrede begyndte Englænderne at trænge frem paa Øen med forøget Energi, og talrige engelske Kolonister slog sig ned derovre. Følgen blev hæftige Kampe, der førtes med lige stor Vildskab fra begge Sider. Under Elisabeth pustede Spanierne og de engelske Katoliker bestandig til Ilden, og Elisabeth blev derfor des ivrigere for at slaa al Modstand ned. Først ved Aar 1600 lykkedes det. Englænderne anlagde nu talrige Fæstninger med stærke Besætninger paa den urolige Ø. Landet hærgedes grusomt, Irerne omkom i Mængde, og engelske Kolonister tilegnede sig en stor Del af deres Jord.

Elisal og Parlatet. Indadtil overfor *Parlamentet* optraadte Elisabeth med sin vante Forsigtighed. Hun undgik saa vidt mulig at sammenkalde det, men rejste Parlamentet bestemte Krav, da gav hun efter. Underhusets Magt voksede jævnt i hendes Tid. Flertallet dér blev efterhaanden ivrig puritansk, medens der var katolske Sympatier i Overhuset.

Et ubehageligt Stridspunkt mellem Elisabeth og Underhuset var *Monopolerne.* Dronningen holdt af at lønne sine Yndlinge med Eneret, Monopol, paa at drive en eller anden Forretning. Underhuset fandt, at dette hæmmede det frie Forretningsliv og klagede harmfuldt. Til sidst lovede Dronningen at hæve Monopolerne, og da Underhuset takkede hende, svarede hun indsmigrende: „Jeg har mere Grund til at takke Eder end I mig. Thi hvis jeg ikke havde modtaget Oplysninger fra Eder, vilde jeg være faldet i Vildfarelse blot af Mangel paa paalideligt Kendskab til Forholdene." „I har haft, og I vil faa mange Fyrster, der er mægtigere og visere end jeg, men aldrig har I haft, og aldrig vil I faa en Fyrste, der er ivrigere og omhyggeligere for Folkets Vel."

Monopolerne.

Englands økonomiske Liv. I Englands *økonomiske Liv* foregik en meget stærk Udvikling under Elisabeth. Industrien udvikledes hurtig, og England blev en af de første Handelsstater. Det delte med Hollænderne Arven efter Spanien og Portugal. Elisabeth gjorde sit dertil. Hun sørgede for, at der blev slaaet ordentlig Mønt, og i London oprettedes en „kongelig Børs", hvor Købmændene mødtes til Forretninger. Snart kappedes London med Amsterdam som Handelsby. Det siden saa navnkundige *ostindiske Handelsselskab* grundlagdes, og de første Tilløb til at skabe et engelsk Kolonirige i Nordamerika skete. Det var en af Elisabeths Yndlinge *Walter Raleigh*, der gjorde Forsøget. Til Ære for sin Dronning kaldte han Kolonien *Virginia*, men Koloniseringen her mislykkedes foreløbig. Den hele Udvikling gjorde den engelske Borgerstand rig og selvbevidst, samtidig med at den puritanske Bevægelse skabte en stejl Uafhængighedsfølelse hos Borgerne.

Det ostindiske Handelsselskab.

Virginia.

Paa Landet var den gamle Højadel knækket. De utallige Kampe og Sammensværgelser med efterfølgende Henrettelser, havde kostet mange af dens bedste Mænd Livet. Derimod hævede Lavadelen sig, medens mange mindre Selvejere sank ned til at være Fæstere og Forpagtere hos Herremændene. Agerbruget gik frem; Dyrkningsmaaderne forbedredes, og Udbyttet steg.

Lavadelens Magt stiger.

Det blev Lavadelen og de velstaaende Borgere, der høstede Fordelen af den økonomiske Fremgang. Underklassen i By og paa Land betragtedes endnu kun som Arbejdsredskaber.

Aristokratisk Udvikling. De mange Love fra Elisabeths Tid om økonomiske Forhold præges alle af denne Opfattelse. Der gaves strenge Bestemmelser om Haandværkssvendenes Arbejdspligt, og det forbødes Fattigfolk at forlade det Sogn, hvor de hørte hjemme. Hidtil havde Kirken taget sig af de Fattige. Nu var Kirkegodset inddraget under Staten, og denne arvede dermed *Fattigforsørgelsen.* Det fastsloges ved Lov, at hvert Sogn var forpligtet til at underholde sine Fattige. Pengene skulde skaffes ved en Fattigskat. England blev saaledes det første Land, der forsøgte at skabe et ordnet Fattigvæsen.

Fattigordningen.

Finere Livsvaner. I de højere Klasser blev Livet finere og behageligere, end det havde været før i England. Man byggede bedre og bekvemmere Huse. Ogsaa i England afløstes nu de skumle Borge af ubefæstede bekvemt indrettede Paladser. Møbler og Dragt, alt forfinedes lidt efter lidt efter fransk og italiensk Forbillede. Og det samme gjaldt Omgangsformerne indenfor det gode Selskab.

Aandslivet. I *Aandslivet* herskede et sjælden kraftigt Røre. En selvstændig, kritisk Aand var trængt ind med Renæssancen og Reformationen, og den bar Frugt baade i Digtning og i Videnskab. Elisabeths Regering blev det engelske *Teaters* og den engelske *Skuespildigtnings* store Tid. Ogsaa i England opførtes i Middelalderens sidste Aarhundreder ved Jul og Paaske og andre Højtider kirkelige „Mysterier" og „Mirakler", først af Gejstlige, siden af Haandværkerlavene. Derved blev det indtil Elisabeths Tid. Men nu brød pludselig en ny Teaterkunst igennem. Der opstod her, ligesom det allerede var sket i Italien, Spanien og Frankrig, faste Skuespillerselskaber, og London fik sine faste Teatre. Først oversatte man græsk-romerske Skuespil, men snart fremtraadte en hel lille Skare af engelske Skuespilforfattere. Det blev en bevæget Digtning, præget af voldsomme Lidenskaber, svarende til Tidens urolige Liv. Her i England var der ikke Tale om at bøje Digternes Fantasi ind under Reglen om de tre Enheder.

De middelalderlige Skuespil.

Faste Skuespillerselskaber.

Shakespeare † 1616. Højt op over de andre Digtere rager *William Shakespeare* († 1616). Han var født ude paa Landet. Det gik tilbage for hans Familje, og hans Ungdom var lidet blid. Nogle og tyve Aar gammel kom han til London og blev Medlem af en Skuespillertrup. Det varede ikke længe, før han begyndte at digte

Skuespil for det Selskab, han tilhørte. Først var det Bearbejdelser af ældre Skuespil, siden selvstændige Værker. I en lang Aarrække skrev han Aar efter Aar nye Skuespil, der gjorde et mægtigt Indtryk paa Samtiden, og hvoraf mange har bevaret deres Betydning for Eftertiden. En uudtømmelig Fantasi, en dyb Menneskekundskab og et stærkt bevæget Følelsesliv præger dem alle. I en Samling historiske Skuespil lovpriste han de sejrende Tudorer og overdængede de slagne Yorker med al sin Haan. Det berømteste blandt dem er *Henrik IV.* Helten i dette er ikke den Konge, hvis Navn det bærer, men den unge Prins Henrik, den senere Henrik V, Sejrherren ved Azincourt og Frankrigs Erobrer (se I. S. 409). Det blev Englands Nationaldrama, baaret af den selvsikre Sejrsglæde, der besjælede Elisabeths England, og som havde levet under Henrik V. I dette Stykke fremtræder for første Gang en af de Skikkelser, der siden er bevaret stærkest i Bevidstheden: den uforbederlige Drukkenboldt og Kyniker: *Falstaff.*

Henrik IV.

Falstaff.

Falstaff er Prins Henriks Fælle i hans Ungdomstids Forlystelser. Dette „Kødbjerg", denne „Uldsæk", denne „Vadsæk, stoppet med Tarme", tilbringer sin Tid i et muntert Værtshusliv af den Art, som i Shakespeares Tid levedes af Londons Skuespillere og deres Velyndere, de unge Adelsmænd. Han lyver og praler, røver og plyndrer, men der er over ham en overstadig Munterhed og et overlegent Vid, der forsoner med alt. Med uudtømmeligt Lune spotter han baade sig selv og andre. Undertiden udvikler han sin Livsvisdom i smaa Enetaler. I en af disse lovpriser han Vinen som Kilde til alle store og smukke Handlinger. I en anden hedder det om Æren:

„Æren opliver mig til at gaa frem! Ja, men hvis nu Æren afliver mig, mens jeg gaar frem? Hvad saa? Kan Æren sætte et Ben paa igen? Nej! Eller en Arm? Nej! Eller tage Svien bort af et Saar? Nej! Saa Æren forstaar sig slet ikke paa Feltskærkunsten? Nej! Hvad er Æren? Et Ord! Hvad er der i det Ord Ære? Hvad er den Ære for noget? Mundsvejr. En dejlig Regning! Hvem har den? Han som døde i Onsdags. Kan han da føle den? Nej! Er den da ikke til at føle? Nej ikke for den Døde. Men lever den da ikke med den Levende? Nej! Hvorfor ikke? Det tillader Misundelsen ikke. Ja saa skal jeg ikke have noget af den. Den er kun et Skilt. Og dermed er min Katekismus ude."

Endnu navnkundigere er Skuespillet om *Hamlet.* Emnet dertil er hentet fra et gammelt dansk Sagn, der fortælles hos Saxo. Det er gengivet i en fransk Samling af mærkelige Hi-

Hamlet.

stories, som udgaves en Gang i 16. Aarhundrede, og det er rimeligvis derfra blevet kendt i England, hvor der snart efter opførtes et Hamletdrama. Fra dette har Shakespeare rimeligvis taget Emnet. Sit Kendskab til Helsingør, hvor han lader Stykket foregaa, har han sandsynligvis fra nogle engelske Skuespillere, der vides at have gæstet denne By.

Shakespeare har dog fuldstændig omformet det gamle Sagn og skabt en helt ny Hamletskikkelse, en viljesvag og ulykkelig Grubler, der kun har en rent ydre Lighed med Saxos snu og hensynsløse Hamlet. Han lader Begivenhederne foregaa ikke i Jylland som hos Saxo, men i Helsingør. Han taler om Kirker og om Studenter fra Wittenberg, ja om Kanoner. Danerkongen dræbes af sin Broder hemmelig ved Gift, hvorefter Broderen ægter hans Enke. Men den dræbte Konges Aand viser sig for hans Søn Hamlet, aabenbarer Farbroderens Brøde for ham og kræver, at han skal hævne den. Fra nu af tænker Hamlet ustandselig paa Hævn, men han vakler længe usikker og fortumlet, viger tilbage for afgørende Handling. For at sikre sig mod Farbroderens Mistanke anstiller han sig ligesom hos Saxo sindssyg. Og her som der er der i alle hans Ord en dobbelt Mening. Den tilsyneladende forvirrede Tale er Udtryk for hans dybe Fortvivlelse. „Danmark er et Fængsel" udbryder han til en af sine tidligere Venner, og da han faar Svaret: „Saa er Verden det ogsaa," fortsætter han: „Ja, et herligt Fængsel, hvor der findes mange Aflukker, Celler og Kældere, blandt hvilke Danmark er et af de værste." Den anden svarer: „Os tykkes ikke saa, naadige Herre," og Hamlet fortsætter: „Nu, da er det intet Fængsel for Eder. Thi intet er hverken godt eller ondt, kun vort eget Tykke gør det dertil. For mig er det et Fængsel." I en stor Monolog klager han over Tilværelsen:

> At være eller ikke, det er Sagen, —
> om det er Sjælen hæderligst at taale
> den kaade Skæbnes Pileskud og Stenkast,
> eller at føre Krig mod Sorgens Hær
> og ende den med Trods."
> „Hvem vilde taale Tidens Spot og Svøbe.
> Voldsmandens Tryk, Hoffærdighedens Haan,
> forsmaaet Elskovs Kvaler, Lovens Nølen
> og Embedshovmod og Udueligheden,
> der sparker til beskeden Dygtighed,
> hvis selv han kunde gøre med sin Daggert
> sit Regnskab op? Hvem vilde bære Byrder
> og svede, stønne træt af Livets Møje,
> hvis ej den Frygt for Noget efter Døden, —
> det ubekendte Land, som ingen Vandrer
> er vendt tilbage fra, — forvirred Viljen,
> saa at den Nød, vi har, vi heller taale
> end fly til andre, som vi ikke kende."

For at opdage om Hamlets Galskab er virkelig eller forstilt fører Kongen og hans Raadgiver Polonius ham sammen med dennes Datter, *Ofelia*, som Hamlet elsker lidenskabelig. Men han taler saa forunderlig til hende som til alle andre. Siden dræber han Polonius, da denne søger at belure en Samtale mellem ham og Moderen. Ofelia gribes af Afsind og drukner sig. Det ender med en Duel mellem Hamlet og Ofelias Broder. Kongen har givet Hamlets Modstander et forgiftet Sværd og holder et Bæger med Gift rede til Hamlet, hvis han dog sejrer. De to Modstandere saarer hinanden, saa de begge forgiftes. Men under Kampen drikker Dronningen den Gift, der er bestemt for Hamlet. Før denne dør, gennemborer han Kongen med det forgiftede Sværd. Saaledes omkommer de alle.

Andre Skuespil.

I *Romeo og Julie* skabte Shakespeare et af de mest beundrede Kærlighedsdramer, i Kong *Lear* skildrede han den gamle Konges Fortvivlelse over den Utaknemmelighed, der vises ham af hans Børn, hvem han har skænket sit Rige, i *Othello* Ægtemandens rasende Skinsyge, i *Macbeth* Samvittighedsnaget efter et snigmorderisk Kongedrab. Bestandig er det personlige Spørgsmaal, de enkeltes Følelser og Lidenskaber, han behand er, aldrig Samfundsspørgsmaal. De politiske og religiøse Stridigheder, der delte hans Landsmænd, beskæftiger ham ikke. Kun Puritanerne haaner han, men det er, fordi de fordømmer og angriber Teatret.

Det er i den nyeste Tid blevet paastaaet, at Shakespeare ikke var den virkelige Forfatter til de Skuespil, der bærer hans Navn. Nogle har ment, at det skulde være en af Tidens ansete Statsmænd og Filosofer *Francis Bacon* (se senere). Men den hele Paastand er ganske urimelig.

Teatret paa Shakespeares Tid.

De engelske Teatre paa Shakespeares Tid var runde eller firkantede Taarnbygninger, der oftest var aabne foroven. Scenen havde dog Tag saa vel som Gallerierne, hvor Siddepladserne fandtes. Derimod var Parterret med de billige Staapladser uden Tag. Scenen var meget primitiv. Egentlige Kulisser fandtes ikke. Undertiden var Navnet paa det Sted, Handlingen tænktes at foregaa, skrevet paa et Brædt. Kvinderollerne udførtes af unge Mænd. Billetter kendtes ikke, man betalte ved Indgangen. Billetpriserne var ret høje, og Tilstrømningen var stærk, selv om Skuespillerne maatte dele Publikums Gunst med det nærliggende *Bjørnehus*, hvis Bjørnekampe vakte uendelig Begejstring. Baade Skuespillere og Forfattere tjente godt. Shakespeare blev en formuende Mand.

Forestillingerne begyndte ved Tretiden om Eftermiddagen, Tilskuerne var en endnu mere broget Skare end i Paris, og Spektaklerne under Spillet endnu langt stærkere og raaere. I Parterret stod Læredrenge, Matroser og Soldater, Spillere, Lommetyve o. s. v. I det øverste Galleri var Publikum af lignende Art. I de lavere Gallerier samledes de fornemme Herrer og Damer. Herrerne bar Tidens brogede kostbare Dragter af Silke og Fløjl, med gyldne Kæder paa

Brystet, stive spanske Pibekraver om Halsen, fine Kniplingsmanchetter for Hænderne og Hatte pyntede med vajende Fjer. Damerne var snørede i lange spidse Korsetter, de havde uhyre Ærmepuffer, opstaaende Halskraver af Kniplinger, og de havde Perler og gyldne Ringe i Overflod. De fleste af dem bar Masker, voksgule, rødbrune, græsgrønne, kirsebærrøde eller abildgraa. Paa selve Scenen tog en Flok unge Adelsmænd Plads. De kendte Skuespillerne personlig, mødtes med dem paa Værtshusene og tog sig af dem, naar der var Grund dertil.

Før Stykket og i Mellemakterne er der et ustandseligt Spektakel. Man spiller Kort, ryger og drikker og spiser, hujer og raaber op. Det hænder, at en Lommetyv forsøger sin Lykke, men Manden, han vil bestjæle, opdager det, tager sin Kniv frem og skærer Øret af Tyven, hvorpaa denne bindes til en Pæl paa Scenen og bliver staaende der under Resten af Stykket. Er man misfornøjet med en Skuespiller, da nøjes man ikke med at hysse og raabe, man overdænger ham med raadne Æbler, Appelsiner og Nøddeskaller eller hvad andet, man har ved Haanden. Til Gengæld er Jublen uendelig, hvis det lykkes Forfatter og Skuespiller at træffe det letbevægelige Publikums Smag.

Stuarterne og Cromwell 1603—1660.

Jakob I 1603.

Elisabeth fulgtes uden Strid paa Tronen af *Jakob I*, Marie Stuarts Søn, der i Forvejen var Herre i Skotland. Han modtoges med de bedste Forhaabninger. Puritanerne haabede paa ham, han var jo opdragen af de skotske Presbyterianer. Og Katolikerne satte deres Lid til ham, han var jo dog Marie Stuarts Søn. Men begge Parter blev skuffet. Jakobs eneste store Interesse var at forøge Kongemagten. Han havde studeret Teologi og Statsret, og skabt sig en hel politisk Teori om Kongedømmet af Guds Naade. Han vilde være *enevældig*, som Spaniens Konger var det. Derfor holdt han ivrig paa den anglikanske Kirke. Kongen var jo dennes Overhoved. Hans Iver for den fremkaldte snart hæftig Modstand fra de to Yderpartier. Ivrige Katoliker prøvede at sprænge baade Konge og Parlament i Luften. Store Krudtmasser optaarnedes i Parlamentets Kældere, bestemte til at antændes paa Aabningsdagen. Men *Krudtsammensværgelsen* opdagedes i Tide. De Deltagere, man fik fat i, henrettedes, og haarde Forfølgelser ramte deres Trosfæller. Og samtidig øgede Kongen, trods Puritanernes Modstand, Bispernes Magt i England og skabte en helt ny Bispevælde i Skotland.

Jakobs Enevældsønsker.

Krudtsammensværgelsen.

Jakob og Parlamentet.

Men snart kom han i Strid med Parlamentet. Kongen paastod, at han havde Ret til at give Love, paalægge Skatter og uddele Monopoler uden at spørge Parlamentet. Men derom vilde dette aldeles ikke høre Tale. „Hvis man har fortalt Kongen", sagde Underhuset i en Adresse, „at han kan give Love enten om religiøse eller almindelige borgerlige Forhold uden at have spurgt sit tro Underhus, da har man givet Hans Majestæt en fejlagtig Besked". Og Gang efter Gang maatte Jakob give efter for Underhuset. Til skarpt Brud kom det dog ikke i hans Tid, og den økonomiske og aandelige Fremgang fortsattes. Koloniseringen i *Virginien* genoptoges nu med større Held end første Gang, og ivrige Puritanere, der forfulgtes i England, slog sig ned ovre i *Ny-England.*

De fangne Deltagere i Krudtsammensværgelsen føres til Skafottet.

Karl I.

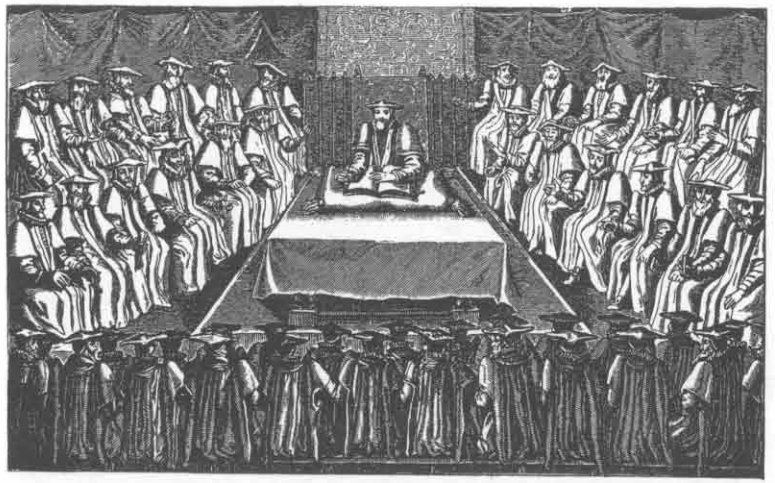
Jakobs Søn *Karl I* var en rettænkende Mand, men hans Hoved var fyldt af store Tanker om Kongemagten, han var stædig og kejtet, og han forstod kun daarlig at bedømme Forhold og Mennesker. Udadtil gik det ilde. Karl prøvede at hjælpe Protestanterne i Frankrig mod Richelieu, i Tyskland mod Kejseren, men begge Steder uden Held. Og snart kom han i hæftig Strid med Parlamentet om Kongemagtens Grænser. 1629 opløste Karl Parlamentet, fast bestemt paa ikke mere at sammenkalde det. Formanden vilde efter Ordre hæve Mødet, saa snart Hjemsendelsen var forkyndt. Men ophidsede Medlemmer holdt ham fast paa Formandssædet, Dørene laasedes, og medens Kongens Sendebud bankede paa Døren, vedtoges under Raab og Larm en Erklæring om, at enhver, der op-

Parlamentet opløses 1629.

krævede eller frivillig betalte en ubevilget Afgift, var en Fjende af Riget og forraadte Englands Frihed.

Enevoldstyre 1629–40.

I 11 Aar styrede Karl nu uden Parlament som enevældig Konge. Han gav Love og paalagde Afgifter efter Behag og fængslede Modstandere uden Lov og Dom. Det var just ved den Tid, da Richelieu førte Enevælden til Sejr i Frankrig. Men Karls Magt hvilede ikke paa saa solid Grund som den franske Kongemagt. Det engelske Parlaments Myndighed havde i Aarhundreder været langt større end de franske Stænders.

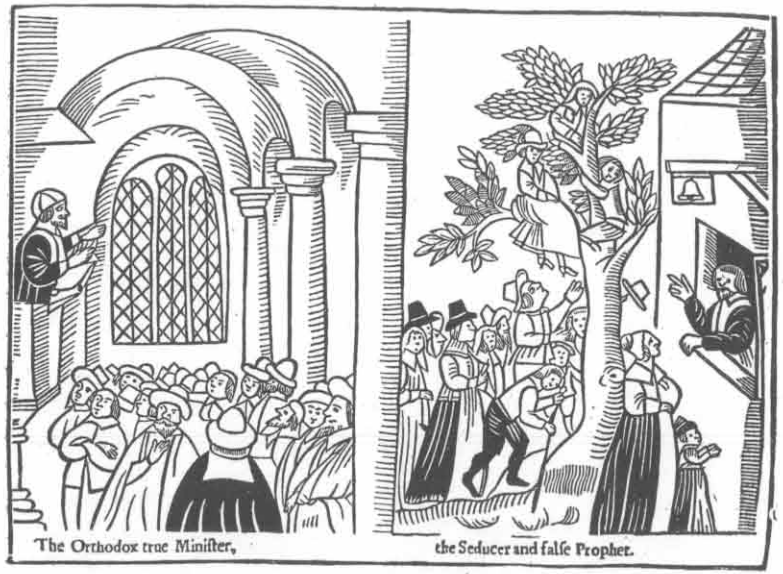
Underhuset 1623.

England havde ikke en kongelig Embedsstand som den, der lidt efter lidt var skabt i Frankrig. I England styrede Adelen paa Landet, og de velstaaende Borgere i Byerne uden Kontrol. I Frankrig havde Kongen en staaende Hær, i England ikke. Og i England havde den religiøse Iver just nu kaldt Lidenskaber til Live, som Kongen ikke evnede at tæmme, medens de religiøse Interesser allerede var kølnede i Frankrig.

Statskirken og Puritanerne.

Netop i de Aar, da Karl styrede enevældig, skærpedes Modsætningen mellem Statskirken og Puritanerne. Statskirkelige Bisper og Teologer kritiserede Kalvins Forudbestemmelseslære. De vilde bort fra den triste, tarvelige kalvinistiske Gudstjeneste. Gudstjenesten skulde være glad og festlig med Ceremonier, Lys og pragtfulde Dragter omtrent som i Katolicismens Dage. Ivrigst derfor var Kongens nærmeste Raadgiver Erkebiskop *Laud.* Men for Puritanerne var disse Ceremonier og al denne Pragt Djævelens Opfindelse, en Vanhelligelse af Guds Hus. Tit kom det til hæftige Sammenstød mellem de to Parter, og det svirrede med bidske Flyveskrifter. Ophidselsen voksede og voksede blandt Puritanerne, og i stigende Tal søgte de over Havet til Ny-England. Og samtidig

Laud.

Den ægte rettroende Præst (Statskirkepræsten). Den falske Profet og Forfører (Den puritanske Prædikant).

Flyveskrift fra 1641.

herskede der stor Forbitrelse over de nye Afgifter, som Kongen paalagde uden at spørge Parlamentet. Mange nægtede at betale dem. Karl og Laud slog haardt ned paa Modstanderne. Oppositionelle Forfattere blev sat i Gabestokken og fik Ørene skaaret af, og Skattenægtere fængsledes. En Tid gik det. Men saa prøvede Karl at gennemføre den anglikanske Statskirke ogsaa i Skotland, og dette mislykkedes. Da en skotsk Bisp første Gang søgte at holde Gudstjeneste paa den ny Maade, lød fra alle Sider Raabet „Messen er iblandt os, Baal er i Kirken". Til sidst fløj en Skammel op mod ham. Bispen lod Urostifterne kaste ud og Dørene laase. Men Mængden dund-

Statskirke i Skotland.

rede løs paa Kirkedøren, og snart raslede Sten efter Sten ind ad Vinduerne. Inden længe var Skotland i Oprør.

Kong Karl indsaa, at nu maatte han indkalde et engelsk Parlament, om han skulde faa Penge nok til at rejse en Hær mod Skotterne. 1640 kom Parlamentet sammen. Men dets Medlemmer var fyldte af Harme over Kongens Adfærd. De nægtede ham Pengene og blev sendt hjem. Men snart maatte Kongen kalde dem sammen igen. Det blev *„det lange Parlament"*, der kom til at sidde fra 1640—53. Det nægtede atter Penge og rejste Anklage for Lovbrud mod Kongens Raadgivere. Kongen bøjede sig en Tid og fandt sig i, at hans bedste Hjælpere dømtes til Døden. Men til sidst tabte han Taalmodigheden. 1642 forlod han pludselig London for ude i Landet at rejse en Hær til Kamp mod det opsætsige Parlament. Borgerkrigen brød løs.

et lange hrlament 140—53.

Borgerkrigen begynder 1642.

Paa Karls Side stod Højadelen, Statskirkens Gejstlige og Katolikerne. *„Kavallerer"* blev den vante Partibetegnelse for dem. De var stærkest i de fattige Egne mod Nord og Vest. Paa Parlamentets Side stod det meste af Lavadelen og de fleste Byer, især London. De fleste af dem var Puritanere. *„Rundhovederne"* kaldtes de, fordi nogle Puritanere gik med kortklippet Haar i Modsætning til Hoffolkenes lange Parykker. De havde Overtaget i de rige Egne mod Syd og Øst, og Skotterne var deres Forbundsfæller. Kampen førtes med smaa Hære. I de største Slag stod en halv Snes Tusind Mand paa hver Side. Det gik længe frem og tilbage. Kong Karl viste sig at være en dygtig Soldat. Men snart fik hans Modstandere en overlegen Fører i *Oliver Cromwell*. Denne hørte til Lavadelen og var Medlem af Parlamentet. Han var en sværmerisk begejstret Puritaner, men havde ikke det dogmatiske Snæversyn, som besjælede hans Trosfæller. Han ejede en Jernvilje, der styrkedes ved hans faste Tro paa, at Gud ledede ham i alle hans Handlinger. Han var i Grunden forsigtig og maadeholden, men naar Forholdene krævede det, kunde han handle pludseligt og voldsomt.

Kavalerer og Rundhoveder.

OliverCromwell.

Cromwells store Betydning for Krigen laa deri, at han indsaa, at det gjaldt om at skabe en ordnet, disciplineret Hær i Stedet for de uøvede Militstropper, hvormed Krigen hidtil var ført fra begge Sider. Først dannede han sig et Rytterkorps

Disciplineret Hær.

af udsøgte, veløvede Krigere, og siden fik han Parlamentet til at oprette en *staaende Hær* med fast Lønning. Dette blev afgørende. 1645 led Kongen ved *Naseby* et knusende Nederlag, og fra nu af var Sejren Parlamentet vis.

Naseby 1645.

Triumferende skrev Cromwell efter Slaget til Underhusets Formand: „Herre, dette er Guds Haand. Ham alene tilkommer Æren. Ingen skal dele den med ham." „Gode Mænd tjente Eder trofast i denne Kamp. De er ved godt Mod. Jeg besværger Eder i Guds Navn ikke at nedbryde deres Mod. Jeg ønsker, at dette Slag maa skabe Taknemmelighed og Ydmyghed hos alle." Og da han kort derefter erobrede Bristol, skrev han atter derom: „Alt dette er udelukkende Guds Værk. Den, som ikke anerkender dette, maa være en sand Ateist." Og om sine Soldater udbryder han: „Det er deres Glæde, at de er Guds Redskaber, der kæmper for Guds Ære og deres Lands Vel. Det er deres Ære, at Gud værdiges at bruge dem. Herre, enhver som har været med ved denne Lejlighed, ved, at det er ved Tro og Bøn, at denne By er vundet for Eder."

Aaret efter Slaget ved Naseby overgav Kongen sig til Skotterne, der atter udleverede ham til Englænderne. Men nu udbrød der Strid blandt Sejrherrerne. Parlamentsflertallet var bogstavtroende Puritanere. De vilde ikke have Trosfrihed men en puritansk Statskirke. Men under den almindelige Uro var der opstaaet talrige Sekter. Det er i denne Tid, *Kvækerne* træder frem. De hævdede, at Lægmænd stod ganske lige med Præsterne; det afgørende var, om man ejede „det indre Lys"; de nægtede at aflægge Ed og at deltage i Krig. Men særlig Betydning fik *Independenterne*, som Cromwell sluttede sig til. De ønskede Statskirken helt ophævet og afløst af frie selvstændige Menigheder, der kunde følge hver sin Vej. Kun „Papister" vilde de ikke taale. Denne Retning fik under Cromwells Ledelse Overtaget i Hæren. Saaledes stod Parlament og Hær fjendske og mistænksomme overfor hinanden. Kongen søgte at benytte sig heraf og forhandlede med begge Parter. Men det lykkedes ikke at komme overens med nogen af dem. Til sidst følte Cromwell sig overbevist om, at der intet var at stille op med Kongen, han vilde blive ved at spinde sine Rænker. Der var ikke andet for end at skaffe sig af med ham. Da Underhuset satte sig derimod, jog han sine Modstandere ud af det, og derefter lod han Kongen stille for en Domstol af Underhusmedlemmer, anklaget for Højforræderi. Dette stred mod al engelsk Tradition. „For det første kan Kongen ikke dømmes af nogen

Kongen overgiver sig.

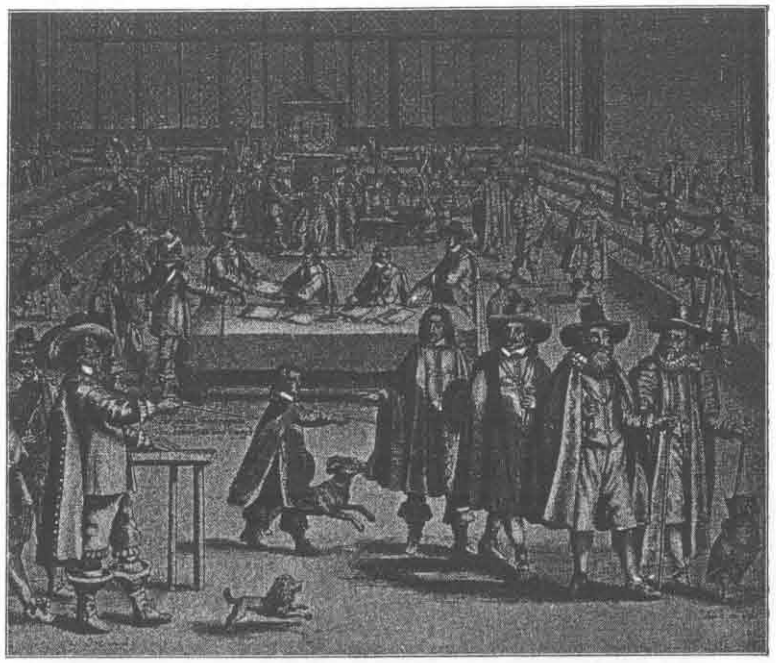
Kvækerne.

Puritanerne og Independenterne

Parlament og Hær.

Ret, og for det andet kan ingen Mand dømmes af denne Ret," sagde en af Karls Forsvarere med god Grund. Men Cromwell fejede alle Hensyn til Side. Han troede jo at handle efter Guds Vilje. Paa hans Bud blev Dommen fældet, og Karls Hoved faldt 1649. Tusinder af Tilskuere overværede Henret-

Karl henrettes 649.

Cromwell jager Parlamentet ud 1653.
Samtidigt hollandsk Billede. Paa Væggen staar: „Dette Hus er til Leje." Dagen efter Parlamentets Sprængning fandtes en Seddel med denne Paaskrift slaaet op paa Parlamentsbygningens Dør.

telsen, og paa dem og paa alle, som siden hørte derom, gjorde den det stærkeste Indtryk. For Kongevældens Venner var Karl fra nu af „den kongelige Martyr." Og blandt hans Modstandere begyndte Tvivl og Skrupler at melde sig.

Militærrepublik 1649—1660.

Cromwell var nu Herre sammen med de lydige Rester af Parlamentet. Fra 1649 til 1660 var England en militær Republik. Men endnu var der Uro. Skotterne vendte sig forfærdede fra Kongens Drabsmand og hyldede Karls Søn Karl II, og ovre paa Irland forenede Irerne, der længe havde været i Uro,

sig med de katolske Englændere derovre til Kamp mod Cromwell. Men Sejren fulgte stadig Cromwells Vaaben. Han slog det irske Oprør ned og tog en frygtelig Hævn over de ugudelige Papister. Og snart maatte ogsaa Skotterne bøje sig, medens Karl II flyede af Landet.

Irland og Skotland undertvinges.

Det var nu Cromwells naturlige Opgave at gennemføre det frie Parlamentsstyre, for hvis Skyld hele Kampen var rejst. Men dette skete ikke. Det varede ikke længe, før Cromwell og hans Officerer kom i lige saa hæftig Strid med Parlamentet, som Kong Karl havde været. Men Cromwells Magt var større. Han havde jo den Hær, Kongen havde savnet. Til sidst tabte han Taalmodigheden overfor Underhusets Modstand. Han førte en Afdeling Soldater til Parlamentet og sprængte det 1653. Saaledes faldt det lange Parlament, der havde besejret Kong Karl, for sin egen General.

Cromwell sprænger Parlamentet 1653.

Cromwells Tale.

Før Opløsningen af Parlamentet holdt Cromwell en lang Tale til Underhuset. Mens Soldaterne ventede udenfor, gik han selv ind, klædt i sin vante sorte Dragt med graa Uldstrømper. Han sad først lidt og hørte paa de andre. Saa tog han Ordet. I Begyndelsen talte han rolig, men efterhaanden blev han hæftigere og hæftigere. Han udskældte i grove, hidsige Ord, snart hele Forsamlingen, snart dens enkelte Medlemmer med Navns Nævnelse. Til sidst udbrød han i yderste Ophidselse: „I kalder Jer et Parlament. Men I er det aldeles ikke. Nogle af Jer er Drukkenboldte, andre lever i aabenlys Foragt for Guds Ord og følger Jert eget sanselige Begær og Djævelens Tilskyndelser. Bestukne, uvederhæftige Personer er I." „Hvorledes kan I være Parlament for et Guds Folk. Forsvind siger jeg. Lad os blive fri for Jer! I Guds Navn gaa!" Da Soldaterne derpaa trængte ind og ryddede Salen, greb Cromwell Formandskøllen og slængte den hen til en af dem med Udbrudet: „Hvad skal vi gøre med den Narrekæp? Tag den bort!" Og mens Medlemmerne spredtes i Forfærdelse, raabte Cromwell efter dem: „Det er Jer, der har tvunget mig til at handle saaledes. Jeg har bedt Herren, Dag og Nat, at han hellere skulde lade mig dø end give mig dette tunge Hverv at udføre."

Selvvalgt Parlament.

Det var dog ikke Cromwells Hensigt at styre enevældig. Han vilde blot have et Parlament, der vilde som han. For at opnaa dette sammenkaldte han et nyt Parlament af „ærlige, gudfrygtige og retskafne" Puritanere, valgte af ham selv. De var fyldte af Drømme om at skabe et Guds Rige paa Jorden, men ogsaa de kom i Strid med Cromwell og blev sendt hjem. Cromwell udstedte derpaa af egen Magtfuldkommenhed *en*

Selvlav Forfatning 653.

ny Forfatning endnu i 1653. Han skulde selv være *Protektor*, (Rigets Beskytter) og besidde den udøvende Magt. Lovgivningsmagten skulde tilhøre et Parlament, der kun bestod af et Kammer, og hvortil alle, der havde en vis Formue, skulde have Valgret, Katoliker og Anglikaner dog undtagne. Dette Parlament blev valgt men maatte friste samme Skæbne som de foregaaende, og ligesaa gik det endnu et Parlament, som han et Par Aar senere lod vælge paa den gamle Vis. Det viste sig umuligt at forene Cromwells selvsikre Tillid til sin egen Ufejlbarhed med et parlamentarisk Styre. Han tænkte endog paa at tage Kongenavn, men opgav det.

Endnu t Parlamenter jages hjem.

God Orden, smaa Reformer.

Cromwells Styrelse i disse Aar var vilkaarlig, men den var god og kraftig. Der kom Orden i Landet, og der gennemførtes en og anden Reform, ingen dog af større Betydning. Udadtil voksede Englands Magt. Flaaden var i ypperlig Stand, og det viste sig, at Englænderne nu var Hollænderne voksne paa Havet. Det lange Parlament havde vedtaget en *Navigationsakt*, hvorefter fremmede Skibe kun maatte indføre Varer fra deres eget Land til England; alle andre Varer skulde indføres paa engelske Skibe. Forbitrede herover erklærede Hollænderne Krig. I et Par Aar varede Kampen, og mange blodige Slag udfægtedes paa Havet. Englænderne sejrede oftest, og til sidst anerkendte Hollænderne Navigationsakten. Den kom til at gælde i 200 Aar.

Navigationsakt.

Krig med Holland.

Cromwells Død 1658.

1658 døde Cromwell. En Søn af ham blev Protektor men opgav snart at styre det urolige Folk. Alt syntes nu Forvirring. Da indkaldte en af Generalerne et nyt Parlament, og dette vedtog 1660 at kalde Karl II tilbage til England.

Karl II kaldes tilbage 1660.

Den engelske Revolutions Karakter.

Den engelske Revolution fra 1640 til 1653 bragte ikke England Ulykker, der kan sammenlignes med Trediveaarskrigens Ødelæggelser i Tyskland. Efter Tidens Forhold var den Blodsudgydelse, der fandt Sted, forholdsvis ringe. Derimod overgik den i Voldsomhed langt den store Revolution, som halvandet Aarhundrede senere brød ud i Frankrig. De to Revolutioner sammenlignes ofte, men der er en stor Forskel. Den engelske Revolution var politisk og religiøs, den franske politisk og social. Det er i England hele Tiden de velstaaende Klasser, der fører an; Cromwell og hans Venner forsøgte end ikke en økonomisk Omvæltning. Det er Teologer ikke Filosofer, der gaar i Spidsen. Deres Maal er ikke at føre „Menneskerettighederne" til Sejr over alt i den civiliserede Verden og gennemføre Trosfrihed. Deres Opgave er at hævde den engelske Overklasses Rettigheder overfor Kongen og gøre den puritanske Lære eneraadende i England. Man paaberaaber sig ikke Fornuftgrunde men Biblen og Englands Traditioner. Cromwells Taler er hele Samlinger af Bibelsprog. Den engelske Revolution førte ligesom den franske til Militærdiktatur og derpaa tilbage til Kongedømmet. Men her som siden i Frankrig var dog Enevælden umuliggjort ved Revolutionen.

Aandslivet.

Englands *Aandsliv* havde i Elisabeths Tid været baaret af Renæssancens frie, frejdige Aand. I Tiden derefter bøjedes det ind under Puritanervælden. Det vrimlede med Stridsskrifter, voldsomme som Cromwells Taler og spækkede med Bibelord som disse. Ogsaa de første *Aviser* begyndte i denne Kamptid. Derimod lukkede Puritanerne Teatret, da de fik Magten. Digtningen blev en religiøs Moraldigtning. Dens bedste Mand var *John Milton*. Han førte an i den litterære Kamp mod Karl I som Cromwell i den politiske, og siden skabte han Puritanismen dens stolteste Mindesmærke i det store religiøse Epos: *Det tabte Paradis*.

De første Aviser.

John Milton.

Det tabte Paradis.

Milton hørte til en strengt puritansk Slægt men havde dog erhvervet sig Kundskaber som en Renæssanceforfatter. Han var hjemme i den græsk-romerske Litteratur saa godt som i Biblen. I sin Ungdom skrev han fine og ejendommelige lyriske Digte. Derefter drog han til Italien „Civilisationens Sæde og det gæstfrie Hjem for enhver Art Lærdom". Men da Kampen brød ud mellem Konge og Folk, vendte han hjem. „Jeg ansaa det for uværdigt at rejse i Udlandet, medens mine Medborgere kæmpede for Friheden derhjemme", siger han. Han kastede sig ind i Striden med smaa Flyveskrifter, fulde af de voldsomste Ord. „O du Æsel", tilraaber han en Gang sin Modstander; „tal, om du kan, blot tre Ord, der har nogen Lighed med sund Fornuft, hvis det er muligt for dit opsvulmede Græskar af en Hjerneskal et Øjeblik at aabenbare noget, der virkelig ligner Fornuft". Men da Parlamentet havde faaet Overtaget, kom han ogsaa i Strid med det. Hans Ægteskab var lidet lykkeligt, og i en Række Smaaskrifter hævdede han, at Skilsmisse burde tillades i visse Tilfælde. Dette vakte megen Forargelse, og Parlamentets Censor greb ind overfor ham. Han svarede med et hæftigt Angreb paa Censuren. Overfor „Papisterne" vil han bevare den, ellers er den fordømmelig. „Mangt et Menneske", siger han „lever til Byrde for Jorden. Men en god Bog er en Mesteraands kostelige Livsblod, omhyggelig gemt og opbevaret for et Liv over alt Liv." Derfor kan man næsten lige saa godt dræbe et Menneske som en god Bog. Efter Karl I's Fald blev han Republikens Sekretær, og han forsvarede Henrettelsen i et Skrift, hvis Opgave det i Følge Titelbladet er at vise, „at det er lovligt og gennem Tiderne har

været anset for lovligt, at de, der har Magten, kalder en Tyran eller en slet Konge til Regnskab og efter deres Overbevisning afsætter og dræber ham." „Kongernes og Øvrighedens Magt er kun afledt," siger han her, „den er givet og betroet dem af Folket til det fælles Bedste." Som Bevis anfører han Sætninger baade af Aristoteles og af Kirkefædrene. Hvis man paastaar, at Kongen har Arveret til Riget som Sønnen til Faderens Ejendom, da gør man hans Undersaatter til Slaver, der kan købes og sælges som almindelig Ejendom. Indrømmer man, at Kongen kun skylder Gud Regnskab, da forsvinder al Lov og Ret. Aristoteles siger jo ogsaa at „et uansvarligt Monarki er den værste Form for Tyranni." Og naar man herimod sætter Davids Ord i en af Salmerne „kun mod dig har jeg syndet", da fortolker man det forkert, og i hvert Fald: „Hvad enten Meningen er den ene eller den anden, kan ethvert fornuftigt Menneske se, at et patetisk Udbrud i en Salme ikke kan afgøre et Spørgsmaal, i hvilket man har langt sikrere Regler at gaa efter. Hvor meget klogere taler ikke i en Tragedie af Evripides den hedenske Konge Demophoon end David gør det, hvis disse Fortolkere har Ret. Han siger: „Jeg styrer ikke mit Folk tyrannisk, som var baade de og jeg Barbarer; jeg ved, at jeg selv er skyldig at lide retfærdig Straf, hvis jeg gør noget uretfærdigt." Ogsaa efter Biblen har Folket Ret til at vælge, beholde eller afsætte sin Konge efter frie Mænds naturlige Ret. Mod en Tyran maa Folket handle som mod „en ødelæggende Pest". „Jeg tænker," udbryder han, „at intet forstandigt Menneske behøver andet end naturlige Fornuftgrunde for at forstaa dette. Men da det er en almindelig udbredt Daarskab ikke at stole paa sin egen Fornuft, men at lukke sine egne Øjne og tro, at man ser bedre med andres," giver han en Række Eksempler til Forsvar for sine Paastande. Først fremdrager han nogle græsk romerske Udtalelser og minder bl. a. om, at Seneca siger: „Intet Offer er Gud mere velkomment end en daarlig, uretfærdig Konge." Men da han frygter, at man ikke vil tage Hedningers Ord for Bevis, anfører han en Række Jøder og gode Kristne, lige fra det gamle Testamentes Personer til Luther, Zwingli og Kalvin. Som Vidnesbyrd om, hvad det kan føre til igen at bøje sig for en Konge, naar man en Gang har gjort Oprør mod ham, nævner han Kristian II's stockholmske Blodbad.

Under sit ivrige Arbejde i Partiets Tjeneste blev Milton blind. Men han blev ved at skrive. Han overlevede Cromwell, og da Karl II vendte tilbage, var han en Tid udsat for hans Hævn. Men der skete ham intet ondt. Han kunde i Ro fuldføre sit Livs Hovedværk: *Det tabte Paradis.* I højtidsfulde Vers skildrer han her Skabelsen og Syndefaldet og lovpriser Guds Visdom og hans Godhed overfor de syndefulde Mennesker.

Tyskland 1555—1648.

Tyskland 1555—1618.

Tysklands Historie i Aarene fra Religionsfreden i Augsburg 1555 til Trediveaarskrigens Udbrud 1618 er i usædvanlig Grad fri for store Begivenheder. Det hele gaar jævnt og stille videre i det Spor, som er lagt i den foregaaende Tid. Økonomisk bliver det ved at gaa fremad om end ikke særlig stærkt. Kejsermagten og Rigsdagens Betydning svinder langsomt. Fyrsternes Magt vokser; deres Embedsstand forbedres, og deres Hær styrkes. Byerne trives ganske godt, selv om de ikke har Del i Verdenshandelen i samme Grad som før. Men de fleste af dem bliver stedse mere afhængige af deres Fyrster. Og Bønderne glider gradvis ned i en bestandig større Afhængighed af Herremændene. Det aandelige Liv stivner langsomt, det mister den Friskhed, der var over det i Reformationstiden. Dog har Tyskland endnu en fremragende Videnskabsmand i den store Astronom *Johannes Keppler* (se senere).

Protestanter og Katoliker.

Mellem Protestanter og Katoliker er der en Art Vaabenhvile. Protestanterne er i Flertal og gaar i den første Tid lidt frem. Kurfyrsterne af Sachsen, Brandenburg og Pfalz er alle Protestanter og den ene Fyrste efter den anden slutter sig til Protestantismen. Men der er mange Stridigheder blandt dem indbyrdes. I det sydvestlige Tyskland har Kalvinisterne Overtaget, i Resten af Landet Lutheranerne. En Tid herskede der stor Uenighed blandt de lutherske Teologer. Men til sidst dogmefæstedes den lutherske Lære i en *Konkordieformel* (Enighedsformel), og Fyrsterne tvang fra nu af deres Undersaatter ind under en streng og snever *Ortodoksi.* Det bliver Ortodoksiens, Rettroenhedens Tid i den lutherske Kirke.

Konkordieformel.

Ortodoksi.

Jesuiterne i Ingolstadt.

Og imens tager Katolikerne sig sammen. Jesuiterne begynder deres Agitation i Tyskland, hvor de i *Ingolstadt* skaber et Jesuituniversitet, der bliver som et Modstykke til Universiteterne i Wittenberg og Genf. Paa deres Side stod Kejseren og Hertugen af Bayern. Baade i de østrigske Lande og i Bayern fandtes talrige Protestanter, og Fyrsterne begyndte nu under Jesuiternes Paavirkning at forfølge disse. I det hele vendte Udviklingen sig saa smaat til Fordel for Katolikerne. Det kunde endog hænde, at en eller anden Fyrste vendte tilbage til Katolicismen. Ængstelige herved sluttede de protestan-

Katolikernes Fremgang.

Unionen og Ligaen.

tiske Fyrster sig i Begyndelsen af 17. Aarhundrede sammen i en *evangelisk Union*, medens Katolikerne til Gengæld samledes i en *hellig Liga*. I Litteraturen førtes uafbrudt en hæftig Fejde mellem katolske og protestantiske Skribenter.

Stridsskrifternes Tone.

Den Tone, hvori Striden mellem de to Kirker førtes, var ikke forbedret siden Reformationens Tid. De protestantiske Forfattere skildrer Paven som Antikristen, som Djævelens Sendebud, og de er utrættelige i at udmale, hvorledes han presser Penge ud af de stakkels Mennesker for at kunne hengive sig til de mest skamløse Udskejelser. Det hele munder ud i de to Linjer, hvormed et Tidens Digt gør op med Paven:

„Kortsagt, aldrig til Verden kom
en større Blodhund end Paven i Rom."

I samme Tone skildrer Katolikerne deres protestantiske Modstandere, og de forlanger ustandselig de haardeste Straffe over dem. „Kalvinister og Lutheraner", siger et af deres Skrifter, „skal man ramme med Sværdet, brænde med Ild, Svovl og Beg, fordrive, tilintetgøre og forfølge med alle mulige Midler, til de er udryddet af Jorden."

Tyskerne holdt Fred i den Tid, de haarde Religionskampe udkæmpedes i Nederlandene og i Frankrig. Men omsider brød Striden løs ogsaa i Tyskland, og den blev her langvarigere og mere ødelæggende end noget andet Sted. Stødet dertil kom

Bøhmen.

fra *Bøhmen*. Her havde Protestanterne længe været de fleste, og der var megen Tvist mellem dem og de Kejsere, der bar

Majestætsbrevet.

Bøhmens Krone. Bøhmerne opnaaede til sidst et *Majestætsbrev*, der udtrykkelig tilsagde dem Religionsfrihed. Men dette

Oprør under Matthias.

krænkedes atter og atter, og under Kejser *Matthias* endte det med, at det kom til aabent Oprør. Stændermedlemmerne var samlede i Prag for at klage over Krænkelserne af Majestætsbrevet. Deres Krav blev afvist. Da drog de en Dag i sluttet Flok til Slottet, hvor Kejserens Raadgivere opholdt sig, og krævede disse til Regnskab. Det ene Ord tog det andet, og

Vinduesudsmidningen i Prag.

til sidst blev Ophidselsen saa stor, at de vrede Protestanter greb et Par af de mest forhadte Raadgivere og smed dem ud af Vinduet, en Fremgangsmaade, der ikke var helt usædvanlig i Bøhmen. Ministrene faldt ned i en Borggrav fra en Højde af 70 Fod, men de slap nogenlunde helskindede fra det og tog Flugten. Det paastaas, at de frelstes derved, at de faldt paa en Dynge Affald, bestaaende af Papir og Klude.

Dette dramatiske Optrin blev Signalet til *Trediveaarskrigen*

(1618—48). Kort efter døde Kejser Matthias. Hans Efterfølger *Ferdinand II* var opdraget af Jesuiterne til fanatisk Forfølgelsesiver. Bøhmerne nægtede at anerkende ham som deres Konge og valgte i Stedet Kurfyrst *Frederik af Pfalz*, den ivrigste af de protestantiske Fyrster. Han var gift med en Datter af Jakob I, og man haabede paa engelsk Hjælp. Kejserens Hær var ganske svag, men han fandt energisk Støtte hos den katolske Liga, hvis Fører var hans Fætter, *Maximilian* af Bayern, der var Elev af Jesuiterne ligesom Kejseren. Ja, den mægtigste af de protestantiske Fyrster, *Kurfyrsten af Sachsen*, stillede sig endog paa kejserlig Side, Frederik af Pfalz var Kalvinist, og den sachsiske Kurfyrst var fuld af Harme mod Kalvinisterne. En af hans Teologer havde udarbejdet et Bevis for, at deres Lære i 99 Punkter stemmede med Arianernes og Tyrkernes.

Trediveaarskrigen 1618—48. Ferdinand II. Frederik af Pfalz.

Maximilian af Bayern.

Sachsen med Kejseren.

Hvorledes Dr. Jessenius' Legeme er blevet parteret og stillet til Skue.

Scene fra Henrettelserne i Bøhmen efter Slaget paa det hvide Bjerg. Det er efter et Flyveblad fra Samtiden, hvori der dels findes et stort samlet Billede af Henrettelserne paa Torvet i Prag, dels mindre Billeder med enkelte af Tortur- og Drabsscenerne.

Ligaen rejste en stærk Hær under Anførsel af en ypperlig Feltherre, *Tilly* og denne førte hurtig sine Tropper mod Prag. Her var alt i Forvirring. Kong Frederik viste sig evneløs, og Bøhmernes Hær var et uordnet Landeværn. Paa det *hvide Bjerg*, lidt udenfor Prag, mødtes de to Hære. Efter at have hørt en kort Prædiken over Teksten: Giv Kejseren hvad Kejserens er, stormede Tillys Tropper frem under Feltraabet: Sancta Maria. Saa godt som uden Modstand spredtes Bøhmerne, og Frederik maatte flygte ud af Landet. Kejseren tog Hævn med barbarisk Grusomhed. 24 adelige Førere blev halshugget, 3 borgerlige hængt. Protestantiske Adelsmænds Godser konfiskeredes og tildeltes Kirken og dens

Tillys Hær.

Slaget paa det hvide Bjerg.

Hævnen over Bøhmerne.

Haandlangere. Med Blod og Brand forfulgtes Protestanterne, og de flyede i Titusindvis af Landet. Den tjekkiske Nationalitet led haardt derunder. Det blev de tyske Katoliker, der fra nu af fik Magten i Bøhmen. I de øvrige habsburgske Lande fandt derefter lignende Forfølgelser Sted.

Krigen forsættes.

Men Ferdinand vilde ikke nøjes dermed. Protestantismen skulde rammes overalt i Tyskland. Støttet af spanske Hære fortsatte han Kampen mod Frederik af Pfalz. Denne fik Hjælp fra nogle af de protestantiske Fyrster og fra Hollænderne, medens hans Svigerfader, Kong Jakob, saa godt som intet gjorde. Betydelige protestantiske Hære rejstes, men de blev alle slagne, og snart syntes al Modstand brudt. Da blev Richelieu Minister i Frankrig 1624. Han var Katolik, men han vilde ikke finde sig i, at Habsburgerne blev Eneherrer i Evropa. Han støttede deres Modstandere med Raad og Penge, og ogsaa Holland og England var nu ivrige for at standse Kejseren. Det lykkedes dem at faa *Kristian IV* af Danmark-Norge til at kaste sig ind i Kampen 1625. Det var en ikke ringe Magt, Kong Kristian raadede over. Hans Rige havde ca. 2 Millioner Indbyggere, han havde en ypperlig Flaade, og han kunde samle en ret anseelig Hær. Men samtidig med Kristian IV's Indgriben traadte ogsaa paa Modstandernes Side en ny Mand frem. Det var den bøhmiske Adelsmand *Wallenstein*, som nu tilbød at rejse en kejserlig Hær. Ferdinand, der hidtil havde været afhængig af Ligaens Støtte, greb med Glæde Tilbudet, og snart var en talrig Hær samlet.

Richelieu griber ind.

Kristian IV.

Den danske Krig 1625—29.

Wallenstein.

Wallenstein var en Tid opdraget protestantisk, en Tid katolsk, og han var endt i Ligegyldighed for begge de to Retninger. Hans Religion var Astrologien. Den store Astronom Keppler havde stillet hans Horoskop og sagt, at han vilde blive et uroligt Gemyt med melankolsk Sind, altid higende efter noget nyt, en Foragter af alle religiøse og menneskelige Love, ærgerrig og troløs, snart tavs og kold, snart hæftig og opbrusende. Under Forfølgelserne i Bøhmen var han en af Jesuiternes mest energiske Hjælpere, og han benyttede Lejligheden til at samle sig mægtige Godser. Nu var han 40 Aar gammel, stærkt medtaget af Podagra fremkaldt ved Drukkenskab, men hans Jernvilje var ubøjet og hans Ærgerrighed umættelig. Wallensteins Hververe bød en usædvanlig høj Løn, og Soldaterne strømmede til hans Faner. Og snart gik der sære Frasagn om den forunderlige Mand, der kaldte alle Krigere til sig. Han syntes saa lokkende hemmelighedsfuld. Oftest levede han indesluttet i sit

Telt, men pludselig kunde han staa blandt sine Soldater i en simpel Krigerdragt og tale med dem som Ven og Kammerat. Eller han kunde træde frem for dem, klædt med helt fantastisk Pragt. Han gav sine Soldater Lov til at husere med civile Folk, som de vilde. Men han krævede blind Lydighed og slog ned med grusomme Straffe over enhver, der knyede. Som Feltherre var han ikke Tilly jevnbyrdig. Han var forsigtig og kæmpede kun, naar Overmagten var ham vis. Men han var ypperlig til at skabe og ordne en Hær.

To stærke Hære stod saaledes overfor Kristian IV, da han rykkede ned i Tyskland, og den Hjælp, han fik fra de tyske Fyrster, var kun ringe. Ved *Lutter am Barenberg* tørnede han sammen med Tilly og blev efter en haard Kamp fuldstændig slaaet. Derefter forenedes de fjendtlige Hære, og Kristian IV maatte flygte tilbage til Danmark. Wallenstein fulgte ham op i Jylland. Efter Hundrede Aars Forløb holdtes der atter katolsk Messe i de jydske Domkirker, og Wallenstein drømte allerede om Herredømmet paa Østersøen. Spottende sang Katolikerne om den slagne Danerkonge:

Lutter am Barenberg.

Wallenstein i Jylland.

„Da maatte han bort sig vende
til Danemark med Skam
fra Holsten og Ditmarsk rende
selv Jylland gik tabt for ham.
Stifterne Bremen og Verden,
mistede han med Spot,
inden et Aar han er den
kronløse Konge blot."

Men saaledes gik det dog ikke. Kristian IV beholdt Magten til Søs, og i Nordtyskland trodsede hist og her en protestantisk By Wallenstein, dækket bag sine Volde og Grave. Kejseren og Wallenstein foretrak da at slutte Fred med Kristian IV. Den sluttedes i *Lübeck 1629*. Kong Kristian beholdt sine Lande men lovede ikke mere at blande sig i Krigen i Tyskland.

Freden i Lübeck 1629.

Tyskland syntes nu at ligge for Kejserens Fødder. Hele Rækker af Bispedømmer og andre gejstlige Besiddelser, hvis Indehavere i sin Tid var blevet Protestanter og havde ført deres Land med sig, blev nu taget fra Protestanterne og givet tilbage til den katolske Kirke. Og mange Steder forfulgtes Protestanterne hæftig. Da traadte Sveriges Konge *Gustav Adolf* frem til Forsvar for sine Trosfæller. Det er Krigens største Feltherre, Tidens største og mest tiltalende Skikkelse, der hermed lægger sit Lod i Vægtskaalen. Han havde værnet sit Land med Held mod Danmark, besejret Russere og Polakker og ordnet Sveriges indre Styre ypperligt. Hans Følelse var varm og hans Fantasi dristig, og dog var hans Forstand stærk

Kejseren Herre i Tyskland.

Gustav Adolf.

nok til at tæmme det opbrusende Sind. Som ingen anden af Tidens store Mænd drog han Mennesker til sig. Han var elsket af sine egne, beundret og frygtet af sine Modstandere. Han var ivrig Protestant. At frelse Protestantismen var for ham at tjene Gud paa allerbedste Vis. Og han var baade Tilly og Wallenstein langt overlegen som Feltherre. De fortsatte i den gamle Krigskunsts Spor. Deres Hær stilledes op i de tætte, tunge Firkanter, som det efter romersk Mønster havde været Skik at anvende, siden Fodfolket i Middelalderens sidste Aarhundreder igen begyndte at faa Betydning. Gustav Adolf fornyede derimod hele Krigsførelsen. Han stillede Hæren op i spredte Rækker, saa den blev letbevægelig paa Valpladsen, og han ramte Fjenden ved lynsnare, uventede Marscher. Der herskede mønstergyldig Orden i hans Hær, og hans Soldater fik ikke Lov til at plyndre Befolkningen i de Egne, hvor Krigen førtes. „Den nordiske Løve" blev elsket selv af de Folk, hvis Fyrster han besejrede.

Gustav Adolf fornyer Krigskunsten.

Gustav Adolfs Afskedstale.

Da Gustav Adolf i Foraaret 1630 tog Afsked med de svenske Stænder, kaldte han i en bevæget Tale Gud til Vidne paa, at han ikke kastede sig ind i Striden af Krigslyst, men revet med af de undertrykte Trosfællers Bønner. Og i dyb Bevægelse udbrød han: „Och eftersom ske plägar, att krukan bäres så länge til vatten, att hon slutligen brister, så vorder och mig så gangande, att jag som i många faror för Sveriges välfärd måst gjuta mitt blod men hittils fått behålla lifvet, dock på sistone måste det låta; derför vill jag Eder samtliga befalla under Guds skydd, önskande, att vi en gång må mötas hos Gud i det himmelske och oförgängliga lifvet."

Juli 1630 Gustav Adolf i Tyskland.

I Juli 1630 landede Gustav Adolf i Nordtyskland med en lille men udsøgt svensk Hær. Som alt havde stillet sig uberegnelig uheldigt for Kristian IV, stillede det sig uventet heldigt for ham. Neppe var han kommet til Tyskland, før Wallenstein foreløbig traadte tilbage. Hans Overmod havde opbragt alle tyske Fyrster, de katolske saa godt som de protestantiske, og Richelieu havde varsomt og behændigt pustet til den ulmende Ild. Fyrsterne fordrede Wallensteins Afsked, og Kejseren bøjede sig. Forbitret trak den sejrrige Feltherre sig tilbage til sine bøhmiske Godser. Gustav Adolf fik da kun Tilly at kæmpe med. Men alligevel tøvede de protestantiske Fyrster med at slutte sig til ham. Han søgte forgæves at faa Kurfyrsterne af Sachsen og Brandenburg til at kaste sig ind i Kampen.

Wallenstein afskediges.

Medens Svenskerne langsomt rykkede frem i Nordtyskland, belejrede Tilly *Magdeburg*, der dristig trodsede Kejseren. Efter en langvarig Belejring faldt Byen. Tropperne plyndrede den med raa Grusomhed, og under Plyndringen udbrød en Ildebrand, der lagde det meste af Byen i Aske. Budskabet vakte en Vrede i den protestantiske Verden som fordum Efterretningen om Bartholomæusnatten. Harmdirrende hedder det i en af Tidens Viser:

Magdeburg falder.

Ej Tyrk, Tyran eller Hedning knap har selve Mørkets Fyrste
har øvet saa onde Raad udtænkt slig Helvedes Daad.

Forfærdede sluttede nu Brandenborg og Sachsen sig til Gustav Adolf, og denne kunde gaa mod Tilly med en sachsisk-svensk Hær. Ved *Leipzig* kom det 1631 til et af de største Slag i hele Krigen. Omkring 40000 Mand kæmpede paa hver Side. Neppe var Slaget begyndt, før Sachserne, „kompanivis tog till fötters", som Gustav Adolf siger. Men des bedre kæmpede Svenskerne, og da Slaget var endt, var Tillys Hær tilintetgjort. Jublen var overvældende blandt Protestanterne. Gustav Adolf tænkte paa at gaa mod Wien. Her, hvor man spottende havde talt om, „at Snekongen nok smeltede, naar han drog mod Syd", var alt i Opløsning. Men Kongen opgav Planen og gik i Stedet til de rige Rhinegne. Overalt hyldedes han med Begejstring, og næste Foraar 1632 kunde han rykke ind i Bayern. Tillys Hær blev slaaet og han selv dødelig saaret. Men i Mellemtiden havde Kejseren atter vendt sig til Wallenstein og bedt ham samle en ny Hær. Wallenstein, der var forbitret over, at Kejseren havde svigtet ham overfor Fyrsterne, stillede de mest ublu Betingelser. Han vilde selv raade for alt og krævede mægtige Belønninger. Men Kejseren lovede alt, hvad han krævede, Wallenstein sendte sine Hververe ud og i Løbet af ganske kort Tid havde han samlet en Styrke, der var Gustav Adolfs overlegen i Tal. De to Feltherrer mødtes ved *Nürnberg*. Wallenstein holdt sig i en stærkt befæstet Lejr, som Svenskerne forgæves søgte at storme. Længe laa de to Hære overfor hinanden. Men til sidst tabte Gustav Adolf Taalmodigheden og drog mod Syd. Da gik Wallenstein Nord paa mod Sachsen. Gustav Adolf vendte om for at slaa ham i aaben Mark, medens Hæren var spredt paa Marschen. Ved *Lützen* naaede Svenskerne Wallenstein. Han havde o. 15000

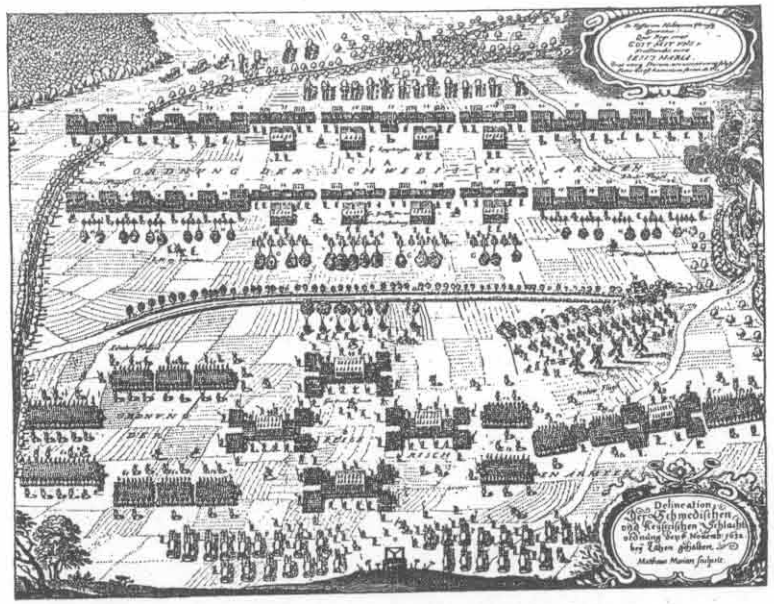
Slaget ved Leipzig 1631.

Tillys Død 1632.

Nürnbergkampene.

Lützen November 1632.

Mand hos sig, Gustav Adolf omtrent det samme Tal. Men tæt ved stod Wallensteins Rytteri, næsten 10000 Mand stærkt under den navnkundige Ryttergeneral *Pappenheim*. Svenskerne holdt Morgenandagt før Slaget og stormede frem under Raabet: Gud med os! Overalt veg Fjenderne. Da naaede Pappenheims Ryttere frem. Gang efter Gang kastede de sig mod Svenskerne.

Hæropstillingen ved Lützen efter et Værk fra Datiden.
Øverst paa Billedet findes den svenske Hær opstillet i lange Rækker. Den stod mod Syd. Nederst findes Wallensteins Hær ordnet i de tunge Firkanter.

Men de skødes ned i dyngevis, og Pappenheim selv faldt. Da vovede Gustav Adolf sig for nær til Fjenderne og blev skudt. Et Øjeblik vaklede de svenske Rækker, men saa tog *Bernhard af Weimar* Ledelsen og førte atter Svenskerne frem under Raabet: „Vi vil hævne vor Konge eller dø". Dagen igennem rasede Kampen. Da Slaget sluttede ved Aftenstid dækkede 12000 Døde og Saarede Valpladsen. Resterne af Wallensteins Hær spredtes i vild Flugt.

Bernhard af Weimar.

Bernhard af Weimar blev nu øverstkommanderende General for de svenske Hære, medens Kongens nære Ven og gode Hjælper *Axel Oxenstierna* med overlegen Dygtighed ledede Sveriges Politik. I et Par Aar fulgte Sejren stadig de svenske

Axxel Oxenstierna.

Faner. Wallenstein holdt sig surmulende hjemme i Bøhmen og spandt al Slags Rænker, ja forhandlede endog med Svenskerne. Til sidst blev han dræbt af nogle Officerer til stor Tilfredsstillelse for Kejseren. Kort Tid derefter vandt de kejserlige Tropper, hjulpet af Spanierne, en stor Sejr ved *Nördlingen*. Følgen deraf blev, at den ene efter den anden af de protestantiske Fyrster atter sluttede sig til Kejseren. Men til Gengæld fandt Richelieu det fornøden, at lade *Frankrig* kaste sig ind i Krigen med fuld Kraft, og erklærede Habsburgerne Krig baade i Spanien og i Tyskland 1635. Krigen mistede dermed næsten helt sin religiøse Karakter. Det katolske Frankrig, det protestantiske Sverige og nogle af de protestantiske Stater i Tyskland stod paa den ene Side, Kejseren, det katolske Spanien og katolske og protestantiske Fyrster i Tyskland paa den anden. Svenskerne og Franskmændene sejrede som Regel. De havde ypperlige Feltherrer, Svenskerne først *Bernhard af Weimar* og *Banér*, siden *Torstenson* og *Wrangel*, Franskmændene *Condé* og *Turenne*. Disse Mænd fortsatte og udviklede Gustav Adolfs Krigskunst, medens Modstanderne blev ved de gamle Metoder. 1643—45 førte Svenskerne tillige Krig mod Kristian IV, der havde vist Sympati for deres Modstandere, men han blev let besejret af Torstenson. Ogsaa Hollænderne var stadig med i Krigen. De slog Spanierne til Søs, og Spanien lammedes desuden ved, at Portugal rev sig løs 1640.

Wallenstein dræbes.

Nördlingen.

Frankrig erklærer Krig 1635.

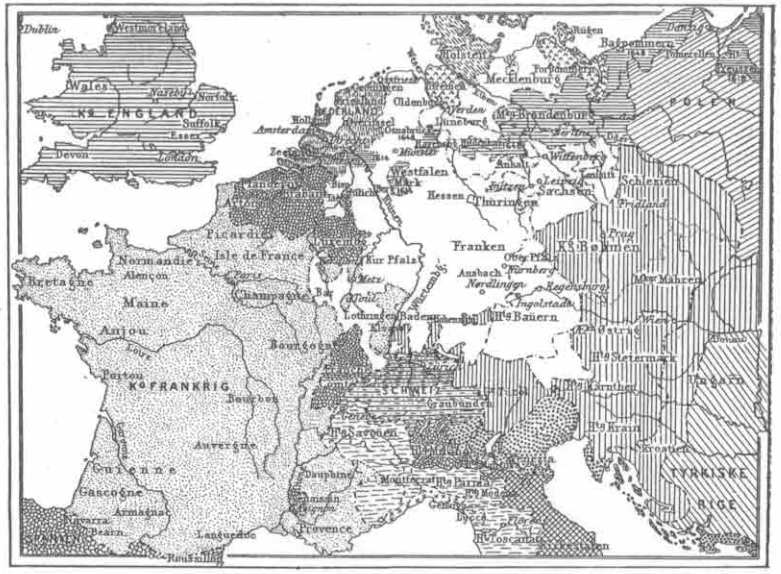
Krig med Danmark 1643—45

Krigen slæbte sig hen Aar efter Aar. Hvor tit Franskmændene og Svenskerne end sejrede, rejstes der stadig nye Hære mod dem. Men til sidst grebes dog alle Tysklands Fyrster af den fælles Følelse, at dette *maatte* høre op, Ødelæggelserne var *for* store. Udsendinge fra de stridende Magter mødtes da i *Münster* og *Osnabrück* til Forhandling om Fred. Men Forhandlingerne gik trægt. I lange Tider stredes man, som Diplomater i de Tider plejede, om ligegyldige Rangspørgsmaal, og Stemningerne skiftede ustandseligt med Efterretningerne fra Krigsskuepladsen. Men de franske og svenske Vaabens Overlegenhed blev stedse større, og omsider kom den *westphalske Fred* i Stand 1648. *Frankrig* fik Elsasz. *Sverige* fik et helt lille tysk Rige: Forpommern med Rügen, Stettin og et Par andre Byer i Bagpommern, Wismar i Mecklen-

Fredsforhandlinger i Münster og Osnabrück.

Den westphalske Fred 1648.

burg og Stifterne Bremen og Verden. *Bajern* fik en Del af Pfalz, og den bajerske Fyrste beholdt den Kurfyrsteværdighed, Kejseren under Krigen havde skænket ham. Frederik af *Pfalz*' Søn fik godt Halvdelen af Faderens Lande og blev ogsaa Kurfyrste, saa man nu havde 8 Kurfyrster. *Brandenburg*, hvis

Mellemevropa ved Trediveaarskrigens Slutning.

Frankrig har i Religionskrigenes Tid faaet Metz, Toul, Verdun og Elsass. Spanien har beholdt Belgien, Franche Comté, Milano, Sardinien, Neapel og Sicilien. Bøhmen og det vestlige Ungarn er varigt forenet med de østrigske Lande. Brandenburg er forenet med Østprøjsen og Bagpommern og har faaet forskellige Besiddelser rundt om i Tyskland. Aarstallene for disse Udvidelser er angivne paa Kortet. Sverige har faaet Forpommern, Bremen og Verden. Holland og Schweiz er helt udskilte af det tyske Rige.

Kurfyrste *Frederik Vilhelm den Store* havde Arveret til Pommern, fik Bagpommern saa nær som det, Svenskerne tog, og til Erstatning for Forpommern en Række tidligere Bispedømmer. Dette var en særdeles værdifuld Udvidelse. Ved Krigens Begyndelse havde Brandenburgs Kurfyrste arvet Østprøjsen. Med de Erhvervelser, som nu kom til, voksede Hohenzollernes Rige til 2000 □ Mil, omtrent det halve af Habsburgernes Arvelande. Brandenburg-Prøjsen blev Tysklands anden Stat, langt foran alle de andre tyske Fyrstendømmer. Om *Schweiz* bestemtes det, at det ikke længere skulde regnes til det tyske

Rige. Det havde staaet udenfor hele Krigen. Og endelig anerkendtes *Hollands* Uafhængighed af Spanien.

Religiøse Bestemmelser.

I religiøs Henseende fastsloges det, at Protestanterne skulde beholde de gamle gejstlige Besiddelser, som de havde haft i 1624, lige før Kristian IV's Indgriben, hvilket var ret gunstigt for dem. Hver *Rigsstand*, ɔ: Fyrstendømme eller Rigsstad, fik Ret til at ordne sine religiøse Forhold. Dog begrænsedes Retten til religiøse Forfølgelser noget. Taget under et betød Krigen et betydeligt Tab for Protestanterne. De var næsten udryddede i de østrigske Lande, i Bøhmen og i Bajern og ogsaa ellers var de trængt noget tilbage i det sydvestlige Tyskland. Det tyske Riges Forfatning blev uændret. Kejser og Rigsdag betød snarest mindre efter Krigen end før denne. Den virkelige Magt laa hos Fyrsterne.

Frankrig og Spanien i Krig til 1659.

Mellem Frankrig og Spanien fortsattes Krigen til 1659. Den endte med, at Spanien afstod nogle Grænseprovinser.

Krigens Ødelæggelser.

Trediveaarskrigen havde bragt over Tyskland en Ødelæggelse, som man maa tilbage til Middelalderens første Aarhundreder for at finde Sidestykke til. Folketallet var gaaet meget stærkt tilbage. Det antages, at Tyskland før Krigen havde 16 Millioner Indbyggere, efter den det halve, men begge Beregninger er usikre. Alle Næringsveje havde lidt Tab, som det tog Menneskealdre at forvinde. Og en raaere, brutalere Aand var vokset op i Folket under den blodige Krig. Det aandelige Liv lammedes i Krigsaarene ganske. Kun een Litteratur blomstrede: Stridsskrifterne og Kampdigtene. Og de første *Aviser* begyndte at udkomme her ligesom i Frankrig, Holland og England ved samme Tid. Folk længtes jo efter Krigsefterretningerne.

Aviser.

Hærene og Ødelæggelserne. Trediveaarskrigen førtes med større Hære end Krigene i de nærmest foregaaende Aarhundreder. Af og til anvendtes endnu det gamle Landeværn, især Borgervæbningerne til Forsvar af de befæstede Byer. Men den virkelige Hær var de *hvervede Soldater*. De hvervedes paa lignende Vis som i Middelalderens sidste Aarhundreder. Skulde en Hær dannes, overdrog Feltherren et vist Antal „*Oberster*" at samle Soldater. De sendte deres Hververe fra By til By, og overalt strømmede kamplystne Folk til. De fik Haandpenge, Løfte om maanedlig Sold og om rundelig Andel i Byttet. Religiøse Anskuelser eller Fædrelandsfølelse betød kun lidt for Soldaterne. Protestanterne kæmpede ofte i katolske Hære og omvendt.

Hvervede Hære.

„Jeg blæser Samvittigheden et Stykke,
naar her i Verden jeg gør min Lykke,"

hedder det i en Soldatervise, og en anden Gang lyder det: „Hvad vedkommer Religionen en ærlig Soldat. Religionen er ikke hans Profession. Lad Munke og Præster om de Sager." Kun Gustav Adolfs Hær dannede til en vis Grad en Undtagelse herfra.

Fodfolket. Hovedvaabnet var *Fodfolket.* Det bestod af Musketerer og Pikenerer. Musketererne var de fleste. Deres vigtigste Vaaben var Gaffelmusketten et tungt klodset Gevær, 6 Fod langt. Naar man skulde lade det, stoppedes først Krudtet ned med en Ladestok, derpaa Kuglen. Krudtet tændtes med en Lunte. Under Affyringen hvilede Musketen paa en Gaffel. Pikenererne havde Piker, ɔ: lange Lanser paa 15—18 Fod. *Rytterne* var væbnede med Kaarder og Pistoler eller Karabiner; disse affyredes ofte ved Hjælp af en Flintesten. *Kanonerne* var faa og meget klodsede. Tit maatte man have 20 Heste til at slæbe en Kanon, foruden 12 til Kugler og Krudt. De behandledes med stor Ærbødighed og opkaldtes efter Stjerner og Dyr. *Uniformer* anvendtes kun undtagelsesvis. Hver klædte sig, som han kunde, i Pjalter eller i prægtige Klæder, som Tiderne var til. Man kendte sine Kampfæller paa Baand om Armen og lignende Kendetegn.

Rytteriet.

Artilleriet.

Mein kugel hellt gewies ein Mann
Wan ich ihn recht Werd treffen an

Min Kugle dræber let sin Mand,
hvis ellers ret jeg træffe kan.

Musketer med sin Musket og Gaflen til at lægge den paa. Samtidigt Billede.

Fanerne. *Fanerne* var Genstand for en ligefrem Dyrkelse. Naar Fanebæreren fik sit Banner overdraget, paalagdes det ham at værne det „som en Brud eller kødelig Datter".

Taktiken. *Taktiken* paa Valpladsen var, som vi har set, længe den middelalderlige. Den var uddannet til sin største Fuldkommenhed af Spanierne. Fodfolket opstilledes i store Firkanter, tit med 50 Rækker paa hver Led. Disse „bevægelige Fæstninger", manøvrerede overmaade langsomt og gav en ypperlig Skive for Fjendens Skyts. Naar

de forreste Rækker havde skudt, maatte de bageste marschere frem uden om dem, medens de trak sig tilbage for at lade. Reserve anvendtes ikke. Kampene indlededes oftest med Kanonild, men Afgørelsen faldt først, naar Musketerer og Pikenerer kastede sig mod hinanden i Nærkamp. Fæstninger var endnu vanskelige at tage, og Hærene bevægede sig kun langsomt fra Sted til Sted. Forplejningen var slet. Soldaterne tog oftest, hvad de behøvede, hvor de kom frem.

Gustav Adolf ændrede alt dette. Musketerne blev lettere, saa at Gaflen kunde undværes. Man fik færdige Papirpatroner, saa at Kugle og Krudt kunde stoppes ned paa en Gang. Lanserne blev kortere, kun 11 Fod. Kanonerne blev flere, og ved Siden af de store tunge Kanoner anvendtes smaa lette Kanoner, der kunde trækkes af to Heste, medens en Hest forslog til Ammunitionen. Man forsøgte at anvende Kanoner med et ganske tyndt Jernløb omgivet med Læder, men dette mislykkedes. Et særligt Ingeniørkorps oprettedes.

Gustav Adolfs Tropper.

Mitt meiner Picken halt ich auff
Ein Mann Zu Roß im vollem Lauff.

Mit Spyd gi'r let en Mand hans Rest,
om end han sprænger frem til Hest.

Lansener. Samtidigt Billede.

Ogsaa Taktiken ændredes. De dybe Firkanter opgaves. Fodfolket opstilledes i 6 Rækker men med Mellemrum mellem Roderne, saa at de tre bageste Rækker under selve Kampen kunde marschere op paa lige Linje med de forreste. Slaglinjen fik da kun tre Geledder. De to forreste kunde ligge paa Knæ og skyde, medens den tredje stod bagved og skød. Hver Soldat kunde paa denne Maade skyde flere Gange hurtigere end Modstanderne. Hæren opstilledes i to „Træfninger", hver paa 6 Rækker, og bagved holdtes Reserveafdelingerne rede til at kastes hen, hvor det tiltrængtes. Ogsaa *Strategien* forvandlede Gustav Adolf. Sædvanlig rykkede Hærene langsomt frem fra By til By. Gustav Adolf gik oftest dristig forbi de fjendtlige Fæstninger for at gaa løs paa selve Fjendens Hovedstyrke. Paa dette Punkt turde hans Efterfølgere ikke ret følge hans

Gustav Adolfs Taktik.

Gustav Adolfs Strategi.

Forplejningsvæsenet.

Eksempel. Først Napoleon genoptog i fuldt Omfang denne Strategi. Desuden skabte Gustav Adolf et ordnet Forplejningsvæsen. Han anlagde store Magasiner for Hærene og lod Soldaterne medføre den i Øjeblikket fornødne Proviant i Stedet for at udpine Befolkningen.

Medens de svenske og franske Generaler traadte i den store Konges Spor, fastholdt de kejserlige og de spanske Hære den gamle Kampmaade. —

Soldaernes Barbari.

Jo længere Krigen varede, des brutalere blev Soldaterne og des frygteligere blev Ødelæggelserne. En Hær blev næsten som en vandrende Stamme paa Krigstog. Soldaterne fulgtes i Felten af

Vippegalge. En Soldat straffes.
Efter et Værk fra Datiden, hvori den franske Kunstner *Jacques Callot* i en Række Billeder har skildret „Krigens Ulykker."

Koner og Børn og en Sværm af løse Kvinder. Det fortælles, at en Gang da en Hærafdeling paa 3000 Mand drog ud, fulgtes den af 2000 Kvinder. Obersten vilde af med dem, og da man passerede en Flod, lod han først Soldaterne sætte over, og lod derpaa Baadene blive liggende i Stedet for at lade dem hente Kvinderne. Men da opløftede Pigerne en mægtig Jamren og Skrigen, og paa den anden Side løb hele Regimentet skraalende sammen. Soldaterne raabte i Munden paa hinanden: „Ho, Potz, schlapperment, jeg maa have mine Skjorter, Kraver, Sko og Strømper". Obersten gik ind paa; at de gifte Koner maatte følge med, „men da løb Soldaterne med deres Piger til Kirkerne i alle Landsbyer i Omegnen, saa der ikke var Præster nok til at vi dem. I Løbet af to Dage blev 800 Piger gjort til ægteviede Hustruer". Kun Gustav Adolf lykkedes det at sætte igennem, at kun de gifte Koner fulgte Hæren. I Krigens sidste Aar fortælles der tit om Hære, hvor Kvinder og Børn var langt flere end Soldaterne. Lejrlivet var raat, ja ofte præget af en helt barbarisk Vildskab. Strenge „*Krigsartikler*" maatte til. De ødslede

Krigsartikler.

med Dødsstraf, og Tortur og Lemlæstelser anvendtes i forfærdende Omfang. Hver Afdeling havde sin Bøddel. Overtroen var grænseløs. Der var Vaaben, til hvilke Sejren uløselig var knyttet. Officerer og Soldater, der slap godt gennem store Farer, ansaas for „faste". Hverken Sværd eller Kugler bed paa dem. Til dem hørte selvfølgelig Wallenstein, men ogsaa mange andre ansaas for store Troldmænd, der stod i Pagt med Djævelen.

Misgerningerne.

Alle Tidens Beretninger genlyder af Jammer over de Plyndringer og Misgerninger, disse vilde Soldater øvede. Og er der noget overdrevent i nogle af Beretningerne, saa synes dog det meste sandt. En Klageskrivelse fra de hessiske Stænder 1637 skildrer, hvorledes de kejserlige Tropper har „nedhugget næsten alle, der kom i deres Hænder og deres Magt, skaaret Tunge, Næse og Øren af Folk, stukket Øjnene ud paa dem, slaaet Søm gennem Hoved og Fødder, hældt kogende Beg, Tin og Bly og al Slags snavsede Sager gennem Øre, Næse og Mund i Kroppen paa dem, pint adskillige smerteligt med allehaande Torturredskaber, knyttet mange sammen med Striker, stillet dem paa en aaben Mark paa en Skraaning og ladet dem slæbe af Sted af Hestene. Og Kvinder har de uden Hensyn til Alder voldtaget, gifte og ugifte i Flæng." I de sidste Krigsaar omsværmedes Hæren af Røverbander. Tusinder dreves jo fra Hus og Hjem. Nogle blev Soldater, andre Betlere, og det var i de Tider det samme som Røvere. Mange Steder laa Markerne udyrkede, og Hungersnøden rasede frygtelig. „Jeg har set," siger en Greve i et Brev til Kejseren, „at Folk af Sult ikke blot har spist al Slags unaturlige Spiser, ja hinanden indbyrdes, men at de er blevet rasende som ufornuftige Dyr, har mistet Talens Brug, har hylet som Hunde og Ulve, ja krøbet paa fire." Og tit rasede hæftige Pestsygdomme. I store Skarer forlod Beboerne det hjemsøgte Land.

Røverbander.

Hungersnød.

En hel Litteratur med Skildringer af Krigens Rædsler skød frem. Den mest kendte af dem, en malende men fantastisk overdreven Skildring er *Grimmelshausens* Roman: Simplicius Simplicissimus. Grimmelshausen selv bortførtes som tiaarig Dreng af en Soldaterflok, og i Romanen, der er skrevet noget efter Krigen, skildrer han nu, hvorledes hans Helt har „oplevet saare mærkværdige og besynderlige Begivenheder, udstaaet al Slags Nød og Lidelser og tit været i Livsfare men dog nydt mangen glad Dag." Et af de første Kapitler fortæller om, hvorledes Simplicissimus' Hjem blev behandlet af en Flok Ryttere. Nogle slagtede Husets Kreaturer og begyndte at stege op som til et lystigt Gilde, andre stormede gennem Huset, slog Ruder, Møbler og Husgeraad i Stykker, samlede Tøj og Værdigenstande sammen i store Pakker. „Vor Tjenestepige blev ude i Stalden saaledes medhandlet, at hun ikke kunde slæbe sig derfra," „Karlen lagde de bunden paa Jorden, stak ham en Pind i Munden, og hældte saa en Spandfuld Møddingevand i Kroppen paa ham, hvilket de kaldte den svenske Drik." En hel Flok Bønder fangedes i Omegnen

Simplicissimus.

og førtes til Gaarden. „Og nu begyndte man at skrue Flintestenene af Pistolerne og sætte Bøndernes Tommelfingre i Stedet og pine de arme Skælme, som om de var Hekse, man skulde brænde. En af de fangne Bønder puttede de i Ovnen og tændte Ild bag ham, skønt han intet havde bekendt, og en anden snørede man et Reb om Hovedet og spændte det saaledes sammen, at Blodet sprang ham ud af Mund, Næse og Øren." Alt med det Maal at faa dem til at bekende, hvor de havde deres værdifulde Sager. „Om de

Soldater hos en Bondefamilje under Trediveaarskrigen. Efter samtidigt Billede.

fangne Kvinder, Tjenestepiger og Bønderdøtre, ved jeg ikke stort at sige, da Soldaterne ikke lod mig se, hvorledes de behandlede dem. Men det ved jeg, at man rundt om fra Krogene hørte jammerlige Skrig." —

Ødelæggelsernes Omfang.

Var Ødelæggelserne store, saa var de dog meget forskellige i de forskellige Egne. Der var Provinser, som Krigens Ulykker kun ramte med flere Aars Mellemrum, medens der var andre, som det atter og atter gik ud over. Ved Hjælp af Kirkebøger, Skattelister og lign., har man adskillige Steder kunnet skaffe nogenlunde paalidelige Oplysninger om, hvormeget Folketallet er gaaet tilbage. Det kan saaledes siges, at Berlin ved Krigens Begyndelse havde 12000 Indbyggere, ved dens Slutning 6000. Og ret ofte er Tilbagegangen endnu større. Det er sandsynligt, at Folketallet i hele Tyskland er faldet til det halve. Mange var dræbte, andre døde af Sygdom og

Nød som Følge af Krigen, atter andre var flygtet til Udlandet. Hele Landsbyer var forsvundne. Overalt berettes der om nedbrændte Huse. Og dog stod baade i By og paa Land mange Huse tomme, fordi der ikke var Mennesker til at bo i dem. Husdyrenes Tal var stærkt formindsket. Jorden var kommet ud af Dyrkning, Veje og Broer forfaldne, Grøfter og Dæmninger sunket sammen. Ukrudtet voksede frodig, og Ulve og Vildsvin var langt flere end før Krigen. Embedsmænd, Præster og Skolelærere var mange Steder forsvundne. Tyveri og Drab, for ikke at tale om Drukkenskab, hørte til Dagens Orden. Arbejdsevnen var svundet; Folk var ligesom vænnet af med at arbejde. „Et helt Slægtled" siger en tysk Forfatter, „var vokset op i Ødelæggelsens Tid. Hele Ungdommen kendte kun Voldsgerninger og Flugt, Tilbagegang i By og i Landsby, Overgang fra den ene Religion til den anden." Intet Under, at Fredsbudskabet modtoges med Jubel og fejredes med Fester saa glade, som man endnu evnede, medens det lød over Landet:

Gud have Tak! os glæder — til Graven vi nu steder
det fagre Ord om Fred og Fryd, — de Ord om Mord og Sværd og Spyd.

Men det skulde komme til at koste lange Tiders trælsomme Arbejde, før det lykkedes at genoprette, hvad Trediveaarskrigen havde nedbrudt. De store Religionskrige havde faaet en frygtelig Afslutning.

Polen og Rusland.

Det polske Rige.

Det polske Rige, som var dannet ved Foreningen af Polen og Lithauen (se I S. 439), indtog i 16. Aarhundrede en anseelig Plads i Evropa. Foruden *Polen* og *Lithauen* omfattede det *Vestprøjsen* og store *Dele af Rusland*, og dertil kom endda efter talrige Kampe med Danskere, Svenskere og Russere *Livland* og *Kurland*. Det var af Omfang som det tyske Rige, men det stod tilbage for dette baade i Folketal, Rigdom og aandelig Udvikling, selv om der i Polen fandtes en ikke helt ringe Kultur.

Rigsdagens Magt.

Medens Fyrstemagten voksede i Vestevropa, tog den af i Polen. Magten var hos *Rigsdagen*. Udsendinge dertil valgtes af *Adelen*. Denne var uforholdsmæssig talrig, men de fleste adelige Familjer var fattige og fulgte lydig den rige Højadel. *Byerne* var kun faa. De betydeligste af dem var de tyske Byer i Vestprøjsen, men disses Borgere havde kun ringe Del i Polens nationale Liv. Ellers dreves Handel og Haandværk i Polen mest af Jøderne, og disse holdtes borte fra al Ind-

flydelse. *Bønderne* var *livegne*, ɔ: stavnsbundne og ganske underkastede deres Herrers Vilje. Omkring Midten af det 16. Aarhundrede fik *Protestantismen* talrige Tilhængere i Polen uden dog at faa Overtaget.

Protestantismen.

1572 uddør den gamle Fyrsteslægt.

Kongen valgtes af Rigsdagen men efter Skik og Brug indenfor Kongefamiljen. 1572 uddøde imidlertid den gamle Kongeslægt, og fra nu af blev næsten ethvert Kongevalg en Kilde til endeløse Stridigheder, hvori Nabomagterne ofte blandede sig. 1587 valgtes til Konge den svenske Prins *Sigismund*, hvis Moder var en polsk Prinsesse. Fem Aar derefter arvede han ved Faderens Død Sverige, saa de to Lande forenedes. Men allerede 1599 forjoges Sigismund fra Sverige af sin Farbroder *Karl IX*. Følgen blev langvarige Kampe. I Polen vedblev Fyrster af Vasaætten at herske til 1668, og de gjorde stadig Krav paa Sverige. Dette sejrede oftest i Kampene. Gustav Adolf erobrede *Livland*, og siden saa det en Tid ud til, at Karl X Gustav skulde erobre hele Polen. 1660 sluttedes omsider en Fred, hvorved Svenskerne beholdt Livland. Ogsaa med Rusland var der ofte Krig, og Polakkerne mistede efterhaanden betydelige Grænsestrækninger. De krigerske *Kosakstammer*, hvoraf en Del hidtil havde staaet under Polen, kom under russisk Herredømme.

Vasaætten fra 1587—1668.

Karl IX i Sverige 1599.

Fred 1660.

Den indre Opløsning blev under Vasaerne værre og værre. 1652 anvendtes for første Gang det siden saa berygtede *liberum veto* (fri Indsigelse). En enkelt Adelsmand protesterede mod en Rigsdagsbeslutning, og Rigsdagen bøjede sig for Protesten. Fra nu af skete dette oftere. Katolicismen fik i denne Tid fuldstændig Overtaget i Polen, og *Jesuiterne* fik en meget stor Indflydelse.

Liberum veto 1652.

Jesuiternes Indflydelse.

Rusland.

Rusland var, siden Ivan Vasiliewitsh befriede det fra Mongolervælden (1480), gaaet langsomt frem. I Spidsen stod den enevældige *Zar*, nærmest ham hans Adelsmænd *Bojarerne* og den mægtige græsk-katolske Gejstlighed. Byerne var baade faa og smaa. Bønderne dannede Landsbykommuner, *Mir*, hvis Beboere dyrkede Landsbyens Jord i Fællesskab. De blev mere og mere afhængige af Herremændene. Kulturen stod meget lavt. Mongolerherredømmet havde jo afskaaret Russerne fra vestevropæisk Paavirkning.

Zaren og Bojarerne.

Mir.

Omkring Midten af 16. Aarhundrede herskede *Ivan den*

Skrækkelige. Han havde en Tid dygtige Raadgivere og styrede godt. Vestevropæere kaldtes til Rusland i ikke helt ringe Tal, og Moskva fik sin „*tyske Forstad*“ „Sloboda“ med vestevropæiske, mest tyske, Læger, Købmænd og Haandværkere. Engelske og hollandske Skibe gæstede Ruslands Kyst oppe ved det hvide Hav. Forsøgene paa at naa frem til Østersøen ved at erobre Ingermannland og Livland mislykkedes derimod. Her bukkede Russerne under for Svenskere og Polakker. Derimod skødes Rigets Grænser betydelig frem mod Øst, og allerede nu begyndte dristige Opdagere at anlægge russiske Kolonier ude i *Sibirien*. Smaa russiske Skarer kæmpede her med de indfødte Stammer omtrent som Spanierne i Amerika. I sine sidste Aar behandlede Ivan Bojarerne med stor Grusomhed. Derfra stammer hans Tilnavn.

Ivan den Skrækkelige.

„Sloboda“.

Sibirien.

Efter Ivans Død kom det til mangfoldige Tronstridigheder, som Svenskere og Polakker ivrig blandede sig i. Til Tider syntes Riget helt at skulle opløses. Det var ved denne Tid, *Livegenskabet* lovfæstedes. Bønderne blev Adelsmændenes Ejendom. De var i Virkeligheden Slaver, hvad enten de dyrkede Jorden for deres Herre eller levede som Tyende i hans Hus. De kunde sælges med eller uden Jorden.

Livegenskabet lovfæstes o. 1600.

Omsider kom der dog atter Ro. 1613 valgtes *Michael Romanov* til Zar, og den Romanovske Slægt beholdt fra nu af Magten. Russerne gik nu sejrrig frem overfor Polakkerne og vandt ikke saa lidt Land fra dem. Forbindelsen med Vestevropa blev langsomt større og større.

Familjen Romanov 1613.

Evropæisk Videnskab o. 1500 til o. 1650.

Middelalderens sidste Aarhundreder havde bragt et mægtigt Gennembrud for Videnskaben. Renæssancens Forskere byggede paa Iagttagelser og Erfaringer og foretog Eksperimenter i Stedet for at tænke sig til det hele ellér læse det ud af Biblen og Aristoteles, som Middelalderens Skolastikere havde gjort det. Og Haand i Haand med den nye Industri og Handel gik de store Opfindelser og Opdagelser. Man fik en helt ny Indsigt i de Kræfter, der raader i Naturen, og forstod, at Jorden var saa overmaade meget større, end man før havde tænkt sig. I Reformationstiden og i Religionskampenes Tid

Videnskabens Udvikling fortsættes i Reformationstiden.

Bacon.

fortsattes hele denne Udvikling, og selv om den hæmmedes af de stærke religiøse Lidenskaber, der nu kom til Udbrud, bragte den dog meget store Resultater. Ingen ny epokegørende Opfindelse fandt Sted, men de gamle forbedredes betydelig. Opdagelserne fortsattes, og man indsaa, at det var nye Verdensdele, der nu var fundne. Og samtidig skabtes der et ganske nyt Verdensbillede. Man fik helt andre Forestillinger om Jordens Plads i Verdenssystemet. Middelalderens Forskere havde tænkt sig Verden omtrent som Aristoteles: Jorden i Verdens Midtpunkt, Solen og Maanen og Stjernerne bevægende sig omkring den, anbragt paa faste Himle. (Se I S. 384). Alt var afsluttet og endeligt. Allerede blandt Renæssanceforskerne var der dem, som tvivlede herom, og i 16. Aarhundrede brød de moderne Forestillinger om Verdensbilledet igennem. Man lærte at forstaa, at Jorden bevæger sig omkring Solen, og at den ingenlunde, som man før troede, er hele Verdens Midtpunkt.

Det nye Verdensbillede.

Den Mand, som rettede det første afgørende Slag mod de gamle Anskuelser, var *Nikolaus Kopernikus* († 1543). Han var født i en tysk Slægt i Byen Thorn, der hørte til det polske Rige. Som ung studerede han i en halv Snes Aar i Italien og vendte saa tilbage til sit Hjemland. Han studerede Oldtidens Astronomer og Filosofer og fandt hos dem Tanken om, at Jorden ikke var Verdens Midtpunkt, men bevægede sig omkring Solen. Dette gav ham Stødet til de Undersøgelser, hvoraf hans nye System voksede op. Han fandt den gamle Opfattelse alt for indviklet. Naturen maatte være simplere, end man hidtil havde troet, mente han, og han opstillede da et System, hvorefter alt syntes ham langt naturligere. Jorden, sagde han, drejer sig i Løbet af et Døgn rundt om en Akse, der gaar fra Nordpol til Sydpol. Derved er det, det kommer til at se ud, som om Himlen med Fiksstjernerne bevæger sig rundt om os. Solen er Himmelkuglens Midtpunkt, og Jorden bevæger sig i Løbet af et Aar omkring Solen. Dens Afstand fra Solen er forsvindende i Sammenligning med den mægtige Afstand til Fiksstjernerne. Omkring Solen bevæger sig desuden Planeterne, medens Maanen kredser omkring Jorden. Derved forklaredes alle de Bevægelser, som de forskellige Himmellegemer efter Iagttagelserne foretager paa Stjernehimlen. Han har ingen bestemt Mening om, enten Verden er endelig eller uendelig. Et afgørende Bevis for den nye Lære, lykkedes det ikke Kopernikus at føre. Den stod endnu kun som en Hypotese, der paa en naturligere Maade end tidligere forklarede Himmellegemernes Bevægelser. Det Værk, hvori han fremsatte sin Opfattelse, udkom først samme Aar, som han døde. Han modtog det første Eksemplar deraf paa sin Dødsseng.

Kopernikus † 1543.

De nye Tanker vakte foreløbig ikke stor Opsigt. Protestantiske og katolske Teologer var enige om at finde dem kætterske og urimelige. Baade Luther og Melanchton spottede over disse sære Paafund og absurde Meninger, der stred mod Biblen. Ogsaa de astronomiske Forskere stillede sig foreløbig tvivlende. Dette gælder endnu *Tyge Brahe*, der er født et Par Aar efter Kopernikus' Død. Først paa Hveen, siden i Prag anstillede han Iagttagelser af Stjernehimlen langt nøjagtigere end dem, man før havde foretaget. Han hævdede, at hvis Jorden bevægede sig, maatte vi paa de forskellige Aarstider se Fiksstjernerne i noget forskellig Stilling, eftersom vi saa dem fra det ene eller det andet Punkt af Jordens Bane, hvis da ikke deres Afstand var uendelig i Forhold til Jordbanens Størrelse. Dette mente han ikke var Tilfældet, og da han ikke ved sine Iagttagelser kunde finde nogen Forandring i Stjernernes Stilling, ansaa han det for urigtigt, at Jorden skulde bevæge sig. I Stedet antog han, at Jorden befinder sig i Himmelkuglens Centrum, Solen og Maanen kredser om Jorden, Planeterne drejer sig omkring Solen og gaar med denne rundt om Jorden. Paa denne Vis fandt han, at alle Himmellegemernes Bevægelser naturlig kunde forklares.

Tyge Brahe.

Tyge Brahe var i sine sidste Aar Leder af Observatoriet i Prag. Han havde her som Hjælper den tyske Astronom *Johannes Keppler*, og denne arvede hans mange Optegnelser. Keppler var ivrig Tilhænger af Kopernikus' System og førte ud fra Tyge Brahes og sine egne Iagttagelser talrige Grunde i Marken for det. Han opstillede nye Love for Planeternes Bevægelse. Hidtil havde man troet, at disse bevægede sig i en Cirkel, men havde ikke ret kunnet faa det til at stemme med Iagttagelserne. Han viste ved at følge Planeternes Bane Punkt for Punkt, at den ikke er en Cirkel men en *Ellipse*, i hvis ene Brændpunkt Solen befinder sig, og at Bevægelsen bliver hurtigere, jo nærmere Planeten paa sin Vej om Solen kommer denne. Baade han og Tyge Brahe var endnu ivrige Astrologer, overbeviste om, at man kunde læse Menneskenes Skæbne i Stjernerne. Saa nøje var den nye Videnskab endnu sammenvævet med gamle fantastiske Forestillinger.

Johannes Keppler.

Endnu længere naaede omtrent samtidig med Keppler Italieneren *Galilei* († 1642). Han forenede fysiske og astronomiske Studier. Allerede tidlig følte han sig overbevist om, at Kopernikus havde Ret. Men han tav foreløbig dermed. „Jeg har nedskrevet mange Grunde og Gendrivelser" siger han i et Brev til Keppler, „som jeg dog ikke har vovet at lade komme for Lyset, da jeg afskrækkes ved vor Lærer Kopernikus' Skæbne, han, som vel har vundet udødeligt Ry hos nogle faa, men som hos utallige — saa mange Taaber er der i Verden — er blevet Genstand for Latter og Spot". Saa opfandt han imidlertid *Kikkerten*. Allerede i Middelalderens to sidste Aarhundreder havde man ret almindelig brugt *Briller*. Nu fandt man i Holland paa at forene flere Brilleglas og der-

Galilei.

Kikkerten.

Statsret
rie.

ncis Bacon.

ved opnaa en Forstørrelse af fjerne Genstande. Galilei hørte derom, og det gav ham Ideen til at forfærdige en Kikkert. Opfindelsen vakte stor Opmærksomhed, og han maatte drage fra By til By i Italien og forevise den. Ved Hjælp af det nye Redskab kunde han undersøge Verdensrummet som ingen tidligere Forsker. Han saa, at Maanen havde Bjærge og Dale som Jorden, han iagttog Solpletterne og viste, at Mælkevejen er en Samling af Stjerner. Han følte sig nu dristig nok til at offentliggøre et Værk til Forsvar for Kopernikus, skrevet paa Italiensk, ikke som de Lærde ellers skrev paa Latin. Dette blev Kirkens Mænd for meget. Kopernikus' Bog blev sat paa *Index*, hvor den blev staaende til 1835, og Galilei modtog en Advarsel mod at udtale sig om denne kætterske Lære. Men han adlød ikke. Nogle Aar senere udgav han sin *Dialog, i hvilken der i Samtaler fire Dage i Træk drøftes de to nye Verdenssystemer*. Han stillede det gamle System overfor det kopernikanske, modbeviste det første og føjede spottende til, at da det andet er dømt af Kirken, maa man vel se at finde et tredje. Nu stilledes han for Inkvisitionsdomstolen. Han maatte knælende afsværge „den falske Lære, at Solen er Verdens Midtpunkt og ubevægelig, Jorden ikke Midtpunktet, men bevægelig". Sagnet fortalte siden, at han stille for sig selv tilføjede: „men den bevæger sig nu alligevel." Han dømtes desuden til Fængsel og til i tre Aar at fremsige et vist Antal Bodssalmer hver Dag. Men Fængslet blev mildt, og nogle Aar derefter frigaves han. Han fortsatte sine Studier, og faa Aar før sin Død udgav han det Værk, der grundlagde den moderne *Fysik*. Han paaviste her Tyngdekraftens Betydning og opstillede Love for Faldhastigheden og for Pendulsvingningerne. Hans Elev *Torricelli* førte dernæst Bevis for, at Luften har Vægt, og opfandt *Barometret* til at maale dens Tryk, medens en Hollænder fandt paa at benytte *Pendulet* til at regulere Urenes Gang. Ogsaa *Thermometret* opfandtes ved denne Tid. Oftest stillede Kirken, baade den katolske og den protestantiske, sig i stærk Modsætning til den nye Naturvidenskab, men paa et enkelt Punkt kom dog den katolske Kirke og Videnskaben til at arbejde sammen. *Kalenderen* var i Tidens Løb ikke blevet saa lidt urigtig, og ved Kirkeforsamlingen i Trident vedtog man at rette Fejlene. I Overensstemmelse hermed gennemførte Pave Gregor XIII, hjulpet af Videnskabsmændene 1582, den *gregorianske Kalender*, vi nu har. Den indførtes hurtig i de katolske Lande. Derimod stod man længe imod i de protestantiske Stater. I Danmark fik vi saaledes først den nye Kalender Aar 1700, i England endnu senere. I de græsk-katolske Lande beholdt man den julianske Kalender. Forskellen er nu 12 Dage. 13. Januar efter gregoriansk Kalender er 1. Januar efter juliansk.

Fysiken.

Barometret og Thermometret.

Kalenderen.

Den julianske Kalender havde en Skuddag hvert fjerde Aar. Aaret regnedes saaledes til $365{,}_{25}$, medens det i Virkeligheden er $365{,}_{2422}$ Dage. Fejlen hvert Aar blev da $0{,}_{0078}$ Dage eller $3{,}_{12}$ Dag i Løbet af 400 Aar. Allerede i Oldtiden var man opmærksom paa Fejlen og paa Kirkeforsamlingen i Nikæa 325, næsten 400 Aar efter Cæsars Kalenderreform rettede man den Fejl paa 3 Dage, der allerede var opsparet. Men selve Kalenderen ændredes ikke. Nu var det 12—1300 Aar siden, at Fejlen var rettet, saa den var blevet omtrent 10 Dage. Man sprang da disse 10 Dage frem i Dato; den Dato, der skulde have været d. 1. Novbr. blev d. 11. o. s. v. Og for Fremtiden indrettedes det saaledes, at der skulde være Skudaar hvert 4. Aar med Undtagelse af de Hundredaar, hvor Hundredtallet ikke er deleligt med 4. Aar 1600 og Aar 2000 er saaledes Skudaar, Aarene 1700, 1800 og 1900 derimod ikke. Paa den Maade bliver der i Løbet af 400 Aar 97 Skuddage, medens der nøjagtig beregnet skulde være $400 \cdot 0{,}_{2422} = 96{,}_{88}$. Der er da endnu en Fejl paa $0{,}_{12}$ Dag i Løbet af 400 Aar, men der skal gaa 3333 Aar fra Aar 1582, før dette bliver en Fejl paa en Dag. —

I nær Forbindelse med den astronomiske og fysiske Forskning stod *Filosofiens* Udvikling. En Række Forskere lagde i denne Tid Grunden til den moderne Filosofi. Logiken udvikledes i Tilslutning til Erfaringsvidenskaberne, og man søgte ud fra de nye naturvidenskabelige Resultater at finde en Løsning af Tilværelsens store Problemer. Ogsaa en moderne *Statsret og Folkeret*, bygget paa Iagttagelse og fornuftmæssig Tænkning, ikke som Skolastikernes paa Aristoteles og Biblen, begyndte nu at skabes. Stødet var givet allerede i Renæssancetiden af Macchiavelli, men man naaede nu langt videre. Meget fremragende *Historikere*, der kritisk undersøgte deres Kilder og samlede Enkelthederne til et Helhedsbillede, havde denne Tid ikke. Derimod var der en Mængde Forfattere rundt om i Landene, der fortalte deres egen og deres Samtids Historie, saa vi har gode Kilder til at faa Kundskab om Tidens Begivenheder. I *Lægekunsten* skete store Fremskridt. Ogsaa her lærte man at bygge paa Erfaring i Stedet for paa gamle Teorier.

Filosofi, Statsret og Historie.

Banebryderen blev paa det filosofiske Omraade Italieneren *Giordano Bruno*. Han var opdraget i et Kloster, men brød misfornøjet ud derfra og flakkede siden rundt fra Land til Land, gæstede baade Tyskland, Frankrig og England. Han fandt dog under sit omflakkende Liv Tid til at skrive og udgive en hel Rigdom af filosofiske Værker. Han sluttede sig til Kopernikus' Lære, men gav den en videre Betydning. Verden er uendelig, lærte han, den indbefatter i sig en hel Uendelighed af Verdener i Lighed med vor, hver med sit Midtpunkt. Og Gud og Naturen var for ham et. Under et Ophold i Italien faldt han i Hænderne paa Inkvisitionen, han blev dømt som Kætter og brændt i Rom 1600. Han er for Eftertidens Bevidsthed kommet til at staa som Videnskabens store Martyr, og især i Italien og Frankrig fejres endnu hans Minde af Kirkens Modstandere.

I Elisabeths sidste Tid kastede en af Englands mest ansete Statsmænd, *Francis Bacon*, sig ind i filosofiske Studier. Hans Værker

Francis Bacon.

udgaves dog først senere, under Jakob I. Han forkyndte, som han selv har sagt den nye Videnskab som en Herold, og det betød ikke saa lidt, at en saa mægtig Mand højlydt talte Videnskabens Sag. Selv føjede han ikke meget nyt til. Mest betød han for *Logiken*, idet han søgte at forme Reglerne for den nye erfaringsmæssige Metode og viste, hvorledes man skulde gaa frem ad *Induktionens* Vej, ɔ: slutte fra de enkelte Tilfælde til Reglen, ikke omvendt. Allerede fra Renæssancetiden havde Forskerne mere og mere fulgt denne Fremgangsmaade, men uden at være helt klar over Modsætningen mellem denne nye Metode og den gamle deduktive.

Descartes. Et langt større Fremskridt for Filosofien bragte Franskmanden *Descartes*, Richelieus Samtidige. Han var paa en Gang en stor Matematiker og en banebrydende Filosof. For at kunne forske i Ro og udtale sine Anskuelser i Frihed tog han Ophold i Holland men fik dog ogsaa her Bryderier nok baade med protestantiske og katolske Teologer. Til sidst fik Dronning Kristine af Sverige ham til at flytte til Stockholm, men Opholdet i dette, „Bjørnenes, Isens og Klippernes Land", som han kalder det i sine Breve, virkede skadeligt paa hans Helbred, og han døde, kort efter at han var kommet dertil.

Logiken. *Logiken* gjorde med Descartes et stort Skridt fremad. Hans første Grundsætning er, at man skal begynde med at tvivle om alt. Den eneste uomtvistelige Sætning er: „jeg tænker, altsaa er jeg til." Man maa begynde med Induktionen, samle Erfaringer og udlede Reglerne deraf. Men man maa ikke standse derved. Ved Deduktion maa man udfinde Følgerne af de Sætninger, der er fundne ved Induktionen. I sine Slutninger maa man følge *Aarsagssætningen*, der siger, at Virkningen er lig Aarsagen. Som troende Katolik søgte han at bevise Guds Tilværelse. Vi har en „medfødt Forestilling" om en Gud, hvis Væsen er Uendelighed, det endelige Menneske kan ikke have frembragt denne Forestilling, den maa være indgivet det af den uendelige Guddom, siger han. Derimod tvivler han om, at Verden er skabt i sin nuværende Tilstand, han mener at den har *udviklet sig* efter faste Naturlove fra en ufuldkommen Begyndelsestilstand. Ligesom Galilei skrev paa sit Modersmaal, skrev Descartes paa Fransk for alle dannede, ikke paa Latin for andre Videnskabsmænd.

Aarsagssætningen.

Hugo Grotius. Paa Statsrettens og Folkerettens Omraade var det Hollænderen *Hugo Grotius*, Descartes' Samtidige, som gik i Spidsen. Han var en rigt begavet meget alsidig og sjældent fordomsfri Mand, paa en Gang Digter og Forsker. Hans Hovedværk er Skriftet: *De jure belli et pacis.* (Om Retten i Krig og i Fred). Hans Lære er denne: Staten er ikke direkte indstiftet af Gud. Den er Menneskeværk, skabt ved den Fornuft, hvormed Menneskene af Naturen er udstyret. Det er Selvopholdelsesdriften og Trangen til at være sammen med andre, der har bevirket, at der er opstaaet menneskelige Samfund. Der er saaledes ligesom af sig selv skabt en *Naturret*, fælles for alle Menesker. Dertil er kommet den *guddommelige Ret*, der hviler paa Guds i den hellige Skrift aabenbarede Vilje, og en *menneskelig Ret*, der er opstaaet ved Lovgivning, og altsaa hviler paa en Overenskomst mellem Statens Beboere. En *Folkeret*, der ordner Forholdet mellem Staterne indbyrdes, maa paa samme Vis skabes ved Overenskomst mellem disse.

Det hollandske Frisind slog ikke til overfor Hugo Grotius. Han sluttede sig til det Borgerparti, der bekæmpede Huset Oranien og den tolerante Kalvinisme. Men Modparten fik Overtaget, og Grotius blev sat i Fængsel. Efter et Par Aars Fængselsliv undslap han dog. Det lykkedes hans Hustru at skjule ham i en Bogkasse, der skulde sendes bort fra Fængslet. Han kom til Frankrig, hvor han skrev: *De jure belli et pacis.* Siden gik han i svensk Tjeneste men blev i Paris som Sveriges Gesandt. Som Descartes søgte et Fristed i Holland, søgte Grotius det i Frankrig.

Lægevidenskaben. For *Lægevidenskaben* blev det af afgørende Betydning, at man begyndte at *dissekere* Ligene for at faa et nøjere Kendskab til det menneskelige Legeme. Det er en stor Fremgangstid for Anatomien. Det mest følgerige Fremskridt blev Opdagelsen af Blodomløbet. Allerede *Servet*, hvem Kalvin lod brænde som Kætter, og en anden samtidig Forsker, kendte det lille Blodomløb mellem Hjerte og Lunger. Men det var først Englænderen *Harvey*, Cromwells Samtidige, der opdagede det store Blodomløb i hele Legemet. Hans Teori blev hæftig bekæmpet, og det tog adskillige Aartier, før den blev almindelig anerkendt. Gennemgaaende stod Lægekunsten endnu lavt. Lægerne var faa, og deres Kundskaber yderst mangelfulde. De besynderligste gamle Lærdomme lærtes endnu rundt om ved de medicinske Fakulteter. Aareladning var Lægernes store Universalmiddel. Det anvendtes selv overfor dem, der snarest led af Blodfattigdom som for Eks. Kong Ludvig XIII.

Blodomløbet opdages.

Tidens Videnskab var, som vi har set, en evropæisk Videnskab. Intet enkelt Land bar den aandelige Udvikling, som Italien havde gjort det i Renæssanceperioden. Italienere og Franskmænd, Tyskere, Hollændere og Englændere, alle yder de deres Bidrag, selv et lille Folk langt mod Nord som det danske er med. De Fremskridt, som sker, er meget store og ofte grundlæggende for den følgende Tid, men om de fleste af dem gælder det, at det varer ret længe før de rigtig gaar ind i Befolkningens Bevidsthed og faar praktisk Betydning.

Osmannerne.

Efter Muhamed II's Erobring af Konstantinopel 1453 (se I S. 441) voksede det tyrkiske Rige hurtig. Det førte ustandse-

lig Krig, mod Venetianerne og Johanniterne, mod Spaniere, Ungarer og Tyskere, og endelig i Øst mod Persien. Ved Aar 1500 opstod det *nypersiske Rige*. Det var sjiitisk, medens Osmannerne var Sunniter (se I S. 299), og allerede dette var Grund nok til Krig. Den mægtige og krigerske tyrkiske Sultan *Selim den Grusomme* slog Perserne og erobrede *Mesopotamien* fra dem. Derefter vendte han sig mod *Ægypten*. Her havde i Slutningen af Korstogstiden en Soldaterstamme ved Navn *Mamelukkerne* faaet Magten. Deres Høvding bar Sultannavn, og flere af dem var dygtige Herskere. Det kostede Selim haarde Kampe, før han fik Bugt med dem, og ogsaa efter Erobringen lod han de mamelukkiske Høvdinge vedblive at styre Landet, blot under tyrkisk Overhøjhed.

Det nypersiske Rige.

Selim den Grusomme.

Ægypten erobres.

Sultan Soliman den Store.

Soliman den Store.

Medens Selim saaledes havde udvidet Osmannernes Herredømme indenfor den muhamedanske Verden, vendte hans Søn *Soliman den Store*, Karl V's Samtidige, sine Vaaben mod de Kristne. Efter haardnakkede, blodige Kampe erobrede han *Rhodos* fra Johanniterne. Karl V skænkede dem i Stedet *Malta*, hvorfra de fortsatte deres Kamp mod Tyrkerne. Fra nu af var der stadig Strid mellem Karl og Soliman, og snart traadte Karls kristne Fjender i Forbindelse med Osmannerne. Da Frants I sad fanget efter Slaget ved Pavia, bad han Sultanen om Hjælp, og Forstaaelsen mellem dem bevaredes siden.

Soliman besvarede Frants' Bøn om Hjælp med de stolte Ord: „Du har ladet mig vide, at du nu er i Fængsel, og du har bedt om min Hjælp." „Det er ikke usædvanligt, at Fyrster bliver slaaede og fangne. Fat derfor Mod og lad dig ikke bøje. Vore berømmelige Forfædre — Gud lade sit Lys skinne over deres Grave, — har aldrig afladt fra at føre Krig, slaa Fjenderne og erobre Land. Og vi vandrer i deres Fodspor. Nat og Dag er vor Hest opsadlet, og Nat og Dag bærer vi Sværd ved Lænd."

Det meste af Ungarn erobres 1526.

Samme Aar som Frants sluttede Fred med Kejseren 1526, erobrede Soliman det meste af Ungarn, og da Kejser Karls

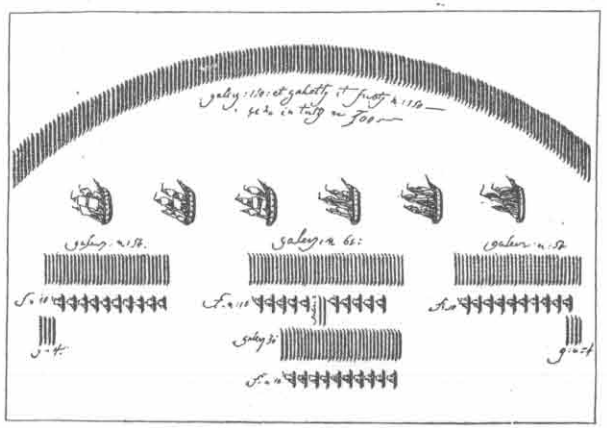
Broder, *Ferdinand*, nu valgtes til ungarsk Konge, førte Soliman 1529 sine Hærmasser helt frem til Wien. Byen modstod dog alle Angreb, og Tyrkerne drog skuffede bort. Men de beholdt langt den største Del af Ungarn (se S. 33).

Wien belejres 1529.

I den følgende Tid var det paa *Middelhavet*, de store Kampe udfægtedes. Tyrkiske Hærskarer grundlagde i *Tunis* og *Algier* et Par Sørøverstater, der gennem Aarhundreder foruroligede Handelen paa Middelhavet. Og Solimans stærke Flaade slog Gang efter Gang Spaniens og Venedigs Flaader. Først efter Solimans Død begyndte Lykken at vende sig. Tyrkerne erobrede endnu *Cypern* fra Venedig. Men saa fik Paven en hellig Liga i Stand af Spanien, Venedig og de fleste andre italienske Stater. 1571 mødtes den kristne og den muhamedanske Flaade ved *Lepanto*. De to Flaader bestod af *Galejer*, som de store Roskibe, der endnu brugtes paa Middelhavet, kaldtes. Efter en forbitret Kamp endte Slaget med, at næsten hele Tyrkerflaaden erobredes. Flere Tusind Kristne, der trællede som Rokarle paa de tyrkiske Galejer blev befriede. Tyrkernes Herredømme paa Middelhavet var dermed forbi. Og snart efter blev *Persien* dem en farlig Modstander.

Kampe paa Middelhavet.

Sørøverstaterne i Nordafrika.

Slaget ved Lepanto efter en Skizze af de Kristnes Fører, Filip II's Broder, Juan d'Austria. Tyrkernes Flaade er ordnet i Halvmaaneform, de Kristnes i tre Grupper, foruden en fjerde Reservegruppe.

Cypern erobres.

Lepantoslaget 1571.

Solimans Tid var Tyrkernes bedste Tid. Riget naaede da sit største Omfang, den indre Styrelse var god, og der herskede et ikke ringe aandeligt Liv. Der var talrige tyrkiske Digtere og Videnskabsmænd, og den mægtige Sultan lod bygge meget. I Konstantinopel rejste sig nye Pragtbygninger, der

Tyrkernes bedste Tid.

stod Maal med de gamle. De muhamedanske Minareter forbandtes med de byzantinske Kupler.

Men i Længden viste Tyrkerne sig ude af Stand til at bevare Velstanden og Kulturen i de Lande, de var Herrer over. *Stærk Tilbagegang.* Da Soliman var død, fulgte hurtig en stærk Tilbagegang. De undertvungne behandledes haardt og levede i en stadig Usikkerhed, som hindrede al Udvikling. Tunge Skatter var nødvendige til den uafbrudte Krig, og Skatterne inddreves med

Persisk Maleri i et Palads i Ispahan. Shah Abbas den Store modtager en indisk Sultan. Abbas herskede i Persien i ca. 40 Aar i Tiden omkring 1600. Han gjorde store Erobringer baade overfor Tyrkerne og overfor de indiske Stormoguler. Han stræbte tillige at fremme sit Riges Kultur. Han gjorde *Ispahan* til Persiens Hovedstad og lod der bygge talrige Moskeer og Paladser.

De Kristnes Stilling. stor Haardhed og Vilkaarlighed. De *Kristne* havde Lov til at beholde deres Religion. De havde deres Patriark i Konstantinopel og deres Bisper rundt om. Men de tilsidesattes i mange Henseender for Muhamedanerne og maatte atter og atter taale Forurettelser af disse. Tyrkerne var langt færre end deres kristne Undersaatter. Deres Magt beroede kun paa deres Hær. *Janitsjarerne.* Dennes bedste Korps var længe *Janitsjarerne*, men dette Korps forfaldt, efterhaanden som dets Medlemmer fik flere Forrettigheder. Til sidst fik de Lov til at gifte sig, og de blev nu ivrige for at sikre deres Børn Adgang til Korpset. Børneudskrivningerne blandt de Kristne hørte derfor efterhaanden op fra Midten af 17. Aarhundrede. Dette blev til Styrkelse for de Kristne, men til Svækkelse for den tyrkiske Stat.

Styrelsen blev efter Solimans Død i det hele slet. Det blev Skik, at Sultanens Arving opdroges i Seraillet uden at lære Rigets Forhold at kende. Og ogsaa Sultanerne selv levede mere og mere tilbagetrukket. *Sultanernes Opdragelse.* Deres Magt var stor, men deres Stilling usikker. Haremssammensværgelser og Janitsjaroprør truede dem ofte. Det var ved Lov udtrykkelig tilladt Sultanerne at begynde deres Regering med at lade deres Brødre dræbe, for at ingen af dem skulde true Statens Ro. De fleste Sultaner benyttede denne Ret, men det forslog ikke. Der var nok af andre, der kunde volde Uro. Nærmest Sultanen stod *Storveziren* som en Art Førsteminister. Som oftest var han den virkelige Hersker, men hans Stilling var altid truet. Tit kostede et Lune hos Sultanen *Storveziren.* eller hans Yndlingshustru Storveziren Livet. Rundt om i Provinserne styrede *Pasjaerne* som halvt uafhængige Statholdere. Tyrkerriget var allerede fra Slutningen af 16. Aarhundrede et Rige i Forfald, hvor frygteligt det end endnu syntes for Evro- *Pasjaerne.* pas Kristne.

Indien og Kina.

I *Indien* skabtes noget ind i 16. Aarhundrede et nyt mægtigt mongolsk Rige. Siden Timurs Tid (I S. 440) havde Mongolriget været opløst i Smaariger. Nu samlede *Baber*, en evnerig og udholdende Erobrer af Timurs Æt, atter en stor Del af Riget og førte derpaa sine mongolske og tyrkiske Skarer paa Krigstog i Indien. Efter et Virvar af Kampe grundlagde *Baber skaber Stormogulens Rige.* han her et vidtstrakt Rige i Gangeslandet, og under hans Efterfølgere udvidedes dette mere og mere. Dog vedblev der nede paa Halvøen at være talrige Smaastater. „*Stormogulens Rige*“ kaldtes i Evropa den mægtige Stat. Men Stormogulernes Magt over det store Rige var altid ringe. Deres mongolsk-tyrkiske Hær var saa faatallig i Forhold til den indfødte Befolkning. De selv var Muhamedanere, det store Flertal af deres Undersaatter Brahmadyrkere. Stormogulerne viste stor Tolerance, og flere af dem var dygtige Mænd med ikke ringe Kultur. Baber har saaledes efterladt sig en Samling interessante Erindringer. Indiens ypperste Bygningsværker er fra denne Tid. Hovedstaden *Delhi* smykkedes med storstilede *Delhi.* Pragtbygninger. Det skønne Fyrstepalads bærer den fordrings-

fulde Indskrift: „Hvis Himlen findes noget Sted paa Jorden, da er det her."

I 17. Aarhundrede anlagdes der i Indien flere og flere evropæiske Kolonier. Det gik tilbage for Portugiserne, men *Goa.* de bevarede dog enkelte Kolonier, hvoriblandt *Goa.* Danskerne *Trankebar.* erhvervede *Trankebar* og nogle Smaakolonier, men fik ikke rigtig noget ud af det. Derimod lagde *Englænderne* allerede ved Midten af 17. Aarhundrede Grunden til deres indiske *Englændernes Kolonier.* Herredømme. De fik Bombay paa Vestkysten, Madras paa Østsiden og Kalkutta oppe i selve Gangeslandet. —

Kina. *Kina* havde under Mongolernes Herredømme (se I S. 442) været i ret stærk Forbindelse med den muhamedanske og *Kejserhuset Ming* kristne Verden. Under Kejserhuset *Ming*, der herskede fra Mongolernes Fordrivelse 1370 til midt i 17. Aarhundrede, afbrødes denne Forbindelse atter. Dog var der i 16. og 17. Aarhundrede noget Handelssamkvem med Portugisere og Hollændere, og det lykkedes Jesuiterne at faa Lov til at oprette en Missionsvirksomhed i Peking.

Japan. I *Japan* var der i 16. Aarhundrede mange indre Kampe, men ved Begyndelsen af 17. Aarhundrede skabtes den Statsordning, der i Hovedtrækkene bestod til det 19. Aarhundrede. *Mikadoens* Magt var ringe. Den virkelige Magt var hos Over- *Shogunerne herskер.* feltherren, *Shogunen.* De forskellige Dele af Riget styredes af en Art Lensmænd, men medens disse i Middelalderen havde været næsten uafhængige, maatte de nu bøje sig i Lydighed for Shogunen. Der herskede som Regel Ro og Orden. Paavirkningen fra Kina var stærk, og det økonomiske og aandelige Liv gik rask fremad. Jesuiterne fik en Tid Indpas ogsaa her, men det endte med, at Japanerne jog dem bort. Hollænderne var de eneste Evropæere, der havde lidt Handelsforbindelse med Japan.

Ludvig XIV's Tid 1643—1715.

Frankrig under Ludvig XIV.

Ludvig XIV var knap 5 Aar, da hans Fader Ludvig XIII døde. Hans Moder overtog Formynderskabet for ham, og hun

lagde al Magt i Hænderne paa Italieneren *Mazarin.* Denne *Mazarin 1643—61.* var Richelieus Elev, ligefrem opdraget af den store Minister til hans Efterfølger. Han var en elskværdig Hofmand og en smidig Diplomat, og han fortsatte med Dygtighed Richelieus Udenrigspolitik. Han sluttede Freden 1648, hvorved Frankrig fik Elsasz, og siden Freden med Spanien 1659, der bragte Frankrig nogle Grænsestrækninger. Ved samme Lejlighed aftaltes det, at Kong Ludvig skulde ægte den spanske Konges Datter.

Indadtil havde Mazarin derimod store Vanskeligheder. Hans Finansstyrelse var endnu slettere end Richelieus, og han besad ikke dennes Myndighed. Mange, der knurrende havde bøjet *Modstand.* Hovedet i Richelieus Dage, rejste sig nu igen til Modstand. Pariserparlamentet og Adelen slog sig sammen mod den fremmede Minister, og der udbrød et formeligt Oprør, kort før Trediveaarskrigen sluttede. Det var ved samme Tid, Cromwell holdt Kong Karl I i Fængsel for snart at lade ham dømme. Mazarin maatte flygte fra Paris og tilsyneladende trække sig tilbage fra Regeringen, men i Virkeligheden bevarede han sin Indflydelse over Dronningen, og han vendte snart tilbage. I nogle Aar kæmpedes der ret haardt mellem de to Partier. Hvert af dem rejste sin Hær. Oprørerne førtes af den berømte *Condé*, men til sidst fik Mazarin *Turenne* over paa sin Side, og nu sejrede de kongelige Tropper. „*La Fronde*" kaldte *Fronden* Mazarins Venner spottende Oprørsbevægelsen efter de Slynger, Paris' Gadedrenge benyttede i deres Lege, men en Tid havde dog Oprøret været alvorligt nok. Pariserne var paa Parlamentets og Adelens Side, og det havde vrimlet med Flyveskrifter og Smædeskrifter ganske som i England. Samlingen af dem fylder 100 store Bind. Men den franske Kongemagt havde fastere Rod i Folket end den engelske, og Oprørerne dreves her ikke frem af den religiøse Iver, der besjælede Englands Puritanere. De fleste af dem tænkte kun paa deres egne personlige Interesser og lod sig ret let stille tilfreds ved gode Løfter. Mazarin brugte den Magt, Sejren gav ham, med Mildhed, og han styrede nu uanfægtet til sin Død 1661. Kong Ludvig var i Mellemtiden blevet erklæret for myndig, da han var 13 Aar gammel, men han saa op til Mazarin og lod ham styre, som han vilde.

Da Mazarin døde, var Ludvig 23 Aar gammel, og han tog *Ludvig XIV.*

nu selv Ledelsen af Regeringssagerne. Han sagde sine Ministre, at efter at han havde mistet Kardinal Mazarin, paa hvem han havde stolet i alle Ting, havde han besluttet at være sin egen Førsteminister. Kong Ludvig hører ikke til Historiens største Skikkelser. Men han havde en god Forstand, han var arbejdsom, udholdende og besjælet af en stærk Følelse af sine Kongepligter. Han forstod ypperlig at vælge sine Hjælpere, og han optraadte med en rolig Værdighed og en sikker Takt, der imponerede alle. I sin Udenrigspolitik fortsatte han i Richelieus Spor men satte Maalet endnu højere. Frankrig skulde være Herskerstaten i Evropa. Alle skulde bøje sig for det, og dets Grænser skulde skydes længere og længere frem. Indadtil faldt det nu af sig selv, at Kongen var enevældig. Det var hans Opgave at anvende Magten til sine Undersaatters Vel, saa Velvære og Retfærdighed kunde herske i hans Lande.

Udenrigspolitik og Krige. Ludvig XIV kom til at føre fire store Krige, 30 af de 54 Aar, han selv ledede Regeringen, blev Krigsaar. De franske Vaaben var oftest sejrrige, men det Overherredømme, Kongen drømte om, vandt han saa lidt som Karl V. Og de lange Krige kostede Frankrig urimelig store Ofre i Menneskeliv og Penge.

Frankrigs Diplomati.

Ludvig raadede over Magtmidler som ingen anden af Tidens Fyrster. Det franske *Diplomati* var det bedste af alle. Allerede i Renæssancetiden var der rundt om i Staterne opstaaet, hvad vi nu vilde kalde et Diplomati. Venedig havde begyndt at holde faste *Gesandter* i fremmede Lande, og snart fulgte de andre Lande Eksemplet, og under Trediveaarskrigen spillede dette Diplomati en meget stor Rolle. Under Richelieus og Mazarins Ledelse var der i Frankrig uddannet en Kreds af Diplomater, som i Raadsnarhed og Smidighed overgik alle deres Modstandere, og under Ludvig XIV vedblev Diplomatiet at være fortrinligt. De franske Gesandter havde en dobbelt Fordel. De var vel forsynede med Penge til at optræde med Pragt og Ødselhed og til at bestikke indflydelsesrige Ministre og Diplomater, og de modtoges overalt som Repræsentanter for en højere Kultur og finere Dannelse. Den store Konges Udsending var i ethvert Land en mægtig og højt anset Mand.

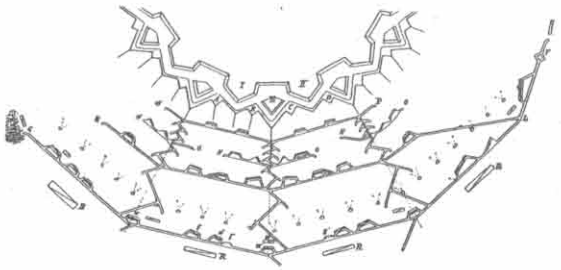
Faste Gesandter.

Men end tungere vejede det, at Frankrigs *Hær* var den

første i Evropa, og at dets *Krigsflaade* kappedes med de største Handelsmagters Flaader. Æren for Hærens Overlegenhed tilkom den haarde men meget dygtige Krigsminister *Louvois* og den højtbegavede Ingeniør *Vauban*, medens Flaadens Udvikvikling skyldtes *Colbert*, den store Leder af Frankrigs indre Styre i den første Halvdel af Ludvig XIV's Regering.

Hær og Flaade.

Louvois, Vauban og Colbert.

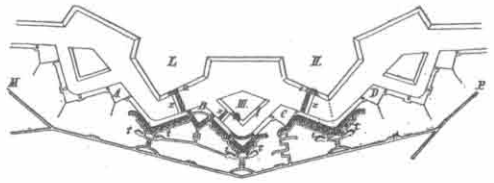

Begyndelsen af Angrebet paa en Fæstning, indtil Anlægget af tredje Parallel. Man anlagde omkring Fæstningen efterhaanden tre „Paralleler" o: Forskansninger, der løb parallelt med Fæstningens Omkreds. De forbandtes ved Løbegrave i Zigzag. Her er G. F. første Parallel, H. L. anden, M. P. tredje. N. O. nogle halve Paralleler, lagt ind mellem de tre Hovedparalleler.

Hæren.

Den franske Hær var nu som under Trediveaarskrigen en *hvervet* Hær. Ordenen var langt bedre end før. Tidligere havde Hærføreren selv ansat Officererne, nu ansattes de af Kongen, og hver af dem fik et bestemt Beløb til Raadighed til at hverve og underholde sine Tropper. De fleste Soldater hvervedes i Frankrig. Dog var der endnu talrige fremmede Lejetropper, især tyske og schweiziske. Der oprettedes faste Militærmagasiner, hvorfra Hæren forsynedes med Vaaben, Klæder og Proviant. *Uniformer* indførtes, de første *Kaserner* byggedes, der kom *militære Hospitaler*, og for Veteranerne opførtes i Paris *Invalidehotellet* for at „de, som frivillig har udsat deres Liv og givet deres Blod for Monarkiets Forsvar og Bevarelse, selv kan nyde den Ro, de har sikret andre Undersaatter." Vauban forbedrede højlig Hærens Vaaben. Han opfandt *Bajonetten*. Først anbragtes denne i selve Geværløbet, saa man maatte tage den af for at kunne skyde, siden fandt man paa at anvende Bajonetter med Knæ, saa de kunde blive siddende paa ogsaa under Skydningen. Artilleriet og Ingeniørkorpset forbedredes meget, og Vauban var den uovertrufne Mester i Anlæg af *Fæstninger* og i *Belejringskunsten*. Hans Forsvars- og Angrebsmetoder fulgtes, indtil

Magasiner. Uniformer, Kaserner, Hospitaler.

Angrebet paa en Fæstning efter Anlæget af tredje Parallel. M. P. er tredje Parallel. tt fremskudte Forskansninger, der kaldtes Couronnement. xx er Overgange over Graven. a. c. Brescher i Fæstningsmuren.

Fæstningsanlæg og Belejringskunst.

det riflede Skyts i den nyeste Tid skabte helt nye Forhold. „En By, der belejres af Vauban, er taget, en By, der forsvares af Vauban, er uindtagelig", hed det. Han indtog 53 Fæstninger, byggede 33 nye og ombyggede 300 gamle. Hæren forøgedes til et Par Hundred Tusind Mand, langt mere end Trediveaarskrigens store Hære.

Flaaden var forfaldet under Richelieu og Mazarin, saa den næsten maatte nyskabes af Colbert. Den faldt i to skarpt sondrede Dele. Paa Atlanterhavet havde man høje *Sejlskibe* med talrige Kanoner som Englændernes og Hollændernes, paa Middelhavet lave *Galejer*, der roedes af Galejslaver. Det var aldeles overvejende Forbrydere, der anvendtes dertil, og deres Tilværelse var frygtelig. Det var vanskeligt at faa nok, og det hændte, at man beholdt Forbrydere langt ud over den Tid, de var dømt til, blot for at have Mandskab til Galejerne. En Gang ser man saaledes en Tilsynsmand skrive til Colbert om en Galejslave, der er dømt til 5 Aars Straf: „Da han nu har været paa Galejerne 14 Aar ud over sin Tid, kunde man af Naade skænke ham Friheden, hvis det er Deres Højhed behageligt." Tit købtes Forbrydere i Udlandet for at trælle paa Galejerne.

Sejlskibe og Gøjer.

Krigen for „Dronningens Rettigheder" 1667—68.

Ludvigs første Krig blev Krigen for „*Dronningens Rettigheder*" (1667—68). 1665 var Filip IV af Spanien død, efterfulgt af sin Søn Karl II. Ludvig var gift med Filips Datter, og han paastod nu, at han havde Ret til de spanske Nederlande. De franske Hære erobrede let Belgien, men saa sluttede England, Holland og Sverige sig sammen til en *Trippelalliance* mod Frankrig. Ludvig veg tilbage for en Kamp med dem alle og nøjedes med nogle Grænsefæstninger.

Trippelalliancen.

Kong Ludvigs Vrede vendtes mod *Hollænderne*. Det var deres Skyld, mente han, at Trippelalliancen var kommet i Stand. Og desuden var de farlige Konkurrenter i Handel og Industri og gjorde stadig Indvendinger mod de franske Toldlove. Ja ikke nok dermed: det lille Lands frittalende Aviser drev altid Spot med „den store Konge". Der levede i Holland en politisk og religiøs Uafhængighedsaand, der var Kong Ludvig højst frastødende. Det lykkedes ham at faa baade England og Sverige paa sin Side, og 1672 begyndte han den *hollandske Krig* (1672—79). Hundredtusind Franskmænd rykkede ind over Hollands Grænser. De fandt først kun ringe Modstand. I Holland styrede Købmandspartiets kloge Leder *Jan de Witt*. Han havde holdt Flaaden i ypperlig Stand, og den havde i Admiral *Ruyter* en fremragende Fører. I Halvtredserne havde man udholdt Kampen mod Cromwells England (se S.

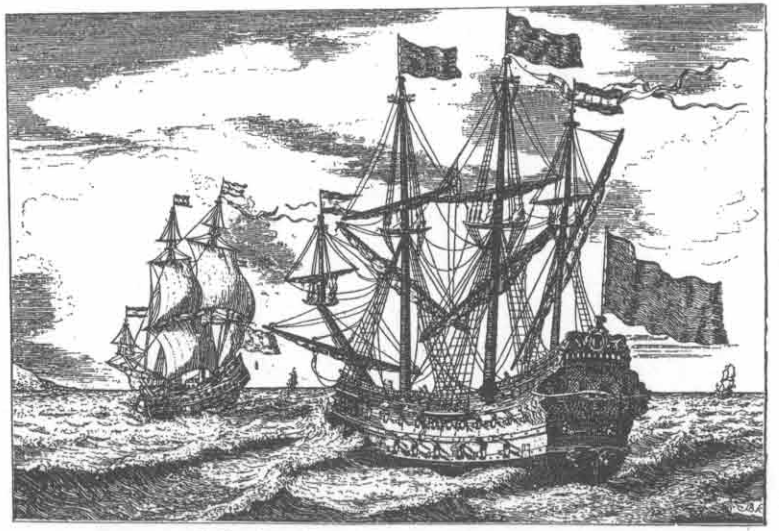
Den hollandske Krig 1672—79.

Jan de Witt.

Ruyter.

104), og i en ny Søkrig med Englænderne i 60'erne sejrede Hollænderne. Men til Lands var Forsvaret meget forsømt. Man overdrog Anførselen til den unge Prins *Vilhelm af Oranien*, og han viste sig overmaade dygtig. Han blev fra nu af Ludvig XIV's store Modstander baade som Hærfører og Diplomat. Standse de franske Hære ved Vaaben kunde man ikke, men saa greb man til det gamle Middel: at sætte store Dele af Landet under Vand. Under den almindelige Op-

Vilhelm af Oranien.

Hollandske Krigsskibe i 17. Aarhundrede.

hidselse myrdede en Pøbelhob Jan de Witt, og Prins Vilhelm af Oranien samlede nu hele Magten i sin Haand. Det lykkedes ham snart at finde Hjælpere. Spanien, Kejser *Leopold* af Østrig og Brandenburg sluttede Forbund mod Frankrig, og samtidig trak England sig ud af Krigen. Ogsaa Danmark sluttede sig siden til Frankrigs Fjender dog kun for at kæmpe med dets Forbundsfælle Sverige. Franskmændene forlod nu Holland, og Krigen førtes i de følgende Aar mest i Belgien og i Rhinegnene. De franske Hære sejrede Gang paa Gang under Anførsel af Condé og Turenne, og selv efter at Turenne var faldet og Condé blevet syg, fulgte Sejren de franske Vaaben. „Prinsen af Oranien", hed det spottende, „kan rose sig af een Ting: der findes ikke nogen General,

Forbund mod Frankrig.

der i saa ung en Alder har opgivet saamange Belejringer og tabt saa mange Slag som han." Selv til Søs sejrede de franske Flaader, og Ruyter faldt. Men bestandig rejste de talrige Fjender nye Hære, og Ludvig indsaa efter nogle Aars Kamp, at det var det klogeste at søge Fred. 1678 sluttede han Fred først med Holland, derpaa med Spanien. Hollænderne beholdt deres Land, men Spanierne maatte afstaa Franche Comté og nogle Fæstninger ved Frankrigs Nordgrænse. Næste Aar fulgte Freden med de andre Magter uden at bringe nogen Fordel af Betydning.

Fredsslutningen 1678–79.

De mange Sejre og den forholdsvis gunstige Fred forøgede Ludvigs Overmod, og i de følgende Aar bemægtigede han sig det ene Stykke Land efter det andet ved den tyske Grænse, under Paaskud af, at det var Provinser, der hørte til de Lande, som i 1648 var afstaaet til Frankrig. Blandt det saaledes inddragne var Strassburg. Da Kurfyrsten af Pfalz døde, gjorde Ludvig Fordring paa en Del af hans Lande for en pfalzisk Prinsesse, der var gift med hans Broder. Følgen blev den *pfalziske Arvefølgekrig* (1688—97). Kejser Leopold, Holland og Spanien sluttede sig sammen mod ham, og da Vilhelm af Oranien nu blev Konge af England, førte han ogsaa dette Land ind i Rækken af Frankrigs Modstandere. Franskmændene sejrede oftest, nu som i den foregaaende Krig, men deres Modstandere kunde stadig forny deres Hære, og Pengeofrene blev i Længden Frankrig for store. Ved Freden 1697 beholdt Ludvig Strassburg men gav ellers det meste tilbage af det, han havde taget siden 1679.

Strassburg inddrages.

Den pfalziske Arvefølgekrig 1688—97.

Faa Aar derefter fulgte den *spanske Arvefølgekrig* (1701—1713). Spanien gik under *Karl II's* svage Styrelse vedblivende jævnt tilbage. Kong Karl var barnløs, og længe før hans Død var der stor Strid om Arven efter ham. Ludvig XIV og Leopold I var begge Sønner af spanske Prinsesser, to Søstre, af hvilke den ældre var Ludvigs Moder, den yngre Leopolds, og Leopold var desuden Overhoved for den yngre habsburgske Linje. Ludvig vilde give de spanske Lande til sin Sønnesøn *Filip af Anjou*, Leopold vilde give dem til sin yngre Søn *Karl*. I Spanien stredes det franske og det østrigske Parti hæftig. Det første sejrede, og kort før sin Død testamenterede Kong Karl sine Lande til Filip af Anjou.

Den spanske Arvefølgekrig 1701—13.

Filip blev da Spaniens Konge. Men Leopold og Vilhelm af Oranien sluttede sig sammen for at hindre det, og til dem sluttede sig siden Portugal, Savoyen og flere tyske Stater. Ludvig havde kun et Par tyske Smaastater paa sin Side, og Spaniens Stridskræfter var beskedne. Selv raadede han over en mægtig Hær, og denne havde endnu fremragende Generaler, først og fremmest *Villars*, men blandt de andre Generaler var der flere, som var lidet duelige. Og Modstanderne havde to ypperlige Førere i Englænderen *Marlborough* og Kejserens Hærfører *Eugen af Savojen*. Krigen førtes baade i Nederlandene, Tyskland, Italien og Spanien. Det første Par Aar havde Franskmændene Overtaget. Men saa lykkedes det Eugen og Marlborough at forene deres Hære mod en fransk Hær, der under et Par lidet dygtige Generaler var trængt langt ind i Tyskland. Ved *Blindheim* og *Hochstädt* led Franskmændene et frygteligt Nederlag. Fra nu af trængtes de mere og mere tilbage, og til sidst maatte de forsvare deres eget Land, forjagne baade fra Nederlandene og Italien. Selv i Spanien truedes Filips Magt af østrigske og engelske Hære.

Forbundet mod Frankrig.

Marlborough og Eugen af Savojen.

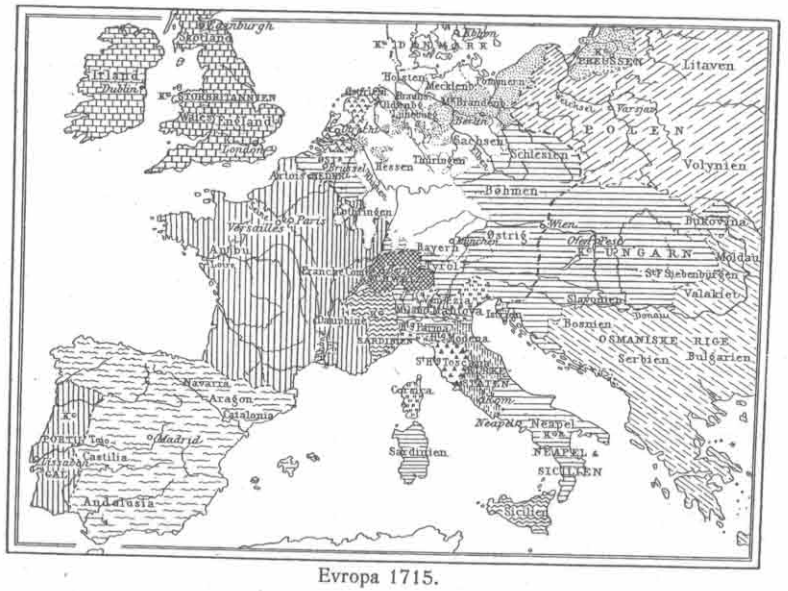
Blindheim og Hochstädt.

Til Krigsulykkerne kom Misvækst i Frankrig og en usædvanlig haard Vinter 1708—09, den samme Vinter, der i Rusland blev til Ulykke for Karl XII. Kong Ludvig, der nu var en gammel Mand tilbød, dybt nedbøjet, Fjenderne Fred. Men de krævede, at han skulde hjælpe med til at forjage Filip fra Spanien, ja at han skulde afstaa fransk Land. Da afbrød han Forhandlingerne. Et bevæget Opraab kaldte Folket til en sidste Anstrengelse, og *Villars* kunde snart føre 90000 Mand mod de 120,000, hvormed Eugen og Marlborough søgte at trænge ind i Frankrig. Ved *Malplaquet* kom det 1709 til Krigens blodigste Slag. Fjenderne beholdt Valpladsen, men deres Tab var dobbelt saa stort som Franskmændenes. „Hvis Gud viser os den Naade at lade os tabe endnu et saadant Slag, kan Deres Majestæt gøre Regning paa, at Fjenderne er fortabte", skrev Villars til Kongen. Krigen gik nu ligesom i Staa, og snart skiftede de politiske Forhold i England. Vilhelm var død kort efter Krigens Udbrud, og nu blev Marlborough, der siden havde ledet Englands Politik, styrtet. Fredspartiet kom derved til Roret i England. Ogsaa Leopold var død, og faa Aar derefter havde hans ældste Søn fulgt ham i Graven, saa *Karl* var

Malplaquet 1709.

blevet Kejser. Dermed formindskedes de andre Magters Lyst til ogsaa at se ham som Konge i Spanien, og 1713 kom det til Freden i *Utrecht*. Kun Kejser Karl vilde ikke gaa ind paa den, men da hans Hære nu begyndte at tabe, underskrev dog ogsaa han Freden det følgende Aar. Fredsbetingelserne blev, at det spanske Rige skulde deles. Filip af Anjou fik Spanien med dets Besiddelser udenfor Evropa. Kejser Karl fik Neapel, Sardinien og Majland samt Belgien. Hertugen af

Utrechtfreden 1713.

Evropa 1715.

Savojen, der i Forvejen havde Piemont, Savojen og Nizza, fik Sicilien. England fik Gibraltar og nogle franske Besiddelser i Nordamerika.

Kong Ludvig havde ikke naaet sit Maal, men Kampen var dog endt uden det store Nederlag, det en Tid saa ud til, og Bourbonerne herskede fra nu af ogsaa i Spanien. Men dette Resultat var dyrekøbt. Ofret af Menneskeliv og af Penge var overmaade stort, og Frankrig var frygtelig udmattet ved Kampene. Da Kong Ludvig døde to Aar senere, følte det af alle som en Befrielse. Man haabede, at der nu skulde følge en Fredens Tid efter de tunge Krigsaar, der igen havde brudt saa meget ned af det, som var bygget op i den store Konges første Tid.

Indre Styrelse. Ludvig XIV's Overtagelse af Styrelsen bragte den endelige Gennemførelse af den fuldstændige Enevælde. Saalænge det var en Minister, oven i Købet af fremmed Nationalitet, der styrede, var der endnu Uro. Anderledes nu, da Kongen selv tog Tøjlerne. Alle bøjede sig i Ærbødighed for ham, og de allerfleste gjorde det med Glæde. Der herskede i alle Klasser Tilfredshed med, at der nu omsider kom Ro og Orden. Alle Indskrænkninger i Kongemagten fjernedes. Rigsstænderne sammenkaldtes selvfølgelig ikke. Provinsstænderne blev ved at bestaa i de Provinser, hvor de fandtes, men de fik meget lidt at sige. Parlamenterne maatte finde sig i uden Indvending at indregistrere enhver Forordning, Kongen tilstillede dem.

Den fuldstændige Enevælde.

Kongen styrer personlig.

Medalje 1664. Der staar: Nec pluribus impar, ɔ: Den formaar at oplyse endnu flere Kloder.

L'état c'est moi.

Kong Ludvig havde den stærkeste Følelse af sin Magt og Ret som Konge. Man plejer at fortælle, at han sammenfattede sin Opfattelse i Sætningen „*L'état c'est moi*" (Jeg er Staten). Han har ikke udtalt denne Sætning, men den svarer godt nok til hans Tankegang. I en Slags Lærebog i Herskerkunsten, som han siden skrev for sin Søn, udvikler han sine Ideer om Kongemagten. Denne hviler paa Guds Vilje, siger han. Han er Konge af Guds Naade og kun ansvarlig overfor Gud. Og han er enevældig Hersker: „Den, som har givet Menneskene Konger, har villet, at man skal bøje sig for dem som for hans Stedfortrædere og har forbeholdt sig alene at dømme dem." „Der gives ingen Grundsætning, der er klarere fastslaaet ved den kristne Lære end Undersaatternes Pligt til ydmyg Underkastelse under deres Foresatte." „Kongen repræsenterer hele Nationen, medens hver Person kun er et enkelt Individ. Følgelig hviler al Magt i Kongens Haand, og der kan ikke findes nogen anden Magt i Landet end den, han skaber." „Der er visse Tilfælde, hvor vi saa at sige udfylder Guds Plads, saa vi synes at have Del i hans Viden saa vel som i hans Myndighed." „Det er Hovedets Opgave at overveje og beslutte, de øvrige Lemmers Opgave er kun at udføre de Ordrer, de modtager." Det samme er Forholdet mellem Kongen og Folket. Men med Magten følger Pligterne. Det er Kongens Opgave at tjene Folkets Vel af al sin Evne uden at sky selv anstrengt Arbejde.

Konge af Guds Naade.

Kongen og Gud.

Kongens Pligter.

„Det er ved Arbejdet, man hersker, det er for det, man hersker, og det er Utaknemmelighed og Frækhed mod Gud, Uretfærdighed og Tyranni mod Menneskene at ville have det ene uden det andet."

I den første Del af Ludvig XIV's Regering var den indre Styrelse meget god. Fra 1661 til 1683 stod ved hans Side den baade kloge og energiske *Colbert*. Han hørte, som de fleste af Ministrene, til en velstaaende Borgerfamilje, og han var en nøgtern Mand med stærk Sans for Orden og Ro og for Næringslivet. Han udviklede videre det *Embedsmandsstyre*, som allerede Richelieu havde ført saa langt frem. Der kom faste Intendanter i alle Provinser, de fik underordnede Embedsmænd til at hjælpe sig, og de fik Paalæg om at øve den nøjeste Kontrol med alt, hvad der skete, og altid være paa Færde for at hævde Retfærdigheden og fremme Næringslivet. Retsplejen forbedredes meget. Der kom nye samlede Love, baade Straffelove og Proceslove. Frankrig fik sin *Code Louis*, som Danmark lidt senere fik Kristian V's „Danske Lov," dog mindre omfattende. Gamle Taabeligheder som *Hekseprocesserne* hørte nu op, og med fast Haand hævdedes Retten overfor Adelsmændene, der hidtil tit og ofte havde sat sig ud over Lov og Ret. Dog beholdt Retsplejen sine store Svagheder. Pladserne i de kongelige Domstole købtes eller gik i Arv nu som før, og ved Siden af de kongelige Domstole fandtes ude paa Godserne endnu adelige Domstole. Og gammel Vilkaarlighed i Retsplejen vedblev at bestaa; overfor Folk, som Kongen vilde tillivs, eller som han fandt det nyttigt at tildele en vis Straf, anvendtes *Lettres de cachet*. Enhver kunde uden videre sættes i Arrest efter Kongens Ordre, og han blev da siddende, til Kongen lod ham slippe løs igen. Kongen og hans Ministre fandt denne Fremgangsmaade yderst bekvem. Det hele gik jo hurtigere og lettere, end hvis man skulde føre en lang Proces. Og tit kunde man paa denne Vis ramme Folk, som det ikke var let at faa Dom over.

Colbert 1661–83.

Embedsmandsstyre.

Faste Intendanter.

Code Louis.

Hekseprocesserne hørei op.

Dommerstillinger købes.

Adelige Domstole.

Lettres de cachet.

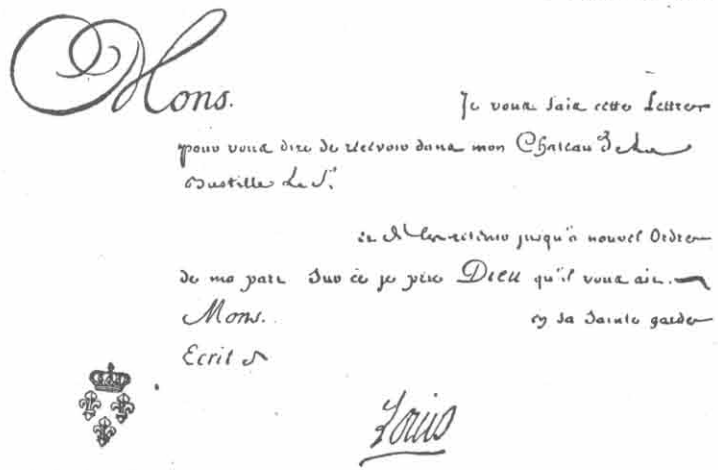
Lettres de cachet anvendtes i de forskelligste Tilfælde. De brugtes som politisk Magtmiddel. Var der en Adelsmand, som intrigerede mod en Minister, der havde Kongens Øre, saa kunde han blive anbragt i Fængsel. Fremmede Spioner, opsætsige Skribenter og urolige Hoveder, der talte ilde om Regeringen, kunde rammes paa samme Maade. Mest omtalt blandt disse Statsfanger er „Manden med Jernmasken". Det var en italiensk Diplomat, der var kommet

Lettres de cachet's Anvendelse.

„Manden med Jernmasken".

Kong Ludvig paa tværs. Han blev fanget paa Savojens Grund og for ikke at faa Vanskeligheder med Savojen hemmeligholdt man hans Fængsling. Han fik en Fløjlsmaske for Ansigtet, hvilket har givet Anledning til Sagnet om Jernmasken. Men ogsaa paa mange andre Maader brugtes Lettres de cachet. De ramte Protestanter og andre Kættere, der skulde omvendes, Hasardspillere, forføreriske Damer, der antoges at ødelægge Ungdommen o. s. v. Og endelig brugtes de som en Art Opdragelsesmiddel. Forældre, der ikke kunde holde Styr paa deres Børn, kunde faa dem sat i Arrest ved en

Som Opdragelsesmiddel.

Lettre de cachet. Der staar: Hr. — Jeg udsteder dette Brev til Dem for at paalægge Dem at modtage og indsætte i min Borg Bastillen Hr. . . . . og beholde ham der, indtil De derom faar anden Befaling af mig. Hvorefter jeg beder Gud have Dem i sin hellige Varetægt.

Ludvig.

kongelig Ordre. Forurettede Ægtefæller paakaldte dem mod den skyldige Mand eller Hustru. Ja, det kunde hænde, at Børn kunde faa deres Fader eller Moder arresteret, naar de angav, at de førte et usømmeligt Liv eller satte Formuen overstyr. Ordrerne underskreves af Kongen og medunderskreves af en Minister. Det kunde hænde, at Intendanterne og andre høje Embedsmænd fik udleveret nogle underskrevne Arrestblanketter med Navnet paa den, der skulde arresteres, *in blanco*, men dette var dog sjældent. Naar Privatfolk vilde have deres Paarørende arresteret undersøgtes det oftest ret indgaaende, om der var Grund dertil. Men ofte hændte det dog, at en indflydelsesrig Mand skaffede sig et lettre de cachet mod en Slægtning eller Uven uden nogensomhelst rimelig Grund. Behandlingen i Fængslerne var meget forskellig. Statsfangerne anbragtes oftest i *Bastillen*, en gammel midderalderlig Borg i Paris. De omgaves her med en vis Hemmelighedsfuldhed. Soldater og Portnere maatte f. Eks. vende Ansigterne bort, naar de førtes ind i Fængslet. Men

Bastillen.

Forholdene, hvorunder de levede, var ikke særlig slette. Fornemme Folk havde hele Smaalejligheder at bo i, andre nøjedes med et Værelse, undertiden stort og bekvemt, undertiden snævert og ubehageligt. I Kælderne fandtes mørke, fugtige Fangehuller, hvor opsætsige Fanger kunde hensættes. De andre Fængsler var meget forskellige, nogle ret bekvemme, andre usle og usunde som de Fængsler, hvori almindelige Forbrydere anbragtes. Undertiden anvendtes Lettres de cachet ogsaa til at *forvise* en Mand, ɔ: forbyde ham at leve ved Hoffet og give ham Ordre til at opholde sig paa sine Godser eller et andet bestemt Sted i Landet.

Finanserne. *Næringsvejene.* *Merkantilisme.* *Ædle Metaller.* *Handel og Industri, mindre Landbrug.* *Staten Formynder.* *Beskyttelsestold.* *Monopoler.* *Kolonier.*

Colberts Hovedopgave blev at bringe Orden i *Finanserne* og at ophjælpe *Næringsvejene*. Begge Dele lykkedes. Der kom Balance mellem Indtægter og Udgifter, og der opnaaedes en overordenlig stærk Fremgang i Næringslivet. Colbert fulgte her de Teorier, der sædvanlig betegnes med Ordet *Merkantilisme*. Disse gik i Hovedtrækkene ud paa følgende: Et Lands Rigdom bestaar først og fremmest i de kontante Penge og ædle Metaller, det ejer. Det gælder da at drage disse til sig fra Udlandet. Dertil tjener Handel, drevet med egne Skibe, og en Industri der ikke blot kan forsyne Landet selv med Varer men ogsaa frembringe et Overskud af Varer til at udføre til Udlandet. Mindre betyder Landbruget, hvis Produkter oftest fortæres i Landet selv. Staten bør da især tage sig af Handel og Industri. Den maa gøre sig til Formynder for Forretningsfolk, da disse som Regel kun daarlig forstaar deres Interesser. Ved Pengetilskud og Monopoler skal man fremme Fabriksanlæg. Staten skal give Regler for Forholdet mellem Mestre og Svende og bestemme Arbejdslønnen og Varernes Pris. Ved Beskyttelsestold, om fornødent ved Indførselsforbud, skal fremmede Varer holdes ude af Landet. Handelen skal fremmes ved Oprettelse af Handelsselskaber med Monopol paa at drive Handel paa bestemte Egne og, om det behøves, støttede ved Pengetilskud. Man skal skaffe sig Kolonier for derfra at hente de Varer, Landet ikke selv frembringer. Andre Landes Handel og Industri skal man søge at skade. „Handelen er en Pengekrig", sagde Colbert, og han sammenlignede sine Handelskompagnier med Hære.

Lige fra Renæssancetiden havde denne Opfattelse foresvævet Fyrster og Statsmænd, men først Colbert satte det hele rigtig i System. Han indførte høj Beskyttelsestold, han oprettede Haandværksskoler, og han kaldte dygtige fremmede Haandværkere til Landet,

Nye Industrigrene.

især fra Venedig og Holland. Store Fabriker anlagdes. Franske Møbler, Glas og Porcellænsvarer, Kniplinger og Gobelinstapeter blev hurtig navnkundige. Overalt traadte Regeringen frem som Hjælper og Leder. Før havde hvert Lav sine Regler, som de fleste Lav havde skabt sig nogenlunde paa egen Haand. Nu kom der visse fælles Regler, som alle Lavene skulde følge. Regeringen vaagede som en Art faderligt Forsyn over det hele. Men ogsaa paa anden Maade gavnede Colbert Omsætningen. Han ophævede talrige Afgifter, som før havde lagt Hindringer i Vejen for Transporten fra Provins til Provins, lod Landevejene forbedre og Kanaler anlægge. Saaledes sattes Middelhavet og Atlanterhavet i Forbindelse ved en lang Kanal gennem det sydlige Frankrig.

Fælles Lavsregler. *Landeveje og Kanaler.*

Kanada. *Louisiana.* *Negerslaverne.* *Forindien.* *Franskmændene uvillige til at kolonisere.*

Med særlig Iver tog Colbert sig af de franske Kolonier. Kolonierne i *Kanada* begunstigedes paa alle Maader. Franske Opdagere drog herfra ned langs Missisippi og anlagde der den nye Koloni *Louisiana*. Det saa saaledes ud til, at Franskmændene i Nordamerika skulde skabe sig et mægtigt Kolonirige, medens Englænderne kun fik en smal Strimmel langs Kysten. Overfor Indianerne optraadte Franskmændene helt anderledes fredelig og velvillig end Englænderne. De søgte at omvende og civilisere dem, og for enkelte Stammers Vedkommende lykkedes det nogenlunde. Paa de vestindiske Øer anvendtes dog *Negerslaver* som i andre evropæiske Kolonier, og de behandledes med samme Haardhed. Ogsaa ovre i *Forindien* begyndte nu franske Kolonianlæg. Men der blev aldrig noget videre ud af disse franske Forsøg. Det var saa faa Franskmænd, der frivillig forlod deres eget Land, og da Huguenotterne var fordrevne, tillod man dem lige saa lidt at bo i Kolonierne som i Moderlandet. Og dertil kom, at den franske Regering hjemmefra vilde bestemme om alt muligt ogsaa i Kolonierne. Lignende Regler, som gjaldt i Frankrig, overførtes saaledes paa Kanada, hvor de slet ikke passede. I Modsætning hertil styrede de engelske Kolonier sig saa nogenlunde selv og indrettede sig hvert Sted efter Forholdene. Ogsaa Landbruget tog Colbert sig af, skønt det interesserede ham mindre.

Folketallet o. 20 Millioner ved Colberts Død, 18 ved Kongens Død.

Det lykkedes virkelig Colbert at bringe Fart i det franske Næringsliv, og Folketallet voksede hurtig. Efter Statistikernes Beregninger naaede det nu op over 20 Millioner. Men da Colbert døde 1683, fandt Ludvig ikke nogen dygtig Mand at sætte i hans Sted. Og end værre var det, at Krigsbyrderne nu voksede ganske urimelig. Følgen blev en Standsning af Næringsvejenes Fremgang, ja snart en betydelig Tilbagegang. Ogsaa Folketallet gik tilbage. Det antages, at det ved Kongens Død var gaaet ned til 18 Millioner.

Ludvig XIV og Kirken.

Til stor Ulykke for Landet blev det ogsaa, at Ludvig XIV efter Colberts Død brød med den *religiøse Tolerance*, som

Henrik IV havde ført til Sejr. Da Paven blandede sig i den franske Kirkes Forhold, viste Kongen ham hvast tilbage, og han lod den franske Gejstlighed vedtage en *gallikansk Erklæring*, der skarpt hævdede den galliske Kirkes Selvstændighed overfor Paven og nægtede denne al Ret til at blande sig i verdslige Spørgsmaal. Men ikke mindre ivrig var Kongen for at hævde den katolske Kirkes Magt i det franske Folk. Det var ham i højeste Grad imod, at der i hans Rige fandtes Mennesker, som havde en anden Tro end han selv. Allerede i Colberts Tid fortrædigede han atter og atter *Huguenotterne*, medens Colbert beskyttede dem, overbevist om deres store Betydning for Handel og Industri. De var endnu ret talrige, vistnok over 1 Million, og mange af dem var dygtige Forretningsfolk. Saa snart Colbert var død, begyndte Kongen, ivrig opfordret dertil af Gejstligheden, en stor Forfølgelse af Huguenotterne. Mange kastedes i Fængsel, hos andre indkvarteredes raa Dragoner med den Opgave at omvende dem. Og 1685 ophævedes selve *Nantesediktet*. Voksne Huguenotter fik endnu Lov til at beholde deres Tro, men de maatte ikke holde Gudstjeneste; Børnene skulde alle opdrages til Katolicismen. De huguenottiske Præster skulde omvende sig eller forlade Landet; andre Huguenotter maatte ikke udvandre. Trods Forbudet flygtede de dog i Mængde. Rimeligvis forlod flere Hundredtusind Landet. De gik især til Schweiz, Holland, England og Brandenburg. Ogsaa til Danmark kom en Del. Det blev et uhyre Tab for fransk Næringsliv, og det blev en stor Fordel for Frankrigs Medbejlere, der lærte overmaade meget af dem. De fleste af de Huguenotter, der blev tilbage, holdt i Stilhed fast ved deres Tro. Ved Begyndelsen af den spanske Arvefølgekrig kom det til en hæftig Opstand af de huguenottiske Bønder i *Cevennerne*. Det kostede store Anstrængelser at slaa den ned, og den franske Krigsførelse svækkedes meget derved.

Den gallikanske Kirke.

Huguenotterne over 1 Million.

Nantesediktet ophæves 1585.

Huguenotternes Udvandring.

Opstand i Cevennerne.

Ogsaa mod afvigende Retninger indenfor den katolske Kirke optraadte Ludvig XIV med stor Strenghed. Dette gælder især *Jansenisterne*. Jesuiterne havde sat igennem, at den katolske Kirke helt sluttede sig til Læren om den frie Vilje, medens dens Stilling dertil før havde været noget uklar. Dette førte til en kraftig Indsigelse af en nederlandsk Biskop ved

Jansenisterne.

Navn *Jansen*, som ivrig hævdede Augustins Lære om den bundne Vilje, Arvesynden og Frelsen ved Guds Naade. I borgerlige Kredse i Frankrig fandt denne Opfattelse stærk Tilslutning. Der opstod en Art *jansenistisk Sekt* af trosivrige Folk, som lagde Hovedvægten paa et strængt moralsk Liv. De blev som en Art franske Puritanere, men regnede sig selv for Katoliker. Ludvig bekæmpede dem ivrig men uden Held.

Jansen.

Hofliv og Folkeliv. Ludvig XIV skabte om sig et *Hofliv*, der overgik alt, hvad man ellers kendte i de Tider. Han var selv Hoflivets Midtpunkt. Dronningen deltog kun lidet deri. Hun foretrak at leve i tilbagetrukken Ro. Derimod indtog Kongens Elskerinder, en efter en, en ejendommelig fremtrædende Plads. Det var skønne og kloge Damer af den fornemste Adel. De præsenteredes højtidelig ved Hoffet, de fik en næsten officiel Stilling ved dette, og baade de og deres Børn overøstes med Gaver. Da Dronningen døde, ægtede Kongen hemmelig en aldrende Dame af borgerlig Æt, Mme *Maintenon*. Hun var klog og vindende, og hun blev hans Trøster i Nederlagsaarene. Kongens mange Kærlighedseventyr hørte nu op, men Mme Maintenon bidrog meget til at gøre det før saa glade Hofliv trist og stivt. Hun var en ivrig Tilhænger af Jesuiterne og opmuntrede Kongen til Forfølgelse af alle deres Fjender.

Hofliv.

Mme Maintenon.

Kong Ludvig opstiller i sine Formaninger til sin Søn en hel Teori om Fyrstens Stilling til sine Elskerinder. „Da Fyrsten altid burde være et fuldendt Dydsmønster", siger han, „vilde det være godt, om han kunde undgaa de Svagheder, der er fælles for den øvrige Menneskehed", men da dette nu en Gang er umuligt, maa han i hvert Fald holde sig to Regler for Øje: „Den første er, at den Tid vi anvender til Kærlighedseventyr aldrig maa tages paa Bekostning af vor Kongegerning, den anden er, at vi, selv naar vi skænker vort Hjærte bort, maa bevare det fuldstændigste Herredømme over vor Forstand." Han tillod da heller ikke sine Elskerinder at øve nogen Indflydelse paa Statens Sager. Kun Mme Maintenon havde lidt Indflydelse.

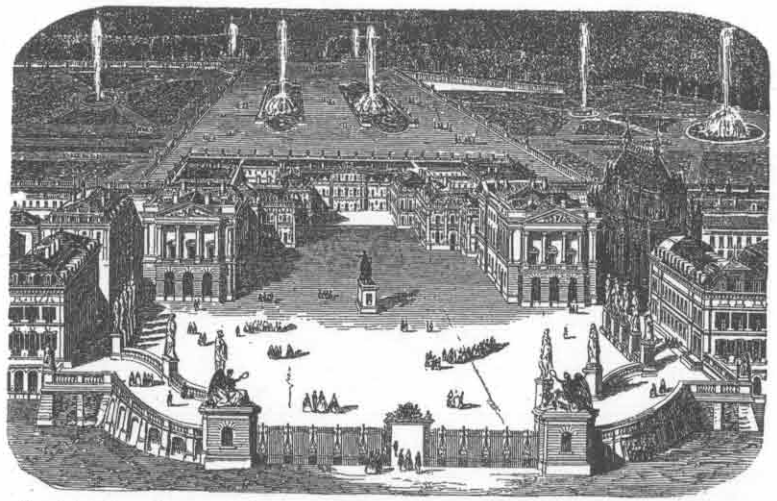
Ludvig kunde ikke lide Paris. Der var saa megen Uro og saa mange Mennesker. Den store By havde sit eget Liv. Kongen og Hoffet forsvandt ligesom i Mængden. Til stor Harme for Colbert forlod han derfor det gamle Kongeslot *Louvre* i Paris og skabte sig et Par Mil fra Hovedstaden i *Versailles* et mægtigt Slot omgivet af vidtstrakte Haver. Og

Ludvig XIV og Paris.

Versailles.

snart skød en hel Hofby op omkring Slottet. Tusinder af Tjenere og Soldater fulgte jo Kongen dertil, og inden længe byggede Frankrigs Adelsmænd og høje Prælater sig Palads ved Palads derude for at være Kongen saa nær som mulig.

Slottet. Slottet i Versailles er mægtigt og imponerende, og især det indre var udstyret med ødsel Pragt. Den prægtigste af Salene var Spejlgalleriet, 220 Fod lang, 30 Fod bred, 40 Fod høj. Overalt smykkedes Salene med Malerier, hvoraf en meget stor Del skildrede Kong Ludvigs Sejre. Hyggeligt og bekvemt var Slottet ikke. Om Vinteren

Slottet i Versailles med den store Forgaard foran og de udstrakte Haver bagved. Slottets Hovedfaçade vender ud til Haven.

frøs man bitterlig i de store Sale, som de ufuldkomne Kaminer kun daarlig kunde opvarme. Paa den ene Side af Slottet laa store, smukke Haver med brede regelmæssige Alleer med klippede, symetrisk ordnede Buske og Træer. En Overflødighed af Springvand, Fontæner og Statuer prydede Haverne. Det er den nye regelrette *franske Havestil*, der her skabes. Titusinder af Arbejdere beskæftigedes en lang Aarrække igennem med disse Anlæg, og Udgifterne beregnes til 600 Mill. Fr. Kongen omgav sig herude med et Par Tusind Hoffolk af alle Grader fra højfornemme Kardinaler og Hertuger til Lakejer og Kuske. En lignende Styrke tjente Dronningen og Prinserne. Dertil kom en Livvagt paa en halv Snes Tusind Mand. Rigets fornemme Slægter strømmede til Versailles med deres Tjenere i saa stort et Tal, at Byen snart talte et halvt Hundred Tusind Indbyggere.

Den franske Havestil.

Hofetikette. En streng *Hofetikette* i spansk Stil om end aldrig saa stiv som

den spanske herskede i Versailles. Naar Kongen stod op eller gik i Seng, skete det under Iagttagelse af Ceremonier saa omstændelige, at Opremsningen deraf i Tidens Hof- og Statskalender fylder 50 Sider. Kongens første Kammertjener sov i hans Værelse og vækkede ham hver Morgen til bestemt Tid. Derefter kaldtes Prinserne og og et halvt Hundrede fornemme Hoffolk ind. I deres Nærværelse stod Kongen ud af Sengen og fik en Slobrok paa. Derpaa indlodes et nyt Hold. Kongen tog Sko paa, og endnu et Hold fulgte. Han vaskede sig, og der indlodes atter et Hold. Derpaa rakte man ham hans Skjorte, og nu aabnedes Døren for „alle Hofmænd og kendte Folk". Først derefter begyndte Paaklædningen. „Hans Majestæt", siger Reglerne, „tager sin Slobrok af, Garderobemesteren trækker i højre Ærme af hans Natskjorte, første Garderobetjener i det venstre Ærme." En Tjener giver hans Dagskjorte til en af de fornemste Herrer, og denne lader den gaa videre til Kongen. „Og medens Hans Majestæt tager sin Natskjorte af og sin Dagskjorte paa, staar der ved Siden af hans Seng to Kammertjenere, som holder hans Slobrok for for at skjule ham." Og saaledes videre. Lignende Ceremonier fandt Sted hos Dronningen. Og selvfølgelig foregik alle Spisninger ved Hoffet under en tilsvarende Overdaadighed af Ceremonier.

Fornøjelser ved Hoffet. Etiketten kunde være streng nok at overholde baade for Kongen og hans Hof. Men til Gengæld bød Hoffet paa en Mangfoldighed af Forlystelser. Tre Dage om Ugen var der „stor Modtagelse" i Værelserne omkring Spejlgalleriet. Kongen, Dronningen, Prinserne og Kongens Elskerinder var med. De blandede sig i de Besøgendes Klynge, og ofte fordelte man sig i Smaagrupper, der morede sig med al Slags Spil. Kortspil dreves med Lidenskab og gjaldt tit store Summer. De andre tre Hverdage var der Komedieforestilling, snart italienske Maskekomedier, snart nye franske Stykker. Ofte opførtes Balletter, hvor Kongen i den første Tid selv dansede med. Af og til var der store Fester med Vaabenlege, fantastiske Optog, Fyrværkeri, Illumination og Teaterforestilling, alt samlet under et. Det var som en Art Erstatning for de gamle Turneringer, der endnu i 16. Aarhundrede havde forlystet Hoffet, men som nu var opgivet. En af de største Fester fandt Sted i Versailles i 1664. Den varede i 7 Dage. Den første Dag begyndte med en „Karussel", som Vaabenlegene kaldtes. Festpladsen var en stor Runding foran Slottet. Først drog Deltagerne i et pragtfuldt Optog ind paa Pladsen, der var omgivet af Triumfbuer, hvorfra Hoffets Damer saa til. Kongen var i Spidsen. Diamanter blinkede paa hans Dragt og paa Hestens Seletøj. Han og hans Ryttere fulgtes af et Vognoptog. Først Solens gyldne Vogn, 18 Fod høj, 15 Fod bred, 24 Fod lang. Saa Vogne med Skikkelser, der forestillede Guld-, Sølv-, Kobber- og Jernalderen, Aarstiderne, Timerne o. s. v. Legene fandt Sted under stor Begejstring. Det var ufarlige Behændighedskunster, Kongen og hans Ryttere

Teaterforestillinger.

Festen 1664.

udførte. Kongen vandt Kampprisen men afstod den til sine Adelsmænd, saa de kunde kappes om den igen. Da Legene var forbi, og Mørket faldt paa, tændtes et Mylder af Fakler, der var ophængt i Træerne omkring Festpladsen. Saa bares Borde med Mad til Deltagerne frem af 200 Personer, der forestillede Aarstiderne, Pan og Diana, Fauner og Dryader og Nymfer, Hyrder og Høstfolk. Og pludselig hævede sig bag Bordene en Scene, hvor den berømte Musiker *Lulli* „vor Tids Orfevs" som en af Beretningerne siger, traadte frem med sit Personale. Dagen derefter opførtes paa en Teaterscene, rejst for Tilfældet, et elegant og muntert Skuespil af Molière. Den følgende Dag var der en pragtfuld Ballet, forbundet med et glimrende Fyrværkeri. Og saaledes videre. Ogsaa de første Akter af *Tartuffe*, Molières dristige Skuespil om de religiøse Hyklere, opførtes ved denne Fest.

Lulli.

Ludvig XIV som Solkongen i en Ballet.

Kongens Værdighed.

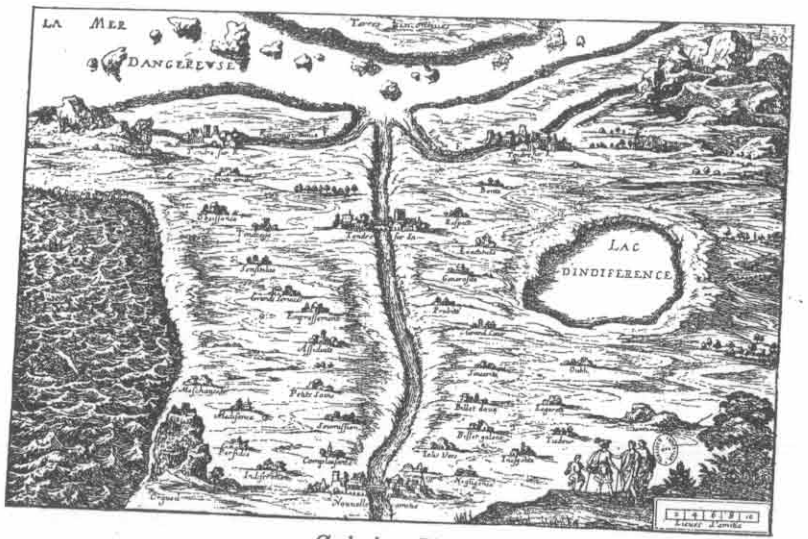
Om Sommeren tog man ud paa Landet til et mindre Jagtslot, hvor alt gik noget friere til, og hvor Hovedfornøjelsen var Jagterne.

Kong Ludvig forstod at kaste en egen Glans og Værdighed over dette Hofliv. Fremmede og Indfødte omtaler det med samme Beundring. En adelig Forfatter, den meget kritisk anlagte *Saint-Simon*, der har skrevet Memoirer om denne Tid, siger beundrende om ham: „Han havde en Helteskikkelse, hele Personen bar Præg af den mest imponerende Majestæt," „han var som skabt til at males som de Modeller, Kunstnerne vælger sig." Han var udsøgt høflig, især overfor Kvinder. „Aldrig gik han forbi selv den ubetydeligste Kvinde," siger Saint-Simon, „uden at løfte sin Hat, selv om det var en af Stuepigerne." Han optraadte altid venlig og vindende. „Aldrig hændte det ham at sige noget ubehageligt til nogen. Hvis han skulde dadle eller irettesætte, hvilket skete meget sjældent, gjorde han det altid med en vis Velvilje, næsten aldrig med Ligegyldighed og ingensinde med Vrede." „Ved højtidelige Lejligheder, ved Gesandtskabsavdienser og betydningsfulde Ceremonier imponerede han som ingen anden. Man maatte langsomt vænne sig til at se ham, hvis man ikke vilde udsætte sig for at forblive stum, naar man søgte at tale til ham."

Adelen.

Den før saa genstridige og stridbare *Adel* lærte ved Kong Ludvigs Hof ydmyg Lydighed mod Kongen. Og samtidig afslebes Adelens Sæder, og Sindene mildnedes. Det „*Salonliv*", der var begyndt under Ludvig XIII kom til at spille en større og større Rolle. De fornemme Adelsdamer samlede i deres Saloner baade Standsfæller, Forfattere og Kunstnere.

Salonlivet.

Ømhedens Rige.

Billede fra en af Tidens mest læste rørende Romaner, skrevet af en kvindelig Forfatter. Ømhedens Rige gennemskæres af tre Floder: Hengivenhedens, Agtelsens og Taknemmelighedens. De løber samlede ud i „Farernes Hav". Der findes talrige Byer og Landsbyer med Navne som: Skønne Ven, Elskovsbrev, Højmod o. s. v. Desuden en „Ligegyldighedens Sø", som det gælder at undgaa.

Omgangstonen dèr blev elegant og sleben som ved Hoffet, og dettes Fornøjelser efterlignedes overalt i de adelige Kredse. Talrige smægtende Romaner skildrer dette Salonliv. Men trods de udsøgte Former bevaredes endnu megen gammel Brutalitet ved Hoffet og i Adelen.

Giftblanderhistorier og lumske Overfald var ikke sjældne ved Hoffet. „Hoffet er som en Bygning af Marmor", siger *la Bruyère*, en af Tidens Forfattere, der levende har skildret dens Sæder, „jeg mener, det bestaar af overmaade haarde og overmaade slebne Mennesker." Og ude paa Landet kunde Adelsmændene endnu fare frem med middelalderlig Raahed baade overfor Borgere og Bønder og overfor hinanden.

Dragterne. De Dragter, Herrer og Damer færdedes i ved Hoffet var pragtfulde og brogede. Mændenes Dragt var en Mellemting mellem ældre Tiders flagrende, løse Klædninger og nyere Tiders tætsluttende Dragt. Under de løse Trøjer bares en Slags Vest. Knæbenklæderne var ved at afløses af lange Benklæder. Dog naaede de endnu ikke helt ned til Fødderne. Dragterne var brogede, oftest i stærke Farver, og prydede med en Mængde farvede Baand og Sløjfer. En rigtig Modeherre bar 5—600 Alen Baand og Sløjfer, paastaas det. Adelsmændene bar Kaarde ved Siden og Fjer i Hatten. Haaret klippedes kort, men man havde lange *Parykker*, hvis Haar bølgede ned over Ryg og Skuldre. Skægget ragedes af. Damerne kappedes med Mændene i Pragt, men naaede dem neppe i denne Tid. Det var almindeligt at bære meget lange Slæb. Etiketteregelerne bestemte Længden: 11 Alen for Dronningen, 9 for hendes Døtre, 5 for almindelige Prinsesser, 3 for Hertuginder o. s. v. Smykker bares i Mængde baade af Damer og Herrer. Kong Ludvig bar en hel Formue paa sig.

Mad og Dricke. I Mad og Drikke vistes megen Overdaadighed. I Middelalderen havde man endnu kun kendt Kniv og Ske og iøvrigt hjulpet sig med Fingrene, I Renæssancetiden begyndte man at anvende Gafler

Gafler og Tallerkener. især i Italien, men først nu blev dette det sædvanlige i de fornemme Kredse. Tallerkener havde man saa smaat begyndt at bruge allerede i Middelalderens sidste Aarhundreder. De var længe af Tin, Sølv eller Guld. Først nu kom Porcellænstallerkener i Brug. Kogekunsten

Kogebøger. udvikledes stærkt efter italiensk Mønster. Der udkom nu Kogebøger for adelige Familjer, og det franske Køkken blev berømt i Evropa som de franske Moder. Man spiste til Middag allerede ved Ellevetiden,

Tobak. til Aften ved Femtiden. Nye Varer kom i Brug. *Tobakken* var indført fra Amerika allerede i 16. Aarhundrede men blev først nu

Kaffe. nogenlunde almindelig. *Kaffen* havde fra Middelalderens sidste Tid været anvendt i Arabien, men først nu trængte den ind i Evropa. De

Te. gamle Vinstuer fik haarde Medbejlere i de nye Kafeer. *Teen* havde længe været en yndet Drik i Østasien, og ogsaa den naaede nu Evropa. Og dertil kom endelig *Chokolade* og *Kakao*. Drukkenskaben

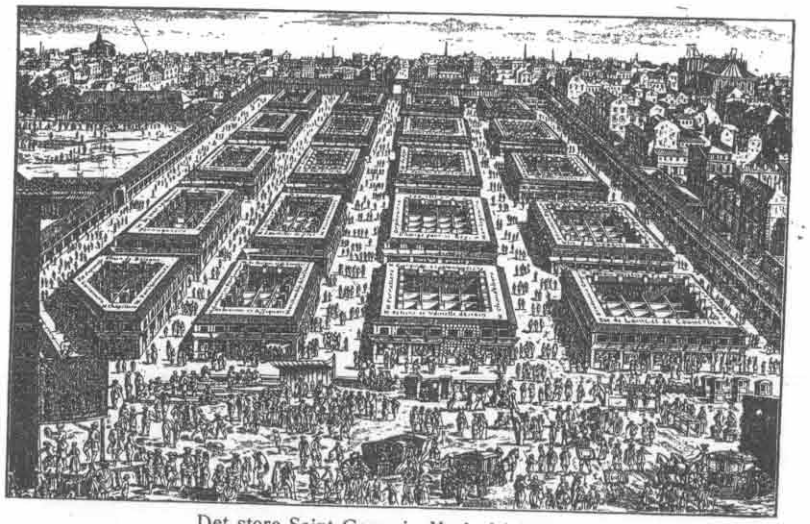
Drikkeriet tager af. tog af. Man drak langt mindre ved Ludvig XIV's Hof end ved Henrik IV's. Kaffen trængte Vinen tilbage. —

Byerne. Der havde længe været anseelige *Byer* rundt om i Frankrig, og Byerne gik godt fremad under Colbert. Borgerstandens øverste Lag, baade de borgerlige Embedsmænd og de større Købmand var velstaaende Folk, og mange af dem søgte efter Evne at efterligne Adelens Liv. Langt foran alle de andre

Paris. Byer var *Paris*. Det var nu en By paa ½ Million Indbyggere. Her var Regeringskontorer, Højesteret og Universitet, og her fandtes et blomstrende Næringsliv, en rig Handel og en omfattende Industri.

Byens Udseende. Paris var endnu som i Middelalderen en By med snævre, krogede Gader. Langt inde i Byen kunde man stadig træffe ubebyggede Høje og Marker. De gamle Fæstningsværker reves efterhaanden ned, og de første træbeplantede Boulevarder anlagdes. De fleste foretrak dog endnu den indre Bys Hovedgade til deres Spadsereture. Brolægningen var meget tarvelig. *Gadebelysning* indførtes under Ludvig XIV. Man fik en Lygte ved Enden af hver Gade og en midt i Gaden. De gamle svære Vogne begyndte at afløses af lette *Droscher*. Ogsaa *Omnibusser* med fast Rute og faste Takster forsøgtes men uden Held. Bærestole anvendtes hyppig, især af Damer. Tit

Gadelygter og Droscher.

Det store Saint-Germain Marked i Paris.
Boderne er opstillede i regelmæssige Firkanter, hver med sin Art Varer.

fandt store Folkefester Sted, især ved Fastelavn og ved de store Markeder. Her opførtes muntre Skuespil, og her var der Musik og Dans og en Uendelighed af alle Slags Forlystelser. —

Bønderne. *Bondestanden* bar Omkostningerne baade ved Krigene og ved det ødsle Hofliv. Adel, Gejstlighed og adskillige Embedsmænd var efter nedarvet Skik fri for en stor Del af Skatterne,

Bønderne bærer væsentlig Skatterne. og mange af Borgerne forstod ogsaa at slippe for dem. Des større Skatter maatte Bønderne bære, og jo dyrere Adelen levede, des ivrigere var de for at presse Afgifterne i Vejret. Regeringen beskyttede i nogen Grad Bønderne mod Adelens Vilkaarlighed, men store Reformer til Bondens Gavn forsøgtes ikke. Gik det fremad for Landet, tog de rige Klasser Broderparten af Fordelen, gik det tilbage som i de haarde Krigstider, ramte

Ulykkerne først og fremmest Bønderne. Selv i de gode Aar havde Bønderne det haardt. Flere Gange fremkaldte nye Skattepaalæg smaa Bondeoprør, der sloges ned med haard Haand. „Beboernes Udseende," siger en Iagttager, „svarede nøje til de fattige Hytters Elendighed. Jeg forfærdedes ved at se de mange Vidnesbyrd om deres usle Tilstand: de ynkelige Pjalter, deres blege Ansigter, deres matte nedslagne Øjne, deres slappe, gnavne, dvaske Holdning, de nøgne, magre Børn, medtagne af Sult". I den første Del af Ludvigs Regering havde Bønderne det snarest lidt bedre end sædvanlig, men i hans sidste Tid havde de det betydelig værre.

Bærestol.

Aandslivet. **Aandslivet.** For fransk Aandsliv var Ludvig XIV's Tid en ypperlig Tid. Der var talrige fremragende Forfattere og mange

St. Hansilden tændes foran Paris' Raadhus 1615.
Hvert Aar fejredes St. Hansfesten paa denne Vis under stor Tilstrømning.

dygtige Kunstnere. De fleste af dem forherligede den store Konge og var stolte af deres Folk og deres Tid. Baade over

Litteraturen og over Kunsten var der det samme Præg af Ro og Værdighed som over Kongen. Kong Ludvig var stolt af at tælle saa mange betydelige Mænd blandt sine Undersaatter. Han samlede Forfattere og Kunstnere ved Hoffet og gav dem aarlige Pensioner, og han lod Forfatterne skrive nogenlunde frit. Ogsaa Colbert tog sig af Litteratur og Videnskab, men alligevel skete der ikke meget for at forbedre Undervisningen. *Kongen og Litteraturen.*

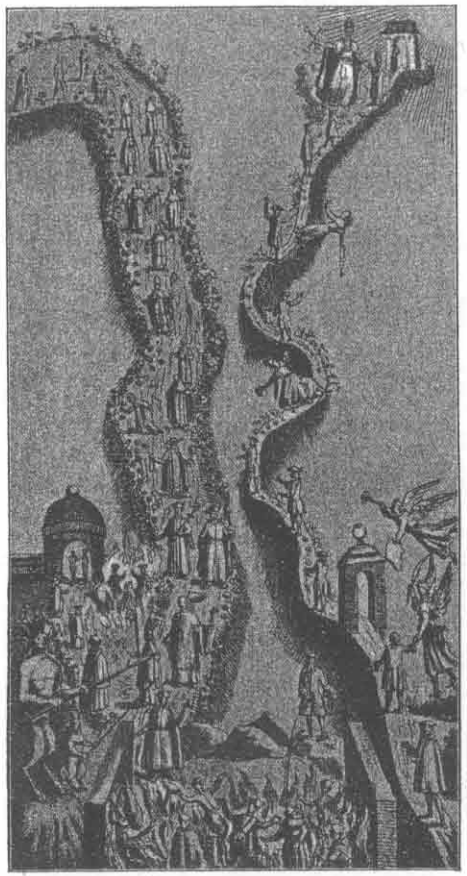
Folkeskolen vedblev at være elendig her som i andre Lande. Byerne havde vel deres Skoler, og ogsaa i Landkommunerne var der ofte Skoler, men de fleste af disse var usle. Byraadene ansatte Lærerne i Byerne, Forældrene valgte dem i Landkommunerne. Lønnen var yderst ringe, og Uddannelsen svarede dertil. Som Regel var Læreren tillige Degn. Præsterne holdt Tilsyn med Skolerne, men de var oftest selv ganske uvidende. Tit var der Skoler ved Klostrene, men de var ikke meget bedre. Flertallet af Befolkningen kunde hverken skrive eller læse. Ogsaa de *lærde Skoler* var oftest tarvelige. Latin var næsten alt, hvad man lærte i disse. Der var to Slags Skoler: Universiteternes og de gejstlige Skoler. Blandt de sidste var især Jesuiternes berømte. Ogsaa i Universitetsskolerne var dog de allerfleste Lærere Gejstlige. Pigernes Undervisning forsømtes meget. Et første Skridt til en Forbedring deraf gjordes af Mme *Maintenon*, der oprettede en stor Skole for unge Piger. *Universiteterne* havde bevaret gamle Rettigheder og Skikke, men ofte ogsaa gamle Læremetoder, omtrent som i Middelalderen. Dog var der her et vist Fremskridt. Og desuden virkede til Fremme af Videnskaben de nye videnskabelige Selskaber „*Akademier*", som Colbert fik oprettet som en Fortsættelse af det Forsøg, Richelieu havde gjort med det „franske Akademi". Desuden oprettedes Akademiet for Maler- og Billedhuggerkunst. *Folkeskolen.* *De lærde Skoler.* *Universiteterne.* *Akademier.*

Videnskaberne gik i denne Tid jævnt fremad i Frankrig. Der var paa næsten alle Omraader dygtige Forskere, men ingen af disse hører til de meget fremragende. Derimod optraadte to betydelige kirkelige Forfattere: Bossuet og Pascal. *Bossuet* var en ypperlig Prædikant, han blev Kongens foretrukne Præst, Kronprinsens Lærer, han naaede Bispeværdigheden, og han kom til at staa som den myndige Leder af Frankrigs kongetro, gallikanske Gejstlighed. Som Præst veg han ikke tilbage for at revse baade Hoffet og Kongen i strenge Ord, men han var og blev dog en ivrig Talsmand for det enevældige Kongedømme. *Bossuet.*

I en af sine Bøger drager han skarpt til Felts mod den protestantiske Kirke med de mange stridende Sekter. I Modsætning dertil

fremhæver han den urokkelige, uforanderlige katolske Kirke, og han takker i de varmeste Ord Kongen for Huguenotforfølgelsen. I en anden Bog med Titlen:

„Politiske Grundsætninger bygget paa den hellige Skrifts Ord" forsvarer han Enevælden. Enhver Øvrighed siger han, er indstiftet af Gud og har Krav paa Lydighed. Men blandt alle Styreformer foretrækker han det enevældige Kongedømme. Punkt for Punkt støtter han sine Teorier med Citater af Biblen. Han opstiller Sætningen: „Gud indsætter Kongerne som sine Ministre og hersker gennem dem over Folkene", og han anfører som Bevis derfor Pauli Ord: „Fyrsten er Guds Redskab til det gode. Hvis du handler ilde, da skælv, thi han bærer ikke Sværdet forgæves", og Prædikerens Ord: „Gud giver hvert Folk sin Hersker, og Israel er ham særlig forbeholdt". „Fyrsten er som Fyrste betragtet ikke et almindeligt Menneskevæsen. Han er en offentlig Personlighed. Hele Staten er forenet i hans Person. Folkets Vilje er indesluttet i hans. Som alle Fuldkommenheder og alle Dyder er forenede hos Gud, saaledes er alle de enkelte Personers Magt forenet i Fyrstens Person". „Se paa Fyrsten i hans Arbejdsværelse. Fra ham udgaar de Ordrer, som faar Embedsmænd og Hærførere, Borgere og Soldater, Rigets Provinser og dets Stridskræfter til Lands og til Vands til at handle efter en fælles Plan. Det er Billedet paa Gud, der siddende paa sin Trone i den højeste Himmel leder hele Verdens Gang."

Den brede og den smalle Vej. Jansenistisk Satirebillede. Vejen til højre er for de udvalgte, Vejen til venstre for Jesuiterne og deres Venner.

Meget forskellig fra Bossuet var *Pascal*. Allerede som helt ung var han en ypperlig Matematiker og Fysiker, der gjorde betydningsfulde Opdagelser om Luftens Tryk. Men snart grebes han stærkt af Jansenismen, og han gik nu mere og mere op i religiøse Interesser. I „*Lettres provinciales*" (Breve fra Provinsen) angreb han bidende skarpt Jesuiterne. Først og fremmest anklagede han dem for den Samvittighedsløshed, hvormed de tilsidesatte alle Moralhensyn, naar det gjaldt at fremme Ordenens Magt. Siden skildrede han i sine „*Pensées*" (Tanker) Menneskene som svage Væsener, der ikke evner at løse Tilværelsens Gaader, men drives fra Selvmodsigelse til Selvmodsigelse. Kun i Biblen finder han Klarhed, og dér søger han Trøsten mod al Menneskelivets Elendighed.

Pascal. *Lettres provinciales.* *Pensées.*

I et af sine Provinsbreve lader Pascal en Jesuit og „en hæderlig Mand" tale sammen. „Jeg vil nu", siger Jesuiten, „forklare Eder, hvilke Midler vi har fundet paa til at undgaa at synde, naar vi taler med andre. Noget af det vanskeligste er at undgaa at lyve, især naar man vil faa andre til at tro noget, som ikke er sandt. Dertil tjener ypperlig vor Teori om *tvetydige Udtryk*, der tillader at bruge *dobbelttydige* Ord saaledes, at den, man taler med, forstaar dem paa en anden Maade, end man selv gør. Men ved I, hvorledes man kan bære sig ad, naar man ikke kan finde paa et saadant *tvetydigt Udtryk*." „Nej, hellige Fader." „Det tænkte jeg nok. Det er kun lidet kendt. Det er Teorien om *reservatio mentalis*, det stiltiende Forbehold: Man kan sværge paa, at man ikke har gjort noget, skønt Sandheden er, at man har gjort det. Man skal blot underforstaa, at man ikke har gjort det *en bestemt Dag*, eller at man ikke har gjort det, *før man blev født*". „Men hellige Fader, er det ikke en Løgn, ja en Mened." „Nej", sagde den hellige Mand til mig. „Og der er et andet endnu sikrere Middel til at undgaa at lyve. Det er, naar man højt og tydeligt har sagt: Jeg sværger, at jeg ikke har gjort det, da at tilføje ganske sagte: *Idag*. I ser vel, at dette er at sige Sandheden." „Det indrømmer jeg", svarede jeg, „men finder I alligevel ikke, at det er at sige Sandheden ganske sagte og Løgnen højt og tydeligt?" —

Pascal og Jesuiterne.

Fransk *Digtning* fandt i denne Tid i *Boileau* den beundrede Lovgiver, som formede de Regler, som Digterne siden fulgte gennem lange Tider. Som Horats havde skrevet en *Ars poetica* skrev han sin *l'art poétique*. Digtningen skulde skildre Naturen, men den normale Natur. Alt usædvanligt og overspændt skulde den sky. Fornuft, Natur og Sandhed er hans Slagord.

Boileau.

„Elsk Fornuften, lad altid Eders Skrifter
hente deres Værd og Glans fra den og den alene,"

er den Grundsætning, han forkynder. De græske og romerske Forfattere er for ham det store Forbillede.

Skuespillet. *Corneille.* Højest naaede Tidens Digtere i *Skuespillet.* I den første Halvdel af Ludvig XIV's Regering skrev Corneille (se S. 83) endnu Værk efter Værk, hvoraf mange betydelige. Og snart *Racine.* fik han en Medbejler i *Racine.* Som Corneille er Viljens Digter, er Racine Følelsernes. Corneilles Personer er kraftige Karakterer, hos hvem Fornuft og Vilje sejrer over Lidenskaberne, Racines er svage Mennesker, der rives med af deres Følelser og Stemninger. De vækker Medfølelse, ikke Beundring. Racine færdedes en Tid ved Hoffet og skrev som Molière Skuespil til dets Fester. Senere grebes han ligesom Pascal af Jansenismen, og han hentede Emnet til sine sidste Skuespil fra Biblen.

Iphigénie. Et af Racines navnkundigste Værker *Iphigénie* giver et Eksempel paa, hvorledes denne Tids franske Digtere benyttede græsk-romerske Skuespil som Forbillede. Emnet er et Sagn, der er behandlet mange Gange i Oldtidens Litteratur. Baade Æschylos, Sofokles og Evripides har skrevet Skuespil derom. Racine følger i Hovedtrækkene Evripides men omskaber dog baade Handling og Tone i sin Tids Aand. Indholdet af Racines Stykke er dette: Grækerne er samlet under Anførsel af *Agamemnon* for at drage til Troja, men Guderne lader Stormen standse dem, og Spaapræsten *Kalchas* forkynder, at de fortørnede Guder kræver Agamemnons Datter Iphigénie som Offer. Agamemnon staar imod, men Odyssevs tvinger ham til at give efter. Han sender Bud efter hende under Paaskud af, at hendes paatænkte Bryllup med *Akillevs* skal holdes før Toget. Iphigénie og hendes Moder kommer, men samtidig vender Akillevs, der har været ude paa et Tog tilbage til Lejren. Han faar at vide, hvilken Skæbne, der er tiltænkt hans Brud og vender sig fuld af Harme mod Agamemnon. Men Iphigénie sætter Hensynet til Fader og Folk over sin Kærlighed. Bevæget siger hun til Faderen: „Naar I befaler, da lyder jeg. Mit Liv er Eders Ejendom." „Lige saa tilfreds som jeg modtog den Ægtefælle, I havde lovet mig, vil jeg, om det kræves, som et lydigt Offer række Kalchas mit uskyldige Hoved." Dog beder hun ham om muligt lade hende leve for sin Moders og sin Brudgoms Skyld.. (Helt anderledes lyder det hos Evripides: „O Fader, hvis jeg havde Orfevs' Røst, saa jeg kunde bringe Klipperne til at følge mig ved min Sang og mildne alle Sind ved mit Ord, da vilde jeg være frelst. Men jeg har intet andet Vaaben end mine Taarer. Græde er det eneste, jeg formaar." „Lad mig ikke dø før Tiden. Det er saa herligt at se Dagens Lys. Tving

mig ikke til at skue Underverdenens Afgrund." „Kun et Ord endnu vil jeg sige, det mægtigste af alle: „Intet er kærere for de dødelige Mennesker end at se Dagens Lys. Ingen ønsker Underverdenens Mørke. Den er taabelig, som ønsker at dø: et ulykkeligt Liv er bedre end den skønneste Død"). Agamemnon vakler mellem sin Faderkærlighed og sin Kongepligt. Til sidst sejrer den første. Han sender i al Hemmelighed. Iphigénie bort. Men *Erifile*, en Datter af Helene, der er Akillevs' Fange, angiver i sin Skinsyge Flugten for Kalchas. Nu vil Iphigénie selv dø. Hun føres allerede til Offerstedet. Da stormer Akillevs frem og slaar Kreds om det med sine Venner. En blodig Kamp synes uundgaaelig, Pilene flyver allerede i Luften. Da standser Kalchas pludselig de ophidsede Parter. Det er Erifile, hvis virkelige Navn er Iphigénie, Guderne kræver som Offer, siger han. Erifile styrter selv frem til Offerstedet og støder Kniven i sit Bryst. Der hersker nu almindelig Glæde. Kun den ædle Iphigénie begræder Erifiles Død.

Denne Slutning afviger stærkt fra de græske Sagn. Hos Æschylos og Sofokles ofres Agamemnons Datter virkelig, hos Evripides bortfører Artemis hende i det Øjeblik, hun skal ofres, og bringer en Hund, der skal ofres i Stedet. Ingen af Delene syntes Racine muligt. „Hvorledes siger han i sin Fortale, skulde jeg kunne besudle Scenen ved et frygteligt Mord paa en Person, der var saa dydig og elskelig, som Iphigénie maatte være? Og hvorledes skulde jeg kunne slutte mit Stykke ved Hjælp af en Guddom, der dalede ned fra Himlen og en Forvandling, der vel kunde finde nogen Tiltro paa Evripides' Tid, men som vilde synes alt for meningsløs og altfor utrolig i vore Dage". Han har da valgt en tredje Løsning, der findes hos enkelte Oldtidsforfattere. I Stedet for Iphigénie ofres Erifile, hun er jo Datter af den brødefulde Helene og selv brødefuld. —

Fransk og engelsk Drama. En fransk Forfatter sammenstiller denne franske Tragediedigtning, hvis største Navne er Corneille og Racine, med Shakespeares Digtning. „Denne sidste", siger han, „bevæger sig frit i Tid og Rum, har talrige Personer, lader Folkeskarer optræde, sammenblander komisk og tragisk, taler snart det mest ophøjede, snart det mest dagligdags Sprog, kalder Spøgelser op af Graven, fremstiller Skibbrud, Slag, Mord, Henrettelser, viser os Ofelia, der drukner sig, Othello, der kvæler sin Kone under Hovedpuden, Hertugen af Cornouailles, der river et Øje ud af Hovedet paa Glocester og tramper ham ned under sin Fod. Dens Valgsprog synes at være Demostenes': Handling, Handling og atter Handling." „Den franske Tragedie derimod foregaar i Løbet af et Tidsrum, som ikke antages at være mere end 24 Timer. Den skifter ikke Scene." „Den lader kun optræde tre eller fire Personer, som man medgiver *Fortrolige*, der har den Opgave at høre, hvad de har at sige Publikum." „Den fremstiller kun fornemme Personer: Guder, Halvguder, Helte, Krigere,

Konger, Fyrster, eller Tjenere, som optræder paa en Maade, der svarer til deres Herrers Rang. Sproget er værdigt og udsøgt. Spøgelserne bliver i deres Grave, det fantastiske Element indskrænker sig til Gengivelsen af en eller anden Drøm. Alle Drab: Pyrrhus' Mord, Britannicus' Forgiftning, Monimes Kvælning, Hamans eller Athalies Henrettelse foregaar i Kuliserne, langt fra Tilskuernes Blik. Hvis Skuespilleren nødvendig maa dræbe sig paa Scenen, gør han det med en Dolk eller et Sværd, som er helt ejendommeligt for Tragedien, thi det bringer ikke Blodet til at flyde. Der er ingen Handling paa Scenen: man lærer kun at kende det Indtryk, Handlingen frembringer paa Personerne, og hører de Betragtninger, den bringer dem til at anstille. Alt foregaar i Ord."

Molière. Ogsaa den franske Komedie fik i denne Tid sin store Mester: *Molière.* Han var selv Skuespiller som Shakespeare. Allerede helt ung havde han sluttet sig til en lille Skuespillertrup, og han blev snart dennes Leder. De flakkede om fra Provinsby til Provinsby, tit under ublide Kaar. Men saa begyndte Molière selv at skrive Skuespil for Truppen, og snart derefter slog Selskabet sig ned i Paris, hvor Molières Stykker hurtig vandt en overordentlig Yndest. Kongen og Hoffet, lærde Folk og jævne Borgere var lige begejstrede over de muntre Skuespil, hvori han drev Spot med alt og alle, kun Kongen undtaget. De strenge Regler, Corneille og Racine fulgte i deres Tragedier, gjaldt ikke for hans Komedier. Hans Ideal var det samme som Boileaus. Alle Overdrivelser spotter han ubarmhjertig. Naturen har altid Ret. Sønnerne og Døtrene har Ret overfor de gnavne Gamle, den sunde Verdslighed mod Skinhellighed og Hykleri. Tvang volder altid Ulykke. Menneskene skal have Lov til at leve og udvikle sig i Frihed. Hans betydeligste Skuespil er *Tartuffe*, rettet mod det religiøse Hykleri og *le Misantrope* (Menneskefjenden), en tankevægtig Skildring af de Sorger, Menneskenes Mangel paa Forstaaelse volder de Udvalgte.

Tartuffe og le Misantrope.

Tartuffe har indsmigret sig hos en velstaaende Mand *Orgon*, ved sin skinhellige Optræden. Hele Familjen er mod ham, men Orgon optager ham dog i sit Hjem og følger ham i et og alt. Til sidst vil han give ham sin Datter til Ægte, medens Tartuffe samtidig søger at forføre Orgons anden Hustru *Elmire*. Datteren elsker en ung Mand, med hvem hun er forlovet, og under Ledelse af den kloge rapmundede Tjenestepige sættes nu alt i Bevægelse mod Tartuffe. Sejren vindes nogenlunde let. Tartuffe bliver ene med Elmire og siger hende, at han elsker hende. Hun svarer, at det sømmer sig kun lidt for en hellig Mand som han. Tartuffe giver til Svar, at fordi han er hellig, er han ikke ophørt at være Mand, og forklarer hende, at en Kærlighedsforbindelse med ham er ganske farefri: „Folk af vor Art elsker med en stille Glød, sammen med dem er man altid sikker paa, at alt forbliver hemmeligt, den Iver, hvormed vi vaager over vort eget Rygte, sikrer den Elskede mod alle Ubehageligheder. Naar man modtager vort Hjerte, da finder man: Kærlighed uden Skandale, Vellyst uden Frygt."

Billede i en af de ældste Udgaver af Tartuffe. Det viser den Scene, hvor Orgon træder frem fra sin Plads under Bordet.

Orgons Søn hører Erklæringen; han fortæller derom til Orgon, og Elmire bekræfter det. Men Orgon tror Tartuffe mere end dem og jager sin Søn ud af Huset. Da foreslaar Elmire ham, at han skal skjule sig under et Bord, medens hun har en ny Sammenkomst med Tartuffe. Han gaar ind paa det, Tartuffe kommer og gentager sin Bøn; Elmire svarer: „Men hvorledes samtykke i det, De kræver, uden at krænke den Himmel, hvorom De altid taler?" og hun faar til Svar: „Hvis der ikke er nogen anden Hindring for mine Ønsker end Himlen, da er det let for mig at fjerne den Hindring." „Men," siger Elmire, „man skræmmer os altid med Himlens Straffedomme." „Jeg skal let befri Dem for denne latterlige Frygt, Frue", svarer Tartuffe, „jeg ved, hvorledes man skal fjerne saadanne Skrupler. Det er sandt, at Himlen forbyder visse Glæder, (I Parenthes tilføjer Molière forsigtig: Det er en Usling, der taler), men man kan gaa paa Akkord med den. Det er vor Kunst at løsne Samvittighedens Baand efter Naturens Krav og at gøre den slette Handling god ved vore Tankers Renhed." „Det Onde bestaar altid i den Opsigt, det vækker, den offentlige Skandale er det utilladelige. At synde i Hemmelighed er ikke at synde." Orgon hører det hele under Bordet, og til sidst træder han frem og jager Tartuffe bort. Men snart kommer Tartuffe tilbage med en Retsbetjent; han har angivet Orgon for Kongen og opnaaet en Arrestordre mod ham. Familjen er i Forfærdelse, da Retsbetjenten pludselig erklærer, at det er Tar-

tuffe, der skal arresteres. Kongen har gennemskuet ham og set, at det er en Forbryder med mange Synder paa sin Samvittighed, thi: „Vi lever under en Fyrste, der er Fjende af al Svig, en Fyrste, hvis Blik trænger til Bunds i alle Hjerter, og som al Bedragernes Kunst ikke kan føre bag Lyset." Saa føres Tartuffe bort, og alt ender i Glæde.

De første Akter af Stykket spilledes ved Versaillesfesten 1664, og siden opførtes det nogle Gange i adelige Selskaber, men en offentlig Opførelse hindrede Kirken længe. Paris' Ærkebisp forbød under Trusel om Banlysning at spille, høre eller læse Stykket. Molière klagede i bitre Ord til Kongen, men først efter nogle Aars Anstrengelser fik han Lov til at opføre det offentlig. Da han døde, nægtede Kirken ham Begravelse i indviet Jord. Der maatte et Kongebud til for at skaffe ham det. Og dog foregik Begravelsen ved Aftentid uden de sædvanlige Ceremonier.

Baade Boileau, Racine og Molière var nære Venner, og nær dem stod ogsaa en fjerde, jævnaldrende Digter. Det var den navnkundige Fabeldigter *Lafontaine*. I sine versificerede Dyrefabler giver denne et muntert spottende Billede af Menneskenes Liv. De er skrevet saa behændig, at de paa en Gang kan interessere Voksne og more Børn og de læses i Frankrig som H. C. Andersens Eventyr hos os. —

Alle disse Forfattere tilhører den første Del af Ludvigs Regeringstid. De priser Kongen og Tiden og kritiserer kun lidt. Anderledes blev det i Tiden efter Colberts Død, da alt begyndte at gaa tilbage. Da traadte nye Forfattere frem, som saa helt anderledes paa Kongen og det Liv, som omgav ham.

La Bruyère. *La Bruyère* underkastede i sine „*Caractères*" sin Samtid en haard Kritik: Hoffet og Byen, Mænd og Kvinder, Selskabsliv og Moder, alt spotter han i Fornuftens Navn. Og langt

Fénelon. videre førte *Fénelons* Kritik. Han blev Lærer for Kongens Sønnesøn og siden Ærkebisp. Men de frisindede Anskuelser, han lagde for Dagen, bragte ham til sidst Kongens Unaade. I sit Hovedværk „*les Aventures de Télémaques*" angriber han selve Enevælden og tager til Orde for en Slags Stænderstyre.

Fénelon fortæller i denne Bog om, hvorledes Odysseus' Søn flakkede om og oplevede allehaande Eventyr. Men alle tjener de til at opdrage ham til hans Kongegerning. Han er ledsaget af sin Lærer *Mentor*, der i Virkeligheden er Minerva, og denne fører ham, saa han ret kan faa Lejlighed til at samle nyttige Erfaringer. Han træffer krigerske Herskere, hvis Handlemaade strengt fordømmes, og han træffer milde fredselskende Fyrster, der højlig berømmes. Bogen

blev offentliggjort mod Fénelons Ønske, og Kongen følte sig truffet og tog ham det meget ilde op.

Kong Ludvigs Hof bød en Mangfoldighed af Opgaver for *Kunsten.* *Kunsten* i alle dens Former, baade Arkitektur, Maler- og Bil-

Ludvig XIV malet af Ch. Lebrun.
Denne var Tidens berømteste Kunstner og stod i stor Gunst hos Kongen.

ledhuggerkunst og Musik. Talrige Paladser rejstes af Kongen *Ludvig XIV's Stil.* og af Rigets Stormænd, og de smykkedes overdaadig med Billeder. Alt holdtes i en værdig højtidelig Stil. Helst saa Kongen Billeder, der skildrede Scener af hans eget Liv. Der var mange dygtige Kunstnere, men ingen meget fremragende.

Ogsaa Møblerne udstyredes med stor Pragt. De bar samme Præg af fornem Værdighed som alt andet. De var ødselt prydede men stive og ubekvemme. —

Frankrig som Mønsterstaten.

Frankrig var i Ludvig XIV's Tid Mønsterstaten. Enevælden var Tidens sædvanlige Statsform. Nogle Steder som i Spanien og de italienske Stater fandtes den allerede tidligere, andre Steder som i Danmark og de tyske Stater indførtes den efter fransk Forbillede. Overalt saa de enevældige Fyrster hen til Frankrig som Idealet, og selv i de Lande, hvor Fyrsterne ikke naaede Enevælden, stræbte de at komme den saa nær som mulig. Fransk Embedsordning, Lovgivning og Hærvæsen efterlignedes efter Evne overalt. Den franske Litteratur og det franske Teater beundredes rundt om i Landene, og man stræbte ivrig at træde i det franske Spor. Fyrster og Stormænd satte en Ære i at have franske Skribenter og Lærere, Skuespillere og Kunstnere i deres Tjeneste. I Bygningskunst og Haveanlæg, Maleri, Billedhuggerkunst og Møbelstil tog man Frankrig til Forbillede. De franske Moder trængte sejrrig frem gennem Landene, og Fyrster og Rigmænd holdt franske Køkkenmestre. I sjælden Grad gav Frankrig Tonen an i stort og i smaat i hele Evropas Kulturliv.

Stol fra Ludvig XIV's Tid.

England 1660—1714.

I de Aartier, da Enevælden stod i sin højeste Glans i Frankrig, genoptoges i England Striden mellem Stuarterne og Parlamentet, og det endte med, at Parlamentet sejrede. Man gjorde Begyndelsen til det *parlamentariske Styre*, som senere blev et Forbillede for det øvrige Evropa.

Konge og Parlament.

Karl II modtages med Jubel.

Da Karl II 1660 vendte tilbage til England, modtoges han med Jubel. Folk var trætte af den evige Uro. Ved hans Tilbagekomst genrejstes ikke blot den gamle Kongemagt, men ogsaa Parlamentsvælden. Parlamentet genopstod, som det havde været før Cromwells Tid, og Kongen maatte finde sig i at dele Magten med det. Kong Karl var et godt Hoved men en daarlig Karakter. Han vilde nyde Livet og i fuldt Maal hengive sig til alle de Forlystelser, en Konge kunde tillade sig, og han kom tilbage omgivet af en Skare af Adelsmænd, der efter Landflygtighedens trange Aar var opfyldt af samme Lyst til et ubundet Forlystelsesliv. Kongen vilde ogsaa gerne øge sin Magt; det var ham imod at spørge Parlamentet om Forlov. Men han undveg dog altid alvorlig Strid. Han vilde ikke „ud at rejse" igen i fremmede Lande, sagde han.

Parlamentet i sin gamle Skikkelse.

Foreløbig enedes Konge og Parlament om at tage Hævn over Republikanerne. Cromwells Lig blev klynget op i en Galge, 13 af Republikens ledende Mænd blev hængt og parteret, og mange kastedes i Fængsel. Den anglikanske Kirke blev Statskirke ikke blot i England, men endog i Skotland. Et Par Tusind Præster, der ikke vilde følge dens Bønnebog, blev jaget fra deres Embeder, og Fængslerne fyldtes paany med trosivrige Mænd og Kvinder, medens mange flygtede til Nordamerika. De strenge puritanske Sæder afløstes af tøjlesløs Verdslighed. Kongen og Hoffet gav Tonen an. I det ydre efterlignedes Ludvig XIV's Hof, men den medfødte Plumphed brød atter og atter gennem de franske Former. Kongen og hans Hoffolk skrabede Penge til sig ved al Slags Midler. Bestikkelser hørte til Dagens Orden. Baade Ministre og Parlamentsmedlemmer fandt Vej til den franske Gesandts velforsynede Pengeskab, og Kongen selv lod ofte sin Udenrigspolitik bestemme af Ludvig XIV's Guld.

Republikanerne straffes.

Statskirken.

Hoflivet.

En Krig med Holland, gik ret daarligt for Englænderne (se S. 141). Siden var England med i Tripplealliancen mod Frankrig 1668 (se S. 140), men snart drog Ludvig XIV ved Penge England over paa sin Side (se S. 140), og samtidig begyndte Kong Karl at begunstige Katolikerne i England. Men nu vendte Parlamentet sig mod ham. Han maatte gaa ind paa *Testakten*, der fastslog, at ingen kunde blive Embedsmand eller Parlamentsmedlem uden at fornægte den katolske Nadverlære og nyde Nadveren efter anglikansk Skik. Dette ramte en Del af de protestantiske Sekter men dog først og

Krig med Holland.

Testakten.

fremmest Katolikerne. Derefter maatte han slutte Fred med Holland. Og han maatte finde sig i den *Habeascorpusakt*, der siden har været det engelske Folks Stolthed. Den er et Forbud mod Fængsling uden Lov og Dom. I Grunden var den kun en Gentagelse og Skærpelse af gamle Forbud, men disse var ikke blevet overholdt. For Bevidstheden kom den til at staa som en Modsætning til den Vilkaarlighed, der herskede i Frankrig, men den hindrede ingenlunde, at Englands Magthavere bøjede Retten til Skade for deres Modstandere. Da Stemningen i Karl II's sidste Aar blev ham gunstigere, følte allerede han sig stærk nok til at lade det regne med Fængsels- og Dødsdomme, fældede af Dommere og Nævninge, der dømte, som Kongen befalede.

Habeascorpusakten.

Jakob II.

Kong Karl fulgtes paa Tronen af sin Broder *Jakob II.* Forholdene blev nu betydelig værre. Jakob var ivrig Katolik, en svagt begavet Fanatiker og opfyldt af Had til sin Faders Fjender. Et lille Oprørsforsøg ved Begyndelsen af hans Regering, gav ham Lejlighed til at slaa ned paa Puritanerne med Domfældelser i Tusindvis.

Straffedommene.

Kong Jakobs bedste Hjælper var den brutale Overdommer *Jeffreys*. Englands berømte Historiker *Macaulay* har skildret den første af hans Højforræderiprocesser. Den gjaldt en gammel Dame Alice Lisle, der var anklaget for at have givet to Oprørere Husly, men overfor hvem Beviserne glippede. „Jeffreys var ude af sig selv af Raseri." „Han skældte, svor og truede i et Sprog, som ingen dannet Mand vilde have vovet at anvende selv ved et Hestevæddeløb eller en Hanekamp. Et af Vidnerne ved Navn Dunne tabte fuldstændig Hovedet, dels af Medlidenhed med Fru Alice, dels af Frygt for Overdommerens Trusler og Skældsord. Til sidst kunde han ikke sige et Ord. „Aah, hvor det er svært at faa Sandheden ud af Munden paa en presbyteriansk Erkeløgner!" brølede Jeffreys. Vidnet fremstammede efter nogle Øjeblikkes Tavshed nogle meningsløse Ord. „Aldrig har der været saadan en Forbryder paa Jorden," hylede Dommeren. „Tror du, der er en Gud? Tror du paa Helvedes Ild? Mange Vidner har jeg set, men aldrig mage til dig." Den stakkels Mand, som Skrækken havde gjort helt sanseløs, kunde ikke faa et Ord over sine Læber, og Jeffreys fik et nyt Raserianfald: „Jeg haaber mine Herrer Dommere, at I lægger Mærke til dette Fæs skrækkelige Opførsel. Er man ikke nødt til at hade de Folk og deres Religion? En Tyrk er en hellig Mand i Sammenligning med en saadan Slubbert. En Hedning vilde skamme sig ved en saadan Opførsel. Aah Herre Jesus! Hvad er det for Øgler, vi lever imellem." „Den anklagede

sagde nogle Ord til sit Forsvar. Overdommeren begyndte igen at rase: „Der er ikke en af de Løgnere, de Hængehoveder, de presbyterianske Hyklere, som ikke har taget Del i Oprøret paa den ene eller den anden Maade. Presbyterianismen rummer alle Forbrydelser. Kun Presbyterianismen har kunnet gøre Dunne til det Kvæg, han er . . ." Nævningedommerne trak sig tilbage og raadslog længe. Overdommeren blev utaalmodig. Han kunde ikke forstaa, sagde han, at de havde behøvet at forlade deres Bænke for at afgøre saa klar en Sag. Han sendte Bud til dem, at hvis de ikke straks kom tilbage, vilde han udsætte Retten og lukke dem inde hele Natten. Saa kom de men kun for at erklære, at de ikke fandt Anklagen tilstrækkelig bevist. Jeffreys skældte dem hæftig ud, og efter en ny Raadslagning, udtalte de modstræbende deres: Skyldig. Dagen efter dømte Jeffreys Alice Lisle til at blive brændt levende. Den eneste Formildelse, der var til at opnaa, var, at hun blev halshugget".

I tre Aar fortsatte Kong Jakob paa denne Vis, ja han indsatte endog i Strid med Testakten katolske Embedsmænd. Folk fandt sig deri i Haab om, at det snart skulde være forbi. Jakobs ældste Datter var gift med *Vilhelm af Oranien*, og man ventede, at hun skulde arve Riget. Men da fik Kongen med sin anden Dronning en Søn, og Protestanterne grebes nu af Angst for, at denne skulde blive opdraget i Faderens Aand. Ledende Mænd af alle protestantiske Retninger skrev til Vilhelm af Oranien og bad ham hjælpe dem. Ludvig XIV havde just da begyndt den pfalziske Arvekrig, saa Vilhelm følte sig sikret mod hans Indgriben. I Spidsen for en lille hollandsk Hær landede han i England 1688. Overalt fandt han en begejstret Tilslutning, og Kong Jakob maatte hurtigst mulig flygte over til Ludvig XIV. 1689 mødtes Parlamentet. Det overdrog Kronen til Vilhelm og Marie i Fællesskab og vedtog en *Bill of Rights*, der blev som en Grundlov for England. Den tog navnlig Sigte paa de Spørgsmaal, der i den sidste Tid havde været omstridt. Den forbød saaledes Kongen at gøre Undtagelser fra Lovene og at bøje Retten. Der skulde være Talefrihed i Parlamentet, og Valgtryk maatte ikke finde Sted. Statsudgifterne skulde bevilges aarlig, og der maatte ikke holdes Soldater i Fredstid uden Parlamentets Samtykke.

Vilhelm af Oranien 1688—1702.

Revolutionen 1688.

Bill of Rights.

Kort efter søgte Jakob ved Hjælp af franske Tropper at gøre sig til Herre paa Irland, men han blev slaaet, og der var fra nu af Ro i Landet. I England bevaredes Statskirken, men der blev Trosfrihed for afvigende Retninger. Dog var de

Jakob i Irland.

Trosfrihed undtagen for Katoliker.

stadig ved Testakten udelukkede fra Parlament og Embeder. Katolikerne fik vel ikke Trosfrihed, men Forfølgelser fandt dog ikke Sted. I Skotland genoprettedes den presbyterianske Kirke.

Den lange Kamp mellem Konge og Parlament var da endt med Parlamentets Sejr. Det var nu, da Pengene skulde bevilges aarlig, nødvendigt at lade Parlamentet møde hvert Aar, og det blev ligesom af sig selv Skik, at Ministrene altid skulde være i Overensstemmelse med Underhusets Flertal. Hidtil havde Kongen tit taget Ministrene af forskellige Partier. Kong Vilhelm derimod tog et *ensartet Ministerium*, ledet af en *Førsteminister*. Ogsaa de faste Partier, der hører til et parlamentarisk Liv var efterhaanden dannet: et mere *konservativt* der især havde Tilhold i Lavadelen og Statskirkens Gejstlighed, et mere *liberalt*, der navnlig fandt Tilslutning i Højadelen og de velstaaende Borgerkredse, og som støttedes af Puritanerne. De mindre velstillede Folkelag havde ikke Valgret og tog ikke Del i Partidannelserne. Det blev almindeligt at kalde de konservative *Toryer*, de liberale *Whigger* med to tilfældig opkomne Navne. I Vilhelms Tid styrede Whiggerne.

Ensartet Ministerium med en Førsteminister.

Toryer og Whigger.

1702 døde Vilhelm, just da han havde ført England ind i den spanske Arvefølgekrig. Marie var død tidligere, og Kronen tilfaldt nu hendes yngre Søster *Anna* (1702—14). Den virkelige Styrer blev i de følgende Aar Jarlen af *Marlborough*, en samvittighedsløs, haard og pengekær Mand, men en smidig Diplomat og en ypperlig Feltherre. Hans Hustru *Sarah* var Dronningens nære Veninde. Hendes Magt syntes lige stor over hendes Mand og over Dronningen. 1707 blev Personalunionen mellem England og Skotland til en Realunion. Arvefølgen blev ens, og de to Riger fik fælles Parlament. Der skulde vælges et vist Antal Medlemmer for Skotland til Underhuset, og den skotske Adel fik nogle Repræsentanter i Overhuset. Men Skotland beholdt sin særlige Lovgivning, skønt dets Love fremtidig vedtoges af det fælles Parlament.

Anna 1702—1714. Marlborough.

Skotland og England i Realunion 1707.

Imidlertid førte Marlborough den store Krig mod Frankrig. Men efterhaanden blev Stemningen i England fredelig, og Dronningen kom i Strid med Sarah og brød med Marlborough. Et Toryministerium traadte til og sluttede Freden i Utrecht 1713, hvorved Englænderne vandt Gibraltar og nogle

Utrechtfreden 1713.

franske Besiddelser i Nordamerika. Aaret derefter døde Dronningen.

England ved Begyndelsen af 18. Aarhundrede. Lidenskaberne havde raset vildt i 17. Aarhundrede under Kampene mellem Konge og Folk og de stridende religiøse Retninger. Men ingen af Kampene var saa ødelæggende, at de formaaede at standse Fremgangen i det engelske Næringsliv og i Folketallet, og da der nu blev Ro efter Revolutionen 1688, gik det hurtig fremad. Omkring 1700 regnes det, at England havde henved 6 Millioner Indbyggere, og tages Skotland og Irland med, har Folketallet vel været henved 10 Millioner, halvt saa meget som Indbyggertallet i Frankrig. Under Kampen mod Frankrigs Overmagt blev England til sidst Føreren for dets Modstandere. Ogsaa med Hensyn til den indre Styrelse blev England efter Stuarternes Fordrivelse Modsætningen til Frankrig. Det blev Folkestyrets Land som Frankrig var Enevældens. Det engelske Styre var vel alt andet end demokratisk; det var en snever Overklasse, der herskede i England. Men dette var dog nok til, at England for de misfornøjede i Frankrig og i Enevældens andre Lande i det 18. Aarhundrede kom til at staa som Frihedens forjættede Land.

Engelske Tilstande o. 1700.

Indbyggertallet.

Englands *Forfatning* fik i Aarene efter 1688 betydelig fastere Form end før. Kongemagten var nu som før arvelig. Men Fyrsten var ikke Konge af Guds Naade. Hans Magt hvilede paa Parlamentets Beslutning, og dette havde bestemt Arvefølgen. Og han var ikke enevældig. Parlamentets Samtykke krævedes til alle Love, og Kongen var nogenlunde nødt til at tage sit Ministerium af Underhusets Flertal. Parlamentarismen var ved at skabes. *Overhuset* bestod af Bisperne og en talrig Skare af arvelige Medlemmer, *Lorderne*, samt nogle valgte Repræsentanter for Skotlands Adel. Kongen kunde efter Behag udnævne nye Medlemmer. I *Underhuset* havde hver By og hvert Grevskab to Repræsentanter. Ganske smaa Byer sendte to Udsendinge saa godt som de største. Der var kun faa Vælgere. Nogle Steder gik Valgretten i Arv, andre Steder krævedes en vis Formue. De fleste af Smaabyerne var helt afhængige af de store Godsejere, og ellers beherskede de rige Borgere og Herremændene Valgene. Byrepræsentanterne var langt flere end Grevskabernes. Bestikkelse og Valgtryk dreves i meget

Den engelske Forfatning.

Overhuset.

Underhuset.

Indskrænket Valgret.

Bestikkelser og Valgtryk.

stor Stil. Naar et Medlem modtog et Embede, skulde han underkaste sig Genvalg, men det forslog ikke til at hindre Bestikkelser.

Kommunestyret. Ogsaa *Kommunestyret* havde sin ejendommelige Karakter. De middelalderlige Former var væsentlig bevarede men dog med Ændringer, der gav de rige Klasser den virkelige Magt.

Byraadene. I Byerne styrede *Byraad*, der bestod af Borgere, som ikke fik Løn derfor. Formanden kaldtes *mayor*, nogle af Medlemmerne kaldtes *aldermen* og havde sammen med mayoren den daglige Styrelse. I nogle Byer supplerede Byraadene sig selv, i andre valgtes de af en snever Kreds af Vælgere, hos hvem Valgretten gik i Arv. De samme, der valgte Byraadsmedlemmer havde ogsaa Valgretten til Underhuset. Paa lignende Maade valgtes nogle *Kirkeraad*, der i hvert Sogn tog sig af Kirkevæsen og Fattigpleje. Paa *Landet* fandtes tilsvarende Sogneraad.

Lordløjtnanten og Sheriffen. I Spidsen for Grevskabets Styrelse stod to Mænd: *Lordløjtnanten* og *Sheriffen*, begge valgte af Kongen blandt Egnens Godsejere. Den første var Politimyndighed og havde den almindelige Administration, den anden ledede navnlig Retsplejen.

Fredsdommere. Begge maatte de forhandle med Grevskabets *Fredsdommere*. Ogsaa disse udnævntes af Kongen men altid mellem Egnens rige, ansete Mænd. Ogsaa i Byerne var der Fredsdommere. De fik ingen Løn og havde ingen særlig Uddannelse som Embedsmænd. Deres Hovedvirksomhed var Retsplejen. De drog omkring og holdt Ret nogle Stykker sammen. I nogle Sager kunde de dømme selv, i andre dømte de sammen med

Nævninger. *Nævningedommere*, som de udtog blandt Stedets Beboere. Nævningene besvarede da Spørgsmaalet: skyldig eller ikke skyldig? medens Fredsdommerne fastsatte Straffen. Desuden

Overdomstole. fandtes nogle *Overdomstole*, der bestod af lønnede Embedsmænd.

De Rigmænd, der saaledes styrede England, gjorde det oftest dygtigt, men næsten altid til Gavn for sig selv og deres Standsfæller. Der fandtes saa godt som ingen Kontrol fra Statsmagten. England har intet, der svarer til de franske Intendanter.

Næringsvejene. Englands Næringsveje trivedes ypperlig i Tiden efter 1660. Medbejlerne til Verdenshandelen svækkedes. Portugisernes

Handelen. og Spaniernes Handel gik stadig tilbage, og Franskmænd og Hollændere gjorde hinandens Handel megen Skade. Englænderne nød godt af begge Dele. I Indien øgede det *ostindiske Kompagni* stadig sin Magt og tjente store Rigdomme, og i Amerika gik det hurtig fremad for de engelske Kolonier. Religionsstridighederne bidrog dertil ved at drive Englænderne i stort Tal over Havet. Kvækerne grundlage under Ledelse af *William Penn Pennsylvanien*, og *New York* blev vundet fra Hollænderne. Ogsaa i Evropa vandt den engelske Handel frem. Selv paa Østersøen kappedes Englænderne nu med Hollænderne. 1694 oprettedes Londons berømte Bank. Ogsaa Industri og Haandværk fik stigende Betydning. Jern- og Kulminerne bearbejdedes med bedre og bedre Udbytte. Den gamle nationale Industri: *Væveriet* blomstrede, og Klæde udførtes i Mængde. Nantesediktets Ophævelse drev Huguenotterne i Titusindvis over Kanalen. De stod i alt finere Haandværk højt over de engelske Haandværkere, og de blev ypperlige Læremestre for disse. Af dem lærte Englænderne at lave Silke og Fløjl, fint Klæde og meget andet. Regeringen fulgte uden Hensyn til Partifarve *Merkantilismens* Grundsætninger.

Det ostindiske Kompagni.

De amerikanske Kolonier.

Den engelske Banks første Bygning.

Londons Bank 1694.

Industrien.

Merkantilismen.

Hovedmassen af Folket levede dog stadig af *Agerbrug*, og dette gik kun langsomt frem. Faareavlen spillede endnu Hovedrollen. Ogsaa i England betød et Misvækstaar Hungersnød for Bønderne. De frie Selvejerbønder blev færre og færre, og de store Herremænd samlede sig stedse mere Gods. Bønderne blev Fæstere eller Forpagtere hos dem.

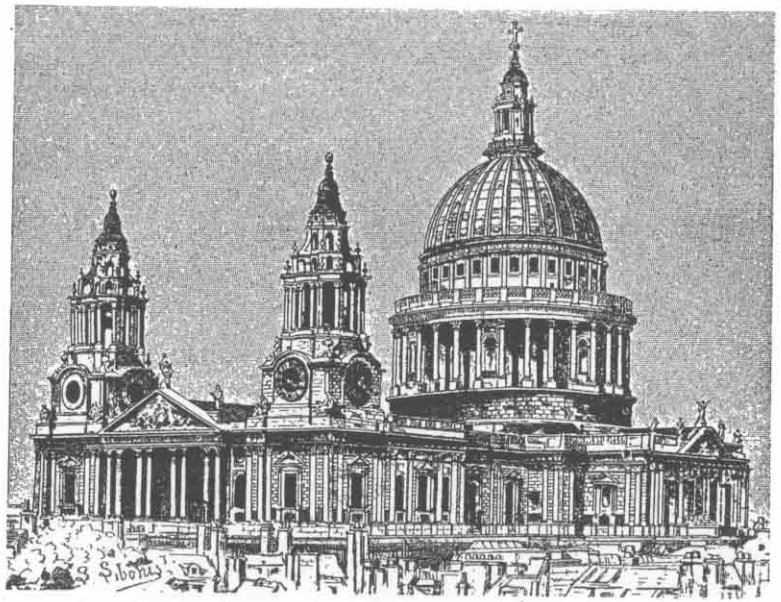
Agerbrug.

Herremændene mere Gods.

I By som paa Land var det de velstaaende Klasser, der høstede Fordelen af den økonomiske Fremgang. Fattigfolk blev ved at lide ilde i England, og de var en meget stor Del af

Fattigfolk.

Stavnsaand. Befolkningen. De gamle Stavnsbaandsbestemmelser, der forbød de Fattige at tage Ophold udenfor det Sogn, hvor de var født, (se S. 92) gjaldt endnu. Og bestandig truedes de af *„Pres-*
Prening. *ningen"*. Manglede der Matroser til Flaaden, da grebes de i Flæng og førtes ud paa Skibene, hvad enten de vilde eller ikke. Fattigskatten var uhyre. Man regnede, at over 1/5 af

St. Paulskirken i London, bygget i Slutningen af 17. Aarhundrede af Tidens berømteste Arkitekt Cristopher Wren.

Folket modtog Fattighjælp, men sandsynligvis er dog dette Tal for højt.

London. *London* betød endnu mere for England end Paris for Frankrig. Byens Indbyggertal var omtrent det samme som Paris', omkring 1/2 Million. Men dette var henved 1/10 af hele Englands Indbyggertal. Under Karl II ramtes Byen først af en Pestsygdom, der bortrev Titusinder, siden af en Ildebrand, der lagde 12000 Huse i Aske. Men Tabene forvandtes hurtig, og den nye By, der rejste sig efter Branden var langt sundere og bedre bygget end den gamle.

Selv nu blev London dog ved at være baade en grim og usund By. Regntaagen laa oftest tæt over den, Gaderne var snevre, krogede og snavsede. Torvene var fulde af Affaldsdynger, døde Hunde, Katte og meget andet. Brolægning og Kloaker var lige slette. Man *Gadebelysning.* begyndte saa smaat at indføre Gadebelysning. En Forretningsmand fik under Karl II Eneret paa Belysningen. Han paatog sig mod en vis Betaling at hænge en Lygte paa hvert tiende Hus og lade dem brænde i maaneløse Aftener om Vinteren. Byen havde ligesom to Centrer: *City* og *Westend*. City var allerede nu det store *City og Westend.* Handelskvarter. Westend var Hofbyen. Her laa Kongens Slot, og her byggede Englands Stormænd sig Palads ved Palads som Frankrigs i Versailles. Men Hoflivet spillede for dem en meget mindre Rolle. I lang Tid var Kongerne fremmede, og deres Magt kunde jo ikke sammenlignes med den franske Konges. Det daglige Liv forfinedes lidt efter lidt i London. Ved Hoffet fulgte man Eksemplet fra Versailles, og Hoffet paavirkede atter baade Adelens og Borgernes Levevis. Ogsaa i London kom Chokolade, Kaffe og The i Brug ved denne Tid. *Kaffehusene* blev yndede Mødesteder, hvor Folk *Kaffehusene.* snakkede sammen om Politik og Religion, om Litteraturen og om Hverdagslivets smaa Begivenheder.

Englands *Provinsbyer* stod endnu langt tilbage for Frank- *Provinsbyer.* rigs i Indbyggertal. De Byer, som kom London nærmest, havde 20—30000 Indbyggere, og kun faa naaede 10,000. Afstanden i materiel og aandelig Kultur mellem London, Provinsbyerne og Landdistrikterne var langt større end mellem Paris og Provinserne. I Nord og Vest var der Egne, hvor Kulturen stod overmaade lavt, men netop i disse Egne, især i Mineegnene mod Nord, fandt i denne Tid den største Fremgang Sted. Samfærdselsmidlerne var langt daarligere end de franske. *Daarlige Samfærdselsmidler.* Kanalanlæg var endnu ikke begyndt, og Landevejene var usle. Dagvognstrafik og Postvæsen var noget helt nyt og var yderst mangelfuldt. Under saadanne Forhold trængte Paavirkningen fra London kun vanskelig ud i Provinsen. Landadelsmanden *Landadelsmændene.* var langt tilbage i Kundskaber, og hans Liv havde et lidet civiliseret Præg. Rejser var sjældne; ofte tilbragte Herremanden hele Livet ude paa sine Godser og omgikkes kun Folk, der stod paa samme Standpunkt som han selv.

I det sydøstlige *Skotland* gik det fremad omtrent som i Eng- *Skotland.* land; og den engelske Paavirkning var her meget stærk. Derimod bevarede Livet i de skotske Højlande sin primitive Karakter. Ovre paa *Irland* stod det kun daarlig til. Irland havde sit *Irland.* eget Parlament, men Katolikerne var ikke valgbare, og snart udelukkedes de ogsaa fra Valgretten. De engelske Kolonister, der var et lille Mindretal, blev saaledes eneraadende. Den angli-

kanske Kirke var Statskirke, og Katolikerne fortrædigedes paa alle Maader. Og dertil kom, at Englænderne ved Afgifter og Forbud ødelagde Irlands Industri og Handel til Fordel for de engelske Forretningsfolk.

Aandslivet. Englands *aandelige* Liv i denne Tid var ikke rigt og glimrende som det franske. Digtning og Kunst stod lavt. Men Litteraturen var friere og greb stærkere ind i Dagens Liv end

Censuren ophæves 1695. i Frankrig. Der havde tidligere været *Censur* i England som i andre Lande. Men 1695 kom Underhuset i Strid med Censorerne og afskaffede Censuren. Og nu blomstrede Aviser og

Tidsskrifterne. Tidsskrifter frem i London. Især Tidsskrifterne fik her en usædvanlig stor Betydning. Og i Naturvidenskab og Filosofi

Newton og Locke. gik England i Spidsen. Det havde Forskere som *Newton* og *Locke* (se senere). Et „kongeligt Selskab" for Naturvidenskab spillede en lignende Rolle som Akademierne i Frankrig. Folkeoplysningen stod derimod meget lavt, i hvert Fald uden for London.

Holberg om England. Den Ro og Ligevægt, der siden kom til at staa som ejendommelig for Englænderne, fandtes endnu ikke. *Holberg,* der gæstede England under Dronning Anna, skildrer det som et Modsætningernes og Omskiftelighedens Land, og de andre Beretninger, vi har om Landet, stemmer godt nok dermed. Dog er der naturligvis altid noget overdrevet i saadanne Skildringer.

„Englænderne", siger Holberg, „er enten Engle eller Djævle. Thi det er en Nation, som aldrig holder Maade i nogen Ting. De som er gode er overmaade gode, og de som er onde er overmaade onde, saa at baade Dyder og Laster er hos dem i allerhøjeste Grad. Thi der er intet Rige, der kan vise Eksempler paa saa mange heroiske Dyder og tillige paa saa mange Forræderier." „Der er ingen Nation, som er mere ørkesløs og tillige mere arbejdsom. De Engelske, som er dovne, kan hverken ved Hunger eller Arrest drives til at arbejde. Hvorudover man kan se baade Kunstnere og Haandværksfolk sidde udi publiqwe Arrest af Fattigdom, da de dog gærne kunde betale deres Gæld og have det, de kunde leve af, dersom de alene vilde røre Hænderne og Lemmerne. Derimod de som er arbejdsomme forsøger alting, rejser over baade Bjerg og Dale, baade Hav og Floder med stor Livsfare og griber an baade mulige og umulige Ting." „I Religionen regerer ogsaa enten meget stor Gudfrygtighed eller meget stor Ugudelighed. Lettroenhed og Vantroenhed, Kvækeri og Atheisteri fører vexelvis Regeringen: thi enten tror de slet intet, eller og alt for meget. Deres Gudsdyrkelse strækker sig tit lige til Overtro, og deres Vantro gaar undertiden lige til

Naturalismus." „De elsker sig selv allesammen alt for meget og foragter Udenlandske. Dog alligevel kan man let pardonnere dem denne Egenkærlighed, naar man stiller sig for Øjne den Lyksalighed, Rigdom og Frugtbarhed, og de herlige Gaver, Naturen har begavet dette Land med." „De Engelske fatter ikke en Ting saa hastig som de Franske, men de dømmer meget bedre om en Ting." „Den samme Frihed, som de har baade i at skrive og i at tale, gør ogsaa, at de udi deres Skrifter, som henhører til Religionen og Moralen, vidt overgaar andre Nationer. Men udi Historien holdes dog de Franske bedre, thi, omendskønt de Engelske af Frygt ikke har behov at vige fra Sandhed, saa holder de dog tit ingen Orden; thi deres Historier er snarere Krøniker, som opregner, hvad der er passeret, end de er rette sammensatte Historier. Og over alt dette, saa siden Engelland er saa idelig plaget med Factioner, bliver Sandheden tit ved Partiskhed undertrykt." —

Overklassestyrets Lande. England blev ikke den eneste Stat, hvor det middelalderlige Overklassestyre bevaredes i mere eller mindre ændret Form. Ligesom een Gruppe af Stater fulgte det franske Eksempel, saaledes var der en anden Gruppe af Lande, hvor det aristokratiske Folkestyre vedblev at bestaa. Dette gælder foruden England Holland og Schweiz, Sverige og Polen. Nogen egentlig Efterligning af England er der dog her ikke Tale om. Hvert af de to Systemer havde sine svage og sine gode Sider. Der kom mere Orden og Lighed i Frankrig, mere Frihed i England. I Frankrig vænnedes alle Lag af Folket til at vente sig alt af Kongen og hans Embedsmænd, men disse holdt tit deres Haand beskyttende over Smaafolk. I England bevarede Herremændene og de velstaaende Borgere deres Selvstændighed og lærte at styre Landets og Kommunens Sager. Men de udnyttede Magten til egen Fordel, og de lavere Folkelag lærte at se op til dem som Franskmændene til Kongen. Frankrig og England gik frem hver paa sin Vis. Og omvendt gik det tilbage baade i Spanien under Enevælden og i Polen under Adelsvælden.

Orden og Lighed i Frankrig, Frihed i England.

Tyskland 1648—1713.

Triste Forhold efter 1648. I Tyskland var Livet trist og fattigt i de Aartier, der fulgte efter Trediveaarskrigen. Kun ganske langsomt hævede Folket sig af den Elendighedstilstand, hvori det befandt sig i 1648. *Fyrsterne* gik i Spidsen under Genrejsningsarbejdet, og de blev nu

Fyrsterne enevældige. alle saa godt som enevældige. Hist og her fandtes der vel fra gammel Tid Stænderforsamlinger, men det var kun sjældent, at Fyrsterne spurgte dem om noget, og endnu sjældnere vovede de at gøre Indvendinger. Fyrsterne efterlignede, saa godt de formaaede, Frankrig. De skabte sig lidt efter lidt en juridisk *Embedsstanden.* uddannet *Embedsstand*, hvis Medlemmer udnævntes af Fyrsten og fik Løn af Staten. Til Fremme af Næringsvejene anvendtes *Merkantilisme og Herrendandsvælde.* Merkantilisternes sædvanlige Midler. Paa Landet blev Bøndernes Afhængighed af Herremændene stedse fuldstændigere.

Rigets Sammenhold blev om mulig endnu svagere end før. Kejseren valgtes altid indenfor den habsburgske Slægt. *Rigsdagen i Regensburg.* *Rigsdagen*, der før kun samledes af og til, blev nu staaende og fik Sæde i *Regensburg*. Fyrsterne mødte ikke selv men lod sig repræsentere ved Gesandter. Forhandlingerne var uendelige. Da Napoleon o. 150 Aar senere gjorde Ende paa Riget, var talrige Spørgsmaal fra Trediveaarskrigens Tid endnu til *Rigshær.* Behandling paa Rigsdagen. Der oprettedes en *Rigshær*, men den var altid ussel.

Østrig. Rigets to største Stater, Østrig og Prøjsen, gik begge frem *Leopold I.* i Magt. *Østrig* havde i *Leopold I*, der herskede det meste af Ludvig XIV's Tid, en dygtig Fyrste. Han laa, som vi har set, næsten uafbrudt i Krig med Franskmændene, og desuden *Tyrkerkrige.* havde han haarde Kampe med *Tyrkerne*. Disse havde efter lang Tids Elendighed faaet en dygtig Storvezirslægt, der endnu en Gang gjorde Tyrkiet til en Fare for Evropa. De angreb det habsburgske Ungarn, men standsedes her af stærke kristne Hære. Selv Ludvig XIV sendte Hjælp mod de vantro Fjender. Men saa vendte Tyrkerne sig mod deres gamle Fjende *Kreta erobres.* Venedig og erobrede efter haarde Kampe *Kreta*. Og derpaa *Wien belejres 1683.* prøvede de atter Lykken mod Østrig. 1683 trængte de pludselig gennem Ungarn helt frem til *Wien*. I to Maaneder belejrede de Byen. Nøden voksede fra Dag til Dag i den indespærrede Storstad. Da meldte en Aften en Sværm af Raketter, at Hjælpen var nær. Det var den tyske Rigshær, forenet med en polsk Hær under den tapre *Johan Sobieski,* der var naaet frem. Tæt udenfor Byen kom det Dagen derefter til en forbitret Kamp mellem de to store Hære, men til sidst spredtes Tyr-*Den hellige Liga.* kerskarerne i vild Flugt. Der stiftedes nu en *hellig Liga* af Tyskland, Polen, Rusland, Paven, Venedig og Malteserne til Kamp

mod Tyrkiet, og Sejren fulgte de kristne Vaaben. Venetianerne erobrede *Morea*, og Østrigerne vandt Sejr efter Sejr. Til sidst *Morea erobres.* blev *Eugen af Savoyen* deres Fører, og han tvang Tyrkerne *Karlovitzfreden 1699.* til Freden i *Karlovitz* 1699. Leopold fik næsten hele Ungarn, samt Transsylvanien, Kroatien og Slavonien, Venetianerne fik Morea, og nogle Øer, Polakker og Russere nogleGrænsestrækninger. Fra nu af truede Tyrkiet ikke længereEvropa. Det var selv blevet „den syge Mand", hvis Tilværelse altid var i Fare. Kort efter at Østrig saaledes havde faaet en mægtig Udvidelse mod Øst, vandt det ved Utrechtfreden 1713 nye Lande mod Vest og Syd i Belgien, Majland, Neapel og Sardinien. Baade Leopold og hans ældste Søn var da døde. Det var Leopolds yngre Søn *Karl VI*, der høstede Udbyttet af de mange Kampe med Frankrig.

Tyrker med to Fanger og et spiddet Barn.
17. Aarhundrede.

Den syge Mand.

Utrechtfreden 1713.

Karl VI.

I *Prøjsen* styrede ved Trediveaarskrigens Slutning „den *Prøjsen.* store Kurfyrste", *Frederik Vilhelm*. Han havde behændig be- *Frederik Vilhelm.* nyttet Krigen til at vinde store Fordele for Prøjsen (se S. 116), og han viste sig nu som en fortrinlig Hersker. Først og sidst arbejdede han paa at forbedre sin *Embedsstand*. Det er ham, *Den prøjsiske Embedsstand.* der har lagt Grunden til det siden saa berømte prøjsiske Bureaukrati. Og utrættelig virkede han med Merkantilismens

vante Midler for at bringe Næringsvejene paa Fode igen i sine ødelagte Lande. Af særlig Betydning blev det, at han indkaldte Fremmede i meget stort Tal. Han gav dem Hus og Grund i de forfaldne Byer, hvor mange Ejendomme stod ubeboede, eller Jord ude paa Landet, hvor store Strækninger laa udyrkede. Og han hjalp dem med Penge, til Virksomheden var kommet i Gang. Mange Huguenotter søgte herover, da Nantesediktet ophævedes. De førte med sig en højere Kultur og blev som Læremestre for Prøjserne baade i boglig Kundskab og i Haandværk, Handel og Agerbrug.

Fremmede indhldes.

Frederik I.

Frederik Vilhelms Søn *Frederik I* havde ikke Faderens Evner og Arbejdslyst. Han vilde nyde Livet i Pragt og Herlighed, som det sømmede sig en mægtig Fyrste. Det blev hans Livs store Glæde, at han fik Kejserens Tilladelse til at tage Kongenavn og med stor Højtidelighed lod han sig krone som Prøjsens Konge 1701.

Prøjsen Kongerige 1701.

Nærmest efter Østrig og Prøjsen fulgte de to Kurfyrstendømmer *Sachsen* og *Bajern*, og dertil kom nu *Hannover*. Dette Rige dannedes ved, at forskellige mindre Fyrstendømmer i det nordvestlige Tyskland samledes under den gamle *welfiske* Slægt. Dets Hersker fik Kurfyrsteværdigheden, saa der nu var 9 Kurfyrster.

Hannover under Welferne.

Aandslivet.

Det tyske *Aandsliv* havde lidt et frygteligt Knæk ved Trediveaarskrigen. Kun paa det religiøse Omraade var der endnu nogen Bevægelse. En Tid trængte Katolicismen lidt frem, medens Protestantismen størknede i en stivere og stivere Ortodoksi. Men saa opstod indenfor Protestanternes Lejr den nye *pietistiske* Retning. Den skabtes af to varmtfølende trosivrige Mænd: *Spener* og *Francke*. Det var ikke Dogmerne, men den inderlige Hengivelse i Troen paa Gud, det kom an paa, lærte de. Pietisterne oprettede Skoler og byggede *Vaisenhuse* for forældreløse Børn, og de virkede i det hele ivrig for Oplysning og Godgørenhed. Men snart kom der over dem noget strengt og mørkt. De fordømte alle Fornøjelser og søgte at tvinge alle til at leve efter de strenge Regler. Kunst og Digtning stod lavt i denne Tid, og Tysklands Bidrag til Videnskaben var ogsaa smaa. Dog havde det i *Leibniz* en fremragende Filosof (se S. 193).

Pietisterne.

Spener og Francke.

Leibniz.

Det daglige Liv var i disse trange Tider fattigt og plumpt.

Ved de mange smaa Fyrstehoffer kappedes man om at efterligne Ludvig XIV, men kun i Wien var der Betingelser derfor. De andre Fyrster var for fattige og deres Hovedstæder for smaa. Berlin havde endnu kun en halv Snes Tusind Indbyggere.

Hoflivet.

En fransk Adelsmand, der sammen med et Par Diplomater gæstede Hertugen af *Würtemberg* en Gang i Mazarins Tid, fortæller saatedes om den Modtagelse, han fik ved dette Hof, der hørte hjemme i en af de mest civiliserede Egne i Tyskland: „Da vi havde talt med Fyrsten i nogen Tid, bad han os spise sammen med sig, og vi fulgte ham til en stor Sal, hvor Maden allerede var sat frem paa et langt smalt Bord. Hertugen satte sig ved Enden af Bordet. Langs den ene Side af dette satte sig Prinserne: hans Broder og Søn, Prinsesserne: hans Søstre og Døtre og Hofdamerne, medens vi blev anbragt paa den anden Side ligeoverfor Damerne sammen med nogle indfødte Adelsmænd. Kødet var sort, magert, tørt og pebret efter Landets Skik. Der var nogle mærkelige stærkt krydrede Retter, Fugle fyldt med kogte Æbler og Blommer, Kyllinger i Smør, spækket med Krydernelliker og endelig nogle forfærdelige Postejer." „Hertugen udbragte Tusind Skaaler, snart i hvid Vin, snart i Rødvin, som vi drak af nogle vældige Glas. Vi gjorde ham regelmæssig Besked, og jeg kan sige, at nogle af os, da Bordet var forbi, trængte mere til at sove og hvile os end til at komme med paa den Jagt, Fyrsten nu førte os til." Saa følger en Skildring af Jagten, hvor Franskmændene maatte nøjes med at være Tilskuere, da de ikke forstod sig paa den Art Jagt, som her dreves. Den varede 4 Timer og kostede 66 Vildsvin og adskillige Hjorte Livet. Hertugen bad om Undskyldning for, at Resultatet var saa tarveligt. Han plejede at gøre det af med dobbelt saa mange Vildsvin paa en Eftermiddag. Da Jagten var til Ende fulgte Aftensmaaltidet. Kun 4 af Franskmændene var med. „De to andre havde trukket sig tilbage, de var syge af at have drukket for meget ved Middagen." „Prinser, Prinsesser og Hofdamer indtog deres Pladser som ved Middagen og vi ligesaa. Saa snart vi var tilbords istemte nogle Musikere latinske Sange, om hvilke jeg med Sandhed kan sige, at Sangen lignede meget den ved vor Aftengudstjeneste. Hertugen begyndte med at udbringe den franske Konges Skaal, og derefter fulgte Skaaler for alle Jordens andre Magter. Jeg bad om Vand for at prøve at blande min Vin lidt. Men hvor ivrig jeg end bad derom, fik jeg kun til Svar, at der aldrig kom Vand paa Bordet hos saa mægtig en Fyrste som Hertugen af Würtemberg. Jeg maatte saa finde mig i Skæbnen, og jeg drak efter Evne, snart hvid Vin, snart Rødvin, snart en Blanding af begge Dele, undertiden to Glas ad Gangen, undertiden tre, efter som det behagede Fyrsten. Vi sad 4—5 Timer til Bords og blev ustandselig ved at drikke." „Naar en af Selskabet ikke kunde mere, blev han

En fransk Adelsmand i Tyskland.

samlet op af 4 Mand og ført ud af Salen." „Og da man ikke kan drikke i det uendelige, uden at Følgerne viser sig, blev den ene efter den anden bragt ud, kastet i en af Hertugens Vogne, som ventede ved Trappen, og som i fire Ture førte os alle til vort Herberg. Næste Morgen var vi mere døde end levende, men rejste dog videre. Værten havde Ordre til ikke at tage en Skilling af os, da Hertugen vilde vise os fuld Gæstfrihed. Vi fik ikke paa anden Maade taget Afsked med Hertugen, da vi erfarede, at han endnu laa til Sengs, medtaget af Gaarsdagens Anstrengelser."

Rusland under Peter den Store.

Peter den Store 1682—1725. Sofies Styrelse. Peters Opdragelse.

1682 blev Peter den Store Ruslands Zar, 10 Aar gammel. Foreløbig styrede hans ældre Søster *Sofie* i hans Navn. Han selv voksede op ude paa Landet. Hans Opdragelse var tilfældig, og han lærte kun lidt af Bøger, men han fik Lejlighed til at se, hvorledes jævne Folk levede i det Rige, han en Gang skulde styre. Og han kom til at omgaas ikke faa Vestevropæere. De fortalte ham om Vestevropas Kultur og lærte ham, hvorledes man lavede Maskiner og byggede Skibe. Og den unge Zar lyttede ivrig. Det blev hans Livs Lyst at tumle med Maskiner og Skibe og komme ud at se sig om i den forunderlige Verden, hvorom disse Fremmede fortalte. Imidlertid blev der Misfornøjelse med Sofies Styrelse, og 1689 kom det til Opstand mod hende. Hun blev sendt i Kloster, og Peter fik selv Herskermagten 17 Aar gammel.

Peter faar Magten 1689.

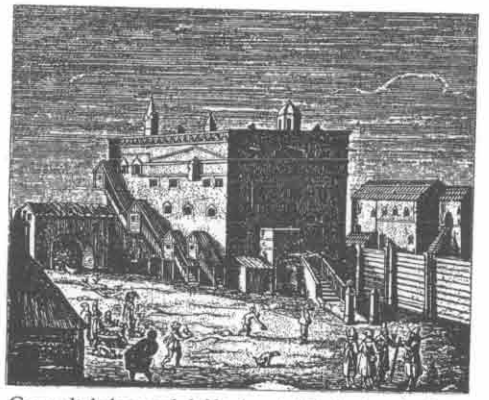
Tyrkerkrigen.

Rusland var ved denne Tid med i den hellige Liga mod *Tyrkiet* (se S. 180). Krigen førtes svagt, indtil Peter selv tog Ledelsen. Han kaldte fremmede Officerer til Rusland og bragte ved deres Hjælp Orden i Hæren. Denne gik nu sejrrig frem, og ved Karlovitzfreden 1699 fik Russerne Azov. De naaede dermed frem til Havet mod Syd, og Peter kunde til sin store Glæde skabe sig en lille Sortehavsflaade. Endnu før Freden var sluttet, drog Zar Peter ud paa en stor *Udenlandsrejse.* Han rejste gennem Tyskland til Holland. Hvor han kom frem med sit Følge, vakte det fremmedartede Optog den største Opsigt. I Holland slog han sig først ned i *Zaandam*, hvis Skibsværfter rostes meget. Men han fandt ikke, at Værfterne svarede til deres Ry, og det kom til Klammeri mellem hans Følge og Byens Gadeungdom, saa han forlod snart den lille

Azov vindes.

Peters Udenlandsrejse.

By og drog til Amsterdam. Her blev han nogen Tid, lærte Skibsbyggeri og andet Haandværk og iagttog med Interesse Handelslivet. Derfra gik Turen til England, hvor Vilhelm af Oranien glædede og imponerede ham med nogle store Flaademanøvrer. Siden gæstede han Kejseren i Wien. Overalt forbavsedes Folk over den Iver, hvormed Zaren satte sig ind i alle de for ham saa mærkelige Forhold, men man undredes ikke mindre over de vilde Drikkelag og grove Spektakler, som han og hans Følge af og til foranstaltede.

Gesandtskabsgaard i Moskva i 17. Aarhundrede.

En af Strelitzerne.

Imidlertid var der blevet Uro i Rusland. Der var mange Russere, som fandt det forunderligt, at deres Zar altid holdt til med de Fremmede, ja endog drog til Udlandet for at hente alskens nye Moder. Især gærede det blandt „Strelitzerne", en russisk Livvagt af noget lignende Art som Janitsjarerne. De var sløve og uduelige men følte sig som Herrer i Landet. De greb nu til Vaaben for at give Sofie Magten igen. Peter ilede tilbage ved Efterretningen derom, men før han naaede hjem, havde hans vestevropæiske Officerer og deres Tropper slaaet Oprøret ned. Zaren kom netop tidsnok til at være med til Straffen.

Strelitzeroprøret.

Strelitzerne henrettedes i Tusindvis, mens Zaren selv saa til Dag efter Dag.

Fremmede indkaldes.

Peter vendte tilbage til sit Land fuld af Iver for at skabe det om efter vestevropæisk Mønster. Han indkaldte Tyskere og Hollændere og andre fremmede, gav dem god Løn og stor Indflydelse. Og han sendte unge Russere i betydeligt Tal til Vestevropa for at lære dets Dannelse at kende.

Kollegiestyre.

Der indførtes et ordnet *Kollegiestyre* efter svensk Mønster. Dygtige Udlændinge blev de virkelige Ledere af Forretningerne. Mod Bestikkeligheden blandt Embedsmændene kæmpede han en haard men temmelig resultatløs Kamp. Betydelige

Næringsvejene.

Kanal- og Vejanlæg fandt Sted, og Handel og Industri fremmedes ved Monopoler, Toldbeskyttelse og Statstilskud. Derimod blev Bønderne stedse mere afhængige af deres Herremænd. Af særlig Betydning blev det, at han byggede en ny Havne-

St. Petersborg.

stad *St. Petersborg* ude i det nyerobrede Land ved Østersøen. Den skabtes ved et Magtbud i en øde, usund Egn, men dens Beliggenhed var god for Handel og Skibsfart.

I smaat og i stort skulde Rusland forvandles. Russerne gik i lange Kjoler uden Lommer. De maatte putte Knive og Breve i Støvleskafterne, Lommetørklæder i Huerne og Penge i Munden, siger en Iagttager. Zaren fandt denne Dragt baade ubekvem og latterlig. Han tvang Herrer og Damer, der kom ved Hoffet til

Dragt.

i Stedet at bære den vesterlandske Dragt, og ogsaa andre søgte han at tvinge dertil. Ikke heller vilde han finde sig i, at Russerne efter deres gamle Skik bar langt Skæg. De skulde barbere sig ligesom Vestevropæerne. Ved den første Hoffest, efter at han var vendt tilbage, gik han selv omkring og klippede Skægget af sine Gæster.

Skæg.

Ved den næste lod han Hofnarrene gøre det. I Hofkredsene erstattedes det lange Skæg virkelig med Parykkerne. Derimod lykkedes det ham ikke at faa Folket til at opgive Skægget, skønt han paalagde en ret anseelig Skægskat. Mere værdifulde var hans Bestræbelser for at hæve de russiske Kvinder af deres Afhængighed. Hid-

Kvindernes Stilling.

til havde de fornemme russiske Damer paa østerlandsk Vis været spærrede inde i en bestemt Del af Huset. Zar Peter forbød dette. Hans Adelsmænd skulde holde Selskaber, hvor Kvinderne var med, og hvor de vesterlandske Omgangsformer fulgtes. Han udstedte lange Forordninger om, hvorledes det skulde gaa til ved disse Selskaber, og han gav selv Tonen an. Men tit gik Naturen over Optugtelsen baade hos ham og hans Kammerater. Mange Selskaber, der begyndte nok saa smukt efter Reglerne, sluttede som raa Drikkelag. En lille Reform efter vesterlandsk Eksempel var Kalenderens Forandring. Hidtil havde man i Rusland regnet efter Verdens Skabelse. Nu indførtes Tidsregning efter Kristi Fødsel. Det blev efter den julianske Kalender, som endnu brugtes i de fleste af de Lande, han havde gæstet.

Udenrigspolitiken.

Peter den Stores Udenrigspolitik stemmede nøje med hans indre Politik. Dens Maal var at skaffe Rusland Adgang til Havet. Den Forbindelse, Rusland havde over det hvide Hav og nu over Azov, tilfredsstillede ham ikke. Det gjaldt at naa Østersøen. For at opnaa dette, førte han en langvarig Kamp

Dragterne klippes korte paa Zarens Bud.
Ved Porten hænger en evropæisk Dragt. Samtidigt hollandsk Billede.

Den store nordiske Krig 1700—1721.

mod Sverige, *den store nordiske Krig* (1700—1721). Rusland havde i denne Kamp baade Polen og Danmark til Forbundsfæller. I *Polen* var Forvirringen stedse blevet større. Den sidste Vasakonge gik af 1668, fordi Forholdene syntes ham utaalelige. En polsk Adelsmand blev hans Efterfølger, og han fulgtes snart af en anden Adelsmand, den sejrrige *Johan Sobieski,* der førte Polakkerne ved Wien 1683. Da han døde, valgte Rigsdagen en udenlandsk Fyrste *August II,* Kurfyrste af Sachsen. Denne sluttede Forbund med Rusland mod Sverige, og Frederik IV af Danmark tiltraadte Forbundet. Men foreløbig saa det ud til, at Sveriges unge Konge *Karl XII* skulde vise sig alle Modstanderne overlegen. Først tvang han Danmark til Fred. Derpaa førte han sin Hær til Ingermannland og slog ved *Narva* den fem Gange talrigere russiske Hær. Fuld af

Polen efter 1668.

Sobieski.

August II.

Karl XII.

Narva.

Ringeagt for de russiske Barbarer gik han derefter til Polen, erobrede det og gjorde en polsk Adelsmand, Stanislaus Leszinski, til Konge. Og snart drog han videre til Sachsen og tvang August til at give Afkald paa Polens Krone.

Stanisaus Leszinski.

Men Peter den Store benyttede de Aar, Kong Karl opholdt sig i Polen og Sachsen til at genskabe sin Hær, erobre Ingermannland og anlægge St. Petersborg, og da Karl XII atter vendte sine Vaaben mod Rusland, svigtede Lykken ham. En opsætsig Kosakhøvding ved Navn *Mazeppa* lovede Karl at hjælpe ham med en stor Kosakhær, naar han blot marscherede ind i Rusland. I Tillid hertil førte Karl sin Hær dybt ind i Fjendernes Land. Men Mazeppa fandt kun ringe Tilslutning, og det lykkedes Russerne under Anførsel af Zaren at omringe Svenskerne med tredobbelt Overmagt ved den lille By *Poltava* 1709. Efter en rasende Kamp bukkede Svenskerne under, og det meste af deres Hær maatte overgive sig, medens Kongen selv flygtede til Tyrkiet, men det lykkedes ham her at faa Sultanen til at erklære Rusland Krig, og Zaren handlede nu lige saa uforsigtig som nys Kong Karl. Han førte sin Hær langt ind i de tyrkiske Lande, og her blev han omringet af Sultanens Hærmasser. Kun med stort Besvær lykkedes det ham at opnaa Fred. Det paastaas, at hans Hustru *Katharina,* en liflandsk Tjenestepige, han havde ægtet, bestak Storveziren med sine Juveler. Russerne opgav det nys vundne Azov og mistede dermed atter Adgangen til Sortehavet. Men de fik fuld Erstatning mod Nord. Efter Poltavaslaget vendte August II tilbage til Polen, og baade han og Frederik IV sluttede igen Forbund med Rusland. Svenskerne led Tab efter Tab, ogsaa efter at Karl XII var vendt hjem efter et fleraarigt Ophold i Tyrkiet. Først efter hans Død kom det til Fred 1721. Rusland fik Ingermannland, Estland, Lifland og et Hjørne af Finland. Adgangen til Østersøen var naaet og de bedste Betingelser var skabt for en fremtidig Forbindelse med Vestevropa.

Peter den Stores Fremgang.

Mazeppa.

Poltava 1709.

Katharina.

Azov tabes.

Freden 1721.

Trods Peters Sejre og den Fremgang, han bragte russisk Næringsliv, vedblev der at herske megen Vrede mod ham. Især var Gejstligheden ham fjendsk, og der opstod et Slags gammelrussisk Parti. I Spidsen for dette stod Peters egen Søn *Alexis*, en svagt begavet Mand, der var opdraget af bogstavtroende Præster. Forholdet mellem Fader og Søn blev stedse

Gammelrusserne og Alexis.

værre, og til sidst flygtede Alexis fra Rusland, medens Peter var ude paa en ny stor Udenlandsrejse, hvis Maal var selve Paris. Alexis lod sig dog siden bevæge til at vende hjem, men Peter lod ham fængsle og dømme til Døden. Dagen efter døde han i Fængslet, rimeligvis som Følge af den Tortur, han havde været underkastet. —

Alexis' Død.

Peter den Store var og blev raa og brutal, men han var overmaade videbegærlig og modtagelig, og han viste baade Handlekraft og Udholdenhed. Han formaaede ikke at forvandle sit Folk, men det var dog ham, der for Alvor bragte Rusland under vestevropæisk Paavirkning, og det lykkedes ham at gøre det til en Magt af første Rang.

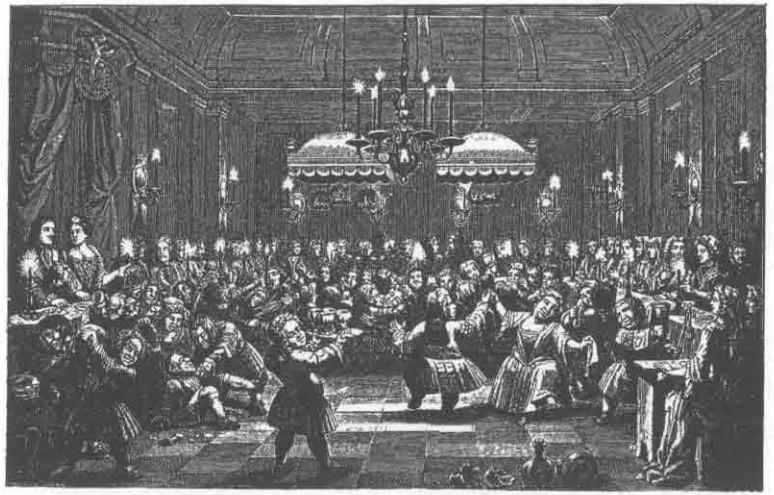
En dansk Adelsmand, *Jens Juel*, der besøgte Rusland i Peter den Stores Tid, har ført Dagbog over sine Oplevelser derovre. Hans Indtryk af Landet var alt andet end fordelagtigt. Zaren selv beundrer han, om han end ikke er blind for hans svage Sider, men Landet finder han ganske barbarisk. Ved Zarens Gilder hersker Drukkenskab og Raahed, og hans Hofnarre foranstalter de værste Spektakler. En Dag hedder det: „Dagen forgick med dricken, hvortil hialp ickun liden undskyldning, saa og med raaben og skriigen, piiben og siungen af Narre, som de af skiempt kaldte Patriarcker." Og en anden Dag: „Alle aade, ja og Tsaren self, med træskeer. Der var baade kiød og fisk paa bordet, endskiønt det var i dend 6 uugers Rysszіske faste. Enhver indtil Captainer satte sig need at spiise ved samme bord, som Tsaren sad ved; bordet var langt som svenneborde hos os." „Der blev drucket stærck, saa ingen undskyldning kunde hielpe, og iidelig skudt ved hver skaal." „Hvor mange skud fik Jeg ej tiid at telle for iidelig tiltale og raaben af narre."

Jens Juls Skildringer.

Han fortæller om det Triumfindtog, Zar Peter efter Sejren ved Poltava holdt i Moskva. „Saa snart med alting var færdig til Indtoget, bleve alle, rundt paa Stadens muure og volde plantede stycker løsnede, med klockerne kiimet udj alle kirckerne og kom saa foran nogle Trompetere og Pauqueere med deris spil og kiedeltrommer, vel udstaffeeret og iklædte." Derpaa den russiske Garde, en Del svenske Fanger, atter russiske Soldater og saa en Snes Slæder med Samojeder. De var forspændt med to Heste eller tre Rensdyr, og paa hver af dem laa en Samojede „klædte udj Rinsdyrskind, som vendte det laadne ud, fra fødderne til hovedet. Ved kiortelen var fæstet en hue eller hette til hovedet liigeleedis med det laadne ud. Samme folck ere lave med korte been, breede ansigter og stoere hoveder, hvilcket hvor latterligt det har været og hvad opsigt det har givet er lættelig at slutte. Dette latterlige siun hafde Tsaren efter sin sædvane til skiempt, ført her imellem." „Det er vel icke at tvifle paa, at det jo har smertet de Svenske meget, at udj saa alvorlig en Tragedie slig

Indtoget i Moskva.

latterlige Comoedie skulde vorde spillet." Saa kom igen nogle russiske Tropper og derefter nogle Svenske med 80 Kanoner og henved 300 Faner, Karl XII's Bærestol o.s.v. Saa fulgte de svenske Generaler og derpaa „Tsaren self paa en skøn castaniebruun hest, paa hvilken han og hafde redet i slaget ved Poltava." Sammen med ham red nogle russiske Officerer og allersidst kom nogle og Tresindstyve svenske Feltvogne. „Dette indtog gik igiennem 7, til dend ende paa adskillige stæder opreiste, ære-porte, hvilckes pragt og højhed er umueligt at beskrive eller erindre. Der fandtes mange skiønne emblemata

Det store Dvergebryllup i St. Petersborg 1710. Efter et samtidigt hollandsk Billede. Det var fra gammel Tid Skik, at Fyrsterne holdt Hofnarre og især Dverge, der drev al Slags Spas. I Vestevropa var dette nu saa nogenlunde gaaet af Brug, men i Rusland holdt denne Skik sig. Ved Peter den Stores Hof spillede Narre og Dverge en meget stor Rolle. En Gang lod han en Dverg og en Dvergpige gifte sig. Han foranstaltede et stort Bryllup og samlede sammen fra Riget alle de Dverge, han kunde faa fat paa for at danne Brudefølge.

eller sindbilleder og selsomme positeurer afmalede til de Svenskes forhaanelse." „Paa æreportene blev blæst og siungen med skiøn vocal og instrumental music. En hob unge folck mødte Tsaren paa alle gader og stræder og kastede greene og krantse need for Ham." „Snart ved hveranden dør komme adskillige Bojarer og kiøbmænd ud og bade Tsaren at dricke, saa der ofver alt paa alle gader og stræder blev ædt og drucken i overflødighed. Ofveralt for hver dør i dend ganske stad vare opreiste træer og krantse af Grantræer, og hvor fornemme enten Bojarer eller købmænd boede, vare portene beprydede med smucke sindbilleder og malninger af adskillige paafund, hvoraf de fleeste ginge ud paa de Svenskes forhaanelsze, som for exempel: En Ørn, som med torden slog en løve need af et

bierg, en løve i et fængsel, en Hercules med Løvehud over sig, som slog en løve ihjel og slig meere." Jens Juel kørte omkring og saa paa det hele, og „da vij saaledes hafde kiørt et temmelig stycke veis hen, kom Tsaren riidendes os forbij i fulde spring, havde et meget blegt, fælt og forvendt ansigt, giorde mangfoldige skrækkelige miiner, med hoved, mund, arme, skuldre, hænder og fødder, hvorpaa vij begge stege ud af vognen og saae Ham riide til en gemen Soldat, som bar en Svensk fane og mueligt ej gik efter hans tycke. Samme Soldat hug Tsaren med sin i haanden blot havende kaarde elendig og til skamme. Derpaa holdt Tsaren stille paa sin hest med samme ommelte skrækklige miiner, drejede med hovedet, skævede med munden, vendte øjne, treckede med arme og skuldre, og sprettede for og bag ud med beenene." „De ovenanførte Tsarens forskræckelige fagter og gebærder kaldis af Doctorne Convulsioner, hvilcke Tsaren ofte har, dog meest, naar hand er vreed, eller har faaet onde tiidender." *Peters Epilepsi.*

Evropæisk Videnskab i Ludvig XIV's Tid.

Videnskaben fortsatte i Ludvig XIV's Tid ustandset og hurtig sin Fremgang. Universiteterne betød forholdsvis lidt for denne. Ved dem herskede de skolastiske Teorier oftest endnu, og Teologernes Indflydelse var overvejende. Derimod oprettedes der rundt om i Landene *videnskabelige Akademier*, der understøttedes af Staten. Videnskabelige *Tidsskrifter* begyndte at udkomme, og mange Steder byggedes der store *Observatorier* til Brug for Astronomerne. *Akademierne.* *Tidsskrifter.* *Observatorier.*

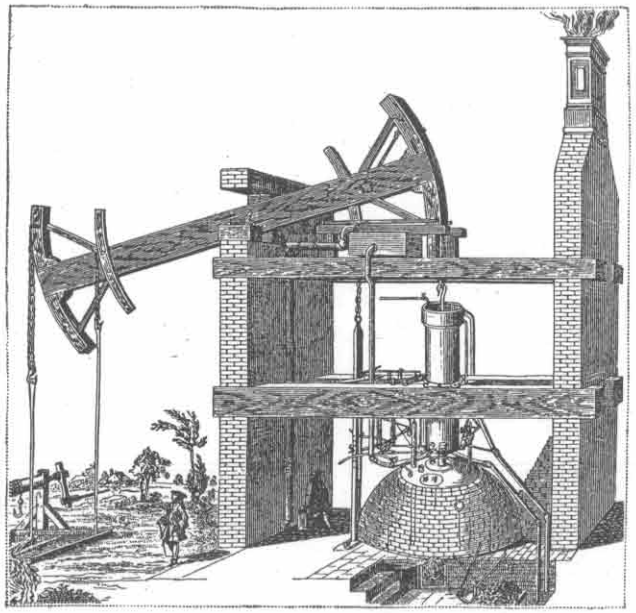
I Astronomien drog Englænderen *Newton* († 1727) Konsekvensen af den foregaaende Tids mange Iagttagelser. Hans store Fortjeneste bestod deri, at han viste, at *Tyngdekraften* ikke blot virker paa Jorden, men at alle Legemer i Verdensrummet tiltrækker hverandre efter samme Lov som den, der gælder for Jordens Tiltrækning af Legemer ved dens Overflade. *Newton † 1727.* *Tyngdekraften.*

Først paaviste han, at det var Tyngdekraften, der holdt Maanen i dens Bane omkring Jorden, og siden viste han, at det maatte være denne samme Kraft, der holder Planeterne i deres Bane omkring Solen. Alle Naturens Smaadele, lærte han, tiltrækker hinanden med Kræfter, der aftager, naar Afstanden vokser. Newton saa i denne Verdensmaskineriets Fuldkommenhed et Bevis for Tilværelsen af en Gud, som havde skabt det altsammen, men han mente dog, at der af og til opstod Uregelmæssigheder, som maatte ordnes ved Guds Indgriben. Ogsaa *Kometbanerne* begyndte Newton *Kometbaner.*

Flod o Ebbe. at beregne, og han forklarede *Flod* og *Ebbe* ved Solens og Maanens skiftende Tiltrækning. Samtidig med ham virkede talrige andre dygtige Astronomer, blandt dem Danskeren *Ole Rømer*, der knyttedes til Observatoriet i Paris, hvor han beregnede den Hastighed, hvormed Lyset bevæger sig.

Ole Rømer.

Luftpumpen. Ogsaa paa de andre Naturvidenskabers Omraade naaedes store Resultater. Man opfandt *Luftpumpen* og lærte at benytte

Damppumpe til Minebrug. Efter et Billede fra 1717.

sammenpresset Luft som Drivkraft. Ogsaa de første Forsøg paa at anvende Dampkraften skete allerede nu. Man lavede *Minepumper.* Minepumper, der dreves med Dampkraft, men som viste sig ret dyre at drive. Ja man naaede endog til Forsøg paa at drive en Baad frem ved Hjælp af Dampen. Men vrede Søfolk slog den i Stykker, og Forsøget opgaves. Ogsaa Magnetismen og Elektriciteten begyndte man at lægge Mærke til uden dog endnu at kende Forbindelsen mellem de to Kræfter. I Kemien fandt talrige Opdagelser Sted. Ogsaa Lægevidenskaben havde fremragende Dyrkere. Den ene nye Iagttagelse føjedes til den anden, men det gik endnu langsomt med at faa Forskernes Resultater anvendt i de almindelige Lægers Praksis.

Magnetisme og Elektricitet.

Filosofien havde i denne Tid tre meget betydelige Dyrkere: Spinoza, Leibniz og Locke. *Spinoza* var født i Holland. Hans Forældre var spanske Jøder, der var flygtede for Inkvisitionen. Han viede hele sit Liv til grundig, anspændt Tænkning over Tilværelsens største Spørgsmaal. Hans Hovedsætning var, at Gud og Naturen er et, en Anskuelse, der siden betegnedes med Ordet *Pantheisme.* Han er tillige Banebryderen for den *moderne Etik*, idet han søger Grundlaget for Moralreglerne i den Samfølelse, der fremkaldes ved Menneskenes Selvopholdelsestrang.

Spinoza.

Pantheisme og Etik.

Sjæl og Legeme er ikke to forskelligartede Ting, lærer Spinoza. Der er kun en „Substans", Gud. Materien (Udstrækning) og Aanden (Bevidstheden) er kun to forskellige Former for Gud. Der findes intet udenfor Gud. Alle Forandringer foregaar efter evige uforanderlige Love. Han citerer som Udtryk for sin Opfattelse Pauli Ord „i Gud ere og røres alle Ting". Hans Anskuelser opfattedes af Samtiden som en Modsætning baade til den jødiske og den kristne Lære, han udstødtes højtidelig af den jødiske Menighed, og ogsaa de kristne Teologer betragtede ham med Uvilje. Etiken byggede han som nævnt paa Selvopholdelsestrangen. Af denne skabtes Trangen til ikke at lade sig omtumle af de Følelser og Lidenskaber, som ydre Aarsager fremkalder. De skadelige Følelser maa bekæmpes ved Hjælp af andre Følelser, der virker i modsat Retning. Lystfølelsen er i sig selv god, Ulystfølelsen ond. Had, Frygt, Foragt, Medlidenhed, Anger og Ydmyghed er alle i sig selv onde, de faar kun Berettigelse, hvis de er nødvendige Midler til Lystfølelsens Opstaaen. Han forsvarer Ytringsfriheden og Religionsfriheden og hævder, at Statens Borgere har Ret til selv at bestemme dens Styrelse.

Leibniz var Tysklands første store Filosof. Han var en urolig Aand, der tumlede med de mest forskelligartede Spørgsmaal: Politik, Filosofi og Matematik. I Matematiken gjorde han Begyndelsen til Regning med uendelig smaa Størrelser. I Filosofien var det hans Maal at forsone den nye filosofisk-naturvidenskabelige Opfattelse af Verden med den nedarvede religiøse. Verden bestaar, sagde han, af *Monader*, der hver for sig har en særlig Livskraft. Mellem dem alle findes en af Gud bestemt Harmonitilstand.

Leibniz.

Monadelæren.

John Locke er Grundlæggeren af den engelske *Erfaringsfilosofi*, hvorpaa al senere Filosofi har bygget. Han var nær knyttet til en af Whiggernes Førere, og i Torystyrets Tid under Karl II og Jakob II maatte han opholde sig i Udlandet, først i Frankrig, siden i Holland. Da Vilhelm af Oranien blev

John Locke.

Erfaringsfilosofien.

Herre i England kom han tilbage og i to berømte politiske Afhandlinger forsvarede han Revolutionen og hævdede Folkets Ret til selv at bestemme sin Styrelse.

Naturtilstanden, siger han, er en Friheds- og Lighedstilstand, hvor Naturens Lov hersker, og denne Lov er Fornuften. Samfundet er dannet ved en Samfundspagt, der sluttes frivillig af Samfundets Borgere. Folket har Ret til at styrte en tyrannisk Hersker. Den højeste Myndighed er den lovgivende. Den maa bygges paa Folkets Vilje. Den udøvende og dømmende Myndighed skal skilles fra den lovgivende, men denne er Grundlaget for det hele, den giver jo de Regler, hvorefter de andre Myndigheder handler. Disse Teorier, der stod i den skarpeste Strid med den gamle Lære om, at Gud havde ordnet hele Samfundet og givet Kongerne al Magt i det, fik siden stor Indflydelse paa det 18. Aarhundredes franske Tænkere og dermed paa de følgende Tiders politiske Udvikling.

Locke's filosofiske Hovedværk er en Undersøgelse af den menneskelige Erkendelses Grænser og det menneskelige Sjæleliv. Det havde hidtil været sædvanlig at paastaa, at visse Begreber som Rum, Tid og Gud var medfødte Forestillinger hos Menneskene. Locke hævdede derimod, at alle Forestillinger er vundne ved Erfaring. Der maa være en Gud, der har skabt Verden, siger han, da denne maa have en Aarsag. Troen derpaa er den naturlige Religion. Dette er den Opfattelse, der siden almindelig betegnedes som *Deisme*. Personlig regnede han sig for Kristen, men han stillede sig tvivlende overfor en stor Del af de kristne Dogmer. Han troede, at Kristendommen var aabenbaret af Gud, men var et Dogme fornuftstridigt, da fulgte deraf, at det ikke kunde være aabenbaret af Gud men var Menneskeværk.

Alle Forestillinger ved Erfaring.

Deismen.

Locke's Filosofi blev bærende for det 18. Aarhundredes Tænkning, og de fleste af dettes Forskere betragtede ham som deres store Læremester. Voltaire siger beundrende om ham: „Efter at saa mange Tænkere havde skrevet „Sjælens Roman", er der nu kommet en Vismand, som i al Beskedenhed har skrevet dens Historie. Hr. Locke har forklaret den menneskelige Tankes Natur for Menneskene som en ypperlig Anatom forklarer Legemets Kræfter. Han vover undertiden at slaa noget fast, men han vover ogsaa at tvivle."

Oplysningstiden 1715—1789.

Frankrig 1715—1789.

Ludvig XV's Tid 1715—74.

Aarene fra Utrechtfreden 1713 til Revolutionskrigenes Udbrud 1792 er i Sammenligning med de fleste andre Tidsrum en Fredens Tid. Der er nok Krige, men de er færre og kortvarigere end sædvanlig, og de føres indenfor mindre Omraader. Krigene føres nu næsten udelukkende mellem Hærene og rammer ikke den fredelige Befolkning som tidligere. Og Kampens Genstand er ringere end før. Man strides ikke længere om Religionen eller om Skabelsen af et Verdensrige. Fyrsternes Ærgerrighed indskrænker sig som Regel til at flytte deres Grænser nogle Mil. Følgen af denne forholdsvis fredelige Tilstand blev en hidtil ukendt økonomisk og aandelig Fremgang næsten overalt i Evropa. Frankrig vedblev ogsaa i denne Tid at være Midtpunktet i det aandelige Liv. Dristige Tanker, fødte i England, og endnu dristigere Tanker fødte i Frankrig førtes derfra ud over Landene. —

Fredstid 1713—92.

Stor Fremgang.

Frankrig Midtpunktet.

Ludvig XIV havde set den ene af sine Arvinger gaa i Graven efter den anden. Hans Efterfølger blev en Sønnesønsøn, den femaarige *Ludvig XV* (1715—74). Allerede i Ludvig XIV's sidste Aar var Ærbødigheden for Kongemagten begyndt at svinde, og nu gik den hurtig tilbage. Mens Ludvig XV var Barn, styrede efter hinanden to Mænd af Kongeslægten. De hengav sig begge til al Slags Forlystelser, der drog Hoffet stærkt nedad i Folkets Omdømme, og de styrede begge daarlig. Da Kong Ludvig blev voksen og selv overtog Regeringen, modtoges han med stor Forventning, og hans Folkegunst holdt sig ret længe. En Gang, han var syg, var der saaledes Jammer og Klage i Paris, og man gav ham Tilnavnet „Le bienaimé", „den meget elskede". Fra 1726 til 1743 lod Kongen sin gamle Lærer Kardinal *Fleury* passe Statens Sager, og dette gik godt. „Han lod Frankrig læge sine Saar i Ro og samle Rigdomme ved en glimrende Handel", siger Voltaire, „selv skabte han intet nyt. Han behandlede Staten som et stærkt og kraftigt

Ludvig XV 1715—74.

Ludvigs Formyndere.

Fleury 1726—43.

Legeme, som man lader komme sig af sig selv.“ Men efter Fleurys Død blev det anderledes. Kongen var vel ikke uden Evner, men han brød sig aldrig stort om Statens Sager. De var ham besværlige og kedsommelige. Jagt og Rejser var foreløbig hans kæreste Syssel. Hans Dronning, en Datter af Stanislaus Leszinski, var stille og kølig og kedede ham bestandig mere. Og snart kom den Tid, da han søgte Erstatning hos den ene Elskerinde efter den anden. De første af disse havde ingen politisk Indflydelse, men et Par Aar efter Fleurys Død fik *Mme Ponpalour.* han i Mme *Pompadour* en Elskerinde, der vidste at sætte sin Vilje igennem. I en Snes Aar, lige til sin Død, bevarede hun sin Magtstilling. Ministre og Generaler ansattes og afsattes efter hendes Luner.

Mme *Pompadour* var Datter af en rig Borger. Hendes Regnskabsbøger fortæller, at hun har betalt en Spaakone 600 Frcs., fordi denne, da hun var 9 Aar gammel, havde spaaet, at hun skulde blive Kongens Elskerinde. Og det synes virkelig, at hun lige fra sin tidligste Ungdom har stilet bevidst mod dette Maal. Endnu ganske ung naaede hun det. Kongen præsenterede hende højtidelig for Hoffet, ja for Dronningen, overfor hvem hun optraadte med en Hensynsfuldhed, der næsten rørte den lidet forvænte Dronning. Hendes Magt over Kongen beroede især paa hendes Evne til at bekæmpe den Kedsomhed, der altid plagede ham. Hun holdt ham ustandselig i Aande. Det ene straalende Selskab fulgte efter det andet. Et Dilettantselskab, hvor hun selv udførte Hovedrollerne, opførte stadig nye Stykker, afpassede efter Kongens Smag. Selve Voltaire skrev det første Stykke, det opførte. Ødsel var hun, og hun fik af Kongen alt, hvad hun pegede paa. Hun købte Slot paa Slot, sjældne Juveler, ypperlige Kunstværker og overdaadig kostbare Dragter. Hun holdt af at omgive sig med Filosofer, Digtere og Kunstnere og var paa sin Vis en Tilhænger af Tidens nye Tanker.

Da Mme Pompadour døde, fulgtes hun i Kongens Gunst af en ung Pige, der først havde været Gadesælgerske i Paris og siden en parisisk Levemands Elskerinde. Forargelsen var stor, og Hoffet blev Genstand for en stedse stigende Ringeagt.

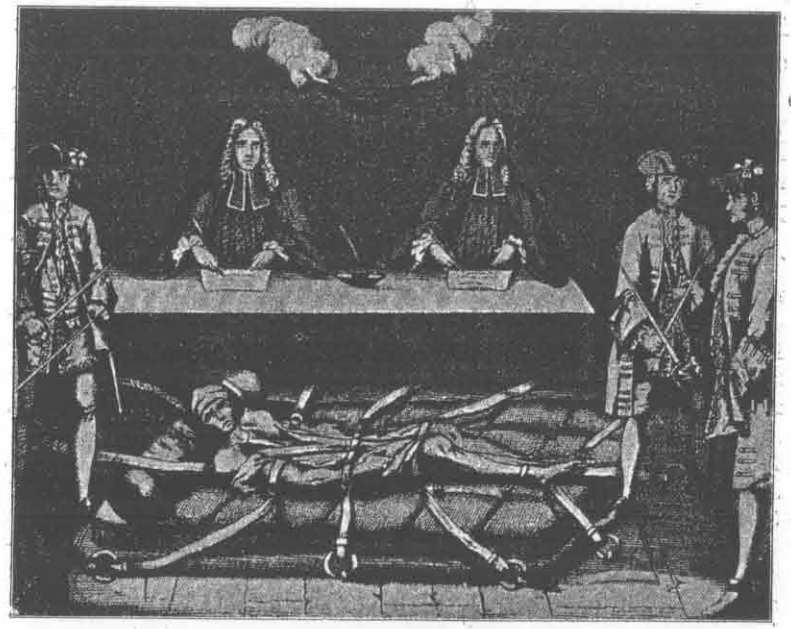
Daarlig Styrelse. Styrelsen led meget under disse Forhold. Ogsaa i denne Tid var der blandt Ministrene flere dygtige Mænd, men de var alle afhængige af Kongens og hans Elskerinders Luner, og de fleste af dem efterlignede Kongens Liv. I den daglige Styrelse af Rigets indre Forhold mærkedes Følgerne mindst. Regeringen tog ikke Initiativet til store Fremskridt,

men den virkede jævnt fornuftig for Landets Næringsveje, fremmede Ordenen og beskyttede nogenlunde de Smaa mod de Stores Overgreb. I hver Provins sad jo en *Intendant*, oftest *Intendanterne.* en dygtig Mand, ivrig for praktiske Forbedringer. Intendanterne satte Fart i Byraadene, bragte Orden i Sognestyrelsen, sørgede for Vejanlæg og meget andet. Men der var to Sider af den indre Styrelse, hvor Svaghederne traadte særlig grelt frem: den slette Finansstyrelse og den vilkaarlige Retspleje.

Skatterne var omtrent de samme som under Ludvig XIV. Der *Skatterne.* var en Grundskat, men Adel og Gejstlighed var fri for denne. Derimod skulde Kopskatten betales af alle fra Kronprinsen til Daglejeren, dog med forskelligt Beløb efter vedkommendes Velstand; Kronprinsen betalte 2000 Frcs., Daglejeren 1 Frc. om Aaret. Desuden var der Saltskatter, Tobakskat, Vinskat, og mange andre Skatter. Toldskatterne indbragte stedse mere, efterhaanden som Omsætningen med Udlandet steg. Nogen Indtægt gav ogsaa det kongelige *Lotteri*, der var oprettet under Ludvig XIV. En stor Del af Skatterne var forpagtet ud til store Selskaber af Skatteopkrævere. De betalte *Skatteforpagtere.* Staten et vist aftalt Beløb og inddrev saa selv Skatterne. En ikke ringe Del af disse gik saaledes i Privatmænds Lomme. Dertil kom, at Skattefordelingen var uretfærdig. Adelsmænd og Gejstlige var fri for mange Skatter, og velstaaende Borgere vidste ogsaa at unddrage sig for en Del af Skatten. Og desuden slap de Provinser, der havde Stænderforsamlinger, som kunde klage og protestere, forholdsvis billig, medens Byrderne lagdes des tungere paa de andre. Paa Bønderne, især i de Provinser, der ingen Stænder havde, kom Skatterne saaledes til at hvile ganske urimelig haardt. Om et Skattetryk, der knugede det franske Folk til Jorden, var der dog ingenlunde Tale. De samlede Statsudgifter var omkring 500 Millioner Frcs. om Aaret i Datidens Penge. Dette var meget sammenlignet med Udgiften under *Skattebyrden ikke meget stor.* Colbert, men Staten tog sig ogsaa nu af langt flere Ting. Og det er kun lidt i Forhold til de 3—4000 Millioner, den franske Stat nu giver ud aarlig. Frankrig kunde med Lethed have baaret denne Udgift, blot Skatterne havde været rimelig fordelt og fornuftig anvendt. Men Anvendelsen var lige saa slet som Fordelingen var uretfærdig. Omtrent 50 Mill., en Tiendedel af det hele Beløb, gik til Hofudgifter. Det er 50 Gange saa meget som Frankrigs Præsident nu faar, endda bortset fra, at Pengenes Værdi den Gang var større. Og Skatterne forslog ikke til at afholde Udgifterne. Aar efter Aar var der Underskud, til meget stort. Man maatte laane og atter laane til *Underskud.* højere og højere Renter, saa Renterne slugte en urimelig stor Del af Indtægterne. Statsgælden næsten fordobledes under Ludvig XV, og den naaede over 4 Milliarder Frcs. før Revolutionen.

Retsplejen var vedblivende yderst mangelfuld. „Lettres de cachet“ *Retsplejen.* anvendtes som under Ludvig XIV snarest i større Omfang og med

større Vilkaarlighed. Der udstedtes 2—3000 af dem om Aaret. De lavere Domstole var af samme forvirrede Karakter som tidligere. Kongelige og adelige Retter blandedes mellem hinanden, uden at nogen rigtig vidste, hvad der hørte under den ene Ret, hvad under den anden. Og Overdomstolene, Parlamenterne, var vel forholdsvis hæderlige, men de var i høj Grad beherskede af nedarvede For-

Damiens i Forhør.

domme. De gamle barbariske Straffe og det gamle Tortursystem bestod endnu.

Attentat paa Kongen. Et Eksempel paa, hvor grusomt man endnu kunde fare frem, giver Behandlingen af en Mand, der forøvede et Attentat mod Ludvig XV. En Dag, Kongen vilde stige ind i sin Vogn ude i Versailles, foer en Mand løs paa ham og stak ham med en Kniv i Siden. Det var en almindelig Lommekniv, der lige naaede gennem Tøjet og rev lidt Hul paa Huden. Kongen blev lagt i Seng og fik Modgift for det Tilfælde, at Kniven skulde være forgiftet, og Kniven blev prøvet paa en Hund, for at man kunde forvisse sig om, at der ingen Gift var paa den. Kongen klagede og jamrede og forlangte den sidste Olje, medens hans Læge sagde til Mme Pompadour: „Hvis det var en anden end Ludvig XV kunde han godt gaa paa Bal." Imidlertid fandt et første Forhør Sted over Gerningsmanden *Damiens*, under Ledelse af selve Justitsministeren. Man kneb ham med gloende Tænger men fik kun ganske forvirrede Svar. I tre Maaneder

prøvede man ved al Slags Tortur at faa ham til at angive nogle Medskyldige, men han havde aabenbart ingen. Saa dømtes han til Døden. Paa Henrettelsesdagen begyndte Torturen igen tidlig om Morgenen. Hans Ben anbragtes i Torturmaskinen og masedes sammen, til de var helt knuste og sønderrevne. Efter to Timers Forløb erklærede Lægerne, at han døde, hvis man blev ved. Hen paa Eftermiddagen førtes han paa en Baare til Notre-Damekirken for at gøre Afbigt, siden til Retterstedet. Paa den ene Side gik Bødlen, paa den anden to Præster. Overalt i Gaderne stod Folkemasserne tæt. Paa Retterstedet lod man ham vente en halv Time foran Skafottet. Saa bandtes han nøgen til to Jærnringe. Den højre Haand brændtes af i Svovlild. Han udstødte et gennemtrængende Skrig, hævede Hovedet for at se Haanden fortæres, men faldt saa slapt sammen. Derefter brændtes han med gloende Jærn paa Arme, Ben og Bryst, og der hældtes brændende Olje og smeltet Bly i de aabne Saar. Til sidst lagde man Reb om de blodige Arme og Ben, spændte fire Heste for og lod dem trække til. De kunde ikke faa ham revet i Stykker. To andre spændtes da for, men dette hjalp heller ikke. Nogle af Tilskuerne bad nu Dommerne lade Leddene hugge over. De sagde først Nej, men da Mørket faldt paa, gav de Tilladelsen.

Saa barbarisk kunde man handle i Frankrig endnu midt i 18. Aarhundrede. Men dette var ikke særegent for Frankrig. I de fleste andre Lande var Retsplejen ved samme Tid mindst lige saa grusom. Ogsaa for de almindelige Forbrydelser bevaredes Fortidens haarde Straffe. Men de skaffede ikke den ønskede Retssikkerhed. I Frankrig som i andre Lande fortælles der endnu ved denne Tid stadig om omstrejfende Røverbander.

Ringere Magt udadtil. Til Indtrykket af Hoffets Uværdighed og Styrelsens Svaghed kom en stærk Følelse af, at Frankrig ikke længere betød det samme i Evropas Storpolitik som under Ludvig XIV. Og dette var rigtigt. Frankrigs Hær var stadig meget god. Men Hærledelsen blev slet, og Udenrigspolitiken var planløs. Frankrig deltog i flere Krige men uden Energi. Under en Krig om den *polske Tronfølge* (1733—35) tog det Parti mod Østrig og Rusland for Dronningens Fader Stanislaus Leszinski. Det lykkedes ikke at skaffe ham Polens Krone, men han fik ved Fredsslutningen *Lothringen*, og ved hans Død tilfaldt dette Frankrig. I *den østrigske Arvefølgekrig* (1740—48) kæmpede Frankrig mod Østrig. Dets Hær sejrede oftest, men man fik intet ud af Krigen. I *Syvaarskrigen* (1756—63) gik Frankrig derpaa med Østrig mod Prøjsen, men Hærledelsen var nu ussel, og de franske Tropper led det ene Nederlag efter det andet. Og samtidig bukkede Frankrig under i en stor Sø- og

Den polske Tronfølgekrig 1733—35.

Lothringen fransk.

Den østrigske Arvefølgekrig 1740—48.

Syvaarskrigen 1756—63.

Krig mod England 1755-63. Kolonikrig med England (1755—63). Dets Flaade blev ødelagt, det mistede Kanada, og dets Muligheder i Forindien tilintetgjordes. Magten paa Havet og i de fremmede Verdensdele gik dermed helt over til Englænderne. I Forhold dertil betød det *Korsika.* kun lidt, at man nogle Aar derefter erhvervede Korsika ved at købe det af Genua. —

Parlament og Jansenister. Hele Ludvig XV's Tid igennem fortsattes den Strid mellem Jesuiter og Jansenister, som allerede var begyndt under Ludvig XIV, og den udviklede sig nu til en hæftig Strid mellem Konge og Parlament. Kort før Ludvig XIV's Død var Jansenisterne blevet forkætrede af Paven. Men de bøjede sig ikke, og de fik Medhold hos Parlamenterne, hvis Medlemmer for en stor Del var ivrige Jansenister. Det ene Parlament efter det andet erklærede Pavebullen for ugyldig. Striden varede i Aarevis og fremkaldte en Mængde bidende Stridsskrifter fra begge Sider. Det store Flertal af Pariserne tog stærkt Parti for Jansenisterne.

Et af Pâris' Jærtegn.
Marie Carteri, der led af Øjenbetændelse paastodes at være helbredet paa Pâris' Grav. Billedet findes i et Mirakelskrift fra 1737. Under det staar: Nu arbejder hun paa Marken med større Kraft end nogensinde før.

En fredelig Pariserborger ved Navn *Barbier*, der holdt Dagbog i de Tider, og som selv ikke interesserede sig for de omstridte Spørgsmaal, skriver helt forbavset: „Nu er der virkelig to Partier her i Byen: Jansenister og Jesuiter. De strides om nogle religiøse Forklaringer og Fortolkninger, hvoraf de fleste ikke forstaar et Ord." „Jansenisterne er unægtelig de stærkeste, og de er saa stivsindede som nogen Djævel. Kvinder, unge Frøkener, ja selv Stuepigerne er

rede til at lade sig hugge i Stykker for Jansenismen." Saa stærk blev Iveren, at der udbrød en hel Mirakelepidemi. En gammel afholdt *Mirakelepidemi.* Jansenistpræst ved Navn Pâris døde. Et mægtigt Tog fulgte ham til Graven. Da traadte pludselig en Kone ud af Rækkerne, ilede hen til Liget, rørte ved det og hævede derpaa sin Arm i Vejret under høje Raab om, at Armen, der havde været lam i 25 Aar nu var helbredet. Snart meldtes der om talløse Mirakler paa den hellige Mands Grav og Folk strømmede derud i Mængde. „Man havde tænkt sig", siger Barbier, „at Begejstringen vilde gaa over af sig selv, naar det blev daarligt Vejr. Men nu er Vejret daarligt, og det hjælper ikke. Man vader i Snavs helt op ad Støvlerne paa den lille St. Médardkirkegaard, ja man gaar helt til Bunds, naar det regner, og det er langt fra Byen, og dog er der Folk derude fra Kl. 5 om Morgenen til 5 om Aftenen. Man synger ustandselig Salmer i største Rørelse. Graven er altid optaget af syge Folk, og Rystelsesanfaldene er endnu hyppige derude." Til sidst forbød Regeringen Besøgene og lod Kirkegaarden bevogte af Soldater. Til Svar opsloges paa Kirkeporten en Plakat med de spottende Ord:

„I Kongens Navn det forbydes her
Vorherre at gøre Mirakler mer."

Under alle disse Stridigheder holdt Regeringen med Jesuiterne og vilde tvinge Parlamenterne til at anerkende Pave- *Parlamenterne og Kongen.* bullerne. Flere Gange forviste Regeringen Parlamentsmedlemmerne til afsides Provinsbyer. Retsplejen gik næsten i Staa, og der opstod almindelig Forvirring. Til sidst maatte Regeringen give efter, og lade de to Parter strides, som de havde Lyst. Og omsider fik Parlamentet en Lejlighed til for Alvor at ramme sine Modstandere. En Jesuit, der havde drevet en Millionforretning paa de vestindiske Øer, var gaaet fallit. Hans Kreditorer forlangte, at Ordenen skulde betale, da det formelt var den, der ejede Forretningen. Den lovede, at der skulde blive holdt Bøn og Messe for dem, men betale vilde den ikke. Saa lagde Kreditorerne Sag an, og Pariserparlamentet dømte Jesuiterne. Tilhørerne klappede i Hænderne af Glæde, da Dommen faldt. Og Parlamentet nøjedes ikke dermed. Det foranstaltede en Undersøgelse af Ordenens Regler, erklærede dem for statsfarlige og ugudelige og forlangte Ordenen opløst. Kongen vilde nødig, men Mme Pompadour paavirkede ham mod Jesuiterne, og 1764 opløstes Ordenen virkelig i Frankrig. *Jesuitordenen opløses.*

Hele denne Strid førtes mellem Anskuelser, der allerede stod overfor hinanden i Ludvig XIV's Tid. Der var deri intet nyt, men det var nyt, at det var Oppositionen, der bar Sejren

hjem. Jansenister og Parlament stod den nye Tids Mænd meget fjernt, men de talte dog til en vis Grad Frihedens Sag overfor Kongen, Paven og Jesuiterne. Og medens Striden stod paa, havde de gamle Myndigheder faaet en farligere Modstander: den nye Filosofi var blevet en Magt i Frankrig.

Oplysnigslitteratuen.

Oplysningslitteraturen. Medens Styrelsen stedse mere udfordrede til Kritik, fremtraadte hos de franske Tænkere en helt ny Opfattelse af Menneskelivets Vilkaar og Samfundslivets Ordning. Og de nye Tanker spredtes stedse mere ud i Folket.

Den offentlige Mening.

Der opstod en *offentlig Mening*, som fældede den haardeste Dom over det bestaaende Styre, og som med bestandig større Styrke krævede et nyt Samfund bygget paa Retfærdighedens og Fornuftens Grund.

De franske og de engelske Filosofer.

Det 18. Aarhundredes franske Filosofi bygger paa det Grundlag, som var skabt i Tiden omkring 1700 af Videnskabsmænd og Filosofer, især engelske. Locke og Newton (se S. 191 og 193) er dens to store Læremestre. Men den drager Konsekvensen af disse Tænkeres Lære, langt dristigere end de selv, og den gør paa en helt anden Maade de nye Tanker til Almeneje for hele den dannede Verden. Englænderne var oftest Specialforskere, der hver holdt sig strengt til sit. Franskmændene samlede Enkeltresultaterne til en Helhedsopfattelse af Menneskelivet og af Samfundet. Englænderne skrev oftest rent videnskabeligt for Videnskabsmænd og kastede sig kun undtagelsesvis ind i Dagens Strid. Franskmændene agiterede for deres Meninger. Det var dem ikke nok, at de selv havde fundet det rette. De vilde lære alle det, og de vilde have Samfundslivet og det enkelte Menneskes Liv omformet efter de nye Anskuelser.

Tvivlen.

Det første Kendemærke paa denne Filosofi er, at dens Mænd vover at *tvivle om alt.* De tager ingen gammel Ordning eller gammel Mening for gode Varer, før de har undersøgt Grundene for den. De prøver med skarp Kritik den nedarvede Religion, den gængse Videnskab og det bestaaende Samfund. Og det synes dem, at intet af alt dette kan staa for Kritiken. Saa drager de dristig Slutningen: lad os da opgive alt dette gamle, lad os bygge os en ny Verdensanskuelse, en ny Videnskab og et nyt Samfund paa Erfaringens Grund ved Fornuftens Hjælp. Deres Tillid til *Menneskefornuftens* Magt

Menneskefornuften.

er stor, men de er dog klare over, at der er mange af Tilværelsens interessanteste Spørgsmaal, den maa lade uløste, og de er paa det rene med, at det er langt lettere at udtænke Formerne for et fornuftmæssigt og retfærdigt Samfund end at føre dette ud i Livet.

Montesquieu's „Lettres Persanes" 1721.

Allerede 1721 traadte den første af den nye Tids Mænd frem. Det var en højtstaaende Dommer *Montesquieu*, der i sine „Lettres Persanes" (Persiske Breve) drog til Felts mod hele den bestaaende Tilstand i Frankrig.

„Lettres Persanes" er en muntert spottende Bog. Forfatteren lader to parisiske Stormænd, der er paa Rejse i Frankrig, fortælle om dette Land i Breve til deres Hjem. Derved faar han Lejlighed til at se alt i ny Belysning. Den muhamedanske Verden stilles paa lige Fod med den kristne. Han spotter haanlig Paven, „det er en gammel Afgud, de af Vane ofrer til." Ja selve Gudsbegrebet rammes af hans Spot. Hvert Folk skaber sig sit Gudsbegreb i sit Billede, siger han: „Hvis Trekanterne skabte sig en Gud, vilde de gøre ham trekantet." Kongemagten haanes blodig, og Friheden lovprises. De strenge Straffe, Lovene fastslaar for alle Slags Forbrydelser, fordømmes. Digterne gaar det haardt ud over: „det er deres Opgave at ødelægge den sunde Fornuft og begrave den under pyntelige Former, som man tidligere begravede Kvinderne under Stads og Pynt." Ogsaa den nedarvede Skik, at Mændene hersker over Kvinderne, rammes af hans hvasse Kritik. Den synes ham „et rent Tyranni", som Kvinderne kun finder sig i, „fordi de er blidere end vi, o: menneskeligere og fornuftigere". „Evnerne vilde være ens, hvis Opdragelsen var det."

L'esprit des lois 1748.

„Lettres Persanes" vakte umaadelig Opsigt men langt tungere vejede dog Montesquieus berømte Hovedværk „L'esprit des lois" (Lovenes Aand), som han udgav 1748 efter aarelange Studier og Rejser rundt om i de mest fremskredne Lande, især England. Han undersøger her, hvorledes Samfundet bør ordnes. Det maa afpasses efter hvert Folks Natur, siger han, og denne er igen afhængig af Landets Beskaffenhed og Klima. Hans Ideal er en Republik efter græsk-romersk Forbillede, men han anser ikke en saadan for mulig i Frankrig. Dér ønsker han en Forfatning som den engelske i renset, forbedret Skikkelse. Den lovgivende, udøvende og dømmende Magt skal adskilles. Forenes de, fører det til Despoti som i Tyrkiet. Den lovgivende Magt skal tilhøre en Rigsdag med to Kamre, eet valgt af alle Borgere med Undtagelse af de allerfattigste, et

Den engelske Forfatning.

andet udgaaet fra de rige Klasser. Den udøvende Magt skal være hos en uansvarlig Fyrste, der er omgivet af ansvarlige Ministre. Den dømmende Magt bør være hos uafhængige, folkevalgte Nævningedomstole. Straffelovgivningen skal mildnes, religiøs Tolerance gennemføres.

Denne Bog vandt med et Slag et overordentligt Ry i og udenfor Frankrig. De tørre Emner var behandlet let og elegant, med sprudlende Vid, lagt til Rette for alle dannede. „L'esprit des lois der er udkommet for faa Maaneder siden i Genf og hemmelig trykt i Paris for faa Dage siden, har fordrejet Hovederne paa alle Franskmænd", siger en Samtidig, „man finder den i de Lærdes Studerekammer som paa vore Damers og vore Lapses Toiletborde." Og Bogens Ry holdt sig. Intet andet Værk har øvet saa stor Indflydelse paa det 19. Aarhundredes Forfatningsliv.

Voltaire.

Efter „Lettres Persanes" men før „L'esprit des lois" traadte *Voltaire* frem med sine første betydningsfulde Værker. Han hørte til en parisisk Juristfamilje og blev sat til at studere Jura. Men Juraen kedede ham; han foretrak at studere Filosofi, lave Vers og gaa i Selskab. Hans sprudlende Humør, hans rappe Indfald og vindende Elskværdighed gjorde ham hurtig til en velset Gæst, ikke blot i de rige Borgerfamiljer men ogsaa ved adelige Selskaber. Allerede helt ung skrev han smaa Skuespil og lette Vers, alt elegant, men foreløbig uden meget Indhold. Da kom han en Dag i Operaen op at skændes med en Adelsmand, og faa Dage derefter lod denne en Flok haandfaste Mænd overfalde og gennemprygle Voltaire. Denne udfordrede sin Modpart, men Følgen blev, at Adelsmandens Slægt skaffede et *lettre de cachet* mod Voltaire, saa denne maatte vandre i Bastillen, som han allerede en Gang tidligere havde lært at kende. Denne Gang slap han ud efter et Par Dages Ophold mod Løfte om at forlade Landet. Han rejste til England og blev der i tre Aar. Dette blev hans Gennembrudstid. England syntes vel for ham som for Holberg et Modsigelsernes Land, men i de fleste Ting beundrede han det, og da han vendte tilbage til Frankrig var det som en begejsret Talsmænd for engelsk Videnskab og engelske Samfundstilstande. I sine „*Lettres philosophiques*" (1733) skildrede han England med største Be-

Englandsrejsen.

„Lettres philosophiques".

undring og manede sine Landsmænd til at gaa i Lære hos Englænderne.

„Lettres philosophiques" kritiserer ikke blot det gamle men forkynder det nye, den nye Videnskab og det nye Samfund. Voltaire priser Aandsfriheden i England, men ingen af de religiøse Retninger derovre tiltaler ham. Statskirken er ikke stort bedre end Katolicismen. Presbyterianerne er nogle gnavne Mennesker, hvis Præster altid taler gennem Næsen, og de faar Skyld for den kedelige engelske Søndag. „Den Dag er det forbudt baade at arbejde og at more sig, hvilket er dobbelt saa haardt som i den katolske Kirke." Kvækerne roser han fordi de mere end andre følger deres Religions Forskrifter, de vil for Eks. ikke i Krig, „ikke fordi vi frygter Døden, men fordi vi er kristne Mennesker, ikke Ulve, Tigre eller Buldogger." Men deres Bønnemøder synes ham ganske taabelige. Han ser en stor Fordel i, at der er saa mange Sekter i England. Saa maa de leve i Fred i Stedet for at strides. Han opfatter Forfatningen omtrent som Montesquieu og priser den som han. Han glæder sig over Ligheden mellem Borgere og Adelsmænd og fremhæver stærkt, at Englands Adelsmænd gør Gavn ved at deltage i Styrelsen. Men især priser han Locke og Newton, der har løst Filosofiens Gaader, udfundet Lovene for Himmellegemernes Gang og afsløret Naturens Hemmeligheder.

Pariserparlamentet dømte den dristige Bog som „forargelig og stridende mod Religionen, de gode Sæder og den Myndighederne tilkommende Agtelse", og den brændtes højtidelig af Bødlen foran Parlamentets Trapper. Voltaire bemærkede haanlig, „at denne Dom vanærede Domstolen og ikke gjorde Lettres philosophiques ringere", men han fandt det dog raadeligst at søge Sikkerhed i Provinsen. Bogen reves bort og gjorde et overordenlig stærkt Indtryk.

I de følgende Aar skrev Voltaire en Mangfoldighed af Værker: Skuespil, fortræffelige historiske Bøger, smaa hvasse agitatoriske Indlæg og en talløs Mængde ypperlige, æggende Breve til Venner og Bekendte. Hans Ry naaede hurtig ud over Evropa. Frederik II af Prøjsen blev hans ivrigste Beundrer, og da den østrigske Arvefølgekrig var til Ende, fik han Voltaire til at tage til Berlin, hvor han blev et Par Aar.

Voltaire i Berlin.

Voltaire blev prøjsisk Kammerherre og Ridder og fik en klækkelig Aarsløn, og en Tid var Venskabet mellem ham og Kongen meget hedt. Men siden kølnedes det, og i Længden kunde Voltaire ikke udholde Opholdet derovre. Han sendte Kammerherrenøgle og Ridderbaand tilbage, og snart forlod han Berlin. Han medtog et Bind af Kong Frederiks franske Vers, som han havde til Gennemsyn, og i Angst for, at han skulde udgive dem i urettet Tilstand,

lod Kongen ham arrestere paa Vejen. Først da han havde udleveret Versene, slap han løs. Under Syvaarskrigen genoprettedes Venskabet tildels. Kongen sendte sorgfulde Breve til Voltaire, og denne svarede med Trøstebreve.

Voltaire som Godsherre.

Voltaire samlede sig stor Rigdom, dels ved sine Værker, dels ved sine heldige Spekulationer. Da han forlod Frederik II, købte han sig store Godser paa Grænsen af Frankrig og Schweiz. Naar han var truet i det ene af de to Lande, søgte han til det andet. Han styrede Godserne med sjælden Dygtighed, skabte et Mønster-Landbrug og et blomstrende Haandværk, saa der voksede en hel lille By frem paa hans Jord.

Voltaires Kamp mod Fordommene.

Og samtidig fortsatte han utrættelig sin Kamp mod gamle Fordomme og Vaner. Han troede ikke, at det var nogen let Sag at faa Bugt med den menneskelige Daarskab og at forvandle Verden, men han trættedes aldrig i Arbejdet for at indskrænke Daarskaben og forbedre Verden i hvert Fald i nogen Grad.

Kirken.

Han fejdede ivrig mod *Kirken*. Han nøjedes ikke blot med at kræve Tolerance og Religionsfrihed, men angreb Kristendommen. „Ecrasez l'infâme" („Knus den Elendige") er et Udbrud, der ofte kommer igen hos ham. Det bruges i forskellig Betydning, snart om Kirken i Særdeleshed og snart om alle Fordomme i Almindelighed, derimod ikke om selve den kristne

Deist.

Religion. Selv var han *Deist*, som Montesquieu ogsaa var det. Han troede paa en Gud, der havde skabt Verden, men som nu lod den udvikle sig efter faste Naturlove uden at gribe ind i Begivenhedernes Gang. Politisk var han trods sin Beundring for den engelske Forfatning snarest Tilhænger af en

Oplyst Enevælde.

Art *oplyst Enevælde*. Han tror ikke meget paa Folkets Evne til at styre sig selv. En oplyst Monark, der værner Aandsfriheden og beskytter de svage mod de stærke, er snarest hans Ideal. Med bidende Spot og harmfyldt Veltalenhed ivrer han mod Krig, mod de haarde Straffe og den vilkaarlige Retspleje. Han spredte de nye filosofiske og naturvidenskabelige Anskuelser ud i Folket som ingen anden, og han skabte selv en Historieforskning, som var ædrueligere og mere kritisk end den, man før havde kendt, og som dvælede mere ved Kulturhistorien end ved Krigshistorien. Dog faldt det ham ret svært at sætte sig ind i ældre Tiders Tankegang. Men det stærkeste Ind-

Voltaire som Historiker.

tryk gjorde han ved Gang efter Gang at træde i Skranken for uskyldig dømte og føre deres Sag til Sejr.

Calas.

Det berømteste af disse Tilfælde er Voltaires Kamp for Familjen *Calas*. En Søn af en protestantisk Købmand ved Navn Calas, havde hængt sig, og Folk troede, at det var Faderen, der havde dræbt Sønnen for at hindre, at han blev Katolik. Han dømtes til Døden og blev henrettet med sædvanlig Grusomhed. Da fik Voltaire Nys om Sagen; han undersøgte den og følte sig overbevist om, at Calas var uskyldig. I et flammende Stridsskrift tog han til Orde mod Dommen, og det lykkedes ham virkelig at rejse en hel Folkebevægelse og sætte igennem, at Sagen blev taget op til ny Undersøgelse. Denne godtgjorde Calas' Uskyldighed, og Familjen fik en betydelig Erstatning.

St. Geneviève-Kirken i Paris, senere Panthéon, bygget af en af Tidens berømteste Arkitekter, Soufflot.

Voltaires Ry blev stedse større. Hans Gods blev som et Midtpunkt for Evropas aandelig interesserede. Fyrster, Stormænd og fornemme Damer, Digtere og Videnskabsmænd søgte dertil. 84 Aar gammel gæstede Voltaire Paris. Det blev et enestaaende Triumftog. Han hyldedes med samme Begejstring af Digtere og Forskere, af Adelsmænd og Borgere. Da han overværede den 60. Opførelse af et af sine Skuespil, lavrbærkransede Skuespillerne ham under endeløse Jubelraab af Tilskuerne. Tre Maaneders Festjubel i Frankrig vidnede om, i

Voltaire † 1778. hvilken Grad hans Anskuelser nu havde sejret. Men gammel som han var, blev han overanstrengt ved Festerne og døde 1778. Paa Dødslejet søgte Præsterne at fravriste ham en Tilbagekaldelse, men han viste dem fra sig med Ordene: „Lad mig dø i Fred." Kirken nægtede hans Lig kirkelig Begravelse. Nogle Aar derefter førte Revolutionens Mænd det til *Panthéon*, det nye Gravsted for Frankrigs største Mænd.

En stedse større Skare af Tænkere og Videnskabsmænd sluttede sig til de Anskuelser, Montesquieu og Voltaire forkyndte.

Filosoferne. „*Filosoferne*" dannede ligesom et Parti. De var uenige om meget, men de var enige i deres Kritik af det bestaaende og i deres Haab om et nyt og bedre Samfund. Og samtidig udvikledes

Videnskaberne. Videnskaben stærkt. Matematiken havde en Række ypperlige Dyrkere, og i Astronomien arbejdedes der utrættelig. Man var saa ivrig derfor, at man udsendte hele Ekspeditioner af Astronomer til Steder, hvor der var særlig gode Betingelser for at iagttage interessante Begivenheder paa Stjærnehimlen. Thermometerinddelingen tilhører denne Tid, baade Tyskeren *Fahrenheits*, Svenskeren *Celsius'* og Franskmanden *Réaumurs*. Man

Thermometret. begyndte bedre at forstaa Elektricitetens Karakter og Betyd-

Lynafleederen. ning. Amerikaneren *Franklin* opfandt Lynafleederen, der hurtig fandt Anvendelse. Franskmanden *Lavoisier* lagde Grunden til

Montgolfier. den moderne Kemi, og Brødrene *Montgolfier* opfandt kort før Revolutionen Luftballonerne. Naturhistorien behandledes i Filosofernes Aand af *Buffon*, hvis klare almenforstaaelige Form var meget beundret. I Botaniken opstillede Svenskeren *Linné* sit berømte System for Planternes Inddeling, og de to Brødre *Jussieu* føjede dertil et nyt naturligere Inddelingssystem.

Summen af hele den nye Viden og Tænkning søgte man

Encyklopædien. at samle i et mægtigt Konversationsleksikon *Encyklopædien*, der begyndte at udkomme ved Midten af Aarhundredet. Arbejdet derpaa lededes af *Diderot*, en begejstret Talsmand for de nye Tanker, Digter, Filosof og Videnskabsmand paa en Gang, idérig og altid ivrig, og *d'Alembert* en rolig, tankeklar og viljefast Matematiker, der nød den største Anseelse. De samlede en talrig Stab af Medarbejdere, hvoriblandt næsten alle Frankrigs store Forfattere. Og Resultatet blev et Værk, der var sjælden rigt paa paalidelige Oplysninger.

Allerede i 17. Aarhundrede var der baade i Frankrig, Holland og England gjort Tilløb til at skabe et Konversationsleksikon. Men

alle disse staar langt tilbage for Encyklopædien. Udgivelsen begyndte 1751 og varede en Snes Aar. Værket blev paa 17 store Bind foruden 10 Bind Billeder. Et Eksemplar kostede o. 1000 Frcs. Der var 4—5000 Abonnenter, hvoraf ikke faa udenfor Frankrig. Forlæggeren skal have tjent o. 3 Millioner derpaa, medens Redaktørernes og Forfatternes Honorar var beskedent. Det var ikke blot et Oplysningsarbejde men ogsaa et Agitationsværk præget af „Filosofernes" Aand, og Jansenister og Jesuiter var lige forbitrede over det. Et Par Gange fik de det forbudt, men Mme Pompadour og flere af Ministrene satte stor Pris paa Værket, og Forbudet hævedes hver Gang. Til sidst traf Forlæggerne og Myndighederne den Ordning, at man skulde lade, som om Værket blev trykt i Udlandet. Det skulde derfor uddeles fra en Provinsby, som om det var smuglet ind. Paa den Maade undgik man Censuren.

Blandt de Forfattere, der traadte i Montesquieus og Voltaires Spor, var der mange, der meget afveg fra dem. Nogle gik videre. Dette gælder saaledes en hel Række Filosofer, som bestred, at der var nogen anden Guddom end Naturen, og hævdede, at Sjælen kun er en Egenskab hos Stoffet, *Materien*. De betegnedes i Modsætning til Deisterne som *Materialister* og *Ateister*. Diderot hørte nærmest til dem. *Materialisme og Ateisme.*
Andre, der syslede med Samfundsforholdene, var forsigtigere. Dette var Tilfældet med den Skole af Nationaløkonomer, der sædvanlig kaldes *Fysiokraterne*. De vendte sig imod Merkan- *Fysiokraterne.*
tilismen. Det var ikke saa vigtigt, sagde de, at samle ædle Metaller i Landet, som at frembringe Varer, man havde Brug for. Staten skulde saa lidt som mulig blande sig i det økonomiske Liv. Den skulde ikke med Kunst fremelske Handel og Industri paa Bekostning af Landbruget. Dette var den vigtigste Næringsvej; trivedes det, da blev der gode Vilkaar ogsaa for *Frihandel og fri Konkurrence.*
de andre Næringsveje. Jorden er den eneste virkelige Rigdomskilde. Paa den skal Skatten lægges. Beskyttelsestold, Monopoler og Lavstvang gør kun Skade.

Omtrent samtidig med, at Encyklopædiens første Bind udkom, fremtraadte en ejendommelig Skikkelse, der i nogle Henseender staar som en Modsætning til Filosoferne, i andre førte deres Ideer ud i de yderste Konsekvenser. Det var *Jean Jacques Rousseau* († 1778). Montesquieu og Voltaire var kølige, *Rousseau † 1778.*
klare Mænd. Rousseau var følelsesfuld indtil Sværmeri. Hans Stemninger skiftede hurtig, og hans Tanker var ikke altid meget klare. Montesquieu og Voltaire hørte hjemme i de vel-

staaendes Klasse og betragtede altid Samfundet ud fra disses Forestillinger. Rousseau var født Proletar og blev i Virkeligheden altid ved at være det. Han var født i det fransktalende Genf i en Smaaborgerfamilje. Allerede 16 Aar gammel søgte den urolige Dreng ud i Verden, og hans Ungdomsaar gik med mangehaande eventyrlige Oplevelser under meget vanskelige Forhold. Da han var omtrent 30 Aar, kom han til Paris. Han

Moreau: Billede til Rousseaus Værker. „Voldsidræt dræber blide Følelser."

levede her af tilfældigt litterært Arbejde og kom i Forbindelse med mange af Tidens berømte Forfattere. Og snart udgav han selv et Par Smaaskrifter, hvori han forfægtede den Anskuelse, at det var fra *Kulturen*, alle Menneskenes Ulykker stammede, og at det derfor gjaldt om at nærme sig *Naturtilstanden* saa meget som mulig.

Kultur og Natur.

Det var som en Art Aabenbaring, denne Tanke slog ned i Rousseau. Han var en Dag paa Vej til Bastillen for at besøge Diderot, som sad fængslet der. Da standsede han og bladede i en Bog, han havde med. Hans Øje faldt paa en Prisopgave, som et videnskabeligt Selskab havde stillet: „Har Videnskabens og Kunstens Fremskridt bidraget til at fordærve eller til at forbedre Sæderne?" Han grebes af Bevægelse ved at se dette Spørgsmaal. „Mit Hoved svimlede som i en Rus," siger han. „En hæftig Hjertebanken overfaldt mig. Mit Bryst bølgede. Jeg mistede Vejret, saa jeg ikke kunde gaa videre; jeg satte mig under et Træ ved Vejen, og der blev jeg siddende i en halv Time i saa stor Ophidselse, at jeg, da jeg til sidst rejste mig, saa, at min Vest var helt gennemblødt af Taarer, uden at jeg havde lagt Mærke til, at jeg havde grædt." Han besvarede Opgaven og siden en anden af lignende Art. I Naturtilstanden, hævder han, var alle lige og alle gode. Ejendomsretten var Begyndelsen til al Elendighed. „Frugterne tilhører alle, Jorden Ingen." Den, som først fandt paa at indhegne et Stykke Jord og sige: dette er mit! blev Ophavsmanden til alt ondt. Siden er Uligheden vokset, alt som Kundskaben voksede. Man har vænnet sig til at lade sig lænkebinde af Lovene og af Skik og Brug. Tvang og Hykleri er kommet i Stedet for Frihed og Ærlighed. Det er umuligt at vende tilbage til Naturtilstanden, men man bør søge at komme den saa nær som mulig. Han søgte selv at leve derefter. Han holdt op at gaa med Kaarde og Silkestrømper, lod Skægget vokse, bar en rund Paryk i Stedet for den sædvanlige høje Paryk, solgte sit Ur o. s. v.

Rousseaus to Indlæg gjorde et dybt Indtryk. Alt det, han sagde, var lige det modsatte af det, man var vant til at høre, og det var skrevet med lidenskabelig Voldsomhed. De adelige Damer sværmede for denne Særling, Salonerne stod aabne for ham, og rige Familier gav ham Landophold i Naturens Skød paa deres Godser. Nogle af Filosoferne angreb ham, andre tog det foreløbig med Ro. Voltaire skrev saaledes et lidt ironisk Takkebrev til ham. „Man faar formelig Lyst til at gaa paa fire, naar man læser Deres Skrift. Men da det er mere end 60 Aar siden, jeg har opgivet denne Vane, føler jeg desværre med mig selv, at jeg er ude af Stand til at genoptage den."

En halv Snes Aar senere fulgte hurtig efter hinanden Rousseaus tre Hovedværker. Først kom „*la nouvelle Héloise*", en glødende Kærlighedsroman, der slutter som en Dydsprædiken, Derpaa fulgte „*Emile*", der blev som en Begyndelse til den moderne Pædagogik. Han hævdede her, *at* Barndommen ikke blot skal betragtes som en Forberedelse til det senere Liv, men som et lige saa betydningsfuld Livsafsnit som de andre, og *at* Barnet ikke skal proppes med udenadlærte Kundskaber men varsomt vænnes til selv at samle sig Kundskaber og tænke selvstændig over de Iagttagelser, det gør. Dertil føjede han en Art Trosbekendelse. Han er ikke Kristen, men han er heller ikke Deist og end mindre Ateist. Han tror paa en personlig Guddom, der medfølende følger Menneskenes

La nouvelle Héloise.

Emile.

Religionen.

Færd. Dogmerne er ham ligegyldige. Religionens Kærne er for ham Kærlighedsmoralen, der lærer Menneskene at føle med hinanden og at følge Pligtens Bud.

„Emile" er skrevet som en Skildring af, hvorledes Bogens Helt opdrages af en kyndig Lærer indtil det Øjeblik, da han gifter sig, og

Familjeliv. Af Moreaus Billeder til Rousseaus Værker. „Se det er Naturens Regel, hvorfor vil I øve Tvang mod den?" De smaa Børn faar Lov at tumle sig i Frihed.

dertil er føjet en lignende Beretning om, hvorledes Emiles Hustru Sophie er opdraget. Rousseau indprænter ivrig, at man langt mere end før skal sætte sig paa Børnenes Standpunkt og trænge langt dybere ind i, hvad de kan opfatte. Han skildrer for Eks. et Selskab, hvor Forældrene lader en lille Dreng fortælle den gamle Historie om Alexander den Store, der tømmer det Bæger Medicin, Lægen rækker ham, skønt man har sagt ham, at Lægen vil forgive ham.

Rousseau fortæller, at han bagefter spurgte Drengen, hvad det var, han beundrede hos Alexander, og fik til Svar, at han syntes det var godt gjort at tømme saa stort et Bæger Medicin i et Drag. Ligesaa angriber han stærkt de Eventyr, man fortæller Børn. Saaledes gennemgaar han med hvas Kritik Lafontaines Fabel om, hvorledes Ræven narrede Ravnen. Børn ved baade, at en Ravn ikke kan tale, siger han, og at den ikke kan have en Ost i Munden. Og saa er det oven i Købet en slet Moral. Fablen indeholder; det er jo Bedrageren, der sejrer. I paafaldende Modsætning til sine Teorier, sendte han sine egne Børn til en Hittebørnsanstalt.

„Contrat social".

Endelig kom *„Contrat social"* („Samfundspagten"). Samfundet, lærer han her, maa tænkes skabt ved Overenskomst mellem dets Borgere, og alles Lykke er dets Formaal. Den størst mulige Frihed og Lighed er Midlet dertil. Ejendomsretten kan ikke helt undværes, og med den følger Ulighed, men Uligheden maa indskrænkes saa meget som mulig. Derfor maa den systematisk bekæmpes af Lovgivningsmagten. Han fordømmer i meget skarpe Ord Monarkiet og erklærer Republiken for den bedste Statsform. Det hjælper ikke, at der er en Rigsdag til at give Love som i England. Englænderne er „kun fri, medens de vælger Parlamentet, saasnart dettes Medlemmer er valgte, er de Slaver". Folket skal selv stemme om Lovene, som det gjorde det paa Athens Torv i svundne Tider. Den udøvende Magt skal lægges i Hænderne paa et folkevalgt Udvalg. Staterne skal være smaa for at kunne styres paa denne Maade, men de kan slutte sig sammen i Forbund som de schweiziske Kantoner.

Rousseaus Indflydelse.

„Emile" blev brændt som ugudelig, og Rousseau maatte i nogle Aar flakke omkring i Udlandet. Siden kom han dog tilbage. Han havde mange Velyndere, som tog sig af ham, men der udvikledes efterhaanden hos ham en sygelig Følelse af, at han blev forfulgt af alle, og han døde som en ulykkelig Mand. Paa en Maade danner han en Modsætning til sin Tid, men hans Værker kom dog til at virke i samme Retning som de andre Filosofers. Hans Angreb paa Kulturen førte ikke til Tvivl om Videnskabens Ret men til Kritik af den tomme Selskabelighed i Hofkredsene og til Iver for et naturligt Liv paa Landet. Og stærkest virkede hans Kritik af det bestaaende og hans varme Følelse for de fattige og ulykkelige. Mange af Revolutionens Mænd modtog fra ham deres dybeste Indtryk

og ogsaa for det 19. Aarhundredes Demokrati har Rousseau faaet stor Betydning.

Filosoferne mødte ikke ringe Modstand. Censuren slog ofte ned paa dem, og baade Kirkens og Hoffets Mænd var paa Vagt mod dem. Mange af dem kom til at prøve et Fængselsophold eller nogen Tids Landflygtighed, og enkelte Forfattere kæmpede ogsaa mod dem snart med Grunde, snart med personlige Angreb. Selv holdt de nogenlunde sammen, men af og til kom det dog til bitter Strid. Voltaire og Rousseau kom saaledes til at staa meget fjendtlig overfor hinanden. Men lidt efter lidt sejrede dog Filosofernes Anskuelser i alle dannede Kredse. Adelige Herrer og Damer, kundskabsrige Prælater og velstaaende Borgere læste deres Bøger og Tidsskrifter og studerede Encyklopædien, saa deres Skuespil og diskuterede deres Ideer i Selskaberne. Og ofte gav Digtere og Forskere Tonen an i „Salonerne". Fra først af var det hele en Forstandsbevægelse. Montesquieus, Voltaires og de fleste Encyklopædisters Skrifter talte mest til Forstanden. Men dertil føjedes ved Rousseaus Værker og ved Voltaires Optræden for Calas og andre forurettede baade varm Følelse og stærk Begejstring. Folk sværmede for Almenvellet, rørtes ved de forurettedes ulykkelige Skæbne og fyldtes med Iver for at fjerne Uretten. I de Klasser, der nød Fordel af den bestaaende Samfundstilstand, trængte langsomt den Følelse ind, at man i Grunden ikke havde Ret til saaledes at være ene om Livets Goder, og mange grebes af Begejstring for det nye Samfund, Tænkerne varslede.

Filosoferne. Anskuelser bestemmer den ofentlige Mening.

Forstandsbevægelse.

Følelse og Begejstring.

De franske Stænder. Medens Kongemagtens Anseelse svandt, og Kritiken voksede frem, udviklede der sig tillige en stærk Stemning blandt Borgere og Bønder mod den højere Gejstlighed og Adelen. Afstanden mellem Stænderne svandt stadig, men den føltes stedse mere. Jo nærmere det velstaaende Borgerskab kom de to gamle Overklasser, des ivrigere blev det for at fjerne den Forskel, der endnu var tilbage.

Uvilje mellem Stænderne.

Gejstlighed og Adel.

Gejstlighed og Adel talte rimeligvis tilsammen o. 300,000 af de 26—27 Millioner Indbyggere, Frankrig havde. De ejede omtr. Halvdelen af Frankrigs Jord. De var fri for mange Skatter, og de fik Tiende og Fæsteafgifter og mange andre Afgifter af Bønderne. Store Rigdomme strømmede da Aar efter Aar ind til de to Stænder. Men det var ikke alle deres Medlemmer, der rigtig nød godt deraf. *Sognepræsterne*, der ialt var et halvt Hundred Tusind, havde det smaat nok. „Min Præstegaard", siger en af dem, „vilde ligne en hæslig underjordisk Hule, hvis den ikke var aaben for alle Vinde." Selv Voltaire ynkes over de stakkels fattige Landsbypræster. De fleste af dem udgik fra Bondefamiljerne og vedblev at føre disses Liv, og deres Kundskaber var meget smaa. Der herskede blandt dem en dyb Uvilje mod de rige Prælater, som ofte behandlede dem med stort Hovmod. Munkene og Nonnerne var o. 100,000. Nogle af dem levede i Overdaadighed, andre i Nød.

Rigdommen ulige fordelt de to Stænder.

Sognepræsterne.

Munke og Nonner.

Men ogsaa indenfor Adelen var der talrige Familjer, sikkert de fleste, som havde ondt ved at klare sig. Deres Godser var smaa, det sømmede sig ikke for dem at arbejde, og en vis ydre Glans skulde opretholdes. Selv om man levede nok saa tarvelig til daglig, skulde der gerne holdes en Fest en Gang imellem, og Familjen skulde have sin Vinterudflugt, i det mindste til en nærliggende By. Pengene forslog ikke dertil. Saa maatte man lade Herregaarden forfalde og sælge Stump for Stump af dens Jord til Borgere og Bønder.

Landadelen.

Herremændene maa sælge Jord.

Kun en Brøkdel af Adel og Gejstlighed levede da i Overflod. Det var de højadelige Slægter med store Godser, samt Bisper, Abbeder og andre høje Prælater, der næsten altid tilhørte den fornemme Adel. Det har rimeligvis ialt været nogle Tusind Familjer, Datidens „upper ten". Det var dem, der deltog i Hoflivet. De havde deres Paladser i Paris og Versailles og var med i alle de Fornøjelser, Hovedstad og Kongeby kunde byde. Ude paa Landet havde de deres pragtfulde Slotte, omgivne af Parker og vidtstrakte Skove, til Sommerophold og til Jagtture. Ærkebisper og Bisper kunde naa op til ½ Million Frcs. i Aarsindtægt, og de rigeste Adelsmænd havde noget lignende. Men deres Liv var saa ødselt, at mange af dem maatte stifte Gæld alligevel.

Nogle Tusind rige Familjer.

Der hvilede over det Liv, denne rige, fornemme Verden førte i Paris og Versailles, en blændende Glans. Med en Blanding af Beundring og Misundelse saa fattige Landadelsmænd og rige Borgere i Frankrig saa godt som Fyrster og Adelsmænd i Udlandet hen til det. Og i Aarhundredets Løb fik dette Liv utvivlsomt en mere tiltalende Karakter, end det fra først af havde. Man lærte at interessere sig for andre Mennesker, og Litteratur og Kunst, Politik og Samfundsliv drøftedes nu med megen Iver og stor Forstaaelse.

Selskabslivet i Paris og Versailles.

Familjelivet. Familjelivet havde i disse nydende Klasser faaet en løs, lidet fortrolig Karakter. Selskabslivet var traadt i Stedet. Man levede ikke med sin Familje men med sine Omgangsfæller. Damerne gav Tonen an langt mere end i Ludvig XIV's Tid. Den unge Adelsfrøken opdroges fjernt fra Livet, ofte i Kloster. Dog læste hun flittig Romaner og fik Hovedet fyldt med Beretninger fra Selskabsverdenen. Ganske ung ægtede hun en Mand, som Forældrene valgte til hende for Pengenes eller Titlens Skyld, og fra nu af nød hun en ubegrænset Frihed. Hun var Midtpunktet i Familjens selskabelige Liv. Hun valgte Gæsterne, og det var om hende, de flokkedes ved Selskaberne. Tit saa Ægtefællerne kun lidt til hinanden. Hver af dem boede i sin Del af Palaiset, og hver af dem havde sin Omgangskreds. Ofte hændte det, at som Manden havde sine Elskerinder, havde Konen sine Elskere. Børnene var kun lidt sammen med Forældrene. De overlodes som smaa til Tjenestefolk og Huslærere og sendtes senere til Kloster eller Skole.

Fornøjelserne. Tiden gik i disse Kredse med en Mangfoldighed af Fornøjelser. De fornemme Fruer tog mod Fremmede allerede ved deres Morgentoilette. Abbeder og unge Adelsmænd i fineste Puds med Hat i Haanden og Kaarde ved Siden underholdt Husets Frue om Dagens Emne, medens Kammerjomfruen fuldendte hendes Toilette. Og i Dagens Løb fulgte saa Udflugter og Selskaber, Teaterbesøg eller Dilettantkomedie, Opera eller Maskebal, Boldspil eller Jagtture. Hestevæddeløb optoges efter engelsk Mønster og blev hurtig en yndet Fornøjelse. Den største Glæde for Damer og Herrer var dog Selskaberne med deres muntre, tvangfri Samtale. Med slagfærdigt Vid og uudtømmelig Opfindsomhed talte man sammen om stort og smaat, om Rigets Velfærd og om det gode Selskabs Skandalehistorier, om den næste Première eller den næste Hoffest. Og altid i den mest udsøgte Form. Havde man Ubehageligheder at sige hinanden, sagde man dem med største Høflighed.

Dette Selskabsliv var en videre Udvikling af det, der allerede var skabt under Ludvig XIV. Men der var noget muntrere og mildere over det. Og dette gælder mere, jo længere man kommer frem i Aarhundredet. Tidens Forfattere drages med ind i Selskabslivet og øver stor Indflydelse paa det. I de første Aartier efter 1715 laa Hoffets Interesser endnu ret lavt. Men jo nærmere vi kommer Revolutionen, des ivrigere drøftedes ved Hoffet og i de adelige Selskaber alle Samfundsspørgsmaal. Man flokkes i Selskaberne om de reformivrige „Filosofer", og man læser ivrig deres Skrifter. „Humanitet" bliver Slagordet, man brænder af Iver for „Almenvellet" og anslaar helt sentimentale Toner. Og alt dette satte sine Spor ogsaa i de rige Adelsmænds Handlinger overfor deres Bønder. Endnu under Ludvig XIV var Herremanden, der behandlede sine Bønder haardt og vilkaarlig, Reglen, nu er han Undtagelsen. Mange Adelsmænd stræber at fremme Landbruget og hjælpe Bønderne, og

Forfattere i Selskabslivet.

Humanitet og Almenvel.

de adelige Damer driver en omfattende Velgørenhedsvirksomhed. Ogsaa de adelige Kredses eget Liv ændres under Indtryk af Forfatterne, især efter Rousseaus Fremtræden. Familjelivet ligesom genopstaar i den sidste Tid før Revolutionen. Forældrene tager sig atter af Børnene. De elegante Verdensdamer bliver omsorgsfulde Mødre. Og Landlivet kommer paa Moden. Man tager Sommerophold ude paa Godserne og følger med Interesse Kreaturerne og Høsten. Jagterne mister deres brutale Præg. De bliver som fredelige Skovture. Man sværmer for Hyrder og Hyrdinder og misunder dem deres idylliske Liv i Naturens Skød. Det bliver Omkvædet, at man skal sky Bylivets Forfinelse og vende tilbage til Naturen.

Familjelivet ændres.

Den ændrede Smag medførte en Ændring i Hjemmenes Udstyrelse, i Møbler og i Dragt, i Spise og i Drikke. Man kan ikke længere lide den kolde, storstilede Pragt, man foretrækker det jævne, hyggelige og bekvemme. I Versailles deles de store Sale ved Skillevægge i mindre Værelser. Der skabes smaa hyggelige Kabinetter. Tætte Persienner dæmper Lyset, svære Tæpper hænges for Dørene og paa Væggene, og rundt om paa Kaminerne stilles Spejle, medens smaa Venusstatuer, Nymfer og Dryader spredes i Værelserne. Og paa samme Maade forandres de adelige Palaiser i Versailles og Paris og Slottene ude paa Landet. De nye Bygninger, der rejses, er mindre, men bekvemmere end i Ludvig XIV's Tid. Hvert Værelse afpasses til den bestemte Brug, det er beregnet paa. Nogle Værelser indrettes til Soveværelser, andre til Spisesaloner. Bygningerne prydes med alle Slags Dekorationer, fremspringende Figurer o. s. v. *Rokokostilen* kaldes Tidens Stil. Ogsaa Malerier og Billedstøtter skifter Art. I Ludvig XIV's Tid var det historiske Billeder til Forherligelse af den store Konge. Nu bliver det oftest idylliske Genrebilleder fra Hverdagslivet: Hyrder og Hyrdinder, Damer og Herrer lejrede i det frie o. s. v. Der opstaar en hel Maler- og Billedhuggerskole, der tilfredsstiller denne Smag. Dens største Maler er *Watteau*, Hoffesternes og det idylliske Landlivs beundrede Maler. Ogsaa Haverne forandredes. De stive, klippede Alleer afløstes af skovagtige Anlæg. Det gjaldt at komme Naturen saa nær som mulig. Det var efter engelsk Mønster, og denne Havestil kaldes sædvanlig den engelske.

Hjemmene.

Mindre, bekvemmere Bygninger.

Rokokostilen.

Watteau.

Den engelske Havestil.

Møblerne blev mageligere. Under Ludvig XIV brugtes svære Stole med stiv Ryg og haardt Sæde. Nu fik man lette Stole, der kunde flyttes uden Besvær, naar man vilde skifte Plads i Samtalens Løb. Sæderne polstredes, og Ryggen bøjedes bekvemt bagover. Bløde Sofaer blev almindelige. *Dragterne* blev for Mændenes Vedkommende simplere og naturligere. De kulørte Dragter forsvandt næsten, sort blev den herskende Farve. Frakke, Vest og Benklæder antog Former, der nærmer sig Nutidens. Parykkerne blev mindre men forsvandt først ved Revolutionen. Fjerbuskene fjernedes fra Hattene. I Stedet for Kaarden blev det almindeligt at bære en let

Møblerne.

Dragterne. Mændenes Dragt jævnere.

Krinolinerne. Stok. Damernes Dragt skiftede mere. Nogle Aar efter Ludvig XIV's Død fandt to svære Damer paa at anvende *Krinolinen*, der skulde gøre det lettere at bære Kjolerne. De vakte umaadelig Opsigt og blev hurtig efterlignede. Snart var enhver anden Dragt upassende. Skuespillerinderne optraadte i Krinoline som Romerinder og Grækerinder, men Voltaire fik siden denne Skik afskaffet, og det gik nu tilbage for Krinolinerne. De blev mindre og mindre og forsvandt til sidst helt. Mme Pompadour bragte lette, løse Dragter *Maden.* paa Moden. *Maden* tilberedtes med stedse større Kunst. De stærke solide Retter trængtes tilbage. Drukkenskaben, der allerede var stærkt aftaget under Ludvig XIV, forsvandt næsten helt indenfor det gode Selskab. Middagen flyttedes fra Kl. 11 til hen paa Eftermiddagen mellem 2 og 3, og Aftensmaaltidet lagdes sent paa Aftenen. Man gik senere og senere i Seng. —

Lænestol fra Ludvig XV's Tid.

Tredjestand. Overfor Gejstlighed og Adel stod *Tredjestand,* Borgere og Bønder som en Helhed. Men Forskellen var stor mellem Borger og Bonde og indenfor Byen mellem de rige Finansmænd og de fattige Arbejdere.

Byerne. For *Byerne* var Tiderne meget gode, og deres Indbyggertal voksede hurtigt. Op mod Revolutionen boede godt en Femtedel af den franske Befolkning i Byerne. Paris havde 6—700,000 *Storstæderne.* Indbyggere, lidt mindre end London, medens Evropas andre Storstæder: Amsterdam, Wien, Neapel, Madrid, Petersborg og Moskwa knap naaede det halve. Lyon og Marseille var omkring 100,000, omtrent som København og Berlin, og flere andre Byer havde 50,000.

Embedsmændene borgerlige. Fra Borgerstanden udgik de fleste Embedsmænd ogsaa de højere. Baade Intendanter, Parlamentsmedlemmer og ofte Ministrene var borgerlige, og fra Borgerkredsene kom de stedse mægtigere og mere ansete Forfattere og Videnskabsmænd, Læ- *Næringsvejene trivess.* ger og Sagførere. Og de almindelige borgerlige Næringsveje trivedes godt. Børsmænd og Veksellerere gjorde glimrende

Forretninger. Mange af dem tjente stort paa at forpagte Skatterne eller laane Staten Penge. Kort efter Ludvig XIV's Død, mens Tiderne endnu var daarlige, kom det i Paris til en hæftig Spekulation, der endte med en stor Pengekrise. En skotsk Pengemand *John Law* kom til Paris og fandt Ørelyd hos Re- *John Law.* geringen. Han foreslog at oprette en *Seddelbank.* Frankrig havde hidtil slet ingen Bank haft, og Seddelbanksystemet var noget nyt, der kun var forsøgt i større Omfang i Sverige. Laws Bank fik nu Ret til at udstede Sedler, der skulde gælde som Penge. Staten bød, at Folk skulde tage dem til den Værdi, de lød paa, og modtog dem selv som Skat. I Begyndelsen gik det godt, men saa kædede Law Banken sammen med et Selskab, der skulde drive Forretning i Amerika og Indien og overtage en Del af Statsgælden. Der opstod nu en sand Spekulationsfeber, og Selskabets Aktier steg til svimlende Priser. Folk samledes i tætte Skarer i Gaden foran Selskabets Kontor for at handle med Aktier. Der fortælles om en pukkelrykket Mand, der tjente sig en pæn lille Formue ved at lade forretningsivrige Folk skrive deres Papirer paa hans Ryg.

Men Forretningernes Udbytte svarede ikke til de høje Priser, og snart faldt Aktierne ligesaa hurtigt, som de var stegne. Selskabet og Banken gik fallit, og Law forsvandt fra Frankrig. Det hele voldte dog ikke stor Skade. Nogle tabte, men andre tjente ved Spekulationerne. Pengene kom i Omløb mere end før.

Frankrigs *Handel* gik langsomt frem indtil Midten af Aar- *Handelens Fremgang.* hundredet, men derpaa meget hurtigt. Handelsomsætningen med Udlandet opgøres til at være 5 Gange større i 1789 end i 1715. Indenrigshandelen fremmedes ved Anlæggelse af fortrinlige Landeveje og ved store Forbedringer af Postordningen, *Landeveje og Postordning.* men den hæmmedes ved gamle Toldgrænser mellem Provinserne og gamle og nye Regler for, hvorledes Handelen skulde gaa for sig. Staten optraadte stadig som Formynder for Forretningsfolkene og Opretholder af Lavsreglerne. Besværligt var det ogsaa, at man endnu havde uensartet Maal og Vægt i de forskellige Dele af Landet.

Industrien, der havde haft trange Kaar siden Ludvig XIV's *Industrien.* sidste Krig, gik nu rask i Vejret. Silkefabriker og Væverier spillede en stor Rolle, og Jern- og Kulminer bearbejdedes ivrig.

Særlig Betydning havde Luksusvare- og Kunstindustrien. Intet Sted kunde der laves saa fine udsøgte Varer som i Paris. De franske Glas- og Porcellænsfabrikers Ry var stort, og ikke mindre beundrede var de franske Møller. Og Papirfabrikation, Bogtrykkeri og Bogbinderi tog et mægtigt Opsving ved Litteraturens stærke Udvikling. Der solgtes i Paris flere Gange saa mange Bøger som i London. Nye Maskiner begyndte at anvendes i Fabriker og Miner, men det gik dog meget langsommere dermed end i England. Allerede nu var der ikke faa store Fabriker, og Hjemmeindustrien var almindelig i Væveriet. Rige Forretningsfolk købte Raastoffet og lejede Arbejdere, der saa vævede det hjemme, men den almindeligste Arbejdsform var dog det lille Haandværk, hvor hver Mester kun havde nogle faa Svende og selv holdt Udsalg af sine Varer. De gamle Lavsregler bestod men overholdtes mindre og mindre. Svende og Lærlinge boede i Mesterens Hus og havde nærmest en Stilling som Nutidens Tyende. Fabriksarbejderne var friere stillet, men de var stærkt udsatte for Arbejdsløshed. Svendene havde allerede fra Middelalderen deres egne Svendeforeninger ved Siden af Mestrenes Lav, og disse Fagforeninger i de forskellige Byer stod i Forbindelse med hinanden. Svendene „vandrede" endnu deres „Frankrigstur" rundt til de større Byer, hvor de modtoges gæstfrit af Kammeraterne. Undertiden udbrød der *Striker,* men dette var efter Tidens Opfattelse en Forbrydelse, og Arbejderne dreves ofte til Arbejdspladserne af Politi og Soldater. I Silkeindustriens By, *Lyon,* kom det flere Gange til smaa Arbejderrevolutioner, hvor Arbejderne gjorde sig til Herrer i Byen og maatte tvinges til Ro af Soldaterne. Arbejdernes Kaar var i det hele daarlige. Her som i andre Lande var det det velstaaende Borgerskab „la bourgeoisie", som høstede Fordelen af den almindelige Fremgang. Men der var ingen stærk Følelse af Modsætning mellem Arbejdsgivere og Arbejdere. Man vendte sig i fælles Vrede mod Hof, Adel og Gejstlighed.

Maskinerne senere end i England.

Lavsreglerne overholdes ikke.

Fagforeningerne.

Striker.

Arbejdernes Kaar daarlige.

Byerne styredes af *Byraad,* der valgtes af Borgerne. Valgretten var oftest mere udstrakt end i de engelske Byer; det var Middelstanden, der raadede. Men Byraadenes Magt var mindre. De stod under nøje Kontrol af Intendanterne. Disses Indflydelse var ofte gavnlig; de beskyttede de fattige Folkelag

Byraadene.

mod de riges Vilkaarlighed og gav Stødet til mange praktiske Fremskridt.

Byernes Udseende undergik lidt efter lidt en stor Forandring. De gamle Volde reves ned for at give Plads til Udvidelserne, eller de forvandledes til beplantede Spasereveje. Borgervæbningerne blev Paradekorpser, der morede sig med Gilder og Festoptog men ikke tænkte paa Kamp. Nye Raadhuse rejstes rundt om, og store, aabne Pladser anlagdes omgivne af elegante Bygninger og prydede med Statuer, Springvand og Triumfbuer. Smagen var ikke længere for Middelalderens snævre, krogede og mørke Gader; de nye Gader blev brede og lige. Brolægningen forbedredes meget. Fra Midten af Aarhundredet blev Gadelygter almindelige ogsaa i Provinsbyerne, og store Vandledninger anlagdes. Der kom Orden i Brandvæsnet, og By efter By anskaffede sig Sprøjter. Sundhedsforholdene blev langt bedre end før. Hospitalerne forbedredes, Kirkegaardene, der før anlagdes inde i Byerne, flyttedes nu udenfor disse. Mange Byer fik smukke „Anlæg".

Byernes Udseende.

Gadelygter.

Sundhedsforholdene bedres.

Ogsaa Borgernes Levevis ændredes. De gamle, smaa og skumle Huse afløstes af større Bygninger med talrige Vinduer. Før nøjedes man med et Soveværelse og et Køkken, der tillige var Spiseværelse og Opholdsstue. Nu fik de nogenlunde velstillede Familjer flere Værelser, hvert med sin særlige Bestemmelse: Dagligstue, Spisestue, Soveværelse og Køkken. Velhavende Købmænd og Haandværkere havde deres eget Hus, ofte med Have til, men tit boede dog to Familjer i samme Hus, hver i sin Etage, og der fandtes ogsaa større Bygninger, som lejedes ud. Tapeter afløste Tæpperne paa Væggene. Det var mere renligt, hed det. Møblerne blev flere og bekvemmere. I Dragt efterlignede rige Borgere Adelsmændene. De gik med Fløjlskappe og Silkevest, brugte Paryk og Pudder. Da de adelige Dragter samtidig blev simplere, udviskedes Forskellen næsten helt. Maden tilberedtes med mere Omhu end før. Der udkom „borgerlige Kogebøger" og Lærebøger i anstandsfuld Optræden, beregnede paa Borgere. Det blev almindeligt, at enhver ved Bordet fik sin Tallerken, sit Glas og sin Serviet, og der kom Dug paa Bordet. Tidligere Tiders Fylderi og Drukkenskab ved Bryllupper og Fester var taget stærkt af. Kaffen erstattede ofte de berusende Drikke, og de større Byer fik Kaféer ligesom Paris.

Levemaaden.

Dragt og Mad.

Familjelivet var fortroligere end i de adelige Kredse. Ogsaa her var dog de fleste Ægteskaber Forretningsægteskaber stiftede af Forældrene. Hustruerne ledede selv Husførelsen ogsaa i de velstaaende Hjem. Børnenes Tal var stort, men mange døde som smaa Børn. Baade Børnenes Tal og Børnedødeligheden aftog dog i Løbet af Aarhundredet. De gamle fælles Folkefester blev efterhaanden mest til Fester for de brede Lag. Velstaaende Borgere foretrak private Selskaber eller sluttede sig sammen i Borgerforeninger med Standsfæller. Dilettantkomedier var ogsaa i Borgerkredse en meget yndet

Familjelivet.

Fornøjelse. Teatre og Koncertsale og Læsestuer fandtes selv i ret smaa Byer.

Paris. I *Paris* rejste sig i Løbet af dette Aarhundrede en Mængde nye, elegante Bygninger. Adelsmænd, Prælater og rige Finansmænd kappedes i Byggeiver, og driftige Forretningsfolk byggede store Kaserner til Udlejning. Flertallet af Befolkningen boede allerede nu *Forretningsliv.* til Leje. Der var et stærkt Forretningsliv i den store By. Her hav-

Færgefart over Rendestenen en Regnvejrsdag.
Efter samtidigt Billede. Rendestenen var midt i Gaderne. Paa Regnvejrsdagene svulmede de stærkt op, saa Folk, der vilde slippe tørskoet over, maatte lade sig bære over. Der var altid Mænd uden Arbejde til at paatage sig dette mod en Drikkeskilling. Fortov fandtes ikke i Gaderne.

nede en meget stor Del af de Penge, der ødsledes bort af Hof og Adel, og mange Fremmede søgte hertil, købte Byens Varer, deltog i dens Forlystelser og drev Studier ved dens Læreanstalter. Gade- *Gadelivet.* livet var overmaade livligt. Købmænd og Haandværkere flyttede tit deres Varer ud i de snævre Gader, saa der kun levnedes en smal Sti for Færdslen midt ude. Folk, der drev samme Forretning, boede endnu tit sammen i bestemte Gader, og det kunde gaa broget til, naar de sloges om Kunderne. Var Vejret godt, spiste mange Borgere ude paa Gaden og tit samledes de i samtalende Klynger. Det vrim-

lede med Udraabere. Tidlig om Morgenen drog Brændevinssælgeren hjemmefra for paa et Gadehjørne eller en befærdet Plads at opslaa sin Butik: et Bord, et Par forsvarlige Brændevinsdunke og et Par Glas. Brændevinen trængte dog ikke rigtig igennem i Paris. Den var kendt allerede fra Middelalderens sidste Aarhundreder, men først nu var den blevet nogenlunde billig, og i andre Lande blev den i denne Tid en meget yndet Drik. Men i Paris foretrak man Vinen og Kaffen. Det vrimlede paa Gaderne med Kaffesælgere, der drog omkring med Kaffekander og et Par Kopper. Ogsaa Bagerdrenge, der raabte med lækre Kager, Frugtsælgersker og Blomsterpiger færdedes i stort Tal paa Gaderne. Andre slog Plakater op, raabte med Flyveskrifter, solgte Rottefælder og Musefælder o. s. v. Alle falbød de deres Varer med høje Raab. Og endelig var der en broget Hær af Tiggere, hvoraf mange var Krøblinge. De sang og spillede, fremviste Mus og Rotter og fandt paa alle Slags Kunststykker for at vække Opmærksomhed.

Kaffeskænker paa Gaden efter samtidigt Billede.

Frankrig havde ikke et Fattigvæsen ordnet af Staten. De fattige overlodes her til Kirken og den private Godgørenhed.

I Forhold til tidligere Tider og andre Lande var Tilstandene gode i de franske Byer, men man naaede dog langtfra et Velvære eller en Sikkerhed som i 19. Aarhundrede. Haarde Brandulykker kunde hjemsøge Byerne trods Brandvæsnets Forbedring, og Assurancevæsnet var endnu i sin første Begyndelse. Og forbedredes end Sundhedsforholdene, kunde frygtelige Farsoter dog endnu hærge *Epidemier.* Byerne. Den værste var Pesten i Marseille 1720. Et Skib fra Tri- *Marseille 1720.* polis bragte Smitten til den store Havneby. Forfærdelse greb Borgerne. Provinser og Byer i Omegnen afbrød al Forbindelse med den pestbefængte By. Folk flyttede ud af Husene, nogle boede i Telte, andre paa Skibe i Havnen, men lige meget hjalp det. Ligbærerne døde i skarevis. Man tog Galejslaver dertil, men de benyttede Lejligheden til at stjæle det mest mulige og forsvinde. Til sidst laa Ligene i Dynger i Husene og i Gaderne. Man prøvede at fordrive Pesten ved at tænde store Baal. Folk jublede, da Ildsøjlerne

slog op mod Himlen, men det hjalp ikke. Saa forsøgte man med Kirkebønner og Processioner. Til sidst sendte Regeringen 6 af Tidens berømteste Læger derned. De førtes til deres Opholdssted gennem Gader, hvor der laa tætte Rækker af Lig og døende Mennesker. En gammel Beretning fortæller, at da de var naaet til deres Herberge, sad de stille i to Timer og tænkte paa de Rædsler, der ventede dem. Saa gik de til deres Gerning. Lægerne søgte at sikre sig ved tætte Saffiansdragter. De bar Saffiansmasker med Krystaløjne og med en stor Næse fyldt med Parfumer, som mentes at virke desinficerende. Først den følgende Sommer standsede Pesten helt. Det angives, at den bortrev 40,000 Mennesker i Marseille, næsten Halvdelen af Befolkningen, og ogsaa i de andre sydfranske Byer rasede Pesten frygtelig. —

Omnibus fra Paris til Versailles i 18. Aarhundrede.
Hver Dag saas lange Vognrækker paa Vejen fra Hovedstaden til Kongebyen, Adelsmænd, Forretningsfolk og mange andre drog bestandig frem og tilbage mellem de to Byer, mellem hvilke Afstanden er o. 3 Mil.

Stemningerne i Borgerstanden.

Alt i alt gik det godt for franske Borgere i denne Tid og mest for Borgerstandens øverste Lag. Men dette betød ikke, at de følte sig tilfredse. Netop fordi de var naaet frem til Rigdom, forbitrede det dem, at de stadig skulde finde sig i at blive behandlet af Adel og Prælater som en lavere Kaste. Og det harmede de rige Pengemænd, der tjente saa godt paa Pengeforretninger med Staten, at se deres Penge blive bragt i Fare ved en ødsel, uforstandig Finanspolitik. Ogsaa Lavsreglerne og Embedsmændenes Indblanding i Forretningslivet harmede mange. Og fælles for alle Borgerstandens Lag var Uviljen mod disse Klasser, der levede uden nyttigt Arbejde og bortødslede saa mange Penge, at Skatterne maatte være saa store. Der blev stedse flere, der drømte om et nyt og bedre Samfund, hvor Fornuft og Retfærdighed herskede i Stedet for gamle Fordomme og gamle Forrettigheder, hvor alle arbejdede, og hvor Arbejdet fik sin Løn.

Bondestanden.

Bondestanden, der udgjorde henved de fire Femtedele af Folket, var langt uheldigere stillet end Borgerne. Men Tilstanden var dog langtfra saa daarlig, som den oftest skildres, og den bedredes meget i Løbet af Aarhundredet. Frankrigs Bønder havde det utvivlsomt bedre ved denne Tid end Bønderne i de fleste andre Lande. Mange af dem var *Selvejere,* medens dette andet Steds var Undtagelsen. Efter de nyeste Beregninger antages det, at Selvejerbønderne har ejet omtrent $^1/_3$ af den franske Jord, Kirke og Adel Halvdelen, Kronen, Borgerne og Bondekommunerne Resten. Selvejernes Tal voksede, og de købte megen Jord, mest af forarmede Adelsmænd. Af Kronens, Kirkens og Adelens Jord dreves det meste af Fæstebønder, forholdsvis lidt som Hovedgaardsjord af Daglejere og Tyende. Bondekommunernes Fællesjord, der før laa hen som Græsgange for alle, formindskedes. Herremænd, Borgere og Bønder købte op deraf og dyrkede det op til Gavn for Agerbruget men til Skade for de fattigste. I andre Lande var de allerfleste Bønder *hoveripligtige* overfor Herremænd og Kirke, i Frankrig kun et lille Mindretal. *Stavnsbaandet,* der gjaldt de fleste andre Steder, kendtes i Frankrig kun i nogle Grænseprovinser mod Øst. Det franske Ord derfor er „servage", Trældom. Men selv om Bønderne lovmæssig set var bedre stillede end deres Standsfæller i andre Lande, hvilede der dog tunge Byrder paa dem. Selvejerne havde tit købt deres Jord mod en aarlig Afgift, der hvilede paa Ejendommen som en Slags Prioritetsrente. De fandt dette urimeligt, netop fordi de selv ejede Jorden, medens Fæsterne langt lettere fandt sig i at betale Afgift af Jord, de ikke ejede. Fæsterne kunde siges op med kort Varsel, og uheldigt for dem var det ogsaa, at Afgiften endnu mange Steder betaltes i Afgrøde, selv om faste Pengeafgifter ofte var kommet i Stedet. Og desuden havde Herremændene en Mængde Smaarettigheder baade over for Fæstere og Selvejere. De havde saaledes Jagtret og Dueret, Selvejerbonden maatte saa godt som Fæsteren finde sig i, at Vildt og Duer aad hans Korn, eller at det adelige Jagtselskab trampede gennem hans Mark.

Fremgang for Bønderne.

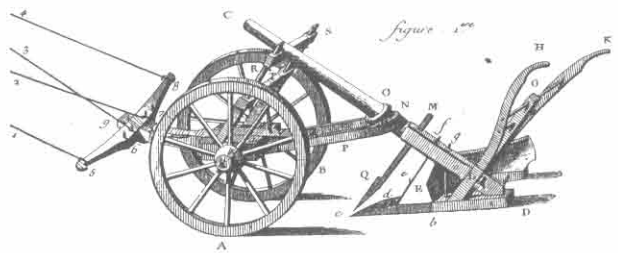
Afgifter.

Jagtret og Dueret.

Eksempel paa et bestemt Gods.

Som Eksempel paa Forholdene kan tjene Tilstanden paa et enkelt bestemt Gods, Baroniet *Blet.* Dette anslaas til en Værdi af 300,000 Frcs. og til at give Ejeren en Aarsindtægt paa 12,300 Frcs., altsaa c. 4 %. Ejeren indsætter Egnens Underdommer. Han har Ret til

bortløbne Dyr, herreløst Gods og Forbryderes Ejendele, Rettigheder, der dog næsten intet indbringer. Han har Jagtret og Fiskeret, ogsaa paa Bøndernes Jorder; Værdien deraf anslaas til 15 Frcs. aarlig. Dertil Dueret. Han har Mølleret, ɔ: Bønderne skal lade deres Korn male paa hans Mølle. Dertil kommer Ovnret; i gamle Dage havde man bagt i en stor Fællesovn paa Herregaarden; nu bagte Bønderne hjemme, men de skulde yde en Afgift for Tilladelsen dertil. Ved Ejerskifte paa Bøndergaardene var der en Afgift til Herremanden. Kirketienden, ɔ: $^1/_{13}$ af Afgrøden tilkom ham og desuden en Jordafgift paa $^1/_{12}$ af Afgrøden. Han sad paa forreste Bænk i Kirken, gik i Spidsen i Processioner og Ligtog og fik Nadveren først. Han havde Gravsted i Kirken og Ret til at lade sit Vaaben male der. Kun han maatte kalde sin Bolig *château*, og kun han maatte have en Vejrhane af Form som de gamle adelige Bannere.

Hjulplov. Billede i Encyklopædien.

Tiende og Skatter.

Til Afgifterne til Herremændene kom *Tienden* til Kirken og *Skatterne* til Staten. Tilsammen var disse Afgiftsbyrder meget tunge. En Opgørelse af, hvor stor en Del af Bondens Indtægter de udgjorde, er dog ganske umulig. Sandsynligvis var de forholdsvis mindre end i de fleste andre Lande.

Bøndernes Livsvilkaar.

Det er meget vanskeligt at faa paalidelig Kundskab om, hvorledes Bøndernes Livsvilkaar i det hele var. Vi ved som sædvanlig langt mindre om Bønderne end om de andre Klasser. Noget Kendskab dertil er det dog i den sidste Tid lykkedes at faa ved at undersøge Testamenter, Købekontrakter og andre Dokumenter, der nu er samlede i de franske Provinsarkiver. De fleste af Bønderne havde kun smaa Gaarde, tit altfor smaa. De havde kun sjældent Tyende. Familjen kunde selv overkomme det Arbejde, der var paa Gaarden, og tit maatte Bonden søge et Tillæg til sin Indtægt som Daglejer paa Herregaarden. Testamenterne viser, at Bønderne ikke helt sjældent efterlod sig smaa kontante Arvebeløb, nogle Hundrede, ja, undertiden nogle Tusinde Frcs. Men dette har dog vistnok kun været Mindretallet. Jorden var frugtbar og Klimaet godt, saa Agerbruget gav et ganske betydeligt Udbytte. Dog

Testamenterne.

var man i Dyrkningen tilbage for England og Holland og middelalderlige Dyrkningsmaader og Redskaber anvendtes endnu. I den sidste Tid før Revolutionen begyndte det at hjælpe lidt. Der oprettedes Landbrugsselskaber, som holdt Landbrugsudstillinger og uddelte Præmier, tit Plove og Harver af ny Model. Der udgaves Tidsskrifter og Lærebøger om Agerbrug og Kvægavl, og Dyrlægernes Tal steg. To nye Planter trængte igennem: Kartoflerne og siden Roerne. Antallet af Kreaturer var i 1789 omtrent $^2/_3$ af det Tal, man var naaet til 100 Aar senere, det dyrkede Areal over $^3/_4$ af det nuværende. Skovenes Areal var betydelig større end nu. Landejendommenes Værdi og Prisen paa Landbrugsprodukter steg stærkt. Men Misvækstaar kunde i Frankrig som andet Steds, endnu virke overordentlig ødelæggende.

Agerbruget.

Kreaturmængden og det dyrkede Areal.

Bondehjemmene.

Bøndernes Levevis forbedredes sikkert efterhaanden, men den var dog endnu meget tarvelig. Bondehuset bestod som Regel af en eller to Stuer og et Loftsrum. Til højre for Stuehuset laa Stalden, til venstre Laden, begge sammenbyggede med det. Om Vinteren flyttede Familjen tit over i den lune Stald. I nogle Egne byggedes af Sten, andre Steder af Bindingsværk eller Træ. Oftest var der kun Jordgulv i Hytterne. Smaa Haver var almindelige. Husene laa som Regel samlede i Landsbyer. I Hyttens største eller eneste Stue brændte Arneilden i Kaminen. Rundt om den hang de beskedne Køkkenredskaber og tit en gammel Bøsse. Lys og Lamper var ret almindelige, men undertiden nøjedes man med Arneilden. Langs Væggene stod store Dragkister. Omkring det lange Spisebord fandtes Bænke, og af og til var der et Par Stole. Duge og Servietter nævnes ret hyppig i Testamenterne men brugtes ikke til daglig. Man spiste af Lerfade og Tinfade. Sine Steder havde man ogsaa Tintallerkener. I den sidste Tid før 1789 opstod der en hel Fabrikation af Fajance beregnet paa Bønderne: Tallerkener, Fade og Skaale med livlige Billeder i stærke Farver af Husdyr og Blomster. Glas var sjældne, man drak af Træbægre eller Tinkopper. Tinskeer og Jerngafler omtales ofte. Bønderne havde store, tit kunstfærdig udskaarne Senge, som Regel med Madrasser og Puder udstoppede med Fjer og Dun. I de fattigere Provinser sov man dog paa Halm. I Dragt begyndte Bønderne saa smaat at efterligne Borgerne. De gamle Nationaldragter gik langsomt af Brug. Mange Bønder havde foruden deres Arbejdstøj Stadsklæder til Søndag og til Fest. Under Arbejdet trak man tit en Bluse over Tøjet. Den moderne franske Arbejderdragt skal have sin Oprindelse derfra. Træsko brugtes paa Hverdagene, Sko om Søndagen. Maden var langt tarveligere end i Byerne. „Sort Brød" og „Suppe" var Hovedretterne. Brødene var meget store,

saa de tit blev tørre og haarde, Suppen lavedes paa Flæsk, om man havde det. Flæsk spistes ret meget, Kød sjældent.

Kommunestyret. Bønderne havde et vist *Selvstyre* i deres Kommuner. Disse var smaa, og havde gennemsnitlig neppe 500 Indbyggere. Nogle Steder havde man et Sogneraad, men oftest nøjedes man med en Sogneformand. Om Søndagen efter Messen mødtes Bønderne til Raadslagning udenfor Kirken, eller, om Vejret var daarligt, tit inde i Kirken. Enhver kunde tale med her, og det hændte, at ogsaa Kvinder tog til Orde. Af og til kom det til Spektakler, og det var ingenlunde givet, at Mindretallet uden videre bøjede sig for Flertallet.

Sognemøderne tog Beslutning om Kommunens Fællesejendom, antog Læreren, om Sognet havde en Skole, ansatte Byhyrden o. s. v. Det faldt svært for Sogneformændene at føre Regnskaberne. Intendanternes Medhjælpere øvede, saa vidt de kunde overkomme, Tilsyn med Sognestyrelsen. Tit førte Kommunerne Proces indbyrdes eller med Herremænd eller Klostre. Paa et Kommuneregnskab træffer vi Udgifterne opgjort saaledes: 300 Frcs. til Kapucinerne for at læse Messe, 172 til Læreren, 24 til Eftersyn af Ovne og Kakkelovn, 164 til Gaver til „indflydelsesrige Personer", 316 til Kirkereparation, 1538 til Processer og Sagførere. Men dette har dog rimeligvis hørt til de værste Tilfælde.

Kirkens Betydning. *Kirken* spillede en meget stor Rolle i Bøndernes Liv. De fattige Sognepræster omgikkes dem næsten paa lige Fod. Om Søndagen hørte næsten hele Befolkningen med Andagt Præstens Ord i Kirken, Børnene gik til Præst hos ham, ved Daab og Konfirmation, ved Ægteskab og Begravelse, altid var det Præsten, der talte til dem i det Øjeblik, da Sindet var mest modtageligt. I de fleste Testamenter fastsættes da ogsaa Gaver til Kirken for Messelæsning. Folketroen paa Helgener, der kurerede for Sygdomme og hjalp mod Ulykker, levede endnu. Kirkeklokkerne kaldte til Møde om Kommunens Sager saa godt som til Kirke. De ringede, naar Sol gik op, og naar Sol gik ned, og Kirkeklokkernes Klang fulgte alle Fester. Trak Torden op over Egnen, da ringede man for at holde Lynet borte. Under stor Højtidelighed døbtes Kirkeklokkerne med Helgennavne.

Skolerne. *Skoler* fandtes mange Steder men langtfra overalt. Flertallet af Børnene gik ikke i Skole og lærte hverken at skrive eller at læse. Præsten havde Tilsyn med Lærerne. Disse var slet lønnede og tog deres Tilflugt til al Slags Bierhverv. Man ser saaledes en Lærer tilbyde for 200 Frcs. om Aaret „at barbere Sognets Beboere paa Skolens Fridage". Bøger nævnes kun sjældent i Testamenterne. Det er mest religiøse Bøger, ikke Biblen men Helgenhistorier og Andagtsbøger, „Kristi Efterfølgelse", „De syv aandelige Basuner" og lign. Undertiden træffes ogsaa Lærebøger, Almanakker og Forbryderhistorier, derimod næsten aldrig Lærebøger i Landbrug. Gamle Folkefester fejredes endnu ude paa Landet. 1. Maj plantedes der Majtræer, og i Juni lyste St. Hansblussene. I den Egn, hvor Marius i svundne Tider slog Tevtonerne, fejredes hvert Aar Mindet derom. Markederne var endnu store Forlystelser.

De samtidige Udtalelser om Bøndernes Kaar er meget forskellige. Nogle skildrer deres Tilværelse som ganske ussel, andre paastaar, at de lever i Overflod. Sandheden er utvivlsomt, at Bøndernes Kaar var meget daarlige i Sammenligning med alt, hvad vi nu er vant til, men bedre end de havde været før og bedre end i de fleste andre Kulturlande ved samme Tid. Men ogsaa indenfor Frankrig var Forholdene meget forskellige i de forskellige Egne. Sikkert er det, at Bønderne stadig købte mere Jord, og at Folketallet voksede. Fra 1715 til 1789 steg Frankrigs Indbyggertal fra 18 til 26—27 Millioner, og af denne Fremgang faldt langt den største Del paa Bønderne.

Folketallet stiger fra 18 til 26-27 Millioner.

Men de forholdsvis gode Forhold betød ikke, at Bønderne var mere tilfredse med Stillingen end andre Steder, hvor de havde det værre. Tvertimod, det gav dem Evne til at se de bestaaende Forholds Uretfærdighed og Mod til at klage derover. I England bøjede Bønderne sig i ærbødig Underdanighed for deres Herrer. Disse ejede den Jord, Bonden dyrkede som Forpagter, og de styrede Stat, Amt og Kommune. Skulde man hjælpes, da maatte man søge til dem, og de gik i Spidsen ved Landbrugets Fremskridt. I Frankrig havde man Følelsen af, at de slet ingen Gavn gjorde, og at det var fuldstændig urimeligt, at de skulde have alle de Penge at ødsle bort. For den franske Selvejer var det ganske uforstaaeligt, hvorfor han skulde betale saa mange Penge til Herremanden. Han saa ham oftest kun paa Jagtture, og han vidste, at han levede i Fornøjelser langt borte, derinde ved Hoffet. Hverken Kommunens eller Landbrugets Sager tog Herremanden sig af. Han blev for Bondens Bevidsthed et unyttigt og skadeligt Væsen. Og op mod Revolutionen var der Folk inde fra Byerne, mest Sagførere og Forfattere, der begyndte at tale til Bønderne om, at de ikke skulde blive ved at finde sig i al denne Uret, og som stillede dem et nyt, retfærdigere Samfund i Udsigt. Der opstod efterhaanden en gærende Misfornøjelse i Bondestanden. Et af de mange Udtryk derfor er et lille Bondedigt, hvori det hedder:

Stor Utilfredshed.

Agitation blandt Bønderne.

Den arme Bondemand
de regner uden Ære,
dog er det sikkert, han
maa Adelsfolket nære,

for Konge eller Prins
og Bisp og Herrer høje,
de lever alle af
den arme Bondes Møje.

Ludvig XVI før Revolutionen.

Ludvig XVI. 1774 døde Ludvig XV, og hans Sønnesøn Ludvig XVI fulgte ham paa Tronen, 20 Aar gammel. Endnu engang blussede *Store Forventninger.* Haabet op. Nu skulde man endelig faa den *oplyste* Monark, man saa længe havde ventet paa. Hans Vilje var egentlig god nok, men hans Evner forslog ikke. Han var kejtet og ubehjælpsom. Han vilde gerne gavne sit Folk, men Statens Sager kedede ham, og han forstod ikke at sætte sig ind i dem. Helst stod han ved sin Drejebænk eller gik paa Jagt. Og han var dogmetroende Katolik midt i en skeptisk Tid. Hans Dronning var Marie Theresias Datter *Marie Antoinette.* Hun var *Marie Antoinette.* ung, smuk og livsglad og passede til det franske Hofliv som neppe nogen fransk Prinsesse. Hun rørtes let ved Folkets Ulykker, naar de kom hende selv personlig for Øje. Men ellers bekymrede de hende kun lidt. Glade Fester var hendes et og alt, og hun øste ubekymret Penge ud dertil.

Oplyst Enevælde. Kong Ludvig begyndte med et ærligt Forsøg paa *„den oplyste Enevælde“*. Han tog til Minister en ivrig Fysiokrat og *Turgot.* en nær Ven af Filosoferne, *Turgot.* Det var en klog, kundskabsrig og erfaren Mand med stor Handlekraft, og han tog straks fat paa gennemgribende Reformer. Kornhandelen og Vinhandelen, der endnu hæmmedes af gamle Toldregler, blev givet fri. Der oprettedes en Seddelbank, Lavsvæsenet ophævedes, og Hofudgifterne indskrænkedes. Og endelig foreslog han Kongen, at der rundt om i Riget skulde oprettes Kommuneraad og Provinsraad og for hele Riget et fælles raadgivende „Nationalraad“. Men nu forfærdedes Kongen. Dronningen og Hoffolkene havde længe været forbitrede paa denne Minister, der indskrænkede Udgifterne, og Parlamenterne rasede mod denne Omstyrter af gamle Regler. Efter to Aars Styre afskedigedes da Turgot, og de fleste af hans Reformer opgaves.

Necker. Snart efter blev *Necker,* en rig Finansmand, der var født i Genf, den ledende Minister. Ogsaa han forsøgte at naa frem gennem Reformer men med mindre Dygtighed og Dristighed end

Turgot. Og efter nogle Aars Forløb faldt han for de samme Modstandere, som havde fældet Turgot. Han offentliggjorde et Budget, *Budget.* d: et Overslag over Rigets Indtægter og Udgifter. Han tilstod ikke, at der var Underskud, men han oplyste, hvormeget Hoffet brugte, og dette medførte hans Fald.

De følgende Ministre tænkte først og sidst paa at skaffe Penge til Hoffet. I Befolkningen blev Gæringen stedse stær- *Stigende Uro.* kere. I en stor Del af Adelen begyndte en bevidst Bevægelse henimod de nye Ideer, nu da man følte sig truet af dem. Men blandt Forfatterne og i Borgerskabet skærpedes Harmen mod Hoffet og Adelen. De fleste af de berømte Forfattere var nu døde. Voltaire og Rousseau døde jo begge 1778. Men yngre Mænd drog de yderste Konsekvenser af deres Lære. Blandt Digterne optraadte *Beaumarchais* som Voltaires Elev. I sit bi- *Beaumarchais.* dende Skuespil „Figaros Bryllup“ drog han til Felts mod Adelen og alle dens Forrettigheder.

Dette Stykke fortæller om den kloge Tjener „Figaros“ Kamp mod den fornemme Greve, der vil røve hans Brud. „Nej, Hr. Greve,“ udbryder Figaro i en stor Monolog, „De skal ikke faa hende! De skal ikke faa hende. Fordi De er en fornem Herre, tror De derfor, De er et stort Geni? Adel, Formue, Rang og Stilling, alt det gør et Menneske saa stolt. Men hvad har De gjort for at opnaa alle disse Herligheder? De har gjort Dem den Ulejlighed at lade Dem føde! Det er alt!“ Ogsaa Aandstyranniet angribes hæftig. Og Figaro sejrer over alle sine Modstandere. Kongen lod Beaumarchais fængsle, men han kom snart fri igen, og paa Teatret modtoges „Figaros Bryllup“ med demonstrativt Bifald. Og kort efter opførtes et lignende Skuespil af Beaumarchais ved Hoffet. Dronningen og Kongens Broder spillede med, og Beaumarchais var blandt Tilskuerne.

End mere betød det, at de nye Tanker om Statens Styrelse og Samfundets Ordning fik fast Form i talrige agitatoriske Skrifter. Især bidrog dertil to af de Mænd, der skulde komme til at spille en stor Rolle under Revolutionen: Grev *Mirabeau* og *Condorcet.* Mirabeau forfattede en „Menneske- *Mirabeau.* rettighedernes Erklæring“ efter amerikansk Mønster, bygget paa de to Hovedsætninger: „Alle Mennesker er født frie og lige,“ og „Folket har en umistelig Ret til at forandre, forbedre, ja fuldstændig forvandle sin Styrelse.“ Condorcet rejste i smaa *Condorcet.* klare og overbevisende Smaaskrifter Kravet om en fri Forfatning. Han gik saa vidt, at han forlangte, at ogsaa Kvinderne skulde have Valgret, at Negerslaveriet skulde ophæves og

Indtrykket af den amerikanske Frihedskrig.

Negrene være Vælgere. Indtrykket af den amerikanske Frihedskrig fremmede meget den franske Frihedsbevægelse. Frankrig deltog paa Amerikas Side i Krigen, og der var almindelig Begejstring baade over de amerikanske „Menneskerettighedserklæringer" og over de nye amerikanske Forfatninger. (Se senere).

Finansnøden.

Til sidst brød det helt sammen for Regeringen. Afgørende blev *Finansnøden*. Underskudet naaede mellem 100 og 200 Mill. Frcs. aarlig. „Underskudet er Nationens dyreste Klenodie," sagde Mirabeau. Og han fik Ret. Det blev Pengenøden, der fik Regeringen til at vende sig til Folket. Uden dettes Samtykke turde man ikke paalægge nye Skatter. Først prøvede man med Provinsstænderne, derpaa med *en Notabelforsamling*, ɔ: ansete Mænd sammenkaldte af Regeringen. Men det hjalp ikke, og tilsidst maatte man gribe til at sammenkalde *Rigsstænderne*, der ikke havde været samlet siden 1614. Necker blev atter Minister, og den 5. Maj 1789 mødtes Rigsstænderne i Versailles.

Rigsstænderne 5. Maj 1789.

Dermed begyndte den store Revolution. Den kom ikke som Udslag af en usædvanlig stor Elendighed, men som Resultat af den Udvikling, der langsomt var foregaaet i Folket. Samfundstilstandene svarede ikke længere til de gamle Love. Lovene gav Kongen, Adelen og den høje Gejstlighed Magten og Forrettighederne. Men overalt i Landet var det i Virkeligheden de velstaaende Borgere, der førte an. De havde Embederne, Pengene og Kundskaberne. De vilde ikke blive ved ydmyg at bøje Nakken for Folk, som kun regnedes for fornemmere i Kraft af gamle Fordomme. Filosoferne havde frigjort dem for Ærbødigheden for Kirken og givet dem en stærk Følelse af deres egen Ret. Og bag dem stod Folkets brede Lag: de jævne Borgere og Fattigfolk i Byerne og Bønderne paa Landet. De fleste af disse kendte kun lidt til de nye Tanker. Men ogsaa de havde dog lært, at der blev øvet Uret imod dem, og de var rede til at følge Forfatterne og det rige Borgerskab til Kampen mod Hof, Adel og Prælater.

Modsætningen mellem Lovene og de bestaaende Samfundsforhold.

England 1714—89.

Familjen Hannover: Georg I.

Ved Dronning Annas Død 1714 gik England over til *Georg I* af Familjen *Hannover*. Han var nærmeste Arving som

Ætling af Jakob I's Datter og Frederik af Pfalz (se S. 109). Kong Georg beholdt Hannover men flyttede selv til England. Han lærte dog aldrig at tale Engelsk; han og Ministrene talte sammen paa slet Latin. Han betragtede Toryerne som Venner af Stuarterne og tog derfor sine Ministre blandt Whiggerne. Det samme gjorde siden hans Søn *Georg II*, der ogsaa blev ved at være ret fremmed i England. De fornemme Whigslægter blev saaledes i mere end en Menneskealder Herre i Landet, og de havde sikkert Flertal i Underhuset ved Hjælp af Medlemmerne fra de mange Smaabyer, hvis faa Vælgere var afhængige af Ministrene og de rige Godsherrer.

Højskotsk Soldat med den nationale Dragt og med Sækkepibe.

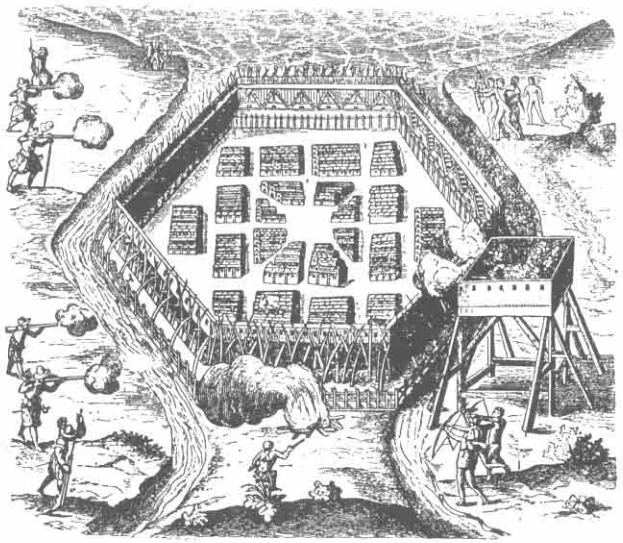
Walpole 1721—42.

Fra 1721—42 styrede *Walpole* som Whiggernes Fører. Han var en Type paa en engelsk Godsejer fra de Tider. Han var en dygtig Landmand og en lidenskabelig Jæger; han satte stor Pris paa Bordets Glæder og drak tæt. Han havde ikke mange Kundskaber men en sund Forstand og en naturlig Veltalenhed. Hans Maal var først og sidst at bevare Freden, den tjente jo Englands Handel bedst. Ellers mente han i Modsætning til Merkantilisterne, at Regeringen blot skulde lade Handel og Industri udvikle sig i Fred, og i Overensstemmelse dermed indskrænkede han baade Indførsels- og Udførselstolden. Meget mod sin Vilje kom han dog i Strid med *Spanien* om Englændernes Handelsrettigheder i det spanske Amerika. Folkestemningen var stærkt for Krig, og Walpole maatte følge den. Da han saa den Jubel, hvormed Krigen modtoges, udbrød han: „Ja, i Dag ringer de med Glædesklokker, men de vil snart komme til at vride deres Hænder." Kort efter blev han styrtet. Hans Efterfølgere var lidet duelige Mænd, og England droges nu ogsaa ind i *den østrigske Arvefølgekrig* (se senere)

Fredelig Politik.

Krig med Spanien.

og kom herved i Krig med Frankrig. Stuarterne benyttede dette til at gøre endnu et sidste Forsøg paa at vende tilbage, hjulpne af franske Tropper. Højskotterne sluttede sig til dem, *Fred 1748.* men de blev atter slaaede. Ved Freden 1748 blev alt som før Krigen. Men allerede 1755 kom det til en langt betydningsfuldere Krig med Frankrig om Magten i Nordamerika og i Forindien.

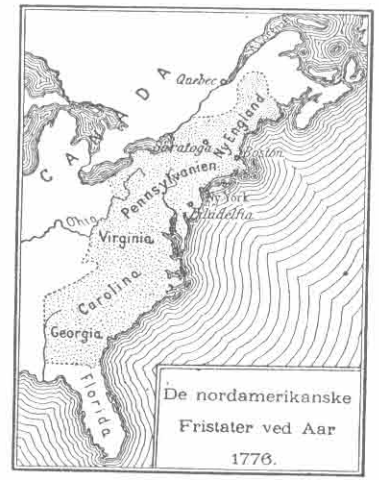

Angreb paa en Irokeserby. Efter en samtidig Tegning.

Nordamerika. I *Nordamerika* havde baade Franskmænd og Englændere begyndt at anlægge Kolonier allerede ved Aar 1600. De traf *Indianerne.* derovre talrige *Indianerstammer,* som dog alle stod lavt i Kultur. Fremmeligst var *Huronerne* og *Irokeserne.* De drev lidt Agerbrug men færdedes dog helst paa Jagt og paa Krigstog, og deres Grusomhed overfor besejrede Fjender var grænseløs.

Franskmænd i Kanada og Louisiana. Franskmændene blev hurtigt Herrer i Kanada og i Louisiana, de vidtstrakte Lande omkring Mississippi. De prøvede ivrig men uden synderlig Resultat at omvende Indianerne til Katolicismen, men hvor fredelig de end optraadte, kom det dog tit til Kamp. De franske Nybyggere blev ved at være faa. Huguenotterne vilde man ikke taale i Kolonierne, og andre Franskmænd forlod nødig deres Land. Et indbringende Næringsliv lykkedes det ikke at skabe, hverken i Kanada eller i Louisiana. Jagt og Kampe spillede her en Hovedrolle i Nybyggernes Liv.

De engelske Kolonier langs Kysten. Englændernes Kolonier laa ude ved Kysten i tre Grupper. De sydlige Stater samledes om Virginien, i Midten laa New-York og Pennsylvanien, og endelig fulgte mod Nord Ny-England med Boston som Midtpunkt. Mod Syd var der ret mange Katoliker ellers næsten kun Protestanter, mest Puritanere; i Pennsylvanien var de fleste af Beboerne Kvækere. Man havde kun ringe Samkvem med Indianerne. Englænderne drev disse bort eller udryddede dem, hvor de kunde. Derimod indførtes mange *Negre* til de sydlige Kolonier. Her ejedes Jorden af rige Plantageejere, der drev deres vidtstrakte Ejendomme ved Hjælp af Negerslaver. I de midterste og de nordlige Kolonier var Jorden derimod mere ligelig fordelt mellem selvstændige Bønder, og her opblomstrede hurtig en betydelig Handel og Industri. I Spidsen for hver Koloni stod en Guvernør, udnævnt af Kongen, men ved hans Side var der et folkevalgt Parlament. De fleste Steder forfulgte man anderledes troende ligesaa glubsk som i Evropa. Forbindelsen mellem Kolonierne var ringe. Saa man paa Kortet syntes Franskmændene med deres store Landstrækninger fra Louisiana langs Mississippi op til Kanada mægtigere end Englænderne. Disse syntes indespærrede paa den smalle Strimmel mellem Alleghanybjærgene og Havet. Men lagde man Mærke til Folketallet, blev Indtrykket et helt andet. Da Krigen brød ud 1755 havde de franske Kolonier ca. 100,000 Indbyggere, de engelske henved 1½ Million, hvoraf ganske vist en Femtedel var Negre.

De nordamerikanske Fristater.

Negre.

Guvernører og Parlamenter.

Styrkeforholdet.

Indien. I *Indien* syntes Udsigterne ved denne Tid fuldt saa gode for Franskmændene. Stormogulens Rige (se S. 135) havde i Ludvig XIV's Tid naaet sit største Omfang. Men noget ind i

18. Aarhundrede opløstes det. Den ene indiske Stamme rev sig løs efter den anden, og fra *Afghanien* begyndte nye mongolske Røvertog. Baade Franskmænd og Englændere havde i 17. Aarhundrede anlagt Kolonier herovre, og deres Magt voksede stærkt i 18. Aarhundrede. Franskmændene havde *Pondichery* og flere andre Byer, Englænderne *Bombay, Madras* og *Kalkutta*. Det var to Handelsselskaber, ikke de to Landes Regering, der havde disse Kolonier, og Selskaberne laa som Regel i Klammeri med hinanden, selv naar Moderlandene holdt Fred.

Kolonikrigen 1755—63. 1755 kom det til den store, afgørende Kamp. Krigen førtes baade paa Havet, i Amerika og i Indien. Englænderne fik i *William Pitt* en Minister, der ret forstod at ildne sit Folk til de yderste Anstrengelser. Han var besjælet af den stolteste, nationale Selvfølelse, og han var en glimrende Taler, altid fyldt med Lidenskab og dog som Statsmand sikkert beregnende i Valget af sine Midler. Ægget frem af ham tilintetgjorde Englænderne i en Række haarde Kampe næsten helt den franske Flaade. Og dermed var Afgørelsen ogsaa faldet for Kolonierne. En engelsk Hær førtes til Amerika og sendtes mod Kanada. Den lille franske Styrke forsvarede sig haardnakket men bukkede snart under for Overmagten. Og samtidig gik Englænderne i Indien fra Sejr til Sejr. Franskmændene fik Spanien draget med ind i Kampen paa deres Side, men det hjalp ikke.

William Pitt.

Englændernes Sejre.

Freden i Paris 1763. Ved Freden i *Paris 1763* afstod Frankrig Kanada og store Dele af Mississippiegnene til Englænderne; det egentlige Louisiana overlod de Spanien, der maatte give England Florida. I Indien beholdt Franskmændene deres Kolonier, men deres Magt var brudt, medens Englændernes Indflydelse over Stormogulen og Stammefyrsterne voksede hurtig. Hidtil havde Frankrig og England kunnet kappes som Kolonimagter, fra nu af var Englændernes Overmagt ubestridt. Grunden til deres Sejr var dobbelt: Englændernes Overlegenhed til Søs og Franskmændenes Uvilje mod at udvandre til fremmede Lande.

Det var William Pitt, der havde Hovedæren for Sejren, men allerede før Freden sluttedes, havde han mistet Magten. Georg II var 1760 blevet fulgt paa Tronen af sin Sønnesøn *Georg III* (1760—1820). Denne var Englænder af Sprog, Opdragelse og Sindelag. Men han var middelmaadig begavet, og

Georg III 1760—1820.

hans kæreste Tanke var at opnaa Enevoldsmagt i England, som han havde det i Hannover. Men han prøvede ikke at bryde Underhusets Magt, saaledes som Stuarterne havde forsøgt det. Han satte sig kun som Maal at beherske det ved Hjælp af Bestikkelser. Dette var ikke vanskeligt. Det regnes, at der i hele England var 150,000 Vælgere, men Valgkredsene var fordelt saa urimelig, at en halv Snes Tusind Vælgere valgte over Halvdelen af Underhuset. Kunde man købe dem, var man Herre. Det gjaldt kun at byde de rige Whigslægter over, og dette lykkedes. Den myndige Pitt blev fjernet, og Kongen fik sig et lydigt Toryministerium. Fra nu af til 1830 laa Tyngdepunktet i Englands politiske Liv i Grunden hos Kongen, skønt Parlamentarismens Former bevaredes. Ministrene tjente oftest

Bestikkelser.

Hogarth: Valgbillede.

Parlamentsvalget er afgjort; de to sejrende Kandidater bæres i Triumf. Den ene er omme bag Gildehuset til højre. Foran slaas nogle ophidsede Vælgere. Andre Billeder af Hogarth skildrer, hvorledes Vælgerne bestikkes paa Valgdagen.

Torystyre. Kongemagten styrkes.

Kongen. De var i Overensstemmelse med Underhuset, men det var snarere dette, der bestemtes af dem, end omvendt. Dog maatte Kongen altid regne med Stemningen i Godsejerkredsene og blandt de velstaaende Borgere, og der styredes nogenlunde efter disses Ønske. Og til Tider kunde Folkestemningen blusse hæftig op baade mod Kongen og det bestukne Parlament.

John Wikes. Omkring 1770 stod en helt forbitret Kamp. Et Medlem af Parlamentet *John Wilkes* angreb i et hvast Flyveskrift Kongen og Ministrene. De fik Parlamentet til at udstøde ham, og han forlod en Tid Landet; men snart vendte han hjem og valgtes atter. Han blev dømt og fængslet. Den Dag, Parlamentet samledes, ventede Folket, at han som Underhusmedlem maatte løslades for at kunne indtage sit Sæde i Underhuset. Tætte Folkemasser samlede sig om Fængslet under Raabet: „Wilkes og Frihed". De dreves bort med Soldater, og ikke faa dræbtes eller saaredes. Underhuset kasserede atter hans Valg, men han valgtes paany, og dette gentog sig et Par Gange. Til sidst erklærede Underhuset hans Modkandidat for valgt, skønt denne kun havde faaet ganske faa Stemmer. Da Wilkes omsider slap ud af Fængslet, illuminerede London, og han valgtes til Byens Lord-Major. Ophidselsen blev saa stor, at man dannede Foreninger og holdt Agitationsmøder mod Ministeriet, og i Pressen angrebes Magthaverne i det voldsomste Sprog. Forgæves lod Regeringen det regne med Presseprocesser. Trods Underhusets Modstand begyndte Aviserne ogsaa at bringe Referater fra dets Møder. Det hele Røre varede en halv Snes Aar, men faldt saa pludselig sammen.

Ny Folkebevægelse. Under den nordamerikanske Borgerkrig (1776—83) begyndte en ny og kraftigere Folkebevægelse. Paa store Folkemøder rundt om i Landet krævedes Bestikkelsessystemets Ophør og en retfærdig Valglov. Men samtidig brød en stærk Stemning frem overfor Katolikerne. Parlamentet havde vedtaget at hæve nogle gamle Love, der fastsatte livsvarigt Fængsel for enhver katolsk Præst og forbød Katoliker at eje engelsk Jord. I lang Tid havde disse Love ikke været overholdte, men da de nu udtrykkelig afskaffedes, rejste den gamle protestantiske Fanatisme sig. I London drog Folkeskarerne i Tusindvis mod Parlamentet. De joges bort af Soldater, men saa blev der Oprør rundt om i Byen; de ophidsede Skarer slap Fangerne ud af Fængslerne og satte Ild paa talrige Bygninger. Det svirrede med Rygter om, at de Sindssyge var sluppet ud af Sindssygeanstalten *Bedlam* og Løverne fra Tover. Først efter flere Dages Tumult skaffede Soldaterne Ro. Der var brændt 4 Fængsler og 72 andre Bygninger. Flere Hundrede Mennesker var dræbt under Kampene, og en Snes Stykker henrettedes bagefter. Under Indtryk af disse blodige Begivenheder døde hele Folkerøret atter hen.

Da Nederlag dyngedes paa Nederlag i Krigen mod Amerikanerne og deres Hjælpere (se senere), maatte Kongen imidlertid lade Toryministeriet falde. I et Par Aar styrede Blandingsministerier, og et af disse sluttede Freden 1783. Men samme Aar fik Kongen i William Pitts Søn, *William Pitt den Yngre,* en Minister, der atter bragte Ro. Han var en koldblodig Mand uden Faderens Lidenskab og højstemte Veltalenhed. Men han var fast og udholdende, først og sidst en Ordenens Mand. Underhusets Flertal var mod ham, da han blev Minister, men han trodsede det et Par Maaneder og opløste saa Parlamentet. Han sejrede og styrede fra nu af til 1801 England. Kongen mærkede snart, at han havde faaet en myndigere Minister, end han satte Pris paa. William Pitt havde faaet Magten i Kamp mod Whiggerne, men han var dog ikke rigtig Tory, og i sine første Aar forsøgte han nogle Reformer. Det vigtigste var, at han bragte Orden i Englands meget forvirrede og daarlige Finansforhold og gjorde Toldlovgivningen mere praktisk, saa det omfattende Smugleri hæmmedes.

William Pitt den Yngre 1783—1801.

Englands Skatter. Adel og Gejstlighed var i England ikke fri for Skat saaledes som i Frankrig, men ellers var Skatteordningen ligesaa slet her som der. Toldafgifterne var store og urimelige, og det vrimlede med urimelige Smaaskatter, hvoriblandt en Skat paa Vinduer. Ogsaa Statslotteriet gav ret stor Indtægt; det var oprettet under Elisabeth men havde nu sin bedste Tid. Finanstilstanden syntes efter den nordamerikanske Krig lige saa fortvivlet som den franske før Revolutionen. Statsgælden opgives til 4—5 Milliarder Kr. og det aarlige Underskud til et halvt Hundrede Millioner. Men den engelske Regering kunde, støttet til Underhuset, forhøje Skatterne, uden at det førte til Revolution. William Pitt greb straks til dette Middel. Han bragte Balance ved en hel Række af Skatteforhøjelser og ved Ophævelse af nogle overflødige Embeder.

Stor Statsgæld og stort Underskud.

Irland. Ovre paa *Irland* bevarede det engelske Styre ogsaa i 18. Aarhundrede sin intolerante og egennyttige Karakter. Men under den amerikanske Krig opstod der herovre et saa hæftigt Røre, at Regeringen maatte lempe nogle af de Handelslove, hvorved man havde lammet irsk Næringsliv til Fordel for det engelske.

Engelsk Samfundsliv og Aandsliv i 18. Aarhundrede.

Engelske Næringsveje. Englands Næringsveje gik jævnt fremad i første Halvdel af Aarhundredet, og tog derpaa efter 1750 et usædvanlig stærkt Opsving. I *Agerbruget* afløstes det gamle Trevangsbrug af en forstandigere Omskiftning, og nye Planter som Roer og Kløver begyndte at dyrkes. Ogsaa paa Husdyrracernes Forbedring

Agerbruget.

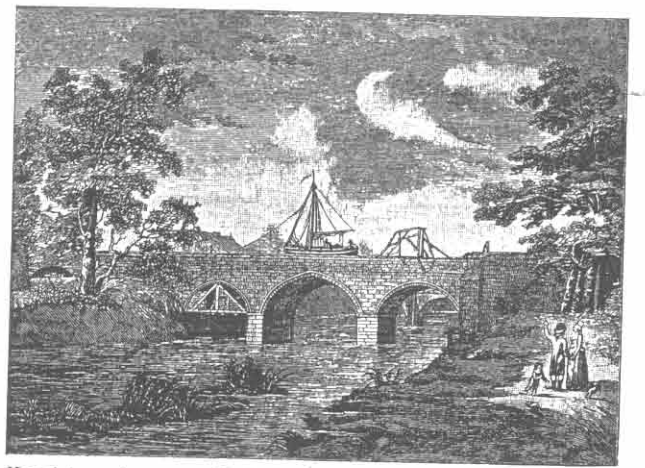
Godsejerne indeijord. lagde man Vægt. Her som i Frankrig udkom talrige Landbrugsskrifter. Godsejerne gik i Spidsen og høstede Fordelen. Stedse flere af Selvejerbønderne maatte sælge deres Ejendom til Godsejerne, der saa forpagtede Jorden ud. Tidligere havde hver Landsby haft store Fællesmarker. Disse dyrkedes slet, *Udskiftning.* men selv de fattigste fik her deres beskedne Part af Udbyttet. Nu udskiftedes Jorden, og det meste af den kom i Herremændenes Besiddelse.

Langt vigtigere for England blev dog det mægtige Frem- *Maskinerne.* skridt i *Industri* og *Handel.* Afgørende blev her de nye *Ma-* *Spindemaskiner.* *skiner.* Først opfandtes *Spindemaskiner,* der hurtig forbedredes. De fik særlig Betydning for Bomuldsindustrien. Store Bomuldsmængder førtes nu fra Indien og Amerika til England for at spindes og væves. Endnu mere følgerig blev Opfindel- *Dampmasknen.* sen af *Dampmaskinen.* Allerede tidligere havde man baade i og udenfor England forsøgt at drive Maskiner ved Hjælp af Dampkraft, men med ringe Held. Fra Aarhundredets Begyndelse havde man Damppumper i Minerne, men de var saa upraktisk indrettede, at $^3/_4$ af Varmen gik til Spilde. Da fik *James Watt.* *James Watt,* der var Instrumentmager ved Glasgowuniversitetet, en saadan Dampmaskine at gøre i Stand. Han fandt paa den ene Forbedring efter den anden, og snart var der skabt en Dampmaskine, der var baade god og billig at bruge. Til *Maskinerne trænger igennem.* disse to Hovedopfindelser kom snart andre, og lidt efter lidt trængte Brugen af de nye Maskiner igennem. Varerne kunde nu frembringes langt hurtigere og billigere end nogensinde før.

Maskinerne medførte en stærk Overgang fra Haandværk *Fabriksdrift.* og Hjemmeindustri til *Fabriksdrift.* Kun rige Folk kunde skaffe sig de kostbare Maskiner. De anlagde store Fabriker med talrige Arbejdere, og disses Konkurrence tvang mange Smaahaandværkere til at opgive deres Forretninger. De maatte blive Arbejdere paa Fabrikerne eller ty til Fattigvæsnet. Og Fabriksarbejdet foregik oftest under usle, usunde Forhold. Des- *Minedriften.* uden gik *Minedriften* stærkt frem nu, da der var Brug for Jern til Maskinerne og Kul til at drive dem med. England tjente meget derved, men Fordelen tilfaldt Mineejerne. Arbejderne fik lav Løn, og Arbejdet i Minerne var endnu langt usundere end i Fabrikerne.

Handellen. Ogsaa *Handelen* trivedes ypperlig. Den engelske Omsætning med Udlandet steg endnu hurtigere end den franske. Industrien gav meget at handle med, og Sejrene til Søs gjorde det muligt at lamme andre Staters Konkurrence. Ogsaa den indre Handels Vilkaar blev bedre; England fik i denne Tid *Samfærdselsmidler.* ordentlige Landeveje, og de store Kanalanlæg begyndte.

Folketallet steg i England med lignende Hurtighed som i Frankrig. Det var ved Aar 1700 knap 6 Millioner, ved 1789 *Folketallet.* c. 8 Millioner. London var naaet til c. 800,000 Indbyggere, lidt

Kanal bygget over en Flod af en engelsk Hertug, der med særlig Iver tog sig af Kanalbyggeriet.

mere end Paris, Bristol havde 100,000, næsten som Lyon, og flere Byer havde omkring 50,000. Irland havde 4—5 Millioner, Skotland $1^1/_2$, saa Britannien havde ialt c. 14 Millioner Indbyggere, godt halvt saa meget som Frankrig.

Fordelene ved Fremgangen kom Overklasserne og i nogen Grad Mellemklasserne til Gode, hvorimod Fattigfolks Kaar *Stor Forskel mellem Overklasse og Underklasse.* snarest blev haardere end tidligere. En forfærdende stor Del af Folket modtog Fattighjælp. De gamle Love, der i Virkeligheden gjorde alle Fattigfolk stavnsbundne (se S. 92), gjaldt endnu. Og en stor Rolle spillede *Gældsfængslerne.* Ogsaa i *Gældsfængslerne.* andre Lande kunde Folk sættes i Fængsel, naar de ikke betalte deres Gæld. Men som oftest skete dette paa Kreditors Bekostning, saa Gældsfængsel anvendtes kun lidt. I England skulde Kreditor derimod ikke betale for Debitors Fængselsophold, og det var overmaade let at faa en Mand arresteret

for Gæld. Fangerne behandledes usselt. De maatte for en stor Del underholde sig selv ved Arbejde eller Betleri, og de kastedes i Fængsel sammen med andre Forbrydere. Fængslerne var uslere end de fleste andre Steder, dog skete i den sidste Tid før Revolutionen nogle Fremskridt. Ogsaa den almindelige

Hogarths Maleri: Gældsfængslet.

Fangen kræves af Slutteren, der viser sin Regnskabsbog, og af en Dreng med et Ølkrus. Hans gamle, grimme Kone, hvis Penge han har sat overstyr, skælder og smælder. Hans forskudte Kæreste, der er paa Besøg, besvimer.

Straffelovgivning. *Straffelovgivning* havde bevaret et meget barbarisk Præg. Dødsstraf og Lemlæstelser anvendtes for en Mængde Forbrydelser.

Fængslerne. Englands Fængsler især de store Gældsfængsler er skildret atter og atter. Tidens ypperste Romanforfattere og Malere har givet talrige Billeder derfra, og mange Beretninger viser, at deres Skildringer stemmer med Sandheden. Nogle af Fængslerne ejedes af Privatmænd, der drev dem som en Art Forretning. Andre var Statsfængsler men forpagtedes ud til Direktører, der ogsaa drev Forretning dermed. De maatte da presse Penge af Fangerne. De Fanger, der kunde betale, blev anbragt nogenlunde ordentlig og fik Lov til at spille og svire. De andre levede i Nød og Smuds, de var tit lænkede, og de mishandledes paa det grusomste. Pengene til deres Underhold skaffedes ved Legater og milde Gaver eller ved at lade Fangerne selv betle. De anbragtes ved et Gitter med Pengebøsser, som de rakte ud mod de forbigaaende med den klagende Bøn: „Herre, husk paa de stakkels Skyldnere!" Gældsfangerne mødte tit med hele Familjen, og i nogle af Fængslerne var Antallet af Koner og Børn langt større end Fangernes Antal. Det samlede Antal af Gældsfanger synes sædvanlig at være gaaet op i Titusender, men i den sidste Tid før Revolutionen blev en Del af dem sluppet løs. Mange sad arresterede paa Grund af en ganske ringe Gæld, men alligevel kunde de komme til at tilbringe Livet i Fængslet, hvis de ikke kunde skaffe sig Penge til at bestikke Fængselsdirektøren, saa han slap dem ud. Fængselspesten rasede hyppig i de overfyldte Fængsler, og Dødeligheden var ogsaa ellers meget stor. Lignende Forhold fandtes i Sindssygeanstalterne.

Howard. Enkelte Forsøg paa at skabe bedre Forhold skete. En varmhjærtet Sherif, *John Howard,* havde lagt Mærke til Tilstanden i sit Grevskabs Fængsler. Han undersøgte andre Fængsler til Sammenligning men fandt dem lige saa rædselsfulde. Saa drog han til Udlandet for at se Fængslerne dér, og de fleste Steder syntes de ham bedre end de engelske, nogle Steder meget bedre. Ved en hæftig Agitation opnaaede han da også visse Fremskridt, men meget store Resultater fik hans Bestræbelser ikke.

Hof og Adel. Blandt Godsejerne og i den velstaaende Middelstand mildnedes i Løbet af 18. Aarhundrede Sæderne, men dog i mindre Grad end i Frankrig. Hoffet betød ikke saa meget for den engelske Adel som for den franske, men Englands Adelsmænd levede dog det meste af Aaret i Westend et Fornøjelsesliv som Frankrigs Adel i Versailles. Blot var det langt plumpere. Moralen var ingenlunde bedre her, og Drukkenskab og Slagsmaal var meget hyppigere. Fornøjelserne var de samme: Selskaber, Teater, Boldspil, Væddeløb, Kortspil og lign.; Spillelidenskaben var meget stor. I Selskabslivet betød Maden mere, Konversationen mindre end i Paris og i Versailles. Herrerne, ikke Damerne, gav Tonen an i England. De engelske Forfattere spillede ikke saa stor en Rolle i det fornemme Selskab som de franske. En ejendommelig Fornøjelse var Badeopholdene, der i Frankrig kun brugtes som Kur. Det var ikke Bade ved Havet, man søgte. Det var varme Kilder, der antoges at gavne Sundheden, men hvortil snart mange rejste blot for Selskabets Skyld. Ved det

Badestederne.

mest søgte af Badestederne, *Bath,* levede man et Fornøjelsesliv med Selskaber, Teaterforestillinger, Koncerter o. s. v. omtrent som i London. Her mødtes Adelsmænd, rige Borgere og ansete Forfattere.

Bourgeoisiet. I det velstaaende Borgerskab forfinedes Levemaaden meget. Husene blev bekvemmere og meget renere end før, og mangen londonsk Købmand havde sin Villa udenfor Byen. Mad og Drikke nødes i Overmaal. Dog var Drukkenskaben neppe saa stor som hos Adelen

Hanekamp i 18. Aarhundrede. Maleri af Hogarth.

og blandt Fattigfolk. Afstanden mellem Borger og Adelsmand var mindre end i Frankrig.

Kaffehusene. En stor Rolle i Englændernes Liv spillede *Kaffehusene.* Hver Stand og hver Klike havde sine. Et Sted mødtes Adelsmænd, et andet Forfattere, et tredje Købmænd; nogle Steder samledes Folk af alle Klasser. Man drak Kaffe, nød sin Snustobak, spillede Kort

Klubber. og snakkede sammen om Dagens Begivenheder. Der opstod *Klubber* med fast Lokale, nogle med rent selskabelige Formaal, andre for at diskutere litterære, økonomiske eller politiske Spørgsmaal.

Den engelske Borgers Frihed var i mindre Grad hæmmet af snærende Lovregler end de franske Undersaatters. Men til Gengæld var Lovene i mange Ting mere forældede og Uordenen meget større.

Ægteskabs-ordningen. Et Eksempel derpaa giver Ægteskabslovgivningen. Til at stifte et Ægteskab var Parternes Samtykke og Vielse af en Præst eller en

Fredsdommer tilstrækkeligt. Det krævedes kun, at Brudgommen var 15, Bruden 12 Aar, derimod behøvedes hverken Forældrenes Samtykke eller forudgaaende Bekendtgørelse. Mange Præster benyttede sig heraf til at stifte de urimeligste Ægteskaber mod klækkelig Betaling. Fængselsdirektørerne lod Præster, der var arresterede for Gæld, skaffe sig Indtægter ved at vie Folk. Det fortælles om en af disse Præster, at han i Løbet af 31 Fængselsaar stiftede 36,000 saadanne Ægteskaber. Det kunde hænde, hedder det, at Folk, naar de passerede forbi Fængselsvinduerne, hørte Tilraabet:

Londonsk Gadetype.
Manden, der handler med gammelt Tøj.

Londonsk Avissælger fra 18. Aarhundrede.

„Herre, kunde De ikke have Lyst til at blive gift?" Midt i Aarhundredet skabtes dog noget mere ordnede Tilstande. Det fastsattes nu, at Ægteskaber altid skulde stiftes af en Præst, at Forældrenes Samtykke skulde kræves for de umyndige, og at der skulde gaa en Bekendtgørelse forud. I Skotland bevaredes imidlertid den gamle Ordning, og de, der ønskede hemmeligt Ægteskab, maatte søge derop. Det blev nu næsten Mode indenfor Aristokratiet at drage til den lille Grænselandsby *Gretna-Green,* hvor Fredsdommeren foretog Vielsen. Sagnet fortæller, at det længe var en Smed.

Den engelske *Litteratur* havde i denne Tid samme kritiske *Litteraturen.* og forstandsmæssig moraliserende Karakter som den franske. Men Kritiken var svagere og gjaldt mere bestemte Misbrug end hele det bestaaende Samfund. Englands *Filosofer* var *Filosofer.* Deister eller Ateister ganske som Frankrigs. Den betydeligste

David Hume. blandt dem var *David Hume.* Han hævdede klarere end nogen tidligere Forsker, at alle Menneskenes Forestillinger opstaar ved Fornemmelser, ɔ: ved Sanseindtryk ude fra. Aarsagssætningen kan ikke begrundes, siger han, vi maa *forudsætte* den for at kunne tænke og handle. Han angreb hvast den herskende Kristendom. Moralen skulde ikke bygges paa nedarvede Dogmer, men paa de Følelser, der faktisk lever hos Menneskene; det er kun i Kraft af vor egen Følelse, at der er Forskel paa godt og ondt, intet er i og for sig godt eller ondt. Det virkelige Grundlag for Moralen er den naturlige Medfølelse, der knytter Menneskene til hinanden.

Sognepræst, der modtager Offer.

Frimurerne. En Art Fritænkerbevægelse knyttede sig til *Frimurerne.* Denne Orden opstod ved Begyndelsen af 18. Aarhundrede derved, at nogle gamle Lavsforeninger af Byggefagene sluttede sig sammen til et Forbund, der satte sig Menneskehedens Forbedring som Maal, og som ogsaa optog andre end Haandværkere. De var nærmest Deister og ivrede for religiøs Tolerance. De efterlignedes i Frankrig og andre Steder, især i Tyskland, men i England selv forvandledes Frimurerordnerne snart til gensidige Hjælpeforeninger. Englands Fritænkere angreb ikke Kirken med agitatorisk Energi som Voltaire, og de mødte stadig kristne Modstandere, *Religiøst Liv.* der optog Diskussionen med dem. Det religiøse Liv vedblev at være kraftigt i England. Meget bidrog dertil de mange *Metodisterne.* Sekter. En særlig Betydning fik *Metodisterne,* hvis Lære stod den almindelige protestantiske nær, men som med utrættelig Energi virkede for at rejse den religiøse Interesse i Folket.

Metodistiske Præster drog fra Sted til Sted, og overalt flokkedes Tilhørerne om dem. Deres Stifter skal have holdt over 40,000 Prædikener. De slog stærkest an i de brede Folkelag, men vakte dog ogsaa Opmærksomhed i Overklassen. I *Bath* prædikede de under stort Tilløb, spottede af de fleste, men beundrede af nogle. Det kunde hænde, at Modstanderne overdøvede Prædikanterne med Trommer og Horn, Bøsseskud eller Klokkeklang. I andre Tilfælde bragte de rædselsvækkende Skildringer af Dommedag og Helvede Tilhørerne ganske ud af Ligevægt. Mange fik Krampe, andre skreg op om, at de var besat af Djævelen. Kun faa sluttede sig helt til den nye Sekt, men den bidrog meget til at genrejse den religiøse Begejstring. —

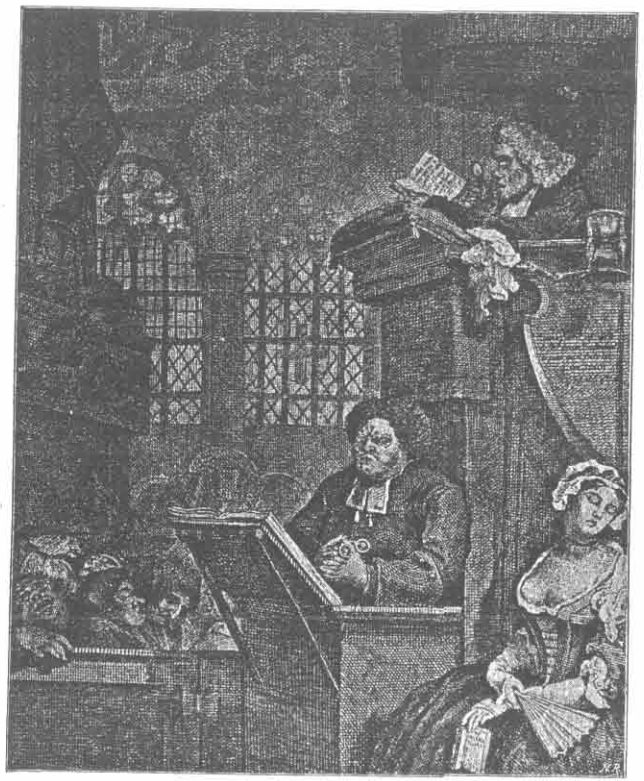
Videnskaberne gik jævnt fremad i England som i de andre Lande, selv om England i denne Tid ikke gik i Spidsen paa det videnskabelige Omraade som i Newtons Tid. Det største videnskabelige Navn vandt Nationaløkonomen *Adam Smith.* Han havde levet i Frankrig sammen med Fysiokraterne og paavirkedes meget af disse, men han førte paa en Gang deres Lære videre og paaviste Manglerne ved den under Indtryk af den økonomiske Omvæltning, som just nu var ved at foregaa i hans eget Land. Hans Hovedværk *„Om Nationernes Velstand"* opfattes almindelig som Begyndelsen til den moderne Nationaløkonomi. *Adam Smith.* *„Nationernes Velstand".*

Adam Smith lærte, at „Arbejdet" er Kilden til al Velstand. Gennem det gøres Naturens Goder frugtbringende for Menneskene. Handel, Industri og Agerbrug har hver sin store Betydning, og man skal ikke ensidig lægge Vægt paa en enkelt af disse Næringsveje. For at naa det størst mulige Udbytte af Arbejdet, skal man anvende en vidtgaaende *Arbejdsdeling.* Hver Arbejder bør have sin bestemte Gerning, saa han kan blive særlig dygtig til netop det Arbejde. Der bør være *Næringsfrihed,* ingen Lavstvang. Naar Folk *frit kan konkurrere,* anspores de til den største Anstrengelse og kan vælge det Arbejde, der passer bedst for deres Evner. Beskyttelsessystemet skal afløses af *Frihandel.* Hvis Udlandets Varer er bedre eller billigere end Indlandets, da er det fordelagtigst for det hele Samfund at indføre dem. Det er paa disse Teorier, det 19. Aarhundredes Nationaløkonomi har bygget. *Arbejdsdeling, fri Konkurrence og Frihandel.*

Skønlitteraturen var *rationalistisk,* paa en Gang forstandsmæssig og følelsesfuld. Talrige Romaner skildrede Tidens Liv, oftest i moraliserende Tone. Følsomheden blev større, jo længere man naaede frem i Aarhundredet. De mest rørende Romaner gjorde den største Lykke, ikke blot i England men ogsaa i Udlandet, selv i Frankrig. Varig Berømmelse vandt *Defoes:* „Robinson Crusoe", der skildrer en Søfarers Liv paa en øde Ø. En virkelig Begivenhed gav Forfatteren Ideen til denne Skildring, men den blev i hans Haand til en Beretning om, hvorledes Mennesket arbejder sig frem fra primitive Tilstande *Skønlitteraturen. Rationalismen.* *„Robinson Crusoe".*

til en højere Kultur. Talrige Efterligninger udkom snart rundt om i Landene. Et dybt Indtryk gjorde ogsaa de *Ossianske Digte.* Disse forfattedes af en skotsk Skolelærer med Benyttelse af nogle gamle keltiske Sagn. Han udgav dem for Oversættelser af keltiske Heltedigte og fandt almindelig Tiltro.

De Ossianske Digte.

Hogarths Maleri: Den sovende Menighed.

Jonathan Swift. En ejendommelig Stilling indtog *Jonathan Swift.* Var de andre Forfattere rolige og stille rørende, saa var han voldsom og lidenskabelig, altid i Uro. Han blev Præst i Irland. Han befandt sig selv ilde derovre, men han talte med bidende Veltalenhed Irernes Sag mod sine haardhjærtede Landsmænd. Hans navnkundigste Bog er „*Gullivers Rejser*". Gulliver kommer paa sine Rejser først til Lilleputerne, der kun er 6 Tommer høje, saa til et Land med vældige Kæmper, derpaa til nogle underlige Mennesker, der kun bryder sig om Matematik,

Gullivers Rejser.

og til sidst til Hesteriget, hvor de tænkende Væsner er Heste, medens de menneskelignende Væsner er ganske dyriske, raa og hæslige. Det hele er den bitreste og haanligste Spot over Menneskenes Natur og deres Samfundsliv. Swift endte som sindssyg.

England fik i dette Aarhundrede ogsaa sin første store Maler, *Hogarth.* I en Række Malerier skildrede han Tidens Liv: Gældsfængsler og Sindssygeanstalter, Middags- og Spilleselskaber, Prædikener og Valgscener, Markeder, Folkeforlystelser og meget andet. —

Hogarth.

Nordamerika. Kanadas Erobring i 1763 ændrede Forholdet mellem England og dets amerikanske Kolonier. Hidtil havde disse trængt til Moderlandets Hjælp mod Franskmændene; nu kunde de klare sig selv. Englænderne forstod ikke Betydningen heraf. De mente tværtimod, at de ikke behøvede at tage saa meget Hensyn til Kolonierne derovre, nu da der ingen Fare var for at drive dem over paa fransk Side. Amerikanerne laa allerede tidligere stadig i Klammeri med de kongelige Guvernører, og de var misfornøjede med, at Englænderne vilde tvinge dem til kun at handle med England. Nu kom et nyt Stridsspørgsmaal til. Den engelske Statsgæld var fordoblet i Krigsaarene, og Englænderne fandt det rimeligt, at Kolonierne bar en Del af denne Byrde. Parlamentet vedtog derfor, at Amerikanerne skulde betale en *Stempelskat,* og samtidig prøvede man energisk at hindre det storstilede Smugleri, hvorved Amerikanerne omgik de engelske Handelslove. Amerikanerne kom herved i stor Ophidselse. Deres Parlamenter erklærede Stempelloven for ugyldig. Der kunde ikke paalægges dem Skat af Parlamentet uden deres eget Samtykke, hævdede de. Der stiftedes Foreninger under Navnet „Frihedens Sønner og Døtre", hvis Medlemmer lovede ikke at bruge engelske Varer, saalænge Stempelloven gjaldt. Det Stempelpapir, som førtes derover, ødelagdes. Saa hævede Parlamentet Loven efter et

Nordamerika.

Engelske Stempelmærker, anvendte i Amerika.

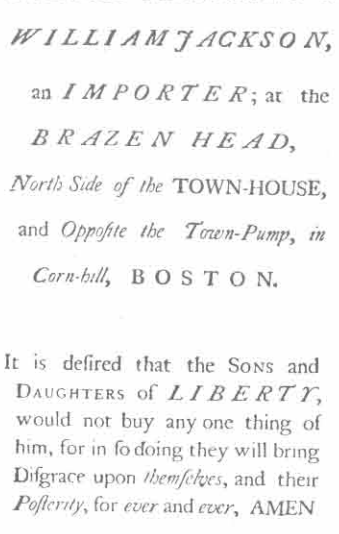
Strid mellem Englænderne og Amerikanerne.

Parlamentet vil paalægge Skat.

Stempelskatten.

kraftigt Indlæg for Amerikanerne af William Pitt den Ældre. Men i Stedet vedtog man, at der ved Indførselen til Amerika skulde betales Told af Te, Papir og nogle andre Varer. De forbitrede Amerikanere lod deres Vrede gaa ud over Toldembedsmændene. Mange af disse blev ilde medhandlede; det blev Skik at rulle dem i „Fjer og Tjære", hvor man kunde komme af Sted med det. Saa opgav Englænderne Tolden saa nær som paa Te, og nogle Aar gik nu nogenlunde rolig. Amerikanerne nøjedes med at lade være med at bruge Te. Men Toryministeriet vilde ikke i Længden finde sig i denne Trods. Efter Aftale med Ministeriet sendte det ostindiske Handelsselskab en stor Ladning Te til Boston og falbød den til usædvanlig lav Pris. Amerikanernes Ledere frygtede, at dette skulde friste deres Landsmænd over Evne. Et halvt Hundrede Mand klædt som Indianere gik derfor en Aftenstund ombord paa Skibene og kastede Teen i Vandet. Nu tabte Englænderne Taalmodigheden.

Nye Toldafgifter.

WILLIAM JACKSON,

an *IMPORTER*; at the

BRAZEN HEAD,

North Side of the TOWN-HOUSE,

and *Oppofite the Town-Pump, in*

Corn-hill, BOSTON.

It is defired that the SONS and DAUGHTERS of *LIBERTY*, would not buy any one thing of him, for in fo doing they will bring Difgrace upon *themfelves*, and their *Poſterity*, for *ever* and *ever*, AMEN

Plakat mod en Forretningsmand, der indførte engelske Varer. Der staar: William Jackson, en Importør i „Malmhovedet" paa Nordsiden af Raadhuset og overfor By-Pumpen, i Cornhill, Boston. — Man anmoder Frihedens Sønner og Døtre om ikke at købe noget som helst hos ham, thi derved vil de bringe Skam over sig selv og deres Afkom for evig.

Teen kastes i Havet.

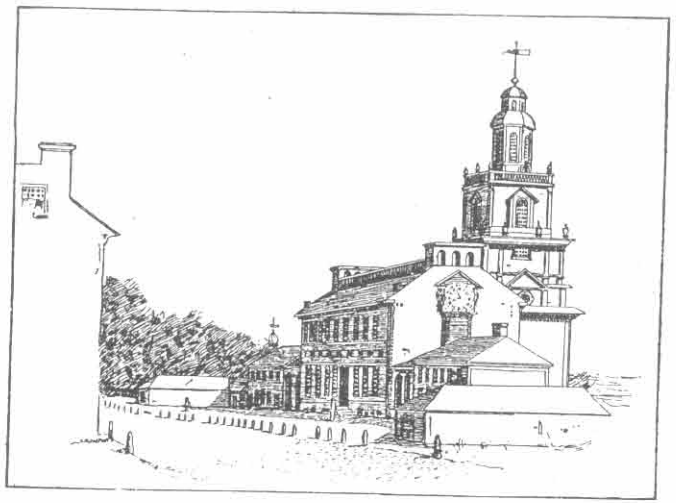
„De har smurt Eders Undersaatter i Tjære og Fjer," udbrød Førsteministeren, „plyndret Eders Købmænd, brændt Eders Skibe, nægtet at lyde Eders Love. Og vor Færd har været saa mild og overbærende, at det nu bliver nødvendigt, at slaa ind paa en anden Vej. Hvad Følgen saa bliver, — vi maa vove noget. Gør vi det ikke, er alt forbi."

En Række skarpe Love mod de opsætsige Amerikanere vedtoges, og en engelsk Flaade spærrede Bostons Havn. Til Gengæld enedes Amerikanerne om at afbryde al Handel med England, og snart kom det til blodige Sammenstød mellem det amerikanske Landeværn og de engelske Tropper derovre. Og 4. Juli 1776 mødtes Udsendinge fra Kolonierne i *Philadelfia* og erklærede Staterne for uafhængige af England.

Uafhængighedserklæringen 4. Juli 1776.

I Spidsen sattes en kort Erklæring om Menneskenes naturlige Rettigheder: „Vi regner disse Sandheder for selvindlysende: at alle Mennesker er skabt lige; at deres Skaber har givet dem visse umistelige Rettigheder; at blandt disse er Liv, Frihed og Stræben efter Lykke; at Regeringsstyret er indrettet blandt Menneskene for at sikre disse Rettigheder, og at det maa søge Grundlaget for sin Myndighed i de styredes Samtykke; at naar som helst nogen Styreform virker ødelæggende for disse Formaal, har Folket Ret til at ændre eller afskaffe den og at indrette et nyt Styre og grundlægge det paa saadanne Principer og ordne dets Øvrighed paa den Maade, som de anser for bedst egnet til at bringe dem Sikkerhed og Lykke. Forsigtighed vil naturligvis paabyde, at Styreformer, der længe har været i Kraft, ikke bør omskiftes af lette og flygtige Grunde. Al Erfaring har da ogsaa vist, at Menneskeheden er mere tilbøjelig til at taale, saalænge Onderne er taalelige, end til at skaffe sig selv Ret ved at fjerne de Former, de er vænnede til." Det udvikles derefter, at Kong Georg III's Historie „er en Historie om gentagne Krænkelser og Overgreb, der alle har til umiddelbart Maal at indføre et absolut Tyranni over disse Stater." Saa følger Klagerne over Kongen i 18 Paragrafer. „Man har bedt og advaret ham og hans Raadgivere og det engelske Folk. Men de har været døve for Retfærdighedens og Blodets Røst. Derfor kalder vi Repræsentanter for *„De forenede Stater i Amerika"* forsamlede til Kongres, Verdens øverste Dommer til Vidne paa vore Hensigters Retskaffenhed og forkynder og erklærer højtidelig i det gode Folks Navn i disse Kolonier og med deres

Menneskerettighederne.

Den Bygning i Philadelfia, hvor Uafhængighedserklæringen udstedtes. Efter samtidigt Billede.

Bemyndigelse, at disse forenede Kolonier er og rettelig bør være *frie og uafhængige Stater.*"

De Grundsætninger, som opstilledes i de indledende Ord, findes allerede antydede i Miltons Forsvar for Opstanden mod Karl I (se S. 105) og var siden hævdet klarere af Locke (se S. 194), og de stemmede med de Teorier, som de franske Filosofer havde bragt en saa stor Udbredelse.

Englænderne samlede hurtig en Hær paa 40,000 Mand ovre i Amerika. Mange af disse maatte man leje af de tyske Smaastater, hvis Fyrster skaffede sig Indtægt ved at leje deres Undersaatter ud som Soldater. Kolonierne havde en Befolkning paa 2—3 Millioner, hvoraf ½ Million Negerslaver. De største Byer: Boston, Philadelfia og New-York havde hver omkring 20,000 Indbyggere. Mange af Amerikanerne var ret ligegyldige for Krigen; Kvækerne var jo mod al Krig; men Opstandens Ledere var særdeles energiske. Den Hær, de kunde rejse, var en uøvet Militshær. Tit løb Soldaterne hjem, naar de syntes, at Forholdene var for daarlige, men snart flokkedes de igen om Fanerne, og Hæren kunde atter og atter fornyes. Man fik en ypperlig Fører i *George Washington.* Det var en rig Godsejer; han var uden grundig militær Uddannelse, men han satte sig med stor Energi ind i Krigskunsten, og han forstod i sjælden Grad at holde Folk sammen om sig og bevare Ordenen i den udisciplinerede Hær.

Folketallet 2—3 Millioner.

George Washington.

I den første Del af Krigen gik det op og ned, men Englænderne havde dog oftest Overtaget. Men saa lykkedes det Amerikanerne at omringe og fange en engelsk Hær ved *Saratoga* 1777. Dette gav Stødet til, at Frankrig greb ind i Krigen. De franske Politikere havde med skadefro Tilfredshed set Amerikanerne rejse sig. Gammelt Nag til England og ny Frihedsbegejstring skabte i Forening en almindelig Sympati for Amerikanerne, og denne blev til Begejstring, da *Benjamin Franklin* kom til Paris for at tale sine Landsmænds Sag.

Saratoga 1777.

Franklin.

Franklin syntes Typen paa en god Borger, baade Menneskeven og Videnskabsmand. Han var Bogtrykker og Boghandler i Philadelfia, og gennem Aviser, Smaaskrifter og Almanaker havde han virket for Almenvellet og Folkeoplysningen. Og han var Opfinder af Lynafladerren. Som sine Landsmænds Repræsentant havde han i England søgt at opnaa Forsoning men uden Held. Nu kom han til Paris. Tarvelig i Dragt og jævn i Optræden vandt han alle. Hoffolk og Filosofer priste lige stærkt denne bramfri Republikaner. Hans Billede saas over

alt; man sammenlignede ham med Sokrates og Kristus, og selve Turgot priste ham paa Vers som den, „der frarev Himlen Lynet og Tyrannerne Sceptret".

Mange Franskmænd drog over Havet for som Frivillige at hjælpe Amerikanerne, deriblandt den siden saa berømte *La Fayette,* og da Budskabet om Saratoga kom, anerkendte Frankrig Koloniernes Uafhængighed og traadte dermed ind i Krigen. Spanien fulgte Frankrig, og 1780 stiftede Danmark, Sverige og Rusland det *væbnede Nevtralitetsforbund* for at værne deres Handel mod Englændernes Overgreb. Frit Skib giver fri Ladning, sagde de; det vilde sige, at Gods tilhørende krigsførende Magters Undersaatter skulde kunne transporteres paa nevtrale Landes Skibe uden at være udsat for at blive taget af de krigsførende. Ogsaa Holland tiltraadte dette Forbund, men England foretrak da at erklære det Krig. I *Holland* havde siden Vilhelm af Oraniens Død de rige Købmandsslægter styret, en Tid lang uden Statholder, siden igen med Statholdere af Huset Oranien. Den hollandske Handel blomstrede vedblivende, selv om den trængtes noget tilbage af den engelske, og Flaaden var endnu stærk. England stod saaledes overfor de tre største Flaademagter, og det viste sig snart, at det ikke var Fjenderne voksent. De forenede Flaader fik hurtig Herredømmet paa Havet. Derimod mislykkedes et stort Forsøg, som Spanien gjorde paa at tilbageerobre Gibraltar.

Frankrig med i Krigen.

Den væbnede Nevtralitet 1780.

Holland.

Gibraltar angribes.

I Amerika havde Englænderne beholdt Overmagten ogsaa efter Overgivelsen ved Saratoga. Men nu kom en fransk Hær derover, og ved *Yorktown* tvang den fransk-amerikanske Hær en betydelig engelsk Hærstyrke til at overgive sig. Nu fulgtes Toryministeriet af et Whigministerium, og dette tilbød Fred. Denne kom i Stand i Versailles 1783. De 13 amerikanske Staters Uafhængighed anerkendtes. Frankrig fik nogle vestindiske Øer og nogle Smaakolonier i Indien og Afrika, og Spanierne fik Florida tilbage. Englænderne beholdt Kanada, som de under Krigen havde givet en ret selvstændig Stilling for at knytte det til sig.

Yorktown.

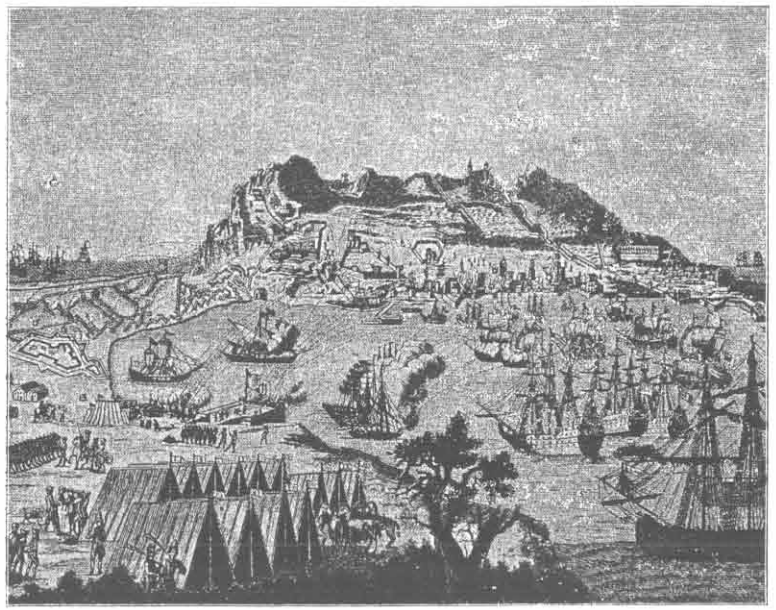
Freden i Versailles 1783.

De nordamerikanske Fristater havde da naaet Uafhængigheden. Tilbage stod den Opgave at skabe en ordnet Stat. Ved Krigens Begyndelse havde de enkelte Kolonier hver for sig vedtaget nye Forfatninger, alle ret ensartede. I Spidsen sattes

Staternes Forfatninger.

Menneskerettighedserklæringen, noget udførligere og klarere end Indledningen til Uafhængighedserklæringen. Hver Koloni fik en Præsident, et Overhus og et Underhus. Valgretten blev afhængig af en Census, ɔ: en vis Skatteydelse eller Ejendom. Man gjorde ogsaa endnu under Krigen Tilløb til at skabe en Fællesforfatning, men der var Strid om Indholdet, og først 1789 lykkedes det at føre Forfatningen igennem. Rigsdagen

Fællesfofatningen 1789.

Gibraltar under Spaniernes Angreb.

kom til at bestaa af *Senatet* og *Repræsentanternes* Hus. Valgret til Repræsentanternes Hus fik de samme, der havde Valgret i Enkeltstaterne. Antallet for hver Stat bestemtes efter Indbyggertallet. En Negerslave regnedes lig $^3/_5$ Frimand, og Negerne fik ikke Valgret. Senatet valgtes af Enkeltstaternes Repræsentanter, to for hver Stat uden Hensyn til dens Størrelse. Den udøvende Magt overdroges en Præsident. Han skulde vælges paa 4 Aar af Valgmænd, der valgtes i de enkelte Stater af disses Vælgere. Der gaves faste Regler for, hvad der var Fællesanliggende for alle Staterne, og hvad der var Særanliggender for de enkelte Stater. Mod Vest havde man ved Freden faaet nogle Landstrækninger, der ikke tilhørte nogen en-

kelt af Staterne. De erklæredes for *„Territorier"*, der stod under Fællesstyrelsen uden at have nogen selvstændig Styrelse. Naar et Territorium naaede et vist Indbyggertal, kunde det optages blandt „Staterne". Fællesstyrelsen fik sit Sæde i Forbundsdistriktet Columbia, hvor den nye Hovedstad *Washington* anlagdes. Denne Grundlov er siden bevaret i alle Hovedtræk.

„Territorier" og „Stater".

Washington.

George Washington valgtes til Præsident og styrede i de følgende Aar klogt og myndigt. Efterhaanden som Ro og Orden vendte tilbage, kom der en rivende Opgang i Folketal og Næringsliv.

Washington Præsident.

Avstralien. Samtidig med at England mistede sine gamle Kolonier, lagdes en ny Verdensdel ind under det. *Avstrallandet* var fundet allerede i 17. Aarhundrede af Portugisere og Hollændere, men ingen af disse havde sat sig fast derovre. Engelske Søfarere naaede dertil omkring 1700, men slog sig heller ikke ned i det lidet indbydende Land. Men efter Freden 1763 drog den ene engelske Søfarer efter den anden paa Opdagertog i disse Egne. Størst Ry blandt dem alle vandt den dristige *James Cook,* der regnes for Avstraliens egentlige Opdager. Og Englænderne begyndte nu at anlægge Smaakolonier paa Avstrallandet, først en Forbryderkoloni, siden andre. Dog gik det foreløbig kun langsomt frem herovre.

Avstralien.

James Cook.

Tyskland 1713—92.

I den første Menneskealder efter den spanske Arvefølgekrig var der nogenlunde Fred i Tyskland, og Folket kom efterhaanden til Kræfter. I *Østrig-Ungarn* styrede *Karl VI,* en lidet energisk Mand, der lod det hele gaa, som det kunde. *Prøjsen* havde derimod en kraftig Hersker i *Frederik Vilhelm I* († 1740). Han var i meget en Særling, der holdt stift paa, hvad han en Gang havde sat sig i Hovedet, og hans aandelige Interesser var meget smaa. Men han forstod at øge sit Riges Magt og at bringe Orden i dets Styrelse. Hans Livs Lyst var at eksercere med Soldater, og *Hæren* bragtes ved store Ofre op til at være den fjerdestørste i Evropa. Mere end $^2/_3$ af Statens Indtægter gik dertil. Og der herskede i den prøjsiske Hær en Disciplin som i ingen af de andre. En særlig

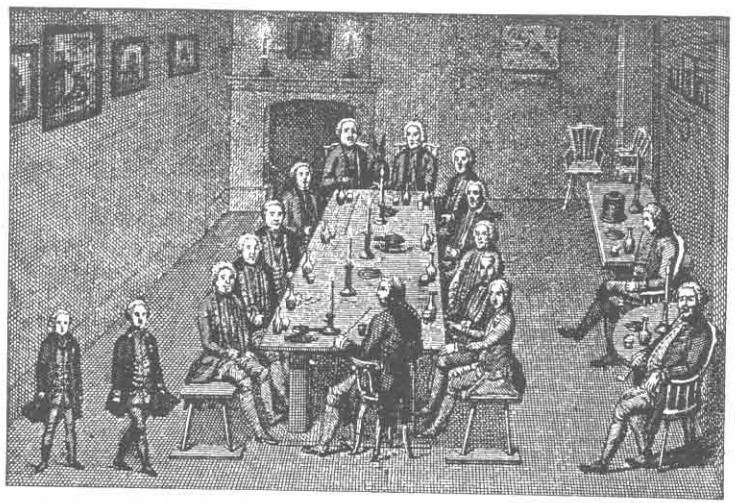
Østrig-Ungarn.

Prøjsen.

Frederik Vilhelm I.

Hæren.

Forkærlighed havde Kongen for høje Soldater. Hans Hververe gik ligefrem paa Jagt efter høje Folk, og fik Kongen Besked om en høj Mand, der boede et Sted i Udlandet, søgte han paa alle Maader at faa fat i ham til sin Livgarde. For den indre Styrelse betød det mest, at Kongen øvede en nøje *Embedsmænd.* personlig Kontrol med sine *Embedsmænd* og forbedrede deres

Frederik Vilhelm I's „Tobakskollegium", hvor han plejede at samle sine Officerer under særdeles tarvelige Forhold.

usle Løn. Den prøjsiske Embedsstand gjorde under ham store Fremskridt i Kundskab og i Hæderlighed.

Frederik II 1740—86. Frederik Vilhem I fulgtes paa Tronen af sin højtbegavede Søn *Frederik II* (1740—86).

Forholdet mellem Fader og Søn havde været daarligt. Faderen foragtede Kunst, Digtning og boglig Kundskab. Sønnen sværmede for den franske Litteratur og Filosofi, mest for Voltaire og syntes længe at ringeagte de militære og administrative Arbejder, som Faderen gik op i.

Frederik Vilhelm havde villet, at hans Søn skulde opdrages til at være en god Kristen og en god Soldat ved Katekismus og Bibellæsning, Prædiken og Bønner, Legemsøvelser og Eksercits. Men alt dette kedede Prinsen. Han fattede en dyb Uvilje mod den Religion, der saaledes skulde indprentes ham, han læste franske Bøger, skrev Vers og fordrev Tiden med Sang og Musik. Tit pryglede Faderen ham, ja det kunde hænde, at han i Hoffets Paasyn trak ham rundt ved Haaret og bankede løs paa ham. Til sidst søgte Prins

Frederik at flygte til Udlandet, men blev fanget. En af hans Hjælpere blev henrettet, og han selv blev tvunget til at overvære Henrettelsen. Han besvimede, før Dødshugget faldt. Selv blev han sat i en Slags Fængsel, og siden paatvang Faderen ham en Brud, en tysk Prinsesse, der var „et gudfrygtigt Menneske, ikke hæslig, heller ikke smuk." Prinsen rasede overfor sine Venner. Han vilde ikke giftes med „en Bedesøster, en stum Hæslighed". Men han lystrede dog, og Forholdet til Faderen blev fra nu af bedre. I Frederik Vilhelms sidste Aar satte Prins Frederik sig ivrig ind i alle Regeringssager, men han vedblev at sysle med fransk Litteratur; han traadte i Forbindelse med Voltaire og priste ham i sine Breve, som „den eneste Gud, der har inspireret mig". Voltaire manede ham til Gengæld til „at elske Sandheden og afsky Forfølgelse og Overtro", da vilde han blive en Menneskehedens Velgører, Filosofen paa Tronen.

Kort efter, at Frederik II var blevet Konge, døde Karl VI *Karl VI † 1740.* 1740. Gennem Aftaler med Stormagterne havde han søgt at sikre sin Datter *Marie Theresia* Arveretten i sine Lande, men *Marie Theresia.* Kurfyrsten af *Bajern* protesterede nu og krævede som nærmeste Arving de østrig-ungarske Besiddelser. Frederik benyttede sig straks af den vanskelige Stilling, Marie Theresia var kommet i. Han paastod, at han havde Arveret til *Schlesien* og lod sin Hær besætte det. Dermed begyndte den *østrigske Arvefølge-* *Den østrigske* *krig* (1740—48). En østrisk Hær, der prøvede at vinde Schlesien *Arvefølgekrig* tilbage, blev slaaet, og snart sluttede Frankrig, Spanien, Sach- *1740—48.* sen og Bajern sig sammen mod Østrig. Kurfyrsterne valgte den bajerske Kurfyrste til Kejser, og de franske Hære trængte frem til tæt imod Wien. Da søgte Marie Theresia Hjælp hos *Marie Theresia* Ungarerne. I en bevæget Tale vendte hun sig til den ungarske *i Ungarn.* Rigsdag. „Forladt af alle sætter vi vort Haab til Ungarernes fra ældgamle Dage berømte Troskab," sluttede hun. De ungarske Stormænd svarede deres unge, smukke Dronning med Raabet: „Vi er rede til at ofre Liv og Blod," og en talrig ungarsk Hær forenede sig med de østrigske Tropper. Franskmændene trak sig tilbage, England tog Parti for Østrig, og Frederik II sluttede Fred mod at faa Schlesien. I de følgende Aar vekslede Lykken. Et Øjeblik saa det ud til, at Østrigerne helt skulde faa Overtaget, men da angreb Frederik II atter, og Marie Theresia maatte bekræfte Afstaaelsen af Schlesien endnu en Gang for at faa Fred med ham. Den bajerske Kurfyrste, der var blevet Kejser, døde, og Marie Theresias Mand *Frants I* valgtes til Kejser. Krigen førtes nu mest i Neder- *Frants I Kejser.*

landene mellem Frankrig og Østrig. Franskmændene sejrede, erobrede Belgien og trængte langt ind i Holland, der havde sluttet sig til deres Fjender. Men Krigen kostede mange Penge, og snart foretrak den franske Regering at slutte Fred. Denne kom i Stand i Aachen 1748. Alt blev nogenlunde som før Krigen, bortset fra at Frederik II beholdt Schlesien.

Freden i Aachen 1748.

Schlesien var et rigt og tæt befolket Land af Størrelse som det nuværende Danmark. Tabet af det forbitrede højlig Marie Theresia, og hun pønsede siden altid paa at vinde det tilbage. Lejligheden dertil syntes hende at være kommet, da den fransk-engelske Kolonikrig udbrød 1755 (se S. 236). Frederik II sluttede Forbund med England, og Marie Theresia fik da let *Frankrig* med sig mod den troløse Prøjserkonge. Ogsaa *Rusland* vandt hun, den russiske Kejserinde *Elisabeth* hadede Frederik II, der havde spottet hendes Levevis. Og endelig gjorde man Regning paa *Sachsen*. Men Frederik II fik at vide, hvad der var i Gære mod ham, og han besluttede straks at gaa angrebsvis til Værks. 1756 rykkede han ind i Sachsen og tvang den sachsiske Hær til Overgivelse. Dette blev Begyndelsen til *Syvaarskrigen* (1756—63). *Sverige* sluttede sig til Forbundet mod ham, og den *tyske Rigsdag* vedtog i Harme over Overfaldet paa Sachsen en Rigskrig mod Prøjsen. Men Frederiks Hær var langt bedre øvet end Fjendernes, og han selv viste sig som en ypperlig Feltherre. Han overraskede de træge Modstandere ved hurtige Marscher og pludselige Angreb. I 1757, da Fjenderne rykkede frem fra alle Sider, syntes Stillingen dog en Tid haabløs. Fortvivlet skrev Kongen til Voltaire, at han vilde tage sig selv af Dage. Men det lykkedes ham at vende Krigens Gang. Mod Vest truedes han af Franskmændene og Rigsarmeen. Mod dem førte han sin Hovedstyrke, og ved *Rosbach* vandt han en let Sejr over de dobbelt saa talrige Fjender. Rigstropperne løb straks, og Franskmændene, der førtes usselt af en af Mme Pompadours Yndlinge, gjorde kun ringe Modstand. Derpaa ilede Frederik mod Øst og slog ved *Leuthen* Østrigerne, skønt ogsaa deres Hær var dobbelt saa stor som hans. I de følgende Aar dækkedes Frederik mod Vest af en engelsk-hannoveransk Hær mod Franskmændenes svage Angreb. Mod Østrigerne maatte han derimod kæmpe haardt, og da Russerne ogsaa naaede frem,

Maria Theresia og Schlesien.

Forbund mod Prøjsen.

Syvaarskrigen 1756—63.

Rosbach.

Slaget ved Leuthen.

blev Stillingen atter næsten fortvivlet for ham. 1759 led han ved *Kunnersdorf* et frygteligt Nederlag overfor de forenede Russere og Østrigere. Det følgende Aar besatte Russerne det ubefæstede Berlin, men de forlod dog snart Byen igen. Frederik holdt ud, men alt Haab syntes efterhaanden at svinde. Da døde Kejserinde *Elisabeth* 1762. Hendes Efterfølger *Peter III* var en ivrig Beundrer af Frederik II og sluttede straks Fred og Forbund med ham. Peter blev vel samme Aar styrtet af sin Hustru *Katharina II*, og hun hævede atter Forbundet, men hun bevarede Freden. Prøjsen var saaledes befriet for en af sine farligste Fjender. Østrigerne kunde nu ikke staa sig for Frederik, og Franskmændene og Svenskerne udrettede intet. Marie Theresia maatte da opgive Haabet om at vinde Schlesien tilbage, og ved Freden 1763 bekræftede hun endnu en Gang Afstaaelsen.

Kunnersdorf.

Elisabeths Død 1762.

Peter III og Katharina II.

Freden 1763.

Frederik II's Anseelse voksede meget ved denne Krig. Han benyttede fra nu af sin store Indflydelse til at bevare Freden i Evropa. Men alligevel lykkedes det ham at vinde nyt Land. Han gav Stødet til Polens første Deling 1772 (se S. 273), og ved denne fik han selv *Vestprøjsen*, en Provins af Størrelse som Schlesien.

Vestprøjsen 1772.

Frederik II's indre Styrelse. Frederik II kom for Bevidstheden til at staa som den ypperste Repræsentant for „*den oplyste Enevælde*". Dette skyldes dog mest hans personlige Forbindelse med de franske Filosofer. Han samlede paa sit kære Slot *Sanssouci* ved Potsdam en hel lille Skare af franske Forfattere og Kunstnere om sig, og han omgikkes dem paa lige Fod og arbejdede sammen med dem. „Han er stor Konge hele Morgenen, efter Middag en stor Skribent, hele Dagen en menneskekærlig Filosof og om Aftenen en fortryllende Bordfælle," skrev Voltaire om ham i den Tid, Venskabet mellem dem var varmest. Og Frederiks Opfattelse af Kongens Pligter var den samme som Voltaires. Han følte sig ikke som „Konge af Guds Naade". Kongedømmet er til for Folkets Skyld, siger han: „Fyrsten skal være Statens første Tjener." Ogsaa den religiøse Tolerance havde i ham en ivrig Tilhænger.

„Den oplyste Enevælde."

Sanssouci-hoffet.

Kongen Statens Tjener. Religiøs Tolerance.

Frederik II var som Voltaire nærmest Deist. Dogmestriden mellem de forskellige Religioner syntes ham ganske taabelig. „Alle Religioner er lige gode," sagde han, „naar blot de, der bekender

sig til dem, er ærlige Folk, og hvis der kom Tyrker og Hedninger og vilde befolke Landet, saa vilde vi bygge Moskeer og Templer til dem. Alle Religioner maa taales, og Myndighederne maa holde Øje med, at ingen af dem forulemper de andre; thi her maa enhver blive salig paa sin Façon." Selv Jesuiterne gav han et Fristed, da de fordreves fra andre Lande.

Ikke store Reformer.

Men var Frederik II end en Tilhænger af Oplysningsfilosofien, gennemførte han dog ikke store Reformer i dens Aand. I de faa Fredsaar mellem hans to store Krige fik han ikke udrettet ret meget, og efter Syvaarskrigen havde han fuldt op at gøre med at raade Bod paa dennes Ødelæggelser. Han siger selv, at Folketabet ved Krigen var omtrent ½ Million, og at Tilstanden efter den var omtrent som efter Trediveaarskrigen. Hans sidste Aartier gik med Arbejdet for „das Retablissement", som han kaldte det. Hans Midler var af samme Art som den store Kurfyrstes (se S. 181) og hans Faders. Han kaldte Fremmede i Hundredtusindvis til Prøjsen. Industrien fremmede han ved Monopoler og Beskyttelsestold. Fysiokraternes Lære om Frihandel og fri Konkurrence kunde være god nok i mere fremskredne Lande, men Prøjsen var ikke modent dertil, sagde han. Retsplejen forbedredes noget, og Torturen indskrænkedes. Han gentog et Paabud fra Faderens Tid om, at alle Børn skulde gaa i Skole; det gennemførtes langtfra, men der oprettedes dog ikke faa nye Skoler. Han fandt Bøndernes Kaar „oprørende for et menneskeligt Hjerte", men han nøjedes med nogle Smaareformer til Fordel for dem. Han frygtede „at omstyrte den bestaaende Samfundstilstand", hvis han greb alvorligere ind. Alt i alt lykkedes „das Retablissement". Prøjsen gik hurtig frem baade i Velvære og i Folketal i Tiden efter Syvaarskrigen.

„Das Reablissement".

Undervisningen.

Prøjsens Vækst.

Frederik II forøgede i sin Regeringstid Prøjsen fra 2000 □ Mil til 3500, og Folketallet var ved hans Død naaet op til 5 Millioner. Berlin nærmede sig 150,000 Indbyggere; den var nu naaet foran København. Og Prøjsens Anseelse var ved Kong Frederiks Sejre vokset endnu mere end dets Magt. Prøjsen kunde nu regnes til Stormagterne.

Østrig. Galizien 1772.

Østrig fik ved Polens første Deling *Galizien* og fandt deri en Erstatning for Schlesien. Marie Theresia havde ingen Lyst til Reformer, men hun styrede med megen praktisk Dygtighed,

og hun stræbte med Held at knytte de forskellige Landsdele fastere til hinanden. Hendes Søn *Josef II* delte i hendes senere Aar Magten med hende og blev ved hendes Død hendes Efterfølger. Han var en ivrig Reformator, stærkt paavirket af de franske og østrigske Oplysningsfilosofer. Han var troende Katolik, men han vilde gennemføre Tolerance og bryde Kirkens verdslige Magt. Protestanter og Jøder fik almindelig Borgerret, og talrige Klostre ophævedes. Han var Tilhænger af Fysiokraterne og prøvede dristig at afskaffe Livegenskabet og at indskrænke Hoveriet. Men skønt han tog sig særlig ivrig af Agerbruget, forsømte han dog heller ikke Industrien. Straffelovgivningen mildnedes, og Embedsstanden forbedredes. Med stor Energi søgte han at knytte de enkelte Landsdele sammen under et centraliseret Embedsstyre. Tyskerne skulde være den herskende Nation, og Tysk blev Regeringssprog i Ungarn. Men han gik ofte overilet til Værks; snart vendte Adel og Kirke sig forbitrede mod ham, og i Belgien kom det til alvorlige Uroligheder. Josef maatte opgive en stor Del af sine Reformer, og kort efter døde han. Hans Broder *Leopold II* var ogsaa en Ven af Reformerne, men han gav forsigtig efter for Modstanden. Bøndernes Afhængighed genopstod, om end i mildnet Form, men han bragte Orden i Riget og styrede godt. Som Helhed var Udviklingen i det østrigske Rige ikke daarlig, og Østrig-Ungarn var med sine omkring 20 Millioner Indbyggere stadig den Stat, der kom Frankrig nærmest i Indbyggertal og i Magt. *Wien* var en rig og munter By med 300,000 Indbyggere, dobbelt saa meget som Berlin.

Josef II.

Leopold II.

I de *mindre tyske* Stater efterlignede Fyrsterne næsten alle Frankrig. Nogle af dem tog Ludvig XV's Hof til Mønster. Elskerinderne gav Tonen an ved deres Hoffer som i Versailles, og Tiden gik med Fester og Skuespil, alt dog i langt plumpere Stil end i Frankrig. Statens Sager lod man gaa, som de kunde. Andre Fyrster derimod gik i Lære hos Filosoferne og gennemførte større eller mindre Reformer.

Tysk Kultur. For Tyskland som Helhed var Tiden fra Utrechtfreden til Revolutionskrigene en god Tid med stigende Velstand og Folketal. I de sydvestlige Stater boede Befolkningen nu lige saa tæt som i Frankrig og England; længere mod Øst manglede der endnu meget deri, men det gik her hurtig

Tysk Kultur.

Almindelig Fremgng.

fremad. Landbrug, Handel og Industri udvikledes som i Vestmagterne men meget langsommere. Samfærdselsmidlerne var slette, og Postordningen ussel. De nye Maskiner begyndte saa smaat at anvendes. Opgangen var stærkest i Byerne. Mange Steder afløstes Fæstningsværkerne af Anlæg og Spasereveje. I de større Byer anlagdes store Pladser omgivne af Rokokopalæer og prydede med Statuer. Gaderne blev ofte brolagt, og ogsaa her holdt Gadelygterne deres Indtog. Sundheden forbedredes; Gadefejning indførtes, og der kom Forbud mod at have Møddinger i Gaderne.

Chr. Wolff. Rationalismen.

Oplysningsfilosofien trængte ogsaa ind i Tyskland. Filosofen *Chr. Wolff* omformede den fransk-engelske Filosofi til den tyske *Rationalisme*. „Fornuft" og „Dyd" blev hans Slagord, og han lærte, at Moralen skulde bygges ikke paa Teologien men paa Menneskenes naturlige Følelser. Men han var samtidig troende Kristen. Nu som i Renæssancetiden søgte Tyskerne at tillempe og omfortolke deres Religion efter de nye filosofiske Anskuelser, i Stedet for at vælge mellem Filosofien og Religionen. Alligevel forargede Wolff Frederik Wilhelm saa meget, at han forviste ham fra Prøjsen, men Frederik II kaldte ham tilbage, saa snart han besteg Tronen. Wolffs Anskuelser fandt mange Tilhængere ved Universiteterne og i de mere oplyste Folkelag.

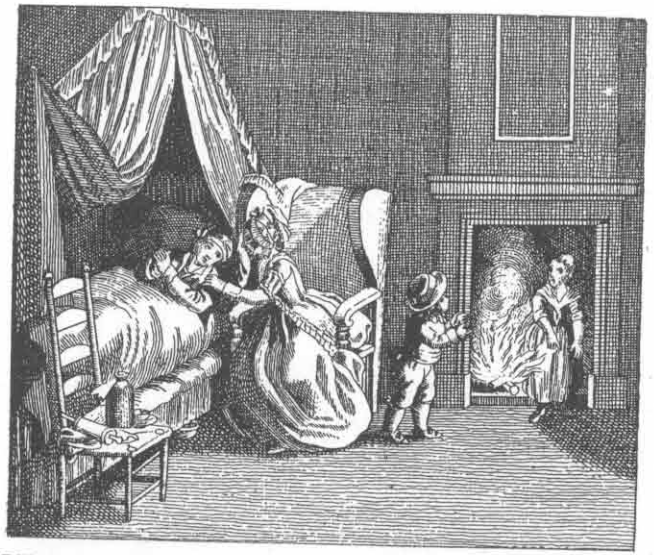
Immanuel Kant.

Og snart fik Tyskland i *Immanuel Kant* en klar og selvstændig Tænker af høj Rang. Han hævdede, at alle vore Forestillinger stammer fra vore Sanseindtryk, men de opfattes af vor „medfødte" Forstand paa en ganske bestemt Maade og bliver derved „Begreber". Ethvert Menneske opfatter paa samme Maade, derimod ikke ethvert levende Væsen. Tingenes egentlige Væsen „das Ding an sich", er os ubekendt, vi kender dem kun, som de opfattes af vor Forstand. Erkendelsen vilde Kant udelukkende bygge paa Erfaring. Derimod mente han, at Moralen maa bygges paa medfødte Moralforestillinger, der ikke kan begrundes erfaringsmæssig. Han hævdede, at Viljen er fri, og Sjælen udødelig, men han troede ikke paa den kristne Lære.

Skolens Forvandling.

Den rationalistiske Filosofi spredtes vidt ud i Folket gennem Aviser og Tidsskrifter. Og samtidig undergik *Skolen* en stor Forandring. I Latinskolerne optoges nye Fag ved Siden af Latinen, der opstod Realskoler, og Folkeskolerne forbedredes betydelig mere end i Frankrig og England. Ivrige Beun-

drere af Rousseau søgte her at føre hans Ideer ud i Livet. De oprettede Skoler, der anvendte de nye Undervisningsmaader, og der udkom en Mængde Lærebøger, der helt anderledes end de gamle skulde være egnede til at vække Elevernes Interesse og ægge dem til selvstændig Tænkning. Paa mangfoldige Maader sivede saaledes de nye Tanker ud i Folket, men man havde ikke Følelsen af nogen stærk Modsætning

Billede fra en af de nye Lærebøger, en „Sjælelære for Børn", skrevet af *Campe*, som var en af de ivrigste Pædagoger og flittigste Skolebogsforfattere. Billedet kaldes „*De fire Affekter*". Den syge Mand er i Haabets Affekt, hans Kone i Frygtens Affekt, den lille Pige, i hvis Klæder der gaar Ild, er i Bedøvelsens, Drengen i Skrækkens Affekt.

mellem disse Meninger og de gamle religiøse Anskuelser. Pietismen vedblev at trives, og nye Sekter opstod.

Skønlitteraturen.

Skønlitteraturen var endnu i Aarhundredets første Halvdel fattig. Man efterlignede den engelske og franske Digtning men uden Held. Men omkring 1750 brød en helt ny Digtning igennem, og i Løbet af kort Tid fik Tyskland en overmaade frodig Skønlitteratur. Banebrydende var *Klopstock*, en følelsesfuld, sværmerisk Digter. Hans Hovedværk blev det store episke Digt „*Messias*", der skulde være som en Fortsættelse af Miltons „Tabte Paradis". Det højtidelige, gribende Digt gjorde et overmaade dybt Indtryk paa de følsomme Tyskere. Kort efter

Klopstock: Messias.

Lessing: Nthan der Weise.

gjorde *Lessing* Begyndelsen til det moderne tyske Drama. Han opstillede Sofokles og Shakespeare som de store Forbilleder i Modsætning til de franske Dramatikere. Men i sine Anskuelser stod han Voltaire nær. Hans berømteste Værk „Nathan der Weise" er et Indlæg for den religiøse Tolerance. Dets Emne er hentet fra Saladins Tid. „Vi er Mennesker, før vi er Jøder, Kristne eller Muhamedanere", er det Udbrud, som indeholder Stykkets bærende Tanke.

Fornuften.

I den første Tid efter det aandelige Gennembrud i Tyskland var *„Fornuften"* Slagordet baade i Filosofi og i Digtning ganske som i Frankrig og England. Men saa kom der et Omslag. Rousseau gjorde et endnu stærkere Indtryk paa Tyskerne end paa sine Landsmænd. Shakespeare og de Ossianske Digte læstes nu med Beundring. „Natur" og „Geni" blev Feltraabet. Man talte med Begejstring om Lidenskabens Ret og trak haanlig paa Skuldrene af „Fornuften". *„Sturm- und Drangperioden"* kaldes denne Tid sædvanlig. Næsten med et Slag fremtraadte en hel Skare af unge, begejstrede Digtere, og to af disse, Goethe og Schiller, vandt meget hurtig et overordentligt Ry.

„Sturm- und Drangperiode".

Goethe.

Goethe voksede op i den gamle frie Rigsstad Frankfurt am Main i en velhavende Borgerfamilje. Endnu helt ung vakte han stor Opsigt ved sin *„Götz von Berlichingen"*, en beundrende Lovprisning af den frie Røverridder i Modsætning til det fordærvede Hof og de spidsborgerlige Kræmmere. Kort efter udgav han 1774 „Sturm- und Drangperiodens" mest typiske Værk: *„Die Leiden des jungen Werthers"*.

Werther 1774.

Den meget følsomme Werther gribes af glødende Kærlighed til Lotte, der er en andens lykkelige Brud. Han synker dybere og dybere ned i Fortvivlelse, klager og jamrer over sine Ulykker og over hele Tilværelsen. Til sidst skyder han sig. Den *„Weltschmerz"*, der behersker den lille Bog blev hurtig til en Modebevægelse. Der opstod en hel Wertherepidemi, og der var Læsere, der tog sig selv af Dage under Indtryk af Bogen. Den ganske unge Hertug af Weimar blev saa begejstret over Goethes Værker, at han kaldte ham til sig og gjorde ham til Minister i sit lille Rige. Goethe blev Sjælen i det muntre og aandfulde Hofliv, som i de følgende Aar førtes i Weimar, men han tog sig ogsaa ivrig af Regeringsforretningerne. Bøndernes usle Kaar rørte ham, men han opgav snart Haabet om at kunne udrette noget for dem, og det varede ikke længe, før Regeringsvirksomheden i det Hele trættede ham. Han bad sig fri for den og drog til Italien. Hans bevægede Ungdomstid var dermed til Ende.

Schiller.

Nogle Aar efter Goethes Fremtræden udgav *Schiller* sine første Værker. Han hørte hjemme i Würtemberg, hvor der ved den Tid herskede en brutal og vilkaarlig Hertug, og hans første berømte Værk *„Die Räuber"* var et hæftigt Angreb paa de tyranniske Herskere. Siden skildrede han *„Don Carlos"* som Religionsfrihedens ædle Forkæmper. Han var i disse Aar Frihedens Talsmand, og begejstrede ved sin Voldsomhed Ungdommen næsten endnu mere end Goethe. Men samme Aar, som den franske Revolution brød ud, fik han en Professorstilling, og ogsaa for ham var nu Ungdomstiden med de stærke Følelser til Ende. „Sturm- und Drangperioden" døde derpaa stille hen efter at have varet en halv Snes Aar.

Die Räuber.

Ogsaa i den tyske Kunst kom der Liv i denne Tid. Fyrsterne byggede meget. Stilen var Rokoko og Bygmestrene oftest franske. Ogsaa i Maler- og Billedhuggerkunsten gik man i Skole hos Franskmændene, indtil Kunsthistorikeren *Winckelmann* lærte Tyskerne at gaa i Lære hos de græsk-romerske Kunstnere. Fra nu af begyndte de at søge til Rom i Stedet for til Paris. I *Musiken* stod Tyskerne over alle andre Folk. Blandt Tidens mange fremragende Komponister blev Østrigeren *Mozart* den navnkundigste. —

Winckelmann.

Mozart.

Tyskland var i Oplysningstiden baade i materiel og aandelig Henseende modtagende overfor Frankrig og England. Forholdene vedblev trods al Fremgang at være daarligere end i de to vestlige Stater, og Reformforsøgene blev kun Tilløb. I 1789 var Tysklands Borgere fattigere, Tysklands Bønder uslere stillet end Frankrigs, og Fyrste-, Herremands- og Kirkevælden var baade haardere og vilkaarligere end i Frankrig. Men netop fordi Udviklingen var længere tilbage, Borgere og Bønder svagere og mere underkuede, var der i Tyskland ingen Betingelser for en Revolution. Den tyske Litteratur havde faaet sit store Gennembrud. Der var begyndt et rigt og bevæget Aandsliv. Men de tyske Forfattere var ikke Agitatorer og Samfundskritikere som de franske. De tumlede med rent personlige Spørgsmaal og med Tilværelsens store Gaader. Talte de af og til „Frihedens" Sag, da var det ubestemt, i al Almindelighed, og de faldt snart til Ro igen. Med Samfundsforholdene beskæftigede de sig næsten ikke. De krævede ikke Bondens Frigørelse og en fri Forfatning, forlangte knap nok Aandstvangens Ophør. De smaa Reformer, der fandt Sted, havde de ikke Del i. Disse Reformer skyldtes Fyrster, der var paavirket af franske Forfattere. Den nedarvede Samfundsordning stod uanfægtet, indtil de franske Revolutionshære drog over Rhinen.

Tysk Litteratur, personlig, ikke Samfunds-litteratur.

Sydevropa 1713—89.

Spanien under Bourbonerne.

I *Spanien* herskede siden Aar 1700 Bourbonerne. Filip af Anjou var selv en lidet energisk Mand, men hans anden Hustru, en italiensk Prinsesse, var fuld af Virketrang, og kort efter Utrechtfreden fik Spanien i Italieneren *Alberoni* en meget kraftig og evnerig Minister. Han bragte Orden i Finanserne og Embedsstyret og skabte en stærk Hær og Flaade. Snart følte han sig mægtig nok til at lade en spansk Hær besætte baade *Sardinien,* der 1713 var tilfaldet Østrig, og *Sicilien,* som Savojen havde faaet. Men nu sluttede England, Frankrig og Østrig sig sammen mod Spanien. Dette blev let tvunget til Fred, og Alberoni maatte forlade Spanien. Sardinien tilfaldt Savojen, og dette Rige kaldtes fra nu af Kongeriget Sardinien. Østrig fik Sicilien. Spanien maatte nøjes med, at en spansk Prins Don Carlos fik Udsigt til at arve Toscana og Parma. Nogle Aar senere stod Spanien paa fransk Side mod Østrig i den polske Tronfølgekrig (1733—35). Det benyttede Lejligheden til at erobre Neapel og Sicilien, og ved Freden tilfaldt disse Don Carlos, medens Toscana overlodes den østrigske Kejserslægt.

Alberoni.

„Begge Sicilier" under Bourbonerne.

De spanske Bourboner sluttede sig efter Alberonis Tid nær til Frankrig og deltog i Kampene mod England baade under den østrigske Arvefølgekrig, Syvaarskrigen og den nordamerikanske Frihedskrig. Der sluttedes en *Familjepagt* om gensidig Støtte mellem Bourbonerne i Frankrig og i Spanien.

Familjepagten.

Jesuiterne fordrives.

Indadtil fulgte man den oplyste Enevældes Politik. Jesuiterne fordreves. Paa en bestemt Dag blev alle Jesuiter grebne og transporterede til Skibe i Havnebyerne. Snart var der samlet en hel Flaade med 6000 Jesuiter ombord. Man sejlede til Kirkestaten og vilde sætte Jesuiterne af der, men Paven nægtede Tilladelse dertil. Saa bragtes de til Korsika, hvorfra de dog senere fik Lov at komme til Pavestaten. Styrelsen forbedredes, og Næringsvejene støttedes paa lignende Vis som i andre Lande med reformivrige Herskere. Folketallet voksede næsten lige saa hurtig som i Frankrig og England og var ved Revolutionens Udbrud naaet til c. 10 Millioner. Ogsaa Aandslivet paavirkedes stærkt af den franske Filosofi. Der arbejdedes ivrig og godt, men intet særlig fremragende Værk frembragtes.

Stærk Fremgang.

Portugal.

Portugal kom, efter at det i 1640 var skilt fra Spanien, i

en fuldstændig Afhængighed af Englænderne, der bemægtigede sig dets Handel og en stor Del af dets Industri. Men midt i 18. Aarhundrede fik en dygtig Minister ved Navn *Pombal* Magten. Han hørte til den oplyste Enevældes Mænd, og han herskede med stor Energi. Jesuiterne forjoges, og Skoler og Universiteter forbedredes. Og det lykkedes ham at frigøre sit Land for den økonomiske Afhængighed af England, uden at det kom til Strid med dette. Han styrede godt en Snes Aar men styrtedes saa ved et Fyrsteskifte. I hans Tid fandt det store Jordskælv i *Lissabon* Sted. Paladser, Kirker og Huse styrtede sammen, talrige Ildebrande brød løs, og Røvere og Tyve plyndrede midt under Ulykkerne. Lissabon var en stor By med et Par Hundred Tusind Indbyggere, og det regnes, at omkring 30,000 omkom. Faa af Aarhundredets Begivenheder gjorde saa stærkt et Indtryk overalt i Evropa.

Pombal.

Jesuiterne forjages.

Jordskælvet i Lissabon.

Italien var endnu delt i Smaariger. Det var rigt og tæt befolket. Det naaede ialt henved 20 Millioner Indb., omtrent som hele det østrigske Rige, dobbelt saa meget, som Spanien. Den største af Staterne var *„Begge Sicilier"*, det bourbonske Kongerige mod Syd. Nord derfor laa *Pavestaten.* Kirkens Magt svandt, og Paven maatte finde sig i at ophæve Jesuiterordenen, efter at den var fordrevet fra Portugal, Frankrig, Spanien og flere italienske Stater. Den indre Styrelse i Kirkestaten var overordentlig slet. Nord for Pavestaten fulgte forskellige Smaastater, hvoraf den betydeligste var *Toscana.* I Norditalien laa mod Vest den lille Republik Genua og Italiens Militærstat: *Sardinien,* der omfattede Piemont, Savojen, Nizza og Sardinien. Dets Fyrster satte en Ære i at efterligne det prøjsiske Militærvæsen, og de udvidede behændig deres Magt. Øst derfor kom *Milano,* der stod under Østrigerne, og længst mod Øst *Venedig.* Dette tabte Morea til Tyrkerne, men det bevarede sin Magt i Norditalien og Dalmatien, dets Handel blomstrede endnu, og mange Fremmede søgte til den muntre By.

Italien.

Begge Sicilier.

Pavestaten.

Toscana.

Sardinien.

Milano.

Venedig.

De fleste af de italienske Stater havde i 18. Aarhundrede en eller flere reformivrige Fyrster. Dog blev den oplyste Enevældes Reformer her som andre Steder kun smaa og fulgtes ofte af Tilbageskridt. Landet gik i det hele jævnt frem. For det øvrige Evropa blev Italien stedse mere Fornøjelsesrejsernes Maal.

Smaareformer.

Italiensk Aandsliv.

Italiens *Aandsliv* var under meget stærk Paavirkning fra Frankrig, og Italien ydede ogsaa selvstændige, værdifulde Bidrag til Oplysningslitteraturen. Italieneren *Beccaria* blev ved sit Værk om „*Forbrydelse og Straf*“ Banebryder for den moderne Strafferetsopfattelse. Han forkastede de gamle Hævn- og Gengældelsesteorier og hævdede, at det var Straffenes Opgave at afskrække fra Forbrydelser og at forbedre Forbryderne. Den anklagede burde behandles som uskyldig, til Brøden var bevist, og Tortur aldrig anvendes. Ogsaa Dødsstraffen bekæmpede han ivrig.

Beccaria: den moerne Strafferet.

Dødsstrafen.

„Det synes mig ganske urimeligt,“ siger han, „at Lovene, der er et Udtryk for hele Folkets Vilje, straffer Menneskedrab som den største af alle Forbrydelser, men dog selv befaler Menneskedrab. Hvad maa Folk tænke, naar de ser Øvrighedspersoner, der regner sig selv for vise Mænd, naar de ser Retfærdighedens hellige Præster med rolig Ligegyldighed slæbe en Forbryder til Døden under langsomme og højtidelige Forberedelser? Naar de ser, hvorledes Dommeren, medens den Ulykkelige venter paa Dødshugget under de største Kvaler, forlader Retterstedet og med koldt Blod, ja, maaske med en hemmelig Glæde over sin egen Magt, iler tilbage til Livets Nydelser og Fornøjelser, som om intet var sket.“ Han nærede dog kun lidt Haab om, at hans Grunde skulde sejre over de gamle Vaner. „Fornuftens Stemme,“ siger han, „er for svag; den vil blive overdøvet af det larmende Spektakel fra de mange Mennesker, der er blinde Slaver af deres Fordomme og deres Vaner. Menneskenes Historie er som et umaadeligt Hav, der gennemkrydses af Vildfarelsernes mægtige Flaade; kun hist og her langt borte fra hinanden svømmer nogle faa lidet kendte Sandheder omkring.“

Østevropa 1725—96.

Katharina I.

Elisabeth 1741—62.

Efter Peter den Store Død 1725, styredes Rusland et Par Aar af hans Enke Katharina I, og derefter fulgte forskellige Medlemmer af hans Slægt hurtig hinanden paa Tronen, indtil hans Datter *Elisabeth* fik Magten (1741—62). Styrelsen var det meste af denne Menneskealder sløv og uduelig. Snart havde det gammelrussiske Parti Overtaget, snart det vestevropæiske. Større Fremskridt skete ikke, men Kulturfremgangen fortsattes dog saa smaat. Saaledes oprettedes under Elisabeth et Universitet i Moskva. I St. Petersborg byggedes det store Kejserslot *Vinterpaladset*. Ellers beslaglagdes Ruslands Kræfter ved Krig.

Først kæmpede man med Svenskerne, og siden var Rusland med i Syvaarskrigen (se S. 258).

Peter III.

Elisabeth fulgtes af sin Søsterdattersøn *Peter af Holsten*. Hun havde faaet ham gift med en tysk Prinsesse *Katharina*, men Forholdet mellem Ægtefællerne havde stadig været slet. Peter var ubegavet og uvidende, han gik op i raa Forlystelser og behandlede sin Hustru med brutal Ringeagt, medens hun

Russisk Bondestue paa Katharina II's Tid.
Midt i Værelset hænger Vuggen fæstnet til en Træstamme i Loftet. Til højre Helgenbilleder paa Væggen. Til venstre Ovnen, over denne Sovepladsen. Bonden foran til venstre tænder en Spaan til at lyse op med. De andre spiser, dels af et fælles Træfad, dels af Træskaale.
— Efter en Radering af *Leprince*, en af de franske Kunstnere, Katharina kaldte til Rusland.

trøstede sig ved Kærlighedsforbindelser med hurtig skiftende Elskere. Da Peter III blev Zar, blev hans Optræden mod hende endnu værre end før, og det varede ikke længe, før hun til Gengæld lagde Planer om at styrte ham. Peter forbitrede Folket ved sin Foragt for russiske Sædvaner, og han vakte Harme blandt Soldaterne ved at tage Parti for Prøjserne og

efterligne deres Eksercits. Katharina fandt da let Hjælpere, og medens Zaren opholdt sig paa et Slot noget fra St. Petersborg, lod hun sig inde i Byen hylde som Ruslands Herskerinde. Peter blev fanget og døde faa Dage derefter, rimeligvis dræbt af en af Katharinas Hjælpere.

Katharina II 1762—96.

Katharina II (1762—96) var en ivrig Læser af de franske Filosofer, og det var hendes Ærgerrighed at herske i deres Aand. Hendes Hof skulde kappes med Filosofhoffet paa Sans-

Knutstraf i det hemmelige Politikontor i St. Petersborg. Efter samtidig Billede.

souci. Franske Forfattere og Kunstnere kaldtes til Rusland, deriblandt Diderot, der dog snart søgte hjem igen. Og unge Russere drog atter til Vestevropa for at studere. Der kom da ogsaa et vist Liv i den russiske Litteratur. Aviser og Tidsskrifter opstod, og der udkom talrige om end ikke meget gode russiske Bøger.

Katharina og Oplysningsfilosofien.

Og snart gjorde Katharina det dristige Skridt at indkalde en russisk *Rigsforsamling*. Nogle Hundrede Repræsentanter valgtes rundt om i Byer og Landdistrikter, saa Folk af alle Klasser mødtes her og frembar deres Ønsker. Katharina forelagde dem en stor Afhandling om Statsstyrelsen, som hun selv havde skrevet paa Grundlag af Montesquieu og Beccaria, og

Rigsforsamling.

hun fulgte opmærksomt Forhandlingerne. Regeringen fik gennem disse Oplysninger om Tilstanden i de forskellige Landsdele, men stort mere opnaaedes ikke. Og Katharina gentog ikke Forsøget.

Derimod reformerede hun paa egen Haand i Filosofernes Aand. Hun stræbte at komme Bestikkeligheden blandt Embedsmændene til Livs og at faa Orden i hele Embedsstyrelsen. Hun indskrænkede Torturen og viste religiøs Tolerance. De i Rusland saa talrige Sekter fik Lov at være i Fred. Det tillodes Jesuiterne at bo i Rusland, ja, selv Muhamedanerne kunde bygge Moskeer og holde Gudstjeneste. Ogsaa Næringsvejene søgte hun at fremme. Hun var selv stolt af sine „Resultater" og roste sig altid af dem overfor sine franske Venner. I et Brev til en af dem opregner hun 492 „Resultater" ialt. Deriblandt er 123 „Forordninger til Folkets Vel", 78 vundne Slag, 144 anlagte Byer o. s. v. I Virkeligheden var det kun lidt, hun udrettede i Øjeblikket, men for Ruslands Fremtid betød det meget, at hun skaffede den vestevropæiske Aand Indpas i Ruslands højere Klasser.

Katharinas Reformer.

Embedsstanden, Torturen, Tolerancen.

Katharina talte tit om at forbedre Bøndernes Kaar, men hun gjorde ikke meget derfor. Ruslands Bønder var livegne Slaver under raa Adelsmænd, ganske underkastede disses Vilkaarlighed. Af og til udbrød blodige Bonderevolter, og under Katharina kom det til et usædvanlig hæftigt Bondeoprør. En Eventyrer samlede Bønderne om sig i Titusindvis. Han sagde, han var Zar Peter, og at han vilde hjælpe sit tro Folk og udrydde Adelen til sidste Mand. I et Par Aar var Oprørerne Herre i store Dele af Rusland, men til sidst bukkede de under.

Bønderne.

Stort Bondeoprør.

Størst Betydning fik Katharinas Styrelse for Udenrigspolitiken. Hun stræbte utrættelig og med Held at udvide sit Rige baade overfor Polen og Tyrkiet. *Polen* var endnu et Land paa 13—14000 □ Mil med 13—14 Millioner Indbyggere. Det hørte baade i Omfang og i Folketal til de største i Evropa, men dets Magt svarede ikke dertil. Efter August II's Død fulgte *den polske Tronfølgekrig* (1733—35) om, hvem der skulde være hans Efterfølger. Rusland og Østrig vilde have hans Søn August III, Kurfyrste af Sachsen, Frankrig derimod Stanislaus Leszinski, som Karl XII i sin Tid havde gjort til polsk Konge. I Vestevropa sejrede Franskmændene let (se S.

Udenrigspolitiken.

Polen.

Tronfølgekrigen 1733—35.

August III.

199), men russiske Tropper besatte Polen, og ved Freden tilfaldt dette August. Han gik ganske op i sine Forlystelser, og Kongemagten blev endnu svagere end før. Da han døde, enedes Frederik II og Katharina II om at gøre Katharinas tidligere Elsker *Stanislaus Poniatovski* til Konge i Polen, og Rigsdagen maatte finde sig i at vælge ham. Han var en meget svag Fyrste, og den russiske Gesandt var fra nu af Polens egentlige Hersker. Men der var stor Uro i Befolkningen. Nogle var forbitrede paa Russerne, andre harmedes over, at Regeringen efter Katharinas Ønske indførte Trosfrihed for *Dissenterne,* ɔ: Folk, der ikke var romersk-katolske. Der blev Oprør flere Steder i Landet, og en russisk Hær sendtes da derind for at bringe Ro.

Stanislaus Poniatoski.

Efter en Kamp mellem Polakkerne og de russiske Soldater hændte det, at Russerne forfulgte nogle Polakker over paa tyrkisk Grund. Den tyrkiske Sultan, der med Bekymring saa Ruslands Magt vokse, svarede med en Krigserklæring. *Tyrkiet* var siden Karlovitzfreden 1699 stadig gaaet tilbage. Det havde i en Krig med Østrig og Venedig tabt nogle Grænselande til Østrig, men vundet Morea fra Venedig. Og desuden havde det kæmpet uheldig mod Perserne og med skiftende Held mod Russerne. Store Grænseforskydninger var dog ikke sket siden 1699. Da Krigen med Rusland nu brød ud, sagde Frederik II haanlig, at en Krig mellem Russerne og Tyrkerne var som en Krig mellem Enøjede og Blinde. Men Russerne viste en uventet Energi. Medens de russiske Hære trængte sejrrig frem i *Valakiet,* drog en russisk Flaade Vest om Europa for at rejse Grækerne til Opstand. Grækerne rejste sig virkelig, og Tyrkerne joges bort. Det varede vel ikke længe, før Tyrkerne genvandt Magten i Grækenland, men Russerne tilintetgjorde i et større Søslag ganske den tyrkiske Flaade. Katharina drømte allerede om at erobre Konstantinopel. Men nu truede Østrig med Krig. Det vilde ikke have Russerne altfor mægtige. Frederik II, der var bange for at blive draget ind i Krigen, foreslog da, at Russerne skulde lade Tyrkiet slippe billig, medens Rusland, Østrig og Prøjsen skulde tage hver sit Stykke af det hjælpeløse Polen. Marie Theresia kunde ikke ret bekvemme sig hertil, hvorimod hendes Søn Josef var villig. Katharina var heller ikke tilfreds; hun vilde beholde hele

Tyrkiet.

Russerne i Grækenland.

Frederik II's Forslag.

Polen for sig og helst have Tyrkiet med. Men til sidst enedes man dog, og 1772 fandt *Polens første Deling* Sted. Rusland fik et stort Stykke af Lithauen, Prøjsen fik Vestprøjsen og Østrig Galizien.

Polens første Deling 1772.

Kort efter sluttede Tyrkerne Fred. De slap med at afstaa nogle Grænsebyer, men Katharina opgav ikke sine store Planer. Foreløbig rettede hun sin Opmærksomhed mod *Krim.* De halvvilde *Tartarstammer,* som boede her, gjorde ofte store Røvertog ind i Sydrusland. Her styrede ved denne Tid med stor Dygtighed en af Katharinas tidligere Elskere *Potemkim.* Han fik Tartarernes *Khan,* ɔ: Fyrste, til at afstaa sit Land mod nogle Penge. Der kom derved Ro i Sydrusland, og Potemkin anlagde i de følgende Aar med rastløs Energi Byer, Fæstninger og Krigshavne. Blandt disse var det siden saa berømte Sebastopol. Rusland havde nu sikret sig Adgangen til Sortehavet.

Fred med Tyrkiet.

Tartarerne paa Krim.

Potemkin.

Efter Potemkins Opfordring foretog Katharina en stor Rejse for at se, hvorledes disse Egne var gaaet frem. Fremmede Gesandter og fornemme Herrer og Damer fulgte hende. Potemkin lagde med stor Kunst alt til Rette. Syngende Bøndergrupper opstilledes langs Flodbrederne eller anbragtes i rigt smykkede Baade paa Floderne. I Byerne prydedes Husene med Blomster, og der holdtes Markeder, hvor store Kvæghjorder dreves sammen. Strenge Forordninger bød Folket at afholde sig fra Drukkenskab og Slagsmaal, saalænge Kejserinden var i Egnen. Man har siden fortalt, at Potemkin narrede Kejserinden ved at opstille malede Lærreder med Billeder af Byer og Landsbyer langs Flodbrederne, men dette er selvfølgelig en Fabel.

Katharinas Rejse.

Katharinas Forhaabninger om Konstantinopels Erobring voksede imidlertid hurtig. Hun lod sin yngre Søn døbe Konstantin, gav ham græske Legekammerater og lod ham male med Konstantin den Stores Fane. Hun fandt nu en Forbundsfælle i Josef II af Østrig, og 1787 begyndte begge de to mægtige Stater Krig med Tyrkerne. Men Tyrkerne forsvarede sig denne Gang godt, og Russerne forstyrredes ved et Angreb af Gustav III af Sverige. Først 1790 fik de atter Fred med Sverige. Men alligevel trængte de russiske Hære frem under Anførsel af *Suvorov.* Derimod kæmpede Østrigerne uden Held, og da Josef døde, trak hans Efterfølger Leopold II sig ud af Krigen. Ogsaa Russerne sluttede da Fred 1792. De beholdt Krim og fik nogle Grænsefæstninger.

Katharinas Forhaabninger.

Rusland og Østrig mod Tyrkiet 1787—92.

Sverige.

Imidlertid havde Polakkerne fattet Haab om, at de kunde frigøre sig for Russervælden. Frederik II's Efterfølger, Frederik Vilhelm II, gav dem Løfte om Hjælp, og der skete alvorlige Forsøg paa at forbedre den polske Forfatning ved Afskaffelse af *liberum veto* og andre skadelige Bestemmelser. Men forbitret herover sendte Katharina nu atter de russiske Hære ind i Landet, og Prøjserne foretrak at dele Byttet med Rusland fremfor at holde deres Løfter. 1793 fandt da *Polens anden Deling* Sted. Russerne tog Volynien og Podolien og endnu et Stykke af Lithauen, Prøjserne Posen. Polakkerne rejste sig harmfulde til Oprør under Anførsel af *Kosciuszko,* en frihedsbegejstret Adelsmand, der havde været med i Amerikanernes Frihedskrig. Man haabede paa Hjælp fra Frankrig, der under det nye revolutionære Styre just var kommet i Krig med de gamle Magter. Men Franskmændene fik foreløbig nok at gøre med at værne sig selv. Katharina sendte *Suvorov* til Polen, og han knuste al Modstand. Kosciuszko blev saaret og fanget. Det fortaltes, at han segnede af Hesten med Ordene: „*Finis Poloniæ*" (Nu er det ude med Polen), men han har siden nægtet dette. Efter nogen Tids Fangenskab frigaves han og rejste til Amerika. Imidlertid foregik *Polens tredje Deling* 1795. Russerne fik Kurland og Resten af Lithauen, Prøjsen Egnen omkring Warschau, Østrig Krakauegnene. Betydelig over Halvdelen af Polen var saaledes tilfaldet Rusland, og Resten var nogenlunde ligelig delt mellem Prøjsen og Østrig.

Polakernes Forsøg.

Polens anden Deling 1793.

Kosciuszko.

Polens tredje Deling 1795.

1796 døde Katharina. Hun havde i høj Grad styrket Ruslands Magt og i nogen Grad fremmet dets Kultur. Rusland var allerede nu baade i Flademaal og Folketal Evropas største Stat. Det antages, at Indbyggertallet har været 30—40 Millioner. St. Petersborg og Moskva var Byer paa omkring 300,000, omtrent som Wien.

Rusland: 30-40 Millioner Indbyggere.

Revolutionen og Napoleon 1789—1815.

Revolutionen.

Nationalforsamlingen 5. Maj 1789 til September 1791. I Foraaret 1789 foregik Valgene til de franske *Rigsstænder.* Nu syntes Tiden inde til at skabe det nye Samfund, man saa længe havde drømt om. En Vrimmel af Flyveskrifter krævede en fri Forfatning som den, de havde i England og Amerika, blot endnu friere og bedre. Adelens og Gejstlighedens Forrettigheder skulde falde, Tredjestand, det hele arbejdende Folk skulde have Magten. Stærkest virkede et lille Skrift af Abbed *Siéyès.* „Hvad er Tredjestand?" spurgte han. „Alt!" lød Svaret. „Hvad har Tredjestand hidtil været regnet for? Intet! Hvad forlanger den at være? Noget!" I Byerne stiftedes politiske Klubber, og overalt flokkedes Folk til Vælgermøder. Valgene foregik efter lignende Regler som i 1614 (se S. 76). Ærkebisper, Bisper og Abbeder var selvskrevne Medlemmer, Sognepræster og Klostre valgte et vist Antal Repræsentanter. Indenfor Adelen var der lige Stemmeret. Kvinder, der besad adelige Godser kunde stemme ved Repræsentant. I Tredjestand havde alle Skatteydere Valgret. Byerne og Landdistrikterne valgte hver deres Valgmænd, og disse kom saa sammen og valgte Stændermedlemmerne. Efter gammel Skik fik hver Repræsentant sit *cahier,* o: et Valgbrev, hvori Vælgerne udviklede deres Krav.

Nationalforsamlingen 5. Maj 1789—Septbr. 1791.

Siéyès.

Valgmaaden.

Cahiers.

Valgbrevene udarbejdedes med stor Omhu efter grundige Forhandlinger af Borgere og Bønder. De sattes ofte i Stil af en Jurist. Tit efterlignedes et godt Valgbrev i talrige Nabodistrikter. Mange af Valgbrevene indeholder gode Oplysninger om Tilstanden og fortrinlige Reformforslag. I Spidsen stilledes ofte Menneskerettighedserklæringer af lignende Art som de amerikanske. Men derpaa fulgte hele Rækker af positive Forslag. Sædvanlig krævede man: en fri Forfatning, Afskaffelse af Adelens og Gejstlighedens Forrettigheder og en retfærdig Retspleje, lige for alle. Det meste af Revolutionstidens Lovgivning er foreslaaet allerede i disse cahiers. Tit er Tonen harmfuld overfor Hoffet og de privilegerede Stænder. Bestandig stiller man den naturlige Menneskeret op mod de nedarvede Rettigheder.

I et Valgbrev fra en lille Bondekommune træffer man ved Siden af meget andet en Række Krav, som aabenbart særlig har ligget Bøn-

Valgbrev fra en Bondekommune.

derne paa Hjerte. Det hedder her: „Blandt de mange Skatter, der bør afskaffes, ønsker vi, at man først og fremmest tænker paa at ændre de Skatter, der hviler paa Varer, som de fattige er nødt til at bruge ligesaa vel som de rige, f. Eks. Salt. Der findes ingen Skat, som er fordelt daarligere, uretfærdigere og taabeligere. En fattig Familje, der bestaar af tre Personer, hvoraf de to er Tærskere, bruger mindst 60 ℔ om Aaret, medens vi ved, at en Borgerfamilje, hvor der ogsaa er 3 Personer, kun bruger 25 ℔. Vi forlanger, at man skal lade enhver nyde den naturlige Ret til paa sin Ejendom at dræbe Vildtet, der ødelægger Avlen, uden at vi derfor vil nægte den

Flyveskrift fra Tiden før Valget til Rigsstænderne. Der staar under det: „A il faut espérer, qu'en jeu-là finira ben tot," (ɔ: Forhaabentlig faar denne Leg snart Ende).

Flyveskrift fra 1789. Under Billedet staar: „J' savais bèn, qu' j'aurions not' tour." (ɔ: Jeg vidste nok, at vor Tur ogsaa vilde komme).

Ret, som Herremændene paastaar, at de har erhvervet, til at jage overalt indenfor deres Gods, forudsat at de ikke volder nogen Uret, skønt vi meget godt ved, at denne Ret kun er en Usurpation, som er sket, efter at Retten til at bære Vaaben for 200 Aar siden blev frataget Bønderne. Aldrig vil man her i Senlis glemme, at en stakkels Kone, der plukkede Jordbær, blev skudt af den infame Jagtbetjent Délion, og at en ulykkelig ung Mand, Coye, som sankede Ved i Skoven ved Chantilly, blev myrdet paa samme Maade for to Aar siden af Jagtbetjenten Orsay. Og andre ligesaa sørgelige Eksempler kunde anføres. Hvorfor skal vi stakkels Bønder, som ikke er rige nok til at holde Duer, føde Herremændenes og de andre Folks Duer. Fordi vi er saa ulykkelige, at et Vindstød kan sprede den Smule Korn, vi har paa vore Marker, skal vi derfor til end større Ulykke, enten være nødt til med stort Besvær at beskytte

vort Korn mod Duerne eller lade os fuldstændig ruinere af disse Dyr, der falder som en Sværm over Kornet og fortærer det. Og naar vi klager, skulde man da tro det muligt, at der er Herremænd, der ikke skammer sig ved at svare: naar du bliver ruineret, saa skal jeg give dig Brød. Retfærdige Gud! Er Franskmændene da skabt til at være et Folk af fattige, der lever af nogle rige Folks Almisse." Man klager over, at Kommunernes Fællesejendomme drages ind under Privateje. „Disse Strækninger og disse Veje, som mange Herremænd og Privatfolk har opdyrket til egen Fordel, var før Græsgange for Køerne, og Tabet deraf er endnu en af Grundene til de

Gejstligheden. Adelen. Tredje Stand.

De tre Stænders Dragter efter den af Regeringen fastsatte Ordning. Efter et samtidigt Billede.

fattige Bønders Elendighed. Man gør alt for de rige, intet for de fattige." —

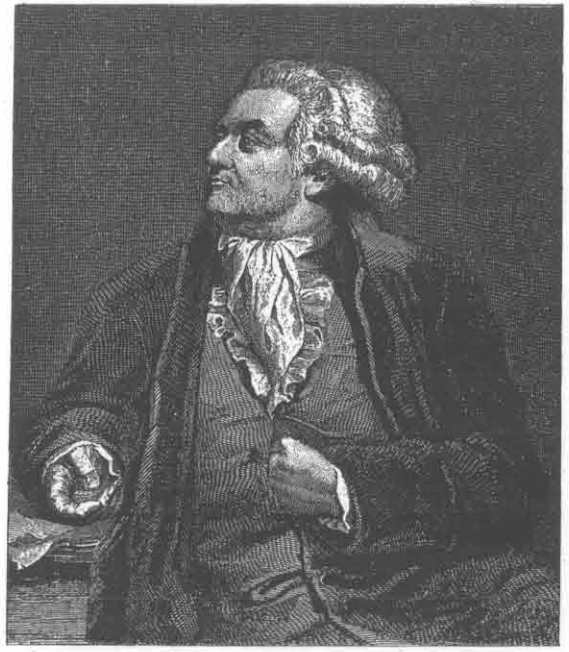
600 af Tredjestand, 300 af hver af de andre.

I de første Dage af Maj samledes de valgte i Versailles. Der var godt 600 af Tredjestand, ca. 300 af hver af de andre. Det store Flertal af Tredjestand var velstaaende Borgere; uforholdsmæssig mange var Sagførere, derimod var der ingen egentlige Bønder i Forsamlingen. De fleste mødte med store Forhaabninger til Kongen og den ledende Minister, Necker. De vilde, at „Folket" skulde være Herre i Landet, at Forrettigheder skulde afskaffes og Reformer gennemføres, men de vilde, at alt skulde gaa roligt og sindigt, og dertil mente de nok, Kongen vilde være med. Men Modtagelsen skuffede dem. Ved et Besøg hos Kongen paa Slottet aabnedes der to Fløjdøre for Adelsmænd og Gejstlige, kun en for Tredjestands Medlemmer, og ved en Kirkeprocession foreskreves

Store Forhaabninger. Skuffelse.

der beskedne Dragter for dem, pragtfulde Dragter for de to højere Stænder. Ogsaa Indtrykket paa Aabningsdagen *Kongens Tale.* den 5. Maj var daarligt. Kongen holdt en meget uklar Tale, og Necker talte længe og selvmodsigende. Det var aabenbart, at Regeringen ikke var paa det rene med, hvorledes den skulde gribe det hele an. Under disse Forhold rejstes straks det store Stridsspørgsmaal, af hvis Besvarelse alt afhang: Skulde man stemme efter Stænder som i 1614 eller efter Hoveder? I første Tilfælde var Stændernedømt til ørkesløs, indbyrdes Strid, i sidste Fald var Tredjestand Herre. Ministeriet havde intet bestemt derom, og det søgte forgæves at finde en Mellemvej. Adelen vedtog med stort Flertal at forhandle for sig selv, og Gejstligheden vedtog det samme men kun med lille Flertal. De fleste Sognepræster var fyldt med Uvilje mod de rige Prælater og havde i Virkeligheden deres Hjerte hos Tredjestand. Tredjestand vedtog derimod fælles Møder og fælles Afstemning. I seks Uger stredes man uden Resultat herom. Blandt Borgerne skabtes i denne Tid en stærk Fællesfølelse; man lærte hinanden at kende og fandt sig Førere. Den første Plads blandt disse fik Grev *Mirabeau,* den anden Abbed *Siéyès.*

Afstemningsmaaden.

Mirabeau.

Mirabeau. Mirabeau var Forsamlingens mægtigste Personlighed. Hans Fortid var broget. Han havde haft de hæftigste Stridigheder med sin Familje og ført et meget uregelmæssigt Liv, og han havde maattet prøve langvarige Fængselsophold, ramt af lettres de cachet efter Familjens Ønske. Nu var han efter en opsigtvækkende Valgkamp under stor Begejstring valgt som Repræsentant for Tredjestand. Han var kundskabsrig som faa. Han havde haft god Ro til at læse i Fængslet, og paa Rejser havde han lært Udlandets Forhold at kende. Hans Tro

Brudstykke af Davids Maleri: Boldhuseden.

paa Fremtiden var ikke stærk. Han hørte ikke til dem, der tænkte sig, at det gik let at lave det hele om. Men han nærede en dyb Uvilje mod den gamle Samfundsordning med al dens Uret og Vilkaarlighed. De gamle Forrettigheder skulde falde, men man skulde gaa besindig til Værks, ikke prøve mere, end man kunde magte. Han var en ypperlig Taler. Naar han rolig og ubevægelig i sin Holdning lod sin dybe, velklingende Stemme runge ud over Forsamlingen, paa en Gang dristig og myndig, da bøjede Tilhørerne sig uvilkaarlig ind under hans stærke Vilje, selv de, der saa paa ham med Mistro i Erindring om hans bevægede Fortid. Og som han vidste at finde de rammende Ord, ejede han Handlingens Mod.

Siyès. I de afgørende Øjeblikke var det ham, der førte an. *Siéyès* var ikke Taler som Mirabeau, men hans lille Flyveskrift havde paa Forhaand vundet ham et stort Navn. Han var meget kundskabsrig og hans klare Logik tiltalte disse Mænd, der var opdragne i Filosofernes Skole. Fuld af Tillid til sin Tankes Magt, troede han, at Verden kunde omformes saa nogenlunde efter Fornuftens Krav. „Der er nok," sagde han, „der har givet sig af med at opstille *tilpassede Ideer,* der altid passer til Øjeblikkets Situation. Men den sande politiske Videnskab er ikke Kundskaben om det, som er, men om det, som bør være." Ligesom Mirabeau havde han søgt Valg ikke i sin egen Stand men i Tredjestand.

Omsider blev Tredjestand træt af at vente. Efter Forslag af Mirabeau og Siéyès vedtog den at meddele de to andre Stænder, at hvis de ikke sluttede sig til den, vilde Tredjestand alene optræde som Folkets Repræsentanter, og kort efter tog man Navnet „*Nationalforsamlingen*". Nu vedtog Gejstligheden at gaa med, Præsterne stemte Prælaterne over. Men Adelen klagede til Kongen. Han sammenkaldte et stort Fællesmøde for at forkynde sin Vilje. Før den til dette Møde bestemte Dag maatte ingen Møder holdes, og da Tredjestand mødtes den 20. Juni, fandt de deres Sal lukket. Men under øsende Regn drog de i sluttet Trop til en Boldsal og svor her under uhyre Begejstring en efter en „ikke at skilles, men samles hvorsomhelst Forholdene krævede det, indtil Rigets Forfatning var ordnet." Kun et enkelt Medlem nægtede at sværge. Faa Dage derefter fandt Mødet med Kongen Sted. Han erklærede, at hver Stand skulde stemme for sig, men Tredjestand nægtede uforfærdet at lyde hans Bud.

Nationalforsamlingen.

Boldhuseden 20. Juni.

Fællesmødet.

Den Dag, Kongen mødte i Forsamlingen, begyndte med en ny Tilsidesættelse af Tredjestand. Mødesalens Døre aabnedes først for Adel og Gejstlighed, medens Tredjestand maatte vente længe ude i Regnen. I Baggrunden af Salen hævede sig Kongens Trone, til venstre sad Kirkens Mænd, til højre Adelen, midt for Borgerne. Salen var omgivet af Soldater, og ingen Tilhørere fik Adgang den Dag. I ængstelig Spænding ventede man paa Kongen. Saa kom Ministrene. Man lagde Mærke til, at Necker manglede. Endelig fulgte Kongen omgivet af talrige Hoffolk. Han talte længe om sin gode Vilje og alle de Reformer, han paatænkte. Men kun en Sætning bed sig fast hos Tilhørerne. Det var de afgørende Ord: „Kongen vil, at den gamle Adskillelse mellem Statens tre Stænder fuldt ud skal bevares." I Overensstemmelse dermed sluttede han med Ordene: „Jeg befaler Dem, mine Herrer, straks at skilles og i Morgen begive dem til de Lokaler, der er bestemt for hver Stand." Saa rejste

han sig og gik omgivet af Hoffolk og Ministre. Adelen og de fleste af Gejstligheden fulgte ham. Men Tredjestand blev rolig siddende, som den i Forvejen havde vedtaget. Mirabeau tog Ordet: „Hvad er dette for et fornærmeligt Diktatur?" udbrød han. „Hvad er det for en Samling Soldater, der omgiver os? Hvem er det, der udsteder Befalinger til Eder? Den Mand, som har sin Magt fra Eder?" Da kom en kongelig Ceremonimester tilbage og mindede om Kongens Bud om at skilles. Men Mirabeau vendte sig mod ham, og det berettes, at han tiltordnede ham de dristige Ord: „Ja, vi har hørt de Ord, man har indblæst Kongen. De, som ikke er hans Repræsentant overfor os, og som hverken har Sæde her eller Ret til at tale her, behøver ikke at minde os derom. Men for at undgaa al Misforstaaelse og Tidsspilde, siger jeg Dem, at hvis man har overdraget Dem at skaffe os bort herfra, saa maa De se at faa en Ordre til at bruge Magt. Gaa og sig Deres Herre, at vi er her i Følge Folkets Vilje, og at man kun kan drive os herfra med Bajonetterne." Rungende Bifaldsraab beseglede Mirabeaus Ord, og medens Ceremonimesteren forskræmt gled ud af Salen, raabte Siéyès gennem Larmen: „Vi er i Dag, hvad vi var i Gaar, lad os gaa til vore Forhandlinger!" Forsamlingen vedtog derpaa, at dens Medlemmer var ukrænkelige og erklærede enhver, der krænkede den, for „en infam Højforræder".

Le souhait accompli. V'la comme j'avions toujours désiré que ça fût. (Nu er Ønsket opfyldt. Saadan havde vi jo hele Tiden ønsket, at det skulde være). Flyveskrift efter Stændernes Forening.

Overfor denne Fasthed veg Kongen, og Nationalforsamlingen kunde i de følgende Dage uhindret holde Møde. De fleste Gejstlige og enkelte Adelsmænd mødte, og snart bad Kongen hele Adelen give Møde. Men Kongen og Hoffet tænkte paa Oprejsning. De samlede Tropper, mest fremmede Lejetropper, og Necker afskedigedes. Der opstod almindelig Bekymring for, at Forsamlingen skulde blive sprængt ved Vaabenmagt. Da rejste *Paris* sig. Saa snart Efterretningen om Neckers Afskedigelse kom dertil, oprettedes en Borgervæbning, og den 14. Juli drog

De tre Stænder forenes.

Neckers Afsked.

Rejsningen i Paris.

Bastillens Fald 14. Juli.

Folkeskarerne mod *Bastillen*. Denne havde kun en lille Besætning paa godt Hundrede Mand, dels Schweizersoldater, dels Invalider. Det kom til en ret haard Kamp, der kostede omtrent Hundrede af Angriberne Livet, men til sidst overgav Kommandanten Borgen mod Løfte om, at der ikke skulde ske Besætningen noget ondt. De ophidsede Skarer holdt dog ikke det Løfte, deres Førere havde givet. Kommandanten og enkelte andre dræbtes. Man fandt kun faa Fanger i det gamle Fængsel og deriblandt ingen Statsfanger. Bastillen jævnedes med Jorden.

I Frankrig, ja, i det meste af den civiliserede Verden vakte Bastillens Fald en mægtig Jubel. Tyranniets Borg, Symbolet paa den gamle Uret, var nu faldet. I Paris oprettedes et folkeligt *Byraad*, og Borgervæbningen „*Nationalgarden*" ordnedes under Anførsel af *Lafayette*. Den antog en *trefarvet* Kokarde, Tricoloren, hvor Paris' røde og blaa Farver forenedes med Bourbonernes hvide Farve. Kongen kaldte forskrækket Necker tilbage som Minister, og de ivrigste Tilhængere af det gamle Styre begyndte at udvandre med Kongens Broder, Greven af Artois, i Spidsen. Ogsaa ude i Landet herskede der almindelig Uro. Der havde i et Par Aar været Misvækst, og Vinteren havde været usædvanlig haard. Allerede i Foraarsmaanederne var det hist og her kommet til smaa Bondeoprør, og Myndighederne lod det hele gaa, som det kunde. Efterretningen om Bastillens Fald gav Bevægelsen dobbelt Fart. I Byerne samlede Borgerne sig, valgte sig nye Byraad og oprettede Borgervæbninger med den trefarvede Fane. Paa Landet spredtes næsten overalt Rygter om, at Røvere og Fjender hærgede i Landet. Bønderne mødtes, valgte sig Sogneraad og raadslog om, hvorledes de skulde besværge Farerne. Nogle Steder brændte de Herregaardene, og de fleste Steder vedtog de, at de ikke længere vilde betale Afgifter til Herremænd og Prælater. Overalt førte Frihedsvennerne, „*Patrioterne*", som de kaldtes, an. Oftest var det velstaaende Borgere, Sagførere, Læger og Forfattere, der tog Ledelsen. Med et Slag var der skabt ligesom et nyt kommunalt Selvstyre, og en stor Del af Adelens og Gejstlighedens Forrettigheder var faktisk afskaffede af Befolkningen selv.

Byraad og Nationalgarde.

Tricoloren.

De første Emigranter.

Folkerøret.

Nye Kommuneraad.

Patrioterne.

I Nationalforsamlingen saa man med en Blanding af Ængstelse og Begejstring paa dette Folkerøre, men snart besluttede

man at følge Udviklingen. I et Aftenmøde den 4. August foreslog to Adelsmænd, *at* al Skat skulde hvile paa alle i Forhold til deres Evne, *at* Hoveri og forskellige Ydelser til Herremand og Kirke skulde ophæves uden Erstatning, og *at* de øvrige Afgifter til de to Stænder skulde ophæves mod Erstatning.

Privilegierne afskaffes 4. August.

Disse Forslag var ikke udsprunget af et Øjebliks Begejstring. De gav mindre, end Folket allerede havde taget, og man søgte ved at foreslaa Erstatning for den vigtigste af Afgifterne at frelse, hvad frelses kunde. Retfærdighedsfølelsen spillede vistnok en Rolle for Forslagsstillerne, men end stærkere virkede dog Indtrykket af Folkebevægelsen. Den ene af Forslagsstillerne sagde om denne: „Det er ikke blot Røvere, der med væbnet Haand vil skaffe sig Rigdom under Forvirringen. I flere Provinser har hele Folket samlet sig for at ødelægge Slottene og hærge Markerne og især for at bemægtige sig Slotsarkiverne, hvor de Dokumenter, der fastslaar Herremandens Ret over dem, er opbevarede." Han indrømmer, at dette er forklarligt, men han hævder, at disse Herremandens Rettigheder er hans Ejendom, og at al Ejendom er hellig og ukrænkelig. Derfor maa de vel ophæves men kun mod rundelig Erstatning. En anden Taler, en ivrig Talsmand for Bønderne, udbrød med lidenskabelig Voldsomhed: „Mine Herrer, De vilde have undgaaet, at Slottene kom til at brænde, hvis De havde været hurtigere til at erklære, at de Dokumenter, de indeholder, disse frygtelige Vaaben, som i Aarhundreder har plaget Folket, skulde tilintetgøres mod Erstatning. Utaalmodig efter at opnaa sin Ret, har Folket ilet med at ødelægge disse Dokumenter, der er som et Minde om vore Fædres Barbari. Lad bringe hertil disse Dokumenter, der er som en Haan mod al Menneskelighed. Hvem af os, mine Herrer, vilde ikke i dette Oplysningens Aarhundrede være med til at skabe et Bodsbaal af disse infame Pergamenter, hvem vilde ikke bringe Ild til dette Baal for at ofre dem paa Fædrelandets Alter." Men ogsaa han billigede dog, at der gaves Erstatning for disse gamle Rettigheder.

Efter en bevæget Forhandling vedtog Forsamlingen langt ud paa Natten under jublende Begejstring de to Adelsmænds Forslag. De gamle middelalderlige Kirke- og Herremandsrettigheder, „Lensrettighederne", som de kaldtes, var dermed lovlig afskaffede. Men det blev ikke muligt at gennemføre, at der betaltes Erstatning, saaledes som det var vedtaget. Bønderne kunde ikke betale de store Summer, dette vilde have krævet, og de prøvede ikke derpaa, og senere under Revolutionen ophævede de nye lovgivende Forsamlinger ogsaa Erstatningsretten.

Nationalforsamlingens næste Skridt var at vedtage en høj-

Erklæringen om Menneskerettighedrne.

tidelig „*Erklæring om Menneskerettighederne*“. De franske Filosofer havde jo atter og atter talt og skrevet om de umistelige Menneskerettigheder, Amerikanerne havde sat saadanne Erklæringer i Spidsen for deres Forfatninger, og mange af de franske Cahiers var indledede med lignende Sætninger. Nu samlede Nationalforsamlingen Hovedpunkterne i 17 korte, klare Sætninger. Det fastsloges i disse, at al Magt hviler hos Nationen, at Menneskene fødes og forbliver lige i Rettigheder,

Bravo, mesdames! c'est donc vot'tour.
Flyveskrift fra 1789. Efter 4. August samlede „Patrioterne“ ind til Afhjælpning af Finansnøden. Særlig Opsigt vakte Kunstnerindernes Gave. Under et af Nationalforsamlingens Møder, midt under Forfatningsforhandlingerne fik nogle af Damerne Adgang til Forsamlingen for at overrække deres Gave. De modtoges med stormende Bifald. Indskriften paa Flyveskriftet lyder: Bravo, mine Damer, nu er det Deres Tur.

at *alle* Borgere skal have Del i den lovgivende Magt, være lige for Loven og have Adgang til alle offentlige Hverv. Desuden forkyndtes Religionsfriheden og Ytringsfriheden, og det krævedes, at ingen maatte straffes uden efter lovlig Dom, og at Straffen skulde være saa mild som mulig. Og endelig erklæredes Ejendomsretten for ukrænkelig. De 17 Sætninger blev det Program, hvorefter hele den følgende Tids politiske Udvikling er foregaaet.

Møder og Aviser.

Uroen vedblev dog baade i Paris og ude i Landet. „Patrioterne“ holdt Møde paa Møde, et Mylder af Blade skød

frem, og baade paa Møderne og i Bladene lød hæftige Ord mod „Aristokraterne“, der vilde rive Kongen bort fra Folket. I Paris forøgedes Gæringen derved, at Brødpriserne steg til en helt usædvanlig Højde. Under den almindelige Uro stræbte man i hver Egn af Landet at beholde det Korn, man havde, saa der førtes for lidt til de store Byer og især til Paris. Og desuden led nogle af de parisiske Næringsveje, især Luksusindustrien, under de urolige Tider. Ude i Versailles ved Hoffet var der en voksende Angst overfor den revolutionære Bevægelse, og for at sikre sig, maaske ogsaa for at faa Magt over Nationalforsamlingen, drog man atter flere Tropper sammen. Ved en Fest for nogle nyankomne Officerer, hvor Kongen og Dronningen var til Stede, hyldedes de demonstrativt, og det fortaltes bagefter, at de begejstrede Officerer til sidst havde traadt Nationalgardens trefarvede Kokarde under Fødder.

Nød i Paris.

Da Rygtet om denne Fest i stærkt overdrevet Form naaede Paris, opstod der her den største Ophidselse, og den 5. Oktober drog talstærke Folkeskarer mod Versailles og tvang Kongen og Dronningen til at følge sig til Paris, hvor Hoffet nu tog Ophold i Tuilerierne.

Toget til Versailles 5. Oktbr.

Kongen i Paris.

I Spidsen for Toget drog en hel lille Hær af Kvinder slæbende paa nogle Kanoner. Borgerfruer og fattige Kvinder gik Side om Side. I langsom Marsch tilbagelagde Skarerne de tre Mil til Versailles. I Versailles trængte en Del af Mængden ind i Nationalforsamlingen, medens andre flokkedes om Slottet. Kongen var paa Jagt. Da han kom tilbage, fik en Deputation Foretræde hos ham. En ung Blomsterpige sagde ham i Kvindernes og Folkets Navn, at de var kommet for at bede om Brød. Han kyssede hende og lovede at skaffe sit Folk Levnedsmidler. Midt under Tumulten underskrev han Erklæringen om Menneskerettighederne, hvad han hidtil havde nægtet. Der faldt nu Ro over Sindene, og ud paa Aftenen kom Lafayette med Nationalgarden, som han havde ført derud for at hindre, at der skete for store Ulykker. Folk blev der om Natten; mange tilbragte den under aaben Himmel; de tændte store Baal og dansede om dem, syngende Frihedssange. Næste Morgen kom en af Folkeskarerne imidlertid i Strid med nogle Vagtposter, der spærrede Adgangen til Slottet. Man sprængte en Dør og trængte ind paa Slottet, og et Øjeblik svævede den forhadte Dronning i Fare. Da kom Nationalgarden til og drev Hoben ud. Men udenfor samlede sig store Folkemasser under Raabet: „Kongen til Paris.“ Kong Ludvig traadte ud paa en Balkon, og derefter viste ogsaa Dronningen sig. Først modtoges hun med Forbitrelsesudraab, men da

Lafayette traadte frem ved Siden af hende og ærbødig kyssede hendes Haand, slog Stemningen om. „Leve Kongen, leve Dronningen, leve Folket," lød det nu fra alle Sider. Men Kongen maatte love at følge med til Paris, og endnu samme Dag satte et forunderligt Tog sig i Bevægelse fra Versailles. Midt i det kørte en mægtig Hofvogn med Kongen og hans Familje; mange Hoffolk og mange Medlemmer af Nationalforsamlingen fulgte, og rundt om flokkedes Folkeskarerne; Kvinderne slæbte deres Kanoner tilbage igen, et stort Vogntog med Mel medførtes, og endelig kom Nationalgarden, der marscherede nogenlunde i Orden. Ved Aftentid naaede Toget Paris. Byen var illumineret, og Gaderne var overfyldt af jublende Mennesker.

Kvindernes Tog til Versailles den 5. Oktober 1789. Efter et samtidigt Billede.

Slag i Slag havde Begivenhederne fulgt hinanden fra den 5. Maj til den 6. Oktober. Saa tit det gamle Samfunds Venner havde søgt at standse Revolutionen, havde nye Folkebevægelser sprængt al Modstand. Udviklingen foregik med stigende Fart. Men nu var det, som om der kom Ro over Sindene. Nu var Kongen jo i sine Pariseres Varetægt, og man frygtede ikke længere, at „Aristokraterne" skulde faa ham med til Anslag mod Folket. Ogsaa Nationalforsamlingen flyttede til Paris, hvor den nu gik i Gang med at skabe en ny Forfatning. I over to Aar fik Revolutionen et forholdsvis fredeligt Forløb.

Nationalforsamlingen i Paris.

Nationalforsamlingens Mænd havde gode Betingelser for at udarbejde den nye Forfatning. Mange af dem besad stor politisk Kundskab. De fleste havde læst Filosofernes Hovedværker. De var som Voltaire opfyldt af Iver for Trosfri-

Forsamlingens Medlemmer.

heden, de kendte Montesquieus politiske Teorier og Rousseaus sociale Lighedskrav. De vidste i Hovedtræk Besked om den engelske og de nye amerikanske Forfatninger, og de var voksede op med Beundring for det gamle græske og romerske Styre. Deres Ønske var ikke Revolution men *Reformer*. Den gamle Uret skulde bort, men det skulde ske i Ro. De var i Principet Tilhængere af den fuldstændige Ligḥed, som Menneskerettighederne forkyndte, men de ventede ikke, at de kunde gennemføre den, de haabede kun at naa et godt Stykke frem imod den. Partidelingen var ikke klar, men efterhaanden lærte man dog saa nogenlunde at dele sig efter Anskuelser. Medlemmerne tog Plads efter deres Meninger. Til *Højre* for Talerstolen sad Adelens Hovedstyrke og de høje Prælater. Mange af dem havde fundet, at Filosoferne havde Ret i Angrebene paa det gamle Samfund, men da det kom til Stykket, slap de dog nødig de Fordele, de selv havde haft. Til *Venstre* sad de ivrigste Fremskridtsvenner, desto længere til venstre jo radikalere de var. I *Centrum* havde de mere ubestemte Venner af Fremskridtet deres Plads. De senere Partibetegnelser stammer herfra. Mirabeau og Siéyès var de to Mænd, der mest havde Forsamlingens Øre. Men mange andre viste stor Veltalenhed og øvede megen Indflydelse. Mirabeau, der havde handlet saa dristigt, da det gjaldt at sikre Forsamlingens Magt, holdt under Forfatningsforhandlingerne igen. Han vilde

Reformer, ikke Revolution.

Robespierre.

Højre, Venstre, Centrum.

Mirabeaus Holdning.

Folkets Selvstyre og de gamle Privilegiers Fald, men han troede det nødvendigt at bevare en stærk Kongemagt, der kunde sikre Styrelsens Fasthed. Paa yderste venstre Fløj stod *Robespierre.*

Robespierre.

Denne var nu Sagfører. Han havde en Tid været Dommer, men han havde opgivet sin Stilling, fordi han ikke vilde være med til at fælde en Dødsdom. Han var en ivrig Tilhænger af Rousseaus Lighedskrav, og han talte altid „Folkets", de brede Lags Sag. Alle Kompromiser og Indrømmelser havde i ham en svoren Fjende. Han talte klart og logisk. Der var noget tørt over hans Taler, men de var omhyggelig udarbejdede efter gamle klassiske Mønstre og ofte vægtige af Indhold. I Begyndelsen mødtes han ofte med Latter, men lidt efter lidt voksede hans Indflydelse. Hans private Liv var sparsommeligt og uangribeligt, og han viste en næsten overdreven Korrekthed i ydre Optræden som i Dragt.

Det kneb lidt med at komme i Gang med Arbejdet; man var jo ikke vant til den Art Forhandlinger. Talernes Form var meget højtidelig. Talrige Tilhørere overværede Forhandlingerne og gav tit deres Bifald eller Mishag til Kende. Især var dette Tilfældet efter Flytningen til Paris. Og samtidig forlod mange af de mere konservative Medlemmer Forsamlingen. Mange Adelsmænd rejste allerede nu til Udlandet. Allerede fra første Færd nedsatte man Udvalg til Gennemgang af de forskellige Forslag, og i disse Udvalg udførtes et meget dygtigt Arbejde.

Den nye Forfatning. Kongen.

Den nye Forfatning fastslog, at Magten hvilede hos Folket. Den udøvende Magt skulde være hos Kongen. Han skulde hedde „de Franskes Konge", ikke som før „Konge af Frankrig og Navarra". Kongemagten skulde være arvelig. Kongen skulde udøve Magten gennem *Ministre,* som han selv valgte, og som skulde bære Ansvaret, medens Kongen blev ansvarsfri. Hans Underskrift skulde „kontrasigneres", medunderskrives af en Minister, for at faa Gyldighed. Ministrene kunde ikke være Medlemmer af Rigsdagen. Den lovgivende Magt var hos Rigsdagen. Denne skulde bestaa af *eet Kammer,* men man dristede sig ikke til at indføre den almindelige Valgret fuldt ud, saaledes som Menneskerettighedserklæringen egentlig krævede. Robespierre talte derfor men forgæves. Resultatet blev, at kun Mænd over 25 Aar, der betalte en vis Skat, blev Vælgere. Der blev saaledes godt 4 Millioner Vælgere; det var neppe ret meget over Halvdelen af det Antal, man vilde have faaet ved almindelig Valgret for Mænd. Valgene blev indirekte; Afstemningen skulde være hemmelig. Kongen fik *suspensivt*

Ministrene.

Rigsdagen.

Valgretten.

Veto, o: han kunde sige Nej til et af Kamret vedtaget Forslag to Gange, men hvis Forslaget derpaa vedtoges i en tredje Samling, blev det Lov ogsaa uden Kongens Underskrift. Mirabeau talte for *absolut Veto,* men dette forkastedes med $^2/_3$ af Stemmerne. Kongen fik ikke Ret til at opløse Forsamlingen.

Suspensivt Veto.

Ogsaa hele den almindelige Styrelse omformedes. Domsmagten overdroges til folkevalgte Dommere; selv Højesteret blev folkevalgt, og i kriminelle Sager indførtes Nævninger. De gamle Provinser havde hidtil hver haft sin Styrelse, og der gjaldt tit forskellige Lovregler i de forskellige Provinser, men gennem Intendanterne havde Ministeriet vaaget over alt, hvad der skete. Styrelsen havde paa en Gang været *uensartet* og *centraliseret.* Nu blev den *ensartet* og *decentraliseret.* Intendanterne forsvandt og i Stedet for Provinserne kom der *Departementer,* o. 80 ialt, af nogenlunde ens Størrelse. Folkevalgte Raad fik Magten baade i Departementer, Byer og Sogne. Saadanne Raad var allerede i Forvejen opstaaet ligesom af sig selv, men disse lovfæstedes og ordnedes nu. Ogsaa *Nationalgarden,* der allerede var oprettet næsten overalt, lovfæstedes, men forøvrig vedblev den gamle hvervede Hær at bestaa nogenlunde uændret.

Styrelsen ændres. Domstolene.

Departementer. Kommunalt Selvstyre.

Nationalgarden.

Særlig store Vanskeligheder voldte den nye *Kirkestyrelse,* man gennemførte. De gamle Bispedømmer ophævedes, fremtidig skulde hvert Departement have en Bisp; derimod bevaredes de gamle Sogne. Bisper og Præster skulde vælges af Befolkningen. Tienden afskaffedes, og Kirkegodserne erklæredes for „Nationalejendom". Staten skulde betale Gejstlighedens Lønninger og yde Munke og Nonner en vis Pension. Disse fik Lov til at forlade Klostrene, og mange gjorde det. Der blev fuld Religionsfrihed. Ogsaa Jøderne fik lige Ret med alle andre.

Kirkestyrelsen.

Folkevalgt Gejstlighed.

Nationalejendom.

Religionsfrihed.

Endelig afskaffedes Adel og Titler, og det gamle Lavsvæsen ophævedes. Man vilde gennemføre fri Konkurrence fuldt ud og forbød da ogsaa *Fagforeninger* af Arbejdere.

Adel og Titler.

Lav og Fagforeninger.

Den mest paatrængende Opgave, Forsamlingen havde at løse, var dog at skaffe Penge til de daglige Udgifter. Underskud var der jo i Forvejen, og under den almindelige Uro var der mange, der lod være at betale deres Skatter. Man greb da til at udstede *Seddelpenge, Assignater.* Disse skulde

Assignaterne.

siden indløses ved de Penge, der kom ind ved Salg af de fra Kirken inddragne Nationalgodser. Foreløbig gik dette godt, men da man efterhaanden udstedte altfor mange Assignater, begyndte Folk at blive betænkelige og vilde ikke tage dem til den fulde Værdi.

Først 1791 var man færdig med den nye Forfatning og de nye Love. Der herskede i hele denne Tid i Befolkningen en ejendommelig, tillidsfuld Glæde. De fleste havde en sikker Følelse af, at en ny og bedre Tid nu virkelig var begyndt. Det

Assignat fra 1792.

De første Assignater udstedtes, medens Frankrig endnu var Kongedømme, og bar Kongens Billede. Siden fulgte de republikanske Assignater. Der staar paa denne Seddel i Randen: Lov af 24. Oktober 1792. — 15 Sous. — Republikens første Aar. — Loven straffer Falskmøntnere med Døden. — Nationen belønner Angiveren. I Midten staar: Nationalgodserne. — Assignat paa 15 Sous, betalbar til Ihændehaveren.

Festen d. 14. Juli.

stærkeste Udtryk fik disse Stemninger ved en mægtig Fest i Paris paa Aarsdagen for Bastillens Fald.

Nationalgarden rundt om i Landet og de forskellige Hærkorpser havde sendt Tusinder af Repræsentanter til den store Fest. De samledes paa en stor Plads, *Marsmarken,* medens Hundredtusinder af Parisere flokkedes om dem. Lafayette svor paa Nationalgardens Vegne at være tro mod den nye Forfatning, Nationalforsamlingens Præsident aflagde den samme Ed, og endelig traadte Kong Ludvig frem og svor under endeløs Jubel Troskab mod Forfatningen. De samtidige Beretninger fortæller, at Skyerne spredtes, og en Solstraale

kastede Glans over hans Hoved i det Øjeblik, han svor. Derpaa løftede Dronningen sin lille Søn i Vejret under nye Jubelraab. En hel Uge igennem fulgte Fest paa Fest. Paa Bastillepladsen plantedes et „Frihedstræ" for hvert Departement.

„Frihedstræerne".

Men Enigheden var ikke saa stor, som det kunde synes. Stedse flere Adelsmænd udvandrede, især efter at Adel og Titler var afskaffede, og disse *„Emigranter"* samledes som en hel lille Hær ved Grænsen, især i Coblenz. De lagde her utrættelig Planer om at genrejse det gamle Styre. Men mere betød det, at ogsaa Gejstligheden nu blev misfornøjet. Paven fordømte den nye Kirkeordning; han vilde ikke vide af folkevalgte Præster. Nationalforsamlingen krævede, at Præsterne skulde aflægge Ed paa denne Kirkeordning, men mange Præster nægtede efter Pavens Tilskyndelse dette. Og skønt Kongen lod sig tvinge til at underskrive Kirkelovene, holdt han dog som ivrig Katolik sin Haand over disse „ubeedigede" Præster. Baade han og Dronningen tænkte mere og mere paa at søge Udveje til at standse Revolutionen. Mirabeau prøvede at mægle mellem Konge og Folk og forsøgte at faa dannet et virkelig parlamentarisk Ministerium, udgaaet af Nationalforsamlingen. Men hans Forsøg glippede.

Emigranterne.

Gejstlighedens Misfornøjelse.

Ubeedigede Præster.

Mirabeaus Mæglingsforsøg.

Mirabeau foreslog i Nationalforsamlingen, at Ministrene skulde kunne tages blandt Forsamlingens Medlemmer. Men mange troede, at han blot foreslog dette, for selv at blive Minister, og der blev derfor stillet Forslag om udtrykkelig at forbyde Forsamlingens Medlemmer at indtræde i Ministeriet. Mirabeau svarede med en haanlig, bitter Tale. „Jeg kan ikke tro," sagde han, „at Forslagsstilleren vil fastslaa, at der ikke i denne Kreds af Nationens Udvalgte findes Kræfter til et godt Ministerium, eller at den Tillid, Folket skænker en Borger, skal være en Grund til at udelukke ham fra Kongens Tillid. Jeg kan ikke tro, at man vil tilføje Ministeriet den Fornærmelse at mene, at enhver, der tilhører det, allerede derved gør sig værdig til denne Forsamlings Mistænksomhed." Han kan ikke tænke sig nogen anden Grund til dette Forslag end den, at man vil hindre ham selv i at blive Minister, men dette kan naas ved et Ændringsforslag. „Saa stiller jeg da," slutter han, „det Ændringsforslag, at indskrænke den foreslaaede Udelukkelse til at gælde Hr. Mirabeau, Deputeret for Aix. Jeg vilde føle mig lykkelig, om jeg for denne Pris kunde bevare det Haab at komme til at se Medlemmer af denne Forsamling, der alle fortjener min Tillid og min Agtelse, paa en Gang i Kongens og i Folkets Raad." Men Forslaget vedtoges alligevel, og Mistilliden til Mirabeau voksede stadig. „Mere Dyd, Hr. Mirabeau, mere Dyd og mindre Talent, ellers venter Lanternen Dem," hed det

Mirabeau modtager Kongens Penge.

en Dag i et parisisk Blad. Og værre blev det, da Mirabeau, som stadig manglede Penge, bekvemmede sig til at modtage betydelige Pengebeløb fra Kongen. En Dag, da han traadte ind i Forsamlingen, fik han stukket i Haanden et Flyveskrift, der bar Titlen „Grev Mirabeaus Forræderi afsløret," og da han tog Ordet, lød op mod ham Raabet: „Naa, Mirabeau! I Gaar paa Kapitol, i Dag paa den tarpejiske Klippe." Han svarede: „Ogsaa mig vilde man for faa Dage siden bære i Triumf. Nu raaber man i Gaderne med Mirabeaus store Forræderi! Jeg behøvede ikke denne Lære for at vide, at der kun er kort fra Kapitol til den tarpejiske Klippe. Men den Mand, der kun kæmper for Fornuften og sit Fædreland giver ikke saa let fortabt, Den, som ved med sig selv, at han har gjort sit Land Gavn og endnu er det nyttig, den, som ikke jager efter tomt Flitterstads, den, som forsmaar Øjeblikkets Triumfer for at vinde det sande Ry, den, som siger Sandheden og arbejder for Almenvellet ubekymret om Folks skiftende Stemninger, han bærer i sig selv Lønnen for sin Gerning. Det eneste, som frister ham: en stor Mands Ry, det venter han af Tiden, den aldrig underkøbte Domstol, der lader alle vederfares deres Ret." Efterhaanden som Rygterne om Mirabeaus Forbindelse med Hoffet fandt Tiltro, formindskedes naturligvis hans Indflydelse i Forsamlingen, men trods alt bevarede han til sin Død et betydeligt Herredømme over Medlemmerne. Hans kloge overbevisende Tale bøjede dem endnu ofte ind under hans Vilje.

Mirabeau raadede Kongen til at stille sig i Spidsen for Revolutionen og derved sikre, at den fik et roligt Forløb. Men Kong Ludvig forstod ham ikke. Til sidst opgav da Mirabeau Haabet, han blev syg, og i Foraaret 1791 døde han. Budskabet herom kaldte hele den gamle Beundring for ham til Live igen. Nationalforsamlingen vedtog, at en af Paris' skønneste Kirker skulde omdannes til et Gravsted, *Panthéon,* for Frankrigs bedste Mænd, og Mirabeau blev den første, der begravedes her. Hans Lig fulgtes til Graven af et Sørgetog, der strakte sig over en halv Mil.

Mirabeau dør Foraaret 1791.

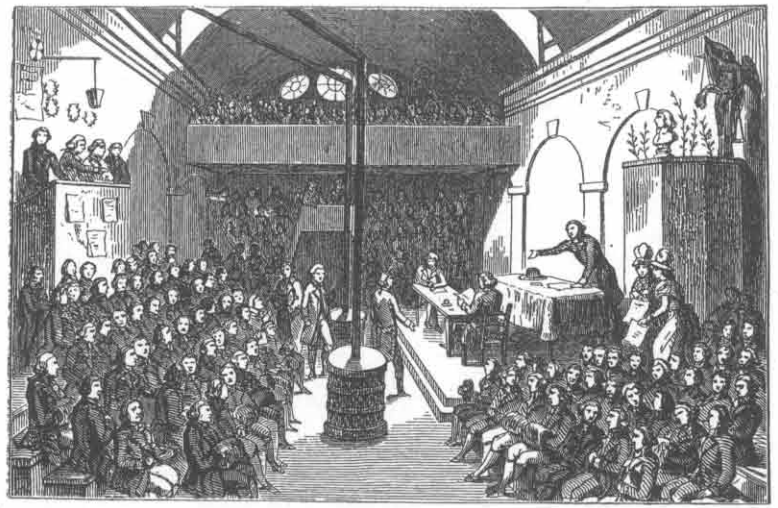
Panthéon.

Ogsaa Necker søgte at mægle. Men hans Folkegunst svandt hurtig, og snart traadte han ud af Ministeriet.

Imidlertid holdtes Befolkningen stadig i Aande ved en energisk Agitation. Et af Midlerne dertil blev de mange *Klubber,* der opstod baade i Paris og ude i Provinserne. Den mægtigste af disse blev *Jakobinerklubben.* Dette var fra først af en Klub af Deputerede, men siden optog den andre; dog var det længe mest Folk af det højere Borgerskab og af Forfatterverdenen, som samledes her; først sent kom de brede Lag med.

Klubberne.

Stemningen i Klubben var fra først af ret moderat, men blev senere radikalere, og Robespierre fik efterhaanden stor Indflydelse. Mange af Provinsklubberne stod i Forbindelse med Jakobinerne. Til sidst var der et Par Hundrede Filialer, vistnok med et Par Hundredtusind Medlemmer ialt. Men ogsaa mange andre Klubber opstod. I Paris var der saaledes en mere moderat, der samlede sig om *Lafayette,* og en mere

Et Møde i Jakobinerklubben.

radikal, hvis mest yndede Taler var den djærve, meget veltalende Sagfører, *Danton.*

Danton.

Danton var et Stemningsmenneske. Han talte ud af Øjeblikkets Indtryk i voldsomme Ord med en Rigdom af malende Billeder, men springende, tit usammenhængende. Han ejede en Tordenrøst, og faa evnede som han at rive Folkemasserne med. Han var varmt og oprigtig begejstret for Fædrelandet og Friheden. Til Tider handlede han med uimodstaaelig Energi, til andre Tider kunde han synke hen i en vis lad Ligegyldighed. Han forstod at sætte Fart i en Bevægelse, men langt mindre at lede dens Gang og bevare dens Livskraft. Han kunde gribe til voldsomme, blodige Midler, naar dette syntes nødvendigt, men i Grunden var han en blød Natur, der hurtig rørtes til Mildhed mod Modstanderne.

I nogle af Klubberne var der kvindelige Medlemmer, og der opstod i disse Aar en ikke helt ringe Kvindebevægelse; der udkom saaledes adskillige Flyveskrifter af kvindelige For-

Kvindebevægelse.

fattere, som krævede Valgret og lige Ret med Mændene, og Condorcet tog ivrig til Orde derfor i Menneskerettighedernes Navn. „Enten," siger han, „har intet Medlem af Menneskeheden nogen Ret, eller alle har de samme Rettigheder. Den, som stemmer mod andres Rettigheder, hvad enten det er af Hensyn til deres Religion, Farve eller Køn, opgiver dermed sine egne Rettigheder."

Pressen. Endnu mere end Klubberne virkede *Pressen.* En Mængde Aviser opstod. Der var store paalidelige Blade som „le Moniteur universel", der siden blev det officielle Regeringsorgan. Men især vrimlede det med Smaablade, som bragte de mest fantastiske Efterretninger og førte det voldsomste Sprog. Konservative Blade rasede mod Nationalforsamlingen og Pøbelregimentet, revolutionære Blade mod Kongen og Adelen, Gejstligheden og det rige Borgerskab. Voldsomst skrev *Marat,* som i sit Blad „*Folkevennen*" i de hæftigste Ord talte det fattige Proletariats Sag.

Marat.

Marat var en Læge uden Praksis. Han var en lidenskabelig Natur, opfyldt af Harme mod det Samfund, hvor det var gaaet ham selv ilde, og mistænksom mod alle for hvem, det var gaaet bedre, men samtidig varmt medfølende overfor alle Samfundets Stedbørn.

En Dag udbryder han i sit Blad: „Hvor er Fædrelandet for dem, som ingen Ejendom har, som ikke har Udsigt til noget Embede, og som ikke nyder nogen Fordel af Samfundet? Overalt er de dømte til at føre et Trælleliv. Er de ikke under en Herskers Aag, træller de for deres Medborgere. Hvor mange Revolutioner der end foregaar, er deres Skæbne evig den samme: Trældom, Fattigdom, Underkuelse. Hvad skylder de denne Stat, som ikke har gjort andet end at lovfæste deres Elendighed og smede deres Lænker endnu stærkere? De skylder den intet andet end Had og Forbrydelser."

For Kongen og Dronningen blev Stillingen efterhaanden utaalelig. De havde længe tænkt paa at søge bort fra Paris, og kort efter Mirabeaus Død gjorde de Alvor af Planen. De forhandlede med Marie Antoinettes Broder, Kejser Leopold, og med den General, der førte Hæren ved Østgrænsen. Kongen skulde søge Tilflugt hos ham og derpaa om fornødent gaa over Grænsen til den østrigske Hær. I Juni 1791 skete Forsøget. Det lykkedes Kongen og Dronningen at komme ud af Paris, men de optraadte meget uforsigtigt under Rejsen, og det endte med, at Kongen blev kendt og fanget, før han

Kongen prøver at flygte Juni 1791.

naaede Hæren. Baade han og Dronningen førtes tilbage til Paris, medens hans Broder, Hertugen af Provence, slap bort.

Efterretningen om Kongens Flugt modtoges med en Blanding af Forbitrelse og Forfærdelse. Man frygtede, at alt skulde opløse sig i Forvirring, og at Østrigerne skulde angribe. Da han var ført tilbage til Paris, var der stor Uenighed om, hvad der nu skulde ske. Danton og Condorcet foreslog at proklamere *Republiken.* Men de fleste var mod dette, ogsaa Robespierre. Nationalforsamlingen vedtog kun at *suspendere* Kongen, til Forfatningen var helt færdig, og da han i September 1791 havde underskrevet den nye Forfatning, fik han sin Kongeværdighed tilbage. Nationalforsamlingen besluttede derpaa at skilles og at overlade Magten til den nye lovgivende Forsamling. Man vedtog endda efter Robespierres Forslag, at intet af Nationalforsamlingens Medlemmer maatte vælges til denne. Derved udelukkedes alle de Mænd, som halvtredje Aars Rigsdagsgerning havde skænket i hvert Fald nogen politisk Erfaring.

Krav om Republiken.

Kongen suspenderes. Kongen underskriver Forfatningen Septbr. 1791.

Robespierre forsvarede sit Forslag i en stor Tale, der gjorde et stærkt Indtryk. Forsamlingen skulde fastsætte Valgreglerne, sagde han. Kun naar Medlemmerne ikke selv kunde vælges til den nye Forsamling, var de løsgjort fra al personlig Interesse i, hvorledes disse Regler blev. „I det politiske Liv er intet retfærdigt, som ikke er hæderligt, og intet er nyttigt, som ikke er retfærdigt. Hvilken Respekt vil der ikke skabes for den Grundlov, De vedtager, naar De selv giver Afkald paa den højeste Ære, frie Borgere kan stræbe efter. Der er Mænd nok i Frankrig, der er Lovgiverstillingen voksen; Kendskabet til Lovene er ikke indskrænket til denne Forsamlings Medlemmer. Jeg tror for det første, at de Mænd udenfor denne Forsamling, som har læst og fulgt Forhandlingerne, sluttet sig til og forsvaret dens Beslutninger, de Mænd som deres Medborgere har overdraget at føre disse ud i Livet, dog ogsaa kender Lovene og Forfatningen (Bifald). Og jeg tror, at det ikke er vanskeligere at lære Lovene at kende, end det har været at udarbejde dem (Nyt Bifald). Og jeg mener desuden, at denne Forfatnings Grundsætninger er i alle Menneskers Hjerter og i de fleste Franskmænds Sjæl. Forfatningen er ikke sprunget ud af den ene eller den anden Talers Hoved, den er skabt af den offentlige Mening, som fandtes, før vi begyndte vort Arbejde, og som har baaret os frem. Dens Varighed og Fuldkommengørelse beror paa Nationens Vilje og ikke paa den Indflydelse, der øves af nogle enkelte Mænd, der i dette Øjeblik er Nationens Repræsentanter." Han advarer mod at lade enkelte Førere faa altfor meget at sige. „Jeg holder ikke af denne nye Kunst, som man kalder de store Forsamlingers Taktik. Den minder mig for meget om Intrigernes Kunst. Og

kun Sandhed og Fornuft bør herske i de lovgivende Forsamlinger (Bifald)." Han frygter, at det skal gaa saaledes, at Lovene kun bliver Udtryk for nogle Ærgerrigheders Luner eller Interesser. „Da vil Rigsdagsmændene, forbundne med Konge og Hof mod Folket, blive Enevoldsherskere og snart Tyranner (Bifald)." Man indvender, at det vilde være en ganske usædvanlig Bestemmelse. „Men denne Forsamling er som ingen anden værdig til at give det store Eksempel. Lad os som sejrrige, men trætte, udmattede Kæmper lade Vejen aaben for vore friske, stærke Afløsere. De vil af al deres Magt bestræbe sig for at følge i vort Spor under den hele Nations vagtsomme Øje. Vort Blik alene vilde være nok til at hindre dem i at forraade deres Ære og Fædrelandet. Vi vil kunne tjene vort Land bedre udenfor den lovgivende Forsamling end i dens Midte. Spredte i alle Egne af Riget vil vi oplyse den Del af vore Medborgere, som trænger dertil. Overalt vil vi udbrede Interessen for det politiske Liv, Kærligheden til Fred og Orden, til Lovene og til Friheden. (Langvarigt Bifald). Giv De Deres Medborgere dette store Eksempel paa Kærlighed til Ligheden og Hengivenhed for Fædrelandets Sag." Talen sluttede, efter „le Moniteurs" Referat, under langvarigt Bifald.

Den lovgivende Forsamling Septbr. 1791—Septbr. 1792.

Den lovgivende Forsamling September 1791 til September 1792. Valgmandsvalgene til den lovgivende Forsamling fandt Sted under den fredelige Stemning, som herskede før Kongens Flugtforsøg, men først efter dette kom Valgmændene sammen og valgte Medlemmerne til den nye Forsamling. Denne talte c. 750 Medlemmer. Stemningen var ret moderat. Næsten alle var Modstandere af det gamle Styre og ivrige for at bevare det vundne, men de allerfleste var Monarkister. De vilde reformere, men i Forstaaelse med Kongen. Der dannedes efterhaanden tre Partier, som var omtrent lige stærke: et Højre, der vilde styrke Kongens Magt, et Venstre, der vilde indskrænke den, og endelig et vaklende Centrum. Og Venstre begyndte saa smaat at dele sig i to Retninger: *Girondiner* og *Jakobiner*. Girondinerne har faaet deres Navn ret tilfældig efter Landskabet Gironde, hvor nogle af deres dygtigste Talere hørte hjemme. De hentede deres Ideal fra de gamle græsk-romerske Republiker, men tænkte dog foreløbig ikke paa at gøre Frankrig til Republik. Deres mest beundrede Taler var *Brissot*, og til dem regnedes ogsaa *Condorcet*. Førerne samledes i Mme *Rolands* Salon, og denne kundskabsrige og energiske Dame øvede stor Indflydelse paa dem. Jakobinerne havde faaet deres Navn efter Jakobinerklubben. De saa deres Fører i Robespierre, men

Moderat Stemning.

Partierne.

Girondiner og Jakobiner.

Brissot, Condorcet, Mme. Roland.

denne var jo ikke Medlem af Forsamlingen. Forskellen mellem dem og Girondinerne var endnu næsten kun af personlig Karakter; deres Meninger var saa godt som ens.

Kongen og Forsamlingen.

Det varede ikke længe, før det kom til Strid mellem Kongen og Forsamlingens Flertal. Forsamlingen vedtog nogle Love mod de ubeedigede Præster, men Kongen nægtede at underskrive disse. Og desuden begyndte nu Østrig og Prøjsen at blande sig i de franske Forhold. Egentlig var Fyrsterne ikke meget tilbøjelige til at give sig af med disse. I Østrig havde Leopold fuldt op at gøre med at bringe Ro efter Bevægelsen mod Josef II. Prøjsen var optaget af Forholdene i Polen, der just nu søgte at unddrage sig den russiske Indflydelse, Rusland dels deraf, dels af Striden med Tyrkiet. Og de andre Magter saa med Tilfredshed, at Frankrig svækkedes ved den indre Strid. Men efterhaanden opstod der en stedse større Bekymring for Revolutionen, og Leopold følte sig forpligtet til at tage sig af sin Søster Marie Antoinette. Sammen med Prøjsens Konge begyndte han at formane Franskmændene, og endnu fjendtligere optraadte efter hans Død 1792 hans Søn Frans II.

Udlandet.

Krigsstemning.

Dette fremkaldte en stærk paa en Gang revolutionær og patriotisk Stemning i Frankrig, og Girondinerne begyndte nu en ivrig Agitation for, at Frankrig skulde gøre op med de gamle Enevældestater i en stor Krig. Robespierre advarede derimod men forgæves. Ogsaa Kongen og hans Tilhængere ønskede Krig. Bragte den Sejr, da kunde man maaske drage Fordel deraf, og sejrede Østrigerne og Prøjserne, hvad man haabede og ventede, da vilde de jo gengive Kongen hans Magt.

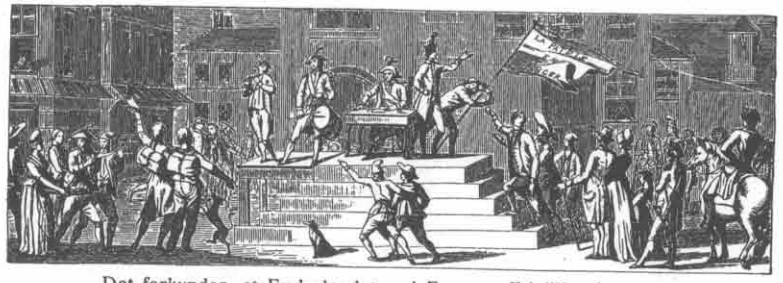
Girondinsk Ministerium Foraaret 1792. Krig 1792.

I Foraaret 1792 tog Kongen da et girondinsk Ministerium, hvoraf *Roland* blev Medlem. Kort efter udstedtes Krigserklæringen mod Østrig, og dette medførte tillige Krig med Prøjsen, de fleste Stater i det tyske Rige og Sardinien. Den franske Hær bestod dels af de hvervede Tropper, dels af frivillige, udgaaede fra Nationalgarden. Mange adelige Officerer var emigrerede, men de erstattedes med dygtige Underofficerer. Krigen begyndte med nogle smaa Nederlag, og Kongen afskedigede da Girondinerne og omgav sig atter med sine Venner, ligesom han i Hemmelighed underhandlede med Østrigere og Prøjsere. Men den lovgivende Forsamling erklærede „Fædrelandet i

Ministeriet afskediges. Kongen underhandler med Fjenden.

Fare", og Frivillige meldte sig i Mængde til Kampen. Den tyske Hær gik over Grænsen under Anførsel af Hertugen af *Brunswig,* en prøjsisk General, der gjaldt for Arvtageren af al Frederik II's Krigskunst. I en stor Proklamation udstødte han de hæftigste Trusler mod Franskmændene. „Hvis der tilføjes deres Majestæter Kongen, Dronningen og den kongelige Familje den mindste Overlast eller Krænkelse," hed det, „hvis man ikke straks sørger for deres Sikkerhed og Frihed, da vil vi tage en eksemplarisk Hævn, der skal mindes til Dagenes Ende. Paris vil blive overgivet til Soldaternes Plyndring og

Hertuge af Brunswigs Proklamation.

Det forkyndes, at Fædrelandet er i Fare, og Frivillige hverves. Paa Fanen staar: La Patrie en Danger (Fædrelandet i Fare).

ødelagt i Bund og Grund." Dette vakte den største Forbitrelse hos Pariserne, og de følte sig nu overbeviste om, at Kongen lagde Raad op mod sit Land sammen med Fjenderne. Ude fra Provinserne strømmede ivrige „Patrioter" til Paris i stort Tal. Med særlig Begejstring modtoges en hel lille Bataillon fra Marseille. Hvor de kom frem paa deres Vej gennem Frankrig, havde de vakt Folkemassernes Jubel ved at afsynge den nye Sang, der blev Revolutionens Slagsang. Den var digtet af en ung Officer, men fik nu hurtig i Folkemunde Navnet *Marseillaisen.*

Marseillaisen.

I Paris voksede Ophidselsen stadig, og snart kom den til Udbrud. Natten mellem den 9. og 10. August mødtes de kommunale Raad for Byens forskellige Distrikter og valgte en Revolutionskomité, som derpaa i Løbet af Natten ordnede alt til Opstand. Natten igennem klang Stormklokkerne, og da Dagen brød frem, samledes Folkeskarerne og drog mod Tuilerierne. Denne Gang var det Fattigfolk, selve Proletariatet, der gik i Spidsen, og den røde Fane, som siden blev Udtryk for den

Opstanden d. 10. August.

yderste Radikalisme, anvendtes her for første Gang i Stedet for Trikoloren. Tuilerierne var som en lille Fæstning værnet af et Par Tusind Soldater, hvoriblandt Schweizergarden, men da Kongen saa Folkemasserne drage frem mod Slottet, besluttede han at søge Tilflugt hos den lovgivende Forsamling. Alligevel kom det til Kamp mellem Schweizerne og Befolkningen. Beretningerne om Kampen er meget forvirrede og stærkt modsigende. Der synes at være faldet mange paa begge Sider. Til sidst befalede Kongen Schweizerne at standse Skydningen, men Mængden trængte alligevel ind i Slottet og dræbte en stor Del af Schweizerne. I den lovgivende Forsamling havde kun de mest radikale vovet at give Møde. De vedtog at suspendere Kongen og holde ham i Forvaring, samt at indkalde et nyt grundlovgivende *Nationalkonvent,* valgt ved *almindelig Valgret.* Der udnævntes et nyt Ministerium med *Danton* i Spidsen, medens Lafayette flygtede til Udlandet, hvor han blev fanget af Østrigerne. I Paris gav den revolutionære Ophidselse sig de voldsomste Udtryk. Alle Kongestatuer omstyrtedes; kun overfor Henrik IV's Statue tøvede man, men til sidst faldt ogsaa den. Og Folk fængsledes i Mængde, mistænkte for at holde med Kongen og Fjenderne.

Kongen suspenderes, den almindelige Valgret proklameres. Ministeriet Danton.

Danton søgte at vende Harmen mod Prøjserne. I en stor Tale til den lovgivende Forsamling udbrød han i Følge et af de store Blades sammentrængte Referat: „Det er nok, mine Herrer, for et frihedskærligt Folks Ministre, at meddele dets Repræsentanter, at Fædrelandet er i Fare (Bifald). Da kommer alt i Bevægelse, alle rejser sig, alle brænder af Længsel efter at kæmpe. En Del af Folket vil strømme til Grænsen, andre vil anlægge Forskanseninger, andre med deres Spyd forsvare vore Byer. Paris vil slutte sig til disse Anstrengelser. Kommunens Repræsentanter vil højtidelig opfordre Borgerne til at tage Vaaben og drage ud for at værne Fædrelandet. Nationalforsamlingen maa nu blive et Krigsraad. Vi forlanger, at De forener Dem med os om at lede Folkets beundringsværdige Bestræbelser ved at udnævne Kommissærer, som kan hjælpe os i de betydningsfulde Foranstaltninger, vi vil træffe. Vi kræver, at enhver, der nægter at gøre Krigstjeneste eller at yde Staten sine Vaaben, skal straffes med Døden (Bifald). Naar Stormklokken nu snart ringer, da er det ikke som et Rædslens Allarmraab, det er Signalet til Angreb paa vore Fjender (Bifald). For at besejre disse, mine Herrer, kræves Dristighed, Dristighed og atter Dristighed. Da er Frankrig frelst. (Bifald)."

Men Marat vendte Vreden mod „Aristokraterne", han krævede i rasende Artikler, at alle Forrædernes Hoveder skulde

falde, og Efterretninger om Fjendernes Fremmarsch mod Byen, bragte Raseriet til Udbrud. I de første Dage af September brød ophidsede Skarer ind i Fængslerne og myrdede i Flæng blandt de mistænkte Fanger. Man regner, at der dræbtes omtr. 2000 af disse. Danton og den lovgivende Forsamling lod det ske uden alvorligt Forsøg paa at hindre det. Disse Myrderier bragte et stærkt Omslag i den Stemning, hvormed man i de andre Lande betragtede Revolutionen. Hidtil havde de fleste, der delte Oplysningstidens Ideer, fulgt den med Begejstring; nu forvandledes denne Følelse hos mange til Skræk og Afsky.

Septembermyrderierne.

Men just nu vendte Krigslykken sig. Prøjserne var efterhaanden rykkede langt ind i Frankrig, og de tørnede nu ved *Valmy* sammen med den franske Hærs Hovedstyrke. Prøjserne veg efter en lidet blodig Kanonkamp forfærdede ved at se, at de franske Tropper ikke var den uordnede Hob, de havde tænkt sig. *Goethe,* der havde fulgt sin Hertug paa Felttoget, sagde om Aftenen til de nedtrykte Officerer: „Paa dette Sted er i Dag begyndt et nyt Afsnit af Verdenshistorien. De vil kunne sige, at De har været til Stede derved." Samme Dag den 20. September skiltes den lovgivende Forsamling.

Valmyslaget.

Nationalkonventet 21. September 1792 til Oktober 1795. Den nye Forsamling, der de følgende tre Aar styrede Frankrig, talte ligesom sin Forgænger c. 750 Medlemmer. Mange af disse havde haft Sæde i en af de to foregaaende Forsamlinger. Baade Siéyès, Condorcet, Brissot, Danton, Robespierre og Marat var Medlemmer. To Retninger stod overfor hinanden, Girondinerne og Jakobinerne. Girondinerne vilde genoprette Ordenen, gøre Ende paa Parisernes Magt og gengive Provinserne deres Indflydelse. Jakobinerne vilde skabe en stærk Centralmagt, støttet til de parisiske Folkemasser; de mente, at dette var nødvendigt, for at man kunde føre Kampen mod Udlandet med tilstrækkelig Energi. De kaldtes nu ofte *Bjerget* efter deres Pladser i Mødesalen. De havde bag sig *Paris' Kommuneraad,* der øvede en stor Indflydelse. Mellem de to Partier stod *Sumpen,* de mange ubestemte; disse havde nærmest Sympati for Girondinerne og fulgte dem i Begyndelsen, men siden bøjede de sig oftest for Jakobinerne af Angst for Folkeskarerne.

Nationalkonventet 21. Septbr. 1792 til Oktbr. 1795.

Girondinerne.

Bjerget.

Kommuneraadet.

Sumpen.

Konventet proklamerede straks, at Frankrig fra nu af var en *Republik.* Tiden skulde fremtidig regnes fra Republikens første Dag, den 22. September. Men kort efter kom Girondinerne og Jakobinerne i Strid om, hvorledes man skulde behandle *Kongen.* Man havde i Tuilerierne fundet Dokumenter, der beviste hans Forbindelse med Fjenderne, og man enedes let om at stille ham for Konventets Domstol som Borger *Capet,* men Girondinerne vilde, at Dommen bagefter skulde underkastes en Folkeafstemning, medens Jakobinerne modsatte sig dette. De sidste sejrede, Kongen dømtes til Døden, og henrettedes den 21. Januar 1793.

Republiken proklameres.

Kongens Skæbne.

Kongen henrettes 21. Januar 1793.

Kongens Sag førtes af dygtige Jurister. De paaberaabte sig, at han efter Grundloven var ansvarsfri og ukrænkelig, men Konventet tog intet Hensyn hertil. To Gange førtes Kongen selv til Konventet for at forhøres. Sidste Gang sluttede han med en bevæget Henvendelse til Forsamlingen. „Idet jeg maaske for sidste Gang taler til Dem," sagde han, „vil jeg kun sige, at min Samvittighed ikke bebrejder mig noget, og at mine Forsvarere har sagt Sandheden. Jeg har aldrig skyet en offenlig Prøvelse af mine Handlinger, men det sønderriver mit Hjerte at se i Anklageakten, at jeg har villet udgyde mit Folks Blod, og især at jeg har faaet Skyld for Ulykkerne den 10. August. Det synes mig, at de mange Vidnesbyrd om den Kærlighed, jeg altid har næret til Folket, og hele min Optræden skulde have været nok til at godtgøre, at jeg ikke har skyet at udsætte mig selv for Fare for at skaane Folket." Efter nogle Dages bevæget Forhandling fulgte Afstemningen. Gallerierne var fyldt med ophidsede Tilhørere, og udenfor stod Folk i tætte Skarer. Næsten enstemmig erklæredes Kongen for skyldig. Folkeafstemningen forkastedes med 424 Stemmer mod 283. Saa fulgte Afstemningen om Straffen. Hvert Medlem rejste sig og sagde sin Mening, og Afstemningen varede et helt Døgn. Nogle holdt længere Taler, andre stemte blot. Siéyès nøjedes med det ene Ord „Døden". Ogsaa Kongens Slægtning, Hertugen af Orléans, der havde sluttet sig til Jakobinerne og taget Navnet Filip Égalité, stemte for Døden. 361, en over Halvdelen, stemte for Døden uden Betingelser, 26 for Døden men med den Tilføjelse, at der bagefter skulde være en Afstemning om Opsættelse, 334 stemte for andre Straffe. Bagefter satte Brissot igennem, at der alligevel foretoges en Afstemning om Opsættelse, men denne forkastedes med 380 Stemmer mod 310. Henrettelsen fandt Sted i Nærværelse af mægtige Folkeskarer. I sidste Øjeblik søgte Kongen at tale. „Franskmænd, jeg dør uskyldig. Jeg tilgiver mine Fjender. Jeg beder Gud, at han ikke lader mit Blod komme over Frankrig," raabte han. Men Trommernes Larm overdøvede hans Røst.

Franske Erobringer.

Medens disse Forhandlinger stod paa, gik de franske Hære fra Sejr til Sejr; de trængte langt frem i Belgien og erobrede Rhinlandene, Savojen og Nizza.

Revolutionshære.

Der var megen Uorden i de franske Revolutionshære, men de gamle hvervede Tropper var veløvede, og mange af deres Underofficerer viste sig som fortrinlige Officerer. Og der var over hele Hæren en sjælden Friskhed og en frejdig Energi. Man angreb med en Pludselighed og en Dristighed, der syntes de fjendtlige Generaler stridende mod alle fornuftige Regler. Og desuden modtoges de franske Hære foreløbig med Begejstring, hvor de kom frem. Overalt forkyndte de Friheden, og lod Folket vælge Folkeforsamlinger og Kommuneraad. I Konventet drømte man allerede om at befri alle de „undertrykte Folk". En Dag, da nogle engelske og irske Frihedsvenner havde faaet Adgang til Konventet for at udtale deres Forhaabninger, svarede Præsidenten: „Tærningerne er kastede. Alle Regeringer er vore Fjender, alle Folk er vore Venner. Vi vil vinde Friheden for dem eller gaa til Grunde."

Konventets Forhaabninger.

Men det varede ikke længe, før Stemningen vendte sig i de erobrede Lande. De franske Tropper maatte jo foretage betydelige Udskrivninger for at skaffe det fornødne til Hærenes Underhold. Hos Stormagterne vakte Erobringen megen Bekymring; især ængstedes man i England ved Erobringen af Belgien. Og dernæst fremkaldte Kongens Henrettelse de fleste Steder i Udlandet en stærk Harme mod Franskmændene. I London forlod Publikum Teatrene den Aften, Budskabet naaede dertil, Hoffet tog Sorg for den dræbte Konge, og Dagen efter udvistes den franske Gesandt. Det samme skete i Holland og Spanien. Konventet erklærede til Svar de tre Lande Krig. Frankrig stod nu overfor *den første Koalition* (1793—97). Den omfattede: Østrig, Prøjsen, England, Holland og Spanien, og dertil kom siden det tyske Rige, Portugal og de fleste italienske Stater.

Den første Koalition 1793—97.

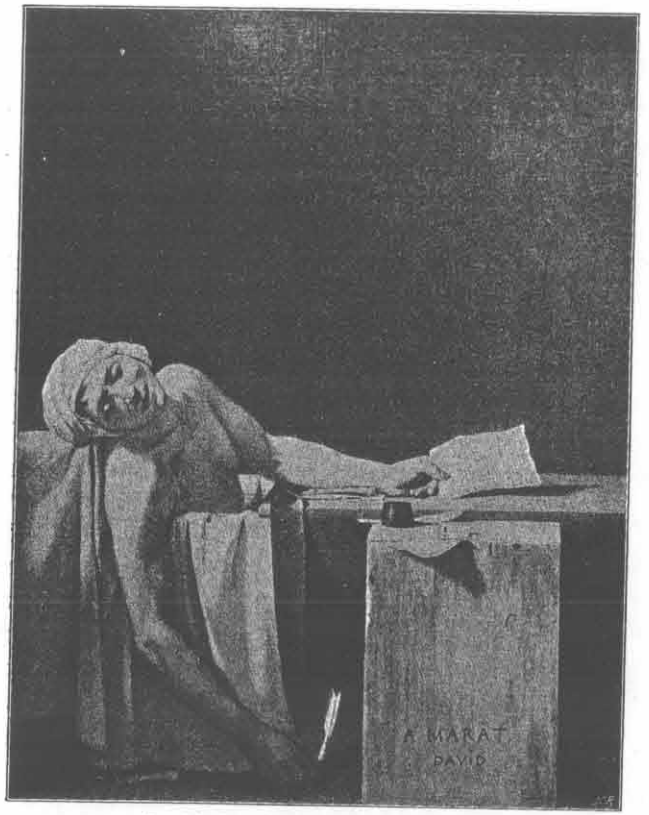
Belgien tabes. Fjenderne gaar over Grænsen Foraaret 1793.

Og nu vendte Krigslykken sig til Frankrigs Skade. De franske Hære var fra Belgien gaaet ind i Holland, men her samledes en overlegen fjendtlig Hær mod dem, og de blev slaaet. Ja, snart trængte Østrigerne herfra ind i Frankrig, og samtidig gik Prøjserne sejrrig frem ved Rhinen.

Konventet udfoldede overfor Ulykkerne en feberagtig Energi.

Velfærdsudvalget.

Magten samledes hos et *Velfærdsudvalg* med Danton som Leder, og Konventskommissærer sendtes ud i Provinsen med en Myndighed større end fordum Intendanternes. De udskrev Tropper og vaagede over, at Konventets Ordrer øjeblikkelig udførtes. Men samtidig begyndte man i Angst for, at Fjenderne

Davids Billede af den døende Marat.
Charlotte Corday trængte ind til Marat, medens han var i Bad og dræbte ham i Badekarret.

Revolutionsdomstolen.

skulde finde Hjælpere i Frankrig, en blodig Forfølgelse af „Aristokraterne". En *Revolutionsdomstol* oprettedes i Paris, og i bestandig stigende Tal slæbtes de mistænkte for denne. Og desuden blev Striden mellem Girondiner og Jakobiner stedse hæftigere. Robespierre, der syntes, at hans Indflydelse var for ringe, hidsede Pariserne op mod Girondinerne, og den 1. Juni

Girondiernes Førere fængsles Juni 1793.

1793 tvang Folkemasserne Konventet til at vedtage, at Girondinernes Førere skulde fængsles. End større blev Ophidselsen, da en ung frihedsbegejstret Kvinde, *Charlotte Corday,* harmfuld over Jakobinernes Adfærd, dræbte Marat med et Dolkestød. Hendes Henrettelse fremkaldte et Øjeblik megen Rørelse blandt Tilskuerne, men i Proletariatet var Forbitrelsen stor over deres Talsmands Død. Der opstod en hel Maratdyrkelse.

Strid mellem Danton og Robespierre.

Det kom nu ogsaa til Strid mellem Danton og Robespierre. Danton syntes, at man havde haft nok af Voldsomheder mod Landsmænd; al Kraft skulde sættes ind paa at bekæmpe Fjenderne. Robespierre derimod vilde først og fremmest gøre det af med „Forræderne" i Frankrig selv. Stedse mere delte han Menneskene i gode og onde; de første kunde handle saa grusomt, det skulde være, de andre fortjente at slaas ned uden Skaansel. Forfængelig og magtsyg saa han i enhver, der modsatte sig hans Vilje, en Fjende af Republiken og Friheden. Han, der i sin Tid havde nedlagt sit Embede for ikke at være med til at afsige en Dødsdom, og som i Nationalforsamlingen havde holdt en af sine mest bevægede Taler mod Dødsstraffen, æggede nu ustandselig til Henrettelser; kun derved kunde Fædrelandet frelses, sagde han. Foreløbig veg Danton tilbage for ham. Han, der nu i næsten et Aar havde været den ledende, traadte ud af Velfærdsudvalget og deltog en Tid kun meget lidt i det politiske Liv. Fra *Juli 1793* til *Juli 1794* var Robespierre Velfærdsudvalgets Leder. Dette er den egentlige *Rædselsperiode.* I Løbet af Efteraaret 1793 henrettedes et Par Hundrede, hvoriblandt Marie Antoinette, Mme Roland og Girondinernes Førere. Allerede i et Aarstid havde man til Henrettelserne anvendt en Halshugningsmaskine, *Guillotinen,* der fik sit Navn efter en Læge, som havde foreslaaet at anvende den. Det var dog ikke en ny Opfindelse; lignende Maskiner var allerede tidligere anvendt i flere andre Lande.

Danton Aug. 1792—Juli 1793. Robespierre Juli 1793—Juli 1794.

Dronningen og Girondinerførerne henrettes. Guillotinen.

Opstande i Provinserne.

Girondinernes Fald og det Rædselsregimente, som fulgte derefter, fremkaldte talrige *Oprør* ude i Provinserne. Nogle af disse var kun rettet mod Jakobinervælden, andre havde det Maal at genrejse Kongemagten. I Sydfrankrig var Opstanden hæftigst i Lyon og Toulon, men begge Steder sloges den ned. Længst varede det i Toulon, hvor engelske og spanske Tropper var gaaet i Land og forsvarede Byen sammen med Borgerne. Under Belejringen af denne By viste den unge Officer *Napoleon Bonaparte* for første Gang sine sjældne militære Evner. Endnu haardere var Kampene mod Vest i *Bretagne* og *Vendée.* Det var de Egne i Frankrig, hvor Bondestanden var længst tilbage og mest afhængig af Adel og Gejstlighed, og det lykkedes her Herremænd og Præster at rejse Bønderne til en rasende Kamp mod Konventet. Regeringens Tropper sejrede, men der vedblev længe at være talrige Smaakampe.

Lyon og Toulon.

Bretagne og Vendée.

Ved Slutningen af 1793 var Konventets Tropper da atter Sejrherrer overalt i Frankrig. De tog mange Steder en barbarisk Hævn over Oprørerne. Brutale, hysterisk-ophidsede Konventskommissærer lod Deltagerne i Oprørene henrette i Masse. I Lyon skød man dem med Kardætsker, og store Dele af Byen ødelagdes, i Vendée kastede man dem i Loire. Hvormange der ialt henrettedes vides ikke; de maa dog sikkert tælles i Tusinder, og endnu mange flere faldt i Kampene.

Blodig Hævn.

Midt under Kampene og Forfølgelserne arbejdede Konventet paa at skabe Landet en ny Forfatning og nye Love. Der vedtoges en overmaade frisindet og demokratisk Forfatning. Der skulde være almindelig Valgret, og naar et vist Antal Vælgere krævede det, skulde de nye Love underkastes Folkeafstemning. Denne Forfatning forelagdes Folket til Afstemning og vedtoges med over 2 Millioner Stemmer mod en halv Snes Tusind; knap en Tredjedel af Vælgerne stemte. Men Konventet opsatte Anvendelsen af Forfatningen til roligere Tider, og den kom aldrig til at træde i Kraft. Den religiøse Strid fortsattes hele denne Tid. Jakobinerklubberne foranstaltede rundt om i Landet Forfølgelser af Præsterne, og talrige Kirker lukkedes. I Paris fejredes en Fest for Fornuften, hvor en ung Pariserinde optraadte klædt som Fornuftens Gudinde. Mange Steder i Provinsen holdtes lignende Fester, og adskillige Kirker forvandledes til Templer for Fornuften. Men baade Danton og Robespierre vendte sig mod denne religionsfjendske Bevægelse. Det vedtoges, at der skulde være fuld Religionsfrihed for alle Religioner, og efterhaanden gennemførtes dette nogenlunde. Allerede den lovgivende Forsamling havde paa sin sidste Dag indført borgerligt Ægteskab og borgerlig Navngivelse og tilladt Skilsmisse. Ogsaa en ny Tidsregning

Ny Forfatning.

Religiøs Strid.

Fornuftdyrkelsen.

Religionsfriheden forkyndes. Borgerligt Ægteskab og Navngivelse. Skilsmisse.

Ny Tidsregning. gennemførtes nu. Tiden skulde regnes fra Republikens første Dag d. 22. September 1792. Der blev 12 Maaneder, hver paa 30 Dage, de tilbageværende 5—6 Dage viedes til Fester for Dyden, Geniet, Arbejdet o. s. v. Maanederne fik Navne efter Aarstiderne: thermidor, fructidor og lign. De deltes i *Dekader,* ɔ: Tidsrum paa ti Dage. Døgnet beholdt 24 Timer. Ellers anvendtes Decimalsystemet. Der kom Ensartethed i Mønt, Maal og Vægt. Meteren blev Længdeenheden. Og foruden disse Love, forberedtes en Mængde betydningsfulde Reformer i Konventets Udvalg, saaledes nye Love om Skole og Retspleje. Der udførtes her et meget dygtigt Arbejde af stor Betydning for Frankrigs fremtidige Lovgivning. —

Møn. Maal og Vægt.

Medens Oprørene stod paa i Frankrig, trængte Fjenderne kun langsomt frem, og saasnart Opstandene var dæmpede, gik de franske Hære atter erobrende frem overfor Udlandet. *Carnot* en fremragende, dygtig Ingeniørofficer, der var Medlem af Velfærdsudvalget, fik Ledelsen af Krigsvæsnet og blev, som man sagde, „Sejrens Organisator". Konventet opfordrede Folket til at rejse sig *i Masse.* „De unge Mænd," hed det, „skal kæmpe. De gifte Mænd skal smede Vaaben, transportere Bagagen og Artilleriet og skaffe Levnedsmidler. Kvinderne skal arbejde paa Soldaternes Tøj, lave Telte og hjælpe de Saarede i Hospitalerne. Børnene skal pille Charpi, og Oldingene skal, efter Oldtidens Skik, lade sig bære ud paa Torvene. De skal opflamme de unge Krigeres Kampmod, udbrede Hadet til Kongerne og Kærligheden til Republiken." I Virkeligheden betød dette dog kun, at der indførtes *almindelig Værnepligt.* Det lykkedes Carnot at rejse næsten 1 Million Mand, og med utrættelig Energi øvedes og disciplineredes denne vældige Hær. Carnot fandt fortrinlige Førere, og han indprentede dem alle den Grundsætning, som bragte dem Sejren: Gaa hurtig løs paa Fjenden og slaa til, før han venter det. Generalerne skiftede ofte. Gik det uheldigt for en af dem, afsattes han straks, ja henrettedes undertiden. Der var nu over den franske Krigsførelse baade Orden og Friskhed. Nye Opfindelser toges i Brug. Saaledes anvendtes *Luftballoner* til at udspejde Fjendens Bevægelser, og den *optiske Telegraf,* ɔ: Signalisering ved Signalmaster, brugtes til hurtig at bringe Efterretninger fra Sted til Sted. Allerede i 1793 drev de franske Hære under Anførsel af

Carnot.

Rejsning i Masse.

Almindelig Værnepligt.

Luftballoner og optisk Telegraf.

Jourdan, Pichegru og *Hoche* Fjenderne ud af Frankrig, og i Sommeren 1794 erobredes Belgien atter.

Jourdan, Pichegru, Hoche. Belgien erobres 1794.

I Paris vedblev der imidlertid at være Strid og Uro. Der fremtraadte Folkeførere endnu mere yderliggaaende end Robespierre, som søgte at styrte ham, men han sejrede og lod

Arrestordre mod Camille Desmoulins Hustru.
Billedet foroven bærer Tidens sædvanlige Indskrift: „Den udelelige franske Republik." Derunder staar: „Arrestordre". Saa følger Datoen: „Paris d. 15. germinal i den udelelige franske Republiks andet Aar". Selve Arrestordren lyder: „Velfærdskomiteen og Sikkerhedskomiteen har i Fællesskab besluttet, at Camille Desmoulins Hustru uforsøvet skal sættes i Fængsel i Sainte Pelagie. Hendes Papirer skal forsegles. — Medlemmerne af Velfærds- og Sikkerhedskomitéerne." Blandt Underskriverne er Carnot og Robespierre.

dem henrette. Til sidst tog Dantons Venner til Orde for en Standsning af Rædselsregimentet. En af Revolutionstidens mest yndede Talere og Journalister, Dantons Ven *Camille Desmoulins* talte nu i varme Ord Forsoningens Sag.

„Friheden," udbryder han, „Friheden, der er steget ned til os fra Himlen, den er ikke en Nymfe fra Operaen, en rød Hue og en snavset Skjorte. Friheden, den er Lykken, Fornuften, Ligheden og Retfærdigheden. Aabn Fængslerne for de 200,000, I holder arresterede som mistænkte. Tro ikke, at det vil være til Skade for Republiken. Det vil være den mest revolutionære Handling, I nogensinde har udført. I tror, at I kan befri Eder for alle Eders Fjender ved Hjælp af Guillotinen! Kan der tænkes nogen større Daarskab. Jeg er overbevist om, at Friheden bedst befæstes, og Evropa bedst overvindes, om I nedsætter en Mildhedskomité."

Danton henrettes April 794.

Men Følgen blev, at Robespierre vendte sig ogsaa mod Danton og hans Tilhængere. Og det lykkedes ham atter at faa baade Folkemasserne og Konventet med sig. Han var for Mængdens Bevidsthed kommet til at staa som den eneste helt uegennyttige og ubestikkelige, den eneste paa hvis Troskab mod Revolutionens Ideer man fuldt ud kunde stole. Han sejrede da, og i April 1794 henrettedes Danton og flere af hans Venner. De følgende tre Maaneder blev Rædselsperiodens værste Tid. Al Grund til Voldsomhederne syntes svundet. Opstandene var slaaet ned, og man sejrede over Fjenderne. Men Robespierre syntes grebet af et Hævnraseri, der røvede ham baade Følelse og Fornuft.

Rædselsperiodens værste Tid April-Juli 1794.

I de sidste 6 Uger, Robespierre raadede, henrettedes o. 1400, altsaa omtrent 30 daglig. I de foregaaende 13 Maaneder havde det hele Tal været omtrent 1200. Og Robespierre lod sig nu ogsaa dyrke som Profet for en ny Religion. Han lod Konventet vedtage, at det franske Folk troede paa „et højeste Væsen", og han foranstaltede en pragtfuld Fest for denne Gud. I Tuilerihaven rejstes et stort Amfiteater. I Midten stod Ateismens Billede, baaret af Tvedragt og Egenkærlighed. Robespierre holdt en blomstrende Tale og antændte derpaa Ateismens Billede. Ud af Røgskyerne hævede sig en Statue af Visdommen. Under Musik og Trommehvirvler og Hymner til det højeste Væsens Pris drog derpaa et mægtigt Folketog til Marsmarken, hvor nye Ceremonier fandt Sted.

Festen for det højeste Væsen.

Blandt Rædselsperiodens Ofre var Revolutionens menneskekærlige Filosof, *Condorcet.* Da de andre Girondiner fængsledes i Juni 1793, lod man ham uanfægtet, og endnu under Forhandlingerne om den nye Forfatning, byggede man paa et af ham forfattet Udkast. Men da han kritiserede de Ændringer heri, Jakobinerne foreslog, blev han sat under Anklage. Han skjulte sig og tilbragte de følgende Maaneder med filosofiske og politiske Arbejder. Til sidst prøvede han at flygte fra Paris men blev grebet og sat i Fængsel, og her døde han to Dage derefter. Rimeligvis tog han Gift, som han længe havde baaret hos sig. Det var i Foraaret 1794. Ogsaa den store Videnskabsmand *Lavoisier,* Grundlæggeren af den moderne Kemi, blev et Offer for Rædselsregimentet.

Stemning mod Henrettelserne.

Efterhaanden vendte imidlertid Stemningen i Paris sig stærkt mod Robespierre. Folk syntes, at disse ustandselige Henrettelser var urimelige nu, da der var Ro i Landet, og de franske Hære gik fra Sejr til Sejr. I Konventet frygtede mange, at Robespierres ubegrænsede Mistænksomhed skulde ramme dem selv, og andre misundte ham Magten. Til sidst samledes alle hans Modstandere til et stort Forsøg paa at styrte ham. Den 9. Thermidor Aar II (27. Juli 1794) brød Stormen løs. Konventet vedtog Robespierres Arrestation, og ogsaa han henrettedes.

Robespierres Fald 27. Juli 1794.

Robespierre faldt først efter de hæftigste Sammenstød i Konventet. Den ene Angriber rejste sig efter den anden. „En Catilina omgivet af Verres'er", kaldte en af dem ham. Da han tog Ordet for at forsvare sig, lød op mod ham Raabet: Ned med Tyrannen! Men ogsaa hans Venner tog hæftig til Orde. Til sidst vedtoges det dog at lade ham arrestere, og han førtes bort. Men Jakobinerne befriede ham, og Paris' Kommuneraad tog Parti for ham. Det lykkedes dog ikke at bringe Befolkningen i Bevægelse. De allerfleste saa til, ligegyldige for hvilken af Parterne der sejrede. Han havde søgt Tilflugt paa Raadhuset, men snart trængte Konventets Soldater ind paa dette. De fandt Robespierre saaret af et Pistolskud; det vides ikke, om han havde forsøgt et Selvmord, eller det var en af Gendarmerne, der havde saaret ham. Dagen efter henrettedes han og hans nærmeste Tilhængere. „Folkemængden var talløs," siger en Iagttager, „overalt lød Glædes- og Bifaldsraab, allevegne hørtes Raabet: Ned med Tyrannen! Leve Republiken!" Fra alle Egne af Landet strømmede Takadresser ind til Konventet. Den nys saa afholdte Robespierre kaldtes nu Cromwell og Catilina, og han blev for Bevidstheden Symbolet paa alle Revolutionens Rædselsgerninger.

Thermidorianerne Juli 1794—Oktober 1795.

De Mænd, der havde fældet Robespierre, er siden sædvanlig blevet betegnet som *Thermidorianerne* efter den Maaned, i hvilken de fik Magten. Deres Styre kom til at vare fra Juli 1794 til Oktober 1795. Den største Rolle spillede *Tallien,* hvis smukke Hustru genskabte et muntert Salonliv. Hun talte i sine Selskaber Mildhedens og Forsoningens Sag overfor de mange Konventsmedlemmer, der samledes om hende, og den almindelige Stemning svarede godt hertil. Folk længtes efter Ro nu efter de mange Kampe og Forfølgelser. Konventet standsede da ogsaa nogenlunde Bloddommene, og en Del af de mistænkte løslodes. Og snart begyndte en revolutionsfjendsk, nærmest mo-

Mildere Styre.

Monarkistisk Bevægelse.

narkistisk Bevægelse i Befolkningen. Unge Mænd af velstaaende Familjer, „den gyldne Ungdom," strømmede til Paris og sluttede sig sammen til Kamp mod Jakobinerne. Deres Kendetegn var nogle svære Stokke, hvormed de slog løs paa Modstanderne, naar Lejlighed bød sig. De samledes flokkevis i Teatre og paa Restaurationer og fremkaldte tit store Spektakler. Flere Gange kom det til Sammenstød mellem dem og Arbejderne, af hvilke mange blev ved at holde med Jakobinerne. Ludvig XVI's lille Søn, Ludvig XVII, som Monarkisterne kaldte ham, var bleven daarlig behandlet og var død i Fængslet, men det kongeligsindede Parti satte nu sine Forhaabninger til Ludvig XVI's Broder, Hertugen af Provence, der selv tog Titlen Ludvig XVIII. Ogsaa ude i Provinserne rejste Monarkisterne Hovedet. Der stiftedes Foreninger: „Solens Selskab", „Jesu Selskab" o. s. v., som lod det gaa ud over Jakobinerne, hvor de kunde. Men i Konventet blev man snart ængstelig ved alt dette. De fleste Thermidorianere havde været med til at stemme for Kong Ludvigs Død, de hørte, som Modstanderne sagde, til „Kongemorderne". De kunde da ikke ønske Kongedømmet tilbage, og de vendte sig derfor mod den monarkistiske Bevægelse, saa snart denne syntes dem truende. I Forbitrelse derover prøvede Monarkisterne paa en Opstand i Paris i Oktober 1795. Men Konventet overdrog Anførselen over Tropperne til *Napoleon Bonaparte*, og han slog Oprørerne ned. Kort efter opløste Konventet sig endnu i Oktober Maaned. Det havde forinden udarbejdet en ny Forfatning, der dog ikke var saa frisindet som Forfatningen af 1793. Udadtil havde Lykken i Thermidorianernes Tid vedblivende fulgt de franske Vaaben. Ved Juletid 1794 var Holland blevet erobret. Medens Belgien indlemmedes i Frankrig, omdannedes Holland til den *bataviske Republik*, der fik en vis Selvstændighed men sluttede Forbund med Frankrig. I Foraaret 1795 sluttede Prøjsen derpaa Fred. Det var optaget af Polens sidste Deling, og det fandt sig i at købe Freden med Frankrig ved at afstaa nogle Smaabesiddelser paa den venstre Rhinbred. Snart efter sluttede ogsaa Spanien Fred, ja, det indgik endog Forbund med Frankrig. Af Frankrigs Fjender var nu kun England, Østrig og de italienske Stater tilbage.

Incroyable og Merveilleuse. „Den gyldne Ungdom" vakte Opsigt ved de elegante Dragter, de bar i Modsætning til Revolutionstidens jævne Dragt. Nogle af dem overdrev indtil det latterlige. De kaldtes spottende: Incroyables og Merveilleuses (Utrolige og Forunderlige).

Konventet mod Monarkisterne.

Monarkistisk Opstand i Oktober 1795.

Konventet skilles Oktbr. 1795.

Holland erobret Decbr. 1794; den bataviske Republik.

Prøjsen og Spanien slutter Fred.

Direktoriet Oktober 1795 til November 1799. Efter den nye Forfatning havde kun Skatteyderne Valgret. De valgte en lovgivende Forsamling paa 750 Medlemmer, men disse deltes derpaa i de Ældres Raad med 250 Medlemmer og de Yngres med 500. Medlemmerne af det første skulde mindst være 40 Aar gamle. Den udøvende Magt overdroges 5 *Direktører*, som valgtes af de Ældre blandt 50, som foresloges af de Yngre. Det kommunale Selvstyre indskrænkedes betydelig. Konventet havde vedtaget, at $^2/_3$ af den nye lovgivende Forsamling skulde vælges blandt Konventsmedlemmerne. De fleste nyvalgte var konservative, mange af dem Monarkister, men Konventsmedlemmerne holdt fast ved Republiken og dannede et republikansk Flertal. Blandt de første 5 Direktører var *Carnot*. Direktoriet tog ligesom Thermidorianerne Parti midt imellem Jakobinerne og Monarkisterne og stredes snart med den ene, snart med den anden af Parterne. I Paris blussede den jakobinske Bevægelse atter op blandt Arbejderne, denne Gang med et vist *socialistisk* Anstrøg. Lederen var *Babeuf*, der siden ofte nævnes som den første Socialdemokrat, fordi han lærte, at al Ejendom skulde være fælles.

Direktoriet Oktober 1795—November 1799. Forfatningen.

Direktoriet moderat.

Babeufs Bevægelse.

Babeuf siger i et af sine Skrifter: „Alt hvad de, der ejer mere end den gennemsnitlige Andel af Samfundsgoderne, ejer ud over denne, har de kun ved Tyveri, og det er forsvarligt at tage det fra dem. Samfundets Ordning maa gaa ud paa at berøve ethvert Individ Haabet om nogensinde at blive rigere, mægtigere eller kyndigere end ethvert andet Medlem." Han udstedte et Program, hvori det bl. a. hed:

1. Naturen har givet alle Mennesker lige Ret til at nyde Livets Goder.

2. Det er Samfundets Formaal at værne denne Lighed, der i i Naturtilstanden saa ofte krænkes af den Stærke og Onde, samt ved Samarbejde at øge Summen af de fælles Livsgoder.

5. Det er Undertrykkelse, naar den ene slider sig op i Arbejde og savner alt, medens den anden svømmer i Overflod uden at bestille noget.

8. De Rige, der ikke vil give Afkald paa deres Overflod til Fordel for de Nødlidende, er Folkets Fjender.

10. Revolutionens Formaal er at afskaffe Uligheden og at skabe almindelig Lykke.

Babeuf og hans Venner stiftede en Sammensværgelse med det Maal at vinde Magten, men den blev opdaget, og Babeuf og nogle af de andre henrettedes. Siden stredes Direktoriet med Monarkisterne. Carnot blev uenig med de andre og flygtede til Schweiz. I det hele var der ustandselig Strid mellem Direktørerne indbyrdes og mellem dem og Kamrene. Dertil kom, at Pengeforholdene efterhaanden blev meget slette. For at skaffe Penge til Krigene var man blevet ved at udstede flere og flere Assignater. Til sidst var der en urimelig Mængde af disse i Omløb, og Følgen var, at deres Værdi blev meget ringe.

Daarlige Pengeforhold.

Men udadtil gik det fortrinlig. Blandt de mange ypperlige Generaler, der traadte frem i Revolutionshærene, hævede nu *Napoleon Bonaparte* sig over alle de andre. Han var født paa Korsika 1768 eller 69, omtrent ved den Tid, da Øen kom under Frankrig. Han tilhørte en af Øens lidet rige Adelsslægter; Faderen var en ret ubetydelig Mand, og han døde tidlig, men Moderen var rigt begavet. Han havde talrige Søskende, hvoraf ingen viste fremragende Evner. Da han var en halv Snes Aar gammel, kom han paa en fransk Officersskole og efter at have gennemgaaet denne, blev han Artillerioffícer.

Napoleon Bonaparte f. 1768 el. 69.

Napoleon følte sig baade som Dreng paa Skolen og siden som ung Officer som en fremmed blandt de franske Adelsmænd, der var hans Kammerater. Han bar tidlig Nag til Franskmændene og til Kongevælden; han vilde befri sin Fødeø Korsika og blive en Frihedens Helt. Han arbejdede flittig og dygtig. I et Vidnesbyrd fra Skoletiden hedder det: „Redelig og taknemmelig, korrekt Opførsel, har udmærket sig ved sin Dygtighed i Matematik, kan Historie og Geografi ganske ordenlig, daarlig i Anstandsøvelser," i et andet: „Korsikaner af Nation og Karakter, vil naa vidt, hvis Forholdene begunstiger ham." Da Revolutionen begyndte, var han en Snes Aar gammel. Han sluttede sig til Frihedsbevægelsen og virkede for den baade i Frankrig og paa Korsika. Senere i Revolutionsaarene blev

Korsikansk Sindelag.

der Oprør paa Korsika mod Franskmændene, men Napoleon kom i Strid med Opstandens Ledere og sluttede sig nu helt til Frankrig. Her vakte han først Opmærksomhed ved Belejringen af Toulon, siden under Kampene ved Italiens Grænser. I den Tid, da Robespierre herskede, stod han i ret nær Forbindelse med denne, og efter Robespierres Fald var han en Tid mistænkt som Jakobiner. Men han vandt snart nogle af Thermidorianerne for sig, og da den monarkistiske Opstand udbrød 1795, sattes han, som vi har set, i Spidsen for Tropperne.

Napoleon og Jakobinerne.

Da Direktoriet traadte til, fik Napoleon Anførselen over Tropperne i det indre, og han spillede fra nu af en stedse større Rolle. Han ægtede Fru Talliens nære Veninde *Josefine Beauharnais,* der var Enke efter en fornem Adelsmand, og skaffede sig derved mange indflydelsesrige Forbindelser. I Foraaret 1796 overdrog Direktoriet ham Anførselen over Hæren ved den italienske Grænse. Han var da 27 Aar gammel. Den Hær, over hvilken han fik Anførselen, talte 30—40,000 Mand. Den bestod af hærdede Tropper, men den var slet forplejet og slet forsynet med Tøj og Materiel. Der var ved den flere dygtige Generaler, hvoriblandt den meget fremragende General *Massena.* De modtog den unge Overgeneral med en vis Mistillid, men blev hurtig imponerede ved den Sikkerhed, hvormed han optraadte, og ved den beregnende Klogskab, hvormed han lagde sine Planer. Og blandt Soldaterne vakte Napoleon næsten fra første Færd en Begejstring som ingen af de andre Generaler.

Josefine Beauharnais.

Fører for den italienske Hær 1796.

Massena.

„Soldater!" tilraabte han dem i en berømt Proklamation, „I er daarlig klædt og faar daarlig Mad! Regeringen skylder Eder meget. Den kan intet gøre for Eder. Eders Taalmodighed og det Mod, I viser midt iblandt disse Klipper, er beundringsværdigt, men skaffer Eder ingen Berømmelse. Ingen Lykkens Solstraale falder over Eder. Men jeg vil føre Eder til Verdens frugtbareste Sletter. Rige Provinser og store Byer vil komme i Eders Magt. Dér vil I finde Lykke, Berømmelse og Rigdom. Soldater af den italienske Armée, skulde det mangle Eder paa Mod og Udholdenhed?"

Napoleons Proklamation.

Allerede i dette første Felttog fulgte Napoleon den Grundsætning, der blev Programmet for hele hans Krigskunst: „Hele Krigskunsten bestaar deri, at man stedse er den overlegne paa det rette Sted." Østrigerne og Sardinierne stod overfor ham med en langt overlegen Hær, men han forstod ved lynsnare Angreb altid at ramme dem paa de Punkter, hvor de var sva-

Den overlegne paa rette Sted.

Sardinien afstaar Nizza og Savoien.

gest. I Slag efter Slag blev de overvundne. Sardinierne sluttede Fred og afstod Nizza og Savojen, og snart maatte Østrigerne rømme Milano.

I en højstemt Proklamation opfordrede Napoleon alle Italienere til at slutte sig til Franskmændene: „Italiens Folk!" sagde han, „den franske Hær kommer for at bryde Eders Lænker. Det franske Folk er alle Folks Ven! Kom det tillidsfuldt i Møde. Eders Ejendom, Eders Skikke, Eders Religion vil blive respekterede. Vi fører Krig som højsindede Fjender. Vort Angreb gælder kun de Tyranner, der har holdt Eder underkuede." Men hans Handlinger svarede ikke til de smukke Ord. Han herskede med haard Haand og udskrev store Pengesummer.

Østrigerne i Mantua. De italienske Stater tvinges til Fred. Korika genvindes.

Medens Østrigerne trak sig tilbage til den stærke Fæstning *Mantua,* gik Napoleon til Mellemitalien. Alle de italienske Stater sluttede efterhaanden Fred; de købte den ved store Pengebeløb, talrige Kunstværker og sjældne Haandskrifter. Ogsaa Korsika, der en Tid havde været selvstændigt, bøjedes nu ind under Frankrig. Imidlertid sendte Østrigerne en stor Hær til Undsætning af Mantua. Men Napoleon slog den i en lang Række af Slag. Paa samme Maade gik det endnu en østrigsk Hær, der sendtes mod ham, og i Begyndelsen af 1797 maatte Mantua overgive sig.

Franske Sejre i Tyskland. Jourdan, Moreau, Hoche.

Imidlertid havde de franske Hære sejret ogsaa i Tyskland. 1796 var *Jourdan* og en anden ypperlig General, *Moreau,* trængt langt ind i Fjendernes Land. Den Gang dreves de tilbage, men 1797 trængte Franskmændene frem igen under *Moreau* og *Hoche* og truede snart Wien. Da meldtes det, at Østrigerne havde sluttet Fred. Efter Mantuas Fald havde Napoleon hurtig ført sine Tropper ind i Tyrol og truede nu Wien ogsaa fra Syd. Under disse Forhold fandt Kejseren det klogest at slutte Fred i Foraaret 1797. Han afstod *Belgien* og *Lombardiet,* men fik til Gengæld *Venedig.* Dette havde holdt sig udenfor Krigen, men det havde stillet sig uvilligt til Napoleon, og han straffede det nu derfor ved at overlade det til Østrigerne. Lombardiet blev til den *cisalpinske Republik,* medens Genua blev til den *liguriske Republik.* Ogsaa *Portugal* sluttede nu Fred.

Fred med Østrig 1797.

Den cisalpinske og den liguriske Republik.

Den første Koalitionskrig var saaledes efter 4 Aars Kampe endt med en fuldstændig Sejr for Franskmændene. Ved dens Begyndelse stod næsten alle evropæiske Stater mod dem; nu

var kun England tilbage. Frankrig havde vundet Savojen, Nizza, Belgien og de tyske Grænselande indtil Rhinen, og det havde ved sine Grænser faaet 3 „Søsterrepubliker" med Forfatninger efter fransk Mønster og med klassiske Navne: den bataviske, cisalpinske og liguriske. I Begyndelsen af 1798 tog Direktoriet dernæst *Piemont* fra dettes Konge, som nu kun havde Sardinien tilbage, og Pavestaten omdannedes til den *romerske,* Schweiz til den *helvetiske* Republik. I alle disse Lande var en stor Del af Befolkningen begejstret over Forbundet med Frankrig. Lovgivningen forvandledes i den nye Tids Aand, og Franskmændene stod for Folkene som de store Befriere.

Den romerske og helvetiske Republik.

Da Napoleon 1797 havde tvunget Østrig til Fred, vendte han tilbage til Paris, hilst af Folkets Jubel overalt, hvor han kom frem. Indadtil gik alt slet, der var Strid og Pengenød; udadtil gik alt glimrende; Hæren havde ikke blot betvunget Fjenderne og udvidet Landet men endog skaffet store Rigdomme. Det var klart for alle, at Hæren nu var den stærkeste Magt. Og blandt dens Førere overstraalede Napoleon alle. Pichegru havde indladt sig paa en kompromitterende Forbindelse med Monarkisterne, den folkekære, frihedsbegejstrede General Hoche døde kort efter Freden, Jourdan havde tabt sit sidste Felttog, og selv Moreau havde ikke vundet et Ry som Napoleons. Alt banede Vejen til Magten for denne. Han var klar over, at han selv vilde være Herre, men han optraadte beskedent og forsigtig og søgte Venner i alle Lejre. Og han vilde vinde nye Sejre, før han prøvede at tage Magten. England holdt jo endnu ud. *William Pitt* vilde ikke høre Tale om Fred, og han havde Folket bag sig. Til Søs var Englænderne Herrer, og de erobrede den ene efter den anden af de franske, spanske og hollandske Kolonier. Franskmændene planlagde stadig Landgangsforsøg i England, og især tænkte man paa at hjælpe Irlænderne til at rejse sig. Der var stærkt Røre paa Irland, og med Længsel ventede Irerne paa deres Befriere. Men de Forsøg, der skete fra fransk Side, foretoges med faa Kræfter og mislykkedes.

Napoleons Magtstilling.

Kampen med England.

Irland.

Napoleon vendte nu sin Opmærksomhed mod England. Planerne om et Landgangsforsøg tiltalte ham ikke. Han fattede i Stedet en storstilet, næsten fantastisk Plan. Han vilde erobre Ægypten og derfra sætte sig i Forbindelse med en in-

Planer om Erobring af Ægypten og Indien.

disk Fyrste, der havde gjort Oprør mod Englænderne. Ideen var umulig at gennemføre, men han gjorde Forsøget paa en saa glimrende Maade, at ogsaa det kom til at kaste ny Glans over hans Navn. Direktoriet gik ind paa hans Forslag, maaske for at fjerne ham fra Frankrig. En Flaade paa 500 Krigs- og Transportskibe og en Hær paa 30—40,000 Mand samledes i Toulon, og i Foraaret 1798 stak Napoleon i Søen med denne Styrke. Han fulgtes af Frankrigs bedste Generaler og af talrige Videnskabsmænd, der skulde udforske Ægyptens Mindesmærker. Paa Vejen besatte han Johanniternes Ø, *Malta*. Derfra fortsattes Toget til Ægypten, og det lykkedes virkelig at naa dette uden at tørne sammen med den engelske Flaade. Ægypten stod endnu under Tyrkiet og styredes af Mamelukkerne (se S. 132). Franskmændene overvandt disse i et stort Slag ved *Pyramiderne*, og var dermed Herre i Landet. Men imidlertid var en engelsk Flaade af lignende Styrke som den franske kommet til, ført af Englands ypperste Admiral, Lord *Nelson*. Ved *Abukir* ved Nilens Udløb kom det til en haardnakket Kamp mellem de to Flaader. Den endte med en næsten fuldstændig Tilintetgørelse af den franske Flaade; som Søfolk var Franskmændene stadig Englænderne underlegne. Napoleons Forbindelse med Evropa var dermed afbrudt. Han kunde dog ikke finde sig i at staa uvirksom i Ægypten men førte en Del af Hæren mod Palæstina. Her kom det til en forbitret Kamp om *St. Jean d'Acre*, den Fæstning, hvorom der i Korstogstiden havde staaet saa mange Kampe. Englænderne hjalp Tyrkerne, og efter store Tab maatte Napoleon vende tilbage til Ægypten.

Toget til Ægypten Foraaret 1798.

Malta.

Mamelukkerne.

Abukirslaget 1798.

Napoleon i Palæstina.

Imidlertid var det atter kommet til en stor Krig i Evropa. Indlemmelsen af Piemont og Oprettelsen af den romerske og den helvetiske Republik havde paany kaldt Forbitrelsen frem hos Magterne. Den *anden Koalition* (1798—1801) stiftedes da af England, Østrig, Tyrkiet, Neapel, Portugal og Rusland. I Rusland var *Paul I* blevet Zar 1796. Han var en voldsom Natur, hurtig til at skifte Stemning, og i Øjeblikket var han stærkt opbragt paa Franskmændene. Kampen begyndte med, at Franskmændene besatte Neapel og omdannede dette til den *parthenopeiske* Republik. Men nu sendte Russerne en stor Hær under General *Suvorov* til Vestevropa; den forenede sig med de østrigske Hære og drev hurtig Franskmændene ud af Italien. Derpaa gik Suvorov til Schweiz, men her standsedes han af Massena, og Kejser *Paul*, der var blevet forbitret paa Englænderne, gav nu sin Hær Ordre til at drage hjem.

Den anden Koalition 1798—1801.

Paul I 1796—1801.

Den parthenopeiske Republik.

Franskmændene taber Italien, Massena bevarer Schweiz.

Om alt dette fik Napoleon længe kun lidt at vide. Men just da det stod værst til for Franskmændene, fattede en engelsk Admiral den Tanke, at han kunde knække hans Mod ved at sende ham en Pakke Aviser med Besked om, hvorledes det gik i Evropa. Resultatet heraf blev kun lidet glædeligt for Englænderne. Napoleon besluttede straks at vende hjem. Han overdrog Anførselen til en af sine Generaler, gik ombord i en fransk Fregat og slap lykkelig over Middelhavet forbi alle de engelske Krydsere. I Oktober 1799 landede han i Sydfrankrig. Han modtoges som den store Frelser. Alt var jo gaaet ilde, siden han for halvandet Aar siden drog bort. De franske Hære var blevet slaaet, og i Direktoriet og Kamrene var der ustandselig Strid. Napoleon fandt, at nu var Tiden inde til at tage Magten. Han sluttede Forbund med *Siéyès*, der var blevet Medlem af Direktoriet, og som nu mente, at det først og sidst fornødne var at bringe Ro og Orden. Snart var der stiftet en vidtforgrenet Sammensværgelse, og den 19. *Brumaire* (10. November) 1799 kunde Statskupet finde Sted.

I Oktober 1799 Napoleon i Frankrig.

Napoleon og Siéyès.

Statskupet 10. Nov. 1799.

Først vendte Napoleon sig til de Ældres Raad. Han talte famlende og mødte nogen Modstand. Derfra gik han til de Yngres Raad fulgt af 4 Grenaderer. Der herskede her den største Ophidselse, og Napoleons Broder Lucien, der var Forsamlingens Præsident, søgte forgæves at bringe Ro. Napoleon prøvede at tale, men fra alle Sider lød op mod ham Raabet: Ned med Diktatoren! Forvirret og rystet forlod han Salen dækket af Grenaderne. Han vendte sig til Soldaterne, der omringede Mødesalen, men kunde ikke genfinde sin vante Sikkerhed. Da kom Lucien til og rev Soldaterne med. De trængte ind i Salen og ryddede den. Direktorialforfatningen var dermed sprængt, og Napoleon var Herre i Frankrig. Efterretningen derom fremkaldte ingen Bevægelse, hverken i Paris eller i Provinserne. Man havde set saa mange Omvæltninger og forstod ikke, at denne betød mere end de andre. Men der opstod heller ikke nogen egentlig Begejstring. „Det er en Mand, som ingen elsker, men som alle foretrækker," siger en samtidig Iagttager. Man var træt af Direktoriets Kævl, og man havde Tillid til den unge General, men man ængstedes dog ved at se ham sprænge Folkeforsamlingen, og frygtede saa smaat, at han skulde blive en ny „Cromwell". —

Lovgivning og Samfundsliv i Revolutionsaarene 1789—99. De ti Aar fra 1789 til 1799 var for Frankrig en i ganske sjælden Grad bevæget Tid. Det franske Folk kom i disse Aar til at gennemgaa alle Stemninger fra den mest jublende, forhaabningsfulde Begejstring til den triste, dumpe Fortvivlelse. Fra tillidsfuld Glæde over Friheden gled Folkets Flertal af Forfærdelse over Opløsningen og Grusomhederne over i Ligegyldighed. Dog bevaredes hos det store Flertal Afskyen og Angsten for „l'ancien régime" med dets uretfærdige Lovgivning. Det vides ikke, hvor mange Menneskeliv Revolutionen og de indre Kampe kostede Frankrig. Det regnes, at Henrettelserne ialt har nærmet sig til 20,000. Da Robespierre faldt, var der i Paris' Fængsler omtrent 5000 „Mistænkte", og det paastaas, at Frankrigs Fængsler ialt rummede et Par Hundred Tusind. De løslodes efterhaanden i Løbet af de følgende Aar. Til Mennesketabet ved Henrettelserne kom desuden de Ofre, Borgerkrigen bragte; hvor stort dette Tab var, kan ikke oplyses. Og alt dette betød endda kun lidt i Sammenligning med de Titusinder af Menneskeliv, Kampene med Udlandet kostede. Et Par Slag bragte flere Mennesker Døden end hele Rædselsperioden. Noget betød det ogsaa, at Emigranterne forlod Frankrig. Det antages, at deres Tal naaede c. 100,000. Men alligevel synes det ikke, at der er foregaaet en Tilbagegang i Folketal, ja Tilvæksten er vistnok ikke en Gang standset.

Folkestemninger. *Tabet af Menneskeliv.*

De økonomiske Tilstande i Revolutionsaarene er det vanskeligt rigtig at faa Klarhed over. Det ser snarest ud til, at Næringslivet har lidt et kortvarigt Tab lige ved Revolutionens Udbrud, at det derefter har trivedes ypperligt i de følgende fredelige Aar indtil 1793, men at det siden har lidt meget under Krigene og Rædselsregimentet. Det gik mest ud over Luksusindustrierne, men til Gengæld var der travl Virksomhed for at forfærdige al Slags Krigsmateriel. Paa Landet mærkedes hurtig de gode Følger af de store Godsers Deling og af Bøndernes Befrielse fra de gamle Afgifter. Statens Pengevæsen kom lidt efter lidt i fuldstændig Forvirring. Assignaternes Kurs holdt sig ganske godt de første to—tre Aar, men den faldt stærkt under Konventet, og helt galt blev det under Direktoriet. Til sidst maatte dette erklære Staten fallit. Staten paatog sig nu kun at indestaa for en vis Brøkdel af det Beløb, Assignaterne lød paa. Den Gæld, Staten derved bevarede, er Grundstammen i den nuværende franske Statsgæld. Assignaternes Fald og Fallittèn havde lignende Følger som Pengesedlernes Fald lidt senere i Danmark. Der kom Forvirring i Forretningslivet. Folk, der skyldte Penge, slap let af med deres Gæld ved at betale den med Assignater, medens de, der havde Penge til Gode, kunde miste store Dele af deres Formue. Embedsmændene havde det haardt, medens mange Spekulanter tjente udmærket. Der ryddedes saaledes op i alle de gamle Ejendomsforhold, nogle tabte, andre vandt.

Følgerne for Næringslivet. *Assignaterne.*

Midt under Uroen og Krigene arbejdede flittige Udvalgsmedlemmer i de forskellige Forsamlinger paa at skabe Frankrig nye Love. Det Arbejde, de udførte, var fortrinligt. Napoleon byggede videre derpaa; mange af denne Tids Love bestaar i Hovedtrækkene endnu, og adskillige Forslag, der den Gang ikke naaede at blive til Lov, har i den nyeste Tid dannet Grundlaget for nye franske Love. Det synes, at den voldsomme sjælelige Anspændelse, hvorunder Datidens Mennesker virkede, har sat dem i Stand til at udføre et Arbejde, som man ikke har Sidestykke til i rolige Tider. Selv i de Dage, da Robespierre rasede hæftigst, arbejdede Konventets Udvalg klogt og energisk med rent praktiske Lovarbejder.

Udvalgenes Arbejder.

Revolutionens Lovgivning omfatter næsten alle Omraader af Samfundets Liv. Der skabtes et frit Folkestyre og et kommunalt Selvstyre, og der kom Ensartethed og Sammenhæng i hele Embedsstyrelsen. *Ejendomsforholdene* forandredes langt mere, end det er sket ved andre politiske Omvæltninger, om hvis Følger der vides noget sikkert. Bøndernes Befrielse for de mange Afgifter til Herremænd og Kirke betød noget lignende som en pludselig Ophævelse af Prioritetsgælden i Landejendommene vilde betyde for Nutidens Landmænd. Og dertil kom den store Deling af Jordejendommene, som fandt Sted ved Salget af Nationalgodserne. Det var alt Kirkegodset og en stor Del af Adelens Godser, der solgtes, vel omkring en Tredjedel af Frankrigs Jord. Meget deraf købtes af velstaaende Borgere, og noget af dette vedblev at være samlet i ret store Godser, men meget kom ogsaa til Bønderne i Smaalodder. Allerede før Revolutionen var Frankrigs Jord delt i Smaaejendomme i højere Grad end Jorden i de fleste andre Lande, og efter Revolutionen var dette endnu langt mere Tilfældet. Frankrig blev i 19. Aarhundrede mere end nogen af Evropas andre Stater de smaa Bondeejendommes Land.

Selvstyre. *Ejendomsforholdene.*

I samme Retning virkede de nye Arvelove. Hidtil havde Arveretten været forskellig i de forskellige Provinser. Tit havde den ældste Søn Forrettigheder fremfor de andre Børn, og Sønnerne fremfor Døtrene. Nu blev der lige Arveret for alle Børnene, og Retten til at borttestamentere Ejendom paa Bekostning af de rette Arvinger blev meget stærkt indskrænket. Dette fremmede Delingen baade af Landejendomme og af Kapitalformuerne. Familjefaderens store Magt over Kone og Børn indskrænkedes, Skilsmisse tillodes, og Børn fødte udenfor Ægteskab fik flere Rettigheder end hidtil. Alle Borgere stilledes lige for Loven. Før havde hver Stand haft sine særlige Rettigheder, sine særlige Domstole, ja paa nogle Punkter særlige Lovregler. Alt dette hørte nu op. Resterne af Hoveri og Stavnsbaand forsvandt, og *Negerslaveriet* i Kolonierne afskaffedes.

Arveretten. *Skilsmisse.* *Lighed for Loven.* *Slaveriet.*

Nationalforsamlingen vidste ikke ret, hvad den skulde gøre ved Slaveriet. Det stred jo mod Menneskerettighederne, men man var dog betænkelig ved at ophæve det, og først Konventet erklærede det for afskaffet midt under Rædselsperioden. I Konventets Protokol skildres Forhandlingen derom paa følgende Maade: „Et af Medlem-

merne udbryder: „Negerne har ligesom vi villet bryde deres Lænker. Vi har sprængt vore, lad os yde dem den samme Velgerning." Og han fortsætter: „Præsident! Taal ikke, at Konventet vanærer sig ved en længere Diskussion herom." Hele Forsamlingen rejser sig under Bifaldsklap. Præsidenten erklærer Slaveriet for afskaffet under bragende Bifald og under det tusindstemmige Raab: Leve Republiken, leve Konventet, leve Bjærget! To frie Negre, der er Medlemmer, bestiger Talerstolen og omfavner hinanden. De føres til Præsidenten, som giver dem Broderkys. Derpaa omfavnes de af alle Medlemmerne en efter en. Saa udbryder et Medlem: „En Negerinde, som regelmæssig har været til Stede ved Konventes Møder, og som har taget Del i alle de revolutionære Bevægelser, er grebet af en saa hæftig Glæde ved at høre, at Friheden skænkes alle hendes Brødre, at hun er besvimet. (Forsamlingen klapper.) Jeg forlanger, at denne Begivenhed indføres i Protokollen, og at denne Borgerinde faar Adgang til Mødet og saaledes i det mindste modtager denne Løn for sine Borgerdyder." Dette Forslag vedtages. Derefter ser man Borgerinden paa forreste Bænk i Salen til venstre for Præsidenten. Hun aftørrer de Taarer, som den rørende Scene har aftvunget hende. Forsamlingen klapper." —

Aandelig Frihed. Det fastsloges, at der skulde være Talefrihed, Trykkefrihed og fuld Religionsfrihed. Nationalforsamlingen prøvede paa at bevare Statskirken, men dette førte til den store Strid mellem beedigede og ubeedigede Præster. Konventet erklærede Stat og Kirke for adskilte; Gejstligheden skulde fremtidig ikke lønnes af Staten, men Kirken skulde beholde Kirkebygningerne. Der indførtes borgerligt Ægteskab. Først efter dette kunde den kirkelige Vielse finde Sted; og desuden kom der Civilregistre, ɔ: at Børnenes Navne skulde indføres i Statens Protokoller. De Forældre, der ønskede det, kunde saa tillige lade dem døbe. Ogsaa borgerlig Begravelse indførtes for dem, hvis Familje ønskede det.

En Sognepræsts Skæbne. Den Religionsfrihed, man havde forkyndt, overholdtes, som vi har set, kun daarligt. Som Eksempel paa Tilstandene kan anføres, hvorledes det gik en Sognepræst i en lille Landsby. 1791 forelægger Sogneraadet ham Eden paa Kirkeforfatningen. Han aflægger den men tager et Forbehold. Følgen bliver en stor Spektakelscene i Kirken. Nogle vil slaa sig til Ro med den Ed, han har aflagt, andre forlanger, at han skal sværge uden Forbehold. Det ender med, at han beholder Embedet uden at sværge om igen. Men 1793 opstaar der en Jakobinerklub i hans Sogn. Man vil fratage Præsten „et Bæger, han plejer at bruge," ɔ: Nadverbægret. Han svarer med et forbitret Brev. Dette meddeles et Medlem af Konventet. Præsten kaldes til Sogneraadet, og: „dér sagde man mig, at jeg straks skulde udlevere Nøglen til Kirken og mit Kaldsbrev som Præst, opgive min Stilling og vælge mig en Kone." Han udleverede Nøglen og Kaldsbrevet, men nægtede at afsværge sin Tro og at gifte sig. I de følgende

Maaneder flakkede han omkring, skjulte sig snart i Skovene, snart hos troende Venner. Da han blev træt deraf og vendte tilbage til sin Kirke, erfarede han, at den var forvandlet til et Tempel for Fornuften. Han blev derpaa arresteret. Men kort efter lod Robespierre Trosfriheden forkynde, og han blev nu atter frigivet. Saa kom Robespierres Fald, men endnu kunde han ikke faa sin Kirke tilbage. Et Frihedstræ afløste Altret, og foran det stilledes Marats Buste. Men da Thermidorianerne kom i Strid med Jakobinerne, opløstes den stedlige Jakobinerklub, og han kunde nu omsider igen holde Gudstjeneste. Siden fik Jakobinerne Overtaget endnu en Gang; nu lod de ham prædike men forbød ham at ringe med Kirkeklokkerne og at vise sig paa Gaden i Præstedragt, og da han ikke adlød, fængsledes han og idømtes en Bøde. Da han atter slap løs, turde han ikke prædike mere. Først da Napoleon fik Magten, genoptog han sine Prædikener. —

Skoleforholdene. *Skoleforholdene* interesserede Revolutionens Mænd meget, og de diskuteredes ivrig i de forskellige Forsamlinger. Sjælen i Arbejdet var Condorcet. I Tilslutning til hans Forslag vedtog Konventet en gennemgribende Forbedring af Folkeskolen. Der skulde være tvungen Skolegang for Drenge og Piger, og Undervisningen skulde være gratis. Skolen skulde være konfessionsløs. Loven gennemførtes dog ikke, og allerede Thermidorianerne opgav Bestemmelsen om tvungen Skolegang. Først i 1881 og 82 gennemførtes de Grundsætninger, Konventet havde opstillet. Ogsaa den lærde Skole søgte man at bringe i Overensstemmelse med Tidens Krav; men mest Betydning fik Revolutionen dog for den videnskabelige Undervisning; en hel Række af Frankrigs store Læreanstalter oprettedes i disse Aar og vedblev siden at virke. Blandt dem var den nye polytekniske Læreanstalt. De gamle „Akademier" samledes til et stort videnskabeligt Selskab „Institutet".

Retsplejen. *Retsplejen* forvandledes helt. Der blev ensartede Domstole i alle Dele af Riget, Nævningesystemet indførtes, Retsforhandlingerne blev offentlige og mundtlige, og der kom Anklager og Forsvarer i hver Sag. Saaledes fastsloges alle de Grundsætninger, hvorefter evropæisk Retspleje siden da er udviklet. Straffene mildnedes, Dødsstraffens Anvendelse indskrænkedes til færre Forbrydelser, Tortur, Lemlæstelser og Pryglestraf afskaffedes. Også Udkast til en ny Civillovgivning udarbejdedes i Konventet. Det blev ikke færdigt men kom til at danne Grundlaget for Napoleons Lovgivning. Der indførtes Næringsfrihed; Lavene ophævedes, men man forbød tillige Fagforeninger, der mentes at hæmme den frie Konkurrence. Der kom ens Maal og Vægt.

Næringsfrihed. Ens Maal og Vægt.

Skatterne. *Skatterne* blev langt retfærdigere end før. De kom til at hvile paa alle Folkeklasser. Der indførtes en almindelig Grundskat, samt en Personskat, hvis Størrelse bestemtes efter Lejlighed og Møbler. Dertil kom forskellige mindre Skatter, saaledes en Dørskat og en

Vindueskat. Saltskatten og flere andre indirekte Skatter afskaffedes. Derimod vedblev der at være høje Toldafgifter. Dog ophævedes Toldafgifterne mellem de forskellige Provinser og den Konsumtionsafgift, man hidtil havde betalt, naar Varer indførtes til Byerne. —

Samfundslivelse.

I Revolutionstidens første Aar var der over Folkelivet en ejendommelig Friskhed og Glæde. Folk ligesom reves ud af deres daglige, rolige Tilværelse og droges ind i Nationens fælles Liv paa en helt anden Maade end før; de følte sig langt mere som Samfundsborgere, som patriotiske Franskmænd. I Paris var fra Morgen til Aften Gader og Pladser fyldt med ivrig diskuterende Klynger. Overalt raabtes der med Aviser og Flyveskrifter. I de mange Klubber samledes Mænd og Kvinder i stort Tal og diskuterede livlig. Nationalgardisterne gik i Uniform ogsaa hjemme, saa glade var de ved den. Ord som: Frihed, Lighed, Broderskab, Almenvellet var paa alles Læber. Der dreves Handel med Genstande, som mindede om Revolutionens store Begivenheder; Stenene fra Bastillen var saaledes en kostbar Erindring. Det blev almindeligt at sige „Du" til hinanden, „Monsieur" og „Madame" afløstes af „Citoyen" og „Citoyenne", og Titlerne forsvandt. Dragterne blev jævnere. De lange Benklæder afløste nu helt Knæbenklæderne; derfra stammer Navnet *Sansculotter*, ɔ: uden Knæbenklæder. Parykker og Pudder forsvandt, og Dragterne fik Navne, der svarede til Tiden. Damerne bar Toiletter „à la patriote", Huer „à la Bastille, à la citoyenne" o. s. v. Den røde Hue blev Kendetegn paa radikalt Sindelag. Tallerkener og Kopper prydedes med Billeder af Mirabeaus Grav, den røde Hue, Nationalgardister omgivne af Indskriften „Dø for Fædrelandet" og andet lignende. Paa Spillekortene afløstes Konger og Dronninger af Billeder af Friheden og Ligheden.

Fornøjelserne.

Der var i disse Aar en Mangfoldighed af Folkeforlystelser af alle Arter. Kaféerne var mange og stærkt besøgte; hvert Parti havde sin særlige Kafé. Der var offentlige Koncerter og offentlige Fester. Frihedstræer plantedes under stor Jubel, og tit mødtes Folkeskarerne til Dans paa Bastillepladsen. En stor Rolle spillede

Teatret.

Teatrene. Der opstod hurtig en ny revolutionær Skuespillitteratur, som kun har ringe Værd for Eftertiden, men som i Øjeblikket vakte overordenlig Interesse. Mest Beundring vandt *Joseph Chenier*.

Joseph Chenier.

I sit Skuespil „*Karl IX*" genfremkaldte han Mindet om Bartholomæusnatten, og han sluttede det med at lade Kong Karl udbryde i Anger og Fortvivlelse:

„Jeg har forraadt Fædreland og Ære og krænket Lov og Ret. Den Straf, Himlen lader komme over mig, er som en Advarsel for alle Konger."

Opførelsen gav Anledning til de hæftigste Sammenstød mellem Monarkisterne og Patrioterne. Hovedrollen spilledes af den unge,

Talma.

siden saa navnkundige *Talma*, der allerede tidligere havde vakt Forargelse ved at klæde sig i romersk Dragt, naar han optraadte som

Romer. Teaterbestyrelsen lagde Cheniers Stykke hen, men Tilskuerne krævede det genoptaget. En Aften rejste selve *Mirabeau* sig og forlangte under bragende Bifald, at man skulde spille Karl IX. Siden brød Talma og hans Fæller ud fra „Théatre français" og oprettede deres eget revolutionære Teater, og det endte med, at deres konservative Kolleger maatte vandre i Fængsel. Talma og hans Selskab fortsatte med Øjebliksstykker, først glade, patriotiske og frihedsbegejstrede Skuespil, siden bloddryppende, revolutionære Dramaer. Dagen efter Marie Antoinettes Henrettelse opførte de et Stykke, der skildrede, hvorledes Sansculotterne førte alle Evropas Monarker til en vulkansk Ø, og som sluttede med, at de fyrstelige Personer sloges om en Tønde Biscuits. Katharina II dunker Pave Pius i Hovedet med sit Scepter for at faa Broderparten, men da udspyr Vulkanen sin Lava, og de lider alle den fortjente Død.

Talma som Titus.

David.

Ogsaa Malerkunsten traadte i Revolutionens Tjeneste. Tidens største Kunstner, *David,* grebes af Begejstring for Revolutionen. Paa Nationalforsamlingens Bestilling malede han et mægtigt Billede af *Boldhuseden* (se S. 279). Han blev ivrig Jakobiner og var Medlem af Konventet, og det var ham der satte de store Folkefester og Optog i Scene, saaledes Robespierres Fest for det højeste Væsen. Et af de Billeder, han selv satte højest, var „*Den døende Marat*" (se S. 303). Ogsaa *Musiken* prægedes af den nye Tid. Det vrimlede med patriotiske, frihedsbegejstrede Digte og Melodier. „Marseillaisen" er et Eksempel blandt mange.

Under Rædselsperioden slog Stemningen om til trist Uhygge. Man saa ustandselig de unge Mænd drage af Sted til Krigen, som en Tid lang oven i Købet syntes haabløs. Dertil kom Pengeforvirringen og Næringslivets Standsning. Og mange følte sig stadig truet af Fængsel og Død. I *Fængslerne* var Tilstanden meget forskellig. Nogle Steder blandedes politiske Fanger og almindelige Forbrydere sammen og behandledes lige haardt. Andre Steder holdtes de politiske Fanger for sig, og Behandlingen var ret lempelig. Tortur anvendtes ikke. Fangerne levede sammen; de underholdt sig med

Fængselslivet.

hinanden, sang og spillede. Der er opbevaret ikke saa faa Digte fra Fængslerne, hvoraf nogle muntert spottende. De fleste Fanger bevarede Haabet til det sidste; en tilfældig politisk Svingning kunde jo frelse dem.

Selv under Robespierres Regimente blev Fornøjelserne ved at gaa deres Gang; der var stadig fuldt i Teatrene og ved Koncerterne, og Festerne var mange. Og efter Robespierres Fald opstod der en sand Befrielsens Glæde. Under Thermidorianerne og Direktoriet levede man i Paris i et Virvar af Fester. Nu vaagnede ogsaa Salonlivet igen; man efterlignede efter Evne de gamle Former men kunde naturligvis ikke skabe den værdige Elegance over Selskabslivet, som den gamle Adel havde formaaet. Den røde Hue gik af Mode, mange holdt op at sige „Du" o. s. v. I Dragterne tog man nu det gamle Rom og Athen til Forbillede. Tit klages der over Damernes altfor lette Dragter. „Sandheden kræver ikke, at man skal være klædt som den," hedder det spottende i en af Vaudevillerne fra denne Tid. Det har været paastaaet, at Revolutionen bragte en almindelig Opløsning i alle moralske Forhold, og at denne naaede sit højeste under Thermidorianerne og Direktoriet; men det er umuligt at sige, om der er noget berettiget i denne Paastand.

Salonlivet efter Robespierres Fald.

Dragterne.

Moralske Forhold.

Ude i Provinserne gentog det hele sig i mindre Stil, ikke blot i Byerne men ogsaa paa Landet. I Begyndelsen plantede det glade Folk Frihedstræer og holdt Frihedsfester, der oprettedes Nationalgarde og Byraad og dannedes Klubber. Senere lukkede man Kirkerne og fyldte Fængslerne, medens de Unge i voksende Tal kaldtes til Hærene.

Provinserne.

Alt i alt var Revolutionens Aar en forunderlig Tid, paa en Gang en Ødelæggelsens og Fornyelsens Tid, mest dog det sidste. Alle Følelser og alle Evner dreves i disse Aar til deres Højdepunkt.

Napoleon 1799—1815.

Konsulatet 1799—1804.

Konsulatet 1799—1804. Da Napoleon tog Magten, tænkte han ikke paa uden videre at genindføre Enevælden. Han vilde herske i Folkets Navn og som dets udkaarne Høvding. Og han vilde bevare, hvad der var vundet i Revolutionsaarene af økonomisk Lighed. Han lod Siéyès lave et Udkast til en *ny Forfatning* men ændrede det derpaa selv, saa hans egen Magt blev langt større, end Siéyès havde villet. Den udøvende Magt skulde være hos en Førstekonsul og to Medkonsuler, alle valgte paa ti Aar. Første Gang bestemtes det i selve Forfatningen, hvem det skulde være, og Napoleon blev selvfølgelig Førstekonsul. Rigsdagen skulde bestaa af tre Kamre: Senat,

Den nye Forfatning.

Tribunat og lovgivende Forsamling, hvis Medlemmer valgtes paa en saadan Maade, at Napoleon i Virkeligheden selv kunde bestemme, hvem det skulde være. Den almindelige Valgret bevaredes af Navn men gjordes ved en yderst kunstig Valgmaade betydningsløs. Og Kamrenes Magt blev kun ringe. Rigsdagsmændene og de højere Embedsmænd fik meget høje Gager. Forfatningen underkastedes en Folkeafstemning og vedtoges med 3 Millioner Ja mod ganske faa Nej. Men det hele kunstige Forfatningsmaskineri viste sig værdiløst. Napoleon var i Virkeligheden Eneherre. Ogsaa *Kommunestyret* ændredes stærkt. Styrelsen overdroges til Embedsmænd udnævnte af Regeringen: Præfekten i Departementet, Underpræfekten i Arrondissementet, Mairen i By- eller Landkommune. Ved Siden af dem stilledes nogle Raad, men disses Medlemmer udnævntes i Virkeligheden af Regeringen, skønt der ogsaa her foretoges en Slags Valg, og deres Magt blev kun ringe. Præfekten fik en vidtgaaende Kontrolret overfor de lavere Embedsmænd. Det blev et stærkt *centraliseret Embedsmandsstyre,* Napoleon skabte. Men han valgte med sjælden Sikkerhed dygtige Mænd, og hans Embedsmænd vandt en stor og varig Tillid hos Befolkningen.

Kommunestyret.

Centraliseret Embedsmandsstyre.

Med den politiske Frihed forsvandt ogsaa *Ytringsfriheden;* kun nogle faa Blade fik Lov til at bestaa. Derimod bevaredes Ligheden for Loven. Hverken Kirken eller Emigranterne fik deres Godser tilbage, og lige saa lidt var der Tale om at genindføre de gamle Afgifter til Herremænd og Gejstlighed eller at genoprette Skattefriheden for Adel og Kirke. Og Religionsfriheden gennemførtes nu virkelig.

Ytringsfriheden.

Meget af det vundne bevares.

Napoleon besad sjældne Betingelser for at bruge den Magt, han havde vundet. Forskerne strides endnu om hans Karakter. Nogle skildrer ham med begejstret Beundring, andre med Afsky. Det synes sikkert, at hans egentlige Drivfjeder var en umættelig Herskertrang og Ærgerrighed. Begejstring for Revolutionens store Retfærdighedsgrundsætninger findes ikke hos ham. De Folk, der troede paa „Teorier", var for ham naive „Ideologer". Men Revolutionens Lighedsprincip stemmede godt nok med hans Iver for, at der skulde være Orden og Mening i det hele. Han nærede ingen Fædrelandskærlighed knyttet til Frankrig; i sin Ungdom havde han jo som Korsikaner følt sig som Fjende af dette Land. Det var for sin egen, ikke for Frankrigs Magt, han kæmpede. Men efterhaanden fik han dog megen Sympati for dette Folk, der dannede Grundlaget for hans

Napoleons Karakter.

Magt, som frembragte de ypperste Statsmænd, Hærførere og Soldater, og hvis store Sans for Logik faldt sammen med hans egen. Han synes ikke at have været meget medfølende overfor andre; han kunde være haard og brutal mod den enkelte som mod de mange. Men han undgik af Klogskab al unødig Haardhed, og han havde en næsten enestaaende Evne til at vinde Mennesker. Han knyttede dem ikke til sig i varm Hengivenhed, men han betog dem, saa de i blind Beundring bøjede sig for hans Vilje. Han troede fuldt og helt paa sin egen Ret til at herske. Han var den klogeste, derfor skulde han raade med Geniets Ret. Det baadede ogsaa de andre bedst.

Napoleons Evner.

Men strides man om Napoleons Karakter, saa er der Enighed om hans Evner. Han formaaede i helt usædvanlig Grad at samle sine Tanker udelukkende om den Ting, det i Øjeblikket gjaldt. Hans Arbejdskraft var overordenlig, og han kunde nøjes med ganske lidt Søvn. Han overvejede nøje og koldblodig sine Planer, men han udførte sine Beslutninger lynsnart. Hans Vilje var ubøjelig. Havde han lagt en Plan, førte han den haardnakket igennem. Hans Fantasi var rig, men den tøjledes næsten altid af hans klare Tanke og stærke Vilje. Han var paa en Gang fremragende dygtig som Feltherre og som Statsmand, i indre som i ydre Politik. Som Diplomat var han uden Skrupler, men neppe værre eller bedre end sine Modstandere. Som Feltherre gennemførte han til det yderste Revolutionshærenes Metode: det pludselige, overraskende Angreb. Han stræbte altid at faa Fjenderne til at dele deres Styrke for saa paa et enkelt Punkt at kunne ramme dem med afgørende Overvægt. Han gik ubekymret forbi Fæstningerne for at kunne angribe den fjendtlige Hærs Hovedstyrke. Og der skabtes i hans Hær en Disciplin, Revolutionshærene ikke havde kendt. I Stedet for Frihedsbegejstringen satte han „Æren", „la Gloire" og Udsigten til et rigt Bytte. Han drog omhyggelig Omsorg for sine Soldater, omgikkes dem jævnt og forstod at ildne dem gennem højstemte Proklamationer, der tit synes Eftertiden bombastiske, men som gjorde et stærkt Indtryk i Hæren. Han var personlig elsket af de menige Soldater, hvorimod det ikke lykkedes ham varigt at vinde sine Generalers Hengivenhed.

Feltherregenskaber.

Carnot og Talleyrand.

Napoleon omgav sig med Mænd, der var vel egnede til at tjene hans Planer. Han kaldte *Carnot* tilbage og gjorde ham til Krigsminister, og til Udenrigsminister tog han den smidige Bisp *Talleyrand,* der havde fulgt Revolutionen gennem alle dens Svingninger. Og ogsaa til de andre Ministerposter fandt han fremragende Mænd.

Foreløbig optraadte Napoleon som en Fredens Talsmand og tilbød Modstanderne Fred, men da de afslog Tilbudet, optog han Kampen med den største Energi. Østrigerne aabnede

Krigen Aar 1800.

Krigen Aar 1800 med to Hære, der hver talte over 100,000 Mand, den ene i Italien, den anden i Tyskland. Napoleon sendte *Moreau* til Tyskland med en lignende Hær. Men selv samlede han en anden Hær paa 60,000 Mand, og med disse gik han over Alperne til Italien. Han førte sine Tropper over Store St. Bernhard; Soldaterne slæbte Kanonerne i udhulede Træstammer, Napoleon fulgte dem, stadig rede med opmuntrende Ord, ridende paa et Muldyr. Et østrigsk Fort, der spærrede Vejen, voldte meget Besvær, men efter store Anstrengelser blev det taget, og efter 5 Dages Marsch stod den franske Hær i Italien i Ryggen paa den østrigske. Denne var dog overlegen i Tal og optog Kampen. Ved *Marengo* kom det i Juni 1800 til det afgørende Slag. Sejren hældede længe til Østrigerne. De havde allerede afsendt Sejrsbudskabet, da den gamle General *Desaix* naaede Valpladsen med en fransk Hærafdeling, der hidtil ikke havde været med i Kampen. „Slaget er tabt," udbrød han, „men der er Tid til at vinde et andet." Han selv faldt, men Franskmændene vandt en fuldstændig Sejr. „Hvor Dagen havde været smuk, om jeg havde kunnet omfavne Desaix efter Slaget," udbrød Napoleon om Aftenen.

Moreau i Tyskland.

Marengoslaget Juni 1800.

Østrigerne trak sig nu tilbage bag Mincio, og samtidig gik Moreau fra Sejr til Sejr i Tyskland. I December vandt han det store Slag ved *Hohenlinden,* som aabnede ham Vejen til Wien. Østrigerne skyndte sig at slutte Fred 1801. Frankrig beholdt de tyske Lande indtil Rhinen, og Østrig anerkendte den bataviske, helvetiske, cisalpinske og liguriske Republik. Ogsaa Neapel, Portugal og Tyrkiet sluttede nu Fred.

Hohenlinden.

Fred 1801.

England.

Tilbage stod da kun *England.* Det var Herre paa Havet, men det fik netop nu talrige Modstandere, der var krænkede over dets Fremfærd overfor de nevtrale Staters Handelsskibe. Kejser Paul havde Aar 1800 sluttet et væbnet Nevtralitetsforbund med Danmark, Sverige og Prøjsen. Men Englænderne tvang ved Slaget paa Rheden 2. April 1801 Danmark ud af Forbundet; Kejser Paul blev myrdet 1801, og hans Efterfølger, *Aleksander I,* traadte nu ogsaa ud af Forbundet og nærmede sig England. Samtidig maatte den franske Hær i Ægypten opgive dette Land og lade sig føre hjem til Frankrig paa engelske Skibe. Baade i Frankrig og England fik under disse Forhold Fredsstemningen Overtaget. *William Pitt* var gaaet af af indrepoli-

Nevtralitetsforbundet Aar 1800, sprængt 1801.

Ægypten opgives.

Freden i Amiens 1802.

tiske Grunde, og hans Efterfølgere var fredsvenlige. 1802 sluttedes Freden i *Amiens*. England skulde beholde nogle af de erobrede Kolonier, hvoriblandt *Ceylon,* men de fleste skulde det give tilbage. *Malta,* som Englænderne havde erobret, skulde atter overlades Johanniterne, og Tyrkerne fik Ægypten tilbage.

Men Freden blev ikke varig. Napoleon benyttede den til nye Udvidelser af Frankrigs Magt. Den cisalpinske Republik omdøbtes fordringsfuldt til „den italienske Republik", og Na-

Den italienske Republik.

Freden i Amiens proklameres foran den kongelige Børs i London 1802.
Efter samtidigt Billede.

poleon blev selv dens Præsident. Piemont indlemmedes atter i Frankrig, og i Tyskland foregik store Forandringer under Napoleons Ledelse. Over 100 gejstlige Smaastater og Rigsstæder fordeltes mellem de verdslige Fyrster, hvorved mange af disse kom i Taknemmelighedsgæld til Napoleon. Derimod gik det ilde for Franskmændene ovre paa *de vestindiske Øer.* Napoleon havde her genoprettet Negerslaveriet, men nu rejste Negerne paa den største og værdifuldeste af Øerne, *Haïti,* sig til en rasende Opstand og jog de franske Tropper bort. Englænderne saa dette med megen Glæde, medens de forbitredes over, at Napoleons Magt forøgedes i Evropa, og de udfordrede paa deres Side Frankrig ved at beholde Malta. Trods Freden førtes der derfor en hæftig Bladfejde mellem de to Stater, og allerede 1803 brød Krigen ud paa ny. I det første Par Aar

Forandringer i Tyskland.

De vestindiske Øer.

Bladfejde.

fik den dog ikke stor Betydning, da ingen af Fastlandsstaterne var med.

Fra Freden 1801 til den tredje Koalitionskrig begyndte 1805, havde Napoleon da nogle forholdsvis fredelige Aar, hvor han kunde tage sig af de indre Forhold. Det blev en Hovedopgave for ham at ordne Kirkeforholdene. Han var selv nærmest Deist; han troede som Voltaire paa en Guddom, der havde skabt Verden, men ikke blandede sig i Begivenhedernes Gang. Kristendommen var ham ligegyldig, men han vilde bringe Ro i de religiøse Forhold og benytte Religionen politimæssig til at holde Orden paa Folk. 1801 sluttede han et *Konkordat* med Paven. Den katolske Religion erklæredes ved dette for „Flertallets" Religion. Bisperne skulde udnævnes af Førstekonsulen, men Valget bekræftes af Paven, og Præsterne skulde udnævnes af Bisperne. Alle Gejstlige skulde lønnes af Staten. Gagerne blev for de flestes Vedkommende kun smaa, gennemgaaende omkring 1000 Kr. aarlig. Napoleon naaede dermed den Magt over Kirken, han ønskede. De gejstlige Ordener vedblev som Regel at være forbudt, men efterhaanden fik dog nogle af dem særlig Tilladelse til at bestaa.

Nogenlunde Fred 1801—05.

Napoleon og Kirken.

Konkordatet 1801.

Konkordatet rokkede ikke Religionsfriheden. Ogsaa Protestanternes Præster blev statslønnede, og det borgerlige Ægteskab og Civilregistrene bevaredes. Derimod afskaffedes den nye Kalender nogle Aar senere. Folkets brede Lag modtog Konkordatet med Tilfredshed; Revolutionens Mænd, der havde bevaret de filosofiske Anskuelser, var mindre glade derved, men de fandt sig dog nogenlunde rolig deri.

Religionsfriheden bevares.

Napoleon fortsatte iøvrig i disse Aar i mange Henseender Revolutionens Lovgivningsarbejde. Saaledes fuldførtes nu den nye Lovbog for civile Sager, som Konventet havde forberedt. Code Civil kaldtes den; først i Kejsertiden blev dette til Code Napoleon. Den var yderst klar og praktisk; den gælder i Hovedtrækkene endnu i Frankrig, og den er efterlignet mange andre Steder.

Code Napoleon.

Napoleon lod dygtige Jurister bearbejde Konventets Udkast, og han deltog selv ivrig i deres Forhandlinger. Han gjorde paa nogle Punkter Reglerne mere praktiske, paa andre mere gammeldags og mindre retfærdige end Revolutionsjuristerne ønskede. Han skærpede saaledes Forældrenes Magt over Børnene og øgede Mændenes For-

rettigheder overfor Hustruerne; i det hele gav han Kvinderne den mindst mulige Ret. Ogsaa Børn født udenfor Ægteskabet stilledes ugunstigere end efter Revolutionslovgivningen.

Ivefor Næringsvejene.

Samtidig virkede Napoleon baade med Energi og Dygtighed for Næringsvejene. Han oprettede *„Frankrigs Bank"*, der

Frankrigs Bnk.

snart fik Eneret paa at udstede Sedler. I Befolkningen herskede der en stigende Tilfredshed med Napoleons Styrelse, og han gjorde meget for at drage Folk af alle Anskuelser til sig.

Emigranterne.

Han gav Emigranterne Tilladelse til at vende tilbage, og mange af dem kom og blev godt modtagne. Men samtidig bevarede han Forbindelsen med de ivrige Republikanere, selv med Jakobinerne. 1802 følte han sig stærk nok til at ændre Forfatningen saaledes, at han blev *Førstekonsul paa Livstid,* og hans egen Magt udvidedes. Det billigedes ved Folkeafstemning med et endnu større Stemmetal end hans første Forfatning. Han begyndte allerede nu at omgive sig med et helt lille Hof, næsten i den gamle Stil, og ogsaa det gamle Ordensvæsen holdt igen sit Indtog, da han oprettede *Æreslegionen* for dem, der havde gjort sig fortjent af Fædrelandet i Krigens eller Fredens Gerning.

Førstekonsul paa Livstid 1802.

Josefine.
Efter Maleri af en af Tidens betydelige Malere, François Gérard.

Æreslegionen.

Hoffet i Tuilerierne.

Napoleon havde taget Bopæl i Tuilerierne. Selv havde han kun lidt Tid til at tage Del i Hoflivet, men Josefine samlede hurtig en Skare fornemme og mægtige Herrer og Damer om sig. De gamle Etiketteformer vendte lidt efter lidt tilbage. Napoleon gav Tonen an

Gamle Tiltaleformerr.

ved at tiltale Damerne med „Madame", medens han endnu blev ved at sige „Citoyen" til Mændene. Han kaldte sig „Citoyen Bonaparte" indtil Forfatningsforandringen 1802; saa blev det til „Napoleon Bonaparte". Ogsaa den gamle Tids Dragter vendte til en vis Grad tilbage efter Napoleons Tilskyndelse. Selv kunde han ikke

bekvemme sig til at bruge Paryk og Pudder, men han opmuntrede andre til det. Knæbenklæder blev igen almindelige. Damerne vedblev at efterligne de græsk-romerske Dragter, men Napoleon lod dem ret kraftig vide, at det var upassende at optræde ved hans Selskaber i altfor lette Dragter. En Aften ved et Selskab gav han demonstrativt Ordre til at fyre stærkt, „thi Damerne var jo næsten nøgne."

Æreslegionen ordnedes som en Hær med højere og lavere Offi- *Æreslegionen.*

Helvedesmaskinens Eksplosion, Juleaften 1800.
Samtidigt Billede.

cerer, inddelt i „Cohorter". Medlemmerne fik en vis Gage, de højere Officerer nogle Tusind Frcs. aarlig, de lavere nogle Hundrede. Dens Oprettelse vakte megen Modstand, og det var kun med ringe Flertal, den vedtoges i Rigsdagen.

Trods den almindelige Tilfredshed var der dog stadig nogen Opposition mod Napoleon. Monarkisterne haabede en Tid, at han skulde føre Bourbonerne tilbage, men da dette ikke skete, vendte mange af dem sig mod ham. Allerede et Aarstid efter, at han havde faaet Magten, skete et Attentat paa ham. En *Helvedesmaskine,* o: en Bombe *Helvedes-*
fyldt med Jernstumper, anbragtes paa en Gade, hvor han skulde pas- *maskinen.*
sere paa sin Vej til Teatret, men hans Vogn drejede om Hjørnet et Øjeblik, før Bomben sprang, saa at han ingen Skade led. Senere

stiftedes en større monarkistisk Sammensværgelse, som Pichegru var med i. Ogsaa Moreau, der stillede sig kølig overfor Førstekonsulen, beskyldtes for at have vidst Besked om den. Pichegru døde i Fængslet, medens Moreau forvistes. Og endelig tog Napoleon Hævn ved at lade en bourbonsk Prins, Prinsen af *Enghien*, som han mistænkte for at have været med, gribe paa tysk Grund. Det viste sig, at han intet havde haft med Sammensværgelsen at gøre, men han blev henrettet alligevel.

Pichegrus Sammensværgelse.

Prinsen af Enghien dræbes.

Kejserdømmet.

Kejserdømmet 1804—14. Til sidst besluttede Napoleon at tage *Kejsernavn*. Konge vilde han ikke være; Kejsernavnet syntes ham paa en Gang større og bedre stemmende med de republikanske Ideer. Rom havde jo heddet „Republik" ogsaa under Kejserne. I Maj 1804 lod han Senatet vedtage, at han skulde bære Titlen „de franskes Kejser", og at Kejserværdigheden skulde være arvelig i hans Slægt. Ogsaa dette bekræftedes ved en Folkeafstemning, og den 2. December 1804 kronede han sig selv som Kejser i Pavens Nærværelse. Aaret derefter gjorde han den italienske Republik til Kongeriget Italien og paasatte sig selv den lombardiske Jernkrone.

Kejserkroning 2. Decb. 1804.

Kroningshøjtideligheden.

Kejserkroningen vakte uhyre Opsigt baade i og udenfor Frankrig. Det var med noget Besvær lykkedes Napoleon at faa *Pius VII* til at tage til Paris og være med ved Kroningen. Paven plejede jo ikke at forlade Rom, og her gjaldt det en Fyrste i et Land uden Statsreligion. Napoleon gjorde ham og Josefine den Indrømmelse, at han før Kroningen lod sig kirkelig vie; hidtil havde han nøjedes med det borgerlige Ægteskab, og han holdt ikke af den kirkelige Ceremoni. Søndag den 2. December drog et mægtigt Tog til Nôtre-Damekirken. Først kom Paven, omgivet af et stort Vogntog af Gejstlige. Efter gammel Skik red foran ham en Præst paa et Æsel. Paven og hans Følge drog højtidelig ind i den rigt smykkede Kirke. Fløjlstæpper prydede med Kejserdømmets Mærke, de gyldne Bier, beklædte Væggene. I Kirken samledes en udvalgt Skare: Ministre, Rigsdagsmænd, Dommere, fremmede Gesandter og nogle tyske Fyrster. Et mægtigt Kor modtog Paven med Hymnen: Tu es Petrus (Du er Petrus). Han knælede for Altret og besteg derpaa Pavetronen. Derpaa ankom Napoleon fulgt af Josefine. Han bar en pragtfuld Kejserkaabe og havde om Issen en gylden Lavrbærkrans efter de romerske Kejseres Skik. Han modtoges med Hymnen: Veni Creator (Kom Skaber). Ogsaa han knælede for Altret, og Krone, Sværd, Scepter og Kejserkaabe nedlagdes paa dette. Saa traadte Paven frem og salvede efter gammel Sæd Napoleon paa Pande og Haandled. Han velsignede Sværdet og spændte det om Kejseren, velsignede derefter Sceptret og rakte ham det, medens Napoleon atter hylledes i Kejserkaaben. Saa tog Paven Kronen for at sætte den

paa Kejserens Hoved, som Pave Leo en Gang havde sat Kejserkronen paa Karl den Store. Men med en rolig, hurtig Bevægelse tog Napoleon Kronen af hans Haand og satte den selv paa sit Hoved. Derefter greb han Kejserindekronen og satte den paa Josefine, der

Napoleon i Kroningsdragt. Efter Maleri af Fr. Gérard.

knælede ned for ham. Saa velsignede Paven Kejserparret og istemmede selv Sangen: Vivat in aeternum semper Augustus (Leve Augustus til evig Tid), den samme, hvormed Leo godt Tusind Aar tidligere havde hyldet Karl den Store. „Leve Kejseren" rungede det derpaa gennem Kirken, medens Kanonerne drønede udenfor. Og endelig traadte Kejseren frem og svor altid at være tro mod Forfatningen og „kun at herske med det franske Folks Fordel, Lykke og Berømmelse som Maal."

Paven blev nogle Maaneder i Paris. Han lod sine Prælater søge at finde en Helgen, der kunde kaldes Napoleon og blive Skytshelgen for Kejserens Fødselsdag, den 15. August. Det viste sig svært. En Bisp i Nancy svarede bekymret paa Forespørgslen derom, at man „til Skam for Bibliotekerne i Nancy forgæves havde gennembladet alle de Bind, hvor der kunde ventes Oplysning." Til sidst fandt man en Martyr fra Diokletians Tid, som hed Neapolas, og han døbtes saa om til Napoleon. Til Gengæld genindførte Napoleon nu den gamle Tidsregning.

Napoleons Katekismus.

Napoleon benyttede siden Kirken og Religionen til at indprente Befolkningen, at den skulde bøje sig i Lydighed for ham. Han lod saaledes i Skolerne indføre en Katekismus af den ejendommeligste Art. I Forklaringen til 4. Bud hedder det for Eks.:

Spørgsmaal: Hvilke er de Kristnes Pligter mod de Fyrster, som styrer dem, og hvilke er i Særdeleshed vore Pligter mod Napoleon I, vor Kejser?

Svar: De Kristne skylder de Fyrster, som styrer dem, og vi skylder især Napoleon I, vor Kejser: Kærlighed, Ærbødighed, Lydighed, Troskab, Militærtjeneste, de Skatter, der behøves til Kejserdømmets og Tronens Bevarelse og Forsvar, og vi skylder ham desuden inderlige Bønner for hans Frelse og for Statens aandelige og verdslige Vel.

Spørgsmaal: Er der ikke særlige Grunde, som maa knytte os stærkt til Napoleon I, vor Kejser?

Svar: Jo! Thi han er den, Gud har oprejst under vanskelige Forhold til at genoprette den offentlige Gudstjeneste og vore Fædres hellige Religion og til at være dens Beskytter. Han har genrejst og bevaret den offentlige Orden ved sin dybe og virksomme Visdom; han forsvarer Staten med sin mægtige Arm; han er blevet Herrens Salvede ved at blive salvet af Paven, den hellige, almindelige Kirkes Overhoved.

Spørgsmaal: Hvad bør man mene om dem, der ikke opfylder deres Pligt mod vor Kejser?

Svar: Efter den hellige Apostel Pauli Ord sætter de sig op mod den Orden, Gud har skabt, og de gør sig skyldige til den evige Fortabelse. —

Napoleons Hof.

Efter Kejserkroningen holdt Napoleon Hof helt i den gamle Stil. Hans Brødre blev Prinser, hans Søstre Prinsesser. Der udnævntes Kammerherrer og Staldmestre og Æresdamer, og hvad der ellers hørte til. De dygtigste Generaler blev „Marechaler". Soldaterne fik nye Faner med Kejserørnen som Mærke, men det trefarvede Banner „Trikoloren" bevaredes. Paa Mønterne beholdt man en Tid Betegnelsen „Republique française", men siden forsvandt den. Den ene Fest fulgte den anden ved Hoffet. Civillisten forøgedes til 25 Millioner Frcs., som Ludvig XVI's havde været efter 1789. Men Napoleon ødslede ikke som Bourbonerne. Trods alle Festerne opspa-

rede han hvert Aar en stor Del af de 25 Millioner. Og han lod sig heller ikke hverken af Hofetiketten eller af Fornøjelserne forstyrre i sit Arbejde. Han stod op ved Nitiden, en Timestid gav han Avdiens, og derefter spiste han en meget hurtig Frokost. Efter Frokost arbejdede han alene eller med sine Ministre til Kl. 6. Derefter fulgte Middagen, som Regel med Kejserinden alene. Ogsaa den var kortvarig; de gamle, langstrakte Spisninger efter Etikettens Regler var der ikke Tale om. Om Aftenen arbejdede han tit igen, men ofte viste han sig dog nogen Tid i Kejserindens Værelser, hvor Damer, Generaler, Embedsmænd, Videnskabsmænd og Digtere flokkedes. —

Krig med England fra 1803.

Planer om Landgang i England.

Storarméen.

Det Tiaar, Napoleon bar Kejserkronen, blev en Kamptid uden Ro og Hvile. Foreløbig stod han kun overfor England. Han lod Hannover besætte, og han syslede, efter at Krigen var brudt ud igen 1803, stadig med Planer om et Landgangsforsøg i England. En talrig Hær samledes ved Kanalen; de franske Hærkorpser, der hidtil havde været spredt vidt omkring, forenedes her til „la grande armée", Storarméen. Dens Kærne blev den navnkundige Kejsergarde. Ogsaa talrige Krigs- og Transportskibe samledes her. Men Englands overlegne Flaader krydsede i Kanalen og umuliggjorde en Landgang. Pitt var nu atter Minister. Han rustede utrættelig, og han hidsede ivrig Fastlandsstaterne til en ny Krig. 1805 lykkedes det ham at faa den *tredje Koalition* i Stand mellem England, Rusland, Østrig, Sverige og Neapel. Napoleon handlede med vanlig Hurtighed. Han førte Storarméen i Ilmarsch mod Østrigerne, fangede det halve af deres Hær ved *Ulm* og drog videre til Wien, som han besatte tre Maaneder efter Krigens Udbrud. Da kom Russerne til Hjælp og forenede sig med Resterne af den østrigske Hær. Napoleon drog ind i Mähren for at møde dem, og ved *Austerlitz* fulgte nu paa Aarsdagen for Kejserkroningen det berømte Trekejserslag, hvor Napoleon sprængte Fjendernes forenede Hær til alle Sider.

Den tredie Koalition 1805.

Ulm.

Austerlitz 2. Decb. 1805.

Napoleons Taktik ved Austerlitz.

I Austerlitzslaget udfoldede Napoleon til Fuldkommenhed den Taktik, der skaffede ham saa mange Sejre. Hans Hær var mindre end Fjendens. Paa Fløjene stillede han nogle forholdsvis svage Hærkorpser, der blot fik den Opgave at standse Fjenderne eller langsomt drage den fjendtlige Hærs Fløje efter sig. Derimod samlede han sin Hovedstyrke i Centrum og kastede sig her pludseligt og voldsomt over Fjendens Centrum, som spredtes i vild Flugt, før Slaget var i Gang paa Fløjene. De sejrende Tropper kunde derpaa vende sig mod Fjendens Fløje og knuse ogsaa disse. Slaget kostede Modstanderne 15,000 Døde og Saarede, 20,000 Fangne, 146 Kano-

ner og 45 Faner. Napoleon takkede højtidelig sin Hær: „Soldater," sagde han, „jeg er tilfreds med Eder. I har paa den store Austerlitzdag opfyldt de Forventninger, jeg nærede til Eder. Naar jeg fører Eder tilbage til Frankrig, vil mit Folk gense Eder med Glæde. Det vil være nok for Eder at sige: Jeg var med ved Austerlitz, saa vil enhver, der hører det, udbryde: Det er en tapper Mand."

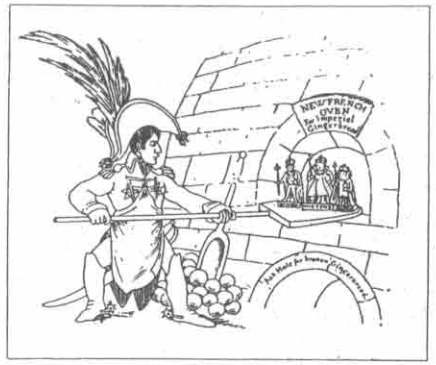
Fred med Østrig 1805.

Endnu i December 1805 sluttede Kejser Frants atter Fred. Han afstod nu Venedig. Det egentlige Venedig forenedes med Kongeriget Italien, Dalmatien indlemmedes trods dets fjerne Beliggenhed i Frankrig, Bayern og Württemberg blev Kongeriger. Og endnu større Ændringer fulgte. 1806 afsatte Napoleon Kongen af Neapel og gjorde sin Broder Josef til Konge der. Den bourbonske Konge beholdt kun Sicilien, hvor de engelske Skibe dækkede ham. Samme Aar erklæredes Holland for et Kongerige under Napoleons Broder Ludvig. Og endelig stiftedes endnu i 1806 *Rhinforbundet,* der omfattede Bayern, Württemberg, Baden og flere andre tyske Stater. Det sluttede Forbund med Napoleon, som blev dets „Skytsherre". Dermed ophørte *det tyske Rige.* Rigsdagen opløstes, og Kejser Frants nedlagde Kejserværdigheden. Han havde to Aar tidligere været saa forsigtig at tage Kejsernavn som Herre over Østrig.

Josef Konge af Neapel 1806.

Ludvig Konge af Holland 1806.

Rhinforbundet dannes, og det tyske Rige opløses 1806.

Engelsk Vittighedsblad fra 1806, der haaner det napoleonske Kongemageri. Billedet bærer Titlen: „Den store Honningkagebager". Over Ovnen staar: „Ny fransk Ovn for kejserlige Honningkager". Paa Skovlen har han Fyrsterne af Bajern, Württemberg og Baden. Under Ovnen er der en Askeskuffe til sønderbrudte Honningkager.

Napoleon havde faaet Spanierne med sig til Kampen mod England. Men Englænderne slog den forenede fransk-spanske Flaade afgørende i det store Slag ved *Trafalgar* 1805. Nelson faldt imidlertid i Slaget, og Aaret derefter døde Pitt. Fredsunderhandlinger forsøgtes da paany, men de glippede. Og snart fik England en Forbundsfælle i *Prøjsen,* ligesom Rusland jo vedblivende var i Krig med Frankrig. Saaledes kom den *fjerde*

Trafalgar 1805.

Koalition i Stand 1806. Prøjserne var ganske sejrssikre. „Frederik II's Hær" skulde nok standse de overmodige Franskmænds Sejrsgang. Men Frederik Vilhelm III var en svag Fyrste, og ingen af hans Generaler viste store Evner. Napoleon førte sin Hær mod Prøjserne med samme Hurtighed som Aaret før mod Østrigerne. Ved *Jena* og *Auerstädt* kom det til et afgørende Dobbeltslag. Napoleon sprængte ved *Jena* med sin Hovedstyrke den ene Del af Prøjserhæren næsten uden Modstand. Og samme Dag slog en af hans ypperste Generaler *Davoust* med et langt mindre Hærkorps den anden Del af den prøjsiske Hær ved *Auerstädt.* De to Dele af Prøjserhæren genfandt hinanden paa Tilbagetoget og opløstes snart i fuldstændig Panik. Det ene Hærkorps og den ene Fæstning efter den anden overgav sig nu til Franskmændene. Faa Uger efter Krigens Udbrud var Napoleon i Berlin, medens Kongen flygtede til Østprøjsen. Napoleon optraadte nu som Herre i Tyskland, Sachsen blev Kongerige og sluttede sig til Rhinforbundet. Og fra Berlin udstedtes det berømte Dekret om *Fastlandsspærringen.* Al Handelsforbindelse mellem England og Frankrig og dets Forbundsfæller skulde afbrydes. Derpaa gik Napoleon videre til *Polen,* hvor Befolkningen hilsede ham som Befrieren. Men nu rykkede de russiske Hære frem, og herovre, hvor alle Forhold var Franskmændene ukendte, viste det sig, at Russerne kunde yde dem en haardnakket Modstand. Ved *Eylau* kom det i Begyndelsen af 1807 til et frygteligt Slag. Da Mørket faldt paa, var Kampen endnu uafgjort, men om Natten veg Russerne langsomt tilbage. I nogle Maaneder stod Hærene overfor hinanden. Men saa angreb Napoleon atter og vandt ved *Friedland* en stor Sejr. Nogle Dage derefter mødtes han i *Tilsit* med Kejser Aleksander, og det lykkedes ham nu helt at vinde den fantasirige, letbevægelige Kejser. De enedes let om Fred. Rusland beholdt, hvad det havde, og sluttede Forbund med Frankrig mod England. I nogle hemmelige Artikler aftaltes det, at Danmark, Sverige og Portugal skulde tvinges til at tiltræde Fastlandsspærringen, og Tyrkiet, der havde sluttet sig til Napoleon i Krigen mod Rusland, skulde bevæges til Fred. Ogsaa Prøjsen maatte derpaa slutte Fred. Det afstod sine Besiddelser vest for Elben og sine polske Lande undtagen Vestprøjsen. Af de første dannedes Konge-

Den fjerde Koalition 1806.

Jena og Auerstädt 1806.

Napoleon i Berlin.

Fastlandsspærringen.

Napoleon i Polen.

Eylau 1807.

Friedland 1807.

Tilsitfreden 1807.

riget *Westphalen,* hvor Napoleons Broder Jerome blev Konge, af det andet Hertugdømmet *Warschau,* der overlodes den sachsiske Konge.

Englænderne tager den danske Flaade 1807.

Englænderne fik hurtig Besked om de hemmelige Tilsitaftaler og angreb straks Danmark for at sikre sig dets Flaade. Dette lykkedes i September 1807, og Sverige tog nu Parti for England. Napoleon sendte 1808 den smidige og dygtige General *Bernadotte* til Danmark for at angribe Sverige. Den engelske Flaade hindrede dette, men 1809 tvang Russerne Sverige til at slutte Fred og afstaa Finland. Og snart efter valgtes Bernadotte til Tronarving i Sverige. For at hindre Handel med England inddrog Napoleon i disse Aar den ene Landstrækning efter den anden under Frankrig. I Italien var den liguriske Republik allerede tidligere indlemmet i Frankrig, og nu indlemmedes ogsaa Toscana. Sammen med Spanierne erobrede han *Portugal,* hvis Kongefamilje maatte søge Tilflugt i Brasilien. Og snart blandede han sig ogsaa i *Spaniens* Forhold. Her var der Strid mellem Kong *Karl* og hans Søn Ferdinand. Denne gjorde Oprør mod Faderen og tog Kongenavn. Men saa lokkede Napoleon de to Fyrster til sig og bevægede dem begge til at give Afkald paa Kongeværdigheden. Og derefter gjorde han 1808 *Josef* til Konge af Spanien, medens hans Svoger den tapre Ryttergeneral *Murat* fik Neapel. Da brød en voldsom *Folkerejsning* løs i Spanien. Spanierne hang ved de gamle Minder, og de brede Folkelag var Præsterne sværmerisk hengivne. De vilde ikke vide af Fremmedherredømmet og de revolutionære Ideer, som Franskmændene allevegne førte med sig. De smaa franske Hære, der stod i Spanien, formaaede ikke at standse Oprøret; Belejringen af den lille By *Zaragoza* voldte dem saaledes store Tab. Ogsaa Portugiserne rejste sig, og Englands dygtigste General *Wellington* landede med en engelsk Hær. Et fransk Hærkorps overgav sig, og Napoleon maatte selv ile til Spanien. Han sejrede, Zaragoza faldt, og Englænderne maatte trække sig tilbage til en forskanset Krog af Portugal. Men Ro blev der ikke. Spanierne fortsatte i de følgende Aar en forbitret Guerillakamp.

Sverige afstaar Finland.

Bernadotte i Danmark.

Portugal erobres.

Spanien.

Josef Konge af Spanien 1808, Murat i Neapel.

Den spanske Folkerejsning.

Zaragoza.

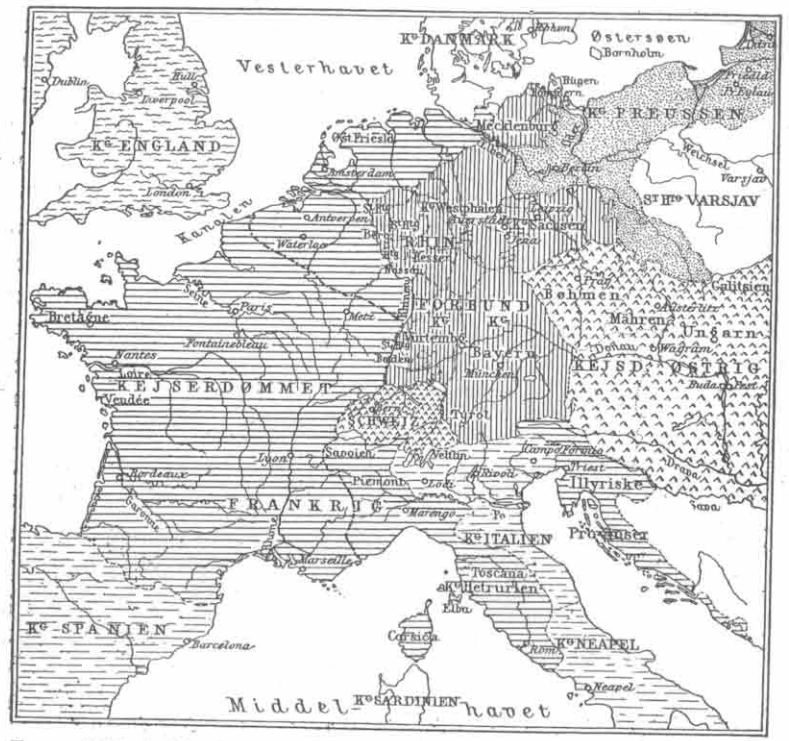
Wellington i Portugal.

Den femte Koalition 1809.

Dette gav Østrig Mod til at forsøge endnu en Krig. *(Den femte Koalitionskrig)* 1809. Napoleon gik som sædvanlig lige mod Østrigernes Hovedstyrke. Han slog dem i fem Slag og

besatte Wien, medens den østrigske Hær veg tilbage bag Donau. Franskmændene led store Tab, da de første Gang søgte at gaa over Floden, men anden Gang lykkedes det, og ved *Wagram* led Østrigerne atter et stort Nederlag. Der sluttedes derpaa en ny Fred, hvorved de afstod de illyriske Kystlande til Frankrig samt et Stykke af Galizien til Rusland, et andet

Wagram.

Evropa 1812, da Napoleons Magt er paa sit højeste. Af de Landsdele som ikke ses her var Spanien og Portugal delvis underkastede ham, Øen Sicilien derimod ikke.

til Warschau. Og endelig sluttede ogsaa Østrig sig til Fastlandsspærringen.

Kirkestaten indlemmes.

For at gennemføre Afspærringen indlemmede Napoleon nu *Kirkestaten* i Frankrig, og da Paven svarede med en Bandbulle, førtes han som Fange til Frankrig. Derpaa indlemmedes Holland, da Kong Ludvig ikke gennemførte Afspærringen godt nok, og endelig inddroges ogsaa de tyske Kyster ved Nordsøen og lidt af Østersøkysten. Trods alt dreves der et stor-

Holland og de tyske Kyster inddrages.

stilet Smugleri, men baade for England og for de fleste af Frankrigs Forbundsfæller var Fastlandsspærringen dog meget byrdefuld. Derimod var den snarest til Gavn for selve Frankrig, hvis Industri derved befriedes for sin værste Konkurrent. Overalt paa Fastlandet følte Mangelen paa Kolonivarer ret pinligt.

Fastlandsspærringens Betydning.

Napoleon paa Højdepunktet af sin Magt.

Napoleon stod i Aarene 1810 og 11 paa Højdepunktet af sin Magt. Frankrig og dets Vasalriger talte 70 Millioner af Evropas 170 Millioner Indbyggere, og selv de Lande, der ikke stod i ligefremt Vasalforhold til ham var hans afhængige Forbundsfæller. Af Fastlandsstaterne var Rusland den eneste, der syntes at have nogen Modstandskraft, og ogsaa det var i Forbund med ham.

Napoleon følte sig stedse mere som den store Verdenshersker. Han besluttede nu at søge sig en ny Kejserinde. Forholdet til Josefine var skiftende, snart meget godt, snart daarligt, men afgørende blev det, at Ægteskabet blev barnløst. Napoleon ønskede ivrig at faa en Arving til sit mægtige Rige, og til sidst bestemte han sig da til at skilles fra hende. Han forhandlede derefter med Alexander om at ægte hans Søster, men han mødte nogen Modstand, og i Stedet ægtede han da Kejser Frants' Datter *Marie Louise* 1810. Aaret efter fødte hun ham en Søn, der fik Navnet Napoleon og Titlen Konge af Rom.

Ægteskab med Marie Louise 1810.

Det franske Hof fik fra nu af en endnu pragtfuldere og højtideligere Karakter med en langt strengere Etikette end hidtil. Allerede tidligere var der skabt en ny Adel. Høje Embedsmænd blev Grever og Baroner, og Napoleon skænkede Generaler og Statsmænd „Len" i de erobrede Lande, o: store Godser, der gav dem fyrstelige Indtægter. Talleyrand blev Fyrste af Benevent, Bernadotte Fyrste af Pontecorvo, Davoust Hertug af Auerstädt o. s. v.

Ny Adel.

Ogsaa sin *Lovgivergerning* fortsatte Napoleon i Kejseraarene, selv under Krigene. Han gav Staten *Eneret paa Undervisning*. „Universitetet", hvorved man forstod alle Arter af Statsskole, skulde omspænde hele Frankrig, ingen Privatskole skulde taales. Folkeskolen interesserede ham ikke; derimod forbedrede han energisk den lærde Skole og de højere Læreanstalter. Revolutionstidens milde Straffelove blev nu skærpede, og Dødsstraffen indførtes i adskillige Tilfælde, hvor den nys var afskaffet. Skatterne blev omtrent som Revolutionsmændene havde ordnet dem, dog saaledes at der tilføjedes nye Afgifter. Trods de store Krigsudgifter var der god Orden i Finanserne, og Statsgælden voksede ikke i hans Tid. Krigene førtes som Regel paa de andre Landes Bekostning, og Næringsvejene fremmede han med stor praktisk Sans.

Lovgivningen fortsættes. „Universitetet" Eneret paa Undervisning.

Strengere Straffelove.

Orden i Finanserne.

Men hvor mægtig Napoleon end syntes, voksede dog Gæringen mod ham i de betvungne Lande. Ikke blot den spanske men ogsaa den tyske Nationalfølelse vaagnede, og ogsaa i Italien var der Misfornøjelse. Ja, selv i Frankrig knurrede mange over de ustandselige Udskrivninger. Desuden var Forholdet til Brødrene, som han havde gjort til Konger, ingenlunde godt, og flere af hans Generaler og Statsmænd krænkedes ved hans haarde Vilkaarlighed. Og endelig blev Forholdet til Rusland daarligt. Napoleon og Alexander kom i Strid om Fastlandsspærringen og meget andet. Napoleons Tanker blev stedse dristigere. Han drømte nu om at betvinge Rusland og derfra gaa til Indien for endelig en Gang at ramme England. Først da var Verdensherredømmet naaet.

Uvilje over Udskrivningerne.

Napoleons fantastiske Planer.

1812 begyndte den store Krig. Napoleon havde med sig alle Vasalstaterne, og Østrig og Prøjsen foruden Danmark var hans Forbundsfæller. Rusland havde paa sin Side England og Sverige, og det fik nu Fred med Tyrkiet, som det havde ligget i Krig med siden 1807. I Juni 1812 førte Napoleon 400,000 Mand over Ruslands Grænse; en betydelig Del af denne Styrke var dog stillet af Vasalrigerne og Forbundsfællerne. Russerne trak sig ængsteligt tilbage og undveg stadig Kamp. Men der viste sig store Vanskeligheder for Napoleons Hær i det uciviliserede, svagt befolkede Land. Det var svært at opdrive Levnedsmidler, og snart rasede Sygdomme i Hæren, saa denne svandt ind med forfærdende Hast. Men trods alt trængte de franske Hære frem til tæt ind imod Moskva. Da tog Russerne sig sammen til Kamp, og ved *Borodino* kom det til et frygteligt Blodbad. Hver af de to Hære talte omtrent 130,000 Mand; Franskmændene havde 30,000 Døde og Saarede, Russerne over 60,000. Napoleon kunde nu holde sit Indtog i *Moskva*. Men det var en øde By, han kom til. Guvernøren havde opfordret Befolkningen til at flygte, og de fleste havde

Krigen med Rusland 1812.

400,000 gaar over Grænsen Juni 1812.

Borodinoslaget.

Indtoget i Moskva.

fulgt Opfordringen. Forbryderne var sluppet ud af Fængslerne og Sprøjterne ført bort. Og kort efter at Franskmændene var indkvarterede, udbrød en hæftig Ildebrand, maaske tilfældig, maaske paasat af Russerne. To Tredjedele af Byen lagdes i Aske, og en stor Del af de Russere, der var saarede i Borodinoslaget, brændte. Der blev dog Huse nok tilbage til Franskmændene, og Napoleon lod sin Hær hvile sig en Maanedstid i Moskva. Han havde haabet, at Alexander skulde slutte Fred, men dette skete ikke.

Moskva brænder.

Imidlertid fik den russiske Hær stedse større Forstærkninger, og Napoleon indsaa snart, at et Tilbagetog var nødvendigt. I Oktober forlod han Moskva med o. 100,000 Mand. Tilbagetoget blev endnu vanskeligere, end Toget til Moskva havde været. Det blev en hæftig Vinterkulde, som virkede ganske ødelæggende for de mange Soldater i Napoleons Hær, der var fra Lande med varmt Klima. Og Russerne angreb ustandselig. Den tapre, udholdende General *Ney,* der førte Bagtroppen, slog dem den ene Gang efter den anden, men de vedblev at komme igen. Det største samlede Tab led Hæren ved Overgangen over *Beresinafloden.* Denne var fyldt med Isflager, og Russerne angreb under selve Overgangen. Ney slog dem endnu en Gang, og Overgangen fuldførtes, men kun med uhyre Tab. I December 1812 drog Storarméens Rester tilbage over Grænsen. Der var knap 20,000 Mand samlet. Napoleon havde forladt Hæren kort efter Overgangen over Beresina for at ile til Paris.

Tilbagetog Oktbr. 1812.

Ney fører Bagtroppen.

Beresinaovergangen.

Foruden de 400,000 Mand, hvormed Napoleon var gaaet til Rusland, var o. 100,000 kommet til senere. Omtr. 50,000 af disse kom kun kort ind i Landet og vendte uskadt tilbage. Dertil maa føjes de 20,000 Mand, der slap tilbage, ialt 70,000. O. 50,000 deserterede tidlig under Felttoget, og 130,000 fangedes i Rusland. Tilbage er o. 250,000 Mand, der maa regnes at være omkomne under Kampene eller ved Sult og Kulde under Marschen. Russernes Tab var neppe mindre.

Tilliden brister.

Napoleon havde vel endnu store Hære i Vestevropa, men Tilliden til ham var brudt, og Folk efter Folk vendte sig mod ham. I Spanien var Oprøret allerede 1811 begyndt igen med ny Voldsomhed, ivrig støttet af Englænderne, og i 1812 havde de franske Hære kun med Vanskelighed klaret sig dernede. Men Napoleon tænkte ikke paa at give tabt. Han havde just i 1812 faaet en ny Forbundsfælle i Kampen mod England i

de *nordamerikanske Stater,* og paa Fastlandet mente han endnu at være den stærkeste. I Løbet af faa Maaneder skabte han atter en talstærk Hær men ganske vist af mindre øvede Tropper. I *Prøjsen* drev en voldsom national Bevægelse den ubeslutsomme Konge til Forbund med Rusland. Men Vasalstaterne, ogsaa Rhinforbundets Fyrster, fulgte endnu Napoleon, og Østrig holdt sig tilbage ledet af den forsigtige *Metternich.*

De amerikanske Stater mod England 1812.

Prøjsen.

Metternich.

I Foraaret 1813 førte Napoleon sine Hære frem til Elben og slog her Gang efter Gang Russerne og Prøjserne. Da greb Østrig ind som Mægler. Metternich foreslog, at Napoleon skulde beholde Frankrig til Rhinen med Belgien og en stor Del af de indlemmede Lande, men opgive Warschau, Rhinforbundet, Holland og Italien. Men Napoleon vilde ikke vende hjem som overvunden. Han følte sig maaske heller ikke sikker paa, at hans Trone da vilde staa fast. Han afslog derfor Tilbudet, og Østrigerne sluttede sig da til hans Fjender. Den *sjette Koalition* dannedes saaledes af England, Rusland, Sverige, Østrig og Prøjsen. Fjendens Tropper var flere end Napoleons; de var bedre øvede, og deres Hærførere havde gaaet i Skole hos Napoleon. Den dygtigste af dem var Napoleons gamle General *Bernadotte,* nu Sveriges Kronprins. Prøjserne havde i General *Blücher* en tapper og meget afholdt General, opfyldt af et forbitret Had til Franskmændene. Bernadotte raadede sine Forbundsfæller til at angribe, saa tit de stod overfor en af Napoleons Generaler, men undgaa Slag, naar de havde med ham selv at gøre. Napoleon vandt endnu en stor Sejr ved *Dresden,* men hans Generaler blev slaaede, og flere af Forbundsfællerne svigtede. Den 16.—18. Oktober 1813 kom det til det store Folkeslag ved *Leipzig.* Napoleon havde 150,000 Mand, Modstanderne næsten det dobbelte. Det endte med Nederlag for Napoleon, skønt Modstandernes Tab af Døde og Saarede var størst. Mere end 100,000 Døde og Saarede dækkede Valpladsen, da Slaget sluttede. Napoleon førte nu Resterne af Hæren tilbage til Frankrig; dog efterlod han nogle Hærkorpser i tyske Fæstninger; han vilde ikke opgive Tanken om at vende tilbage dertil. Omtrent samtidig drev Wellington og Spanierne de franske Hære tilbage over Pyrenæerne. Danmark blev tvunget til Fred, i Holland rejste Befolkningen sig, og de tyske Fyrster, ja selv Murat gik over til Modstanderne.

Østrig mægler.

Den sjette Koalition 1813-14.

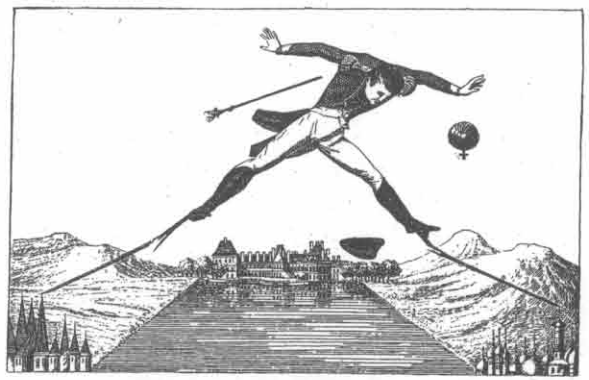
Bernadotte og Blücher.

Dresden.

Leipzig 16.-18. Oktbr. 1813.

Angreb paa Frankrig 1814.

I Begyndelsen af 1814 væltede Evropas forenede Hærmasser frem mod Frankrig. Napoleon opbød trods Pengenøden og Folkets Længsel efter Fred sit Lands sidste Kræfter. Skønt Fjendens Hære var hans flere Gange overlegne i Tal, trodsede han dem dog nogle Maaneder og tilføjede dem store Tab. Men det hjalp ikke, Stillingen blev mere og mere haabløs. Til sidst søgte Napoleon ved et dristigt Fremstød at skræmme Fjenderne til at gaa tilbage for at værne Tyskland, men medens en Del af Hæren stod overfor ham, gik en anden Del mod Paris og slog den lille Forsvarshær, som her fandtes. Zaren og Kongen af Prøjsen kunde nu drage ind i Paris, og Talleyrand og mange andre af Rigets ledende Mænd aabnede straks Forhandlinger med dem om Bourbonernes Tilbagevenden. Napoleon, der endnu havde sin Hær, tilbød at nedlægge Kronen til Fordel for sin Søn, men dette blev afslaaet. Da opgav han Kampen og underskrev sin Tronfrasigelse i April 1814. Man lovede ham den lille Ø Elba og 2 Millioner Frcs. om Aaret og gik ind paa, at 400 Mand af Garden skulde følge ham til Elba. Marie Louise skulde desuden have Parma. Ludvig XVIII vendte tilbage til Frankrig som Konge og sluttede Fred. Frankrig beholdt af de Lande, der var vundet siden 1789, kun Savojen, Nizza, Avignon og nogle Smaabesiddelser ved Rhinen.

Madrid. Fontainebleau. Moskva.
Karrikaturbillede 1814. Napoleon underskrev Tronfrasigelsen paa sit Yndlingsslot Fontainebleau.

Tronfrasigelsen 1814.

Restaurationen 1814—15.

Restaurationen i Frankrig 1814—15. Medens Napoleon drog til Elba, samledes Evropas Fyrster i Wien for at forhandle om, hvorledes Landene skulde deles mellem dem efter de store Omvæltninger. Det kom straks til en hæftig Strid om Byttets Deling, ja, en Tid saa det næsten ud til, at Sejrherrerne skulde komme i Krig indbyrdes. I Frankrig tog imidlertid *Ludvig XVIII* Magten med Talleyrand som sin bedste Raadgiver. Kong Ludvig udstedte paa egen Haand uden Forhandling med Folket *en ny Forfatning*. Den var forholdsvis fri men meget aristokratisk. Ludvig XVIII var en ganske klog og meget forsigtig Mand, men med ham vendte Emigranterne tilbage, opfyldt af Hævnlyst og af Iver for at faa deres Godser igen. Dette vakte straks Bekymring blandt de mange, der havde faaet Del i Nationalgodserne, og alle Bønder frygtede, at de gamle Afgifter skulde genopstaa. Særlig stor Vrede vakte det i Hæren, at Trikoloren afløstes af Bourbonernes hvide Fane. Maaned for Maaned voksede Ængstelsen og Vreden i Befolkningen.

Ludvig XVIII.

Ny Forfatning.

Emigranterne.

Den hvide Fane.

De Hundrede Dage, Marts—Juni 1815. Napoleon stræbte ovre paa Elba at finde Ro i Arbejde for sit lille Rige. Men det lykkedes ikke, og hans Fjenders Optræden tirrede ham. Hans Søn holdtes tilbage i Wien, Frankrig betalte ikke de Penge, det efter Aftalen skulde betale, og det fortaltes ham, at man i Wien lagde Planer om at bringe ham til en fjerntliggende Ø. Og snart erfarede han, at der var Strid blandt Fyrsterne i Wien, og at der var almindelig Uro i Frankrig. Han besluttede da at prøve Lykken endnu en Gang, han samlede de fornødne Smaaskibe og drog i Marts 1815 med sin lille Soldaterstyrke til Frankrig, hvor han straks fandt almindelig Tilslutning.

Napoleon paa Elba.

Napoleon i Frankrig Marts 1815.

I en bevæget Proklamation vendte han sig til Folket og Hæren. Bourbonerne, sagde han, viser, at *de intet har lært og intet har glemt.* De gør det til en Adkomst til Belønning at have ført Vaaben mod Fædrelandet. Og han fortsatte: „Franskmænd, jeg har i min Landflygtighed hørt Eders Klager og Eders Ønsker. I kræver det Styre tilbage, som I selv har valgt, og som derfor er det eneste lovlige. Soldater, saml Eder om Eders Førers Faner. Sejren vil følge os. Ørnen vil flyve fra Kirketaarn til Kirketaarn, indtil den naar Nôtre-Dames Taarne.“ Det gik, som han ventede. Da Napoleon og hans lille Styrke mødte den første Hærafdeling, der sendtes mod ham, bød han sine Soldater tage Geværet i venstre Arm og gik selv frem mod de kongelige Tropper. „Der er han! Fyr!“ raabte en Officer, men ingen fyrede. Napoleon gik langsomt tæt hen mod dem. Til sidst blev han staaende og udbrød: „Hvis der blandt Eder er nogen, der vil dræbe sin Kejser, da kan han gøre det.“ Da lød fra Soldaterne Raabet: „Leve Kejseren, leve Kejseren!“ De rev de hvide Kokarder af

Huerne, styrtede frem og omringede deres gamle Fører, ja knælede for ham under jublende Hyldestraab. Lignende Scener gentog sig Sted efter Sted. Byerne illuminerede, naar Kejseren holdt sit Indtog. Marechal Ney sendtes mod ham med en lille Hær. Da han drog af Sted, lovede han at føre ham med tilbage i et Jernbur, men da de mødtes, gik Ney over til Kejseren med sine Tropper.

Tre Uger efter at Napoleon var landet i Sydfrankrig, var han i Paris, medens Ludvig XVIII for anden Gang havde forladt Landet. Generaler og Ministre flokkedes om Kejseren; Carnot og Davoust var blandt hans nye Ministre. Napoleon søgte at vinde Stemningen helt ved at udstede en ny Forfatning, meget friere end den, han tidligere havde givet, og Folkets brede Lag sluttede sig begejstret til ham, men i det velstaaende Bourgeoisi modtoges han med Bekymring. Man forstod, at hans Tilbagevenden betød ny Krig.

Napoleons Forfatning.

Napoleon tilbød Evropas Magter Fred. Men ingen af Fyrsterne stolede paa hans Løfter, og der dannedes hurtig en *syvende Koalition* mod ham, omfattende næsten alle evropæiske Stater. Kampen var da i Virkeligheden haabløs for Napoleon. Han kunde rejse et Par Hundred Tusind Mand, hvoraf mange var Veteraner, der var vendt hjem fra Fangenskabet. Men Fjenderne havde mere end en Million Soldater til Raadighed. Da Napoleons Fredstilbud afvistes, besluttede han selv at begynde Angrebet og gik med godt 100,000 Mand ind i *Belgien*. Her mødte han en engelsk-hollandsk Hær under Wellington og en prøjsisk Hær under Blücher, hver af lignende Styrke som hans egen. Den 16. Juni kom det ved *Ligny* til et stort Dobbeltslag. Napoleon slog med sin Hovedstyrke Prøjserne, medens Ney med et mindre Korps opholdt Englænderne. Derefter lod Napoleon et Hærkorps bevogte Prøjserne, medens han samlede sin Hovedstyrke mod Wellington. Ved *Waterloo* kom det den 18. Juni til det afgørende Slag. Englænderne holdt sejgt ud mod Angrebene, og før det lykkedes Napoleon at slaa dem, kom Prøjserne til. De var sluppet forbi det Korps, der skulde standse dem, og dette naaede slet ikke frem til Valpladsen. Nu bukkede Franskmændene under for den knusende Overmagt. Napoleon ilede tilbage til Paris, men alle svigtede ham. Kamrene vedtog paa Lafayettes Forslag at afsætte Napoleon, og Blücher og Wellington kunde næsten uden Modstand føre deres Tropper til Paris. Ludvig XVIII vendte atter tilbage og

Napoleon tilbyder Fred.

Napoleon i Belgien.

Waterloo 18. Juni 1815.

Napoleon afsættes, Paris besættes.

sluttede en ny Fred med Magterne. Denne Gang maatte Frankrig opgive Nizza og Savojen og betale en mægtig Krigsskadeserstatning. Til Sikring mod nye Rejsninger skulde Magterne i nogle Aar holde de franske Grænsefæstninger besat med en betydelig Hærstyrke.

Fred 1815.

Imidlertid havde Napoleon efter nogen Vaklen overgivet sig til Englænderne. Han sejlede ud til et engelsk Krigsskib og henvendte sig derpaa i et bevæget Brev til Englands Hersker.

Napoleon overgiver sig til Englænderne.

„Deres kongelige Højhed!" hed det her. „Overvundet ved den Uenighed, der søndersplittede mit Folk, og ved Stormagternes Fjendskab har jeg endt min politiske Løbebane. Jeg kommer som Themistokles for at søge Tilflugt ved det engelske Folks Arne. Jeg stiller mig under Beskyttelse af dets Love, idet jeg henvender mig til Deres kongelige Højhed som den mægtigste, mest udholdende og højmodigste af mine Fjender."

Men Englænderne behandlede ham som Fange. Efter Aftale med de andre Magter førte de ham til den lille, fjerne Ø *St. Helena*. Napoleon levede her i ydre Hensende under taalelige Forhold om end under streng Bevogtning. Den engelske Guvernør viste sig dog tit smaalig og klodset overfor ham, og han forbitrede højlig Napoleon. Nogle af Napoleons mest trofaste Tilhængere havde faaet Lov til at følge ham derover, og til dem dikterede han sine Memoirer. Disse er lidet paalidelige; herovre i Ensomheden antog hans Bedrifter og Planer i hans Fantasi helt fantastiske Former. Han plagedes i sine sidste Aar meget af Sygdom, og 1821 døde han.

Napoleon paa St. Helena.

Napoleons Memoirer.

Wienerkongressen aabnedes i Efteraaret 1814, og den varede til Juni 1815. Næsten alle Evropas Monarker mødtes her, ledsagede af Diplomater og Hoffolk. Kejser Frants bortødslede Millioner til overdaadige Fester for de fornemme Gæster. „Le congrès danse, mais il ne marche pas" (Kongressen danser, men den kommer ikke af Stedet), sagde en af Deltagerne. Vist er det, at det gik trægt med Forhandlingerne; først Napoleons Tilbagevenden satte Fart i dem. Det havde været naturligt nu efter den store Omvæltning at bestemme Landegrænserne efter Nationaliteten. Nationalfølelsen var jo blusset op under Kampen mod Napoleon. Men Fyrsterne tænkte intet Øjeblik herpaa. Hver af dem tænkte først og sidst paa selv at faa det mest mulige, og alle ønskede de saa vidt mulig at vende til-

Wienerkongressen Efteraaret 1814—Juni 1815.

bage til de gamle Tilstande fra før 1789. Til sidst enedes man om følgende:

Landfordelingen.

Østrig opgav af sit gamle Omraade Belgien, men udvidedes med Venedig, saa at det nu i Norditalien fik baade Venedig og Lombardiet. Desuden gaves Toscana, Modena og Parma til habsburgske Fyrster. Af de polske Lande fik Østrig det meste af Galizien tilbage, men *Krakau* med et lille Landdistrikt blev en polsk Fristat. *Prøjsen* fik af sine polske Lande Vestprøjsen og Posen, men ikke Warschau. Det udvidedes

Evropa efter Wienerkongressen 1815.

med en Del af Sachsen, Westphalen, Rhinprovinsen, Svensk-Pommern og Rügen. Det overlod det lille Lauenborg til Danmark. Prøjsen blev i alt et Rige paa over 5000 □ Mil, med godt 10 Millioner Indbyggere, men dets østlige og vestlige Provinser var skilt ved nogle Smaastater. Hele Tyskland blev et *Statsforbund,* hvis Fællesanliggender skulde afgøres af en Forbundsdag med Sæde i Frankfurt. Den kom til at bestaa af Udsendinge fra Staterne, men dens Magt blev ringe.

Østrig og Prøjsen var med i Forbundet, men ikke med alle deres Provinser. Ungarn, Lombardiet, Venedig, Galizien, Posen, Øst- og Vestprøjsen var ikke med. Holsten og Lauenborg, der stod under den danske Konge, Luxemburg under den nederlandske Konge og Hannover, der hørte under Englands Konge, var med i Forbundet. Nærmest de

to Stormagter kom Mellemstaterne: Kongerigerne Sachsen, Hannover, Bayern og Württemberg, Storhertugdømmerne Baden, Hessen-Darmstadt, Mecklenborg og Oldenborg, Kurfyrstendømmet Hessen-Kassel, Hertugdømmet Nassau. Alle de andre Stater var ganske smaa. Ialt var der 39.

Rusland fik Finland og nogle Grænsestrækninger ved Tyrkiet. Desuden fik det en betydelig Del af de polske Provinser, der ved Delingerne var tilfaldet Østrig og Prøjsen; der dannedes heraf et „*Kongerige Polen*" paa over 2000 □ Mil med Warschau som Hovedstad.

Belgien og *Holland* forenedes til et Kongerige Nederlandene, der skulde være stærkt nok til at danne ligesom en Grænsevagt mod Frankrig. *Schweiz* blev atter et ret løst Forbund af Kantoner, og Stormagterne garanterede, at det skulde faa Lov at være *nevtralt* i alle Krige.

I *Italien* fik Kongen af Sardinien: Piemont, Savojen, Nizza og Sardinien, samt den nye Provins Genua. *Kirkestaten* genopstod. I *Neapel* forjoges Murat, og hans Land forenedes atter med Sicilien under den bourbonske Kongeslægt. I *Spanien* og *Portugal* fik de gamle Slægter atter Magten. *Danmark* maatte opgive Forbindelsen med Norge men fik Lauenborg. *Sverige* opgav Finland men forbandtes med Norge. *England* fik Malta, de ioniske Øer, Ceylon, Kaplandet og nogle andre Kolonier; fra Danmark fik det desuden Helgoland.

Begejstring over Napoleon.

Franske Tilstande under Napoleon. I Napoleons første Herskeraar steg Begejstringen for ham stadig. Folk var glade ved, at der var Ro og Orden efter Omvæltningerne og Rædselsregimentet, og der var almindelig Tilfredshed med, at den religiøse Strid hørte op. Næsten alle opfyldtes af Stolthed over Napoleons Sejre, og de fleste bøjede sig i Beundring for hans Herskergeni. Man glemte for alt dette næsten, at Friheden var tabt. Nogle af dens ydre Former bestod jo ogsaa endnu, og de Fremskridt, der var blevet de brede Lag til mest Gavn, bevaredes. Og rent materielt gik Frankrig frem trods Krigsudgifter og Soldaterudskrivninger. I alle Næringsveje viste sig nu, da der var Orden, de heldige Følger af, at de gamle Tvangsregler og Privilegier var faldne, og at Jord og Kapital var bedre fordelt. Og desuden tog Napoleon sig klogt og energisk af Næringsvejene. I Agerbruget optoges nye Dyrkningsmaader, og nye Planter anvendtes; man fandt saaledes paa at lave *Sukker af Roer,* da Sukkertilførselen næsten standsede under Kampen med England. Det dyrkede Landomraade voksede, og Kvægbestanden tog til. Ogsaa Vindyrkningen gik meget stærkt frem. Handelen fremmedes ved

Økonomisk Fremgang.

Kanalanlæg og store Forbedringer af Landevejene, og Industrien fik et stærkt Opsving, da den befriedes fra den engelske Konkurrence. Maskinerne trængte nu hurtig ind i Frankrig. Napoleon bevarede Næringsfriheden men ogsaa Forbudene mod Fagforeninger. Han opmuntrede Industrien ved store *Udstillinger* for hele Landet.

Men den Fremgang, hvormed Napoleonstiden begyndte, standsede, da hans Krige atter og atter fornyedes. Det blev efterhaanden *for* store Ofre af Menneskeliv, Krigene krævede. Det regnes, at der i hans Tid er omkommet 1½ Million franske Soldater ved Saar eller Sygdom, medens Fjendernes samlede Tab sikkert var langt større. Næringsvejene mistede ved de endeløse Udskrivninger en stor Del af deres Arbejdskraft, og der indtraadte derfor en vis Standsning i Næringslivet endnu medens Napoleons Magt var paa sit højeste.

Træthe ved Sejrene.

Nu skiftede Stemningen. Man blev ligesom træt af de evindelige Sejre. Sejrsbulletinerne læstes med en vis blaseret Ligegyldighed. Mange spurgte: Hvad Gavn har vi af de Sejre? Vil han da aldrig standse? Nogle føjede til: Og ender det nu ikke alligevel galt? Og mange trættedes ved denne Mand, der ligesom fyldte Frankrig, ja, hele Evropa med sin mægtige Personlighed. Man følte sig ikke tilpas, kuet ind under hans ubøjelige Vilje. Napoleon havde selv en Følelse deraf. Allerede efter Tilsitfreden sagde han: „Den militære Berømmelse falmer hurtig hos de moderne Folk. 50 vundne Slag virker ikke mere end 5—6. For Franskmændene er jeg og vil jeg altid vedblive at være Sejrherren fra Marengo, langt mere end Sejrherren fra Jena og Friedland." Og det fortælles, at han en Dag udbrød til en af Hoffets klogeste Damer: „Ved De, hvad man vil sige, naar jeg en Gang er borte? Man vil sige: Aah! hvilken Lettelse."

Nederlagenes Virkning.

Da saa Nederlagene begyndte, brød alt sammen. Næringsvejene lamsloges, og Statsobligationernes Kurs faldt voldsomt. Folkets Stemning syntes nærmest afventende Ligegyldighed, selv om Begejstringen for Kejseren endnu kunde blusse op af og til. De høje Embedsmænd og mange af Generalerne var næsten glade ved at komme af med den altfor myndige Hersker. Kun blandt de menige Soldater bevaredes Hengivenheden for ham.

Aandslivet.

Det franske Aandsliv prægedes under Napoleon som under Revolutionen af de store Begivenheder. Skønlitteraturen havde trange Tider. Interessen for den var ringe, og Napoleon var haard mod de Forfattere, der ikke vilde lovprise ham.

Chateaubriand.

Tiden har dog et stort Forfatternavn: *Chateaubriand.* I sit Hovedværk: *Le génie du christianisme* (Kristendommens Aand) forherligede han den kristne Tro som den skønneste af alle Livsanskuelser og det bedste Grundlag for en ordnet Stat.

„Af alle Religioner, der nogensinde har eksisteret," siger han, „er Kristendommen den mest poetiske. Der er intet mere guddommeligt end dens Moral, intet elskværdigere, intet mere ophøjet end dens Dogmer, Lære og Gudstjeneste. Den begunstiger Forstandens Udvikling, renser Smagen, udvikler alle gode Følelser. Den skænker Forfatteren ædle Former, Kunstneren fuldkomne Forbilleder." Biblen synes ham skønnere Poesi end Homer.

Chateaubriand vendte sig stærkt mod Voltaire og Encyklopædisterne og deres Dyrkelse af Fornuften. Han lovpriste i Modsætning dertil Følelserne, de store Lidenskaber. Det er den nye *romantiske Litteratur,* han indvarsler. Han kom i Strid med Napoleon og maatte forlade Frankrig. „Jeg har for mig den lille Litteratur, mod mig den store," sagde Napoleon bittert. I Skuespildigtningen skabtes intet nyt af Betydning. *Talma* var Kejsertidens beundrede Skuespiller, som han havde været Revolutionsaarenes.

Den romantiske Litteratur.

Talma.

Videnskaberne havde gode Kaar under Napoleon, som støttede dem med rund Haand. I *Astronomien* samlede *Laplace* Kepplers og Newtons Teorier til et stort samlet System, rettede deres Fejltagelser og førte de afgørende Beviser for deres Hovedsætninger. En anden fremragende Forsker *Cuvier* opstillede den Inddeling af Dyreklasserne, som endnu anvendes, og grundlagde det moderne Studium af de uddøde Dyrearter, Palæontologien.

Laplace.

Cuvier.

Kunsten.

Napoleon gav *Arkitekter* og *Kunstnere* talrige Opgaver at løse. Han ryddede stærkt op i Paris, anlagde Pladser og brede Gader og lod bygge store, gode Broer over Seinen. Den moderne Nummerering af Husene indførtes; i Revolutionstiden havde man begyndt at give Husene Nummer, men man havde da taget Numrene kvartervis, saa de blev meget høje; nu anvendtes den Fremgangsmaade, som siden er blevet den almindelige. Talrige nye Bygninger rejstes. Deriblandt var den store *Madeleinekirke,* en Efterligning af de gamle græske Templer i større Stil; den var fra først af tænkt som et „Ærens" Tempel til Forherligelse af Sejrene, men den blev ikke færdig under Napoleon. Til Minde om Austerlitz rejstes *Vendômesøjlen,* støbt af Bronce af de tagne østrigske og russiske Kanoner; den skulde være som en Efterligning af Trajansøjlen, og Begivenhederne under Felttoget 1805 er afbildede paa den. Hertil kom rundt i Byen Statuer og Triumfbuer til Minde om Sejrene og de Generaler, der bidrog til dem. Tidens *Malere* skil-

Madeleinekirken.

Vendômesøjlen.

David. drede atter og atter Kejseren. *David,* den gamle Revolutionsmaler, forherligede ham i det ene store Billede efter det andet. Blandt de berømteste er Billederne af „Kejserkroningen" og af *Empistilen.* „Ørnenes Uddeling". Talrige Elever traadte i hans Spor. I Møbelindustrien skabtes en ejendommelig Stil, *„Empirestilen".*

Revolutionens Indflydelse udenfor Frankrig.

Revolutionens Indflydelse. Faa Begivenheder har paavirket Udviklingen saa stærkt som den franske Revolution og de Krige, der fulgte den. Allerede før Revolutionen havde de franske Filosofer øvet stor Indflydelse baade paa Tænkemaade og Lovgivning ogsaa i de andre Lande, og nu efterlignedes endnu mere Revolutionens og Napoleons Lovgivning. I de indlemmede Lande og i Vasalstaterne indførtes ofte ligefrem de franske Love. Adelens og Gejstlighedens Forrettigheder afskaffedes, og der kom Religionsfrihed, borgerlig Lighed for Loven, Næringsfrihed o. s. v.

Krigens Ødelæggelser. Krigene bragte næsten hele Evropa store Mennesketab og stor materiel Ødelæggelse. Især i Napoleons sidste Aar lammedes overalt Næringslivet. De fleste Stater kom i financiel Nød. De maatte udstede Pengesedler i Mængde, og Kurserne paa disse faldt da meget stærkt, saa flere Stater maatte erklære sig fallit. Men Krigsødelæggelserne i denne Tid kan dog aldeles ikke sammenlignes med Trediveaarskrigens. Misgerninger overfor Befolkningen var forholdsvis sjældne. Der er da heller ikke Tale om, at Folketallet gaar tilbage i denne Tid; de fleste Steder fortsættes den i 18. Aarhundrede begyndte Fremgang ret uændret. Det napoleonske Tvangsherredømme fremkaldte i *Nationalfølelsen.* mange Stater en Rejsning af *Nationalfølelsen.* I det 18. Aarhundrede havde der hersket en vis *kosmopolitisk* Aand, man talte om „Menneskeheden", ikke om Nationerne. Nu fremkaldte Frihedsideerne en Følelse af, at det var Folkene og deres Ønsker, ikke „Staterne" og Fyrsterne, det kom an paa. Og under Krigene lærte hvert Folk at føle sig som noget for sig. Tit blev Nationalfølelsen til Nationalhad mod andre Folk. Især skete dette i Tyskland overfor Frankrig.

Romantikken. Paa Aandslivets Omraade vendte man sig fra *Rationalismen* til *Romantiken.* De mægtige Begivenheder fremkaldte en sværmerisk Begejstring for det storladne og forunderlige. *Genidyrkelsen* dreves til sit Højdepunkt under Indtryk af Napoleons mægtige Personlighed; man talte nu om „Jeg"et, Individet, ikke om Samfundet. „Fornuften" var ikke længere i Kurs; det var „Følelsen", „de store Lidenskaber", man nu sværmede for. Hele denne Bevægelse var begyndt allerede før 1789, i Frankrig med Rousseau og derpaa i Tyskland med „Sturm- und Drangperioden", men først nu trængte den ret igennem, og den fik nu tillige en konservativ, religiøs Karakter. I Forfærdelse over Revolutionen søgte man tilbage under Kongedømmets og Kirkens Beskyttelse.

Frankrigs Nabolande. Stærkest var den franske Indflydelse i Frankrigs **Nabolande.** I *Spanien* vedtoges saaledes midt under Kampen mod Napoleon en fri Forfatning omtrent som den franske af 1791, og i det meste af *Italien, Schweiz, Holland* og *Belgien* efterlignedes den franske Lovgivning meget nøje. En Mængde gamle Privilegier forsvandt her for bestandig.

Tyskland. I **Tyskland** var den direkte franske Paavirkning meget stærk i de vestlige og sydlige Egne. Her gennemførtes for en stor Del de franske Love. Ogsaa for *Prøjsen* fik disse Aar *Prøjsen.* stor Betydning. Efter 1806 fulgte her et energisk Genrejsningsarbejde. Der skabtes en usædvanlig kraftig national Stemning og en levende Følelse af, at hvis Prøjsen skulde komme til Kræfter, da krævedes der gennemgribende Reformer. Bøndernes *Livegenskab* ophævedes, og nogle af Adelens mangfoldige Forrettigheder afskaffedes; dog vedblev Bøndernes Afhængighed af Herremændene at være meget stor. *Købstadstyrelsen* blev noget mere frisindet end før. Der bragtes Orden i Finanserne. Og endelig gjorde man et lille Skridt henimod Religionsfrihed ved at give Jøderne borgerlige Rettigheder. Men mest tænkte man paa *Hæren,* der udvikledes med febrilsk Iver med den ventede Frihedskamp for Øje. Om denne samledes efterhaanden alle Tanker. I Spidsen for det hele nationale Røre gik Dronning *Louise,* som derfor altid skildres med stor Beundring af tyske Historikere. Ogsaa Friherre *Stein,* der var Minister en *Stein.* Del af denne Genrejsningstid, sættes nu i Tyskland overmaade højt, og i det hele ser tyske Forskere med den største Begejstring tilbage til disse Aar og betragter ofte de Reformer, som da fandt Sted, som Grundlaget for hele Prøjsens senere mægtige Udvikling.

Reformerne.

Østrig. I *Østrig* fandt derimod kun Smaareformer Sted. Det egentlige Livegenskab var afskaffet af Josef II, men Hoveriet var bevaret, og i mange Henseender var Bønderne helt afhængige af Herremændene. Og Finanserne var og blev i haabløs Forvirring. Kun i de Provinser, der en Tid var under fransk Herredømme skete større Fremskridt.

Aandslivet. *Tysk Aandsliv.* I den tyske Forfatterverden modtoges den franske Revolution først med Begejstring, men efterhaanden slog Stemningen om, og efter 1806 grebes de fleste tyske Forfattere af den samme patriotiske Forbitrelse mod Napoleon og Frankrig, som nu besjælede Flertallet af Tyskerne. De unge Digtere og Filosofer vendte sig skarpt imod det 18. Aar-
Romantiken. hundredes *Rationalisme;* det blev *Romantiken,* som beherskede Aandslivet. Man sværmede for Middelalderen, gik op i en mystisk, uklar Religiøsitet, satte Fantasi og Følelse mod Fornuften, Idealiteten imod Realiteten, og priste de frie Personligheder, der dristig trodsede Samfundets Love og Sædvaner. Politisk vendte man sig i national Begejstring mod Fremmedherredømmet, var en Tid Frihedsvenner men sluttede sig snart til Kirke og Kongedømme. Der opstod en hel Skare af romantiske Digtere, hvoraf dog ingen var meget betydelige.

Tidens to største Forfattere, Schiller og Goethe, var kun lidet med i den almindelige Bevægelse. De knyttedes i disse Aar nær til hinanden, og de bevarede begge det 18. Aarhundredes Tankegang, hvilket ikke hindrede, at Romantikerne
Schiller. saa op til dem som deres store Forbilleder. *Schiller* udgav i denne Tid en lang Række af historiske Skuespil: Marie Stuart,
Goethe. Wilhelm Tell, Jomfruen af Orleans og Wallenstein. *Goethe* genindtog efter Rejsen til Italien sin Plads ved Hertugen af Weimars Hof, hvor han dog ikke længere tog Del i Styrelsen. Han syslede med Filosofi og Naturvidenskab og Oldtidslitteratur og genoptog sin Digtergerning. Den Ro og Klarhed, der prægede Oldtidslitteraturen, tiltalte ham i høj Grad, og han bidrog meget til at fremme den stærke Interesse for Rom og Grækenland, som allerede i 18. Aarhundrede var vakt i
Hermann und Dorothea. Tyskland. Han skrev nu det idylliske Epos *Hermann und Dorothea*, hvor det fredelige Liv i en tysk Provinsby sættes i Modsætning til den franske Revolutions uhyggelige Omvælt-

ninger, og han udgav nu ogsaa sit Hovedværk, Dramaet om *Faust,* hvorpaa han havde arbejdet allerede fra sin Ungdom. *Faust.*
I den store Roman „*Wilhelm Meister*“ og i en Art digteriske *Wilhelm Meister.*
Erindringer „*Dichtung und Wahrheit*“, skildrede han sin egen *Dichtung und Wahrheit.*
Udvikling. Som han stod uvillig overfor Revolutionen, var han kølig overfor den nationale Rejsning i Tyskland. Under Napoleons Ophold i Tyskland mødtes han med ham, og han nærede stor Beundring for den sejrrige Kejser.

Paa *Videnskabernes* Omraade udførtes i denne Tid et stort Arbejde i Tyskland, og der virkedes ivrig for Oplysningen. En fremragende Naturforsker var *Alexander v. Humboldt*, og *Brødrene Humboldt.*
en betydelig Sprogforsker var hans Broder *Wilhelm v. Humboldt*, der øvede megen Indflydelse ved det prøjsiske Hof; han satte igennem, at der oprettedes et Universitet i Berlin. Blandt Filosoferne fik Romantiken i *Fichte* en begavet Tals- *Fichte.*
mand, der gjorde et dybt Indtryk paa Ungdommen.

Fichtes Lære er i Hovedtrækkene denne: Tanken kan ikke fremgaa af „Tingene“, og disse kan heller ikke forklares som bevidst frembragte af Menneskets Tanke. Over Mennesket og Tingene staar det uforstaaelige, mystiske Begreb „Jeg“et. Dette skylder vi vore Forestillinger om en Omverden. Det var den stærke Betoning af „Jeg“et, den enkeltes Personlighed, Samtiden lagde Mærke til. Fichte hadede Napoleon, og i sine „Reden an die deutsche Nation“, manede han i voldsomme Ord den tyske Ungdom til Kamp mod Tyrannen. De holdtes i Berlin, medens de franske Tropper endnu stod i Byen. Siden blev han en af Berlineruniversitetets mest beundrede Lærere.

I *Musiklivet* beholdt Tyskland sin førende Plads. Det havde i denne Tid i *Beethoven* en fremragende Komponist. *Beethoven.*

I **Rusland** var Kejser Alexander en Tid meget ivrig for *Rusland.*
Reformer i fransk Aand. Der bragtes da ogsaa lidt bedre Orden i Embedsstyrelsen, Lovene samledes og ordnedes, man gjorde smaa Tilløb til at forbedre Bøndernes Kaar, og man virkede ret energisk for Undervisningen. I *Polen* ophævedes Livegenskabet i den Tid, da Napoleon havde Magten i de polske Provinser.

England var af de evropæiske Kulturstater det Land, hvor *England.*
Udviklingen paavirkedes mindst af den franske Revolution. Dog fremsattes ogsaa her i Revolutionsaarene Ideer, som stod de franske ret nær. Dette gælder saaledes de Anskuelser,

Bethams Nyelære. som hævdedes af Filosofen *Bentham.* Han opstillede som Samfundsstyrelsens Maal: *den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal,* men ogsaa han var dog forsigtigere end de Franskmænd, der dristig forkyndte: Alles Lykke, som Maalet. Han ønskede som Franskmændene radikale Reformer, men han lagde langt mere end de Vægt paa, at Reformerne byggedes paa Erfaringens og den historiske Udviklings Grund. Franskmændene krævede Reformerne i „Retfærdighedens" Navn, han krævede dem for „Nyttens" Skyld. Det er „Nytte-læren", han forkynder. Og medens man i Frankrig bestandig fremhævede: alles Ret, ɔ: Samfundets Ret overfor den enkelte, betonede han mere den enkeltes Ret overfor Samfundet. Hans Anskuelser fik en meget stor Betydning for den moderne engelske Filosofi.

De første Efterretninger om Revolutionen modtoges da ogsaa med Glæde i England. Man tænkte sig, at Maalet var at indføre en Forfatning og en Ytringsfrihed som i England. Men da det viste sig, at Franskmændene satte sig et langt større Maal, veg de fleste Englændere bekymret tilbage. Og snart skabtes en dyb Forbitrelse mod Franskmændene. Under Kampen mod Revolutionen og Napoleon havde den engelske Regering hele Tiden Folket med sig. Dermed fulgte en almindelig *Reaktionær Stemning.* reaktionær Stemning. Folk, der mistænktes for at sympatisere med Revolutionen, forfulgtes saa smaat, og man begyndte at vaage over Pressen. Kun enkelte Fremskridt skete. Saaledes *Negerhandelen.* blev *Negerhandelen* forbudt i de engelske Kolonier 1807. Æren derfor tilkommer den ivrig religiøse og varmtfølende *Wilberforce.* *Wilberforce,* som havde rejst en stærk Agitation derfor. Desuden ophævedes nu de Stavnsbaandsbestemmelser, som den *William Pitt.* gamle Fattiglovgivning indeholdt (se S. 241). *William Pitt* styrede med et Par Aars Afbrydelse indtil sin Død 1806. Kort derefter tilfaldt Magten de udprægede Toryer. Deres betyde-*Castlereagh.* ligste Fører var i disse Aar *Castlereagh.*

Irland. Paa *Irland* var der under Revolutionen, som vi har set, et voldsomt Røre. Man vilde ikke nøjes med de smaa Indrømmelser, der var givet under den amerikanske Krig, og det endte med, at Irerne rejste sig til Opstand i Haab om fransk Hjælp. Men Englænderne slog Opstanden ned og tog Hævn med vanlig Grusomhed. Pitt søgte nu at faa det gamle *irske*

Parlament ophævet. Det var saa slet som mulig, mente han, *Det irske Parlament ophæves 1800.* det bestod jo aldeles overvejende af protestantiske Rigmænd, der stod de katolske Irer meget fjernt. Men Parlamentet vilde ikke opgive sin Magt. For at faa det til at gaa ind paa Ophævelsen, maatte Pitt ligefrem købe Medlemmerne ud; det vedtoges udtrykkelig, at de skulde have Erstatning i Penge, og mange af dem udnævntes til Medlemmer af det engelske Overhus. Aar 1800 vedtoges Ophævelsen. Fremtidig skulde *Irske Repræsentanter i det engelske Parlament.* Irerne vælge 100 Medlemmer til Underhuset, og den irske Adel skulde vælge nogle Repræsentanter til Overhuset. De irske Katoliker havde allerede tidligere faaet Valgret til det irske Parlament, og Pitt stillede nu i Udsigt, at irske Katoliker skulde faa baade Valgret og Valgbarhed til Parlamentet, men Kongen nægtede at gaa ind paa Valgbarheden, og Pitt gik da foreløbig ud af Ministeriet.

1812—14 føjedes til Krigen mod Napoleon en Krig mod *Den nordamerikanske Krig 1812—14.* de *nordamerikanske Fristater,* der mente, at Englænderne krænkede deres Handelsinteresser. Amerikanerne slog nogle engelske Krigsskibe, men da Napoleon var overvundet, kunde Englænderne sende en øvet Hær til Amerika. Den erobrede Washington og ødelagde Byens offentlige Bygninger. Men dette hidsede Amerikanerne op til forbitret Modstand, og Englænderne fandt det da klogest at slutte Fred.

De store Krige kostede England overmaade mange Penge. *Statsgælden* firdobledes, saa den naaede op til 20 Milliarder *Statsgælden vokser.* Frcs. Den engelske Bank, hvis Sedler hidtil havde kunnet indløses med Metal, maatte nu udstede Sedler, der ikke var indløselige, men Kurserne holdt sig dog her nogenlunde, omtrent som de franske Statsobligationer under Napoleon.

For den indre *økonomiske Udvikling* lagde Krigen mange *Næringsvejene.* Hindringer i Vejen, men trods alt steg dog Udførslen af Industrivarer. Der smugledes meget ind i Fastlandsstaterne, og man havde et stedse bedre Marked i de fremmede Verdensdele. Folketabet ved Krigen var forholdsvis ringe, og Folketallet tiltog i disse Aar meget hurtig. Industrien fik netop i denne Tid en stærk Fremgang, efterhaanden som Anvendel- *Maskinindustrien.* sen af de nye Maskiner blev almindelig. Men næsten hele Fordelen tilfaldt de velstaaende Klasser, og for Arbejderne var Tiderne meget haarde. Maskinerne krævede ikke nær saa

mange Arbejdere som Haandværket; hver enkelt Arbejder kunde jo ved Hjælp af Maskinerne udrette saa meget mere, og mange Maskiner kunde betjenes af Kvinder og Børn, der udførte Arbejdet for en ganske ussel Løn. Følgen blev, at Lønnen i det hele dreves ned ad. Og samtidig var Kornpriserne og dermed Brødpriserne høje. Selvejerbønderne forsvandt nu næsten helt. Godsejerne vedblev at købe Jord op, saa næsten al Jord samledes hos dem, og skønt de forbedrede Dyrkningen ved Hjælp af Kunstgødning og lettede Driften ved Landbrugsmaskiner, var de i Stand til at drive Priserne op. Der indførtes jo kun lidt Korn fra Udlandet.

Storgodserne.

Fagforeningerne forbydes.

Arbejderne prøvede at standse Nedgangen i Lønningerne ved at danne *Fagforeninger*, men dette blev udtrykkelig forbudt; der skulde være fri Konkurrence, hed det. Fagforeningerne bestod trods Forbudet, men de forfulgtes kraftig og fik derfor kun ringe Betydning. I deres Fortvivlelse rejste Arbejderne sig til smaa Oprør, slog Maskinerne i Stykker, stak Ild paa Fabrikerne o. s. v. De sloges ned med haard Haand, og Parlamentet vedtog en Lov, der satte Dødsstraf for at ødelægge Maskiner.

Maskiner ødelægges.

Byrons Tale.

Under Overhusets Forhandling om denne Lov holdt den unge Lord *Byron*, den siden saa bekendte Digter, en hæftig Tale til Forsvar for Arbejderne: „I deres Hjerters Enfoldighed", sagde han, „bildte de sig ind, at det var vigtigere at hjælpe de arbejdsomme Fattige end at berige nogle faa Personer ved Hjælp af Maskiner". „Disse Mænd var villige til at grave, men Spaden var i andres Hænder. De skammede sig ikke ved at tigge, men der var ingen til at hjælpe dem, de var afskaarne fra deres Erhvervsmidler, og alle andre Beskæftigelser var optagne. Selv om deres Udskejelser maa beklages og fordømmes, kan de neppe vække Forundring". „I kalder disse Menesker en rasende Pøbel og synes at mene, at det eneste Middel til at berolige „det mangehovede Uhyre" er at kappe nogle af dets overflødige Hoveder af." „Men er I paa det rene med, hvad I skylder denne Pøbel. Det er Pøblen, som arbejder paa Eders Marker og tjener i Eders Huse, som bemander Eders Skibe og rekruterer Eders Hær, som har sat Eder i Stand til at trodse hele Verden og derfor kan trodse Eder igen, naar Forsømthed og Nød driver den til Fortvivlelse." „Er der ikke Blod nok paa Eders Straffelov, skal der udgydes endnu mere, for at det kan stige til Himlen og vidne mod Eder?" „Vil I oprejse en Galge paa hver Mark og hænge Mennesker op som Fugleskræmsler? Er dette Lægemidler for en udsultet og fortvivlet Befolkning?" Men Byrons Indlæg hjalp ikke. Galgerne blev rejst og Bevægelsen slaaet ned.

I de rige Kredse rørtes man i det hele kun lidt ved Arbejdernes Nød. Det kunde nu en Gang ikke være anderledes, mente man, og denne Opfattelse bestyrkedes af Tidens mest ansete Nationaløkonom *Malthus*, der hævdede, at naar Befolkningens naturlige Tilvækst ikke indskrænkedes paa kunstig Maade, vilde Antallet af Mennesker altid tiltage meget stærkere end Fødemidlernes Mængde. Det 19. Aarhundredes Udvikling har vist, at denne Teori ikke holder Stik, men den kom den Gang for mange af de herskende til at danne en Undskyldning for, at man intet gjorde for at afhjælpe Arbejdernes Nødstilstand.

Malthus.

Fra Wienerkongressen til Februarrevolutionen 1815—48.

Fælles Udviklingstræk.

Aarene fra 1815 til 1848 blev en Stormagtsvældens Tid. Rusland, Østrig, Prøjsen og England dannede fra først af et Forbund, der snart ogsaa optog Frankrig. De holdt Fred indbyrdes og greb ind overfor alle Forsøg paa at ændre Wienerkongressens Bestemmelser eller at indføre frie Forfatninger. Næsten alle Evropas Fyrster dannede en saakaldt *hellig Alliance*. Det var Kejser *Alexander*, der altid havde en Svaghed for store, vage Ideer, som havde faaet den Tanke at forene alle Stater i et kristeligt Broderforbund. Han fik Kongen af Prøjsen og Kejseren af Østrig med, skønt Metternich betragtede det hele som „et højtklingende Intet". Og derefter sluttede saa godt som alle Evropas Fyrster sig til Forbundet. Dog var England ikke med.

Den hellige Alliance.

Forbundstraktaten begyndte med at anraabe „den højhellige, udelelige Treenighed", og fortsatte: „Da vi har den dybe Overbevisning, at det er nødvendigt at bygge Magternes Holdning overfor hinanden paa de ophøjede Sandheder, som Guds, vor Frelsers evige Religion lærer os, erklærer Fyrsterne højtidelig, at denne Traktat

kun har den Opgave for Verdens Øjne at fastslaa deres urokkelige Beslutning om kun at tage til Rettesnor den hellige Religions Forskrifter, Retfærdighedens, Barmhjertighedens og Fredens Grundsætninger." „I Overensstemmelse med den hellige Skrift, som befaler alle Mennesker at betragte hinanden som Brødre, vil de tre Fyrster forblive forenede ved det sande Broderskabs uløselige Baand. De vil ved enhver Lejlighed og paa ethvert Sted yde hinanden Hjælp. Overfor deres Undersaatter vil de føle sig som Familiefædre og styre dem i den samme Broderskabets Aand." Og endelig erklærer Fyrsterne, at de alle tilhører en „kristen Nation", hvis virkelige Herre er Gud.

Stormagtsforbundet.

Alt dette var dog nærmest Talemaader. Der fandt ingen Fællesforhandlinger Sted mellem de mange Fyrster. Den virkelige Magt laa hos de *fem Stormagter*. Hver Gang, der var noget vigtigt paa Færde, samledes deres Repræsentanter til *Kongresser,* hvor der toges Beslutning om, hvad der skulde ske. Og Sjælen i Stormagtsforbundet var ikke Alexander men Østrigs Minister *Metternich*. Han var tør og kold i hele sin Tankegang, men han var en behændig Politiker. Han hadede oprigtig Revolutionen og al dens Gerning og ønskede først og sidst at opretholde Wienerkongressens Beslutninger, som han ansaa for sit eget Værk. Næsten alle Evropas Fyrster fulgte i Aarene efter 1815 villig den konservative, ja reaktionære Politik, han ønskede. Stemningen i Folkene svarede foreløbig ganske godt dertil. Man var træt af den megen Uro i Revolutionstiden, og den *romantiske* Bevægelse, der herskede i Aandslivet, fik i disse Aar de fleste Steder en meget konservativ Farve.

Kongresser.

Metternich.

Frihedsbevægelsen.

Der var dog hele Tiden ogsaa en modsat Strømning. De *Frihedsideer,* Revolutionen havde kastet ud i Folkene var ikke døde. Mange af dem, der havde bekæmpet Napoleon havde gjort det i Frihedens Navn og havde ventet sig et frit Folkestyre som Løn. Og desuden var der opstaaet en stærk *Nationalfølelse*, som fremmedes ved de romantiske Forfattere, der overalt fremdrog de nationale Minder. Og denne Nationalfølelse vendtes nu ofte mod Fyrsterne; ved Wienerkongressens Bestemmelser var der jo intet Hensyn taget til Folkene. Flere Steder førte Friheds- og Nationalitetsbevægelserne til Sammensværgelser og Oprør, men naar det var fornødent, greb Stormagterne ind og slog Frihedsvennerne ned.

Nationalfølelse.

England i Tyverne.

Julirevolutionen 1830 og dens Følger.

Allerede i Tyverne begyndte dog Stormagtsforbundet at vakle. England trak sig efterhaanden ud af det og lagde ofte de andre store Hindringer i Vejen. Og 1830 gav Julirevolutionen i Frankrig Stødet til en Række andre Revolutioner, hvoraf nogle sejrrige. I Lande som Frankrig, England, Belgien og Schweiz fik i Aarene efter 1830 den jævnt velstaaende Middelstand under Akademikernes Ledelse Magten, og i de fleste andre Lande traadte de samme Klasser fra nu af frem med stærke Krav om national Enhed og frit Folkestyre. Enigheden mellem Stormagterne var forbi, og selv om den konservative Politik endnu beholdt Overtaget i det meste af Evropa var den dog nu alvorlig svækket og blev siden stedse svagere, til det hele brød sammen i 1848.

Maskinernes Udbredelse.

Samfærdselsmidlerne.

Fultons Dampskibe 1807.

Den indre Udvikling blev i næsten hele Evropa meget heldig i disse Aartier. Maskinerne vandt en stedse større Anvendelse til stor Fordel for Industrien. Og nye Opfindelser kom til, saaledes *Symaskinen*. Af vidtrækkende Betydning blev den store Udvikling af *Samfærdselsmidlerne,* som nu begyndte. Allerede i Napoleons Tid havde Amerikaneren *Fulton* bygget Baade, der dreves ved Hjælp af Damp. Han havde fremvist en saadan for Napoleon paa Seinen, men uden at finde Paaskønnelse. 1807 lykkedes imidlertid hans Forsøg i Amerika, og snart blev Dampskibene ret almindelig anvendte. Det var foreløbig Hjuldampere, men i Fyrrerne begyndte man ogsaa at forsøge med Skruedampere. Og i Tyverne lykkedes det efter mange Forsøg Englænderen *Stephenson* at bygge et *Lokomotiv*, der kunde drives frem ved Damp, til Transport af Vogne med Varer og Passagerer. I Slutningen af Tyverne aabnedes den første Jernbane i England mellem Liverpool og Manchester. Og derpaa fik Land efter Land sin eller sine Jernbaner, foreløbig dog af beskeden Udstrækning. Det er ogsaa i denne Tid *Omnibusser* begynder at anvendes i de større Byer. Meget følgerig blev *H. C. Ørsteds* Opdagelse af Forbindelsen mellem Elektriciteten og Magnetismen. Et Par franske Forskere udformede siden Lovene for denne gensidige Paavirkning, og paa Grundlag af disse Iagttagelser blev Amerikaneren *Morse* i Stand til at opfinde den *elektriske Telegraf*. I Fyrrerne begyndte man at anlægge Telegrafledninger i de mere fremskredne Lande. Af Betydning for Samkvemmet blev det ogsaa,

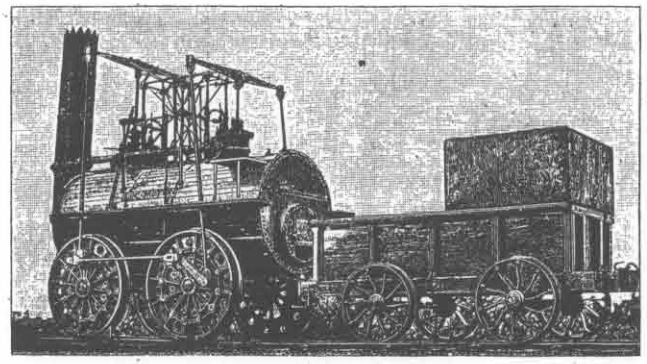
Stephensons Jernbaner i Tyverne.

Omnibusser.

Morses elektriske Telegraf i Fyrrerne.

Frimærker i Fyrrene. at en Englænder i 1840 fandt paa at anvende *Frimærker*, en Tanke som hurtig optoges andre Steder. Ogsaa *Gasbelysning* *Gas.* blev nu almindelig; den var anvendt i London allerede i Na- *Fotografien.* poleons Tid. Og blandt Tidens mange Opfindelser er endelig *Fotografien.*

Lægevidenskaben. Af stor Betydning blev ogsaa *Lægevidenskabens* hurtige Fremskridt. En engelsk Læge havde i Napoleons Tid fundet paa at anvende *Kokoppeindpodning* til Sikring mod Koppesygdommene, og det blev nu efterhaanden almindeligt at anvende *Vaccinationen* *Vaccination;* en af de Sygdomme, der hidtil havde hærget

Et af de første Lokomotiver.

værst, trængtes derved lidt efter lidt tilbage for til sidst næsten at forsvinde. Derimod stod Lægerne ret magtesløse overfor *Koleraen.* *Koleraen,* da en stor Koleraepidemi i Tredivernes første Aar bredte sig fra Rusland til Vestevropa. For *Kirurgien* fik det *Bedøvelse.* de største Følger, at man nu fandt Midler til at *bedøve* Patienterne under Operationerne. I det hele var det en stor Fremgangstid for Videnskaberne.

Fredstilstanden, Næringsvejenes Fremgang og Lægevidenskabens Udvikling bevirkede i Forening en meget stærk Opgang i Folketal i næsten alle evropæiske Stater. Fra omkring 1800 har man de fleste Steder nogenlunde paalidelige Folketællinger med faa Aars *Folketallets Vækst.* Mellemrum. Paa Grundlag af disse beregnes Evropas Indbyggerantal Aar 1800 til 187 Millioner, 1820 til 213, 1850 til 266 Millioner. I 1850 var Rusland naaet til omtrent 60 Millioner, det nuværende Tyskland og Frankrig havde hver omkring 35 Millioner, Storbritannien o. 28. Særlig stærk var Fremgangen i England, medens den allerede nu var forholdsvis svag i Frankrig, hvor Antallet af Fødsler var begyndt at tage af. Ogsaa i Lande som Italien og

Spanien var der en ret anseelig Fremgang. Det var især Byerne, der voksede. Her samledes jo den ny Fabriksindustri overvejende, og ogsaa den stærke Handel, der fulgte med Industriens og Samfærdselsmidlernes Udvikling, gavnede især Byerne. London naaede før 1848 over 2 Millioner, Paris over 1 Million, medens Berlin og Wien endnu ikke var naaet til ½ Million.

Frankrig 1815—48.

Bourbonerne 1815—30. **Bourbonerne 1815—30 (Restaurationstiden).** Ludvig XVIII stræbte ogsaa efter de Hundrede Dage at bringe Lidenskaberne til Ro og at faa det hele til at gaa i jævn Fordragelighed. Han fornyede nogenlunde uændret Forfatningen, *Chartet,* af 1814. *Chartet af 1814.* Der var efter dette en Rigsdag med to Kamre. Til *Deputeretkamret* havde kun Mænd, der betalte en ret høj Skat, Valgret, knap 100,000 ialt. *Pairskamret* bestod af arvelige Medlemmer, udvalgte af Kongen lige som de engelske Lorder. Rigsdagen havde Skattebevillingsret, og dens Samtykke krævedes til Love. Ministrene bar Ansvaret for Regeringens Førelse. *Den nye Lovgivning bevares.* Revolutionens og Napoleons Lovgivning blev staaende, saaledes ogsaa det napoleonske Embedsmandsstyre.

Men der var stærke Modsætninger i Folket. Bønderne var *Bønder og Arbejdere rolige.* rolige. De havde bevaret, hvad de havde vundet ved Revolutionen, og deres økonomiske Kaar blev efterhaanden forholdsvis gode. Og ogsaa blandt Arbejderne var der foreløbig Ro. Maskinindustrien trængte mere gradvis igennem end i England og fremkaldte ikke nær saa store Ulykker i Overgangstiden. Og Agerbrugets gunstige Kaar bevirkede, at Tilbudet af Arbejdskraft i Byerne ikke var saa stort, at Fabrikanterne kunde trykke Arbejdslønnen ned. Den Modsætning, som betød noget i Restaurationstiden, var Modsætningen mellem *Bourgeoisiet,* der havde sat Revolutionen i Gang og fulgt Na- *Bourgeoisiet mod Adel og Gejstlighed.* poleon, og *Adelen* og *Gejstligheden,* der vilde tilbage til Tilstandene før 1789. De adelige Emigranter, der var vendt tilbage, havde vel bevaret en Del af deres gamle Godser, men de havde dog mistet meget, og de var opfyldt af Iver for at genvinde dette og tage Hævn over Modstanderne. Blandt Kirkens Mænd var der opstaaet et dybt Nag til Revolutionens Tilhængere, og de vilde desuden have Tiende og Kirkegodser tilbage.

Kongen stod mæglende mellem de to Parter, men hans Broder og Arving, *Karl af Artois*, var Fører for de mest reaktionære. I Sydfrankrig hidsede Adelsmænd og Præster Folkemasserne op til Mord og Mishandlinger overfor dem, der i de Hundrede Dage havde fulgt Napoleon; især gik det ud over Huguenotterne. „Den hvide Rædselsperiode" fulgte saaledes den røde. Regeringen lod sig rive med af Bevægelsen, *Ney* blev skudt, fordi han 1815 var gaaet over til Napoleon, og mange fængsledes som „Mistænkte" nu som under Revolutionen. *Munke-* og *Nonneordener* oprettedes i stort Tal, nogle med, andre uden Tilladelse. Paven havde genoprettet *Jesuiterordenen,* saa snart Napoleon var faldet, og ogsaa den vendte nu efter et halvt Aarhundredes Forløb tilbage til Frankrig. Snart lykkedes det ogsaa Gejstligheden at sætte igennem, at *Skilsmisse* igen forbødes. Over *Pressen* vaagede man med samme Strenghed som Napoleon. Og endelig afskaffedes den almindelige Værnepligt, og en Del af Hæren kom atter til at bestaa af hvervede Tropper.

Karl af Artois.

Den hvide Rædselsperiode.

Gejstlige Ordener.

Skilsmisse forbydes.

Hvervede Tropper.

Allerede under Ludvig XVIII var der en voksende Opposition, og end stærkere blev denne under hans reaktionære Broder *Karl X* (1824—30). Kort efter dennes Tronbestigelse vedtoges det, at der skulde stilles en Milliard Frcs. til Raadighed til at betale Emigranterne Erstatning for de Godser, de havde mistet. Dette sikrede paa en Maade dem, der havde faaet Nationalgodserne; de gamle Ejere kunde jo ikke længere gøre Krav paa Ejendommene, naar de havde faaet Erstatning for dem. Men samtidig genskabtes derved en stor Del af de store Formuer, som det havde været et af Revolutionens betydeligste Resultater at sprede, og ikke faa Adelsmænd benyttede Pengene til at købe deres tidligere Gods tilbage. Stor Harme vakte ogsaa en Lov, der satte Dødsstraf for Krænkelser af Hostien; det var de gamle Kætterstraffe, der stod op igen, sagde de frisindede.

Karl X 1824—30.

Emigrantmilliarden.

Kætterstraffe.

Oppositionen fik nu helt Overtaget i de dannede Kredse, og Tidens berømte Digtere og Videnskabsmænd hørte næsten alle til den. *Chateaubriand* havde først sluttet sig nøje til Bourbonerne, ja var blevet Ludvig XVIII's Minister. Men allerede før dennes Død brød han med Hoffet, og han vendte sig nu med stor Voldsomhed mod Karl X. Og sammen med

Chateaubriand.

ham gik de unge romantiske Digtere, *Victor Hugo*, *Lamartine* og deres Jevnaldrende over til Oppositionen. Blandt Videnskabsmændene blev den unge Historiker *Thiers* en ivrig og dygtig Modstander af Bourbonerne. Han begyndte at udgive en særdeles velskreven Skildring af Revolutionens Historie, og snart opstod en omfattende Revolutions- og Napoleonslitteratur. Folk, der havde været med i de bevægede Tider, begyndte at udgive deres Memoirer, Napoleons Ledsagere paa St. Helena vendte hjem og fortalte om ham, og hans Død gjorde et stærkt Indtryk. Og endelig traadte en af Veteranerne fra 1789, *Lafayette*, atter ind i det politiske Liv som Fjende af Bourbonerne. Tilsidst begyndte man at tale om, at man maatte se at styrte Kongen og i Stedet faa Filip Egalités Søn, Ludvig Filip af Orléans, til Konge.

Victor Hugo og Larmatine.

Thiers.

Lafayette.

Et nyt Valg gav Oppositionen Flertal i Deputeretkamret. Kong Karl blev bekymret og tog et moderat Ministerium, under hvilket Frankrig hjalp Grækerne mod Tyrkiet. Men Kongen blev snart ked af dette og tog atter Mænd efter sit Sind til Ministre. Førsteminister blev *Polignac*, en stædig Emigrant, der trode at han modtog Aabenbaringer fra Jomfru Marie, og som mente sig kaldet til at genskabe det gamle Frankrig. Krigsminister blev General *Bourmont,* som kort før Slaget ved Waterloo var gaaet over til Fjenden. „Coblentz, Waterloo, 1815", de tre Ord er Ministeriets Program, skrev et af Oppositionsbladene. Ministeriet søgte at vinde Folkegunst ved et Tog mod Sørøverstaten *Algier,* hvis Dey havde fornærmet en fransk Udsending. Toget gik godt, men det virkede kun lidt i Frankrig. Deputeretkamret stillede sig i hvas Opposition til det nye Ministerium og krævede dets Afgang. Ministeriet svarede med en Opløsning, men led ved de nye Valg et tilintetgørende Nederlag. Da besluttede Kongen og Polignac at gøre Statskup. Med Paaberaabelse af en lidt uklar Grundlovsparagraf udstedtes *Juliordonanserne* 1830. Pressefriheden ophævedes helt, Kamret opløstes, før det var traadt sammen, og Valgloven ændredes i reaktionær Aand. Følgen blev, at *Julirevolutionen* brød ud. Pariserne rejste sig til Opstand, og Kongen maatte forlade Landet.

Polignac og Bourmont.

Toget til Algier

Juliordonanserne 1830.

Julirevolutionen 1830.

Samme Dag, Ordonanserne bekendtgjordes, udstedte Pressens Mænd med Thiers i Spidsen et Opraab, hvor de manede til Mod-

stand: „Det lovlige Styre er forbi, Voldsregimentet er begyndt. Regeringen har krænket Loven. Vor Pligt til at adlyde er ophørt". Den følgende Dag d. 27. Juli begyndte Studenter og Arbejdere at rejse *Barrikader* ude i Forstæderne. Dette var noget nyt. Under den store Revolutions Kampe, var det Folkemasserne, der angreb. Nu beredte de sig paa Forsvar i de snævre Forstadsgader og rejste Barrikader, o: Forskansninger af Brosten, Møbler og lgn. Kongen var paa Jagt, og der var kun 14000 Soldater i Paris. De angreb Barrikaderne og tog de fleste, men Blodsudgydelsen vakte stor Ophidselse. Næste Dag væltede Arbejderne sig i tætte Skarer frem mod Raadhuset og Nôtre-Dame, der begge ligger tæt ved et af de største Arbejderkvarterer. Snart vajede Trikoloren over de to Bygninger, og overalt lød Raabet: „Ned med Bourbonerne". Fra Vinduerne kastede Borgerne Møbler og Sten ned over Soldaterne og disse maatte vige tilbage til Louvre og Tuilerierne. Og den følgende Dag angreb Folkemængden dem ogsaa der. Nu gik mange Soldater over til Folket, og Resten trak sig ud af Byen. De tre Dages Gadekamp kostede ialt omtrent 1000 Mennesker Livet.

Da Troppernes Modstand var brudt, samledes Deputeretkamret og valgte *Ludvig Filip* til Rigsforstander, og nogle Dage derefter erklæredes han for Konge. Lafayette og mange andre vilde have foretrukket Republiken, men Ludvig Filip forsonede dem. Hans Kongedømme vilde være den bedste Republik, sagde han til Lafayette.

Ludvig Filip 1830–48.

Ludvig Filip 1830—48. Ludvig Filip fandt sig i, at Folkesuveræniteten atter fastsloges, idet han maatte nøjes med Titlen „de Franskes" Konge, og Revolutionsbanneret Trikoloren genindførtes. Men Forfatningen ændredes iøvrig ikke meget; dog nedsattes Censusen, saa at Vælgertallet steg til o. 200000, og Pairskamrets Medlemmer blev livsvarige, ikke arvelige. Det var Studenter og Arbejdere, der havde kæmpet, men ingen af dem vidste ret, hvad de vilde, og det blev Bourgeoisiet, der høstede Sejrens Frugter.

Smaaforfatningsænger.

Borgerkongen.

Ludvig Filip blev „Borgerkongen", selv borgerlig i al sin Færd. Han var ligefrem og godmodig, havde ganske gode Evner og betydelige Kundskaber. Han var ivrig efter Folkegunst, han talte med alle og enhver, og spadserede tit omkring i Paris' Gader i jævn Borgerdragt med Paraply under Armen. Hans Politik var fredelig udadtil og forsigtig indadtil. „*Justemilieu*", „den gyldne Middelvej", var dens Slagord. Hans Regering kom til at falde i to skarpt adskilte Afsnit. Fra 1830

„Justemilieu"-liken.

til 40 styrede han *parlamentarisk*, og Ministerierne skiftede ret ofte med Flertallet i Deputeretkamret. I de følgende otte Aar var Styrelsen ogsaa tilsyneladende parlamentarisk, for saa vidt som Ministeriet stadig havde Flertal i Deputeretkamret, men dette Flertal skaffedes ved Hjælp af Bestikkelser; det blev det *personlige* Regimentes Tid.

Parlamentarisk Styre 1830-40.

Det personlige Regimente 1840—48.

I det første Tiaar var de to Mænd, der spillede den største Rolle blandt Politikerne Thiers og en anden dygtig Historiker *Guizot*. Der gennemførtes i denne Tid betydelige Reformer. *Kommunestyret* blev friere; Kommuneraadene valgtes fra nu af af alle, der betalte en vis Skat, saaledes at den jævne Middelstand fik Magten i Amtsraad, Byraad og Sogneraad. *Folkeskolen,* der havde været forsømt under Bourbonerne som under Napoleon, forbedredes meget; det paabødes, at der skulde være en Skole i hver Kommune, og fattige Børn kunde nu faa gratis Undervisning. Ogsaa *Straffelovgivningen* mildnedes; adskillige af de Skærpelser, Napoleon havde indført i Revolutionstidens Straffelove forsvandt igen.

Guizot.

Kommunestyret.

Folkeskolen.

Straffelovene mildnes.

Samtidig fandtes der i Befolkningen et kraftigt politisk Liv, og allerede nu rejste der sig oppositionelle Strømninger overfor Borgerstyret. *Legitimisterne*, som Bourbonernes Parti kaldtes, forsøgte en Opstand i Bretagne men forgæves. *Bonapartisterne* genvandt lidt efter lidt en betydelig Popularitet; den store Kejser forherligedes utrættelig af Digtere og Kunstnere. Hans Søn, Kongen af Rom, døde ovre i Wien, men nu traadte hans Brodersøn, *Ludvig Napoleon,* Søn af Ludvig af Holland, frem som Arving til Slægtens Krav. Han drog to Gange til Frankrig og søgte at rejse Befolkningen. Den første Gang lod Regeringen ham slippe bort, men anden Gang blev han sat i Fængsel.

Legitimister og Bonapartister.

Ludvig Napoleon.

Mere betød det, at *Republikanerne* vendte sig mod Kongen, misfornøjede med Revolutionens Resultater. Baade i Paris og i Lyon kom det til Arbejderrevolter, der sloges ned med Vaabenmagt. Og imidlertid var den første *socialdemokratiske Bevægelse* opstaaet. Stødet dertil blev givet af en ejendommelig Sværmer, *Saint-Simon*, der allerede omkring 1820 havde begyndt at slaa til Lyd for sine Ideer. Hans Krav var, at Arbejdet skulde være *organiseret*, ikke planløst, og at dets Udbytte skulde fordeles retfærdig til alle, der arbejdede; saa

Republikanerne.

Socialdemokratiet.

Saint-Simon.

Arbejdets Organisation.

vilde det fattige Proletariat forsvinde. Menneskene skulde naa dertil ved Hjælp af en ny Broderlighedens Religion, bygget paa Kristendommens Grund, men fri for dens Dogmer. Han fik ivrige Elever, og efter hans Død (1825), i Begyndelsen af Trediverne, udviklede disse hans Lære nærmere. De krævede nu *Arverettens* Afskaffelse.

Arverettens Afskaffelse.

Saint-Simon tilhørte en fornem Adelsslægt. Han havde som trediveaarig oplevet Revolutionen, og han havde begejstret sluttet sig til denne. Men han mistede ved den sine Rigdomme, og under Robespierre sad han en Tid anholdt som „mistænkt". Siden vandt han ny Rigdom ved at spekulere i Køb af Nationalgodserne, men han levede ødselt og satte snart Pengene overstyr igen. Efter Napoleons Fald begyndte han at tumle med de sociale Spørgsmaal, og snart udgav han nu en Række meget forvirrede, men varmtfølte og veltalende Skrifter. Han fandt rige Velyndere og begejstrede Disciple, og efter hans Død blev disse som en lille Menighed. Nogle af dem udformede hans Anskuelser lidt klarere, andre overdrev dem, saa de fik helt fantastiske Former. De forkyndte Kvindens Frigørelse og Ligestilling med Mændene. Men nogle af dem krævede denne gennemført indenfor Ægteskabet, andre prædikede den frie Kærlighed, og herom opstod en hæftig Strid, der endte med Sprængning af Menigheden. En Del af dem oprettede nu en Art Fællessamfund paa en Landejendom udenfor Paris, og Folk valfartede i stort Tal derud for at se paa deres Arbejde. Til sidst idømtes et Par Førere en kortvarig Fængselstraf for nogle Demonstrationer, og dette var nok til, at Menigheden opløstes i Forvirring. Et Parti blev der ikke ud af denne Bevægelse; den havde ikke sine Tilhængere blandt Arbejderne men i Bourgeoisiet og mest i dettes Ungdom. Flere af dem, der havde været med, blev siden dygtige Forfattere, og adskillige af dem bevarede Begejstringen for Saint-Simon.

Omtrent samtidig med Saint-Simon forkyndte en Handelsmand ved Navn *Fourier* en anden Lære til Samfundets Forbedring. Han foreslog, at der skulde oprettes *Falanstères*, o: Sammenslutninger paa o. 2000 Mennesker hver. De skulde i Fællesskab eje Jorden og Maskinerne, og de skulde bo sammen i et stort Bygningskompleks med fælles Køkken. De forskellige *Falanstères* skulde saa forenes i Forbund. Ogsaa han fik i Trediverne ivrige Disciple i velstaaende Kredse, som blev tro mod hans Lære ogsaa efter hans Død. Enkelte Falanstères oprettedes da og senere, nogle i Frankrig andre i Amerika. Kun et enkelt, oprettet i Guise i Nordfrankrig af en rig Fabrikant, er lykkedes og bestaar endnu.

Fourier. *Falanstères.*

Lidt senere end Saint-Simon og Fourier forkyndte den fattige Bogtrykker *Proudhon* endnu mere yderliggaaende Anskuelser. „Ejendom er Tyveri", sagde han, men han vilde ikke, at Staten skulde organisere Arbejdet; der skulde ad Frivillighedens Vej dannes

Proudhon.

ganske smaa Samfund, uden fælles Styrelse. Det er en Art *Anarkisme*, han gør sig til Talsmand for.

Anarkisme.

Disse første Tilløb til Socialisme fik saa godt som ingen Betydning for Arbejderne. Derimod dannedes i Trediverne i Paris et lille *socialistisk Arbejderparti* under Ledelse af Mænd, der saa deres Lærer i *Babeuf* (se S. 311). Og snart fik Arbejderne en Fører i den talentfulde Journalist og Historiker *Louis Blanc*. Dennes Bog „*Arbejdets Organisation*" var det første socialistiske Værk, der for Alvor greb Arbejderne. Staten, lærte han, skal *organisere* Arbejdet. Den skal overtage Bjergværker og Jernbaner, Banker og Forsikringsselskaber, og for det Overskud disse Forretninger giver, skal der oprettes *Nationalværksteder*, som efterhaanden ad Konkurrencens Vej kan fortrænge Privatdriften, saaledes at alt bliver Statsdrift. Og desuden lærte han Arbejderne, at den første Betingelse for at kunne gennemføre de sociale Reformer var at opnaa *almindelig Valgret*. Han samlede et virkeligt Arbejderparti, og nu begyndte ogsaa Ordet *Socialisme* at anvendes om de nye Teorier.

Socialistisk Arbejderparti. *Louis Blanc.* *„Arbejdets Organisation".* *Almindelig Valgret.*

Alle disse Bevægelser syntes dog foreløbig svage, og Ludvig Filip frygtede dem ikke. Da Thiers, der var blevet Minister i 1840 bragte Frankrig i Strid med de andre Stormagter om nogle ægyptisk-tyrkiske Spørgsmaal, lod han ham falde, og tog i Stedet *Guizot*, der var rede til at give efter for de andre Magter. Guizot viste sig villig til at rette sig efter Kongen baade i smaat og stort og til at føre den forsigtige, konservative Politik, Ludvig Filip nu ønskede. Skønt personlig hæderlig veg han ikke tilbage for at sikre sit Flertal i Deputeretkamret ved Valgtryk og ved et omfattende Bestikkelsessystem. Embeder, Statsarbejder og Ordener var de lydige Politikeres Løn. Udadtil fulgte Frankrig Metternichs Politik. Dog fik disse Aar Betydning derved, at Franskmændene nu omsider helt fik Magten i *Algier*, hvor der siden 1830 havde været haarde Kampe. De muhamedanske Stammer havde i *Abd-el-Kader* fundet en baade dygtig og ridderlig Fører, men han maatte dog nu omsider overgive sig. Franskmændene behandlede ham godt; de lod ham tage Ophold i Lilleasien og betalte ham en aarlig Pension. Ogsaa ellers interesserede Ludvig Filip sig for Kolonierne; de gamle Besiddelser ved Guineakysten udvidedes,

Guizots Ministerium 1840—48. *Algier.* *Abd-el-Kader.*

Andre Kolonier. og man satte sig fast paa Madagascar og paa nogle af Avstraløerne.

Men den franske Befolkning lagde kun lidet Mærke til dette. *Almindelig Missmning.* Den harmedes over, at Kongen i Udenrigspolitiken fulgte i Østrigs Spor; man klagede over, at Reformarbejdet var gaaet i Staa og forbitredes over den Maade, hvorpaa Ministeriet skabte sig et Rigsdagsflertal, overfor hvilket al Agitation og alle Grunde prellede af. Og man ærgrede sig over Kongen. Han syntes altfor borgerlig. Især spottede man over, at han spekulerede paa Børsen og satte sine Penge i udenlandske Banker. Man syntes, det hele politiske Liv var saa smaatskaaret og tarveligt. „Frankrig keder sig", sagde Lamartine, og snart hørtes dette Slagord overalt. Og endelig kom det nu til en Forretningskrise, medens de økonomiske Forhold ellers havde været gode under Ludvig Filip. *Den forenede Opposition.* Under disse Forhold forenede Republikanere, Socialister og Bonapartister sig til fælles Opposition, og den mere frisindede Del af Borgerskabet sluttede sig til dem under Ledelse af Thiers. Deres fælles Krav blev: Udvidelse af Valgretten. Alle saa de deri et Middel mod Bestikkelsessystemet, men mange forstod det som *almindelig Valgret* og haabede i denne at finde det store Middel til sociale Reformer. *Revolution 1848.* I *Februar* 1848 førte disse Stemninger til Revolution, og ogsaa Ludvig Filip maatte som Flygtning forlade det urolige Land.

Fransk Aandsliv 1815—48. Disse Aar blev i Frankrig som i andre Lande en Romantikens Tid. Dens største Forfatter var *Victor Hugo.* Før havde det franske Drama været strengt regelret, baade Voltaire og Revolutionstidens Forfattere fulgte nøje Reglerne fra Ludvig XIV's Tid. Nu forkyndte Hugo, at det gjaldt at gaa i Lære hos Grækerne og hos Shakespeare, ikke hos Racine. Af de tre Enheder anerkendte han kun „Handlingens Enhed".

Man røvede Skuespillet baade Liv og Sandhed, naar det skulde presses sammen i de 24 Timer, og alt skulde foregaa paa samme Sted, sagde han. Dramaet skulde være bevæget og broget som Livet, og rumme alle de samme Lidenskaber. Man skulde ikke dele Ordene i „Kaster", regne nogle Ord for fornemme, andre for simple; han vilde skabe en „Ordenes Lighed", og derved give Sproget Rigdom og *Hernani.* Farve. I sit berømte Drama *Hernani,* hvis Emne er hentet fra Spanien i Karl V's Tid, gav Hugo Typen paa et romantisk Skuespil. Opførelsen fandt Sted nogle Maaneder før Julirevolutionen, og den gav

Anledning til de hæftigste Kampe. Tilskuerne var stærkt delt, og begge Parter lige ophidsede. Det elegante Publikum paa de bedste Pladser hyssede og peb næsten for hver Sætning, medens Hugos unge Venner paa Gallerierne svarede med rasende Bifald. Stykket opførtes et halvt Hundrede Gange under stedse nye Kampe, men dette navnkundige Hernanislag endte med Sejr for Hugo. Han var fra nu af Frankrigs berømteste Digter.

Og Hugo var ikke blot Skuespildigter. Baade i den episke og lyriske Digtning og som Romanforfatter frembragte han Værker, der gjorde et dybt Indtryk paa hans Samtid og har bevaret deres Livskraft siden.

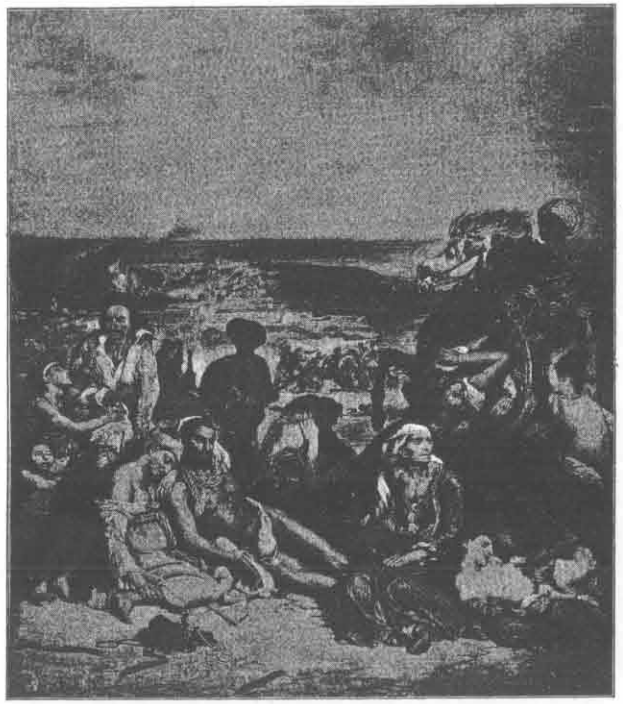
Talrige andre Digtere skrev i samme Aand. Berømtest blandt dem er *Lamartine,* hvis fine, sværmeriske Digte greb *Lamartine.* alle unge. Han skrev en begejstret historisk Skildring af Girondinerne og deltog ivrig i det politiske Liv.

I Fyrrerne kom til denne romantiske Digtning en *social Litteratur,* der skildrede Samfundsforholdene, især de fattige Folkeklassers ulykkelige Liv. De betydeligste Forfattere, som arbejdede hermed, var *Balzac,* der i sin store Romanrække *Balzac og George Sand.* „*Comedie humaine*", stræbte at tegne et sandfærdigt Billede af Samfundslivet, og den kvindelige Forfatter *George Sand,* der i følsomme Romaner forherligede Lidenskaben og krævede lige Ret for Kvinder og for Mænd.

Ogsaa i Filosofien sporedes den romantiske Strømning, men den betydeligste filosofiske Bevægelse byggede dog paa det 18. Aarhundredes Grund. Det var den *positivistiske* Filosofi, hvis *Den positivistiske Filosofi. Auguste Comte.* Skaber var *Auguste Comte.* Han og hans Elever mente, at det var haabløst at blive ved at gruble over de store Spørgsmaal om Guds Tilværelse og Sjælens evige Liv. I Stedet skulde man ædruelig undersøge de psykologiske og moralske Spørgsmaal, man kunde magte. Han hævdede, at der finder et *Fremskridt* *Fremskridtsteorien.* Sted; Medfølelsen med andre faar en stigende Indflydelse over Egoismen og Intelligensen over de blinde Instinkter. *Historieforskningen* stod højt i denne Tid. Romantiken skabte en stærk Iver for at sætte sig ind i ældre Tiders Tankegang, og samtidig voksede den kritiske Sans. Ved Siden af Thiers og Guizot virkede adskillige andre fremragende Historikere.

For den franske *Presse* var disse Aartier Gennembruds- *Pressen.* tiden. Talrige Blade vandt nu stor Udbredelse. Først var det politisk-litterære Blade, hvor alt kom an paa de *ledende Ar-*

tikler, og som ikke optog Annoncer. Men i Trediverne oprettedes et nyt Blad, som behandlede alle Dagens Spørgsmaal, lagde Hovedvægten paa Nyhedsstoffet og optog betalte Annoncer. Dette sidste vakte stor Forargelse, og Redaktøren maatte duellere med en af Angriberne. Men snart fulgte andre Blade Eksemplet. Ogsaa en fast *Vittighedspresse* opstod nu.

Delacroix's Maleri: Myrderierne paa Chios.
Emnet er hentet fra den græske Frihedskrig.

Der var i denne Tid talrige betydelige *Arkitekter, Billedhuggere* og *Malere.* Især i Malerkunsten gjorde den romantiske Aand sig gældende omtrent som i Digtningen. Da den nye *Delacroix.* Kunsts første Mand *Delacroix* udstillede sit farverige, gribende Billede „Myrderierne paa Chios", vakte det en Strid som Hugos Hernani.

England 1815—48.

I England ventede man efter Napoleons Fald at kunne nyde Sejrens Frugter i Overflod og Glæde. Men dette blev

ikke Tilfældet. Der var i England opstaaet en dyb Modsætning mellem det Samfund, der udviklede sig som Følge af Maskinindustrien, og de gamle Love, der i hele Revolutionstiden var blevet uændrede. „Old England" var under Krigen for de herskende Klasser blevet en urørlig Helligdom. For dem var jo Forholdene gode. 7000 Godsbesiddere ejede nu $^4/_5$ af Englands Jord, og Storfabrikanter og Storkøbmænd samlede sig mægtige Rigdomme. De havde Magten i Parlamentet, og da Kornpriserne syntes at skulle falde efter Fastlandsspærringens Ophør, gennemførte Godsejerne en *Kornlov,* hvorefter Korn kun maatte indføres, naar Kornpriserne var overordentlig høje.

„Old England" og det nye Samfund.

Kornlov.

Men for *Arbejderne* var Tiderne haarde, og der herskede en voksende Uro blandt dem. Kornet og dermed Brødet var jo dyrt, og Lønnen var vedblivende lav. Det viste sig, at Industrivarerne ikke kunde sælges nær saa godt efter Krigens Ophør, som man havde ventet. Der var skabt saa store Vareforraad i Krigsaarene, og Udlandets Købeevne var ringe efter Kampene. Saa slet var Tilstanden blandt Arbejderne, at der udbrød flere Smaaoprør. Men de sloges alle ned med haard Haand og fulgtes af strenge Undtagelseslove. De herskende fik fra Nationaløkonomien nye Argumenter for, at det var umuligt at hjælpe Arbejderne. Det var ved denne Tid *Ricardo* lærte, at Arbejdernes Løn altid maatte svinge omkring det Minimum, som lige var nødvendigt for at leve, „det absolute Eksistensminimum". Steg den derover, da voksede Arbejdernes Tal, og saa faldt Lønnen atter. Det er denne Teori, socialdemokratiske Førere siden har kaldt „den jernhaarde Lønningslov". Erfaringen har vist, at den ikke er rigtig. Gennem Fagforeninger og Arbejderlovgivning er Lønnen for mange Arbejdere hævet ikke lidet op over det absolut nødvendige.

Arbejdernes Kaar.

Ricardos Lære.

1820 døde Georg III, efter at han allerede længe havde været sindssyg. Hans Søn, der i flere Aar havde regeret i hans Navn, blev Konge som *Georg IV* (1820—30). Han var en tarvelig Karakter, og hans Regering begyndte med en stor Skandale. Kongen anlagde Skilsmissesag mod Dronningen, men maatte opgive den, efter at Forhandlingerne havde givet Anledning til en Række Afsløringer, der ganske nedbrød Agtelsen for Kongen; saa stærkt var Indtrykket deraf, at Dronningens Sagfører i et

Georg IV 1820—30.

Citat af Milton vovede at sammenligne Kongen med Satan. Kort efter Processen døde Dronningen.

Canning og Robert Peel.

Snart derefter dræbte Førsteministeren *Castlereagh* sig selv, og *Canning* blev nu Lederen af Englands Politik. Dermed begyndte denne at dreje over i et mere frisindet Spor. Canning var vel ogsaa Tory og ønskede ikke store Forandringer, men han vilde dog gennemføre de mest paatrængende Reformer. Medlem af Ministeriet var ogsaa *Robert Peel*, der siden kom til at spille en meget stor Rolle i Englands Politik. *Fagforeninger, Toldlettelser, mildere Straffelov.*

Fagforeningerne tillodes nu, selv om strenge Love hæmmede deres Virksomhed. *Toldafgifterne* nedsattes lidt, og den helt middelalderlige *Straffelov* mildnedes; Dødsstraf havde hidtil været anvendt for o. 200 forskellige Slags Forbrydelser, nu afskaffedes den for Halvdelen af disse. Men størst Betydning fik det, at Canning udadtil brød med den konservative Stormagtspolitik. Paa Trods af denne anerkendte han de sydamerikanske Republikers Uafhængighed af Spanien, og han bidrog siden meget til, at Magterne greb ind til Fordel for Grækerne (se senere).

Korntolden mildnes. Irerne. O'Connell.

Canning døde efter at have været Minister nogle faa Aar, men hans Politik fortsattes. Korntolden mildnedes nu, og man søgte at stille *Irerne* tilfreds. Under Ledelse af den glimrende Agitator *O'Connell* var der begyndt en stærk Bevægelse blandt disse. De krævede foreløbig Valgbarhed for Katoliker til Parlamentet, og for at give deres Krav Eftertryk lod O'Connell sig vælge til Underhuset, skønt han som Katolik ikke var valgbar. Robert Peel foreslog nu, at Katolikerne skulde have Adgang til Parlamentet og til næsten alle Embeder, og skønt en Del af de konservative haardnakket modsatte sig dette, lykkedes det ham at gennemføre Forslaget 1829. *Testakten* (se S. 169) var dermed faldet baade i Irland, Skotland og England, og *Religionsfriheden* var omsider nogenlunde gennemført.

Testakten ophæves 1829.

Reformtiden efter 1830.

Vilhelm IV 1830—37.

Det følgende Aar, 1830, blev Begyndelsen til Englands *store Reformtid.* Kong Georg fulgtes paa Tronen af Vilhelm IV (1830—37), og der fandt nye Valg Sted. Midt under disse kom Efterretningen om Julirevolutionen og paavirkede i høj Grad Stemningen til Fordel for Whiggerne. Disse, der længe havde været meget svage, fik næsten Halvdelen af Underhusets Pladser. Det varede nu ikke længe, før Ministeriet kom

i Mindretal, og der dannedes et *Whigministerium.* Dettes Chef blev den højt ansete Lord *Grey,* og Medlemmer af det var de to Mænd, som i den følgende Menneskealder blev de mægtigste i England: *Palmerston* og *Russell.* Den første var Udenrigsminister og vedblev stadig mest at beskæftige sig med Udenrigspolitiken. Den anden blev derimod Englands store Reformpolitiker, Sjælen i den Lovgivning, som nu forvandlede „Old England" til det moderne England.

Grey, Palmerston og Russell.

Valgreformplaner.

Russell og hans Kolleger saa klart, at saalænge den gamle Valgordning bestod, vilde det være umuligt at gennemføre Reformer, der virkelig betød noget, og de satte derfor foreløbig alt ind paa at faa Valgordningen ændret. De fandt under Bestræbelserne herfor ivrig Støtte ikke blot fra Arbejderne, men ogsaa fra den jævnt velstaaende Middelstand, der følte sig forurettet ved det urimelige Valgsystem.

Valgreglerne.

„Rotten boroughs".

Englands Valgordning blev for hvert Aar der gik urimeligere. De gamle Byer havde stadig to Repræsentanter hver, hvor smaa de saa var, medens de store nye Byer ikke havde særlige Repræsentanter men stemte sammen med hele Grevskabet; og hvert Grevskab havde jo kun to Medlemmer i Underhuset. Smaabyerne „Valgflækkerne", „rotten boroughs", som de kaldtes, var mere end nogensinde afhængige af Godsejerne. Tit ejede disse Byens Jord og Huse, saa Vælgerne var deres Lejere; stemte de ikke efter Ønske, blev de sat ud; Afstemningen var offentlig, saa at man kunde faa at vide, hvorledes enhver havde stemt. Det regnes, at af Underhusets 658 Medlemmer beherskede Ministeriet og 252 Rigmænd helt Valget af de 424. I de fleste Kredse var der ingen Valgkamp. Godsejernes Kandidater valgtes uden Modstander. Var der Valgkamp kunde det gaa broget til. Først foretoges *Kaaring* ved Haandsoprækning, hvor alle kunde deltage. Derpaa fulgte, hvis en af Kandidaterne ønskede det en skriftlig Afstemning, som varede flere Dage, og saalænge den stod paa sjakrede Vælgerne med deres Stemmer. Der fortælles om Smaabyer, hvor Vælgerne enedes om at sætte Mandaterne til Auktion. En Valgflække havde kun fem Huse, en anden var en ubeboet Park, en tredje var næsten skyllet bort af Havet. I et skotsk Grevskab med 14000 Indbyggere var der 21 Vælgere. Man fortalte her spottende om et Valg, hvor der kun mødte en Vælger, han erklærede Valghandlingen for aabnet, spurgte om der var nogen, der vilde stemme, svarede selv Ja, valgte sig selv til Dirigent, talte til Fordel for sit eget Valg, satte sig selv under Afstemning og erklærede sig selv for enstemmig valgt. I de fleste af Grevskaberne og nogle af de større Byer, hvor Vælgertallet var betydeligt, havde dog Valgene en alvorligere Karakter, og naar de herskende Rig-

mænd var delt nogenlunde ligelig mellem Toryer og Whigger, kunde Vælgerne i disse Kredse lægge det afgørende Lod i Vægtskaalen. Det var om denne Valgmaade *Wellington,* Sejrherren fra Waterloo, sagde, at det var det bedste Valgsystem, der overhovedet kunde tænkes.

Ministeriet foreslog nu at berøve de mindste Flækker deres Repræsentanter og fratage de lidt større en af de to Repræsentanter, de havde. Omtr. 150 Mandater skulde saaledes ophæves, medens London til Gengæld fik nogle flere Repræsentanter end hidtil, og de større hidtil ikke repræsenterede Byer hver fik sine Repræsentanter. Og desuden skulde Valgretten ikke gaa i Arv eller være forbeholdt Byraadene. Alle, der ejede eller havde lejet en Ejendom af en vis Værdi, skulde være Vælgere. Der vilde saaledes blive o. $^1/_2$ Million Vælgere.

Kamper om Forslaget.

Forslaget fremkaldte en hæftig Debat i Underhuset; hvor Robert Peel talte stærkt mod det. Men paa mangfoldige Folkemøder samledes Masserne under Raabet: „Valgloven, hele Valgloven, intet andet end Valgloven." Den Aften, der skulde stemmes i Underhuset, var dette overfyldt som aldrig før, og uden om Parlamentsbygningen stod Folkemasserne Hoved ved Hoved. Først langt ud paa Natten kom Resultatet; Ministeriet havde sejret med 1 Stemmes Flertal. Næste Aften illuminerede London, men under de fortsatte Forhandlinger lykkedes det de Konservative at faa en Ændring vedtaget. Ministeriet svarede med en Opløsning og atter illuminerede London. Efter en rasende Valgkamp sejrede Reformens Venner, og Loven kunde nu føres gennem Underhuset med 100 Stemmers Flertal. Men i Overhuset erklærede Wellington, at denne Lov betød Ejendomsrettens Tilintetgørelse og Englands Ruin, og Forslaget forkastedes med 199 St. mod 158. Da brød Folket løs i Forbitrelse. I London slog man Wellingtons Ruder ind, og ude i Landet brændtes et Par Herregaarde og Bispepaladser. Ministeriet truede med at udnævne saa mange Overhusmedlemmer, at det fik Flertal, men dette nægtede Kongen at være med til. Saa gik Ministeriet af, og Kongen bad Wellington danne et Ministerium. Men dette fremkaldte den yderste Ophidselse. Kongens Vogn overdængedes med Snavs, naar han kørte gennem Gaderne, og rundt om i Landet lød Opfordringer til Skattenægtelse og Oprør. Da opgav Wellington Kampen; de liberale Ministre vendte tilbage, og paa Afstemningsdagen i Overhuset blev de fleste konservative hjemme, saa Loven blev vedtaget.

Valgloven gennemføres 1832.

1832 gennemførtes den nye Valglov. Valgkredsfordelingen vedblev at være uretfærdig, og Vælgertallet var endnu stærkt begrænset, men i begge Henseender var der dog sket store Fremskridt. Fra et lille Oligarki gik Magten ved den nye Valglov over til den velstaaende Middelstand. Det viste sig nu ogsaa snart, at Kongen ikke længere var i Stand til at beherske Underhusvalgene. Kong Vilhelm afskedigede det liberale Whigministerium og dannede et Toryministerium med Peel og Wellington, hvori ogsaa *Gladstone,* der siden skulde blive de Liberales store Fører, fik Sæde. Underhusets Flertal vendte sig mod dette Ministerium, og Ministeriet opløste Underhuset. Men de Liberale sejrede ved Valgene, og Gang efter Gang stemtes Ministeriet nu over i Underhuset. Til sidst gav Peel efter. Saa konservativ han var, forstod han at bøje sig i Tide. Han gik af 1835 efter at have erklæret at „efter Forfatningens Praksis, Grundsætninger og Bogstav kunde intet Ministerium blive siddende, naar det efter et ærligt Forsøg viste sig, at det havde et fast Flertal mod sig i Underhuset, selv om det som nu havde Kongens Tillid og Flertal i Overhuset". Dermed var *Parlamentarismen* udtrykkelig anerkendt ogsaa af de konservative.

Ministeriet Peel.

Peel anerkender Parlamentarismen 1835.

Der dannedes nu atter et *liberalt Ministerium,* som styrede til 1841, og som gennemførte en Række Reformer. Man gik til Værks med engelsk Grundighed men med større Dristighed end sædvanlig. Naar en større Reform skulde forberedes, da nedsatte man en parlamentarisk Undersøgelseskommission. Denne foretog indgaaende Undersøgelser, og paa Grundlag deraf fremlagdes saa Forslag til Reformen. Dog holdt Reformerne sig altid saa nær til det bestaaende, som det var muligt, naar Misbrugene skulde rammes.

Liberalt Ministerium.

Parlamentariske Kommissioner.

Bystyrelsen ændredes saaledes, at den jævne Middelstand fik Magten, medens det hidtil oftest havde været nogle faa Rigmandsfamiljer, der raadede. Dette blev det første Skridt til et folkeligt Selvstyre i Englands Kommuner. Paa Landet bevaredes endnu Rigmandsstyret. *Fattigvæsenet* havde efterhaanden faaet en yderst uheldig Karakter. Mange Arbejdere fik Pengetilskud, naar Lønnen var altfor ringe, hvilket i Virkeligheden kun førte til, at Fabrikanterne og Godsejerne fik deres Arbejdere billigere paa Kommunens Bekostning. Andre Fattige levede i de elendigste Fattighuse, og tit lejede Fattigbestyrelserne Fattigfolks Børn ud til Fabriksarbejde. Udgifterne var svimlende høje og Uordenen grænseløs. Nu kom der valgte Fattigkommissioner, som dog valgtes saaledes, at de velhavende ved Valgene havde flere Stemmer end andre Borgere. De Fattige skulde samles paa ordenlige Fattiggaarde, og en Fæl-

Bystyrelsen.

Fattigvæsenet.

lesstyrelse for hele Englands Fattigvæsen skulde øve Kontrol med, at alt gik efter Reglerne. Meget betød det ogsaa, at der nu kom *Sundhedskommissioner,* der skulde bekæmpe den overordenlige Urenlighed, som herskede i Arbejderkvarterne og paa Fabrikerne. Der begyndte hermed en stor Forbedring af Englands Sundhedsforhold, som hurtig bragte Dødeligheden til at falde.

Sundhedskommissioner.

Skoleordningen.

Ogsaa *Skoleordningen* forbedredes saa smaat. Englands Skoler tilhørte dels den anglikanske Kirke, dels de forskellige Sekter, og Staten havde hidtil intet haft at gøre med dem. Nu fik de nogle smaa Tilskud, og der skabtes et svagt Statstilsyn, men Englands Folkeskole vedblev dog endnu længe at være slet. *Borgerligt Ægteskab* indførtes; det ordnedes saaledes, at Folk uden Hensyn til, hvilken Religion de tilhørte, kunde vælge imellem at lade deres Ægteskab stifte af en Øvrighedsperson eller lade sig vie af en Præst. Dog krævedes i sidste Tilfælde en Øvrighedspersons Tilstedeværelse. Ogsaa *Civilregistre* over Fødsler, Ægteskab og Dødsfald indførtes. *Straffelovene* mildnedes atter; nu forsvandt Gabestokkene og Pryglestraffen, og Fængselsforholdene forbedredes. *Negerslaveriet* afskaffedes i Kolonierne, før dette skete i noget andet Lands Kolonier. Ogsaa paa *Irland* gennemførtes forskellige Forbedringer af Forholdene.

Engelsk Piskescene.
Billede fra 1809.

Borgerligt Ægteskab.

Mildere Straffelove.

Negerslaveriet afskaffes.

Arbejderforholdene.

En særlig Opmærksomhed krævede *Arbejdernes* Stilling. Flere store Kommissioner undersøgte deres Forhold, og de fandt Tilstanden gruopvækkende. Lønnen var ussel, Arbejdslokalerne usunde, Kvinder og Børn deltog i det haardeste Arbejde; man fandt Eksempler paa, at femaars Børn arbejdede i Minerne. Kun faa Arbejdere lærte at læse og skrive, og Sult og Sygdom gjorde Dødeligheden blandt dem overmaade stor. En varmhjærtet Fabrikant ved Navn *Owen* havde søgt at skabe en organiseret Arbejderbevægelse. Først gjorde han sin egen Fabrik til en Mønsterfabrik med højtlønnede Arbejdere, og derefter opstillede han en Art *socialistiske Teorier,* om hvilke han søgte at samle Arbejderne. Der skulde dannes *Produktionsforeninger,* hvis Medlemmer arbejdede i Fællesskab og delte Udbyttet af Arbejdet mellem sig. Han prøvede at samle alle Fagforeninger i et stort Forbund, men dette hindredes af Domstolene. Owen prøvede saa med Produktionsforeninger, men Forsøget glippede. Der vaktes dog baade ved hans Bestræbelser og ved Kommissionernes Undersøgelse saa megen Interesse for Arbejdsforholdene, at det lykkedes Ministeriet at gennemføre en Lov, der satte Grænser for Børnearbejdet. Men alle Tanker om en videregaaende Beskyttelseslovgivning for Arbejderne lykkedes det foreløbig Fabrikanterne at standse.

Owens Socialisme.

Arbejderbeskyttelseslov.

Derimod var der een Reform, hvorom Arbejdere, Fabrikanter og Købmænd var enige. Det var Ophævelsen af *Korntolden.* Agitationen herfor udgik især fra Købmandskredse i *Manchester,* og den fandt en utrættelig og veltalende Ordfører i *Richard Cobden.* De nøjedes ikke med at angribe Korntolden men krævede fuld *Frihandel* og *fri Konkurrence* paa alle Omraader, men foreløbig var dog Godsejerne stærke nok til at bevare Korntolden.

Korntolden.

Cobden.

Medens der saaledes reformeredes i England, opstod der et *radikalt* Parti, væsentlig bestaaende af Arbejdere, der krævede endnu videregaaende Reformer. De vilde have almindelig Valgret og hemmelig Afstemning, aarlige Parlamenter og en retfærdig Valgkredsordning. De kaldtes *Chartisterne* efter deres Program, som de betegnede som „Folkets Charte". De samlede ved en storstilet Agitation en Mængde Underskrifter paa en Adresse herom, men Underhuset afviste dem haanlig.

Chartisterne.

Imidlertid var Kong Vilhelm død. Han fulgtes paa Tronen af sin Broderdatter *Victoria* (1837—1901), og Hannover, hvor kun Mænd kunde arve Magten, skiltes derved fra England. Den unge Dronning blandede sig kun lidt i Politik, og foreløbig var hendes Sympati paa liberal Side. Men de Liberale svækkedes efterhaanden, de Konservative blev atter Flertal, og *Robert Peel* blev nu Førsteminister (1841—46). Han fik store Vanskeligheder paa *Irland,* hvor O'Connell nu paa vældige Massemøder krævede Selvstyre for Irland; ved det største af Møderne

Victoria 1837—1901.

Peels Ministerium 1841—46.

skal der have været et Par Hundredtusind til Stede. Regeringen forbød imidlertid disse Møder, og snart blev O'Connell syg og maatte opgive sin Agitation. Men nu ramtes Irland af en ny Ulykke. En *Kartoffelsygdom* ødelagde næsten ganske Kartoffelavlen, der havde været en Hovednæringsvej for Øen. Fra nu af søgte Irerne hvert Aar i Titusindvis over Atlanterhavet til Amerika. Folketallet, der var naaet op til 8½ Million, faldt med enestaaende Pludselighed; i Løbet af faa Aar formindskedes det med 2 Millioner.

Kartofelsygdommen.

Mægtig Udvandring.

Ogsaa i England vedblev der at være en stærk Gæring. Peel prøvede at dæmpe Uroen ved *nye Arbejderlove,* der indskrænkede Børnearbejdet yderligere, forbød Kvindearbejde i Minerne og skabte et Tilsyn med Arbejdsforholdene i disse. Men det forslog ikke. Og endelig kom ogsaa her Kartoffelsygdommen og drev Prisen paa Levnedsmidlerne i Vejret. Da indsaa Peel, at nu maatte Korntolden falde. Flertallet af hans eget Parti gik mod ham, men de Liberale støttede hans Forslag, og det førtes igennem. 1846 ophævedes saaledes *Korntolden.* Umiddelbart derefter faldt Peel, da hans gamle Partifæller i deres Forbitrelse gik sammen med de Liberale mod ham. Under Ledelse af *Russell* dannedes derpaa atter et liberalt Ministerium, denne Gang støttet af Peel og hans nærmeste Venner. Det ophævede den *Navigationsakt,* som var givet i Cromwells Dage (se S. 104), og Frihandelens Sejr var nu fuldstændig. Revolutionsaaret, 1848, bragte England en sidste Fornyelse af Chartistbevægelsen, men den faldt hurtig sammen igen. Flertallet af Folket følte sig tilfredsstillet ved de Reformer, Trediverne og Fyrrerne havde bragt. Englands politiske og økonomiske Udvikling gik paa Grundlag af disse roligt og sikkert fremad.

Nye Arbejderlove.

Korntolden ophæves 1846.

Navigationsakten hæves.

Engelsk Aandsliv 1815—48. Ogsaa den engelske Digtning fik i denne Tid et Anstrøg af Romantik, selv om den altid beholdt en mere virkelighedstro Karakter end Fastlandets. Tidens største Forfatter var *Byron,* den begejstrede Talsmand for Friheden i de Aar, da Englands Styre var mest konservativt. Men han virkede langt mindre paa sine Landsmænd end i Udlandet.

Byron.

Byron tilhørte en fornem Adelsslægt og talte som helt ung Arbejdernes Sag i Overhuset (se S. 358). Han vakte stor Opsigt baade

derved, ved sine lidenskabelige Digte og ved sit uregelmæssige Liv. Saa giftede han sig med en rig Arving, men de blev snart uenige, og en Skilsmisse fandt Sted. Dette opfattedes som en stor Skandale, og det gode Selskab lukkede sig for ham. Han forlod da England og flakkede siden om i Udlandet. Han havde Romantikernes stærke Personlighedsfølelse og ubeherskede Lidenskaber, men i Anskuelser hørte han langt mere Revolutionstiden til. Han var Fritænker og lovpriste Voltaire og Rousseau, og han var en forbitret Fjende af den hellige Alliance. Han angreb hvast sit Fædreland som Hykleriets og Aandstvangens Hjem og klagede bittert over, at England nedværdigede sig til at være Metternichs Hjælper og Redskab. I et af sine Digte udbryder han vendt til sit Fædreland.

„Ak vidste hun, vor Moder dog tilfulde,
hvor hendes Navn er afskyet nu af Alle,
med hvilken Glæde hele Verden skulde
mod hendes Hoved lade Hugget falde,
at alle ønsker hende under Mulde,
og værre end en Fjende hende kalde:
Frihedens Judas, som brød Slavelænker
engang, og nu paa nye Baand kun tænker."

Hans berømteste Digterværk blev den store Digtning om „Don Juan". Da Grækerne rejste sig mod Tyrkerne, drog han til Grækenland for at deltage i Kampen, og han døde her af Feber. Udenfor England vandt han en overordentlig Beundring, og efter sin Død kom han for Evropas Ungdom til at staa som Frihedens store Martyr.

Ved Siden af Byron levede i denne Tid talrige andre Digtere. I samme Aand som Byron digtede *Shelley,* en overbevist Fritænker og en forbitret Fjende af al aandelig og politisk Tvang; han vakte da ogsaa en lignende Forargelse hos sine Landsmænd. *Walter Scott* skrev en Række historiske Romaner, hvis Emne hentedes fra Middelalderen, *Dickens* gav brede, malende Skildringer af Samtidens Liv. Der er hos ham humoristisk overdrevne, men dog oplysende Fortællinger om Tidens engelske Valgkampe og bevægede Skildringer af Fattigfolks triste Liv. *Marryat* skrev talrige meget læste Sømandshistorier.

Shelley.

Scott.

Dickens.

Marryat.

Ogsaa i England blev Romantikens Tid en god Tid for *Historieforskningen.* Stor Beundring har den skotske Filosof og Historiker *Carlyle* vundet. Han var en sværmerisk dybt religiøs Natur; han troede ikke paa Kristendommens Dogmer men krævede med lidenskabelig Styrke dens Moral ført igennem i Livet. Han beundrede „de store Mænd" og mente, det var dem, der bestemte Udviklingens Gang, medens han be-

Carlyle.

tragtede Parlamentspolitikerne med deres Papirforfatninger med stor Ringeagt. Han havde en varm Medfølelse med de brede Folkelag men ansaa dem for ganske uskikkede til at styre selv. Han har skildret Cromwell og den franske Revolution i lidenskabelig skrevne, meget malende Værker.

Benthams Filosofi fortsættes.

Men ved Siden af Romantiken fortsattes i England ligesom i Frankrig en *Filosofi,* der byggede videre paa det 18. Aarhundredes Tanker. I den første Tid efter 1815 levede *Bentham* endnu, og han fandt dygtige Elever.

Kolonierne.

De engelske Kolonier. I *Kanada* stod den gamle franske Befolkning endnu i denne Tid oppositionelt overfor Englænderne. En Tid var der bitre Stridigheder, men 1840 gav det liberale Ministerium Kanada en fri Forfatning med et folkevalgt Parlament, og fra nu af blev Forholdet godt. Dette blev Begyndelsen til det Selvstyre i Kolonierne, som de Liberale siden efterhaanden gennemførte, og som fik saa stor Betydning for at knytte Kolonierne til England. Den franske Befolkning voksede vel hurtig i Kanada, men der begyndte nu ogsaa her en anseelig Indvandring fra Evropa, især England, og snart blev Franskmændene et Mindretal. I *Avstrallandet* gik de engelske Kolonier endnu kun langsomt frem. Man holdt op at sende Forbrydere herover og gav den fremmeligste af Kolonierne en Rigsdag. Der indførtes *Faar* derovre, og dermed skabtes Avstrallandets vigtigste Næringsvej. *Kapkolonien* havde, da Englænderne fik den i 1815, kun faa Indbyggere. Den hollandske Befolkning, *Boerne,* voksede hurtig, men de var kun lidet tilfredse med det engelske Herredømme. Især forbitrede det dem, at Negerslaveriet blev forbudt.

Kanada.

Avstrallandet.

Faareavlen.

Kapkolonien.

Boerne.

Indien.

I *Indien* havde Englænderne efter den store Kamp med Frankrig, der sluttede 1763, stadig udvidet deres Magt, men de havde dog ofte Kampe med de uafhængige Stammer, især *Sikkerne* i Induslandet og *Mahratterne* i Dekan. Det ostindiske Selskab pressede saa mange Penge som mulig ud af Hinduerne, og da de Liberale efter 1830 fik Magten i England, fratog de derfor Kompagniet dets Eneret til Handelen og stillede det under en betydelig bedre Kontrol end hidtil. Dog vedblev Forholdene at være daarlige.

Kompagniets Monopol ophæves.

Krig med Kina 1840—42.

1840—42 førte Englænderne Krig med *Kineserne,* der havde forbudt Indførselen af *Opium* fra Indien. Englænderne sejrede let. Det angives, at deres Landgangstropper bibragte Kineserne et Tab af 20000 Mand, medens de selv kun mistede 500. Kina maatte aabne sine Havne for Handelen og afstaa Øen *Hongkong.*

Tyskland 1815—1848.

Forbundet 39 Stater.

Det franske Herredømme havde sat dybe Spor i Tyskland. Før Revolutionen var der omtrent 300 Stater, nu var der 39 tilbage. Mangfoldige Standsprivilegier var forsvundne for ikke at opstaa igen, og selv om mange af dem genindførtes, var det dog oftest i mildnet Form. Og endelig var der gjort en Begyndelse til et helt nyt Forfatningsliv. I selve Forbundsakten, der gav Reglerne for det tyske Forbund, var det erklæret, at der i Forbundets Stater skulde være Provinsstænder. I de *sydtyske Stater* holdt man endda mere, end der her var lovet; der indførtes her ret fri Forfatninger af lignende Art som den, Ludvig XVIII gav Frankrig. I de fleste nordtyske Stater, ogsaa Prøjsen, genoplivedes straks eller lidt senere de gamle Provinsstænder; selv i Østrig genopstod Provinsstænderne, og i Ungarn mødtes den magyariske Rigsdag igen efter nogle Aars Afbrydelse. Kun hist og her bevaredes den fuldstændige Enevælde, saaledes i Holsten.

Forfatningsløfter.

Konservativ Aand.

Men den Aand, der herskede ved Hofferne og prægede hele Styrelsen, var ganske vist yderst konservativ. Metternich var baade for Fyrster og Ministre det beundrede Forbillede. Og dette stemmede godt nok med de Stemninger, som herskede blandt en stor Del af Aandslivets Mænd. Den romantiske Litteratur forherligede nu baade Konge-, Kirke- og Adelsvælde. Og Tidens mest beundrede Filosof, *Hegel,* saa i den prøjsiske Forfatning Idealet; det var for ham den mest fuldkomne Statsform, Menneskene i det hele kunde naa til.

Romantiken konservativ.

Hegel.

Den dialektiske Metode.

Hegels Filosofi gjorde et overmaade stærkt Indtryk paa hans Samtid. Den er bygget paa det, han kalder den *dialektiske Metode.* Dennes Grundprincip er, at ethvert Begreb kun kan opfattes i Forhold til sin Modsætning, og at de to modsatte Begreber saa atter maa gaa op i en højere Enhed. Saaledes har Begrebet *Væren* Modsætningen *Intet,* men begge de to Begreber forbindes i Begrebet *Vorden,* og saaledes forenes Tro og Viden i den højere Enhed: Religionsfilosofien, Frihed og Tvang i den lovordnede Stat. I Staten skal

„de bedste" herske, og det er Embedsmændene. Dette er gennemført til Fuldkommenhed i Prøjsen. Ikke blot i Tyskland, men ogsaa i de nordiske Lande vandt dette hegelske „System" ivrige Tilhængere, som naar Systemet først ret var gaaet op for dem, mente at have faaet en langt dybere Forstaaelse af Tilværelsen end alle andre.

Nationalliberal Opposition.

Men overfor den konservative Strømning stod dog hele Tiden en oppositionel Bevægelse. Denne var *national-liberal.* Man vilde Tysklands Enhed og Folkets Frihed. Arnestederne for disse Anskuelser blev *Universiteterne,* der var i en særdeles frodig Udvikling. Mange af Professorerne og Flertallet af Studenterne sluttede sig hurtig til Oppositionen. Der opstod friheds-begejstrede Studenterforeninger „*Burschenschaften*", hvor man morede sig, gjorde Gymnastik, fægtede, sværmede for Oltidens frie Germaner og drømte om at genskabe den gamle Frihed. Deres Mærke blev de *sort-rød-gyldne* Farver, som et af Frikorpserne havde baaret i Kampen mod Napoleon. I Oktober 1817 fejrede man ved en Studenterfest paa Wartburg 300 Aarsdagen for Luthers Theses og 4 Aarsdagen for Napoleons Nederlag ved Leipzig. Som Luther havde brændt Bandbullen, kastede man paa et Baal Napoleons Lovbog, forskellige reaktionære Bøger og et prøjsisk Husarkorset under Raabet: Pereat, Pereat! Snart stiftedes ogsaa hemmelige Studenterforeninger, og 1819 dræbte en Student en forhadt, reaktionær Forfatter ved Navn *Kotzebue.* Følgen blev, at Universiteterne kom under skarpt Tilsyn; der indførtes en streng Censur for alle det tyske Forbunds Lande, og talrige Studenter kastedes i Fængsel. Men Tvangen styrkede kun Friheds-

Universiteterne.

Leipziger Studenter 1816. Efter et samtidigt Billede.

Burschenschaft.

Wartburgfesten 1817.

Kotzebue dræbes.

Censur og Studenterforfølgelse.

iveren. Fra den akademiske Verden bredte den sig til store Dele af det tyske Borgerskab. Julirevolutionen 1830 modtoges med Jubel i Tysklands dannede Kredse, og i adskillige Stater kom det til Folkebevægelser, som førte til mere frisindede Forfatninger. Prøjsen og Østrig stod dog imod, og snart fattede ogsaa Fyrsterne i de andre Lande Mod til at genoptage Forfølgelsen af Frihedsvennerne. Talrige Fængslinger fandt atter Sted. En af Tysklands mest læste Forfattere *Frits Reuter* har i Bogen „Mit Fangeliv" skildret sin Tilværelse i prøjsiske og mecklenburgske Fængsler.

Julirevolutionens Følger.

I det *tyske Aandsliv* fik imidlertid i Tyverne og Trediverne de frisindede Anskuelser helt Overtaget. Talrige unge Digtere vendte sig bort fra Romantikernes Sværmeri for Middelalderen; de priste i Stedet Friheden, ja, vovede at lovsynge det revolutionære Frankrig. Berømtest blandt dem blev *Heinrich Heine,* der allerede før 1830 vandt et stort Navn ved sine paa en Gang sværmeriske og vittigt spottende Kærlighedsdigte, og som efter Julirevolutionen vendte sin hvasse Spot mod Fyrstevælden og Kirken.

Frisindet Litteratur.

Heinrich Heine.

Heine var af jødisk Slægt. Han hørte hjemme i Rhinprovinsen og han voksede op her ved den Tid, da Napoleon skænkede hans Stammefrænder lige Ret med andre Borgere. Han grebes af Beundring for den store Kejser og forherligede ham efter hans Fald i det gribende Digt: *To Grenaderer.* Tredive Aar gammel udgav han *Buch der Lieder,* den Digtsamling, der har skabt og bevaret hans Verdensry. Da Budskabet om Julirevolutionen naaede ham, udbrød han begejstret: „Lafayette, den trefarvede Fane, Marseillaisen, jeg er som beruset. Borte er al min Længsel efter Ro. Jeg er Revolutionens Søn og griber paany de indviede Vaaben. Blomster! Blomster! Jeg vil kranse mit Hoved til Kamp paa Liv og Død. Men ogsaa Lyren, ræk mig Lyren, at jeg kan synge en Slagsang . . . Ord som flammende Stjerner, der kan skyde ned og brænde Paladserne og oplyse Hytterne." Han blev fra nu af Frihedens Talsmand, som en Arvtager efter Byron. Som denne hudflettede han sine træge Landsmænd. „Englænderen," sagde han, „elsker Friheden som sin retmæssige Hustru, Franskmanden som sin Brud, Tyskeren som sin gamle Bedstemoder." Og som god Rhinlænder angreb han Prøjserne, hans frihedskære Hjemlands nye Herrer. Harmfuld vendte han sig mod den prøjsiske Ørn.

To Grenaderer.

Buch der Lieder.

Du häszlicher Vogel, wirst du einst
mir in die Hände fallen,
so rupfe ich dir die Federn aus
und hacke dir ab die Krallen.

„Du grimme Fugl! I Fald jeg faar
en Gang dig fat, saa plukker
jeg Fjerene af dine Vinger ud
og Kløerne af dig hugger."

Snart tog han da ogsaa Ophold i sit kære Paris. Han gjorde et stærkt Indtryk paa Tidens Ungdom, men efter 1870 er han næsten forkætret i Tysklands herskende Kredse. Ingen By vil have hans Statue, og Historikerne skildrer ham forargede som en letsindig, overfladisk og gudløs Spotter.

Rationalismen. Samtidig med, at Digtningen blev revolutionær, rejste den *rationalistiske* Tankegang sig atter blandt Videnskabsmændene.

Strausz Jesu Liv. *David Strausz* gav med sin *Jesu Liv* Stødet til den moderne Bibelforskning. For ham var Evangelierne hverken bevidst Digtning eller sandfærdig Historie, men *Mythe,* ɔ: ubevidst Digtning. Og Hegelianerne delte sig i Højre-Hegelianere og

Feuebach. Venstre-Hegelianere. De sidste fik i *Feuerbach* en fremragende Repræsentant. I „*Kristendommens Væsen*" hævdede han, at den kristne Lære var Menneskeværk, skabt af Menneskers Ønske og Haab. For tysk *Historieforskning* var det en yp-

Den moderne Kildekritik. perlig Tid. Det er i denne Tid, den moderne *Kildekritik* skabes. Historikerne begynder nu langt mere end tidligere Historikere at undersøge Kildeskrifternes Paalidelighed, før de fæster Lid til Indholdet. Denne Forsknings betydeligste Re-

Leopold v. Ranke. præsentant er *Leopold v. Ranke.* Han selv var nærmest konservativ, men ved Siden af ham fremtraadte talrige Historikere, hvoraf de allerfleste stillede sig paa frisindet Side.

Nationalstemningen 1840. 1840 fik den nationale Stemning og dermed ogsaa Frihedsstemningen et stærkt Stød fremad. Det kom, som vi har set, til en Strid med Frankrig om Ægyptens Stilling til Tyrkiet, og da Thiers truende talte om at løse det ægyptiske Spørgsmaal ved Rhinen, fremkaldte dette en stærk Krigsstemning i

Die Wacht am Rhein. Tyskland. Det var ved denne Lejlighed den senere Nationalsang: Die Wacht am Rhein blev til. Dens første Vers lyder:

Es braust ein Ruf wie Donnerhall,
wie Schwertgeklirr und Wogenprall:
Zum Rhein, zum Rhein, zum deutschen Rhein,
wer will des Stromes Hüter sein!
Lieb Vaterland, magst ruhig sein,
lieb Vaterland, magst ruhig sein,
fest steht und treu, die Wacht, die Wacht am Rhein,
fest steht und treu, die Wacht, die Wacht am Rhein.

Ogsaa nogle af Fyrsterne begyndte nu at forstaa, at det kunde blive nødvendigt at komme Folkestemningen i Møde.

Frederik Vilhelm IV. Til en vis Grad gjaldt dette Prøjsens nye Konge *Frederik Vilhelm IV.* Sværmerisk og fantastisk vaklede han frem og

tilbage mellem middelalderlige og moderne Ideer. Strausz skildrede ham spottende i et lille Skrift om „Romantikeren paa Cæsarernes Trone", der tilsyneladende handlede om Julian Apostata. Til sidst indkaldte han en forenet *Landdag* for hele Prøjsen, men han modtog den med de ejendommelige Velkomstord: „Aldrig vil jeg tillade, at et beskrevet Blad trænger sig ind mellem Gud Herren i Himlen og dette Land ligesom et andet Forsyn for at regere os med sine Paragrafer og træde i Stedet for den gamle Troskabsfølelse."

Forenet Landdag.

Ogsaa i det *østrigske* Monarki opstod en vis Uro. Især var *Ungarerne* misfornøjede. Under Ledelse af *Kossuth* krævede de en fri og selvstændig Stilling for deres Land. Det latinske Sprog afløstes som Rigsdagens Sprog af Magyarisk. Dette vakte megen Vrede hos de *slaviske* Folk i Ungarn, blandt hvilke der ogsaa begyndte at opstaa et stærkt nationalt Røre. Og endelig rejste den slaviske Nationalfølelse sig ogsaa i *Bøhmen,* og snart begyndte man at drømme om en Forbindelse mellem alle Slaver; de *panslaviske* Ideer spirer saa smaat.

Ungarn: Kossuth. *Slaviske Folk.* *Bøhmen.* *Panslavismen.*

Holland, Belgien og Schweiz 1815—48.

Holland og Belgien. Ved Wienerkongressen havde man forenet *Holland* og *Belgien* for at have en nogenlunde stærk Stat ved det urolige Frankrigs Grænse. Men det lykkedes ikke at skabe Forstaaelse mellem de to Folk, der nu havde været adskilt i halvtredje Hundrede Aar. Kong Vilhelm gav de to Lande en For-

Fællesforfatning. fatning omtrent som Ludvig XVIII's. Der skulde være en fælles Rigsdag med lige mange Medlemmer fra hvert af Landene. Men dette tilfredsstillede ikke Belgierne. De var flere end Hollænderne og vilde ikke nøjes med at have lige saa mange Rigsdagsmænd, og desuden gik de ud fra, at et Par Repræsentanter fra Belgien altid vilde gaa med Hollænderne og sikre disse Flertal. Mange af Belgierne krænkedes ogsaa ved, at Regeringen indførte *flamsk* Retssprog i de flamsktalende Provinser; man havde vænnet sig til at opfatte Fransk som Belgiens officielle Sprog. Og endelig var Katolikerne forbitrede over, at Religionsfriheden bevaredes. De fransksindede Li-

Liberale og Katoliker. berale og Katolikerne, der ellers stod hinanden fjernt, mødtes

Opstand i Brüssel. saaledes i Vrede mod Holland. En Maanedstid efter Julirevolutionen 1830 udbrød der Opstand i *Brüssel.* Hollænderne sendte en Hær mod Byen, men den blev slaaet i en hæftig Gadekamp. Der samledes nu en *belgisk Nationalforsamling,* og denne erklærede Belgien for uafhængigt. Efter mange Forhandlinger *Leopold I.* valgtes siden Prins *Leopold* af Koburg til Belgiens Konge. De østlige Stormagter var meget misfornøjede med disse Begivenheder, men Frankrig og England tog Parti for Belgien og fik de andre Stormagter med til at anerkende det som et uafhængigt Kongerige og love det *Nevtralitet* i alle Krige. Da Hollænderne alligevel prøvede paa at generobre Landet, dreves *Belgiens Nevtralitet garanteres.* de bort af en fransk Hær, og nogle Aar derefter anerkendte Holland Belgiens Uafhængighed.

Belgiens Forfatning. **Belgien** fik nu en ret fri Forfatning. Dog krævedes en vis Skatteydelse som Betingelse for Valgret. Foreløbig stod Katoliker og Liberale nogenlunde fredelig overfor hinanden, men da Katolikerne gennemførte en Lov, der gav Kirken en vidt*Strid om Skolen.* gaaende Myndighed over Skolerne, begyndte de Liberale en hæftig Opposition. De krævede Statsskoler, der var uafhængige af Kirken, og Nedsættelse af Valgretscensusen, og det lykkedes dem at skabe en saa voldsom Bevægelse i Byerne, at Kongen *De liberale sejrer.* lod det katolske Ministerium falde og tog et liberalt Ministerium. Det var lige før det bevægede Aar 1848.

Holland. I **Holland** fulgtes Vilhelm I af Vilhelm II. Ogsaa her opstod i Aarene op mod 1848 en stærk frisindet Bevægelse.

Schweiz. I **Schweiz** vendte man efter 1815 delvis tilbage til de gamle *Løst Forbund.* Tilstande. Forbundet mellem Kantonerne blev atter løst; der kom nok en Art fælles Raad, men dets Magt blev ringe. I de fleste Kantoner styrede de velhavende Borgere og Bønder. I *Umiddelbart Folkestyre.* nogle af de mindre Kantoner bevaredes det gamle umiddelbare Folkestyre, saaledes at alle vigtige Sager afgjordes af Folkeforsamlingerne; der var da ingen Rigsdag men kun et Udvalg til at besørge den daglige Styrelse. Men forøvrig be*Efter 1830 almindelig Valgret.* holdt man i Hovedtrækkene den franske Lovgivning. Efter 1830 begyndte en stærk Fremskridtsbevægelse. Der indførtes nu i det ene Kanton efter det andet *almindelig Valgret,* Pressefrihed og Religionsfrihed. Men i de katolske Bjergkantoner var der megen Misfornøjelse hermed, og snart deltes Schweizerne i et *radikalt,* protestantisk Parti og et *konservativt* katolsk. Til sidst erklærede 7 katolske Kantoner, at de traadte ud af Forbundet for at stifte et særligt Forbund „*Sonderbund*". *„Sonderbund".* Den fælles Rigsdag, hvor de Radikale havde Flertal, nægtede imidlertid, at de havde Ret dertil, og 1847 kom det til Krig. De Radikale sejrede let og indførte nu 1848 en Fællesforfatning, *Fællesforfatning 1848.* hvorved Kantonerne knyttedes langt nærmere sammen end før. Fællesanliggenderne skulde styres af et Forbundsraad og en Forbundsforsamling. Denne sidste dannedes af to Kamre, hvoraf det ene fik to Medlemmer for hvert Kanton, det andet Medlemmer i Forhold til Folketallet. Valgene skulde foregaa ved almindelig Valgret. Forbundsraadet blev en Slags Ministerium, valgt af Forbundsforsamlingen. Det skulde saa blandt sine Medlemmer vælge Schweiz's *Præsident,* der kun vælges paa et Aar og ikke kan genvælges. De enkelte Kantoner bevarede Retten til at ordne Styrelsen af deres Særanliggender efter Ønske. Dog skulde den almindelige Valgret indføres overalt.

Spanien og Portugal.

Ferdinand VII. Ferdinand VII, der blev Konge i **Spanien** efter Napoleons Nederlag var evneløs, magtkær og grusom. Han ophævede den frie Forfatning, der var indført under Kampen med Napoleon, genindførte Adelens og Gejstlighedens Forrettigheder, genoprettede Inkvisitionen og forfulgte alle Frihedsvenner. Han styrede slet, og det viste sig vanskeligt for ham at bringe Orden i Finanserne. I Officersverdenen og det velstaaende Borgerskab opstod der snart en vidtforgrenet Misfornøjelse, og 1820 lykkedes det nogle Officerer at faa en Del af Hæren med til et *Officersopstand 1820.* Oprør. Kongen maatte nu genindføre den frie Forfatning, og *Fri Forfatning 1820—23.* i tre Aar havde Frihedspartiet Overtaget. Men Stormagterne saa dette med megen Misfornøjelse og enedes til sidst om at gribe ind. Kun England vilde ikke være med. En fransk Hær drog da 1823 ned i Spanien og gengav Kong Ferdinand Enevoldsmagten, som han brugte lige saa slet nu som før.

De amerikanske Kolonier. Imidlertid havde Spaniens *amerikanske Kolonier* frigjort sig for dets Herredømme. Medens Napoleon herskede i Spanien, havde Befolkningen i disse Kolonier rejst sig til Opstand mod de spanske Guvernører. Da Ferdinand blev Konge, saa det en Tid ud til, at Kolonierne skulde have bøjet sig for

ham. Men Spaniernes ukloge Optræden bragte Opstanden til nyt Udbrud, og desuden havde Revolutionstidens Frihedsideer fænget ogsaa herovre, og man saa med Beundring hen til de nordamerikanske Stater, der havde frigjort sig for England.

Simon Bolvar. I *Simon Bolivar,* „Befrieren", fandt man en ypperlig Fører, og Sted efter Sted bukkede Spanierne under. Der opstod saaledes i Mejico, Mellem- og Sydamerika en hel Række af uafhængige Republiker. 1825 anerkendte Englænderne, der mente det nyttigt for deres Handelsinteresser, at det spanske Herredømme i Amerika faldt, de nye Republiker, og deres Selvstændighed var fra nu af sikret. Der var nok nogen Tale om, at de andre Stormagter vilde gribe ind til Fordel for Spanierne, men de nordamerikanske Fristaters Præsident *Monroe* erklærede, at han ikke vilde finde sig i evropæisk Indgriben i Amerika. Men Udviklingen i de nye Stater blev ikke heldig; der vedblev længe at være stor Strid, snart mellem Staterne, snart indenfor disse.

De amerikanske Republiker anerkendes 1825.

Den spanske Arvefølge. I *Spanien* samledes i Ferdinands sidste Aar al Interesse om Arvefølgespørgsmaalet. Hans Dronning *Marie Kristine* fik ham til at ændre Arvefølgen til Fordel for deres Datter *Isabella.* Men Ferdinands Broder Don *Carlos,* der efter de gamle Regler var den nærmeste Arving, protesterede herimod støttet af Kirken og den reaktionære Del af Adelen. Ved Ferdinands Død 1833 tog Marie Kristine Magten i Datterens Navn, men Carlos rejste nu sine Venner til Opstand. Baskerne sluttede sig til ham, og det kom til flere Aars forbitret Kamp. Til sidst sejrede dog Dronningens Parti. Under Kampen gennemførtes en ret fri Forfatning, og Styrelsen blev foreløbig nogenlunde liberal. Men der vedblev at herske megen Forvirring og Spaniens Fremgang var langsommere end de fleste andre Landes.

Isabella 1833—68.

Carlisternes Opstand.

Fri Forfatning.

Portugal. **Portugals** Kongefamilie var i Napoleonstiden draget til Brasilien, og foreløbig blev den derovre. I Portugal styrede en engelsk General i den portugisiske Konges Navn. Men han blev højlig forhadt, og da Spanierne gjorde Oprør 1820, fulgte Portugiserne Eksemplet. Kong Johan vendte nu tilbage, og der udstedtes en fri Forfatning, men til Gengæld rev *Brasilien* sig løs 1825 og valgte Kongens ældste Søn *Pedro* til Kejser. Aaret derefter døde Kong Johan, og Pedro overlod nu Portugal til sin Datter *Maria da Gloria,* medens han selv blev i Brasilien.

Opstand 1820.

Fri Forfatning.

Brasilien 1825.

Maria da Gloria.

Hendes reaktionære Onkel fik en Tid Magten, og omtrent samtidig med Carlistkampene i Spanien stredes man haardt i Portugal. Men ogsaa her endte det med, at det liberale Parti, der holdt med Dronningen, sejrede. Maria da Gloria ægtede en Prins af Familjen Koburg, og deres Slægt har siden hersket i Portugal. Den frie Forfatning fornyedes, men ogsaa her vedblev der at herske stor Forvirring.

Kampe i Portugal.

Familjen Koburg.

Italien.

Italien deltes efter Napoleons Fald atter i Smaastykker. Mod Syd laa Kongeriget „*Begge Sicilier*", Nord derfor *Kirkestaten* og derpaa *Toscana, Parma* og *Modena,* der stod under habsburgske Fyrster. I Norditalien var *Sardinien* blevet et helt anseeligt Kongerige omfattende: Piemont, Savojen, Nizza, Genua og Sardinien, medens Østrig herskede over det øvrige Norditalien: Lombardiet og Venedig. De fleste af Fyrsterne var opfyldt af Iver for at fjerne alle Spor af det franske Herredømme. Religionstvang, Censur og gamle Standsprivilegier genopstod, og tit gav Fyrsterne deres Følelser Luft paa højst naiv Maade. Kongen af Sardinien nedlagde saaledes en botanisk Have, Franskmændene havde anlagt i Turin, Paven afskaffede Vaccinationen og Gadebelysningen som franske Paafund, og Kongen af Neapel standsede Udgravningerne i Pompeji, fordi de var drevne med Iver „under Fremmedherredømmet". Men trods alt bevarede man de fleste Steder ikke saa lidt af de franske Love. De var saa meget bedre end de gamle, at en Tilbagevenden til disse var umulig. Og den Frihedsaand, som var opstaaet under Forbindelsen med Frankrig, vedblev at leve. Den fik ligesom i Tyskland en national Farve; ogsaa her blev Frihed og Enhed Feltraabet. Frihedsvennerne samledes i vidtforgrenede Sammensværgelser, som sædvanlig betegnes med Navnet „*Carbonarier*" (ɔ: Kulsviere). 1820 og 21 kom det ved Efterretningen om den spanske Opstand til Militæroprør i Neapel og Sardinien. Fyrsterne maatte begge Steder give frie Forfatninger efter spansk Mønster. Men Stormagterne overdrog Østrigerne at „genoprette Ordenen", og østrigske Hære rykkede derned og gav Fyrsterne Magten igen. De følgende Aar gik atter med Sammensværgelser og Forfølgelser. 1831 kom

De italienske Stater.

Almindelig Reaktion.

Delvis bevares fransk Lovgivning.

Frihedsbevægelsen.

Carbonarierne.

Oprør 1820-21 i Neapel og Sardinien.

1831 Oprør i Mellemitalien. det til nogle Smaaoprør i Kirkestaten, Parma og Modena, men ogsaa disse dæmpedes af østrigske Tropper.

I Fyrrerne vandt dog ogsaa her den nationalliberale Bevægelse ny Styrke. En ivrig Republikaner og Fædrelandsven *Mazzini: det unge Italien.* *Mazzini* samlede Ungdommen i nye oppositionelle Foreninger: „det unge Italien", som de kaldtes. Han maatte selv gaa i Landflygtighed, men hans Venner fortsatte Agitationen. Italiens berømte Digtere og Videnskabsmænd stod nu næsten alle paa Oppositionens Side, og enkelte af Herskerne begyndte at stille *Pius IX 1846—78.* sig imødekommende. Indenfor Kirkestaten betraadte *Pius IX* (1846—78) Reformernes Vej. Han mildnede Censuren, ja, oprettede endog en Art raadgivende Stænder. Glæden over ham var stor blandt alle Frihedsvenner, og i et Par Aar var en *Toscana.* Sang til hans Ære Italiens Nationalsang. Ogsaa i *Toscana* fandt *Karl Albert af Sardinien.* betydelige Reformer Sted. Men endnu mere betød det, at *Karl Albert* af Sardinien optraadte som Ven af Nationalitetsbevægelsen og Fjende af Østrig. Han gav Bevægelsen det berømte Slagord: *Italia fara da se* (Italien vil hjælpe sig selv), og indenfor sit Rige lempede han Censuren og gennemførte adskillige Reformer. Op imod 1848 var baade Friheds- og Enhedsbevægelsen i stærk Fremgang i Italien.

Litteraturen. I den *italienske Litteratur* var der i denne Tid et frodigt Liv. Ogsaa her holdt Romantiken sit Indtog men i mere afdæmpet Form end Nord for Alperne.

Manzoni. Størst Berømmelse vandt *Manzoni*, hvis Roman „De Trolovede" længe hørte til de mest læste Bøger ikke blot i Italien men rundt om i Evropa. Mange af Forfatterne bragte deres Frihedsiver et lang- *Silvio Pellico.* varigt Fængselsophold. En af disse *Silvio Pellico* har givet en navnkundig Skildring af sit Fængselsliv i Milano, i Venedigs Blykamre og siden i et tysk Fængsels underjordiske Kældere.

Rusland.

Alexander I. *Alexander I* havde været ikke lidet paavirket baade af Revolutionstidens Ideer og af Napoleon, men efter 1815 gled han snart helt ind under Metternichs Ledelse. De Reformer, han havde begyndt i Rusland (se S. 355), standsede, og i *Finland,* hvor han havde lovet at bevare den gamle Forfatning, traadte den i Virkeligheden ikke i Kraft, da han ikke sammenkaldte

Stænderne. Derimod fik Kongeriget *Polen* en Rigsdag, hvis *Polen.* Magt dog kun blev ringe.

Alexander fulgtes nu af sin Broder *Nikolaj I* (1825—55). *Nikolaj I 1825—55.* En ældre Broder skulde egentlig have arvet Riget, men han ønskede ikke at blive Kejser. Alligevel rejste nogle frihedsivrige Officerer i hans Navn en lille Opstand i St. Petersborg. Den sloges let ned og blodige Straffedomme fulgte. Det siden

Officer. Fanebærer af Landeværnet. Menig.
Typer af den polske Hær 1830. Efter et samtidigt Billede.

saa berygtede „tredje Politikammer" oprettedes til Forfølgelse *Tredje Politikammer.* af alle Frihedsvenner, og Nikolaj blev en endnu mere forbitret Fjende af alle Frihedsbevægelser, end han før havde været. Men for store Dele af Ruslands Ungdom blev Deltagerne i *Decemberoprøret.* „Decemberoprøret" beundrede Martyrer for Frihedens Sag.

I *Polen* behandlede Nikolaj Befolkningen med haard- *Polen.* hændet Vilkaarlighed, og Følgen blev, at den nationale Bevægelse, der stadig havde holdt sig her, fik ny Styrke. Da Budskabet om Julirevolutionen naaede Polen, udbrød der *Opstand 1830.* Opstand 1830. Polen havde sin særlige Hær, og denne sluttede sig til Opstanden. Men snart rykkede en langt større russisk Hær ind i Polen, og hvor tappert Polakkerne

end kæmpede, endte det dog med, at Russerne erobrede Warschau og slog al Modstand ned. Bønderne interesserede sig kun lidt for den hele Kamp; kun Adelen, Gejstligheden og Universitetsverdenen var rigtig med i det nationale Røre. Der begyndte nu et Tvangsregimente af den brutaleste Art. Universitetet lukkedes, polske Foreninger forbødes, og den strengeste Censur vaagede over alt, lige til Musiken. I en Tale i Warschau sagde Kejseren truende: „Hvis I stædig bliver ved at bevare Drømmene om en selvstændig Nationalitet, om et uafhængigt Polen og alle den Art Fantasier, da vil I drage store Ulykker over Eder. Jeg har ladet bygge et Kastel, og det siger jeg Eder, at ved den mindste Uro, vil jeg lade Byen bombardere." Mange Polakker søgte til Udlandet. I Paris opstod saaledes en helt lille Koloni af landflygtige Polakker.

Brutalt Tvangsregimente.

Ogsaa i Rusland herskede Nikolaj med haard Haand, langt haardere end de foregaaende Kejsere. Han stræbte systematisk at hindre vestevropæisk Paavirkning ved Censur overfor alle Skrifter, der indførtes, og ved at vanskeliggøre Rejser til Vestevropa. Og samtidig søgte han ved Tvangsmidler at udbrede det russiske Sprog og den græsk-katolske Kirkelære.

Nikolajs gammelrussiske Politik.

1828—29 deltog Rusland i den Krig mod Tyrkerne, den græske Opstand (se S. 397) fremkaldte, og det vandt derved nogle Landstrækninger ved Donaumundingen.

For *russisk Aandsliv* blev de Aar, Kejser Nikolaj herskede, en stor Gennembrudstid. Der fremtraadte en hel Række af ejendommelige og betydelige russiske Digtere. De fleste af disse sværmede i deres Ungdom for Friheden, opfyldte af Beundring for Byron, men bøjede sig siden for deres stærke Selvhersker. Mest kendt i Vestevropa blev *Gogol,* der i sit Skuespil *„Revisoren"* har givet en ypperlig Skildring af Rislands bestikkelige og bedragerske Embedsmænd.

Aandslivet.

Gogol: Revisoren.

Dette Stykke fortæller om en snedig Bedrager, der udgiver sig for Revisor. Han lader sig af Embedsmændene bestikke til at tie med alle Underslæb og forsvinder saa lige i rette Tid, just før den virkelige Revisor ankommer til stor Forfærdelse for de narrede Embedsmænd. Nikolaj tillod Opførelsen af Stykket og overværede den selv. Det fortælles, at han bagefter kaldte Gogol til sig i sin Loge og sagde til ham: „Jeg har aldrig let som i Aften", men fik til Svar: „Jeg havde egentlig tilsigtet en anden Virkning." Ogsaa Gogol sluttede sig dog siden til Kejserens Politik.

Ikke mindre blomstrede i disse Aartier den *polske Litteratur.* Den romantiske Aandsretning herskede her som i Vestevropa, men efter 1830 blev polske Digterværker først og sidst Skildringer af Polens Ulykker. De fortæller om, hvorledes fædrelandskærlige Polakker kastes i Fængsel, sendes til Sibirien, pines og henrettes. Mange af Digterne maatte søge til Udlandet. Størst Ry vandt *Adam Mickiewisz,* der i sit Hovedværk skildrede de glade Aar under Napoleon.

Polsk Litteratur.

Mickiewisz.

I et berømt Digt „Til den polske Moder", tolker Mickiewisz sit Fædrelands Sorg med disse Ord: „O polske Moder! din Søn vilde jeg i dit Sted give sin Fremtids Legetøj at lege med. Giv ham tidlig Lænker om Hænderne, væn ham til at skyde Straffefangens smudsige Skubkarre, for at han ikke skal blegne for Bøddeløksen og ikke rødme ved Synet af Strikken. Thi han vil ikke komme til som de gamle Riddere at drage paa Korstog til Jerusalem og plante Banneret i den erobrede By, ikke heller komme til som Trikolorens Soldater at pløje Frihedens Mark og væde den med sit Blod. Nej! En ukendt Spion vil angive ham, han maa forsvare sig for en meneder Ret; hans Valplads vil være et Fængsel under Jorden, og en almægtig Fjende vil være hans Dommer. Galgens tørre Træ vil blive hans Gravmæle; nogle Kvindetaarer, der hurtig tørres, og hans Landsmænds lange Samtaler ved Nattetid vil være hans hele Ære og Ihukommelse efter Døden."

Til den polske Moder.

Tyrkiet og Grækenland.

Tyrkiet omfattede i 1815 endnu Balkanhalvøen, Lilleasien, Arabien, Mesopotamien, Syrien og Ægypten. Men Sultanens Magt var i store Dele af Riget kun ringe. De faa men stridbare Montenegriner var i Virkeligheden helt uafhængige. *Valakiet* og *Moldau* var Vasalstater med ikke ringe Selvstændighed, og selv *Serberne* havde et vist Selvstyre, medens *Bulgarerne* var mere afhængige. *Grækerne* havde under alle Omskiftelser bevaret deres Sprog og Religion, og de var vedblivende det store Flertal af Befolkningen paa Morea og i Mellemgrækenland, paa Øerne og i Thessalien, ligesom de var ret talrige i Makedonien. Ogsaa i Konstantinopel og de andre større Byer paa Balkanhalvøens og Lilleasiens Kyst levede mange Grækere. I Moreas Bjerge førte en Del af dem, *Majnoterne,* som de kaldtes, en uafhængig halvt røveragtig Tilværelse. I Konstantinopel sad endnu den græske Kirkes Patriark, der aner-

Tyrkiets Omfang.

De kristne Folk halvt selvstændige.

Grækerne.

Patriarken i Konstantinopel.

kendtes ikke blot af Grækerne men ogsaa af de andre Kristne indenfor det tyrkiske Rige.

Genfødse i Revolutionstiden.

I Revolutionstiden begyndte en vis Genfødelse af det græske Folk. Det var gode Tider for de græske Købmænd, og mange af dem vandt sig Rigdom; adskillige af dem tog Bopæl i Vestevropa men bevarede Interessen for deres Folk. Der begyndte nu at opstaa en ny-græsk Digtning, og Tidens almindelige Frihedsbevægelse mærkedes ogsaa her.

Opstand 1820.

Det blev dog først i 1820, Grækerne følte sig stærke nok til at rejse sig til Oprør. Men saa brød omsider Opstanden løs baade paa Morea og paa Øerne. Paa Morea drog Majnoterne ned fra deres Bjerge, og Bønderne sluttede sig til dem, væbnede med gamle Bøsser, med Leer og Høgafler, og paa Øerne skabtes hurtig en lille græsk Flaade. De rige Grækere i Vestevropa støttede Bevægelsen med Penge, og snart kom der ogsaa Pengebidrag fra andre Grækervenner, *Filhellener,* rundt om i Landene. Næsten overalt i Evropa opstod en stærk filhellensk Bevægelse. Digterne besang de tapre Oprørere, Filologerne genfremkaldte Mindet om det gamle Grækenland, og Teologerne tog til Orde for de forfulgte Trosfæller. Hele den Frihedslængsel, der kuedes ned af Fyrsterne, gav sig Udtryk i Begejstring for Grækerne, om hvem man kun vidste lidt, men som man rent uvilkaarlig tænkte sig som værdige Efterkommere af Oldtidens Hellener. Men i Tyrkiet brød hele den muhamedanske Fanatisme nu frem. I Konstantinopel blev Patriarken hængt paa Domkirkedøren, og mange Grækere myrdedes. Stærke Hære og Flaader drog mod Oprørerne, og snart

Chios.

fik de Overmagten. Saaledes erobredes Øen *Chios,* og de rasende Tyrkere foranstaltede her et frygteligt Blodbad paa Befolkningen. Grækerne fik inden længe Hævn herfor, da

Kanaris.

det lykkedes den dristige *Kanaris* at føre sit lille Brandskib ind i den tyrkiske Flaade og antænde Admiralskibet, saa dette sprang i Luften, medens Resten af Flaaden søgte Frelse i Flugt. Men til Lands trængte Tyrkerne stadig frem. Sultanen

Mahmud III. Mehmed Ali.

Mahmud II havde vendt sig til Ægyptens næsten uafhængige Hersker *Mehmed Ali* og bedt ham om Hjælp. Mehmed Ali havde brudt Mamlukkernes Magt og havde skabt sig en stærk Hær efter vestevropæisk Mønster, og denne sendte han nu til Morea. By efter By bukkede under. Med særlig Haardnakkethed forsvaredes *Mesolonghi,* men ogsaa denne By blev til sidst taget. Byron deltog i dens Forsvar og døde under Belejringen.

Mesolonghi.

Stormagternes Indgriben.

Men nu besluttede Stormagterne, der fra først af havde stillet sig meget kølig til Grækerne, at gribe ind. Canning havde just ført England ind paa en mere liberal Politik, i Frankrig søgte Kong Karl X at forsone Frihedsvennerne, og i Rusland mente Kejser Nikolaj, at der nu frembød sig en god Lejlighed til at vinde Land paa Tyrkiets Bekostning. 1827 sluttede da Rusland, Frankrig og England Forbund mod Tyrkerne. En engelsk-fransk Flaade ødelagde ved *Navarino*

Navarinoslaget 1827.

den tyrkiske Flaade, og en fransk Hær jog derpaa baade Tyrker og Ægypter bort fra Morea. Sultanen havde imidlertid efter Mehmed Alis Eksempel opløst det forfaldne Janitsjarkorps og omdannet sin Hær, og han følte sig nu stærk nok til at optage Kampen. 1828 erklærede han ligefrem Rusland Krig. Men Russerne vandt Sejr paa Sejr, og 1829 maatte Sultanen slutte Fred med Rusland. Han afstod til det nogle Strækninger ved Donaus Udløb, gav Valakiet, Moldau og Serbien en betydelig mere uafhængig Stilling end hidtil, og gik ind paa, at Grækenland skulde være en skattepligtig Vasalstat under en kristen Fyrste.

Fred med Rusland 1829.

Dette sidste ændredes dog Aaret derefter 1830 ved fælles Aftale mellem Stormagterne. *Grækenland* blev nu helt uafhængigt. Det kom til at omfatte Morea, Mellemgrækenland, Evboa og Kykladerne. Men foreløbig viste det sig svært at skabe en ordnet Styrelse i det lille fattige Rige, der kun havde $^3/_4$ Million Indbyggere, og hvor alt var i stor Forvirring efter Kampen. I et Par Aar styrede en græsk Høvding, men han blev dræbt, og 1832 aftalte Stormagterne, at Prins *Otto af Bajern* skulde være Grækenlands Konge. De første Aar var han Enevoldshersker, men der opstod snart Misfornøjelse med, at han altfor meget omgav sig med Tyskere og fulgte disses Raad. Det kom derfor til Opstand, og han maatte nu give Grækenland en fri Forfatning. Og lidt efter lidt skabtes et nogenlunde ordnet Statsliv. Embedsmands- og Kommunestyret ordnedes efter fransk Mønster. *Athen,* der var en ganske lille By blev Hovedstad, og under stor Jubel aabnedes her et Universitet, der blev Midtpunktet for det hellenske Aandsliv.

Grækenland uafhængigt 1830.

Otto af Bajern Konge 1832.

Fri Forfatning.

Athen Hovedstad og Universitetsby.

Kort efter den græske Frihedskrig fik Sultanen Vanskeligheder med den Mand, der havde været hans bedste Hjælper under Kampen: Mehmed Ali. Denne, der havde bragt en længe ukendt Orden i *Ægyptens* Styrelse, havde faaet Løfte om at faa Syrien til Løn for sin Hjælp, men Sultanen vilde ikke udlevere det. Saa tog Mehmed Ali det selv. Sultanen, der havde faaet sin Hær ordnet af prøjsiske Officerer, hvoriblandt den siden saa berømte General *Moltke,* troede sig imidlertid stærk nok til at optage Kampen og sendte sin Hær mod Mehmed. Men Ægypterne sejrede let, erobrede Lilleasien og truede snart Konstantinopel. Sultanen maatte søge Hjælp hos Kejser Nikolaj, og det kom til et Forlig, hvorved Mehmed beholdt Syrien. Nogle Aar derefter prøvede Tyrkerne at tage dette tilbage men blev atter slaaede. Da blandede Stormagterne sig i Striden. Frankrig tog Parti for Ægypten, men de andre Stormagter holdt med Tyrkerne, og 1840 maatte Frankrig finde sig i, at Mehmed Ali blev tvunget til at udlevere Syrien.

Ægypten.

Ægyperne sejrer og ager Syrien.

Syrien tilbagelevveres.

Imidlertid var Mahmud II død, og den nye Sultan udstedte en Art *fri Forfatning.* Den bekendtgjordes højtidelig under Bøn og Kanontorden i Nærværelse af Evropas Gesandter men anvendtes aldrig. Man prøvede vel at gennemføre nogle Reformer i Styrelsen, men Forsøgene glippede.

Tyrkisk Forfatning paa Papiret.

Fra Februarrevolutionen til den fransk-tyske Krig. 1848–1870.

Fælles Hovedtræk.

Aaret 1848 bragte en hel Række af Revolutioner i Frankrig, Italien og Tyskland, og Indtrykket deraf paavirkede Udviklingen i frisindet Retning i næsten alle andre Lande. I de tre Lande, hvor det kom til Revolution, gaves frie Forfatninger, og mange andre Steder ændredes Forfatningerne i

Revolutionerne 1848.

liberal Aand i dette bevægede Aar. I Frankrig indførtes *den almindelige Valgret* for ikke siden at opgives, og i Tyskland anvendtes den ved en Række Valg i Revolutionsaaret. Men der fulgte snart et Tilbageslag; Sted efter Sted tog Fyrsterne atter Magten og omskabte Forfatningerne i konservativ Retning. I Begyndelsen af Halvtredserne, syntes Reaktionen atter at have sejret. Men noget bevaredes dog overalt af det, som var vundet i 1848, og i Halvtredsernes Slutning begyndte igen en stærk Fremgangsbevægelse, der i Tredserne voksede sig endnu stærkere. Sammen med Frihedsrøret gik nu som før 1848 Nationalitetsbevægelsen, og den vandt to store Sejre: Italiens og Tysklands Enhed gennemførtes.

Almindelig Valgret.

Reaktion i Begyndelsen af Halvtredserne.

Ny Fremgang i Slutningen af Halvtredserne.

I de første Aar efter 1848 var Rusland den stærkeste Magt. Kejser Nikolaj var som en Voldgiftsdommer for de andre Stater. Men midt i Halvtredserne sluttede de to liberale Vestmagter, England og Frankrig sig sammen mod det og brød dets Overmagt ved Krimkrigen (1854—56). I de nærmest følgende Aar laa Tyngdepunktet i Frankrig; Napoleon III syntes den mægtigste Mand i Evropa. Men fra 1862 traadte Prøjsen stedse stærkere frem under Bismarcks Ledelse, og 1870 knækkede det Frankrigs Magt.

Rusland.

Vestmagterne.

Prøjsen.

Medens de konservative og liberale Partier stredes om den politiske og aandelige Frihed, og Nationerne kæmpede om Magten, rejste *Socialdemokratiet* Kravet om økonomisk Lighed og hævdede den fælles Menneskefølelse overfor Nationalfølelsen, men dette Parti var før 1870 endnu kun svagt. Det samme gælder to andre internationale Bevægelser: Fredsbevægelsen og Kvindebevægelsen. Allerede 1815 stiftedes den første *Fredsforening* i Nordamerika; kort derefter fulgte en engelsk, og efterhaanden oprettedes nu Fredsforeninger i adskillige Stater. Allerede i Fyrrerne holdtes der internationale Fredsmøder med Deltagere fra talrige Lande. Saa standsede Bevægelsen en Tid, men i Tredserne tog den ny Fart, og der førtes fra nu af gennem Fredsforeningerne en ganske energisk Agitation for i Befolkningen rundt om i Landene at vække en stærk Uvilje mod al Krig. Ogsaa Staternes Politik paavirkedes, om end kun ganske lidt, heraf. Napoleon III nærede megen Interesse for i hvert Fald at gøre Krigene mindre ulykkebringende. Paa Pariserkongressen fik han Kape-

Socialdemokratiet.

Fredsforeninger.

riet forbudt (se senere). 1864 sluttedes mellem Magterne *Genferkonventionen*, der fastslog, at Ambulancer og Militærhospitaler altid skulde behandles som nevtrale; de skulde betegnes ved et bestemt Flag: et rødt Kors paa hvid Grund.

Kvindebevægelsen. *Kvindebevægelsen* var, som vi har set, begyndt i Frankrig i Revolutionstiden, (se S. 293), og den fandt siden bestandig enkelte Forkæmpere i dette Land, men nogen Bevægelse, der førte til Dannelse af Kvinderetsforeninger, var her ikke opstaaet. Det skete nu ovre i Nordamerika, og snart begyndte lignende Foreninger at opstaa i Evropas forskellige Stater. Lovgivningen ændredes ogsaa allerede nu mange Steder til Fordel for Kvinderne. Deres økonomiske og personlige Retsstilling overfor Mændene forbedredes, og deres Undervisning blev bedre end før. I Frankrig fik de allerede under Napoleon III Adgang til Universitetet.

Aandslivet. I *Aandslivet* døde den romantiske Bevægelse stille hen. I Videnskabernes Verden blev en kritisk, nøgtern Aand herskende. I England naaede Erfaringsfilosofien nu til fuld Udfoldelse, og den darwinistiske Udviklingslære opstilledes (se senere). Og snart trængte lignende Tanker ogsaa frem i andre Lande. Og samtidig begyndte i Frankrig Romantiken at afløses af *Naturalismen* eller *Realismen.*

Erfaringsfilosofi og Darwinisme.

Naturalisme eller Realisme.

De videnskabelige Fremskridts praktiske Betydning blev i denne Periode større end nogensinde før. Dette gælder især de tekniske Videnskaber. Der gøres ikke indenfor disse saadanne betydningsfulde Opfindelser som i den foregaaende Tid, men det er først efter 1848, man ret høster Frugterne af de nye Opfindelser. Først nu bliver Dampskibe, Jernbaner, Telegraf, Gasværker o. s. v. saa almindelige, at de faar praktisk Betydning for en større Del af Befolkningen. Ogsaa Maskinindustrien trænger nu langt mere igennem; fra de vestlige Lande breder den sig stedse mere mod Øst. Meget betød det ogsaa, at Lægekunsten nu helt anderledes end før blev til Nytte for hele Befolkningen. Lægernes Tal voksede stærkt, og de spredtes ganske anderledes end tidligere ude paa Landet. Et betydningsfuldt Fremskridt skete her, da Englænderen *Lister* grundlagde *Antiseptiken,* hvorved Faren for Blodforgiftninger ved Operationerne i høj Grad formindskedes. Det hele materielle Fremskridt bevirkede, at den stærke Stigning

Anvendelsen af de nye Opfindelser bliver almindelig.

Maskinindustrien breder sig mod Øst.

Lægekunsten.

Antiseptiken.

i Folketallet vedblev, og Overgangen til Fabriksindustrien medførte, at Befolkningen stedse mere samledes i Byerne.

Befolkningen samles i Byerne.

Folketallet.

Det regnes, at Evropas Indbyggerantal voksede fra 266 Millioner i 1850 til 306 Millioner i 1870. Frankrigs Folketal steg nu kun langsomt, medens Tilvæksten var meget stærk i de østlige Lande. I Rusland fødtes i Tredserne aarlig o. 50 for hver 1000 Indbyggere, i Tyskland 37, i Frankrig 26, medens Dødsfaldenes Antal tilsvarende var 36, 29 og 23. I England og Skotland steg Folketallet stærkt, men i Irland gik det hurtig tilbage paa Grund af de Udvandringer, Nødstilstanden derovre fremkaldte. For Evropa som Helhed holdt baade Fødselshyppigheden og Dødeligheden sig omtrent som i Fyrrerne. I 1870 boede i England $^3/_5$ af Befolkningen i Byerne, i Tyskland over $^1/_3$, i Frankrig knap $^1/_3$. London var naaet over 3 Millioner Indbyggere, Paris henved 2 Millioner, Berlin knap 1 Million.

Frankrig.

Februarrevolutionen.

Februarrevolutionen 1848. Vi har set, hvorledes Oppositionen mod Ludvig Filip i Løbet af Fyrrerne blev stedse stærkere, og hvorledes næsten alle Oppositionspartier til sidst samledes om at kræve en Valgreform. Man demonstrerede herfor ved store *Reformbanketter,* hvor Festtalernes Ord blev bestandig skarpere overfor Konge og Ministerium. En saadan Banket af oppositionelle Rigsdagsmænd fastsattes til den 22. Februar 1848 i Paris, og det var Meningen, at Studenter og Nationalgardister skulde bringe Rigsdagsmændene deres Hyldest ved et stort Folketog. Regeringen forbød Banketten, og i sidste Øjeblik opgav Rigsdagsmændene den. Men dette blev ikke almindelig kendt, og paa den bestemte Tid strømmede tætte Folkeskarer til Mødestedet. Det kom til Sammenstød mellem Folket og Soldaterne, og i de følgende to Dage blev Folkebevægelsen stedse voldsommere. Soldaterne gjorde kun svag Modstand, og den 24. Februar maatte Ludvig Filip forlade Paris.

Reformbanketter.

Banket i Paris 22. Februar.

Kongen flygter den 24. Febr.

De revolutionære Selskaber.

Den 22. havde Bevægelsen endnu en ret tilfældig Karakter, men om Natten satte nogle smaa revolutionære Selskaber en ivrig Agitation i Gang i Arbejderkvarterne; der rejstes Barrikader, og næste Dag saas overalt væbnede Folkeskarer. Kongen holdt Revu over Nationalgarden, men skønt denne nu kun bestod af de mere velhavende Borgere, modtoges han med Raabet: Leve Valgreformen, ned med Guizot! Bekymret herved afskedigede han Guizot. Efterretningen derom vakte stor Glæde, og om Aftenen illuminerede

Guizots Afsked.

Byens indre Kvarterer, men ude i Arbejderkvarterne vedblev Barrikaderne at rejse sig; dèr vilde man opnaa noget mere end et Ministerskifte. Og talrige Folkemasser drog vedblivende rundt i Gaderne. En saadan Skare, der søgte at trænge frem til Guizots Ministerpalæ, fandt Vejen spærret af Soldater. Men Folk trængte paa, og i Forvirringen faldt et Skud, rimeligvis fra en Korporal, der troede sin Kaptajn truet. Det blev Signalet til en almindelig Salve, der dræbte en Snes Mennesker og saarede nogle flere. Dette fremkaldte almindelig Forbitrelse. Nogle revolutionære Førere sørgede for, at Ligene blev anbragt paa en Vogn, som man derpaa kørte rundt med i Gaderne. En ung Arbejder belyste de blodige Lig med en Fakkel, medens en anden af og til fremviste Liget af en ung Kvinde for Folkemasserne. I Nattens Løb rejstes nu talrige nye Barrikader, og næste Morgen drog Arbejderne i Titusindvis fra deres Forstæder mod Øst ind mod den indre By. Soldaterne var lidet kamplystne, de gik saa vidt mulig af Vejen for Mængden, og denne trængte hurtig frem mod Tuilerierne. Da Kongen hørte dette, nedlagde han Kronen til Fordel for sin Sønnesøn Greven af Paris, hvis folkekære Moder, Hertuginden af Orléans, da skulde være Regent. Selv flygtede han, og kort efter trængte Folkeskarerne ind paa Slottet. Imidlertid var de Deputerede samlede i deres Palæ længere Vest paa. Hertuginden søgte derud sammen med sin lille Søn, og Forsamlingen modtog hende med Jubel. Men snart trængte Mængden ind i Mødesalen, og der opstod almindelig Larm og Forvirring. Da greb Lamartine Ordet og foreslog under stormende Bifald, at der skulde oprettes *en provisorisk Regering*. Hertuginden søgte bort, og Medlemmerne af den nye Regering valgtes under fortsat Larm. I Mellemtiden havde imidlertid Arbejderne ude paa Raadhuset valgt en anden Regering, der bestod af Socialdemokrater. Man enedes om at lade de to Regeringer træde sammen til en, og denne tog Sæde paa Raadhuset, tæt ved Arbejderkvartererne. Den hele Revolution kostede et Par Hundrede Mennesker Livet.

Sammenstød mellem Folk og Soldater.

24. Februar Arbejdermasserne.

Kongen flygter.

Provisorisk Regering.

Det var den 24. Februar, *den provisoriske Regering* tog Magten. Borgerlige Republikanere og Socialdemokrater mødtes i Regeringen; blandt de første var Lamartine, blandt de sidste Louis Blanc. Thiers' Meningsfæller, der med Tilfredshed havde set Bevægelsen bryde ud, var forsvundne, da den antog en voldsommere Karakter. Regeringen proklamerede straks *Republiken* og indførte *almindelig Valgret*. Alle 21-aarige Mænd skulde være Vælgere baade ved de politiske og kommunale Valg. Ude i Landet anerkendtes Regeringen overalt. Men det viste sig snart, at der var Uenighed baade i Regeringen og blandt Pariserne. Borgerskabet, den jævne Middelstand, vilde benytte Magten til at indføre politisk og aandelig Frihed, Arbejderne

Den provisoriske Regering 24. Februar.

Republiken og den almindelige Valgret proklameres.

Uenighed mellem Borgerskabet og Arbejderne.

vilde tillige have gennemgribende sociale Reformer. I de følgende Maaneder drog Arbejdermasserne adskillige Gange mod Raadhuset for at give deres Krav Eftertryk. En Dag flokkedes de under Raabet: *den røde Fane*, men da traadte Lamartine frem og skildrede i varme Ord, hvorledes Trikoloren i Frihedens Navn havde gaaet sin Sejrsgang over Evropas Slagmarker, medens den røde Fane kun var slæbt over Marsmarken gennem Landsmænds Blod, og denne Gang lykkedes det ham at rive Mængden med. For at tilfredsstille Arbejderne lovede Regeringen i Overensstemmelse med Louis Blancs Teorier at *organisere Arbejdet* og at sikre Enhver *Retten til Arbejde*. Men Forsøget herpaa blev gjort under Ledelse af Louis Blancs Modstandere i Regeringen og paa en meget uheldig Maade. Man oprettede *Nationalværksteder*, hvor enhver der ønskede Arbejde kunde melde sig, men man prøvede ikke at fordele Arbejderne fagmæssig. Staten kunde jo ikke pludselig skaffe Fabriker af alle Arter. Man satte derfor alle, der meldte sig, til samme Slags Arbejde, og dette blev nogle unyttige Jordarbejder.

Den røde Fane.

Løfter til Arbejderne.

Nationalværksteder.

Imidlertid valgtes en *Nationalforsamling*, der skulde give Frankrig en ny Forfatning. Flertallet blev borgerligsindede Republikanere, og i Stedet for den provisoriske Regering valgtes nu et styrende Femmandsudvalg, hvoraf Lamartine blev Medlem, men ikke Louis Blanc. Arbejderne saa dette med megen Misfornøjelse. Og i Nationalværkstederne blev Forholdene værre og værre. Arbejdernes Tal naaede op over 100,000; man gav hver af dem 8 Frcs. om Ugen og lod dem nøjes med 2 Arbejdsdage ugentlig. Det blev en Art Fattighjælp. Udgifterne dertil var ikke særlig tyngende; de beløb sig i den Tid, Værkstederne bestod, ialt til 7 Millioner Frcs. Men den hele Ordning syntes meningsløs, og den fremkaldte en almindelig Uro i Byen. Til sidst besluttede Regeringen at lukke Nationalværkstederne. Arbejderne følte sig bedragne herved og rejste sig til Oprør (*Junirevolutionen* 24.—26. Juni). Regeringen overdrog Anførselen over Soldaterne til en dygtig og bestemt General, *Cavaignac*, og Nationalgarden fra den indre By greb til Vaaben mod Arbejderne. Middelstand og Arbejdere stod her overfor hinanden, og det blev en forbitret, blodig Kamp i Modsætning til de politiske Revolutioner, hvor

Nationalforsamlingen.

Nationalværkstederne lukkes.

Junirevolutionen.

Cavaignac.

næsten hele Befolkningen vendte sig mod Soldaterne, og disse let gav efter. Det antages, at Kampen kostede 10,000 Mennesker Livet. Den endte med Nederlag for Arbejderne.

Den ny Forfatning.

Cavaignac traadte nu i Spidsen for Regeringen, og Nationalforsamlingen kunde derpaa i Ro fuldføre den ny Forfatning. Efter denne blev der to Myndigheder i Landet: *en lovgivende Forsamling*, valgt ved almindelig Valgret med hemmelig Afstemning, og *en Præsident*, valgt paa 4 Aar ved Folkeafstemning. Præsidenten kunde ikke opløse Forsamlingen, og han kunde ikke genvælges. Censuren ophævedes, Dødsstraf afskaffedes i politiske Sager, og Negerslaveriet hævedes. Og endelig erklæredes det i selve Forfatningen, at det franske Samfund skulde bygges paa de Grundsætninger, der er udtrykt i Ordene „Liberté, Égalité, Fraternité“ (Frihed, Lighed og Broderskab).

Den latterlige Kandidat.
„Et lille Kejserrige, om De behager“. Karrikaturbillede fra Valgkampen før Præsidentvalget 1848.

Den Bestemmelse, at Præsidenten skulde vælges ikke af den lovgivende Forsamling men af hele Folket, var taget efter en stor Tale af Lamartine, som sluttede med Ordene: „Terningerne er kastede. Lad Gud og Folket afgøre det. Man maa overlade noget til Forsynet.“ Den stillede paa Forhaand Præsidenten op som jævnbyrdig overfor Forsamlingen, og den kunde meget let blive en Kilde til Strid mellem dem. Alt kom

nu an paa, hvem Valget traf. De fleste havde ventet, at det vilde blive de herskende Republikaneres Kandidat, Cavaignac. Men da optraadte pludselig en farlig Modstander. Det var Napoleons Brodersøn *Ludvig Napoleon* (se S. 367). Denne var et Par Aar tidligere flygtet fra Fængslet og var nu efter Februarrevolutionen vendt tilbage til Frankrig. Det lykkedes ham her at samle næsten alle Cavaignacs Modstandere om sig. Monarkisterne med Thiers i Spidsen sluttede sig til ham. Præsterne agiterede for ham af Frygt for de fritænkerske Republikanere, og mange Socialdemokrater foretrak ham for Generalen fra Junidagene. Og endelig fik han Stemmer fra en Mængde jævne Borgere og Bønder, som ikke vidste synderlig Besked om Partierne, men over hvem Navnet Napoleon havde bevaret sin Magt. Napoleon valgtes da med $5^1/_2$ Million Stemmer, medens Cavaignac kun fik $1^1/_2$ Million.

Ludvig Napoleon.

Ludvig Napoleon Præsident 1848—52. I December 1848 overtog *Napoleon* Præsidentværdigheden efter at have svoret Troskab mod Forfatningen, og nogen Tid derefter traadte den lovgivende Forsamling sammen. Dens Flertal var Monarkister, men disse var delt i Legitimister, Orléanister og Bonapartister. De maadeholdne Republikanere var kun faa, hvorimod de revolutionære Republikanere var forholdsvis mange. Foreløbig var Napoleon og Monarkisterne enige om at føre en konservativ Politik, og de stillede i Forening Gejstligheden tilfreds ved at ophæve „Universitetets“ Eneret til at holde Skoler (se S. 340). Fra nu af oprettede de gejstlige Ordener en Mængde Skoler, hvor Børnene opdroges i strængt katolsk Aand. Men det viste sig snart, at Ludvig Napoleon bevidst stræbte at skabe sig et varigt Herredømme i Frankrig, og det kom til en stedse hæftigere Strid mellem ham og Forsamlingen. Da den Tid nærmede sig, hvor hans Præsidentværdighed skulde høre op, krævede han, at Forfatningen skulde ændres, saa at Genvalg blev tilladt. Forsamlingen forkastede dette Forslag, og Ludvig Napoleon besluttede da at gøre Statskup. Han valgte dertil d. 2. December 1851, Aarsdagen for Napoleon den Stores Kejserkroning. Han havde sikret sig Officererne, og Soldaterne i Paris var paa hans Side, saa Magten var hans. Forsamlingens Ledere arresteredes, og et lille Opstandsforsøg i Paris gav derpaa Anledning til en Massearrestation af Mænd, der

Den lovgivende Forsamling.

Universitetets Eneret paa Undervisning hæves.

Statskup 2. December 1851.

kunde mistænkes for oppositionelt Sindelag. Omtrent 25,000 kastedes i Fængsel, og en halv Snes Tusind af disse deporteredes til Kolonierne. Ludvig Napoleon blev nu Præsident paa ti Aar og gav en ny Forfatning, der gav ham selv den afgørende Magt. Han udnævnte Ministre, og han blev selv ansvarlig for Regeringens Førelse. Rigsdagen kom til at bestaa af et *Senat*, hvis Medlemmer Præsidenten valgte, og en *lovgivende Forsamling*, valgt ved almindelig Valgret. Men Rigsdagens Magt blev kun ringe. Den nye Forfatning godkendtes ved en Folkeafstemning med 7½ Million St. mod 650,000. Aaret derefter, 2. December 1852, tog Ludvig Napoleon Kejsernavn, hvilket godkendtes med endnu større Flertal ved en ny Afstemning. Forfatningen blev omtrent uændret.

Præsident paa 10 Aar.

Napoleon Kejser 2. Decbr. 1852.

Napoleons Person.

Kejserdømmet 1852—70. Napoleon III var en kundskabsrig og evnerig Mand. Han havde i sin Ungdom ivrig studeret de sociale Spørgsmaal og havde under sit Liv i Udlandet faaet et Kendskab til dettes Forhold, som mange franske Politikere savnede. Han havde meget tidlig følt sig som sin store Onkels Arvtager, og han havde med sejg Udholdenhed sat alt ind paa at vinde Frankrigs Krone. Naar det gjaldt dette, da skyede han ingen Fare og veg ikke tilbage for noget Middel. Han havde udsat sig for Fængsel under Ludvig Filip, og nu brød han sin Ed paa Forfatningen.

Men han vilde herske i Folkets Navn med dets Tilslutning, og han vilde bruge sin Magt til Gavn for de brede Folkelag. Han havde skabt sig et helt politisk System „de napoleonske Ideer", som han kaldte det. Han betragtede ikke blot Napoleon I som sit Forbillede men ogsaa Cæsar, hvis Historie han som Kejser skrev. Det var det *demokratiske Kejserdømme,* han vilde. Foreløbig, mente han, maatte dog Magten samles hos Kejseren, indtil Ordenen var genoprettet og Folket modnet til Friheden. Udadtil vilde han sprænge de forhadte Bestemmelser fra Wienerkongressen og genvinde en Førerplads for Frankrig. Men han drømte ikke om at skabe et Verdensrige. Han var fredelig af Sindelag, og han havde en for Tidens Fyrster usædvanlig Respekt for Nationalitetens Ret. Befolkningen skulde selv ved Folkeafstemning afgøre, hvor Statens Grænser skulde gaa. Han kunde overveje længe, før han tog en Beslutning, og han lod sig ikke sjældent paavirke

„De napoleonske Ideer".

af sine Omgivelser, men han var dog utvivlsomt baade i Iderigdom, Fordomsfrihed og Dygtighed den første blandt Tidens Herskere.

I de første Aar var Folkestemningen aldeles overvejende for Kejseren. Der valgtes kun Tilhængere af ham til den lovgivende Forsamling, og Rigsdagen kom til at føre en ren Skyggetilværelse. Udadtil fulgte Lykken ham foreløbig. Sammen med England besejrede han Rusland i Krimkrigen (se senere) og paa den store *Pariserkongres* 1856, hvor Magternes Repræsentanter derefter samledes til Afgørelse af Stridsspørgsmaalene, var det ham, der gav Tonen an. End større blev hans Ry, da han 1859 hjalp Italienerne mod Østrigerne, slog disse og vandt Nizza og Savojen for Frankrig (se senere). Og samtidig udfoldede han i den indre Styrelse stor Energi og fremmede med megen Dygtighed Frankrigs Næringsliv.

Rigsdagens Skyggetilværelse.

Sejrrige Krige.

Store Jernbaneanlæg fandt Sted, og nye Dampskibsruter aabnedes. Napoleon I havde foranstaltet en Nationaludstilling. I Mellemtiden havde Englænderne 1851 holdt den *første Verdensudstilling* i London. Nu holdt Napoleon III under stor Tilslutning den anden i Paris. Med særlig Iver tog han sig af alle Slags offentlige Byggeforetagender. I Paris lod han store Kvarterer med snævre Gader og usunde Bygninger rive ned, og nye Boulevarder, Gader og Pladser med elegante Bygninger kom i Stedet. I Gaderne anvendtes mange Steder en Art Asfalt i Stedet for Stenbrolægning. Det paastaas, at Napoleon tænkte sig, at disse brede, asfalterede Gader skulde gøre en Revolution langt vanskeligere end før. Men sikkert er det, at Paris ved denne Ombygning blev baade sundere og smukkere. „Det nye Paris" er for en stor Del Napoleon III's Værk. De første *Sporvogne* anlagdes ogsaa i hans Tid. I de store Provinsbyer efterlignedes efter Evne Hovedstaden. De mange Byggearbejder gav Arbejderne god Fortjeneste, og Napoleon søgte desuden at gavne disse og andre Smaafolk ved at fremkalde Oprettelsen af Forsikringsselskaber og Sparekasser.

Verdensudstillinger.

Paris ombygges.

Sporvogne.

Arbejderne.

Et storstilet Udtryk for fransk Foretagsomhed blev *Suezkanalen*, der byggedes af et fransk Selskab under Ledelse af *Lesseps.* Søvejen til Indien formindskedes derved til det halve, men det blev siden Englænderne, der hovedsagelig kom til at høste Fordel deraf. Napoleon nærede en betydelig Interesse for Udvidelsen af de *franske Kolonier.* I Algier og Senegambien skødes de franske Grænser længere frem, og ovre i Bagindien erobredes *Kochinkina.* Sammen med England førtes

Suezkanalen.

Kochinkina.

to Smaakrige med Kina, der blev tvunget til at aabne sine Havne for den evropæiske Handel.

Napoleon omgav sit Hof med en Glans, der svarede til hans Magt og Anseelse. Først søgte han sig en Prinsesse til Brud, men da de evropæiske Fyrstehuse var bange for en Forbindelse med Familjen Bonaparte, ægtede han en spansk Adelsdame ved Navn *Eugénie*, der fødte ham en Søn.

Euginie.

Napoleon kundgjorde sit Ægteskab i et aabent Brev til Folket. Han sagde her: „Naar man for Evropas Øjne er blevet løftet op i Højde med de gamle Dynastier i Kraft af et nyt Princip, bør man ikke søge Optagelse i deres Kreds ved at gøre sit Vaabenskjold ældre eller ved for enhver Pris at trænge ind i en kongelig Familje." Og han skildrede sin Brud med disse Ord: „Hun er fransk af Hjerte, ved sin Opdragelse og ved Mindet om det Blod, hendes Fader har udgydt for Kejserdømmets Sag." „Begavet med alle Sjælens bedste Egenskaber, vil hun være Tronens Pryd, som hun paa Farens Dag vil blive dens kraftigste Støtte." „Som from Katolik vil hun sammen med mig opsende Bønner for Frankrigs Lykke. Yndefuld og god vil hun, — det haaber jeg saa vist — i samme Stilling lade genopstaa Kejserinde Josefines Dyder."

Gejstligheden mod Napoleon.

Oppositionen.

Rigsdagens Ret udvides.

Reformer.

Efter den italienske Krig 1859 ændredes Napoleons indre Politik. Han havde hidtil støttet sig til Gejstligheden, men denne frastødtes nu ved, at han hjalp Italienerne at skabe deres nye Rige; dette truede jo Pavens verdslige Magt. Og samtidig var den frisindede Opposition atter blevet saa stærk, at der var Grund til at tage Hensyn til den. Den fik i Paris valgt fem Mand ind i Rigsdagen, og disse begyndte her en hvas Kritik af Kejserens Styrelse. I Strid med Kirken søgte Napoleon derfor at stille de frisindede tilfreds. Rigsdagens Magt og Diskussionsfrihed forøgedes, Statsskolerne forbedredes til stor Misfornøjelse for Gejstligheden, og Presseprocesserne hørte nogenlunde op. Kommuneraadene, der siden 1848 valgtes ved almindelig Valgret, fik en noget større Myndighed end hidtil. *Fagforeninger* tillodes, selv om deres Frihed endnu blev ret ringe. Og endelig gik Napoleon over til *Frihandelspolitiken* ved Handelstraktater med England og andre Stater. Den hele Bevægelse stemmede godt nok med hans Teori om, at Folket skulde have Friheden, naar det var modent dertil, men denne nye Politik vakte megen Vrede baade hos Kejserinden og hos andre, der stod Hoffet nær, og den tilfredsstillede ikke Oppositionen. Det begyndte nu ogsaa at gaa mindre godt i

Udenrigspolitiken. Prøjsen vandt frem til en Magt, som truede med at fordunkle Frankrigs. Og en af Kejserens Planer glippede ganske. Da Mejicanerne ikke vilde betale de Penge, de skyldte evropæiske Forretningsfolk, sendte Napoleon sammen med Spanien og England en Hær til Mejico, og medens de andre Stater snart trak deres Tropper tilbage, benyttede Napoleon Lejligheden til at faa den østrigske Ærkehertug Maximilian gjort til Kejser i Mejico. Men snart derefter maatte de franske Tropper kaldes hjem, da de nordamerikanske Fristater ikke vilde finde sig i denne Indblanding i Amerikas Forhold, og Mejicanerne gjorde saa Oprør og dræbte Maximilian.

Maximilian i Mejico.

Efterhaanden vendte Stemningen sig mod Napoleon. Noget bidrog ogsaa dertil Hoffets udfordrende Pragt og den Glubskhed, hvormed mange af Napoleons Venner skrabede Penge til sig. Ved Valgene havde Napoleon anvendt den Fremgangsmaade at opstille „*officielle Kandidater*", som Embedsmændene anbefalede. Dette havde været meget virkningsfuldt, saa længe Folk var for Kejseren eller indifferente, men det forslog ikke, nu da der var skabt en stærk Opposition. Ved Valgene 1869 mistede Napoleons Parti Flertallet i den lovgivende Forsamling. Bonapartisterne fik kun henved Halvdelen af Pladserne; overfor dem kom til at staa et *radikalt republikansk Parti* med Førere som den meget veltalende *Léon Gambetta* og den kloge, viljestærke *Jules Ferry*, og et „*tredje* Parti" under Ledelse af *Ollivier*, der søgte at mægle mellem Parterne. Og til Oppositionen hørte endelig *Thiers*, der holdt sig udenfor Partierne, men hvis Indlæg altid vejede tungt. Napoleon greb da til at bede Ollivier danne et liberalt Ministerium, der støttedes baade af det tredje Parti og Bonapartisterne. I Foraaret 1870 gennemførte dette Ministerium en virkelig *fri Forfatning*, som godkendtes ved Folkeafstemning med 7 Millioner St. mod $1^1/_2$ Million. Kun de radikale Republikanere og Socialdemokraterne stemte imod. Men alligevel blev Oppositionen stedse skarpere, og i Paris fik den helt Overtaget. Arbejderne havde længe holdt sig rolige. Der var god Fortjeneste, og de socialdemokratiske Førere var deporterede eller landsforviste. Men i Napoleons sidste Aar voksede en ny socialistisk Bevægelse frem i Paris. Stillingen var da lidet behagelig for Kejseren, men trods alt syntes hans Magtstilling endnu sikker nok.

Officielle Kandidater.

Valgene 1869: Bonapartister, Republikanere, „det tredje Parti".

Olliviers Ministerium.

Fri Forfatning 1870.

Ny socialistisk Bevægelse.

Aandslivet. **Aandslivet.** I fransk Digtning overstraalede endnu under
Victor Hugo. Napoleon III *Victor Hugo* alle andre. Han levede i Landflygtighed efter Statskupet, og han nærede en stærk Harme mod Kejseren. „Napoleon den lille" kaldte han ham spottende i sine Digte. Han opfyldtes stedse mere af Friheds- og Lighedstankerne, og i sin store Roman „les Misérables" gav han en gribende Skildring af Fattigfolks Liv.

Realismen. En ny Digterskole tog ellers nu Arven op efter Romantikerne. Det var den *realistiske* eller *naturalistiske* Skole. Man vilde ikke som Romantikerne skildre en tænkt Idealernes Verden men give et sandfærdigt Billede af den virkelige Verden, og man vilde paavise den nære Sammenhæng mellem Menneskenes Sjæleliv og deres Sundhed, deres Livsvilkaar og deres Omgivelser. Sandhedshensynet er vigtigere end Skønhedshensynet, hævder man. Sit ypperste Udtryk fik denne Retning i Romandigtningen, hvor *Flaubert* blev dens Banebryder. Men ogsaa paa Teatret afløstes de fantasirige historiske Skuespil af sandfærdige Skildringer af Samtidens daglige Liv.

Flaubert.

Videnskaberne. I *Videnskabernes* Verden gik Bevægelsen i Frankrig i samme Retning som samtidig i England. Man byggede nu Videnskaben op paa Erfaringer og Iagttagelser og prøvede disse med skarp Kritik, før man slog sig til Ro ved dem. *Taine* skrev om Englands Litteratur med stor Beundring og Sympati for engelsk Tænkemaade; han søgte overalt at forklare Digternes Værker ud fra deres Liv og de Forhold, der havde paavirket dem. *Ernest Renan* søgte i sin „*Jesu Liv*" at paavise, at Kristendommen ikke var opstaaet ved en Aabenbaring, men var vokset frem som andre Religioner paa helt naturlig Maade.

Kunsten. Fransk *Kunst* vedblev at staa meget højt. For Arkitekterne bød Paris' Ombygning talrige taknemmelige Emner. I Billedhugger- og Malerkunsten trængte *Realismen* frem ligesom i Digtningen. Mange af Kunstnerne stræbte nu først og sidst at gengive Virkeligheden med fuld Naturtroskab og tog dristig ogsaa dens hæslige Sider med. Det vakte megen Forargelse, men den nye Kunst trængte dog sejrrig igennem.

England 1848—68.

Aaret 1848 bragte, som vi har set, i England en sidste Opblussen af Chartistbevægelsen, men ellers var der her Ro, og denne Ro vedvarede de følgende to Tiaar. Med et Par kortvarige Afbrydelser styrede det *liberale Parti*. Dets ledende Mænd var Palmerston og Russell. Det støttedes af Peels Venner ogsaa efter hans Død. En af disse, *William Gladstone*, vandt en stedse større Indflydelse. Han udviklede sig ganske jævnt fra sin Ungdoms Konservatisme til en hos engelske Politikere usædvanlig Radikalisme. I denne Tid var han endnu moderatliberal. Han var en Type paa den brede, rolige engelske Parlamentsveltalenhed. Han viste sig i disse Aar som en ypperlig Finansminister; han bragte med stor Dygtighed Balance i Finanserne, og meget beundret var hans Evne til at forklare Indholdet af en Finanslov saaledes, at Tilhørerne derigennem fik et levende Billede af hele Landets Stilling.

Det liberale Partistyre. *Gladstones Udvikling.*

Paa konservativ Side blev den egentlige Fører *Disraeli*. Han var af Jødeslægt, og han var et glimrende Hoved. Han havde i en Række Romaner medfølende skildret Fattigfolks Nød, men i sin Politik gik han sammen med de store Godsejere. Han havde dog en vis Sympati for Tanken om en mægtig Fyrste, der styrer til Fattigfolks Gavn, og han svingede stadig mellem Paavirkningen af sine aristokratiske Partifæller og sine egne halvt demokratiske Teorier.

Disraeli.

Der gennemførtes ikke store Reformer i denne Tid. Man fortsatte langsomt i Sporet fra før 1848. Frihandelen gennemførtes helt, 10 Timers dagligt Arbejde fastsattes som Maksimum for Kvinder og yngre Mænd, og endelig stilledes Jøderne nu omsider lige med andre Borgere. 1851 holdtes i London den første *Verdensudstilling*. Det økonomiske Liv gik jævnt og sikkert fremad, og man naaede ud over den Nødstilstand for Arbejderne, som Maskinindustrien i den første Tid havde medført. Baade Arbejderlovgivningen og Fagforeningerne bidrog til at gøre Arbejdernes Kaar mere taalelige. I Tredserne opstod der blandt Arbejderne en stærk Bevægelse for at opnaa Valgret, og da Palmerston var død, begyndte Ministrene at laane Øre til disse Krav. Russell var gerne med til Valgretsudvidelser, og Gladstones Anskuelser blev netop ved denne

Mindre Reformer. *Verdensudstilling 1851.* *Arbejdernes Valgretskrav.*

Tid mere radikale. Ministeriet stillede da Forslag om en Valgretsudvidelse, men en stor Del af dets Meningsfæller svigtede det, og Forslaget faldt. De konservative fik nu Magten under Ledelse af Disraeli, men store Arbejderdemonstrationer gav denne det Indtryk, at det var klogest selv at gennemføre den Valgreform, de Liberale krævede. Den vedtoges da 1867 og 68. Man fulgte nøje Sporet fra 1832. Valgkredsfordelingen blev lidt retfærdigere end før, og Valgretscensusen nedsattes noget. Vælgertallet steg dog meget betydelig, og de mest velstillede

Valgreform 1867 og 68.

Den nye engelske Parlamentsbygning.
Efter at Parlamentsbygningen var brændt 1834, rejstes en ny Parlamentsbygning af Englands betydeligste Arkitekt i denne Tid Charles Barry. Den toges i Brug 1852.

Arbejdere i Byerne var fra nu af Vælgere. De første Valg efter den nye Valglov gav de Liberale et stort Flertal, og der dannedes derefter et Ministerium Gladstone 1868.

Aandslivet.

Aandslivet. Den engelske Erfaringsfilosofi, som allerede Locke havde grundlagt, fik i denne Tid en fremragende Repræsentant i *Stuart Mill*. Hans Fader havde været Benthams Medarbejder, og Stuart Mill fortsatte i Faderens og Benthams Spor. Dog paavirkedes han ogsaa meget af *Auguste Comte*. I sin *Logik* hævdede han, at nye Sandheder altid kun kan naas ad Iagttagelsens og Erfaringens Vej, aldrig ved Tænkning alene. Man kan kun komme til de almindelige Regler ved at slutte fra en lang Række af Enkeltilfælde. I sin *Etik* opstillede han som Formaalet „ikke den Handlendes egen største Lykke men den størst mulige samlede Sum af Lykke". Bentham havde begrundet dette Formaal med Hensynet til den Enkeltes egen velforstaaede Interesse, Mill begrundede det med den *moralske Følelse*, den Enkeltes Medfølelse med andre, og han mente, at denne Følelse var sammensat af mange andre Følelser: naturlig Sympati, religiøs Følelse, Selvagtelse, Ønsket om andres Agtelse o. s. v. Den kunde derfor udvikles mere og mere, og paa denne Udvikling beroede for en stor Del Kulturfremskridtet.

Stuart Mill.

Logikken.

Etikken.

Mill holdt sig ikke til Filosofien, men kæmpede ogsaa i det politiske Liv for Gennemførelsen af sine Ideer. Han hævdede med megen Iver Individets Fribed. Samfundet maatte kun gøre Indgreb i denne, naar Hensynet til andres Vel krævede det. Han var erklæret Tilhænger af den almindelige Valgret, men han frygtede, at Mindretallet skulde blive undertrykt, og anbefalede derfor til Beskyttelse for det at anvende *Forholdstalsvalgmaaden*, der just var opfundet omtrent samtidig af Danskeren *Andræ* og af en Englænder. Under Paavirkning af sin rigt begavede Hustru blev han en ivrig Talsmand for *Kvindernes Frigørelse*. Han hævdede, at Kvindernes aandelige Evner ganske staar Maal med Mændenes, naar de blot udvikles, og han krævede da for Kvinderne ikke blot økonomisk og retslig Ligestilling med Mændene men ogsaa kommunal og politisk Valgret. Ogsaa de sociale Reformer til Gavn for Arbejderne havde i ham en energisk Talsmand.

Mill som Politiker.

Individets Ret.

Forholdstalsvalg.

Kvindernes Frigørelse.

Sociale Reformer.

Stuart Mill troede som Voltaire paa en Gud, der havde skabt Verden, men han vendte sig bestemt mod den kristne Tro. Det syntes ham stridende mod de rette Moralforestillinger at tro paa en Gud, der var almægtig, men som dog tillod, at der fandtes Nød og Ulykke blandt Menneskene.

Religiøst Standpunkt.

Mill var som ældre i nogle Aar Medlem af Underhuset, hvor han tog Standpunkt paa yderste venstre Fløj. Gladstone udtaler sig om hans Optræden i Rigsdagen med følgende Ord: „Mills fremragende Aandsgaver var os Alle velbekendt, før han traadte ind i Parlamentet. Hans Optræden dér aabenbarede for os, i det mindste for mig, hans Karakters usædvanlige Adel. Jeg plejede, naar jeg talte om ham, at kalde ham Rationalismens Helgen." „Han var vel Filosof, men ikke en Mand med fikse Ideer. Han forenede Statsmandens sunde Sans og praktiske Takt med en ensom Tænkers

Gladstone om Mill.

ophøjede Selvstændighed. Jeg behøver ikke at tilføje, at jeg hilste hans Indtræden i Underhuset med Glæde og dybt beklagede hans Forsvinden og det i hele Underhusets Interesse."

Darwin. „Arternes Oprindelse", 1859.

Samtidig med *Stuart Mill* virkede den store Naturforsker *Charles Darwin*. I sit berømte Værk om *„Arternes Oprindelse"* (1859) opstillede han den Antagelse, at de forskellige Dyreformer ikke oprindelig har været forskellige, men at den ene Art er opstaaet ved Udvikling fra den anden. Ved Læsning af Malthus (se S. 359) havde han faaet den Tanke, at Arternes Forandring foregik paa Grund af Dyrenes *„Kamp for Tilværelsen"*. Der var ikke Føde nok til dem alle, saa kom de til i billedlig Forstand at *kæmpe* om det, der var, og i denne Kamp stod de Individer af en Art sig bedst, hvis Egenskaber passede bedst til Forholdene i den Egn, hvor de levede. De bevarede derfor Livet og forplantede sig, og saaledes forandredes Arten lidt efter lidt. Beviser for sine Anskuelser fandt han deri, at Dyreopdrætterne ved „kunstig Udvælgelse" er i Stand til at frembringe nye Dyrearter. I et senere Skrift om *„Menneskenes Afstamning"* (1871) hævdede Darwin, at Menneskearten maatte antages at være opstaaet paa lignende Vis ved Udvikling fra en Dyreart; der var ingen Væsensforskel, kun en Gradsforskel mellem Mennesker og Dyr. Han ansaa dog alt dette for *Hypoteser*, der ikke var fuldt beviste, men som man maatte gaa ud fra i sine Undersøgelser og søge at bevise afgørende gennem sine Iagttagelser.

Menneskenes Afstamning 1871.

Lyell grundlægger den moderne Geologi.

Omtrent paa samme Tid som Darwin fremsatte sine nye Anskuelser, grundlagde en anden engelsk Forsker, *Lyell*, den moderne Geologi, idet han paaviste, at de forskellige Jordlag er dannet ved gradvis, langsom Aflejring. Tidligere havde man troet paa *„Katastrofeteorien"*, i Følge hvilken der af og til var foregaaet vældige Naturrevolutioner, der helt forvandlede Jordens Overflade.

Ogsaa i den historiske Videnskab begyndte Forstaaelsen af den gradvise, jævne Udvikling at trænge frem. Ved Siden af den filosofisk-romantiske Carlyle fik England en fremragende klar og rolig dømmende Historiker i *Macaulay*, der gav en ypperlig Skildring af engelske Tilstande i Tiden omkring 1700.

Macaulay.

Kanada og Australien.

Englands Kolonier. De engelske Kolonier i *Kanada* og *Australien* udvikledes i Halvtredserne og Tredserne meget

stærkt ved den store Udvandring fra Evropa. Fra 1848 til 1870 udvandrede over 4 Millioner fra de britiske Øer, mest dog fra Irland. Flertallet søgte til de Forenede Stater, men mange slog sig dog ogsaa ned i Kanada og Avstralien, og ogsaa fra andre Lande søgte ikke faa Indvandrere hertil. Særlig stærk blev Indvandringen til Avstralien, da man i 1851 fandt rige Guldminer derovre, kort efter de store Guldfund i Kalifornien. Det parlamentariske Selvstyre udvikledes under de liberale Ministerier stærkt baade i Kanada og i Avstralien.

Udvandringen.

De avstraliske Guldminer 1851.

Ogsaa i *Kaplandet* oprettedes der et folkevalgt Parlament, men der vedblev at herske stor Misfornøjelse blandt *Boerne*. En Del af disse var allerede tidligere vandret længere ind i Landet, nye Udvandringer fandt nu Sted, og der grundlagdes to selvstændige Republiker: *Oranjefristaten* og *Transvaal*. Kendskabet til Afrika udvidedes i denne Tid stærkt især ved den engelske Missionær *Livingstones* store Opdagelsesrejser i Zambesiegnene.

Kaplandet.

Oranjefristaten og Transvaal.

Livingstone.

I *Indien* lagde Englænderne i Fyrrerne og Halvtredserne adskillige hidtil uafhængige Stammer ind under deres Herredømme. Men der vedblev stadig at være Misfornøjelse i den indfødte Befolkning, baade blandt Hinduer og Muhamedanere, og 1857 kom det til Oprør. Det engelske Kompagni holdt i Indien en Hær paa o. 40,000 Englændere og 200,000 Indfødte *„Seepoys"*. Men netop blandt disse brød Opstanden løs. Man havde i Hæren indført nogle Patroner, der smurtes med Oksefedt, og Soldaterne fik, naar de bed Patronerne af, Oksefedtet i Munden. Dette stred mod Hinduernes religiøse Forestillinger, og da Seepoys ikke kunde blive fri for at bruge de nye Patroner, rejste de sig til en forbitret Opstand. De gjorde sig til Herre i Delhi, udraabte Stormogulen, der levede her ganske afhængig af Englænderne, til Kejser af Indien og foer grusomt frem mod alle Englændere, de fik fat i. Men Opstanden bredte sig kun til Gangesegnene, og Englænderne fik snart de fornødne Forstærkninger til at slaa Opstanden ned. Seepoys formaaede kun lidt overfor evropæiske Soldater.

Indien.

Oprør 1857.

Opstanden begrænset.

Parlamentet vedtog nu at tage Indien fra det ostindiske Kompagni og gøre det til en *Kronkolonі*, direkte under den engelske Regering. Om Selvstyre blev der her ikke Tale. Regeringen søgte i de følgende Aar at gennemføre Reformer

Indien Kronkoloni.

og at fremme Indiens Næringsveje, men uden rigtig at have Held dermed.

Krige med Kina. Med *Kina* førte England, som vi har set, to Krige sammen med Frankrig, den første samme Aar som det indiske Oprør, den anden 1860. Begge Gange sejrede Evropæerne let. Anden Gang blev selve Peking erobret. Kineserne maatte give de Kristne Religionsfrihed og aabne nogle Havne for den evropæiske Handel.

Tyskland 1848—1870.

Da Februarrevolutionen brød ud, var Tyskland i Forvejen moden til en stor Omvæltning, og denne kom, saa snart Budskabet om Ludvig Filips Fald naaede over Rhinen. Bevægelsen begyndte i Smaastaterne i de første Dage af Marts. Det hele gik nogenlunde ens de forskellige Steder. Hovedstadens Borgere drog i stort Optog til Slottet under Raab om Enhed og Frihed, og Fyrsten lovede dem saa en fri Forfatning og udnævnte et liberalt Ministerium, som Regel uden Forsøg paa Modstand. Snart havde næsten alle tyske Stater hver sit *„Martsministerium"*, og Forfatningsarbejdet var i Gang. Allerede den 13. Marts var Bevægelsen naaet til *Wien*. Her forsøgte Regeringen en Kamp, men den opgaves hurtig; *Metternich* flygtede, og Kejser *Ferdinand* lovede en fri Forfatning. Derefter brød det ogsaa løs i *Ungarn*, hvor der dannedes et liberalt magyarisk Ministerium med *Kossuth* som Leder, i *Bøhmen* og blandt *Sydslaverne*. Og samtidig forjog Italienerne Østrigerne fra *Milano* og *Venedig*. Hele det østrigske Rige syntes at skulle opløses. Og omsider kom Revolutionen d. 18. Marts ogsaa til Udbrud i *Berlin*. Det kom her til en forbitret Kamp, men denne endte med, at ogsaa Frederik Vilhelm tog sit Martsministerium og lovede en Forfatning.

Martsministerierne. *Wien.* *Berlin 18. Marts.*

Berlin. Berlin var den Gang endnu kun en By paa 400,000 Indbyggere. Det var en Hofby, hvor den talrige Middelstand saa med megen Respekt paa de fornemme Hofkredse; Arbejderne var faa i Forhold til Byens Størrelse, og Studenterne spillede her endnu en beskeden Rolle. Befolkningen holdt sig da ogsaa rolig længere end andre Steder. Men til sidst smittedes man af den almindelige Bevægelse, og især virkede Efterretningerne fra Wien meget stærkt. Ogsaa i Berlin begyndte Folk at holde Møder og at drage gennem Gaderne

i tætte Skarer, syngende Fædrelands- og Frihedssange. Det kom derved til Sammenstød med Soldaterne, hvis Officerer tog meget haardhændet paa disse revolutionære Civilister. Dette fremkaldte blandt Borgerne en stærk Harme mod Hæren. Men før det kom til Opstand, besluttede Kongen at komme Stemningen i Møde. Den 18. Marts udstedte han en Proklamation, hvorved han indkaldte den forenede Landdag. Folk strømmede sammen paa Slotspladsen for at takke uden dog rigtig at tro paa Løfterne. Nogle Soldater sendtes ud for at drive dem bort. Der faldt et Skud, uvist fra hvilken Side, og snart var Kampen i fuld Gang. Barrikaderne rejste sig næsten som var det i Paris, og helt ud paa Natten kæmpedes der forbitret mellem Soldater og Borgere. Imidlertid gik Kongen omkring paa Slottet i stor Ophidselse. Det pinte ham at lade sine Undersaatter dræbe. Og desuden kom der truende Efterretninger om den revolutionære Gæring i Rhinlandene. Ud paa Morgenen d. 19. lod han da Kampen standse. I en bevæget Proklamation *„An meine lieben Berliner"* manede han Borgerne til Ro, og kort efter forlod Tropperne Berlin. Lidt senere paa Dagen drog et Tog af berlinske Borgere ind i Slotsgaarden, hørende Ligbaarer med Ligene af Mænd, der var faldne i Kampen. Af og til raabtes Navnet paa en af de faldne. „Familiefader, efterlader sig fem uforsørgede Børn," „Femten Aar gammel, skudt ved min Side, min eneste Søn" o. s. v. Foran Kongens Altan standsede Toget, og op mod Slottet rungede Raabet: Frem med Kongen, frem med Kongen! Kongen og Dronningen traadte frem; et Øjeblik var der stille; saa raabte en Stemme „Hatten af", og Kongen blottede Hovedet, mens Ligene bares forbi.

Landdagen indkaldes. *Sammenstød paa Slotspladsen.*

Et liberalt Ministerium udnævntes nu, og Kongen syntes at slutte sig helt til Bevægelsen. I en Proklamation, udbrød han: „I Farens Øjeblik tager jeg Ledelsen, Folket vil følge mig, og Tyskland slutte sig til mig med Tillid. Fra i Dag er Prøjsen og Tyskland eet." Og et Par Dage efter Kampen red han gennem Gaderne, prydet med sort-rød-gyldne Baand, omgivet af Prinser, Ministre, Generaler og jublende Folkemasser, til hvilke han af og til holdt Taler. I Øjeblikket syntes han helt glad derved; siden følтes det af ham og hans Omgivelser som den dybeste Nedværdigelse.

Kongens Ridt gennem Gaderne.

Ved Slutningen af Marts syntes *Friheden* vundet. Tilbage stod *Enheden*. Men ogsaa den mente man at være godt paa Vej til. Folkerepræsentanterne fra de forskellige tyske Stater mødtes og vedtog, at der ved almindelig Valgret skulde vælges en *Nationalforsamling*, som skulde udarbejde Tysklands nye Fællesforfatning. Fyrsterne lod overalt Valgene finde Sted, og i Maj mødtes Tysklands kaarne Mænd i Paulskirken i Frankfurt. De oprettede en Slags Regering, *Centralmagten*, med den østrigske Ærkehertug *Johan* i Spidsen og tog saa fat paa For-

Nationalforsamlingen. *Centralmagten.*

fatningsarbejdet. Det store Flertal vilde have en monarkisk Forfatning med en Kejser i Spidsen, men et Parti, *Stortyskerne*, ønskede, at dette skulde være Østrigs Kejser, og at de østrigske Lande skulde med i det nye Rige, medens *Lilletyskerne* vilde udelukke de østrigske Provinser og have Kongen af Prøjsen til Kejser. Og medens man i Paulskirken med bred og grundig Veltalenhed diskuterede Forfatningsparagrafer, vendte Udviklingen sig i Prøjsen og i Østrig.

Stortyskerne og Lilletyskerne.

Frederik Vilhelm fortrød snart sin Optræden i Martsdagene. Han havde indkaldt en Rigsdag, men han laa stadig i Strid med denne, og henimod Slutningen af 1848 opløste han den. Han gav saa paa egen Haand en Forfatning, som efter nogle Ændringer, blev til den Forfatning af 1850, som endnu gælder i Prøjsen. Der kom en Landdag bestaaende af et Herrehus og et Deputeretkammer. Herrehuset sammensættes af arvelige Medlemmer, nogle kongevalgte og nogle fornemme Embedsmænd. Til Deputeretkamret er der almindelig, men ikke lige Valgret. Vælgerne deles i tre Klasser efter Skatteydelsen, og hver Klasse vælger lige mange Valgmænd. De to første Klasser, der er et ringe Mindretal af Vælgerne, faar saaledes dobbelt saa mange Valgmænd som tredje Klasse og kan afgøre alle Valg.

Den prøjsiske Rigsdag opløses endnu 1848.

Forfatningen af 1850.

Ogsaa i *Østrig* fik Kejseren atter Overtaget. Embedsstand og Hær ønskede at holde Riget sammen, og Nationerne var saa fjendske mod hinanden, at Regeringen kunde benytte den ene af dem mod den anden. Kejseren flygtede snart fra det urolige Wien. Han fik samlet en Hær, og denne blev allerede i Sommeren 1848 Herre i Bøhmen, medens en anden kejserlig Hær slog Italienerne i Lombardiet. I *Wien* var imidlertid en Rigsdag traadt sammen. Dens vigtigste Resultat blev Bøndernes Frigørelse for de gamle Herremandsrettigheder. Men hen paa Efteraaret følte man sig ved Hoffet stærk nok til at sende Hæren mod Wien. Borgerne optog Kampen, og Ungarerne rykkede frem for at hjælpe dem, men Sydslaverne, der var dybt forbitrede paa Ungarerne, tog Parti for Kejseren. Deres Hær slog den ungarske Hær, der var paa Vej til Wien, og den kejserlige Hær kunde derpaa erobre Byen i Oktober 1848. Kun Ungarn stod endnu selvstændigt. For at Kampen mod det skulde kunne føres med den fornødne Energi, gik Kejser Ferdinand

Den kejserlige Hær.

Hæren mod Wien.

Ungarerne mod, Sydslaverne for Kejseren.

Wien falder Oktober 1848.

af, og hans unge Brodersøn *Frans Josef*, der endnu er Østrigs Kejser, besteg Tronen. De første østrigske Hære, der rykkede ind i Ungarn, blev eftertrykkelig slaaede, men saa bad Frans Josef Kejser Nikolaj om Hjælp, en russisk Hær kom til, og Ungarerne bukkede under i Sommeren 1849. Kossuth maatte flygte, og Østrigerne tog en blodig Hævn over de Modstandere, de fik fat paa. Omtrent ved samme Tid blev ogsaa Venedig atter betvunget.

Frans Josef 1848.

Russerne hjælper Østrigerne. Ungarerne besejres 1849.

I Sommeren 1849 var da Frihedsbevægelsen slaaet ned i begge de to tyske Stormagter. Deraf fulgte, at ogsaa Enhedsbestræbelserne maatte glippe. I Marts 1849 lige et Aar efter, at Revolutionen var begyndt, havde Nationalforsamlingen i Frankfurt faaet Forfatningen færdig. Lilletyskerne var blevet Flertal, og de havde valgt Kongen af Prøjsen til Kejser. Men Frederik Vilhelm, der var ængstelig overfor Østrig og uvillig overfor Nationalforsamlingen, afslog Tilbudet. I Sommeren 1849 kort før Ungarernes endelige Nederlag skiltes Nationalforsamlingen. Frederik Vilhelm lagde nu Planer om at samle de tyske Fyrster om sig og i Forstaaelse med dem oprette et tysk Enhedsrige, men dette modsatte Østrig sig bestemt. Rusland tog Parti for Østrigerne, og Prøjserne maatte gaa paa Forlig med dem. 1851 genoprettedes Forbundsdagen i Frankfurt som før 1848.

Forfatningen færdig Marts 1849.

Nationalforsamlingen skilles.

Forbundsdagen genoprettes 1851.

Det store Forsøg paa at vinde Frihed og Enhed mislykkedes da. Men ogsaa denne Gang var der dog opnaaet noget. Prøjsen havde faaet en Art fri Forfatning, i flere af de mindre Stater bevaredes Forfatninger, der var friere end dem, man havde før, og baade i Østrig og i en Del af Smaastaterne var Bøndernes Stilling meget forbedret. Og mange Steder var der nu omsider indført Religionsfrihed.

Resultaterne.

De nærmeste Aar efter 1851 styredes der reaktionært næsten overalt i Tyskland. I *Prøjsen* knyttede Frederik Vilhelm sig nøje til den konservative Adels- og Officersverden. Det blev de pommerske og brandenburgske „Junkere", der gav Tonen an, og Godsejerne fik en Del af deres gamle Magt over Bønderne tilbage. I *Østrig-Ungarn* var man vendt tilbage til den fuldstændige Enevælde, og ved et *Konkordat* med Paven opgaves de fleste af de kirkelige Reformer, som Josef II i sin Tid havde gennemført.

Reaktionen i Prøjsen og Østrig.

Men i Slutningen af Halvtredserne fik de nationale og liberale Stemninger ny Styrke. Frederik Vilhelm blev nu helt sindssyg, og 1858 overtog hans Broder *Vilhelm*, den senere Kejser, Styrelsen i hans Navn; han var en nøgtern Natur og jævnt godt begavet; han var alvorlig religiøs, meget pligtopfyldende og meget „junkerlig" i sin Tankegang. Men stærkest af alt var hos ham Følelsen af Prøjsens og Hohenzollernes Ret og Magt. Han interesserede sig i og for sig ikke for Tysklands Enhed, men han var fuld af Iver for at forøge Prøjsens Magt og meget misfornøjet med den Afhængighed af Østrig, det var kommet i efter 1848. Han begyndte med at stille sig ret velvillig overfor de Liberale. Og kort efter gav Gennemførelsen af Italiens Enhed i 1859 den tyske Nationalitetsbevægelse et stærkt Stød fremad.

Vilhelm Prinsregent.

Nationalitetsbevægelsen efter 1859.

Men saa kom det pludselig til en hæftig Strid mellem det *liberale* Flertal i den prøjsiske Landdag og Prins Vilhelm. Den gjaldt Hæren. Prøjsen havde siden Kampen mod Napoleon haft en Art almindelig Værnepligt, men det var fastsat en Gang for alle, hvor stort et Antal Rekruter, der aarlig skulde udskrives, og efterhaanden som Folketallet voksede, blev dette jo en stedse mindre Del af hele det vaabendygtige Mandskab. Dette harmede Prinsen og Officererne, ikke mindst den militærivrige Krigsminister, General *Roon*, og Generalstabens Leder, General *Moltke*. De foreslog, at hele Mandskabet skulde udskrives. Deputeretkamret var nok villigt dertil, men til Gengæld krævede det, at den 3aarige Tjenestetid skulde indskrænkes til 2 Aar, og dette vilde Prinsen og Generalerne ikke gaa ind paa. Striden herom blev endnu bitrere, efter at Prins Vilhelm ved Broderens Død selv var blevet Konge 1861. Deputeretkamret begyndte nu en systematisk Opposition mod Regeringen og krævede en *parlamentarisk* Styrelse. Kamret opløstes, men trods et hæftigt Valgtryk voksede det liberale Flertal. Det velhavende Borgerskab stillede sig helt paa Oppositionens Side. Kong Vilhelm talte forbitret om at gaa af. Men da foreslog Roon ham at tage *Otto v. Bismarck* til Minister, og denne erklærede sig i September 1862 villig til at styre mod Deputeretkamrets Flertal.

Strid om Hærordningen.

Roon og Moltke.

Vilhelm I 1861—88.

Bismarck Septbr. 1862.

Bismarck var pommersk Godsejer. Efter et uroligt Studenterliv var han vendt tilbage til sine Godser og havde her slaaet sig til

Ro i strengt kirkelige og meget konservative Anskuelser. I 1848 vakte han Opsigt ved sine haanlige Udtalelser om Revolutionsbevægelsen, ja endog om Slesvigholstenerne. Han talte om at rejse de pommerske Bønder og føre dem til Berlin til Hjælp for Kongen. Men i 50'erne traadte han ind i det prøjsiske Diplomati. Han blev Gesandt først i Frankfurt, siden i St. Petersborg og til sidst i Paris. Han bevarede hovedsagelig sine Junkermeninger, men han strøg dog en Del af Junkerfordommene af sig, og i hvert Fald lærte han at bryde igennem dem, naar han fandt dette fornødent for at føre sine Planer til Sejr. Han besad en sjælden Evne til at bedømme Mennesker, og han kunde handle med ubegrænset Hensynsløshed, naar dette tjente hans Interesser. Han var endnu mere end Kongen Prøjser, før han var Tysker, og han var i Frankfurt blevet opfyldt af den stærkeste Harme mod Østrig, der bestandig tvang Prøjsen til at følge sig.

Den Olivengren, hvormed Bismarck mødte i Finansudvalget, og det Cigarfutteral, hvoraf han tog den frem. Opbevares nu i et Bismarckmuseum.

Bismarck tog Magten fast bestemt paa at knække Deputeretkamrets Modstand mod den nye Hærordning, hvad det saa skulde koste. Da Kamret ikke vilde bevilge de dertil fornødne Penge, tog han dem uden Bevilling. Fra 1862 til 66 styrede han Prøjsen i stadig Konflikt med Kamret ved Hjælp af *provisoriske Finanslove*.

Provisoriske Finanslove.

Bismarck begyndte med et Forsøg paa at vinde Oppositionen. Under Forhandlingerne med Finansudvalget, trak han en Olivengren frem, og sagde, at han havde bragt den med fra Avignon som et Fredens Tegn, men Udvalgsmedlemmerne svarede ham med Latter. Tonen blev bitrere og bitrere, og Bismarck udbrød til sidst: „Tysklands Enhed vil ikke blive gennemført hverken ved Taler eller Majoritetsbeslutninger men ved Jærn og Blod." Men hele den kynisk affejende Maade, hvorpaa han tog alt, forargede højlig Kamrets Flertal, og Finansloven vedtoges uden de ønskede Militærbevillinger. Da lod Bismarck Herrehuset vedtage Finansloven i den Skikkelse, han ønskede, og udstedte den derpaa i denne Form som *provisorisk Finanslov*. Flertallet erklærede, at dette stred mod Grundlovens Ord: „Skatter og Afgifter til Staten kan ikke opkræves, før de er vedtagne ved Finansloven eller ved særlig Lov." Men Bismarck svarede, at der var et *Hul i Forfatningen*. Denne forudsatte, at Kamrene enedes om Finansloven; skete dette ikke, da maatte

Jærn og Blod.

Kongen afgøre Striden. „Da Statens Liv", sagde han, „ikke kan standse, bliver Stridsspørgsmaalene Magtspørgsmaal. Den, der har Magten i Hænde, handler da efter sin Overbevisning." Det er denne Sætning, der af Modstanderne sammentrænges til det ofte gentagne: „Magt gaar for Ret." Der herskede nu en Slags Belejringstilstand i Prøjsen. Kamret opløstes atter, men trods et forstærket Valgtryk led Regeringen et fuldstændigt Nederlag.

Magt gaar for Ret.

Folkestemningen mod Prøjsen.

Den prøjsiske Forfatningskonflikt fremkaldte en stærk Stemning mod Prøjsen i frisindede Kredse overalt i Tyskland. Man begyndte at rette sine Forhaabninger mod Østrig. Og dette søgte at vinde Folkestemningen. Efter Nederlaget 1859 havde man prøvet at skabe en Fællesforfatning for Østrig og Ungarn. Det lykkedes ikke at faa et regelmæssigt Forfatningsliv i Gang; dertil var Stemningen altfor fjendtlig mellem de forskellige Nationer indenfor Riget; men allerede Forsøget vakte Sympati hos tyske Frihedsvenner. Og nu prøvede Østrig at stille sig i Spidsen for de tyske Enhedsbestræbelser. Frans Josef samlede Fyrsterne og foreslog dem en ny Forfatning for hele Riget. Bismarck protesterede hæftig herimod, og Stemningen var paa begge Sider meget krigerisk, da Frederik VII døde 15. Novbr. 1863. Bismarck foretrak nu at udsætte Opgøret med Østrig og i Stedet sammen med dette bemægtige sig Hertugdømmerne Lauenborg, Holsten og Sønderjylland. Dette lykkedes ved Krigen 1864, men derefter begyndte Striden med Østrig igen. Østrig vilde i Tilslutning til den tyske Folkestemning overlade Hertugdømmerne til deres formentlige Arving, Prins Frederik af Augustenborg, og Kong Vilhelm, der troede paa Prinsens Arveret, var villig dertil. Men Bismarck vilde, at Prøjsen skulde have alle tre Hertugdømmer. Han fik Kong Vilhelm med til at stille nogle Fordringer til Prinsen om Tilslutning til Prøjsens Politik, og da Prinsen afviste disse, drog Bismarck Kongen over til sig. 1865 kom det i *Gastein* til et Forlig med Østrig, hvorefter Prøjsen skulde have Lauenborg for nogle Penge, Prøjserne skulde styre i Sønderjylland, Østrigerne i Holsten, men saaledes, at Prøjserne besatte Kiel og Rendsborg. Denne Overenskomst var dog rent foreløbig. Bismarck var nu fast bestemt paa Krigen mod Østrig. Han sluttede Forbund med Italien, og det lykkedes ham at faa Kejser Napoleon til at stille sig velvillig til Prøjsen. Napoleon ventede, at Østrig vilde

Østrigske Forfatningsforsøg.

Østrig i Spidsen for Enhedsbevægelsen.

Gasteinforliget 1865.

sejre, og at han da kunde optræde som den frelsende Beskytter for Prøjsen og Italien.

I 1866 begyndte Krigen. Prøjsen havde paa sin Side Italien og nogle nordtyske Smaastater, Østrig havde med sig de allerfleste tyske Stater og deriblandt alle Mellemstaterne: Bajern, Württemberg, Baden, Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt, Nassau, Sachsen og Hannover. Men Prøjsens Hær var bedre ført, bedre øvet og bedre væbnet.

Krigen 1866.

Krigsminister *Roon* var en betydelig Dygtighed, og Generalstabens Chef, General *Moltke*, besad et stort Feltherretalent. Alt var planlagt paa det nøjeste. Tropperne var ypperlig indekserede, og de var væbnede med Bagladerifler, der gjorde det muligt for dem at skyde langt hurtigere end Modstanderne. Rifler var opfundne i Frankrig allerede i Tyverne, de anvendtes i den italienske Krig og var nu trængt igennem rundt om i Hærene. Derimod var Bagademekanismen, der var opfundet i Prøjsen i Tyverne, først anvendt i større Omfang i den prøjsiske Hær under Krigen 1864, og Østrigerne brugte endnu Fortaderifler. Desuden var de østrigske Tropper kun daarlig øvede, og de fulgte den gamle Taktik at stille sig op i tætte Masser, hvilket var ganske ødelæggende overfor en Fjende, der var væbnet med Bagladerifler.

Rifler.

Bagladevaaben.

Prøjserne blev hurtig Herrer i Nordtyskland. En prøjsisk Hærdeling blev vel først slaaet af Hannoveranerne, men snart kom flere prøjsiske Tropper til, og den hannoveranske Hær maatte overgive sig. Og kort efter fulgte i Bøhmen de afgørende Kampe. Her havde Sachserne og den østrigske Hovedhær forenet sig, og mod dem førte Moltke sin Hovedstyrke. Ved *Sadowa* og *Königgrätz* kom det i Begyndelsen af Juli til det store Slag som afgjorde Krigen. Der stod godt 200,000 Mand paa hver Side. Moltke havde meddelt sine Generaler Slagplanen i Hovedtrækkene og ellers overladt dem at handle efter Konduite. Østrigernes Fører *Benedek* havde derimod nøje foreskrevet hver General, hvad han skulde gøre, og ikke ladet Plads for selvstændige Beslutninger. Prøjserne vandt en fuldstændig Sejr. I de følgende Uger blev de sydtyske Hære med Lethed slaaet. Og ganske vist lod Italienerne sig uden synderlig Modstand slaa til Lands ved *Custozza* og til Søs ved *Lissa*, men de prøjsiske Hære truede Wien, og Frans Josef maatte bekvemme sig til Fred.

Nordtyskland.

Sadowa og Königgrätz-slaget.

De sydtyske Hære.

Custozza og Lissa.

Napoleon III traadte nu frem som Mægler, men hans Hær var ikke rede, og Prøjsernes Sejr var saa fuldstændig, at Bis-

Prag freden August 1866.

marck nogenlunde kunde sætte igennem, hvad han vilde. Freden sluttedes allerede i August i *Prag*. Østrig traadte ud af det tyske Forbund; det afstod Venedig til Italien og sin Del af Hertugdømmerne til Prøjsen. Dette udvidedes desuden med: Hannover, Hessen-Kassel, Nassau og Frankfurt am Main. Fra godt 5000 □ Mil voksede Prøjsen til 6,400, der blev Sammenhæng mellem dets forskellige Provinser, og det fik i Kiel en ypperlig Krigshavn. Efter Napoleons Ønske bestemte Pragfredens § 5, at det nordlige Sønderjylland skulde gives tilbage til Danmark, hvis Befolkningen ved en Afstemning udtalte sig derfor, men denne Bestemmelse opfyldtes ikke. De sydtyske Stater fik Fred næsten uden Afstaaelser men maatte slutte

Det nordtyske Forbund.

Forbund med Prøjsen. Og alle Stater Nord for Main samledes under Prøjsen til et *nordtysk Forbund*. Dette fik en Forfat-

Den nye Forfatning.

ning for alle Fællesanliggender, medens hver af dets Stater beholdt sin særlige Forfatning for sine Særanliggender. Kongen af Prøjsen fik indenfor Forbundet den udøvende Magt med en *Forbundskansler* ved sin Side. Der dannedes et *Forbundsraad* af Udsendinge fra de enkelte Regeringer, hvor Stemmerne fordeltes saaledes, at Prøjsen altid var sikker paa Flertallet. Men dernæst oprettedes der en *Rigsdag* valgt ved almindelig Valgret og med hemmelig Afstemning. Bismarck, der nys havde været i saa haard Strid med den klassevalgte Landdag, foretrak almindelig Valgret; han stolede paa, at Godsejerne kunde lede Bønderne, og at Arbejderne kunde benyttes mod Bourgeoisiet. Love skulde vedtages baade af Forbundsraadet og Rigsdagen.

Imidlertid var det lykkedes Bismarck at komme til Overenskomst med det prøjsiske Deputeretkammer under Indtryk af Sejrene. Det liberale Parti delte sig i et *Fremskridtsparti*, der fortsatte Oppositionen, og et *nationalliberalt Parti*, der sluttede sig til Bismarck. Ved dettes Hjælp fik han vedtaget

Indemnitetslov.

en *Indemnitetslov*, der fritog Ministeriet for Ansvaret for de ubevilgede Penge, det havde brugt. Ogsaa i Rigsdagen fik de Nationalliberale Flertal, og Bismarck arbejdede i de følgende Aar sammen med dem. Nordtyskland fik saaledes nogle af de

Reformlove.

liberale Love, der de fleste andre Steder var kommet tidligere. Der indførtes Næringsfrihed, Fagforeninger tilladtes, Straffelovene mildnedes, og Toldlovene ændredes i frihandelsvenlig

Aand. Toldpolitiken blev et Middel for Bismarck til at knytte Sydtyskland til Prøjsen. Allerede i Aarene nærmest efter Wienerkongressen havde Prøjsen begyndt at skaffe sig Indflydelse over de mindre tyske Stater ved at samle dem i et Toldforbund, og dette var lidt efter lidt lykkedes i stort Omfang. Nu oprettedes en *Toldrigsdag*, der skulde afgøre Toldspørgsmaal

Toldrigsdag.

baade for Nord- og Sydtyskland. Den bestod af den nordtyske Rigsdag og af folkevalgte Repræsentanter for de sydtyske Stater i et Antal, der svarede til deres Folketal.

Bismarck stilede nu bevidst mod en Krig med Frankrig. Gennem den mente han at kunne sikre Prøjsen Herredømmet i hele Tyskland og Overmagten i Evropa. Men foreløbig udsatte han denne Kamp, til Hæren var organiseret paa prøjsisk Vis i alle det nordtyske Forbunds Stater.

Bismarcks Krigsplaner.

Det tyske Socialdemokrati. Medens den politiske Interesse samledes om Forfatningskonflikten og Kampen mellem Østrig og Prøjsen, lagdes ret ubemærket Grunden til det tyske Socialdemokrati. Fabriksindustrien var efterhaanden trængt frem i Tyskland og havde her i Industriegnene voldt lignende Vanskeligheder som i England. Allerede i Fyrrerne havde der været store Arbejderuroligheder. Ogsaa her havde man slaaet Maskiner i Stykker i Forbitrelse over, at deres Indtrængen gjorde mange Tusinder brødløse. Men der var nu efterhaanden opstaaet en talrig Fabrikarbejderstand, og Byerne var vokset meget stærkt. Berlins Indbyggertal steg f. Eks. fra 400,000 til henved en Million mellem 1848 og 70.

Socialdemokratiet.

Fabriksindustrien i Tyskland.

Byernes Vækst.

De tyske Arbejderes Kaar var særdeles usle, og en Tid lang viste det sig svært for de enkelte Socialdemokrater, der fandtes ogsaa her, at faa Øreiyd. Men i Begyndelsen af 60'erne lykkedes det. Den Mand, der først bragte Liv i Tysklands Arbejdermasser, blev *Ferdinand Lassalle*. Han var af jødisk Slægt, han studerede Filosofi og Jura, grebes af Frihedsrøret i 40'erne og var med i Bevægelsen i 1848. Siden kom han ind paa økonomiske Studier og blev hurtig en ivrig Socialdemokrat. 1862 begyndte han et stort Agitationsfelttog i Prøjsens Arbejderbyer. Paa en Gang kundskabsrig og besjælet af den stærkeste Lidenskab var han en glimrende Taler, som overalt rev Arbejderskarerne med sig. Det lykkedes ham da virkelig ogsaa at skabe et socialdemokratisk Parti, men efter

Arbejdernes usle Kaar.

Lassalles Agitation 1862—64.

kun to Aars Agitation dræbtes han i en Duel, der skyldtes en Kærlighedshistorie. Men den Organisation, han havde skabt, vedblev at bestaa.

Den jernhaarde Lønningslov.

Lassalle gik i sine Betragtninger ud fra „den jernhaarde Lønningslov", som han kaldte Ricardos Teori (se S. 373) om, at Arbejdernes Gennemsnitsløn altid maa svinge om „det absolute Eksistensminimum". Denne Lov kom man ikke ud over, sagde han, saalænge Privatdriften bevaredes. Arbejderne maatte oprette Arbejderforeninger, der selv ejede og styrede Fabrikerne, men dette kunde kun gennemføres, naar Staten greb ind og overdrog Fabrikerne til dem. Før dette kunde ske, maatte Arbejderne gennem den almindelige Valgret have vundet Magten i Staten, og for at tilkæmpe sig denne skulde de organisere sig i socialdemokratiske Foreninger. Han gav sin Agitation en vis national tysk Farve og henvendte sig kun til Tysklands Arbejdere.

Karl Marx.

Den internationale Socialisme.

Omtrent samtidig med Lassalles Agitation i Tyskland skabte en anden Tysker, *Karl Marx*, en *international* socialdemokratisk Organisation. Marx var som Lassalle af jødisk Slægt; han hørte til en velhavende Familie, studerede Filosofi og tog Doktorgraden for en Afhandling om Epikur. Han opholdt sig i Paris i Fyrrerne paa den Tid, da Socialismen begyndte at vinde Tilslutning blandt de parisiske Arbejdere, og siden lærte han Forholdene at kende i Industrilande som Belgien og England. Stor Betydning for hans Udvikling fik *Fr. Engels*, der var Søn af en rig tysk Fabrikant, men som under et Ophold i England var blevet stærkt grebet ved at se Nødstilstanden blandt de engelske Arbejdere. Han og Karl Marx stiftede en lille „kommunistisk" Forening, og denne udstedte lige før Februarrevolutionen 1848 en Art Program „det kommunistiske Manifest", der dog den Gang ikke vakte megen Opmærksomhed.

Fr. Engels.

Det kommunistiske Manifest 1848.

Klassekampene.

Det hedder her: „Alle hidtilværende Samfundsformers Historie er Klassekampenes Historie. Fri Mænd og Slaver, Patriciere og Plebejere, Godsejere og Livegne, Lavsborgere og Svende, kort sagt Undertrykkere og Undertrykte har bestandig staaet i Modsætning til hinanden. Snart skjult, snart aabenlyst har de ført en uafbrudt Række af Kampe, der hver Gang er endt med en revolutionær Omformning af det hele Samfund eller med de kæmpende Klassers Undergang." „Vor Tid, Bourgeoisiets Tid, har dog gjort Klassemodsætningen simplere. Det hele Samfund spalter sig mere og mere i to store fjendtlige Lejre, i to store Klasser, der staar umiddelbart overfor hinanden: Bourgeoisi og Proletariat." „Bourgeoisiet har uharmhjertigt sønderrevet ethvert Baand, der knyttede det ene Menneske til det andet, og det har indført det rene, egoistiske System, der gør alt til Pengespørgsmaal. Det har druknet det fromme Sværmeris hellige Gysen, den ridderlige Begejstring og det spidsborgerlige Vemod i den egoistiske Beregnings iskolde Vand." Bourgeoisiet har gjort Læger, Jurister, Præster, Digtere og Videnskabsmænd „til sine betalte Lønarbejdere"; det har berøvet Ægteskabet dets rørende sentimentale Slør og gjort det til et blot og bart Pengeforhold. Det har skabt en Produktion, som ingen tidligere Tid har drømt om, men „Proletariatets Arbejde har ved Maskinvæsenets Udvikling og ved Arbejdets Deling tabt al selvstændig Karakter og al Tillokkelse for Arbejderen. Han er blevet blot og bart Tilbehør til Maskinerne." „Den hidtidige lille Middelstand, de smaa Industridrivende, Købmænd og Rentiers, Haandværkere og Bønder falder ind under Proletariatet." „Proletaren er ejendomsløs, hans Forhold til Hustru og Børn har intet mere tilfælles med de borgerlige Familieforhold. Det moderne industrielle Arbejde, den moderne Undertvingelse under Kapitalen, i England som i Frankrig, i Amerika som i Tyskland, har frataget Proletariatet enhver national Karakter. Lovene, Moralen og Religionen er for Proletaren kun borgerlige Fordomme, bag hvilke der skjuler sig lige saa mange borgerlige Interesser." „Alle de Bevægelser, der hidtil har fundet Sted, har været Bevægelser af Mindretal eller i Mindretals Interesse. Proletarbevægelsen er det uhyre Flertals selvstændige Bevægelse i det uhyre Flertals Interesse." Kommunisterne kræver den bestaaende Form for Privatejendom afskaffet, thi denne giver Bourgeoisiet Magt til at „gøre sig fremmed Arbejde underdanig." „Man har indvendt", hedder det, „at med Ophævelsen af Privatejendommen vilde al Virkelyst ophøre og en almindelig Dovenskab fremstaa. Herefter maatte det borgerlige Samfund for længe siden være gaaet til Grunde i Ladhed; thi de der arbejder, erhverver intet, og de, der erhverver noget, arbejder ikke". Og endelig slutter Manifestet med Ordene: „Kommunisterne foragter at holde deres Anskuelser og Hensigter hemmelige. De erklærer aabent, at deres Formaal kun vil kunne naas gennem en voldsom Omstyrtning af den nuværende Samfundsorden. Maatte de herskende Klasser bæve for den kommunistiske Revolution! Proletarerne har intet andet at tabe end deres Lænker. De har alt at vinde.

Bourgeoisi og Proletariat.

Alt gjort til Pengespørgsmaal.

Proletariatets Arbejde.

Proletarerne det uhyre Flertal.

Privatejendom.

Voldsom Omstyrtning.

Proletarer i alle Lande forener Eder!"

„Proletarer i alle Lande".

I 1848 deltog baade Marx og Engels i den revolutionære Bevægelse i Tyskland, men da denne glippede, søgte de til England. Ved en Verdensudstilling i London 1862 mødtes Arbejdere fra forskellige Lande og planlagde Oprettelsen af en international socialistisk Forening, og 1864 stiftedes denne under Navnet „*Internationale*" med Marx som Leder. Den fik rundt

Marx og Engels i 1848.

„Internationale" 1864.

om i Landene nogen om end ikke megen Tilslutning. I Tyskland stiftedes et marxistisk Parti, der foreløbig stod kølig overfor Lassalles Tilhængere, som ikke syntes dem principfaste nok.

„Kapitalen" 1867 og flg.

Karl Marx samlede nu i sit store Værk *„Kapitalen"*, hvoraf første Bind udkom 1867, de Teorier, der siden er blevet Socialdemokratiets bærende Tanker. Han hævdede her, at Befolkningen under de bestaaende Samfundsforhold stedse skarpere deles i *Kapitalister*, der ejer Kapitalen, ɔ: alle Produktionsmidler, saasom Jord, Kreaturer, Fabriker, Maskiner og Skibe, og *Proletarer*, der er ganske ejendomsløse, medens Middelstanden forsvinder. Til sidst drives Proletariatet til at tage Magten ad revolutionær Vej. Staten maa da overtage alle Produktionsmidler som sin Ejendom og paatage sig baade Ledelsen af Arbejdet og Fordelingen af dets Udbytte, af alle „Nydelsesmidlerne". Dertil føjede han den *materialistiske* Historieopfattelse, hvorefter hele den historiske Udvikling søges forklaret som Resultat af de uafbrudte Klassekampe.

Produktionsmidler og Nydelsesmidler.

Den materialistiske Historieopfattelse.

Tysk Aandsliv bevarede i Aarene mellem 1848 og 70 væsentlig samme Karakter som i Tiden før 1848. I Videnskaberne udførtes paa næsten alle Omraader et særdeles flittigt og dygtigt Arbejde. I *Musiken* skete et nyt Gennembrud ved Komponisten *Richard Wagner*, der samlede en talrig Skare af Elever og Beundrere.

Wagner.

Holland, Belgien og Schweiz 1848—70.

Holland 1848.

I alle disse tre Lande omdannedes Forfatningerne 1848 i frisindet Aand. I *Holland* forøgedes Rigsdagens Magt betydelig, og Valgretscensusen nedsattes noget. Kort efter afløstes Vilhelm II af Vilhelm III. Holland er siden stadig styret *parlamentarisk*. Der opstod tre Partier: et katolsk, et ortodoks-protestantisk og et liberalt. Det meste af denne Tid havde de Liberale Flertallet og Magten. De gjorde Statsskolen *konfessionsløs*, ɔ: uden Religionsundervisning; de støttedes heri af Katolikerne, der frygtede, at Undervisningen ellers skulde blive protestantisk. Baade den protestantiske og den katolske Kirke oprettede talrige Privatskoler, men det store Flertal af Børnene søgte Statsskolen. I Kolonierne afskaffedes *Negerslaveriet*.

Parlamentarisk Styre.

Konfessionsløse Skoler.

Negerslaveriet afskaffes.

Belgien.

I *Belgien* havde det liberale Parti faaet Magten kort før

Februarrevolutionen, og det nedsatte 1848 Valgcensusen betydelig. Ogsaa her fulgtes fra nu af det *parlamentariske* System, og de Liberale beholdt med en kortvarig Afbrydelse Flertallet til 1870. De formindskede til megen Misfornøjelse for Katolikerne Kirkens Indflydelse paa Skolen. Leopold I fulgtes paa Tronen af Leopold II.

Parlamentarisk Styre.

Strid om Skolen.

Schweiz fik, som vi har set (se S. 389) i 1848 sin nye Enhedsforfatning som Resultat af de foregaaende Aars Strid. Udviklingen blev siden rolig, og Schweiz blev som en politisk Forsøgsmark for det øvrige Evropa. De forskellige Kantoner prøvede snart en, snart en anden Styreform. I nogle Smaakantoner vedblev det gamle *direkte Folkestyre* at bestaa, og i de større Kantoner, hvor dette var umuligt paa Grund af det større Folketal og de større Afstande, har man i Stedet anvendt *Referendum* for at sikre Borgernes Indflydelse. Dette vil sige, at alle Lovforslag skal underkastes en *Folkeafstemning*, naar et vist Antal Vælgere kræver det. Det anvendes ikke blot overfor Love vedtagne af Rigsdagen, men Vælgerne har ogsaa *Initiativ*, ɔ: et vist Antal Vælgere kan selv stille Forslag og kræve disse afgjort ved Folkeafstemning. De fleste Kantoner indførte Referendum allerede før 1870, men derimod anvendtes dette i denne Tid endnu ikke i Forbundets Fællesanliggender.

Schweiz.

Referendum.

Italien, Spanien og Portugal.

I Italien begyndte det revolutionære Røre nede paa Sicilien allerede i Januar 1848, altsaa før Februarrevolutionen, og i Løbet af en Maanedstid fik Begge Sicilier, Sardinien og Toscana frie Forfatninger. Efter Februarrevolutionen kom dertil Kirkestaten, Parma og Modena, og efter Revolutionen i Wien d. 13. Marts forjoges endelig Østrigerne fra Lombardiet og Venedig. Kun i nogle Fæstninger holdt de østrigske Tropper sig. Karl Albert af Sardinien stillede sig i Spidsen for Kampen mod Østrig, og et Øjeblik saa det ud, som om hele Italien skulde følge ham til denne Kamp. Fyrsterne sendte Tropper til Norditalien, og mange Frivillige strømmede til; og disse fik i *Garibaldi* en Fører med sjældne Evner til at rive Folket med sig.

Italienske Revolutioner Januar—Marts 1848.

Garibaldi.

Reaktionen i Neapel, Nederlag i Norditalien.

Men snart vendte Lykken sig. Kongen af Neapel tog sin gamle Magt tilbage og kaldte derpaa sine Soldater hjem fra Norditalien, og i Sommeren 1848 blev Karl Alberts Hær slaaet af Østrigerne, hvorefter han maatte rømme Lombardiet og slutte Vaabenstilstand. Medens det saaledes gik tilbage for Frihedsvennerne i Nord og Syd, fik Bevægelsen en langt mere revolutionær Karakter i Mellemitalien. Paven blev jaget bort, og Rom blev erklæret for Republik. *Mazzini* (se S. 392) blev dens Overhoved og Garibaldi dens General. Men 1849 sejrede Reaktionen overalt. Østrigerne tvang Sardinien til Fred og undertvang atter Venedig. Kongen af Neapel genvandt Magten paa Sicilien, der en Tid havde trodset ham, og i Mellemitalien besatte Østrigerne Smaastaterne, medens Napoleon sendte en fransk Hær til Rom, saa at Paven kunde vende tilbage. Det gamle Styre syntes overalt genoprettet.

Revolutionært Hav i Mellemitalien.

Reaktionen sejrer 1849.

Sardinien.

Men een Forandring var der dog sket. Sardinien havde faaet en fri Forfatning, og der var hos dets Politikere skabt en fast Vilje til at sætte alt ind paa at bryde Østrigernes Magt i Italien. Karl Albert gik af efter Nederlaget, og hans Søn og Efterfølger *Victor Emanuel* var besjælet af et brændende Nag til Østrigerne. Og han fandt snart i *Cavour* en ypperlig Minister. Cavours Anskuelser var *nationalliberale;* han vilde Italiens Frihed og Enhed. Foreløbig udviklede han Sardiniens Hjælpekilder ved indre Reformer. Man gik over til Frihandelen, Jernbaner anlagdes, og Handelsflaaden forøgedes. Og i stærk Modsætning til Østrig begrænsedes Kirkens Magt, og talrige Klostre nedlagdes. Men først og fremmest styrkede Cavour Hæren og skaffede sig Forbindelse med Frihedsvenner rundt om i Italien. Og desuden søgte han Hjælp hos England og Frankrig. For at vinde Sympati hos de to Vestmagter støttede han dem under Krimkrigen (se senere) med et sardinsk Hærkorps. England holdt sig dog tilbage, og det var til Frankrig, Cavour maatte sætte sit Haab. Napoleon havde i sin Ungdom selv været med blandt Carbonarierne. Nu prøvede en Italiener ved Navn *Orsini* at dræbe ham; det mislykkedes, og Orsini dømtes til Døden, men fra Fængslet besvor han i et bevæget Brev Kejseren at hjælpe det undertrykte Italien. Da Cavour hørte om Attentatet, frygtede han, at det skulde forbitre Napoleon mod Italienerne, men det kom til at virke helt anderledes.

Victor Emanuel.

Cavour.

Indre Reformer.

Vestmagterne.

Orsini.

Napoleon paavirkedes stærkt af Orsinis Henvendelse, og nogen Tid derefter mødtes han ved et Badested med Cavour og lovede ham at hjælpe Italien, mod at han selv fik Nizza og Savojen. Cavour søgte nu paa alle Maader at ægge Østrig til Krig. Victor Emanuel erklærede i en Trontale, at Sardinien ikke kunde vedblive „at være døv for de Smertensskrig, der lyder fra alle Dele af Italien", og den sardinske Hær mobiliseredes. Østrig forlangte, at Hæren skulde hjemsendes og krævede Svar inden tre Dage. Cavour svarede ikke men telegraferede til Napoleon. Saa rykkede Østrigerne ind i Sardinien 1859, men omtrent samtidig gik en fransk Hær over Grænsen og forenede sig med Sardinierne. Østrigerne blev slaaet ved Magenta, men Kejser Frans Josef kom selv til med nye Tropper, og ved *Solferino* mødtes de to Hære, hver 200,000 Mand stærk. Kampen var nærmest uafgjort, da Slaget sluttede, men Østrigerne forlod Valpladsen og gav saaledes Franskmændene Sejren. Napoleon blev stærkt grebet ved at se den blodige Valplads, og han havde under Kampen modtaget et dybt Indtryk af Krigslykkens Usikkerhed. Han tilbød derfor Frans Josef Fred. Denne kom forholdsvis let i Stand endnu 1859. Østrig afstod Lombardiet til Napoleon, og denne overdrog det til Sardinien. Cavour nedlagde skuffet sin Ministerstilling; han havde ventet sig langt større Resultater. Men snart kom disse. I Toscana, Parma og Modena rejste Befolkningen sig, forjog Fyrsterne og vedtog ved Folkeafstemning at slutte sig til Sardinien. Her blev Cavour atter Minister, og Napoleon godkendte disse Udvidelser mod at faa Nizza og Savojen. Af disse Landskaber var Savojen overvejende og Nizza delvis fransk, og Tilslutningen til Frankrig vedtoges ved en Folkeafstemning næsten enstemmig. Imidlertid førte Garibaldi en lille Styrke af Frivillige til Sicilien; han fandt her almindelig Tilslutning, og snart kunde han gaa videre til Neapel. Samtidig besatte en sardinsk Hær Kirkestaten; Paven beholdt kun selve Rom, hvor der endnu stod et fransk Hærkorps. Overalt vedtog man ved Folkeafstemninger saa godt som enstemmig at slutte sig til Sardinien. Garibaldi, der var Republikaner, trak sig halvt misfornøjet tilbage til den lille Ø Caprera.

Aftaler med Napoleon.

Krig 1859.

Solferino.

Fred 1859.

Cavour skuffet.

Folkeafstemning i Mellemitalien.

Frankrig faar Nizza og Savojen.

Garibaldi paa Sicilien og i Neapel, Sardinierne i Kirkestaten.

1861 var hele Italien med Undtagelse af Rom og Venedig samlet under Victor Emanuel. Først blev Turin, siden Florens

1861: Kongeriget Italien.

Sardiniens Forfatning. Hovedstad. Sardiniens Forfatning udstraktes til hele Riget. Den var ret fri, men satte dog en ikke ringe Skatteydelse som Betingelse for Valgret. Cavour døde samme Aar, men hans moderat-liberale Politik fortsattes. Kommunestyret ordnedes efter fransk Forbillede. Klostrene erklæredes for ophævede, og deres Godser inddroges under Staten, der til Gengæld paatog sig at lønne Gejstligheden. Størst Besvær voldte Finanserne; der maatte jo skabes saa meget nyt, som krævede mange Penge; i en Aarrække var der stadig Underskud, og det nye Rige fik en stor Statsgæld at bære.

Cavour † 1861.

Finanserne.

Venedig 1866. 1866 vandt man ved Krigen med Østrig Venedig (se S. 424). Rom prøvede Garibaldi to Gange forgæves at tage, men da Krigen brød ud mellem Frankrig og Tyskland 1870, kaldtes de franske Tropper hjem, og Italienerne besatte Rom. Italiens Enhed var dermed gennemført.

Rom 1870.

Pavekirken. **Den katolske Kirke.** Pius IX, der var begyndt som den nationale og liberale Pave, blev efter 1848 udpræget reaktionær, og under Reaktionsperioden i Halvtredsernes Begyndelse arbejdede han med Held paa at styrke den katolske Kirkes Magt rundt om i Staterne. I Overensstemmelse med Jesuiternes Teorier forkyndtes nu Jomfru Maries ubesmittede Undfangelse som et Dogme, alle Katoliker skulde antage. Da Sardinierne tog det meste af Kirkestaten, handlyste Pius alle, som medvirkede dertil, og 1864 udstedte han en stor Bulle mod „Fremskridtet, Liberalismen og den moderne Kultur."

Jomfru Maries ubesmittede Undfangelse.

Pavebullen 1864.

Denne Bulle forklarer, at det er Pavens Opgave at beskytte de troende mod „vor triste Tids" mange Vildfarelser og „forfærdelige Anskuelser". Kilden til alle Vildfarelserne er „Naturalismen", d: den Opfattelse, at Staten ikke skal værne og begunstige den sande Religion. Derfra stammer den ødelæggende Religionsfrihed, der er en „Fribed til Fortabelse", og som atter fører til borgerligt Ægteskab og verdslig Undervisning. Til Bullen er føjet en Fortegnelse i 80 Punkter fordelt i 10 Kapitler over „vor Tids værste Vildfarelser". Det første af disse Kapitler bærer Overskriften: Pantheisme, Naturalisme og absolut Rationalisme, det andet Kapitel hedder: Moderat Rationalisme, det fjerde: Socialisme, Kommunisme, Bibelselskaber, Liberal-Klerikale.

Og endelig samlede Pius IX 7—800 fornemme Prælater rundt om fra Landene til en stor Kirkeforsamling i Rom for at fastslaa Pavens Myndighed. Just i de Dage i Juli 1870, da

Pavens Ufejlbarhed 1870.

den fransk-tyske Krig brød ud, vedtog denne Forsamling med stort Flertal, at Paven er „*ufejlbar*, naar han taler *ex cathedra*, det vil sige, naar han optræder som Hyrde og Lærer for alle Kristne og i Kraft af sin apostoliske Myndighed og forklarer et Dogme, der gælder den Tro og de Sæder, som hele Kirken skal holde sig til". Dette Dogme stemmede godt nok med de Krav, Paverne gennem Aarhundreder havde hævdet, men det var dog aldrig før blevet udtrykkelig fastslaaet, og det vakte ikke ringe Modstand; omtrent Hundrede af Prælaterne var mod det og forlod Rom, før det offentliggjordes. Kort efter besatte Italienerne Byen. De lod Paven beholde en Art Uafhængighed indenfor Vatikanets Grund og lovede ham et vist Pengebeløb aarlig. Men Pius erklærede, at han fra nu af betragtede sig som Fange; han holdt sig altid indenfor Vatikanet, og han nægtede at tage mod Pengene.

Paven Fange.

I *Spanien* fortsattes Partistridighederne i hele Isabellas Regeringstid (1833—68), og Styrelsen var det allermeste af denne Tid daarlig. 1868 kom det til en Militærrevolte, og Isabella maatte flygte til Frankrig. Der indkaldtes nu en Rigsdag, valgt ved almindelig Valgret, og denne vedtog en fri Forfatning og proklamerede omsider Religionsfriheden. Efter mange Forhandlinger valgtes i 1870 en tysk Prins *Leopold* til Konge, og da han afslog Værdigheden paa Grund af Frankrigs Modstand, valgtes samme Aar i Stedet en Søn af Victor Emanuel ved Navn *Amadeo*.

Spanien. Isabella 1833—68. Oprør 1868.

Amadeo 1870—73.

I *Portugal* blev Maria da Gloria kort efter 1848 ved en Revolution tvunget til at gaa ind paa en friere Forfatning. Revolutionspartiet prøvede derpaa at gennemføre Reformer, men Resultaterne af dets Bestræbelser blev kun smaa.

Portugal: friere Forfatning.

Rusland og Balkanhalvøen.

Kejser Nikolajs Magtstilling.

Medens Europas andre Troner vaklede i 1848, sad Kejser Nikolaj urokket. Han hjalp Østrig mod Ungarerne og optraadte som en Art Voldgiftsdommer baade mellem Danmark og Tyskland og mellem Østrig og Prøjsen. Han opfyldtes af en stedse stærkere Følelse af sin Magt, og til sidst besluttede han at anvende denne til at lægge i hvert Fald en betydelig Del af Tyrkiet ind under Rusland. Han krævede, at Sultanen

skulde anerkende ham som Skytsherre for Tyrkiets kristne Undersaatter, og da Sultanen afslog dette, begyndte Rusland Krig 1853. Donaufyrstendømmerne blev hurtig besat, og en tyrkisk Flaade ødelagdes. Men nu tog England, Frankrig og Østrig Parti for Tyrkerne. Kejser Nikolaj stillede Østrig tilfreds ved at rømme Donaufyrstendømmerne, men Napoleon og Palmerston vilde benytte Lejligheden til at knække Ruslands Overmagt. De erklærede da Rusland Krig 1854; en Flaade sejlede til Østersøen og blokerede de russiske Kyster, medens en anden sejlede til Sortehavet, og en fransk-engelsk Hær landsattes paa *Krim*. Her kom det til en haard og langvarig Kamp om Fæstningen *Sevastopol*. Det lykkedes ikke de Allierede at afbryde Forbindelsen mellem Fæstningen og det øvrige Rusland, saa der kunde stadig føres Levnedsmidler og nye Tropper til Sevastopol. Men ogsaa den fransk-engelske Hær forstærkedes, og et sardinsk Korps kom til (se S. 430). Belejringen varede næsten et Aar; den fransk-engelske Hær led meget store Tab; og værst af alt var det, at der udbrød Kolera i Hæren. Men alligevel slog man Gang paa Gang de russiske Undsætningshære, og 1855 faldt Sevastopol.

Krig mod Tyrkiet 1853.

Krimkrigen 1854—56.

Sevastopol.

Sevastopols Fald.

Imidlertid var Kejser Nikolaj død, og hans Efterfølger *Alexander II* (1855—81) var villig til Fred. 1856 mødtes Udsendinge fra Stormagterne, Tyrkiet og Sardinien til *Pariserkongressen*, og det lykkedes her at komme til Enighed. Stormagterne garanterede Sultanens Lande, mod at han lovede nogle Reformer til Gavn for Tyrkiets kristne Undersaatter. Sortehavet blev erklæret for nevtralt; ingen Magt maatte fremtidig holde Flaade paa dette Hav. Valakiet og Moldau fik betydelig større Selvstændighed end før, men de vedblev at staa under Sultanens Overhøjhed, og de stilledes under Beskyttelse af alle Stormagterne, ikke af Rusland alene, som dette ønskede. Desuden vedtoges efter Napoleons Ønske nogle *internationale Regler* for Krigsførelse til Søs. Kaperi blev forbudt, Sætningen frit Skib giver fri Ladning anerkendtes undtagen for Krigsfornødenheder; nevtrale Varer skulde endog være fri, naar de førtes paa fjendtlige Skibe; Blokade skulde kun være gyldig, naar den var *effektiv*, d: naar den blokerede Havn virkelig var indespærret; hidtil havde man blot behøvet at lægge et Par Krydsere udenfor en langstrakt Kyst og erklære den for

Alexander II 1855—81.

Pariserkongressen 1856.

Internationale Regler.

blokeret, saa kunde man standse alle nevtrale Skibe, der søgte ind til nogen af Havnene dér. De øvrige Sømagter, med Undtagelse af de nordamerikanske Fristater, sluttede sig siden til disse Regler. —

Krimkrigen gav Stødet til energiske Reformbestræbelser i Rusland. De russiske Forhold var endnu vidt forskellige fra alt, hvad man kendte i Vestevropa. Zaren var saa enevældig som en østerlandsk Despot. Embedsstanden var uvidende, sløv og bedrugerisk. Kirken var stivnet i den strengeste Ortodoksi; alt gik op i Ceremonier og Formularer. En meget stor Del af Ruslands Jord tilhørte den kejserlige Slægt, næsten hele Resten Adel og Kirke. Livegne Bønder dyrkede Jorden for dem og arbejdede for dem i Hjemmene; de var i Virkeligheden Herremændenes Slaver, og de kunde baade straffes og sælges af deres Herrer. Bybefolkningen talte endnu kun en Tiendedel af hele Folket.

Russiske Tilstande.

De rige Adelsmænd levede om Vinteren i St. Petersborg eller Moskva, men Flertallet af Adelen opholdt sig hele Aaret hjemme paa Godserne. De omgikkes her kun nogle faa Naboer, der til endda boede langt fra dem. Nogle af dem havde som unge gaaet i Skole inde i en af Byerne eller endog studeret ved et Universitet, men Indtrykkene derfra glemtes som Regel hurtig i Ensomheden ude paa Landet. De allerfleste var ganske uvidende; de tilbragte Tiden med Jagt og Drikkegilder og mishandlede til deres Bønder paa det grusomste.

Adelsmændene.

Bønderne var, bortset fra Finland, Polen og Østersøprovinserne endnu livegne Slaver. Nogle af dem levede som Tyende paa Herregaardene. Det var Godsejerens Stolthed at kunne sige, at alt deres Arbejde udførtes af deres egne Slaver; nogle af dem var Køkkenmestre eller Haandværkere, andre forlystede deres Herrer med Dans eller Musik. Det regnes, at disse Husslaver i alt var o. 2 Millioner. Men Hovedmængden af de Livegne var Jorddyrkere. De boede i tæt sammenbyggede Landsbyer „*mir*“, hvis Beboere dyrkede Landsbyens Jord i Fællesskab; Afgiften til Herremanden fastsattes efter Antallet af Mænd. Et russisk Gods regnedes ikke efter Størrelse men efter „*Sjæle*“. Godsejeren kunde sælge de Livegne med eller uden Jorden, han kunde tvinge dem til Ægteskab, og han kunde straffe dem efter Behag; en meget almindelig Straf var Piskning. Værst var det dog, at han kunde gøre hvem han vilde til Soldat. Der var ikke almindelig Værnepligt, og hver Godsejer skulde levere et vist Antal Soldater, som han udtog efter Behag. Tjenesten varede efter Reglerne 25 Aar, men den blev dog oftest noget kortere. Tilværelsen i Hæren var som Regel frygtelig; Spidsrod var her endnu en meget an-

Bønderne.

„Mir“.

Soldatertjeneste.

vendt Straf. Den russiske Forfatter, *Krapotkin*, der er Søn af en rig Godsejer, fortæller paa følgende Maade om den Rædsel, der opstod i hans Hjem ved Efterretningen om, at en af Tjenestefolkene skulde straffes med Soldatertjenesten: „Manden blev lænket og sat under Bevogtning, for at han ikke skulde begaa Selvmord. Saa holdt der en Dag en Kærre foran Døren, og han førtes frem mellem to Politibetjente; alle de andre Tjenere samledes om ham, han bukkede dybt til alle Sider og bad hver enkelt om Forladelse for de frivillige og ufrivillige Fornærmelser, han havde tilføjet ham. Hvis hans Forældre levede i Landsbyen, havde man sendt Bud efter dem, og han bukkede nu til Afsked lige ned til Jorden for dem. Moderen og de andre kvindelige Slægtninge istemmede Klagesange — „For hvem svigter du os? Hvem vil tage sig af dig i det fremmede Land? Hvem vil beskytte dig imod grusomme Mænds Vold?" — paa samme Maade og med de samme Ord, som brugtes ved Begravelserne."

Byerne. I Byerne gav Adelen og Embedsmændene Tonen an. Købmænd og Haandværkere dannede to skarpt adskilte Klasser. Regeringen søgte at ophjælpe Industrien men uden Held, og Handelslivet havde en næsten middelalderlig Karakter. Jernbanerne var ganske faa. Landevejene var overordentlig slette, Forbindelsen paa Floderne var daarlig ordnet, og Postvæsnet var helt usselt. Af og til holdtes paa gammeldags Vis Kæmpemarkeder, og til daglig drog Bissekræmmerne rundt i deres Enspænderkøretøjer og sjakrede med Godsejere og Bønder.

Tilstanden efter Krimkrigen. De mange Mangler ved det russiske Styre traadte skarpt frem under Krimkrigen. Den meget roste Hær viste sig at være i fuldstændig Uorden; mægtige Bedragerier fandt Sted ved Hærleverancerne, og Finanstilstanden syntes efter Krigen fortvivlet. I Bondebefolkningen var Nøden endnu større end sædvanlig, og de følgende Aar bragte talrige smaa Bondeoprør, *Den nye Slægt.* der maatte slaas ned med Militærmagt. Og imidlertid voksede indenfor de velhavende Klasser en ny Slægt op, der saa helt anderledes paa Ruslands Forhold end deres Fædre. I mange Adelsfamiljer holdt man Huslærere, oftest Franskmænd eller Tyskere. Franskmændene fortalte de unge Adelssønner om Revolutionens store Ideer og om Napoleons Sejre, Tyskerne lærte dem tysk Filosofi og læste Schillers Frihedsdramer med *Naturvidenskab.* dem. Og samtidig trængte den vesteuropæiske *Naturvidenskab* ind ved Universiteterne. Den virkede som en Aabenbaring paa de russiske Professorer og Studenter; det syntes dem, at de nu med et forstod hele Tilværelsen, og mange af dem vendte sig helt mod den gamle Kirketro. Der opstod saaledes en almindelig Gæring i Ungdommen og et stedse stærkere Ønske

om en fri Forfatning og Reformer i vesteuropæisk Aand. Disse *Forfatning og Reformer.* Stemninger fik især Udtryk i det lille Tidsskrift „*Kolokol*" *Herzen: Kolokol.* (Klokken), som den landflygtige *Alexander Herzen* udgav ovre i London. Trods Censuren førtes det i Titusinder af Eksemplarer til Rusland, og Eksemplarerne gik her fra Haand til Haand. Selv Zaren læste det. Det fortælles, at hans Embedsmænd en Gang, da nogle Bedragerier var afsløret deri, lod trykke et Eksemplar til Zaren uden den paagældende Artikel, men Herzen fik dette at vide og sendte Zaren det rigtige Eksemplar i et Brev. Ogsaa i selve Rusland begyndte der nu med et Slag at udkomme talrige Aviser og Tidsskrifter, hvoraf de allerfleste skrev i saa frisindet Aand, som det var muligt under Censuren.

Alexander II var en evnerig og velmenende Mand, og han reves med af Reformiveren. Efter nogle Aars omhyggelige Overvejelser og Forberedelser erklærede han 1861 *Livegenskabet* for ophævet; baade det livegne Tyende og de livegne *Livegenskabet hæves 1861.* Bønder blev frie Mænd.

Bønderne fik deres Huse som deres egen Ejendom. En Del af *Jordendelen mellem Herremand og Bønder.* Jorden overlodes Herremændene, en anden tilfaldt Bønderne. Men *Afløsningssummer.* Bønderne skulde efterhaanden betale Herremændene Erstatning for det, de fik; Pengene dertil skulde de faa gennem Udlaan af Statskassen mod rimelig Rente. Jorden overdroges ikke de enkelte Bønder men hver Kommune, „*Mir'en*", under et. Dog havde Kommunerne Ret til at udskifte Jorden til Bønderne, og dette er siden sket mange Steder. Denne Reform fik de mest vidtrækkende Følger; først gennem den er Muligheden skabt for, at Rusland kan udvikle sig til et Kultursamfund af lignende Art som Europas andre Stater. Men der blev store Overgangsvanskeligheder. Bønderne var for uvidende til at forbedre Dyrkningen af Jorden, og mange af dem fik meget svært ved at betale Erstatningssummen og Skatterne. En stor Del af Adelsmændene trak sig tilbage til Storstæderne med de Penge, de fik udbetalt; og ikke faa solgte deres Godser til borgerlige.

Alexander lod en hel Række andre Reformer følge efter Livegenskabets Ophævelse. Han indførte en ny *Retspleje* efter *Retspleje.* fransk-engelsk Mønster med uafsættelige Dommere, Nævninger, offentlig Forhandling, Forsvarer for de Anklagede o. s. v. Dommerne blev ved at være til Fals, men selve de nye Retsformer gav dog nogen Sikkerhed mod deres Vilkaarlighed. Dernæst *Kommunalt Selvstyre.* skabtes et vist *kommunalt Selvstyre*. Der oprettedes en Art

Amtsraad, *Zemstvoerne*, med folkevalgte Medlemmer, og under dem kom andre lavere kommunale Raad. Det blev de velhavende Folkelag, der fik Magten i disse Raad, men det var foreløbig de eneste Klasser, der havde tilstrækkelig Udvikling til at sætte betydningsfulde Fremskridt igennem, og disse nye Raad har siden bidraget meget til at forbedre Samfærdselsmidlerne, Sundhedsforholdene, Folkeundervisningen og meget andet. Desuden gennemførtes store Forbedringer af den højere Skole, og Censuren ophævedes for St. Petersborg og Moskva. Og endelig virkede Regeringen for Næringslivet ved Anlæg af Jernbaner og Kanaler.

Finland.

I *Finland* indkaldtes nu Landdagen for første Gang siden Erobringen i 1809, og det finske Sprog ligestilledes med det svenske.

Polen.

Ogsaa i *Polen* søgte Alexander at komme Befolkningens Ønsker i Møde, men Indrømmelserne gav det nationale Parti Haab uden at tilfredsstille det. Det, de vilde, var den fulde Uafhængighed, og Bevægelsen mod Rusland voksede hurtig. Da lod Russerne en Del af de ivrigste Polakker udskrive til Soldater for saaledes at fjerne dem. Dette gav Anledning til,

Opstand 1863.

at en ny Opstand udbrød 1863. Polakkerne kæmpede tappert, men deres Stilling var haabløs. De havde ikke længere deres egen Hær, og da de russiske Hærmasser strømmede ind i Landet, kunde de kun føre en forbitret Guerillakrig mod dem. Og samtidig lovede Russerne Bønderne, at de skulde faa den Jord, som de nu havde i Fæste hos Herremændene, til Eje paa billige Vilkaar; de vandt derved mange af Bønderne, som allerede i Forvejen kun interesserede sig lidt for Overklassens

Europæiske Noter om Polen.

Kamp med Russerne. I Vestevropa var der stor Sympati for Polakkerne, og Napoleon III var ivrig for at hjælpe dem. Men Bismarck tog Parti for Rusland, ja hjalp det endog ved at spærre Grænserne for polske Flygtninge, og England vilde intet sætte paa Spil for Polens Skyld. Napoleon opnaaede da kun, at baade smaa og store Magter sendte Rusland nogle Noter, hvori de i mere eller mindre forsigtig Form opfordrede det til at behandle Polen bedre. Men Rusland tog ikke Hen-

Voldsregimentet genopstaar.

syn hertil; Polakkerne sloges ned, og Voldsregimentet genopstod omtrent som i Nikolajs Tid.

Ogsaa i Rusland standsede nu snart Reformerne. Opstanden

i Polen og Vanskelighederne ved Bondereformerne synes at have knækket Alexander og at have bragt ham til i trist Selvopgivelse at vende tilbage til Nikolajs Politik. Og i store Kredse af Overklasserne slog Stemningen om. Herzen saarede den russiske Nationalfølelse ved at tage Parti for Polakkerne, og i Stedet fik den reaktionære Journalist *Katkoff* nu stor Indflydelse. I sin „Moskvaertidende" forkyndte han de gammelrussiske Ideer. Zaren og Kirken skulde raade, alle vesterlandske Sæder og Tanker holdes borte, Polakker og alle andre, der knyede, slaas ned med haard Haand. Reformlovene blev staaende, men en Række Undtagelsesbestemmelser berøvede dem en stor Del af deres Værdi. Blandt de Frisindede opstod nu en dyb Forbitrelse mod den nys saa beundrede Kejser. „Alexander Nikolaiewisch", skrev Herzen i en Artikel om Bondefrigørelsen, „hvorfor døde du ikke hin Dag. Da vilde dit Navn have staaet i Historiens Bog som en Helts Navn."

Reaktion i Rusland.

Katkoff.

Russisk Litteratur. Samtidig med at den nye Frihedsaand brød igennem i Ruslands dannede Kredse, traadte de tre Digtere frem, som gjorde den russiske Skønlitteratur til en Verdenslitteratur, der læstes vidt omkring ogsaa udenfor Ruslands Grænser. Det var: *Turgenjev, Dostojevski* og *Tolstoj*.

Litteraturen.

Turgenjev var en Godsejersøn, der havde studeret først ved russiske Universiteter, siden i Vestevropa. I Nikolajs sidste Tid, vakte han Opmærksomhed, ogsaa i Vestevropa, ved nogle smaa Folkelivsbilleder, hvor han med stille klagende Resignation skildrede de russiske Bønders triste Skæbne. Siden tog han Ophold i Frankrig, og her paavirkedes han stærkt af fransk Tankegang. Han udgav nu i 1861 sin berømte Bog *„Fædre og Sønner"*, hvori han skildrede den russiske Ungdom, der i Tro paa vestevropæisk Videnskab og Kultur havde brudt med russisk Tro og russisk Tankegang. Han brugte om disse unge Russere Ordet *„Nihilister"* for at angive, at de mere forstod at rive ned end at sætte noget andet i Stedet. Selv saa han med Sympati paa disse Nihilister, men han fremhævede dog ogsaa deres svage Sider, og den frisindede Ungdom tog ham Bogen ilde op. I Vestevropa blev Betegnelsen „Nihilister" nu almindelig om Ruslands revolutionære Ungdom, skønt dette Navn for de flestes Vedkommende kun passede daarlig. Flertallet af Ruslands unge Frihedsvenner var alt andet end negative, langt snarere troede de altfor naivt paa den Lykke, de kunde skabe for deres Land, om de fik Lov til at raade. Turgenjev selv blev Frihedsbevægelsen tro og skildrede siden sit Fædrelands Kaar i en Række ganske ypperlige Romaner.

Turgenjev.

Fædre og Sønner.

Nihilister.

Dostojevski. *Dostojevski* var Lægesøn. Allerede helt ung kom han ind i en Kreds af unge Revolutionære, der sværmede for en Art Socialisme. Det var i Nikolajs Tid, og saa snart Politiet fik Nys om de unges Færd, greb det ind. Dostojevski sendtes til Sibirien, hvor han tilbragte næsten en halv Snes Aar under de haardeste Kaar; flere Gange fik han Pisk. Til sidst frigaves han, men i Stedet for at hærdes til Trods, var han knækket og omvendt ved den strenge Behandling. Han sluttede sig ivrig til Zaren og Kirken og angreb bittert sine gamle Venner. Tidligere havde han i en fortrinlig Roman skildret Fattigfolks Liv, nu fortalte han om sit eget Fangeliv og fremstillede de Revolutionære med stor Uvilje. Hans berømteste *Raskolnikov.* Værk blev dog *Raskolnikov*, en stor Roman, der fortæller om en fattig Student, som for at fri sin Familje for Nød dræber en gammel Kone. Han har, da han besluttede Drabet, gjort dette i Overensstemmelse med den Teori, at den, hvis Formaal er stort og godt, har Ret til at rydde unyttige og skadelige Personer bort, naar de danner en Hindring for at naa hans Maal, men alligevel pines han bagefter stadig af Tanken om Drabet, skønt han egentlig ikke fortryder dette.

Tolstoj. *Leo Tolstoj* var yngre end disse to Forfattere. Han var af rig Godsejerfamilje og deltog som Officer i Krimkrigen. Hans Digtergerning *Krig og Fred.* begyndte først i Slutningen af Tredserne med den mægtige Roman „*Krig og Fred*", der handler om Napoleons Tog til Rusland 1812.

Tyrkiet. **Balkanhalvøen efter Krimkrigen.** *Tyrkiet* lovede paa Pariserkongressen 1856 at gennemføre Reformer og at stille de Kristne lige med Muhamedanerne. Der skete da ogsaa i de følgende Aar nogle Tilløb hertil, men de fik kun ringe Betydning. Derimod begyndte det *tyrkiske Aandsliv* nu i nogen *Tyrkisk Aandsliv.* Grad at komme under vestevropæisk Paavirkning. Der opstod Aviser og Tidsskrifter; der oprettedes videnskabelige Selskaber, og vestevropæisk Litteratur oversattes.

Rumænien. *Valakiet* og *Moldau* var ved Freden 1856 blevet saa godt som uafhængige. 1859 forenedes de to Fyrstendømmer under samme Fyrste, men da denne søgte at blive enevældig Her- *Karl af Hohenzollern.* sker, forjoges han. Det forenede *Rumænien* fik nu Prins *Karl af Hohenzollern* til Fyrste, og der vedtoges en Forfatning efter prøjsisk Mønster. Det halvt romanske, halvt slaviske Folk kom saaledes til at danne en ganske anseelig Stat med gode Betingelser for at naa en nogenlunde vestevropæisk Kultur.

Grækenland. I *Grækenland* vedblev der ogsaa efter Indførelsen af den frie Forfatning at være megen Misfornøjelse med Kong *Otto*, og til sidst blev han forjaget. I Stedet valgtes den danske

Prins Vilhelm, der 1863 blev Konge af Grækenland under Navnet *Georg I.* Englænderne, der havde ønsket hans Valg, *Georg I 1863.* overlod til Gengæld Grækerne de ioniske Øer. Der gaves nu en ny friere Forfatning. Grækenland fik kun *et Kammer*, og dette vælges ved almindelig Valgret.

Amerika indtil 1870.

De forenede Fristater 1789—1870. Da de nordamerikanske Kolonier i 1776 rejste sig mod England, var deres Landområde kun den smalle Jordstrimmel mellem Atlanterhavet og Alleghanybjergene, og Indbyggertallet var kun 2—3 Millioner. Men i de følgende Tider fandt en mægtig Fremgang *Fristaternes Udvikling.* Sted. Nyt Land vandtes ved Erobring eller Køb. Under Napoleon købte man *Louisiana*, som han havde taget fra Spa- *Louisiana og Florida.* nien, og senere, da der var Oprør i de spanske Kolonier, købte man *Florida* af Spanien. Og endelig erobredes fra Mejico: *Texas, Kalifornien og Ny-Mejico.* Men endnu mere betød det, *Texas, Kalifornien og Ny Mejico.* at Amerikanerne ustandselig trængte frem i de vidtstrakte Lande Vest for Alleghanybjergene, der kun var beboede af svage Indianerstammer. Den ene Nybyggerstat anlagdes her *Nybyggerstater.* efter den anden; særlig stærk blev Strømmen mod Vest, da Jernbaner og Dampskibe begyndte at lette Færdslen. 1848 fandtes ovre i Kalifornien rige Guldlejer, og i Løbet af faa Aar *Guldfund i Kalifornien.* skabtes nu her, helt ovre ved det store Hav, en folkerig Stat. Indbyggertallet voksede endnu stærkere end Landomraadet. Den naturlige Tilvækst ved Fødslernes Overskud over Dødsfaldene var meget stor, og dertil kom desuden en hurtig sti- *Indvandringen.* gende Indvandring fra Evropa.

Indtil 1830 spillede Indvandringen kun en ringe Rolle. Efter de statistiske Oplysninger skal der 1820—30 kun være indvandret 150,000 Mennesker. Dog var Indbyggertallet allerede 1830 steget til o. 13 Millioner. I Løbet af de to næste Tiaar indvandrede 2 Millioner, og desuden fandt nu de store Landudvidelser Sted. Folketallet naaede 1850 over 23 Millioner. Guldfundene i Kalifornien gav Indvandringen endnu stærkere Fart, og fra 1850—70 indvandrede 5 Millioner. I 1870 var Indbyggertallet 39 Millioner. Flertallet af Indvandrerne kom fra England og Irland, mange ogsaa fra Tyskland, hvorimod der kun kom faa fra de romanske Lande. Byerne voksede overordentlig hurtig. New-York var i 1870 naaet til en Million Indb., Philadelfia til 6—700,000.

Næringslivet.

I denne hurtig opblomstrende Stat skabtes et meget kraftigt *Næringsliv*. Alle Opfindelser toges her i Brug langt hurtigere end i Evropa. I Veststaterne var der jo frugtbar Jord i Mængde, der gav et stort Udbytte uden at kræve saa omhyggelig Dyrkning som Jorden i de gamle Kulturlande, og de gamle Staters Industri fik her et mægtigt Marked. Og var der mange uheldige Personer blandt dem, som strømmede til fra Evropa, saa var der endnu flere foretagsomme, energiske Personligheder, og de fleste var i den Alder, hvor deres Arbejdskraft var størst.

Aandslivet.

Det *aandelige Liv* udvikledes ogsaa, men meget langsommere. Folkeskolerne blev i mange Henseender gode; der oprettedes Statsskoler med gratis Undervisning men uden Skoletvang, saa mange lærte ikke at læse og skrive. Tit var der Fællesundervisning for Drenge og Piger. Religionsundervisning gaves ikke i Statsskolerne. Universiteter og andre højere Læreanstalter oprettedes i anseeligt Tal, tit af de forskellige Kirkesamfund, og der opstod en ikke ringe amerikansk *Videnskab*. Den stod højest paa de tekniske Omraader, men ogsaa Historieforskningen havde ret betydelige Repræsentanter. Og snart blomstrede en amerikansk *Skønlitteratur* frem. Blandt de mange Forfattere blev den mest kendte *Cooper*, hvis spændende Indianerromaner læstes meget ogsaa af Evropas Ungdom.

Cooper.

De religiøse Forhold.

I *religiøs* Henseende var Forholdene særdeles brogede. Flertallet af Befolkningen var Protestanter, men disse delte sig i et Virvar af Sekter, og Katolikerne dannede et anseeligt Mindretal. Om en Statskirke kunde der under disse Forhold ikke være Tale. Man overlod til Befolkningen efter Ønske at samle sig i *Frimenigheder*, der selv valgte og lønnede deres Præster og selv byggede sig Kirker. Men den store Religionsforskel førte ikke til større religiøse Stridigheder, og den fik kun ringe Betydning for det politiske Liv. En højst ejendommelig Sekt var *Mormonerne*, der grundlagde Staten *Utah*.

Frimenigheder.

Mormonerne.

Mormonernes Sekt stiftedes 1830 af *Joseph Smith*. Han ordnede sin Menighed efter gammeljødisk og oldkristeligt Forbillede med Profeter, Apostle, Evangelister, Diakoner o. s. v. Selv blev han Profet. Han paaberaabte sig et fantastisk Værk „Mormons Bog", som han var kommet i Besiddelse af, og paastod desuden, at han modtog Aabenbaringer fra Gud. Han fik temmelig mange Tilhængere, men

Sektens hele besynderlige Adfærd bragte den snart i Strid med den øvrige Befolkning. Flere Gange maatte Mormonerne bryde op fra deres Hjemstavn for at grunde sig nye Hjem i ubeboede Egne mod Vest. Naar der kom andre til, hvor de havde slaaet sig ned, udbrød der ny Strid, og saa gik Toget endnu længere Vestpaa. Til sidst modtog Smith en Aabenbaring, der tillod Flerkoneri, og dette kaldte atter Vreden frem mod „de sidste Dages Hellige", som Smith kaldte sin Menighed. Han selv blev „lynchet", men han fandt en dygtig Efterfølger i *Brigham Young*, og et Par Aar efter Smiths Død førte denne i 1846 Mormonerne til *Utah*, hvor de grundlagde „det nye Jerusalem". Først prøvede Young at gøre Utah til en uafhængig Stat, men Fristaterne tvang ham til at gøre det til et „Territorium" under „de forenede Stater". Young styrede dog til sin Død den nye Stat, som han ønskede, og Mormonerne missionerede ivrig baade i Amerika og i Evropa.

Amerikansk Selvfølelse.

Nordamerikanerne fik ved den stærke Fremgang en kraftig Selvfølelse. De følte sig som den nye Verdens Stormagt, der skulde varetage hele Amerikas Interesser. Da der under Spaniernes Kamp med deres Kolonier i Sydamerika var Planer om en Indgriben af Evropas konservative Stormagter mod Kolonierne (se S. 390), erklærede de forenede Staters Præsident *Monroe* 1823 i et Budskab til Rigsdagen, *at* nye evropæiske Kolonianlæg i Amerika ikke kunde taales, og *at* de forenede Stater vilde betragte det som en mod dem fjendtlig Handling, hvis nogen evropæisk Stat blandede sig i Forholdene i nogen Stat i Amerika, der havde erklæret og opretholdt sin Uafhængighed.

Monroedoktrinen 1823.

De nordamerikanske Fristaters *indre politiske Liv* var længe ret roligt. Der opstod vel Partier, men Forskellen mellem dem syntes foreløbig lidet betydningsfuld. Men efterhaanden begyndte dog een Modsætning at træde tydelig frem. Det var mellem de *nordlige* og de *sydlige Stater*. I Sydstaterne dyrkedes Jorden hovedsagelig af *Negerslaverne*. Indførselen af Negre fra Afrika var nok forbudt, men mange smugledes ind, og Negerbefolkningen tiltog af sig selv stærkt. Rige Plantageejere havde i disse Stater store Godser, hvor de lod Slaverne dyrke Ris, Tobak, Sukker og nu især Bomuld. Den eneste store By var her New-Orleans. I Nordstaterne fandtes der ikke Slaver. Der var her opstaaet en betydelig Industri, baaret af frie Arbejdere, og Tyngdepunktet laa i de hurtig opblomstrende Byer.

Nordstater og Sydstater.

Negerslaveriet.

Industri med frie Arbejdere.

I Nordstaterne ønskede man at værne sin unge Industri

Beskyttelse og Frihandel.

mod den evropæiske Konkurrence ved Beskyttelsestold, i Sydstaterne, der skulde sælge deres Varer til Evropa, var man derimod Frihandelsvenner, og det voldte megen Misfornøjelse, da Nordstaterne fik deres Vilje sat igennem. Men langt alvorligere blev Striden om *Slaveriet*. I Nordstaterne havde der længe været et Parti, som angreb dette af moralske og religiøse Grunde. En Tid fandt disse *Abolitionister*, (de som vil *afskaffe* Slaveriet), kun ringe Tilslutning, men fra 1848 tog Bevægelsen et stærkt Opsving. Den bares frem af Kvæker og Metodister og vandt især Kvinderne. Særlig stærkt virkede Fru *Beecher Stowes* Roman „*Onkel Toms Hytte*", som skildrede den raa Grusomhed, hvormed Negrene behandledes. Der opstod nu to store Partier, *Republikanerne*, der vilde afskaffe Slaveriet, bevare og udvide Beskyttelsessystemet og forøge Unionens Magt over de enkelte Stater, og *Demokraterne*, der vilde beholde Slaveriet, indføre Frihandel og forøge de enkelte Staters Selvstændighed. En stadig tilbagevendende Anledning til Strid gav Oprettelsen af nye Stater. Det var Sædvane, naar et „Territorium" havde naaet et vist Indbyggertal, da at gøre det til „Stat", hvorved det fik Repræsentanter i Rigsdagen. Det gjaldt da for Nordstaterne at faa optaget saa mange slavefri Stater som mulig, for Sydstaterne derimod at faa Stater med Negerslaver, som kunde støtte dem. Sydstaterne havde længe Overtaget, men ved Præsidentvalget 1860 sejrede Nordstaterne, idet *Abraham Lincoln*, der var en ivrig Modstander af Slaveriet, valgtes.

Strid om Slaveriet.

Abolitionisterne.

Onkel Toms Hytte.

Republikanere og Demokrater.

Territorierne.

Lincoln vælges 1860.

Abraham Lincoln hørte til en Nybyggerfamilje og havde selv arbejdet sig frem. En Tid var han Købmand, siden var han med i Kampen mod nogle Indianerstammer. Men senere blev han Sagfører, og han vandt nu hurtigt et stort Navn ved den Veltalenhed og Varme, hvormed han talte alle fattiges og forurettedes Sag. Han valgtes til Rigsdagen, og her tog han i stærkt bevægede Taler til Orde for Negerne i Religionens, Frihedens og Lighedens Navn.

Saa snart Lincoln var valgt til Præsident, svarede Sydstaterne med at melde sig ud af Unionen og selv danne et nyt Forbund „*de konfødererede Stater*", der valgte *Jefferson Davis* til Præsident. Unionens Regering erklærede straks, at det havde de ikke Ret til, og da de ikke vilde bøje sig, udbrød *den store Borgerkrig* (1861—65). Nordstaterne var langt overlegne i Indbyggertal og Rigdom. De konfødererede Stater havde kun 9 Millioner Indbyggere, hvoraf $3^1/_2$ Million Negerslaver, medens de Stater, der blev i Forbundet havde 22 Millioner Indb. Men Sydstaternes Hærvæsen var i bedre Orden. Befolkningen var mere krigerisk, og man fandt i General *Lee* en ypperlig Fører. I Begyndelsen havde Sydstaterne da Overtaget, men deres Mandskab slap efterhaanden op, medens Nordstaterne stadig kunde forny og forøge deres Hære. Mange Negre gik desuden over til dem, og ogsaa deres Tropper fik efterhaanden nogen Øvelse, og endelig fik de i General *Grant* en dygtig Leder. Til Søs havde Nordstaterne hele Tiden Magten; de blokerede deres Modstanderes Havne og hindrede derved deres Udførsel til Evropa. I et af Søslagene spillede for første Gang *Panserskibene*, der just var ved at blive indført i Sømagternes Flaader, en afgørende Rolle. Til Lands leveredes en lang Række meget blodige Slag. Men til sidst bukkede Sydstaternes Hære under for Overmagten. Det angives, at Nordstaterne ialt havde rejst $2^1/_2$ Million Soldater, Sydstaterne over 1 Million, og $^1/_2$ Million Soldater skal være faldne eller døde af Sygdom, langt de fleste paa Nordstaternes Side. Fangerne var af Sydstaterne blevet behandlet med stort Barbari, og de døde i Tusindvis i de usunde Lejre, hvori de indespærredes. Talrige Byer og Landstrækninger var stærkt hærgede under Kampen, og Krigsomkostningerne var overordentlig store; de forenede Fristater fik derved en stor Statsgæld.

De konfødererede Stater. Jefferson Davis.

Borgerkrig 1861—65.

Generel Lee.

General Grant.

Panserskibene.

Allerede under Krigen havde Lincoln sat igennem, at alle Slaver i de oprørske Stater erklæredes for fri. Han selv dræbtes lige ved Krigens Slutning af en Skuespiller, der skød ham en Aften, da han overværede en Teaterforestilling. Drabsmanden styrtede bort med Raabet: *Sic semper tyrannis* (Saaledes gaa det altid Tyranmerne), men han blev siden grebet og dræbt. Men Lincolns Venner beholdt Magten og fortsatte hans Gerning. Negerslaveriet ophævedes nu i hele Unionen, og derefter fik Negerne ogsaa Valgret. 1870 vedtoges det udtrykkelig, at ingen Stat maatte udelukke nogen fra Valgret paa Grund af Race, Farve eller tidligere Slaveri.

Lincolns drabes.

Under Krigen havde England vist Sympati for Sydstaterne; man vilde med Tilfredshed have set en Deling af Unionen, og den engelske Industri led meget ved Standsningen af Bomuldstilførselen fra Sydstaterne. Man tillod derfor disse i engelske Havne at udruste Kapere, der tog Nordstaternes Handels-

England og Sydstaterne.

skibe, hvor de kunde. Særlig stor Skade gjorde en af disse, *Alabama.* der bar Navnet „*Alabama*". Dette gav Anledning til en langvarig Strid mellem Unionen og England. Men 1872 bilagdes denne „Alabamasag" ved en Voldgiftskendelse, der afsagdes af Repræsentanter for de to Stater og tre andre Stater. Englænderne dømtes til at betale en meget stor Skadeserstatning. Gladstone var da Førsteminister, og han bøjede sig for Kendelsen. —

Kvindebevægelsen. *Den amerikanske Kvindebevægelse.* I den Tid da Kvinderne deltog i Agitationsarbejdet for Negernes Frigørelse opstod hos mange af dem Ønsket om selv at faa lige Ret med Mændene baade økonomisk og politisk. 1848 holdtes i en Metodistkirke det første „*Kvinderetsmøde*" under stor Tilstrømning, og snart stiftedes nu Kvinderetsforeninger rundt om *Susan Anthony.* i Staterne. I *Susan Anthony* fik Bevægelsen en baade klog og energisk Leder. Man paaberaabte sig Uafhængighedserklæringen af 1776 med dens klare Ord: „alle Mennesker er skabt lige", og ligesom Amerikanerne da havde opstillet 18 Klagepunkter mod Georg III, opstillede man nu en tilsvarende Række af Klager mod Mændene. Da Negrene saa fik Valgret, hævdede Kvinderne med stor Styrke, at det var urimeligt at nægte dem den samme Ret; og da det 1870 vedtoges, at ingen kunde udelukkes fra Valgret paa Grund af Race, Farve eller tidligere Slaveri, foreslog Kvindevalgrettens Talsmænd at tilføje Ordene „eller Køn"; men dette forkastedes. *Wyoming 1869.* Kun i det lille Territorium *Wyoming* opnaaede Kvinderne 1869 Valgret. Men de havde i Løbet af disse Aar naaet adskillige Fremskridt i deres retslige Stilling, og den forholdsvis stærke amerikanske Kvindebevægelse virkede fremmende paa den svage Kvindebevægelse, der i de samme Aar begyndte i en stor Del af de evropæiske Stater.

Mellem- og Sydamerika 1825—70. I alle de Stater, som i Tyverne havde befriet sig fra det spanske og portugisiske Herredømme, vedblev der siden at være megen Uro og For- *Indianer og Kreoler.* virring. Her havde overalt den indfødte *indianske* Befolkning holdt sig. De Hvide, *Kreolerne*, der næsten alle var af spansk eller portugisisk Afstamning, udgjorde i de allerfleste af Staterne kun et beskedent Mindretal; Flertallet var Indianere og Blandingsracer; dog var der i Brasilien ogsaa mange Negre.

Der fandt kun en ringe Indvandring Sted fra Evropa, og baade Næringslivet og Aandslivet udvikledes kun langsomt. Bedst og roligst var Udviklingen i Chili og Brasilien. En særlig Interesse fik Begivenhederne i *Mejico*. Denne Stat maatte i 1848 *Mejico.* til de forenede Stater afstaa en meget stor Del af sit Landomraade, men det var dog endnu et Rige med op mod en halv Snes Millioner Indbyggere. I Begyndelsen af 60'erne valgtes her Frihedspartiets Fører *Juarez*, en glimrende be- *Juarez.* gavet Mand af indiansk Æt, til Præsident. Han kom i Strid med England, Spanien og Frankrig (se S. 409), da Mejico nægtede at betale nogle Penge, som evropæiske Rigmænd havde til Gode. De tre Lande sendte nogle Soldater til Mejico og tvang Mejicanerne til at betale, og de franske Tropper blev derpaa staaende derovre. Napoleon drømte om her at skabe et fransk Vasalrige, og han fik virkelig Ærkehertug Maximilian af Østrig til Kejser i Mejico. Det var under den nordamerikanske Borgerkrig, saa de forenede Stater kunde ikke hindre det. Men da Borgerkrigen var til Ende, krævede Staterne i Overensstemmelse med Monroedoktrinen de franske Tropper hjemkaldt. Napoleon maatte gaa ind paa dette, og kort efter blev der Oprør mod Maximilian. Han blev overvundet og skudt, Juarez blev atter Præsident, og han styrede i de følgende Aar med stor Dygtighed.

Den sidste Menneskealder. 1870—1908.

Den fransk-tyske Krig 1870—71.

En af de første Dage i Juli 1870 meldte Telegrafen, at en *Leopold vælges til Konge af Spanien.* tysk Prins ved Navn Leopold af Familjen Hohenzollern var blevet valgt til Konge af Spanien, og knap 14 Dage derefter var det afgjort, at Evropas to stærkeste Militærmagter, Frankrig og Tyskland, vilde komme til at prøve Kræfter i en stor

Krig. Siden 1866 havde de to Stater skinsygt iagttaget hinanden. Bismarck ønskede, som vi har set, Krig, men han vilde den kun, naar han kunde kaste Ansvaret over paa Frankrig; ellers frygtede han, at dette skulde finde Forbundsfæller; og Kong Vilhelm ønskede ikke Krig. I Frankrig var Napoleon mod at føre Krig. Han var nedbrudt af en smertefuld Sygdom, og han synes at have været nogenlunde klar over, at den prøjsiske Hær var den franske overlegen. Ogsaa Førsteministeren, Ollivier, var en ivrig Fredsven. Derimod var Eugénie stemt for Krig; hun ansaa Sejren for givet, og mente, at kun gennem en saadan Sejr kunde Frankrigs Krone sikres hendes Søn. Og i samme Retning virkede den svagt begavede Udenrigsminister Hertugen af *Gramont*. Denne satte igennem, at Frankrig hæftig protesterede mod Leopolds Valg, og skønt Leopold nu erklærede, at han ikke vilde være Konge i Spanien, antog Forhandlingerne mellem Frankrig og Prøjsen en stedse mere ophidset Karakter, indtil Frankrig til sidst erklærede Krig endnu i Juli Maaned.

Krigserklæring juli 1870.

Benedetti og Kong Vilhelm.

Den franske Gesandt, *Benedetti*, sendtes til Kong Vilhelm, som opholdt sig ved Badestedet Ems. Kongen havde som Overhoved for Familjen Hohenzollern tilladt Prins Leopold at modtage Valget, og han vilde ikke tage Tilladelsen tilbage, men han gik ind paa underhaanden at bevæge Prinsens Fader til at give Afkald paa Spaniens Trone paa Sønnens Vegne. Dette skete den 12. Juli, men nu fandt Gramont paa at give Benedetti Ordre til at forlange af Kongen, at han skulde love ikke at tillade Prins Leopold at blive Konge af Spanien, hvis hans Kandidatur genoptoges. Dette afslog Kong Vilhelm, og han lod endnu d. 13. Juli sende et Telegram til Bismarck om denne Fordring og hans Afvisning af den. Dette er den berømte *Emserdepesche*. Bismarck, der havde holdt Ferie paa sit Gods i Pommern, havde her tilbragt nogle Dage med at instruere de Journalister, der stod i hans Sold, om at angribe Franskmændene med grove Skældsord, men han var nu netop d. 12. Juli kommet tilbage til Berlin, hvor han fik Budskabet om Prins Leopolds Tilbagetræden. Næste Dag spiste han til Middag med Moltke og Roon. De var alle lige bedrøvede over Fredsudsigterne, og Bismarck erklærede forbitret, at han vilde gaa af. Da kom Emserdepeschen. Bismarck har i sine Erindringer fortalt om, hvorledes han læste den op for de to andre. De fandt i Benedettis Henvendelse en ny Udfordring, som Kongen ikke havde afvist paa rette Vis. „Deres Bedrøvelse", siger Bismarck, „blev saa stor, at de forsmaaede Mad og Drikke." Men saa satte han sig lidt hen med Depeschen; han ændrede ikke dens Indhold, men han trak den sammen, saa Ordene lød knappe og skarpe. Han vendte tilbage og læste

Emserdepeschen.

Bismarck, Moltke og Roon.

den op for de to Bordfæller i den nye Form. „Nu har det en helt anden Klang", udbrød Moltke, „før lød det som en Chamade (Tilbagetogssignal), nu lyder det som en Fanfare, som Svar paa en Udfordring." Bismarck forklarede dem, at denne Depesche, naar han offentliggjorde den, vilde virke „paa den galliske Tyr som et Stykke rødt Tøj." „Slaas maa vi", sagde han, „men vi maa faa de andre til at begynde." Og han fortsætter: „Denne Udvikling fremkaldte hos de to Generaler et Omslag til en glad Stemning, hvis Styrke overraskede mig. De havde pludselig genfundet Lysten til at spise og drikke, og de talte videre i munter Stemning. Roon udbrød: Den gode gamle Gud lever dog endnu, han vil ikke lade os gaa til Grunde i Skændsel. Moltke opgav i den Grad sin sædvanlige ligegyldige Passivitet, at han løftede et glædestraalende Blik mod Loftet, glemte sin vante Tilbageholdenhed, slog sig for Brystet og udbrød: naar jeg blot maa opleve at føre vore Soldater i saadan en Krig, saa maa Djævelen gerne hente mit gamle Skrog bagefter."

Emserdepeschens Offentliggørelse virkede, som Bismarck havde ventet, meget ophidsende i Paris, men alligevel beholdt Fredsstemningen Overhaand i det franske Ministerium endnu d. 14. Juli indtil langt ud paa Aftenen. Kl. 11 sad Kejseren og Ministrene sammen endnu. Da bragte Gramont en ny Depesche, som bevirkede, at Stemningen pludselig slog om. Det er aldrig opklaret, hvad den gik ud paa; sandsynligvis var Indholdet ganske interesseløst, men den bragte de trætte overanstrængte Mennesker ganske ud af Ligevægt. Nu blev der Flertal for Krigen, og Kejseren gav i haabløs Resignation sit Samtykke.

Krigen besluttes 14. Juli.

Rigsdagen den 15. Juli.

Den 15. Juli forelagdes Forslaget om Krigsbevillingen for Rigsdagen. Senatet gav sit Bifald ved stormende Bravoraab, men i Deputeretkamret gik det ikke saa let. Bonapartisterne var for Krig; „det tredje Parti", var i Grunden mod den, men det vilde ikke gaa mod sit Ministerium; kun Thiers og Republikanerne var bestemt mod Krig. Thiers greb Ordet og krævede fyldige Oplysninger, før der stemtes. Hans Tale huggedes i Stykker, Sætning for Sætning, næsten Ord for Ord, af rasende Tilraab. „Husk paa", raaber han, „at af den Beslutning, De nu fatter, kan Tusinders Død blive Følgen". „Vi ved det, vore Børn er imellem dem", svarer Bonapartisterne ham. „Jeg er rolig for mit Minde", fortsætter han, „men De, ja der skal visselig komme en Dag, da De fortryder Deres Letsind." Da lyder det fra Højre: „De er Nederlagets fædrelandsløse Spaamand! Til Coblenz med ham." Han vender sig harmfuld mod Afbryderen: „Fornærm mig, haan mig blot, jeg er rede til at børe alt for at forsvare mine Landsmænds Blod, som De saa letsindig vil udgyde." Og han slutter: „Kamret kan handle som det vil; jeg forudser, hvad det vil gøre, og jeg for min Del fralægger mig ethvert Ansvar for en saa slet begrundet Krig." Ollivier svarede: „Ogsaa vi har i de 8 Timer i Gaar, da vi overvejede denne Sag, stadig tænkt paa, hvor smerte-

ligt det er i vort Aarhundrede at give Signalet til et blodigt Møde mellem to store civiliserede Stater." Men han hævdede, at Krigen var nødvendig for Ærens Skyld, og han sluttede: „Fra denne Dag begynder for Ministrene, mine Kolleger og mig et stort Ansvar." „Hør, hør" raabes der fra Venstre. „Vi bærer det med *let Hjærte*." Stærke Protestraab møder denne Udtalelse, og Ollivier forklarer den da nærmere. „Misforstaa ikke dette Ord, tro ikke jeg mener med Glæde. Jeg har udtalt min Sorg over at være tvunget til Krig. Jeg mener med et Hjærte, som ikke tynges af Anger, med tillidsfuldt Hjærte, fordi vi føler, at den Krig, vi fører, er os paatvunget." Thiers' Forslag om Forelæggelse af alle Oplysninger forkastedes med 159 mod 84 St. Et Udvalg af Krigsvenner nedsattes; Gramont gav dem ukorrekt Besked om Forhandlingerne og lod dem forstaa, at der var god Udsigt til Forbund med Østrig og Italien, og Krigsministeren erklærede, at Hæren var rede som aldrig før. Udvalget tilraadede da enstemmig Ministeriets Forslag. Ved Midnatstid stemtes der i Kamret. Bevillingerne vedtoges med 245 St. mod 10, og nogle Dage derefter udstedtes Krigserklæringen.

Den tyske Rigsdag.

I Berlin forelagde Kongen selv Krigsbeslutningen for Rigsdagen. Han sagde, at han handlede „i den fulde Bevidsthed om, at Sejr og Nederlag ligger i den Herres Haand, som styrer Slagene", og at han nøje havde overvejet „det Ansvar, som for Guds og Menneskenes Dom træffer den, som driver to store fredselskende Folk i Evropas Hjerte til adelæggende Krig." Rigsdagen svarede med en enstemmig vedtaget Adresse, der talte stærke Ord om „den hellige Krig", „det tyske Folks sædelige Kraft" og „den gamle Heltekonge". „Tyskland", lød det, „vil paa Valpladsen finde sin Enhed. Det gælder Evropas Frihed og Folkenes Velfærd."

Folkestemningen.

Baade i den franske og i den tyske Befolkning var Stemningen fra først af mod Krig, men de bonapartistiske Blade og Bismarcks Journalister hidsede efterhaanden Stemningen op ved grove Skældsord, og snart blev den helt krigerisk. I Paris lød Marseillaisen, der længe havde været forbudt, nu overalt paa Gader og Pladser, i Koncertsale og i Teatre, fulgt af Leveraab for Frankrig og Kejseren og af det atter og atter gentagne Raab: „Til Berlin, til Berlin!" I Tyskland rasede man mod de fordærvede, hovmodige Franskmænd, som Gud nu havde overdraget de fromme, brave Tyskere at tugte. Der paabødes Kirkebøn for de tyske Vaabens Sejr, ogsaa i Nordslesvig.

Alliancefordømmingerne brister.

Franskmændene havde haabet paa Forbund med Italien, Østrig og Danmark, men alle de tre Stater afventede forsigtig Udfaldet af de første Slag, og Sydtyskland, som man ogsaa saa smaat havde haabet paa, sluttede sig til Prøjsen. Fjorten Dage efter Krigens Udbrud stod de to Hære overfor hinanden

Tyskerne.

ved Grænsen. Tyskerne havde henved en halv Million Soldater

Moltke. Franskmændene. Bazaine og Mac Mahon.

under Anførsel af General Moltke, Franskmændene havde 300,000 Mand, anførte af Generalerne *Bazaine* og *Mac Mahon*. De var begge dygtige Førere, men ingen af dem var Moltke jævnbyrdig, og Bazaine var en egenkærlig Mand, der altid først og fremmest tænkte paa at vinde Berømmelse for sig selv. Franskmændene havde Bagladerifler, der var fuldt saa gode som de tyske, men derimod var Tyskernes Kanoner mere langtrækkende end de franske. De franske Tropper var i Øvelse og Kampdygtighed i det mindste Tyskerne voksne, men der herskede den største Uorden i Hærens Forsyning med Vaaben, Uniformer og Næringsmidler. Afgørende blev det, at Tyskerne var saa langt overlegne i Antal.

Hærenes Vaaben.

Slagene i de første Dage af August: Wørth.

I de første Dage af August kom det til en hel lille Række Slag ved Grænsen. Tyskerne havde stort Overtal og sejrede. I det største af Slagene, ved *Wørth*, blev Mac Mahons Hær helt oprevet, og han maatte derefter føre den tilbage ind i Landet. Men Bazaine samlede Hovedhæren ved *Metz*, og her kom det i Dagene d. 14., 16. og 18. August til tre blodige Slag. De to første Slag var uafgørende, men til sidst lykkedes det Tyskerne at omringe Bazaine med overlegne Hærmasser, saa han med næsten 200,000 Mand indespærredes i Metz.

Slagene ved Metz d. 14., 16. og 18. August.

Imidlertid havde Mac Mahon atter samlet omtrent 120,000 Mand, hvoraf dog mange uøvede Rekruter. Napoleon opholdt sig selv ved denne Hær, og han og Mac Mahon tænkte sig nu at føre den tilbage til Paris, dække Hovedstaden og om fornødent søge Ly bag dennes stærke Fæstningsværker. Men Kejserinden, der havde overtaget Styrelsen i Paris, erklærede det for umuligt at vende tilbage til Byen efter en Række Nederlag. Man maatte i Stedet undsætte Bazaine. Ogsaa Bazaine opfordrede til at komme ham til Hjælp, og Kejseren og Mac Mahon besluttede da at gøre et Forsøg derpaa. Men dette mislykkedes ganske. Ved *Sedan* omringedes de franske Tropper d. 1. Septbr. af en dobbelt saa talrig tysk Hær. Efter en forbitret Kamp dreves Franskmændene ind i den lille Fæstningsby, og Dagen derefter, d. 2. Septbr., maatte Kejseren overgive sig med Resterne af Hæren, 83,000 Mand. 21,000 var fanget under Slaget, 17,000 var Døde eller Saarede. Tyskernes Tab var kun 9000 Mand. „Hvilken Vending ved Guds Førelse", telegraferede Kong Vilhelm hjem til Dronningen.

Sedan 1. og 2. September.

Kong Vilhelm og Bismarck mente, at nu maatte Krigen være endt; i Løbet af en Uge vilde de tyske Tropper staa i Paris. Men det gik anderledes. Da Budskabet om Sedan naaede Paris, strømmede Folkeskarerne til Deputeretkamret, og her erklærede man under stor Jubel Napoleon for afsat. (4. Septbr.) En *National Forsvarsregering* dannedes, bestaaende af Paris' Rigsdagsmænd, der alle tilhørte den radikale Opposition; blandt Medlemmerne var Jules Favre, Gambetta og Jules Ferry. Til Præsident for Regeringen og til øverstkommanderende General valgtes derpaa *Trochu*, der før Krigen skarpt havde kritiseret den bestaaende Hærordning. Kejserinden flygtede til Udlandet, og Regeringen anerkendtes uden Modstand overalt i Landet. I en Proklamation til Folket lovede man ikke at afstaa nogen Del af Frankrig: „ikke en Fodsbred af vor Jord, ikke en Sten af vore Fæstninger". Derimod tilbød man Tyskland en stor Krigsskadeserstatning, og en Forhandling fandt Sted mellem Favre og Bismarck. Men denne krævede Elsass; Forhandlingerne afbrødes, og godt 14 Dage efter Slaget ved Sedan indespærrede de tyske Hære Paris og begyndte en Belejring, der skulde komme til at vare i 4 Maaneder.

Napoleon afsattes, den nationale Forsvarsregering dannes 4. September.

Fredstilbud.

Paris indespærres.

I Paris havde man siden Krigens Begyndelse svinget fra den ene Stemning til den anden. Snart fortalte Rygtet om store Sejre, snart kom der paatidelige Efterretninger om store Nederlag. Revolutionen d. 4. Septbr. fandt Sted en Søndag med straalende Efteraarsvejr, uden Kamp og under den gladeste Stemning. Saa snart Republiken var proklameret, vendte Tilliden tilbage. „Man havde sluttet Vaabenstilstand med Bekymringerne", siger en Iagttager. „Jeg hørte en Arbejder sige til en af sine Kammerater: *De* vover ikke at komme, nu da vi har *den*. *De* det var Prøjserne, *den*, det var Republiken." Med stor Ro imødesaa man Belejringen. Paris var en meget stærk Fæstning, omgivet af Forter og Volde, der var anlagt i Løbet af de sidste 30 Aar. Man havde 100,000 Soldater, hvoraf de fleste dog var uøvede. Men desuden strømmede mange vaabendygtige Mænd til fra Omegnen, og Nationalgarden kaldtes under Vaaben, saa man samlede næsten ½ Million væbnede Mænd. Man havde et rigt Forraad af Kanoner, Rifler og Ammunition. Tyskernes Styrke var først kun 180,000 Mand, men voksede siden til 250,000. De var jo ganske anderledes øvede end Forsvarerne, men om et Stormangreb kunde der dog ikke være Tale. Man nøjedes med at omgive Byen med stærke Skanser og afspærre al Tilførsel.

Stemningen i Paris.

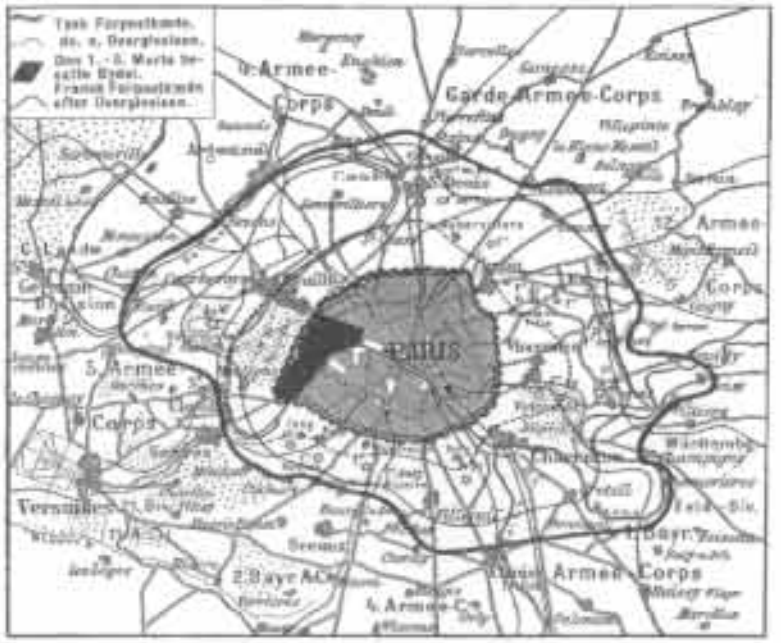
Talrig Forsvarsstyrke.

Der var mindst 2 Millioner Mennesker indespærret i Paris, og der krævedes da et uhyre Forraad af Levnedsmidler. Efter de

2 Millioner indespærret.

første Nederlag var Ministeriet Ollivier afløst af et bonapartistisk Ministerium; dette havde med megen Energi ladet Levnedsmidler føre til Byen, og siden havde Forsvarsregeringen fortsat. Ialt havde man haft 6 Uger til Raadighed til Provianteringen. Ved Belejringens Begyndelse havde man i Paris 25,000 Okser, 6000 Svin, 150,000 Faar, nogle Tusind Malkekøer og 100,000 Heste. Dertil kom mægtige Forraad af Korn og Mel, Kartofler, Ærter o. s. v. I Begyndelsen handledes der frit med alle Varer, senere beslaglagde Regeringen alt Kød og Korn og uddelte det i bestemte Rationer. I den første Tid morede man sig i de velhavende Familjer med Selskaber, hvor man ligesom paa Trods, sammensatte Spisesedlerne paa en til Belejringstilstanden svarende Maade: „Hundesuppe à la Bismarck", „Tysk Æselsauce", „Rottehale à la Vilhelm". Nogle af Dyrene i Zoologisk Have spistes, allerede medens man endnu havde Forraad nok, saaledes Elefanterne og Kamelerne. De fleste Næringsveje standsede, og mange Arbejderfamiljer havde ikke anden Indtægt end de Dagpenge, Nationalgardisterne fik.

Proviantering.

Paris under Belejringen.

Selve Byen er omgivet af sammenhængende Volde og Graver, men Forsvaret støttede sig ikke til disse, men til Forterne, der laa i en stor Kreds om Byen langt ude. Mod Øst Vincennes og derefter i Række mod Syd, Vest og Nord: Charenton, Ivry, Bicêtre, Montrouge, Vanves, Issy, Valerien o. s. v. en lang Række af Forter.

Forbindelse med Omverdenen.

En Hovedvanskelighed var det at faa Efterretninger udefra. En undersøisk Telegrafledning, man havde i Seinen, afbrød Tyskerne, og det viste sig umuligt for Budbringere at slippe gennem de tyske Linjer. Da greb man til at udsende Ballonер med Brevduer. Ialt udsendtes 65 Ballonер med 164 Mennesker. 3 blev tagne af Tyskerne, 1 gik til Bunds i Havet, 1 fløj til Drammen; de andre naaede Sydfrankrig. Og Brevduerne sendtes saa herfra tilbage til Byen med Efterretninger om Kampene udenfor; men mange af dem omkom, og det var højst ufuldstændig Besked, man fik.

Befolkningens rolige Holdning.

Befolkningen i Paris viste næsten hele Tiden stor Ro. Der indførtes ikke „Belejringstilstand"; Pressen havde fuld Frihed, og der holdtes en Mængde Møder. En Gang prøvede de mest revolutionære at styrte Regeringen, men dette mislykkedes. Folk grublede stadig

Opfindelser.

over Midler til at komme Tyskerne til Livs, og ivrige Opfindere stillede de besynderligste Forslag. Man opfandt „græsk Ild" og andre Sprængstoffer, der skulde dræbe Fjenderne kompagnivis. Eller man foreslog at slippe Rovdyrene i Zoologisk Have løs mod Tyskerne, hvilket en anden Forslagsstiller forbedrede til, at man først skulde lade dem prygle af Vogtere i prøjsisk Uniform, o. s. v. o. s. v. Og de urimeligste Efterretninger krydsede hinanden; snart hed det, at Sydtyskerne sloges med Prøjserne, eller at Republiken var proklameret i Berlin, snart at nu sendte Amerikanerne Hjælp. I Aviserne og Klubberne rasede man ikke blot mod Tyskerne men ogsaa mod Kirken og Kapitalisterne. Men der fandt ingen Voldsomheder Sted, og Forbrydelserne var usædvanlig faa i denne Tid.

Medens Tyskerne belejrede Paris og Metz, rejstes nye franske Hære. Nogle af Forsvarsregeringens Medlemmer havde forladt Paris endnu før Indespærringen, og kort efter denne

Gambetta.

forlod *Gambetta* Byen i Ballon. Regeringen tog Sæde først i Tours, siden i Bordeaux, og den viste under Gambettas Ledelse en Energi, som ikke stod tilbage for den, Carnot havde

De franske Folkehære.

vist i 1793. Omtrent 600,000 Mand bragtes efterhaanden under Vaaben udenfor Paris, men det var jo uøvede Tropper, og man havde aldrig saa mange paa en Gang. Desuden dannedes der i de Egne, Tyskerne holdt besat, smaa Frikorpser, som overfaldt tyske Smaaafdelinger, hvor de kunde komme til. Der kom ikke faa Frivillige fra Udlandet, hvor Sympatien nu over-

Garibaldi.

alt var paa fransk Side. Blandt dem var *Garibaldi*, der fik en af de franske Hære at føre, men han var gammel og syg og gjorde aldeles ingen Gavn.

Men den Fjende, man stod overfor, var langt farligere end

Tyskernes Styrke.

de Modstandere, Revolutionshærene havde haft. Tyskerne førte ialt 1100,000 Mand ind i Frankrig, og de havde regelmæssig

800,000 Mand derinde. Franskmændene samlede først deres Hovedhær ved *Loire*, og her kæmpede de i Begyndelsen af

Loirekampene i November.

November med Held mod Tyskerne; et Øjeblik saa det ud til, at de skulde trænge frem til Paris og sprænge Belejringen. Men da kom de tyske Tropper fra Metz til. Bazaine havde overgivet sig sidst i Oktober, vistnok før det var nødvendigt, og Belejringshæren kom nu netop tidsnok til at standse og slaa Loirearméen. Dermed var alle Muligheder i Virkeligheden

Store Hære i Januar 1871.

forbi, men endnu rejste Gambetta Hær efter Hær. I Januar 1871 var Loirearméen atter forstærket, en Nordarmé var rejst i Nordfrankrig og ogsaa mod Øst stod anseelige Hærmasser. Der leveredes da endnu en Række blodige Slag, men Franskmændene bukkede under; de uøvede og daarlig forplejede franske Soldater kunde ikke staa sig, naar de ikke havde et betydeligt Overtal.

Bismarck utaalmodig.

Imidlertid holdt Paris sig stadig. Bismarck krævede, at Byen skulde bombarderes, men til hans store Forbitrelse vedblev Moltke længe at erklære, at man endnu ikke havde samlet tilstrækkelig Skyts. Fra Tyskland lød ivrige Opfordringer til dog omsider at gøre Ende paa det. Moltke fik f. Eks. sendt følgende Vers:

„Guter Moltke, geht so stumm,
Immer um das Ding herum.

Bester Moltke, sei nicht dumm,
Mach doch endlich bum, bum, bum."

Og til sidst fulgte Moltke de energiske Opfordringer. Anden Juledag begyndte Bombardementet; det virkede noget paa Forterne, men det gjorde kun ringe Skade i Paris, da det kun var de mindst bebyggede Kvarterer, man kunde bombardere. I Løbet af de følgende 4 Uger kastedes omtrent 10,000 Granater ind i Byen. Der opstod adskillige Ildebrande, men de slukkedes let. Kun 400 Mennesker saaredes og dræbtes ved Bombardementet.

Hungersnød.

Men værre end Bombardementet var Hungersnøden. Man havde ikke længere hverken Okser eller Svin eller Faar. 70,000 Heste var spiste, og man begyndte at spise Hunde, Katte og Rotter. Ogsaa Kornforraadet truede med at slippe op, og det Korn, man havde tilbage, var snavset og daarligt. Til sidst indsaa Regeringen, at man maatte overgive Byen. For at tilfredsstille Stemningen foretog man endnu et haabløst Udfald, og derpaa tilbød man Bismarck Underhandlinger. Den

Paris overgives 28. Januar.

28. Januar enedes han og Favre om Overgivelsen. Tyskerne skulde have Ret til at besætte Forterne, og Forsvarsregeringen lovede at indkalde en Nationalforsamling, der kunde vælge en Regering til at forhandle om Fred. Kort efter maatte den overvundne Østarmé gaa over Grænsen til Schweiz, hvor den udleverede sine Vaaben til de schweiziske Tropper, og efter et haardnakket Forsvar overgaves endelig Fæstningen *Belfort*.

Østarmeen i Schweiz.

Belfort.

Frankrigs Grænse.
1553 vandt Henrik II Metz, Toul og Verdun. 1648 fik man ved Trediveaarskrigens Slutning Elsass. 1659 ved Freden med Spanien fik Frankrig Artois og Roussillon. 1668 ved Krigen for Dronningens Rettigheder vandtes Grænseomraadet Nord derfor. 1678 ved Slutningen af den hollandske Krig fik Frankrig Flandern og Franche Comté. 1766 tilfaldt Lothringen Frankrig ved Stanislaus Leszinskis Død. 1768 købtes Korsika. 1791 indlemmedes Avignon, som havde tilhørt Paven. 1860 vandtes Nizza og Savoien. 1870 tabtes Elsass-Lothringen.

Gambetta vilde have fortsat Kampen, og da Flertallet af Regeringen vendte sig mod ham, gik han af. Kort efter traadte Nationalforsamlingen sammen i *Bordeaux*. Dens Flertal var Monarkister, der var ivrige for Fred. Kun i de større Byer var der valgt radikale Republikanere, som ikke vilde opgive Kampen. Forsamlingen valgte *Thiers* til „Chef for Republikens udøvende Magt", og han og Favre sluttede nu i Februar 1871 en *foreløbig Fred* i Versailles. Frankrig afstod *Elsass* og en

Nationalforsamlingen.

Monarkistisk, fredsvenligt Flertal.

Thiers.

Foreløbig Fred i Versailles.

Del af *Lothringen* med Metz. Det var 300 □ Mil med 1½ Million Indbyggere. Kun ⅓ Million deraf var fransktalende, men de ønskede næsten alle at blive sammen med Frankrig. Desuden skulde Frankrig betale 5 Milliarder i Krigsskadeserstatning. Og endelig fik Tyskerne Ret til at holde et Kvarter af Paris besat, indtil Nationalforsamlingen havde godkendt Freden. Nogle Hærafdelinger drog ind i det vestlige Paris, og Kong Vilhelm havde planlagt et Indtog, men han gik glip af den attraaede Triumf, da Nationalforsamlingen godkendte Freden før den til Indtoget bestemte Dag. I Maj sluttedes den endelige Fred i Frankfurt.

Frankfurtfreden Maj 1871.

Den fransk-tyske Krig var ført med større Voldsomhed end andre europæiske Krige i nyere Tid. Franskmændene lod Frikorpser deltage i Kampen, og Tyskerne hidsedes dels derved, dels ved at Franskmændene holdt ud, efter at deres første Hære var slagne, til usædvanlig Grusomhed. Den tyske Overkommando gav Ordre til at dræbe enhver Friskytte, man fik fat i, at brænde enhver Landsby, der husede Friskytter, at skyde enhver, der førte tyske Tropper paa Vildspor, naar han blev tvunget til at vise dem Vej o. s. v. o. s. v. En af Frankrigs ædrueligste Historikere, *Gabriel Monod*, der nærer stor Sympati for det tyske Folk, skriver om Tyskernes Indtog i en Landsby efter et Slag: „Trætte, rasende, sultne kastede de sig over Landsbyen og plyndrede den." „Nogle stjal Heste og Kreaturer, andre tømte Skabene og plyndrede Butikerne. De begyndte med Urtekræmmerforretningerne, Soldaterne hældte Sirup og Sylteтøj i gamle fedtede Huer og dyppede henrykt Fingrene deri. Hos Manufakturhandlerne rev de alt Tøj i Stykker, medens andre hengav sig til den Fornøjelse at knuse Porcellæn. Det giver saa morsom en Lyd." En anden meget forsigtig Historiker *Rambaud* skildrer et andet Tilfælde. En lille fransk Hærafdeling havde sprængt en Jernbanebro, som Tyskerne havde Brug for, i Luften og var derpaa forsvundet. Dagen efter kom Tyskerne til Landsbyen, hvor Broen var. „Alle Indbyggere, man kunde faa fat paa, blev brutalt drevet sammen i Flokke. En stakkels krumbøjet Olding paa 83, som vilde nærme sig sin Familje, der førtes bort, blev strakt til Jorden ved et Skud." Og derpaa stak man Ild paa Husene: „Med Bajonetstød drives Beboerne ind i de brændende Huse. De slap kun levende fra det ved Hjælp af Bagdørene. En gammel lam Kone brændte i sin Seng." Af 55 Huse brændte de 50.

Krigens Karakter.

Overkommandoens Ordrer.

Gennemgaaende var dog de tyske Soldater vel disciplinerede, og sædvanlig handlede man ikke saa brutalt, som Overkommandoen befalede. Der myrdedes kun efter Ordre. Derimod holdt baade Officerer og Soldater af at prygle Franskmænd, der ikke lystrede hurtig nok, og der blev stjaalet overmaade meget. Man oprettede

Disciplinen.

Tyverier.

hele Marskandiserforretninger, hvor Soldaterne solgte, hvad de havde faaet fat paa, og Varerne sendtes i Vognladninger til Tyskland. En tysk Soldat skriver hjem til sin Moder derom: „Det er os befalet at tage alt, hvad vi finder og kan bruge." „Især bliver Vinkælderne undersøgt; dernæst kommer Hestene; alle Heste, vi kan bruge, tager vi med, alle Toilettesager, Kamme, Spejle, Børster, Sko, Strømper, Lommetørklæder, Nathuer, Notebøger, kort sagt alt bliver nappet. Officererne bevarer ogsaa i den Henseende deres Forrang og stjæler kostbart Hesteseletøj, Sadler og især værdifulde Malerier i Slottene. Vor Adjudant Prins W. sagde i Forgaars til mig: Meyer, gør blot som De har Lyst og stjæl alt, hvad De kan faa fat i; vi skal dog vise det Folk, at de ikke for ingen Ting har skaffet os den Krig."

Talrige Udtalelser af Bismarck viser, at han alligevel fandt, at de tyske Tropper behandlede Franskmændene alt for mildt. Og Stemningen i Tyskland svarede dertil. De ypperste tyske Videnskabsmænd med de mest fremragende Historikere i Spidsen overdængede Franskmændene med de brutaleste Skældsord omkap med Bismarcks lejede Journalister. Kun ganske faa, som David Strausz, danner en Undtagelse.

Mennesketabet. Hvor stort Menneskетabet var i Krigen, er vanskeligt at beregne. Den franske Hærs Tab opgives til 140,000 Døde, hvoraf de fleste dog døde af Sygdom, og 140,000 Saarede. Men ikke faa af den civile Befolkning dræbtes af Tyskerne, og mange flere omkom ved den Nød, Krigstilstanden voldte. I Paris døde under Belejringen 64,000, medens Dødsfaldenes Antal i de samme Maaneder Aaret før var 22,000. Efter Statistikernes Beregning var det franske Folketal efter Krigen 1200,000 lavere, end det vilde have været uden Krig, ganske bortset fra de $1^1/_2$ Million, man havde mistet i Elsass-Lothringen. Tyskernes Tab opgives af den tyske Generalstab til 29,000 Faldne, 12,000 døde af Sygdom, 90,000 Saarede, men *Krigsudgifterne.* Tallene er vistnok en Del for lave. Den franske Stats samlede Krigsudgifter beregnes til 14 Milliarder Frcs., Krigsskadeserstatningen medregnet. Statsgælden fordobledes ved Krigen. Tyskernes Krigsudgifter dækkedes vistnok rigelig ved de 5 Milliarder.

Frankrig 1871—1908.

Pariserkommunen Marts til Maj 1871. **Pariserkommunen.** Nederlaget fulgtes i Frankrig af en blodig Borgerkrig. Pariserne gjorde Opstand mod den af Nationalforsamlingen indsatte Regering. Der valgtes en revolutionær Regering *Kommunen*, og Styrelsen i Paris fik en yderst revolutionær Karakter. Thiers lod den franske Hær indespærre Byen, og efter to Maaneders Forløb faldt den i Maj 1871.

Der var lige fra først af stor Uvilje i Paris mod den monarkistiske Nationalforsamling, og Fredsslutningen vakte megen Harme. Ikke mindst forbitredes man over, at tyske Tropper skulde besætte en Del af Paris. Da Efterretningen derom kom, slog den Tanke pludselig ned i Folkemasserne: „Vi maa frelse vore Kanoner fra Prøjserne", og i største Hast slæbtes alle de Kanoner, man kunde *Kanonerne paa Montmartre.* faa fat paa, sammen paa den store Høj, *Montmartre*. Og fra nu af holdt Arbejdere og Borgere Vagt heroppe ved Kanonerne. Kort efter gjorde Nationalforsamlingen talrige Arbejdere brødløse og husvilde ved at vedtage, at Udbetalingen af Dagpenge til Nationalgardisterne *Husleje og Dagpenge.* skulde standse, og at den Henstand, der under Belejringen var givet med Betalingen af Husleje, skulde høre op. Og alle Klasser af Paris' Borgere harmedes, da Nationalforsamlingen vedtog at flytte ikke til Paris men til Versailles. Den ophidsede Nationalfølelse, den krænkede Byfølelse og Proletarfølelsen overfor Rigmændene skabte i Forening en stærk Gæring i Paris. Regeringen ængstedes herved og gav Ordre til, at Soldaterne skulde sikre sig Kanonerne paa Montmartre. Men saa snart det rygtedes, at Soldaterne prøvede herpaa, strømmede Arbejderne til i Tusindvis, nogle af Soldaterne gik over til dem, og Resten trak sig tilbage. Dækket af disse forlod Thiers og Ministrene Byen og søgte Tilflugt i Versailles d. 18. Marts *Kommunen d. 18. Marts.* 1871.

Paris var da overladt til sig selv. Nogle revolutionære Klubber tog Ledelsen og lod afholde Valg til et *Kommuneraad* paa 80 Med- *Kommuneraad.* lemmer. Det blev en broget Samling, der valgtes. Digtere og Kunstnere mødtes her med jævne Arbejdere. Nogle af dem var gode Hoveder, men adskillige af dem var ganske forfaldne, ingen havde mindste Begreb om at styre, og ingen var nogen fremragende Personlighed. En Tredjedel af Medlemmerne hørte til „Internationale" og var bevidste Socialdemokrater, Resten var blot i al Almindelighed revolutionære. Socialdemokraterne fik kun lidt at sige; de vilde som *Socialdemokraterne i Mindretal.* Regel gaa mindre voldsomt til Værks end de andre, men de kunde ikke sætte deres Vilje igennem. Kommunen udstedte en Art Program, hvorefter Paris og enhver anden Kommune skulde styre sig *Programmet.* selv, saaledes at Kommunerne kun knyttedes sammen i et løst Forbund. Det er derfor Ordet „*Kommunen*" bruges om denne Bevægelse. Iøvrig var Programmet vagt og uklart; de socialdemokratiske Tanker spores kun lidt deri.

Nationalforsamlingen besluttede straks at tvinge Paris til Lydighed ved Vaabenmagt. En Hær dannedes af Soldater, der vendte *Angrebshæren.* hjem fra Tyskland, og Mac Mahon fik Anførselen. Kommunarderne raadede over Byens Forter i Syd og Vest med Undtagelse af et enkelt, som Versailleshæren havde. Forterne mod Nord og Øst var derimod endnu besat af Tyskerne, og disse tillod Tilførsel af Levnedsmidler. Kommunarderne havde store Vaabenforraad og et talrigt Mandskab, og de havde øvede Officerer at sætte i Spidsen for

Tropperne. Versailleshæren blev da nødt til at begynde en anden Belejring. I Nationalforsamlingen herskede en uhyre Forbitrelse mod denne „Pøbel", der kastede Frankrig ind i en Borgerkrig for Fjendens Øjne; man nægtede at behandle Kommunarderne som krigsførende Magt og skød uden videre de Fanger, man tog i de første Kampe. Men dette hørte op, da Kommunarderne til Gengæld arresterede en Del Gejstlige og Rigmænd som Gidsler og truede med at henrette dem, hvis man vedblev at skyde Fangerne.

Ogsaa i enkelte andre større Byer udbrød Oprør, men disse kvaedes let, og efterhaanden slog Stemningen om i Paris. Indenfor Kommuneraadet herskede der bitter Strid; nogle uheldige Personer fik Ledelsen af Politiet og fremkaldte megen Harme, og mange forbitredes, da Kommunen lod det stolte Sejrsminde fra Napoleonstiden, Vendômesøjlen, omstyrte. I Borgerskabet, der oprindelig havde været ret velstemt mod Kommunen, opstod der nu en stærk Forbitrelse mod den, og mange Arbejdere mistede Haabet om, at det var muligt at sejre. Det ene Fort faldt efter det andet, og den 21. Maj lykkedes det omsider Tropperne at trænge ind ad en af Byens Porte. De fleste opgav nu Modstanden, men nogle Tusind Arbejdere førte en Uge igennem en haardnakket Barrikadekamp mod de fremtrængende Tropper. Soldaterne kom efterhaanden i fuldstændig Raseritilstand og myrdede for Fode blandt skyldige og uskyldige. Og et tilsvarende Raseri greb Kommunarderne, blandt hvem al Ledelse var ophørt. Nogle af dem myrdede en Del af Gidslerne, andre stak Ild paa, hvor de kunde komme til. 1500 Bygninger brændte, deriblandt Tuilerierne og Raadhuset. Men til sidst sloges al Modstand ned. Den „blodige Uge" antages at have kostet næsten 20,000 Mennesker Livet, hvoraf nogle Hundrede paa Troppernes Side.

Den blodige Uge 21.—28. Maj.

Hævnen.

De forbitrede Monarkister i Nationalforsamlingen krævede en blodig Hævn. Socialdemokrater og Revolutionære skulde rammes, saa man kunde være i Fred i Fremtiden. Thiers dæmpede Vreden noget, men Hævnen blev dog haard nok. Over 40,000 blev arresterede; de fleste af dem frigaves vel efter nogen Tids Forløb, men 7—8000 sendtes dog til Ny-Caledonien, og nogle og Tyve blev skudt. Arbejderbevægelsen mistede derved for lang Tid sine Førere og lammedes foreløbig ganske. I Udlandet var Indtrykket af disse Begivenheder meget stærkt. I de velhavende Klasser opfattedes Kommunarderne som en Flok Røvere og Banditter, og man gav „Internationale" Ansvaret for deres Handlinger; de fleste Steder forbødes Foreningen. Men omvendt virkede de blodige Begivenheder stærkt paa Arbejderne, og bidrog i mange Lande meget til at skabe eller fremme den socialdemokratiske Bevægelse.

Kommunens Indflydelse.

Thiers 1871—73.

Thiers' Styrelse 1871—73. En Tredjedel af Nationalforsamlingen var Republikanere, Resten Monarkister. Af disse var kun faa Bonapartister; Orléanister og Legitimister var Flertal

og virkede sammen. Foreløbig valgtes dog Thiers til „Republikens Præsident", og under den mere end 70-aarige Mands Ledelse bragtes der i Løbet af forbavsende kort Tid atter Orden i Frankrig. Gennem to store Statslaan skaffedes de fornødne Penge til at betale Tyskland de 5 Milliarder. Da det første Laan udbødes en Maaned efter „den blodige Uge", overtegnedes det næsten tre Gange, og da man næste Aar udbød et Laan paa 3½ Milliard for at betale Resten af Krigsomkostningerne, modtog man Tilbud om ikke mindre end 42 Milliarder, dels fra Frankrig, dels fra Udlandet. Saa rigt var Landet, og saa hurtig var Tilliden til dets Pengevæsen genskabt. Tyskerne rømmede derpaa Nordfrankrig, som de hidtil havde holdt besat. Og samtidig arbejdede man energisk paa at skabe en Hær, der var Tyskernes jævnbyrdig; der indførtes nu almindelig Værnepligt.

Statslaan.

Almindelig Værnepligt.

Imidlertid enedes Orléanister og Legitimister om at gøre Karl X's Sønnesøn, Greven af Chambord, til Konge. Han var uden Arving, og Kronen skulde da ved hans Død gaa over til den orléanske Slægts Overhoved, Greven af Paris, Ludvig Filips Sønnesøn. Men Orléanisterne krævede, at den nye Konge skulde gaa ind paa en fri Forfatning og bevare Trikoloren, og Greven af Chambord kunde vel til Nød finde sig i Forfatningen, men han vilde kun vende tilbage med sin Slægts hvide Fane. Derpaa strandede Orléanisternes Forhandlinger Gang efter Gang. Og imidlertid nærmede Thiers sig efterhaanden til Republikanerne, der stedse mere fik Folket for sig. Til sidst besluttede Monarkisterne derfor at styrte ham for at faa en Præsident, under hvem de kunde forberede Monarkiet. I 1873 vedtog Nationalforsamlingen med ringe Flertal en Dagsorden, der bragte ham til at gaa af.

Monarkisterne samles om Greven af Chambord.

Thiers.

Mac Mahon 1873—79. Til Præsident valgtes nu Mac Mahon, der havde sluttet sig til Monarkisterne, og da et nyt Forsøg paa at faa Greven af Chambord til at antage Trikoloren var glippet, gjorde man ham til Præsident paa 7 Aar. Men Nationalforsamlingen, der egentlig kun var valgt til at slutte Freden, kunde ikke blive siddende i det uendelige. Det blev nødvendigt at give Frankrig *en ny Forfatning*. Og medens Forhandlingerne om denne slæbte sig langsomt frem, voksede Stemningen for Republiken Dag for Dag. Hvert Supplerings-

Mac Mahon 1873—79.

Forfatningsforhandlinger.

valg var et nyt Nederlag for Monarkisterne. Mere end nogen anden bidrog dertil *Gambetta*, som i disse Aar drog fra Sted til Sted i Frankrig og talte Republikens Sag med overbevisende Klogt og betagende Veltalenhed.

Gambettas Agitation.

Gambettas Taler.

Gambettas Taler bares af den stolteste Fædrelandskærlighed og den stærkeste Tro paa det franske Folk. I heftige Ord fældede han Dom over „de Statsmænd, der i vore Dage vover at paastaa,

Léon Gambetta.

at Magt gaar for Ret." I Modsætning dertil stillede han den franske Revolutions Mænd, der ikke blot forkyndte Franskmændenes, men alle Menneskers, alle Samfundsborgeres Ret, hvis Maal ikke var „at skabe en Revolution i et enkelt Land men at gennemføre hele Menneskehedens Frigørelse." Men hans Fædrelandskærlighed omfattede hele det franske Folk, ned til de fattigste og mest uvidende. Atter og atter erklærede han, at nu rykkede „de nye Lag" frem, det unge republikanske Slægtled indenfor Bourgeoisiet og „Arbejderne i By og paa Land, hele denne Arbejdets Hær, som Fremtiden tilhører." Hans Taler er som en stor Hymne til *den almindelige Valgret;* denne drager alle ind i Folkets fælles Liv, den

Revolutionens Mænd.

Den almindelige Valgret.

opdrager alle, den skaber Retfærdighed, den ejer Dristighed til at vove det nye, og den har Klogskab til at bygge dette nye fast og sikkert paa det bestaaendes Grund. Den er Midlet til endelig at gøre den store Revolutions Ideer til Virkelighed. Revolutionen i 1789 var den radikaleste af alle, men ogsaa den lod meget ugjort; først nu skal dens dristige Ideer virkeliggøres.

I en stor Tale han holdt, medens Thiers endnu var Præsident, stillede Gambetta Monarkisterne, Fortidens Mænd, og Republikanerne, den store Revolutions Arvtagere, op mod hinanden. Han siger om Monarkisterne, at de intet forstaar af, hvad der er sket i det sidste Aarhundrede, hverken Statsforfatningernes og Samfundslivets Udvikling eller den frie Tankes og Videnskabens Erobringer. De klamrer sig i Stedet „til alt det, som er forsvundet Stump for Stump. Hvis vi skulde rette os efter dem, da kunde vi vende tilbage til en hvilken som helst Kultur, der har været død i Aarhundreder, lige saa godt som til Systemet fra før 1789 (Bifald. Hør. Hør)." „Tal ikke til dem om Fornuften, de kender kun Troen. Tal ikke til dem om de Kræfter, paa en Gang frygtelige og nye, som man kalder Demokratiets Kræfter. Sig dem ikke, at fra nu af er det umuligt at tvinge tilbage under Jorden denne Flod, der ikke gaar over sine Bredder, men som ruller sine mægtige Bølger frem rolig og sikker." „Sig intet af alt dette til dem, de vil ikke forstaa Eder. De vil svare, at I er frække Gudsbespottere, de vil anklage Eder for at angribe deres Tro." (Bifald). „Det følger af sig selv, at vi ikke skal slette ud af vor Historie den mægtige Udvikling, hvorved Kongemagten har skabt Frankrig, hjulpet af Folket, Bourgeoisiet og Adelen. (Stærkt Bifald.) Men denne Fortid har sluttet sin Løbebane; det er udtømte Kræfter, hvis Kilder er udtørrede, og som forsvinder for at give Plads for den nye Verden, som nu begynder." Man beskylder Republikens og Revolutionens Venner for at være Uordenens Mænd. Han svarer „Nej, vi er ikke Voldsgerningernes Parti, Oprørernes Parti. Det er ikke sandt (Hør, hør). Sandheden er, at det er Revolutionen, som har bragt Orden i dette Land, efter at den har holdt sit Indtog med hele sit Følge af Velgerninger." „Man siger, at vi er Fjender af eller rettere sagt, at vort Parti truer Ejendomsretten, Familjen og Samvittighedsfriheden; det er en Bagvadskelse, man drager om med fra Hytte til Hytte." „O hvilken tredobbelt Løgn!" „Skulde det republikanske Parti, Revolutionens Parti være Modstander af Ejendomsretten! Det er jo ved Revolutionen, denne er kommet ind i det franske Samfund. Revolutionen har taget de $^3/_5$ af Frankrigs Jord, der ejedes af de Klasser, som ingen Skat betalte, den har taget denne Jord og givet den til Arbejdet ved at dele den ud i Smaalodder, Revolutionen har i Stedet for Krongodserne og Lensgodserne skabt de smaa Ejendomme, der tilhører Bønderne selv. Revolutionen, Republiken er det, som har givet Jorden til Bonden, som har befriet ham fra Slaveriet, som har hævet ham op af Mudderet op over Jordens Over-

Monarkister og Republikanere.

flade, som har gjort ham til Ejer og Borger, som har gjort ham til Menneske." (Langvarigt Bifald). Revolutionens Mænd er Samvittighedsfriihedens Forkæmpere, Kongedømmets Mænd har altid undertrykt Tankens Frihed. „Aabn Eders Historiebøger, og I vil se, hvor mange af vore Meningsfæller, der med deres Blod og deres Liv har bødet, fordi de hævdede Tankens Frihed." (Bifald). Og ogsaa Familjen har Revolutionen styrket: „Det er den, der har frigjort Menneskene gennem det borgerlige Ægteskab, det er den, der har befriet alle det gamle Samfunds Pariaer — Jøder og Protestanter, som man kun regnede for Bastarder, naar Kirken ikke havde anerkendt dem." Og indenfor Familjerne har Revolutionen endelig skabt Lighed ved den lige Arveret. — Han slutter med at sige, at han føler sig sikker paa Sejren; thi „Demokratiet er den Jord, hvorpaa vi træder, den Luft, vi indaander," og han stoler ogsaa paa Frankrigs Præsident, paa Thiers. „Han ved, han maa vide, at der er en Gerning, som er skønnere og større end at have skrevet den franske Revolutions Historie. Det er at fuldføre dens Værk." (Længvarigt Bifald. Længe gentagne Raab: Leve Republiken! Leve Gambetta!).

Den klerikale Bevægelse.

Mod den republikanske Agitation satte Monarkisterne en kraftig katolsk Bevægelse. Som Sonebod for Kommunen rejstes paa selve Montmartre Jesuiternes mægtige Kirke *Sacré-Coeur*. Udfordrende hævede den sig her op over det vantro Paris. Men deres Anstrengelser glippede. Med Rette kunde Gambetta sige, at Monarkisterne havde for sig Nationalforsamlingens Flertal, Republikanerne derimod Folkets Flertal. Og ogsaa i Nationalforsamlingen begyndte det monarkistiske Flertal at blive usikkert. Nogle af Monarkisterne gik over til Republikanerne, og Suppleringsvalgene var stadig til Fordel for disse. Under Forfatningsforhandlingerne fik Republikanerne Gang efter Gang Flertallet med sig. Til sidst vedtoges det, ganske vist kun med

Forfatningen af 1875.

1 Stemmes Flertal, at Frankrig skulde være *Republik*. 1875 blev Forfatningen færdig. Der blev to Kamre. *Deputeretkamret* skulde vælges af alle 21-aarige Mænd. *Af Senatet* skulde de $^3/_4$ vælges ved indirekte Valg men saaledes, at den almindelige Valgret ogsaa beherskede disse Valg. Den sidste Fjerdedel skulde første Gang vælges af Nationalforsamlingen; de skulde være livsvarige, og naar en af dem døde, skulde Senatet selv vælge en ny. Der skulde være en *Præsident*, som valgtes paa 7 Aar ved Fællesafstemning af Senat og Deputeretkammer. Hans Magt blev en lignende som den engelske Konges. Dog kan han kun med Senatets Samtykke opløse Deputeretkammet.

Republikanerne Flertal 1876.

Ved de nye Valg 1876 fik Republikanerne stort Flertal. Alligevel tog Mac Mahon 1877 et monarkistisk Ministerium, og dette fik Senatets Tilladelse til at opløse Deputeretkamret. Atter drog Gambetta og hans Venner fra Møde til Møde. Det var nu, han gav det siden ofte gentagne Feltraab: „*Klerikalismen er Fjenden*", og tilraabte Mac Mahon „Naar Landet har talt, da bliver det nødvendigt at bøje sig eller at gaa af," (se soumettre ou se demettre). Trods et hæftigt Valgtryk sejrede Republikanerne, og Ministeriet maatte gaa. Mac Mahon prøvede med et farveløst Forretningsministerium, men Kamret afbrød enhver Forhandling med dette, og Mac Mahon maatte da bekvemme sig til at tage et republikansk Ministerium. Parlamentarismen havde dermed sejret afgørende. Mac Mahon, der stadig loyalt opfyldte sine Præsidentpligter, holdt ud i to Aar med Republikanerne men traadte saa tilbage.

Gambettas nye Valgfejlslag

Parlamentarismens Sejr 1877.

Reformtiden 1879—85. En udpræget Republikaner, *Grévy*, valgtes nu til Præsident (1879—87). De sejrende Republikanere følte sig herefter stærke nok til at dele sig i Grupper. Hovedstyrken af dem dannede det *opportunistiske Parti*, ledet af *Gambetta* og *Jules Ferry*. De vilde gennemgribende Reformer, men Skridt for Skridt, saaledes at Republiken ikke udsattes for Fare ved altfor pludselige Fremskridt. En mindre Fløj dannede derimod et *radikalt Parti*, ledet af *Clemenceau*, som krævede demokratiske Forfatningsændringer og Adskillelse af Stat og Kirke. Clemenceau hjalp hyppig Monarkisterne at styrte et opportunistisk Ministerium, saa Ministerierne skiftede ofte, men nye opportunistiske Ministerier kom altid i Stedet, og det blev deres Politik, der gennemførtes. Gambetta, der var den store Folkefører, passede ikke ret til at være parlamentarisk Minister. Længe holdt han sig udenfor Ministerierne, og da han selv dannede et Ministerium, faldt dette hurtig. Kort efter døde han 1882. Sjælen i den republikanske Reformpolitik blev derimod *Ferry*, der var Minister næsten hele Tiden fra 1879—85.

Grévy 1879—87.

Opportunisterne: Gambetta og Ferry.

De radikale: Clemenceau.

Gambettas Død.

Der gaves nu Amnesti til alle Kommunarder. Rigsdagen flyttedes til Paris; kun Præsidentvalgene holdes stadig i Versailles. Det vedtoges, at de livsvarige Senatorpladser skulde afskaffes, efterhaanden som Indehaverne deraf døde. Der indførtes et vidtgaaende kommunalt Selvstyre. Baade Departe-

Amnesti, Rigsdagen i Paris.

Kommunalt Selvstyre.

mentsraad, Byraad og Sogneraad vælges nu ved almindelig Valgret; Byraad og Sogneraad vælger selv deres *Maire*, hvorimod der i Departementerne ved Siden af det folkevalgte Raad findes en *Præfekt*, udnævnt af Regeringen. Og alle de kommunale Raad fik en stærkt forøget Myndighed. Der gaves fuldstændig Presse- og Forsamlingsret, og Fagforeningerne fik fuld Fribed.

Presse-, Forsamlings- og Fagforeningsfrihed.

Stat og Kirke.

Men mest samledes Interessen om Striden mellem Staten og Kirken. Denne havde jo helt taget Parti mod Republiken, og Republikanerne ønskede derfor at bryde dens Magt over Sindene. Det store Middel dertil skulde være at skabe en ypperlig Statsskole uden Religionsundervisning. Derved handlede man retfærdig, sagde man, i det Staten stillede sig upartisk overfor de forskellige Religioner, og tillige skabte man derved Betingelser for, at alle kunde faa de Kundskaber, der maatte kræves, naar de som Vælgere skulde bestemme Landets Skæbne. Hidtil havde der ved Siden af Statsskolen staaet talrige private Skoler, der næsten alle ejedes af de gejstlige Ordener, og ogsaa i Statsskolen havde Kirken stor Indflydelse. Folkeskolen var som Helhed slet; mange Børn kom overhovedet ikke i Skole. Nu forvandledes Statsskolen fuldstændig. Der indførtes tvungen Skolegang, og dermed fulgte gratis Undervisning for Børn i Folkeskolen. Religionsundervisningen afskaffedes. I Stedet sattes Undervisning i Moral og Samfundskundskab. Det var Statens Pligt at sørge for, at alle dens Borgere lærte at kende de Lovregler og Moralregler, de skulde rette sig efter, mente man. Moralreglerne blev i det væsentlige de samme, som man før lærte under Religionsundervisningen, men de begrundedes ikke længere med, at saaledes var det Guds Vilje. Man lærte Børnene, at de skulde rette sig efter disse Regler af Retfærdighedsfølelse og af Medfølelse med andre Mennesker, og fordi det i Virkeligheden ogsaa tjente dem selv bedst. Om Torsdagen fik Skolerne fri, saa Forældre, der ønskede det, kunde lade deres Børn undervise i Religion hos Præsten.

Tvungen og gratis Skolegang, ingen Religionsundervisning.

Den nye Pigeskole.

Desuden oprettede Staten højere Pigeskoler med en ypperlig Undervisning, medens Døtrene hidtil næsten udelukkende havde været undervist af de gejstlige Ordener i Klosterskoler. Og endelig forbedredes baade den lærde Skole og Universi-

teterne i høj Grad. Penge stilledes rundhaandet til Raadighed for den nye Skole, og det er gennem den opnaaet, at alle nu lærer at læse og skrive i Frankrig.

Privatskoler tillodes vedblivende, og Kirken opretholdt og oprettede en Mængde saadanne, men alligevel herskede der indenfor Kirken den største Forbitrelse over den nye Skolelovgivning, især over de nye Pigeskoler, og det var først efter haardnakkede Kampe, de nye Love fartes igennem. Megen Vrede vakte det ogsaa i katolske Kredse, at *Skilsmisse*, der havde været forbudt siden Ludvig XVIII's Tid, nu igen tillodes.

Skilsmisse tilladtes.

Sammen med denne indre Reformpolitik optog *Ferry* en energisk *Kolonipolitik*. Han vilde skabe et stort fransk Kolonirige. „Det gælder ikke den nærmeste Fremtid," sagde han, „men den Fremtid, der ligger 50, maaske 100 Aar fremme, det gælder selve Fædrelandets Fremtid." Det franske Folk skulde søge sig nye Opgaver ude i den store Verden i Stedet for at gaa op i Revancheplaner overfor Tyskland, der dog var haabløse. Hans Forsøg kronedes med stort Held. Algiers Nabostat *Tunis* havde siden 1830 staaet i venskabelig Forbindelse med Frankrig, men nu kom det til Strid med *Beyen*, som herskede derovre, og Følgen blev, at franske Tropper 1881 besatte Tunis. Dette kom under fransk Protektorat; Beyen er vedblivende af Navn Hersker i Tunis, men i Virkeligheden styrer franske Embedsmænd paa hans Vegne. Samtidig udvidedes fra *Senegal* Frankrigs Magt over den ene Negerstamme efter den anden. *Madagascar* anerkendte Frankrigs Overhøjhed, og i Bagindien blev *Tonkin* en fransk Koloni, og *Annam* kom under Frankrigs Protektorat.

Ferrys Kolonipolitik.

Tunis 1881.

Udvidelser i Afrika.

Madagascar.

Tonkin, Annam.

Kolonierne knyttedes saa nær som mulig til Frankrig. Den franske Lovgivning indførtes saa vidt den kunde tilpasses efter Forholdene, der oprettedes Amtsraad og Kommuneraad efter fransk Mønster, og de fleste Kolonier har under Republiken faaet Repræsentanter i den franske Rigsdag. Især Algier og Tunis er værdifulde Besiddelser med mange Betingelser for at naa frem til evropæiske Kulturtilstande. Men der er den store Vanskelighed ved fransk Kolonipolitik, at det næsten ikke er muligt at bringe Franskmændene til at udvandre til Kolonierne. En stor Del af den evropæiske Befolkning i de

Fransk Kolonistyre.

franske Kolonier er Italienere, Tyskere o. a. Og ogsaa af andre Grunde mødte Ferrys Kolonipolitik megen Modstand. Erobringen af Tunis forbitrede Italienerne og bevirkede, at disse sammen med Tyskland og Østrig dannede *Triplealliancen*, og desuden svækkedes Hæren ved Tysklands Grænse ved de betydelige Troppeforsendelser til Kolonierne. Dette vakte Ængstelse i Frankrig, hvor man stadig frygtede et nyt tysk Angreb, og hvor mange ogsaa endnu drømte om en stor Revanchekrig, ved hvilken Elzasz og Lothringen skulde tages tilbage. Denne Stemning voksede sig efterhaanden stærk, og da det i 1885 meldtes, at en fransk Hærafdeling var slaaet i en Kamp ovre i Bagindien, faldt Ferry. Clemenceau og de konservative Revanchepolitikere gik sammen mod ham, og en Del af hans Partifæller forlod ham. Kort efter hans Fald sejrede Tropperne afgørende i Bagindien.

Triplealliancen.

Revanchekrig.

Samlingspolitik 1885—93.

Den republikanske Samlingspolitik 1885—93. I de følgende Aar dannedes Ministerierne som Regel af Opportunister og Radikale i Forening, og de skiftede ofte. Monarkisterne havde en Tid nogen Fremgang, og de samledes nu næsten alle om Greven af Paris. Greven af Chambord døde, og baade Napoleon III og hans Søn var ogsaa døde; dog vedblev Bonapartisterne at danne et særligt Parti, skønt de ikke rigtig havde nogen at slutte sig til. Reformlovgivningen gik næsten i Staa. 1887 maatte *Grévy* gaa af som Præsident, da det opdagedes, at hans Svigersøn havde benyttet sin Indflydelse til at sælge Ordener; Grévy havde intet vidst derom, men han nødtes dog til at træde tilbage, da ingen nu vilde være Ministre under ham. Til hans Efterfølger valgtes *Carnot* (1887—94). I de første Aar derefter samledes al Interesse om General *Boulanger*, som støttet af det monarkistiske Parti søgte at vinde Magten, men uden Held.

Reformlovgivningen standses.

Grévys Afgang.

Carnot 1887—94.

Boulanger.

Boulanger havde hørt til det radikale Parti, og han var bleven Krigsminister i et af Samlingsministerierne. Han anslog en truende, stridbar Tone overfor Tyskland og vandt derved megen Popularitet. Men hans Kolleger saa snart, at han var en farlig Mand og frigjorde sig for ham. Der stiftedes et boulangistisk Parti, som krævede en Præsident valgt af Folket; saa ventede man, det skulde blive den populære General. Baade Monarkister og Bonapartister sluttede sig til ham i Haab om ved hans Hjælp at kunne styrte Republiken, og de skaffede ham Penge til en storstilet Agitation. Især i Paris opstod en hel Boulangerdyrkelse; Folk syntes saa godt om den patriotiske General, naar han red omkring paa sin hvide Hest. Men da hans Planer blev stedse tydeligere, truede Regeringen med en Højforræderiproces; han flygtede til Udlandet, og denne Flugt svækkede meget Beundringen for ham. En stor Verdensudstilling i Paris 1889, Hundredaaret efter den store Revolution, bidrog til at bringe ham i Forglemmelse, og ved Valgene 1889 sejrede Republikanerne. Hans Tilhængere og Monarkisterne blev ikke flere tilsammen, end Monarkisterne havde været i Forvejen. Nogen Tid derefter skød Boulanger sig.

Forstaaelse med Rusland.

Arbejderlove og Beskyttelsestold.

Panamaskandalen 1892.

De følgende Aar var rolige. Frankrig traadte i nær Forbindelse med Rusland, og man følte sig derigennem sikret mod Tyskland. Der gennemførtes enkelte Arbejderlove, og Toldsatserne forhøjedes; allerede Thiers havde grebet dertil, dels for at skaffe Penge, dels til Beskyttelse for fransk Industri. Men saa fulgte 1892 den store *Panamaskandale*, idet det afsløredes, at en Minister og enkelte andre Rigsdagsmænd havde ladet sig bestikke af Lederne for et Aktieselskab, hvis Opgave var at anlægge en Kanal gennem Panamatangen.

Suezkanalens berømte Bygmester, *Lesseps*, havde dannet et Aktieselskab til at anlægge en saadan Kanal. Men Omkostningerne viste sig større end antaget, og for at skaffe Penge fik man Regering og Rigsdag til at tillade et Aktielotteri. Alligevel forslog Pengene ikke, Selskabets Ledere skaffede sig selv urimelige Fordele paa dets Bekostning, og til sidst gik Panamaselskabet fallit, hvorved mange Smaaaktionærer mistede deres Penge. Og nu beskyldte pludselig en boulangistisk Rigsdagsmand omtrent 100 af sine Kolleger for at være bestukket til at stemme for Aktielotteriet og andre Begunstigelser af Selskabet. En Undersøgelseskommission nedsattes straks; de fleste af Anklagerne viste sig ganske ugrundede, men nogle bevistes; en tidligere Minister havde saaledes taget Penge for at forelægge Forslaget om Aktielotteriet, og han idømtes nogle Aars Fængsel. Den hele Sag vakte i Udlandet en uhyre Opmærksomhed og skabte en overdreven Tro paa en stor Fordærvelse indenfor Frankrigs politiske Verden. Monarkisterne agiterede ivrig dermed men led alligevel et stort Nederlag ved Valgene 1893.

Valgene 1893; Radikale og Socialdemokrater.

Léon Bourgeois.

Nye Partidannelser 1893—98. Valgene 1893 bragte stor Fremgang for de *Radikale*. Clemenceau, der var blevet angrebet under Panamaaffæren, uden Grund men ikke uden Virkning, gik foreløbig ud af Rigsdagen, men i *Léon Bourgeois* fik Partiet en smidig, vindende og veltalende Fører. Og desuden valgtes nu næsten 50 *Socialdemokrater*. Den franske Socialisme havde været svag siden Pariserkommunen, men

efter at de Deporterede var amnesterede (se S. 465) fik Partiet atter Førere og samlede sig lidt efter lidt paany. Pressefriheden og Fagforeningsfriheden lettede Agitationen, og Socialdemokraterne fik i den filosofiske Professor *Jean Jaurès* en glimrende Fører, Gambettas Arvtager som Taler og en smidig Parlamentariker med en sjælden Evne til at holde sammen paa de mange forskellige Afskygninger, der fandtes indenfor den franske Socialisme. Efter Valgene 1893 mønstrede de Radikale og Socialdemokraterne 200 af Kamrets knap 600 Medlemmer.

Jean Jaurès.

Opportunisterne mere moderate.

Opportunisterne, hvis store Førere var borte, — Gambetta var jo død, Ferry uden Indflydelse, — længtedes herved og begyndte at slaa ind paa en mere *moderat Politik*. Dertil kom, at der i 1893 og 94 foregik en Række *anarkistiske Attentater*. En Dag kastedes en Bombe ind i Deputeretkammeret, hvor den dog ingen Skade gjorde. Og senere dræbtes Carnot af en italiensk Anarkist.

Anarkistattentater.

Carnot dræbes 1894.

Bakunin, Krapotkin og Réclus.

Den anarkistiske Lære, som var opstillet af *Proudhon* (se S. 368), var siden ført videre af *Bakunin*. Den havde fundet dygtige og tiltalende Talsmænd som den russiske Fyrst *Krapotkin* (se S. 436) og Frankrigs betydeligste Geograf *Elisé Réclus*, der gennem deres Bøger søgte at give Partiets Teorier fastere Form, men desuden var de anarkistiske Tanker blevet grebet af forbitrede Fanatikere, oftest Folk, hvem det var gaaet imod, og disse forsøgte i denne Tid „*en Handlingens Propaganda*". Gennem opsigtvækkende Attentater skulde Herskerne skræmmes og Folkene vækkes til Forstaaelse af det bestaaende Samfunds Uretfærdighed. Ogsaa udenfor Frankrig foregik i de følgende Aar adskillige Anarkistattentater.

„Handlingens Propaganda."

Périer 1894-95.

Efter Carnots Død valgtes den moderate *Casimir Périer* til Præsident (1894—95), og da han Aaret efter gik af, træt af det hele, fulgtes han af en anden moderat Politiker, *Felix Faure* (1895—99). Der gennemførtes nu skrappe Love mod Anarkisterne, og da de Radikale og Socialdemokraterne modsatte sig disse Love, begyndte de moderate Republikanere at søge Støtte hos Monarkisterne. Og samtidig anbefalede Pave Leo XIII Kirkens Mænd at udsone sig med Republiken for at gøre denne konservativ og kirkevenlig. En kort Tid kom de Radikale til Roret under Bourgeois' Ledelse, men de havde i Virkeligheden ikke Flertal og maatte snart vige igen. Derefter fulgte et udpræget moderat Ministerium, *Méline* (1896—98). Det støttede sig til de Moderate og Monarkisterne uden

Faure 1895-99.

Tilnærmelse mellem de Moderate og Monarkisterne.

Méline moderat Styre 1896—98.

dog rigtig at vedkende sig disse sidste. Det førte en *antisocialistisk* Politik, rettet baade mod Socialdemokraterne og deres Forbundsfæller de Radikale, medens Ministeriet søgte at knytte Fabrikanter og større Landbrugere til sig ved at indføre høj Beskyttelsestold baade for Industrivarer og Landbrugsvarer. Der var saaledes i Løbet af de 5 Aar efter Valget 1893 skabt en helt ny Partistilling.

Antisocialismen.

Dreyfusaffæren og dens Følger 1898—1908. Pludselig kom nu en ejendommelig Begivenhed til at gribe ind i Frankrigs Udvikling. En fransk Officer, *Dreyfus*, var nogle Aar tidligere dømt for at have solgt militære Hemmeligheder til Tyskland. Nu fremlagdes i 1897 Beviser for, at han var uskyldig. Krigsministeriet og Generalstaben vilde ikke indrømme de militære Dommeres Fejltagelse, og med alle Midler modsatte man sig hans Frikendelse. Monarkisterne tog ivrig Parti for Officererne mod Dreyfus. Mélines Ministerium stod vaklende, nærmest mod Dreyfus. De Radikale og Socialdemokraterne holdt sig fra først af ogsaa noget tilbage. Ved Valgene i 1898 spillede Affæren kun en ringe Rolle; Udviklingen fra de foregaaende Valg fortsattes; de Radikale og Socialdemokraterne vandt saa mange Kredse, at de nærmede sig til at blive Flertal. Kort efter styrtedes Méline, og de Radikale fik Del i Ministermagten. Lidt efter lidt førtes nu afgørende Beviser for Dreyfus' Uskyldighed, og de Radikale og Socialdemokraterne tog helt Parti for ham. Felix Faure døde 1899 og fulgtes af *Loubet* (1899—1906), der stod paa Dreyfuspartiets Side. Efter adskillige Ministerskifter fik *Waldeck-Rousseau* Magten 1899, og det lykkedes ham at drage nogle af de Moderate med over til Dreyfusarderne. Dreyfus' Sag genoptoges, og da Krigsretten atter dømte ham, lod Waldeck-Rousseau ham benaade.

Dreyfusaffæren rejses 1897.

Radikal og socialdemokratisk Valgsejr 1898.

Loubet 1899—1906.

Waldeck-Rousseau.

Det er vedblivende Skik, at Stormagterne driver et omfattende Spioneri. Tyskerne var saaledes traadt i Forbindelse med en fransk Officer, *Esterhazy*, og havde købt nogle Papirer af ham. Det opdagedes, at Tyskerne havde faaet Papirerne, men Mistanken fæstnedes ved den jødiske Officer, *Dreyfus*, hvis Haandskrift havde nogen Lighed med et af Esterhazy skrevet Dokument, som man havde faaet fat i. En Krigsret nedsattes, Krigsministeren var ivrig for at faa et Resultat, der kunde berolige den opskræmte Befolkning, og Sagen førtes under ulovlige Former, idet der for Krigsretten forelagdes Dokumenter, som Dreyfus og hans Defensor ikke fik at se. Dreyfus

Esterhazy.

Djævleøen. dømtes da til livsvarig Deportation og sendtes til *Djævleøen* ovre ved Guyana. Næsten alle troede ham skyldig, og der herskede den største Ophidselse mod „Landsforræderen". Forbitrelsen var des

Antisemitterne. større, fordi han var Jøde. De *antisemitiske* Stemninger, der atter og atter brød frem i Rusland, Tyskland og Østrig var allerede i 80'erne ogsaa naaet til Frankrig. Gejstligheden angreb Jøderne som Kirkens Fjender, og konservative og boulangistiske Agitatorer hidsede Smaaborgere og Arbejdere mod de jødiske Rigmænd, hvoraf der fandtes mange i Paris. I antisemitiske Blade og Bøger skildredes Jøderne som Ophavet til alt ondt og alle Ulykker.

Saaledes var Stemningen, da i 1897 nogle enkelte Mænd, der nøje havde undersøgt Sagen, offentlig fremsatte den Paastand, at Dreyfus var uskyldig, og at Esterhazy var den skyldige. Selve det

Picquart. franske Spionkontors tidligere Chef, Oberst *Picquart*, traadte i Skranken for Dreyfus, og snart tog en Række fremragende Videnskabsmænd og Forfattere til Orde for denne. Blandt dem var Historikeren

Monod, Zola. *Gabriel Monod* og Frankrigs største dalevende Digter *Émile Zola*. Zola vendte sig i et aabent Brev til Præsidenten. I Slutningen af dette

J'accuse. samlede han Indholdet i 8 Punkter, der alle begyndte med Ordene: „J'accuse" (jeg anklager). Fra nu af førtes en forbitret Kamp. Officererne gjorde alt for at hævde, at Dreyfus var skyldig; ja man gik saa vidt, at man i Generalstaben lavede falske Aktstykker for at bevise det. Der anlagdes Proces mod Zola, Picquart kastedes til sidst i Fængsel, og i Aviser og Flyveskrifter overdængedes Zola og de andre Dreyfusarder med Skældsord; det blev en vidt udbredt Tro, at hele denne

Troen paa et jødisk „Syndikat". Bevægelse kun stammede fra, at nogle jødiske Millionærer havde dannet et „Syndikat" for at fri deres Racefælle fra Fangenskabet. De fleste Politikere holdt sig forsigtig tilbage, ogsaa de radikale og

Jaurès og Clemenceau for Dreyfus. socialdemokratiske. Kun Jaurès forsvarede Dreyfus i Kamret, og i sit Blad „*l'Aurore*" talte Clemenceau hans Sag i ypperlige Artikler. Ved Valgene 1898 udtalte kun Jaurès og en moderat jødisk Rigsdagsmand *Reinach* sig for Dreyfus, og de faldt begge. Men de Radikale og Socialdemokraterne vandt en stor Valgsejr, og kort efter dannedes et væsentlig radikalt Ministerium. Dettes Krigsminister,

Cavaignac. Henry. *Cavaignac*, troede ogsaa Dreyfus skyldig, men da han opdagede, at en af Generalstabens Officerer, *Henry*, havde lavet falske Dokumenter for at bevise Dreyfus' Skyld, lod han ham arrestere, hvorefter Henry dræbte sig selv i Fængslet. Cavaignac blev ved at tro Dreyfus skyldig, men Henrys Selvmord bragte mange til at forstaa Sandheden. De Radikale og Socialdemokraterne tog nu Parti for Dreyfus, og en Del af de Moderate, mest protestantiske Videnskabsmænd og

Sagen for Højesteret. jødiske Rigmænd, sluttede sig til dem. Ministeriet forelagde Sagen for Højesteret. Denne henviste den til en ny Krigsret, og Dreyfus blev hentet hjem fra Djævleøen. Da Felix Faure døde 1899, valgtes *Loubet* til Præsident, medens Monarkisterne og de fleste Moderate stemte paa *Méline*. Men alligevel herskede der stor Forvirring og

det ene Ministerium faldt efter det andet. Da tog *Waldeck-Rousseau*, *Waldeck-Rousseau.* der som ung havde staaet Gambetta nær, og som nu hørte til de Moderate, Magten. Han dannede et Ministerium af moderate Dreyfusarder, Radikale og en enkelt Socialdemokrat, *Millerand*. Først *Millerand.* syntes hans Stilling meget svag, men hans koldblodige Ro og hans uimodsigelige Logik bøjede hurtig Kamret ind under hans stærke *Ny Krigsretsdom.* Vilje. Da Krigsretten atter dømte Dreyfus, lod han ham benaade. *Benaadning.* Siden genoptoges dog Sagen, nye Beviser fremlagdes, og 1906 fri- *Frifindelse 1906.* kendtes Dreyfus omsider af Højesteret. Esterhazy havde forlængst bragt sig i Sikkerhed i Udlandet. Men mange blev ved at anse Dreyfus for skyldig; saa fast var Troen derpaa indprentet hos dem i de bevægede Aar.

Under Kampen om Dreyfus havde de republikanske Førere faaet et stærkt Indtryk af de Farer, Kirkens Magt og dens Indflydelse i Officersverdenen medførte for Republiken. Blandt Officererne ryddede man efterhaanden op og satte paa- *Officerstandens renses.* lidelige Mænd paa deres Pladser. Men Waldeck-Rousseau mente ikke, at dette var nok. Han vilde ramme Kirkens Indflydelse i selve dens Rod: dens Magt over Skolerne. De gejst- *De gejstlige Skoler.* lige Ordener havde vedblivende en Mængde Skoler, hvor de ivrig paavirkede Eleverne mod Republiken. Ganske vist var efterhaanden $^{9}/_{10}$ af alle Skolebørn samlede i Statens konfessionsløse Skoler, men alligevel saa man i Ordensskolerne og hele Ordenernes Agitation en stadig Trusel mod Forfatningen. Efter haarde Kampe med Monarkisterne og Mélines Tilhængere gennemførtes da i 1901 en ny *Foreningslov*. Denne for- *Foreningsloven 1901.* øgede i høj Grad Friheden for almindelige Foreninger, men den bestemte, at gejstlige Ordener kun maatte bestaa og holde Skole, naar de udtrykkelig fik Tilladelse dertil ved Lov. Fra Kirkens Side dreves den heftigste Agitation mod denne Undtagelseslov, og mange Republikanere, der havde staaet mod Dreyfus, sluttede sig til dem. Allerede under Dreyfuskampene var der dannet et nyt hidsig agiterende Parti „*Nationalisterne*", *Nationalisterne.* som virkede sammen paa den ene Side med Monarkisterne og paa den anden Side med Mélines moderate Gruppe. Det fandt en Tid stor Tilslutning, især i Paris. Men denne Bevægelse lagde sig omtrent lige saa hurtig, som den var rejst, og Valgene 1902 gav *Waldeck-Rousseau* Sejren; de Radikale *Radikal Valgsejr 1902.* fik atter en betydelig Fremgang.

Kort efter gik Waldeck-Rousseau af paa Grund af Sygdom,

men de følgende Ministerier gennemførte Foreningsloven endnu strengere, end hans Hensigt havde været. Næsten alle gejstlige Ordener ophævedes, og mange kirkelige Skoler lukkedes. Men de fleste af dem genopstod hurtig. Munke og Nonner fik af Paven Tilladelse til formelt at træde ud af deres Ordener, og de kunde da benytte sig af den almindelige Ret til at holde Privatskoler. 1905 gik man videre. Det vedtoges nu at ophæve den gamle Forbindelse mellem Staten og Kirken.

Ordener ophævers, og Skoler lukkes.

Adskillelsen af Stat og Kirke 1905.

Hidtil havde Staten i Overensstemmelse med Napoleons Ordning (se S. 320) lønnet baade katolske og protestantiske Præster. Nu ophørte dette. Staten lønner ikke længere nogen Kirkes Præster. Der kan dannes frie Menigheder som i Amerika, og disse kan da selv vælge deres Præst men maa saa ogsaa lønne ham. Kirkebygningerne erklæredes for Statens Ejendom, men det bestemtes, at de mod en ganske betydningsløs Afgift skulde udlejes til de nye Menigheder. Katolikerne var heftig mod Loven og søgte at fremkalde væbnet Modstand mod dens Gennemførelse men forgæves. Flertallet af Frankrigs Befolkning er formelt Katoliker, men kun et Mindretal af dem har religiøs Interesse, og det uinteresserede Flertal fandt Loven retfærdig. Ivrige Tilhængere af Loven var Protestanter, Jøder og Fritænkere, der havde staaet sammen under hele Kampen om Dreyfus. Protestanterne regnes til omtrent $^3/_4$ Million, Jøderne til mindst et halvthundredtusinde. De bevidste Fritænkere er i Frankrig betydelig flere end andre Steder; mange lader ikke deres Børn døbe, og mange Ægteskaber er kun borgerlige.

Fallières Præsident 1906. Stor radikal Valgsejr. Ministeriet Clemenceau.

1906 valgtes *Fallières* til Præsident efter Loubet, og nye Valg samme Aar gav baade de Radikale og Socialdemokraterne ny Fremgang. De Radikale blev nu Flertal alene. Der dannedes et radikalt Ministerium, *Clemenceau*, hvor *Picquart* blev Krigsminister, og hvori to Socialdemokrater fik Sæde. Men blandt Socialdemokraterne er der stadig mange, der anser det for urigtigt, at Socialdemokrater er med i et borgerligt Ministerium, og Jaurès har stærkt bebrejdet Ministeriet Clemenceau, at det ikke har gjort Alvor af de store økonomiske Reformer, det har lovet at gennemføre. —

Republikens Fasthed.

Den tredje Republik har saaledes haft et bevæget politisk Liv, men den har dog naaet en Fasthed og Varighed, som ingen anden Styrelse siden 1789. Monarkisterne er nu et lille Mindretal. Ministerierne har skiftet ofte, men Lovgivningen er fortsat i det Spor, som angaves i Reformtiden 1879—85. Blandt

Partierne er der foregaaet en stadig Forskydning i radikal Retning. De Omslag fra Venstrestyre til Højrestyre og omvendt, som har fundet Sted i de fleste andre Lande, har Frankrig ikke kendt i denne Tid. Udadtil er Ferrys Kolonipolitik efter hans Tid fortsat med Held. *Madagascar* er helt underlagt Frankrig, store Udvidelser har fundet Sted fra *Senegal* og *Guinea*, og endelig har man begyndt at sætte sig fast i *Marokko*. Det franske Kolonirige har nu o. 55 Millioner Indbyggere og følger nærmest efter det engelske i Folketal.

Fortsat radikal Bevægelse.

Nye Kolonier.

I Forhold til de andre Stormagter er Frankrigs militære Magt trods alle Anstrengelser formindsket efter 1870. Aarsagen dertil er, at det franske Folketal paa Grund af det lave Antal Fødsler næsten ikke stiger. Det er siden 1870 kun steget med 2 Millioner, medens samtidig Tysklands er steget med 20 Millioner. Dette medfører ogsaa, at der næsten ingen Udvandring foregaar til Kolonierne, og at der ikke udfoldes en saadan Energi i Industri og Handel som i Tyskland, England og mange af de mindre Stater. Byerne vokser ogsaa langt mindre i Frankrig. Paa den anden Side har den ringe Tilvækst i Forening med Jordens ligelige Fordeling i Smaaejendomme bevirket, at Arbejdslønnen er forholdsvis høj, og at de sociale Vanskeligheder her er mindre end i andre Lande. Foreløbig har det ogsaa medført, at Frankrig har Penge til overs. I Lande med stærkt stigende Befolkning skal der stadig anvendes nye Kapitaler til nye Bygninger og meget andet. I Frankrig behøves dette ikke i samme Grad. Frankrig har derfor kunnet udlaane store Kapitaler til andre Stater, især Rusland. I alt regnes det, at Frankrig har udlaant 40 Milliarder Frcs. til Udlandet, og der betales saaledes fra dette til Frankrig i Renter betydelig over 1 Milliard aarlig, hvilket er mere end det Beløb, Frankrig anvender til sine Militærudgifter.

Ringe Tilvækst.

Gode sociale Forhold.

Store Kapitaler til Udlaan.

Paa **Aandslivets** Omraade har Frankrig hævdet sin førende Plads. Efter 1870 var det, som om man tog sig sammen til nye Anstrengelser. Videnskaben fik en stor Fremgangstid, og man skabte, som vi har set, med rastløs Iver en ypperlig Folkeundervisning. Og siden har Dreyfusaffæren givet Stødet til en ny Fornyelse i Aandslivet og til nye Bestræbelser for at bringe Forskningens Resultater til Menigmands Kundskab. Karakteristisk for det store Nederlags Indflydelse paa fransk Videnskab er *Historieforskningen*. Før 1870 havde franske Historikere en stærk Tilbøjelighed til at forherlige Franskmændene som „den store Nation", og mange af dem behandlede deres Kilder ret ukritisk. Nu gik man i Lære hos de tyske Kildekritikere (se S. 386), og man lærte sig selv at bedømme baade

Rejsning efter 1870.

Historieforskningen.

fransk og fremmed Historie med rolig Upartiskhed. Enkelte gik til den modsatte Yderlighed og skildrede Frankrigs Udvikling med overdrevent mørke Farver. Det gælder navnlig *Taine* (se S. 410), som nu vendte sig fra Litteraturhistorien til Historien. Han skrev om Revolutionen og Napoleon med stærke Klager over Franskmændenes Tilbøjelighed til at lade sig lede af Doktriner og til pludselig at bryde med deres Fortid; og det var med stor Bekymring, han saa den demokratiske Udvikling. Men talrige yngre Historikere har med langt større Upartiskhed og Grundighed skildret baade Revolutionstidens og andre Tidsrums Historie. Fransk Historieforskning staar for Tiden ganske usædvanlig højt. Og ogsaa i de andre Videnskaber har Frankrig bevaret en fremragende Plads. Den franske Kemiker, *Pasteur*, har ved sin Opdagelse af Bakteriernes Virkninger givet Stødet til en Fremgang i Lægevidenskaben, som ingen tidligere Tid har Sidestykke til.

Taine.

Pasteur.

I *Skønlitteraturen* er den *realistiske* Retning vedblevet at være den fremherskende. Dens mest fremragende Forfatter har været *Émile Zola*. I brede, meget malende Romaner har denne skildret det franske Samfund under Napoleon III, Krigen 1870, Arbejdernes Liv og meget andet, og i en stor Roman er han draget til Felts mod den Afbefolkningsbevægelse, der er Grunden til Standsningen i Folketallets Vækst. Efter hans Død er Frankrigs betydeligste Forfatter *Anatole France*. Under Dreyfusaffæren stillede denne sig Side om Side med Zola; han blev Socialdemokrat og drog fra Møde til Møde som Taler og Oplæser for Arbejderne. Han skildrede nu sin Samtid i 4 Romaner, hvis Emne delvis hentedes fra Dreyfusaffæren, og hvor han angreb Officersverdenen, Gejstligheden og det konservative Borgerskab med den hvasseste Spot. Siden har han i Romanform givet en Art Skildring af et fremtidigt socialdemokratisk Samfund. Talrige andre litterære Retninger er dukket op, men ingen af dem har faaet varig Betydning. Ogsaa paa *Kunstens* Omraade er den realistiske Bevægelse blevet ved at være den herskende, selv om ogsaa her andre Retninger er opstaaet.

Digtningen.

Émile Zola.

Anatole France.

England efter 1868.

Gladstone 1868—74.

Gladstones Reformer 1868—74. I de 6 første Aar efter Valgreformen (se S. 412) styrede de Liberale med Gladstone

som Leder, og de gennemførte i disse Aar en Række Reformer. *Folkeskolen* havde hidtil staaet lavt; der var kun Privatskoler, som tilhørte de kirkelige Samfund, og hvor Religionsundervisningen var Hovedsagen; mange Børn lærte ikke at læse og skrive. Nu bestemtes det, at der skulde oprettes *offentlige Folkeskoler* i alle Kommuner, hvor de private Skoler ikke var tilfredsstillende, og i de offentlige Skoler skulde der undervises i Bibelhistorie, men saaledes, at Skolen ikke tog Parti for nogen af de stridende Retninger. For fattige Børn blev Undervisningen gratis.

Folkeskolen.

For at hindre Valgtryk og Bestikkelser, der var vedblevet at spille en stor Rolle, indførtes nu *hemmelig Afstemning* ved Parlamentsvalgene. Valgretten til Byraadene udvidedes, og som et første Resultat af Stuart Mills Bestræbelser fik skatteydende Kvinder Valgret til disse. Og endelig forøgedes Fagforeningernes Rettigheder.

Hemmelig Afstemning.

Kvindelig Valgret. Fagforeningen.

Paa *Irland* havde der i Tredserne hersket en halvt revolutionær Bevægelse. Et nationalt Parti, *Fenierne*, dannede hemmelige Sammensværgelser og overfaldt de mest forhadte Godsejere. Gladstone søgte at komme Irerne i Møde. Han afskaffede *den anglikanske Statskirke* for Irland, saaledes at de katolske Irer blev fri for at betale til de anglikanske Præster. Og de irske Bønder, der var Forpagtere hos Herremændene, sikredes lidt bedre end før mod disses Vilkaarlighed.

Irland: Fenierne.

Den irske Statskirke afskaffes.

Disraelis Imperialisme 1874—80. Ved Valgene 1874 sejrede de Konservative, da Arbejderne, der var misfornøjede med Gladstones Fagforeningslov, stemte for dem. Til Gengæld maatte de Konservative efter Sejren gennemføre en ny *Fagforeningslov*, der gav Fagforeningerne lige Ret med Arbejdsgiverforeningerne. Paa *Irland* blev Oppositionen stedse stærkere. Under den kloge og veltalende *Parnells* Ledelse dannedes der et *Home-ruleparti*, som krævede det irske Parlament genoprettet. Det sejrede i de fleste irske Valgkredse, og i Underhuset søgte Irerne nu at tvinge Englænderne til at indrømme dem Selvstyre ved at lamme Parlamentsarbejdet gennem en systematisk Obstruktion. De irske Medlemmer holdt talløse og og endeløse Taler. En af dem talte 500 Gange i Løbet af en Samling.

Disraeli 1874—80.

Fagforeningslov.

Parnell: Homerulepartiet.

Men Opmærksomheden samledes dog i disse Aar især om

Udenrigs- og Kolonipolitiken. Disraeli, der nu blev Medlem af Overhuset under Navnet *Beaconsfield*, vilde udvide Englands Magt og forøge dets Kolonirige, saa tit Lejlighed bød sig. Under den russisk-tyrkiske Krig (se senere) modsatte han sig, at Rusland udvidedes i betydelig Grad, og ved Krigens Slutning benyttede han Lejligheden til at besætte *Cypern*. Transvaal erklæredes for indlemmet i det engelske Rige, og *Zulukafferne* underkuedes efter haarde Kampe. Indien fik Navn af Kejserdømme. Man følte sig her truet af Russerne, der havde udvidet deres Magt stærkt i Mellemasien. For at standse deres Udvidelser tvang man ved blodige Kampe *Afghanistan*, der endnu skilte de engelske og russiske Besiddelser fra hinanden, til at stille sig i et vist Afhængighedsforhold til England. Og ogsaa i *Ægypten*, hvor Mehmed Alis Slægt endnu herskede, skaffede Englænderne sig Indflydelse. De købte Khedivens Aktier i Suezkanalen, og da der opstod indre Stridigheder, enedes Frankrig og England om at sætte Ægypten under fransk-engelsk Kontrol.

Cypern besættes. *Sydafrika.* *Afghanistan.* *Ægypten.*

Forud for Valgene 1880 rejste imidlertid Gladstone en kraftig Opposition mod hele Disraelis Politik. Han vilde nok styrke England men ad Fredens Vej uden at forurette andre Folk, og han klagede over, at Disraeli glemte de indre Reformer for sin Udenrigspolitik. Mere end nogensinde før vendte han sig under dette Aars Agitation til de brede Lag i Folket. Resultatet blev en stor Valgsejr; efter Valgene dannedes et liberalt Ministerium, og kort efter døde Disraeli.

Disraelis Død.

Gladstones andet og tredje Ministerium 1880—86. Gladstones første Opgave blev, at bringe England ud af de Forviklinger, Disraelis Kolonipolitik havde skabt. I *Transvaal* rejste *Boerne* sig under Ledelse af *Poul Krüger* mod Englænderne; de var kun faa, men de kendte Landet og forstod ypperlig den Guerillakrig, her var Tale om. Englænderne led betydelige Tab, men alligevel tilbød Gladstone Fred, og efter langvarige Underhandlinger anerkendte han Transvaals Uafhængighed. Krüger blev dets Præsident. Men ogsaa i *Ægypten* viste der sig Vanskeligheder. En ivrig nationalsindet Ægypter, *Arabi Pascha*, rejste her Befolkningen mod de kristne Magthavere. Han blev Krigsminister og den virkelige Hersker i Landet. Frankrig holdt sig tilbage, men Englænderne greb ind. Alexandria bombarderedes, og en engelsk Hær gjorde sig til Herre over Ægypten. Man erklærede, at Besættelsen kun skulde være foreløbig, men England har siden beholdt Landet. Der er vedblivende en ægyptisk Khediv, men engelske Embedsmænd styrer i hans Navn. Englænderne har gjort meget for Landets aandelige og materielle Fremgang, og Ægypten er nu et Land, hvis beboelige Del er befolket omtrent som Belgien.

Gladstone 1880—86. *Transvaal: Poul Krüger.* *Ægypten: Arabi Pascha.*

Men Herredømmet i Ægypten medførte nye Kampe. Allerede fra Mehmed Alis Tid havde Ægypterne begyndt at udvide deres Magt mod Syd. *Nubien* og siden *Sudan* var blevet undertvunget. Men nu rejste den indfødte Befolkning herneде sig til Opstand under en muhamedansk Fanatiker, der kaldte sig *Mahdien*, (d: Profeten). De ægyptiske Tropper joges bort; kun Fæstningen *Kartum* forsvaredes længe af den skotske Officer *Gordon*. Gladstone tøvede med at sende Hjælp, og før den engelske Hjælpehær naaede frem, tog Mahdien Kartum og anrettede et frygteligt Blodbad paa Forsvarerne. Tro mod sin Fredspolitik erklærede Gladstone derefter det ægyptiske Herredømme over Nubien og Sudan for ophørt. Mahdien døde snart, men hans Efterfølgere bevarede foreløbig hans Rige.

Nubien og Sudan. *Mahdien. Gordon i Kartum.*

Indadtil gennemførte Gladstone den *store Valgreform* 1884 og 85. Valgkredsfordelingen blev atter gjort noget retfærdigere, selv om megen Ulighed vedblev at bestaa. Den Skatteydelse, der kræves til Valgret, nedsattes, saaledes at en stor Del af Landarbejderne nu fik Valgret. Dog er de fattigste Arbejdere endnu udelukkede. Af stor Betydning blev det ogsaa, at der nu omsider indførtes *trungen Skolegang*.

Valgreformen 1884—85. *Trungen Skolegang.*

Ovre paa *Irland* blev imidlertid Forholdene værre og værre. Irerne sluttede sig sammen om at afbryde al Forbindelse med Godsejere, der forurettede deres Forpagtere. *Boycotting* kaldtes det efter den første Godsejer, mod hvem det anvendtes. Og dertil kom hyppige Overfald. Til sidst myrdedes den engelske Minister for Irland. Gladstone bekæmpede Irerne med Fængselsstraffe og et skrapt Politistyre, men han lod tillige vedtage en Lov, der sikrede Forpagterne mod at blive jaget bort af Herremændene, og som saaledes gjorde dem til en Slags Fæstere.

Irland: Boycotting.

1885 fik Gladstone under Indtryk af Kartums Fald Flertallet mod sig i Underhuset, og et konservativt Ministerium

Salisbury 1885—86.

under Ledelse af *Salisbury* traadte til. I de faa Maaneder, det styrede, erobredes *Birma* i Bagindien. Men de nye Valg gav atter Gladstone Flertal og dermed Ministermagten i 1886. De Liberale havde dog kun Flertal sammen med Parnells irske Parti, der havde erobret det større Flertal af de irske Kredse; kun i Provinsen *Ulster*, hvis Befolkning overvejende er protestantisk og engelsk, valgtes Tilhængere af Unionen med England. Da foreslog Gladstone, at man skulde stille Home-rule-

Birma erobret. Gladstone 1886.

Gladstones Homerule-forslag 1886.

Gesandtskab fra Birma, der mødte i Kalkutta 1882. Der gik langvarige Forhandlinger og Stridigheder forud for Englændernes Erobring af dette Rige.

partiet tilfreds ved Oprettelsen af et irsk Parlament og et parlamentarisk irsk Ministerium.

Gladstones Tale.

I en stor Tale fremstillede Gladstone Grundene for dette Forslag. Han viste, hvor ødelæggende det var for engelsk Lovgivning, at Flertallet bestemtes af Irerne, og han hævdede, at disse kun kunde tilfredsstilles, naar de fik Lov til at styre sig selv. Han sluttede: „Vi har truffet vort Valg. Vi har ikke gjort det uden mange Overvejelser; vi har gjort det i klar Bevidsthed om, at mange Vanskeligheder vil møde os paa vor Vej. Men jeg stoler paa denne Forsamlings Fædrelandskærlighed og Klogskab; jeg stoler paa den frie Diskussions gode Følger; jeg stoler paa de to britiske Folks Retfærdighedsfølelse og Højsind. Jeg beder Dem vise Evropa og Amerika, at vi ikke viger tilbage for at løse de Opgaver, som Amerika

løste for 20 Aar siden, og som mange evropæiske Stater har staaet overfor og ikke har frygtet at give sig i Kast med. Jeg kræver, at vi i vor egen Sag med Fasthed og uden Frygt skal anvende de Grundsætninger, som vi saa ofte har forkyndt og saa ofte indprentet andre: at Indrømmelse af Selvstyre ikke er Vejen til at svække og ødelægge men til at styrke og fæstne Sammenholdet. Jeg kræver, at vi skal lære at stole mindre paa skrevne Aftaler og mere paa de Aftaler, som er indskrevet i Menneskers Hjerte og Sind. Jeg kræver, at vi paa Irland skal anvende den lykkelige Erfaring, vi har vundet i England og i Skotland, hvor Slægtleds Historie har lært os, ikke som Drøm og Teori, men som Liv og Virkelighed, at den bedste og sikreste Grund, vi kan finde at bygge paa, er den Grundvold, der skabes ved Folkets Hengivenhed, Overbevisning og Velvilje. Paa denne Vis vil vi, om Gud vil, blive i Stand til at sikre Fred i Landet og hævde dette Riges Ry, Magt og Varighed." I sin Dagbog skrev Gladstone efter denne Tale: „Bevægede Optrin i og udenfor Huset. Min Tale, som jeg undertiden troede aldrig skulde slutte, varede næsten 3½ Time. Stemme, Kraft og Frejdighed stod til min Raadighed langt ud over, hvad jeg havde turdet haabe. Men mange Bønner var ogsaa opsendt for mig, og jeg tror ikke, det har været forgæves."

Gladstone (1892)

Men en Tredjedel af Gladstones Parti svigtede ham. I Spidsen for dem, der faldt fra, stod *Chamberlain*, en glimrende Agitator, der hidtil var optraadt som radikal Arbejderven. Nu vendte han sig mod sin Fører i Nationalfølelsens Navn; Homerule betød Rigets Opløsning, sagde han, i Stedet skulde man udvide det og knytte Kolonierne til det. Det var Disraelis Tanker, han genoptog. Sammen med de Liberales moderate Fløj, dannede han et *liberalt unionistisk* Parti, der i Forening

Chamberlain.

Forslaget forkastes. med de Konservative forkastede Gladstones Forslag med 30 Stemmers Flertal. Gladstone svarede med at opløse Underhuset.

Gladstones Valgtale. I en bevæget Tale til sine Vælgere udbrød han: „Lad Eder ikke føre paa Vildspor af den fejge Frygt. Stol paa, at den, som handler retfærdig, er stærk. Retfærd er altid stærk. Slut jer til os i Forsøget paa at gøre en Ende paa dette sørgelige, frygtelige, rædselsfulde Kapitel af Forholdet mellem Irland og England, der i Aarhundrede efter Aarhundrede har været en Skændsel for vort Land i hele Verdens Øjne. Hjælp os i dette lykkebringende, jeg tør næsten sige hellige Forsøg. Og stol paa, at hvis vi naar vort Maal, da har vi gjort endnu mere for Storbrittaniens Ære end for Irlands Lykke." I en anden Tale sluttede han: „Lad det ikke længere blive sagt, som det nu siges overalt i den civiliserede Verden, at Irland er Englands Polen. Lad os beslutte ikke længere at have noget Polen. Vi har haft det længe nok. Hør Klogskabens Tale; hør Modets Stemme, hør Ærens Røst og udbryd med Digteren:

„Ring out the old,
ring in the new,"

nog ud ethvert Minde om Striden, ring ind Fredens velsignede Herredømme."

Men Gladstones Henvendelse til det engelske Folks Retfærdighedsfølelse forslog ikke overfor den af Chamberlain og de Konservative ophidsede Nationalfølelse. De Liberale led et stort Nederlag, især i det egentlige England. Gladstone gik derpaa af og blev fulgt af Salisbury.

Konservativt Styre 1886–92. **Konservativt Styre 1886—92.** Ministeriet Salisbury var afhængigt af de liberale Unionisters Stemmer og gennemførte under Indflydelse af Chamberlain enkelte Reformer. Saaledes gaves nye Love til Beskyttelse for *Fabriksarbejdere*, og der *Arbejderlove.* *Grevskabsraad.* oprettedes *Grevskabsraad*, (ɔ: Amtsraad), valgt af alle Skatteydere. Fredsdommerne, der hidtil væsentlig havde styret Amterne, beholdt kun Domsmagten. Overfor *Irerne* førtes en haardhændet Tvangspolitik. Men Gladstone og Parnell agiterede under voksende Tilslutning utrættelig for Home-rule. Da lykkedes det at faa Parnell dømt i en Sag for Ægteskabsbrud. Dette fremkaldte megen Forargelse overfor ham blandt Gladstones nærmeste Tilhængere, og Gladstone maatte afbryde Forbindelsen med ham. Irerne delte sig nu i to Partier: et, der stadig samledes om Parnell, og et andet, der vilde bevare *Parnells Død.* Venskabet med de Liberale; Parnell døde kort efter, men

alligevel vedvarede Splittelsen. Men før de nye Valg 1892 foretog Gladstone endnu en Gang, 82 Aar gammel, et beundringsværdigt Felttog gennem Landet. Og mod al Forventning sejrede han. Sammen med Irerne fik han 40 Stemmers Flertal i det nye Underhus.

Liberalt Styre 1892–95. **Det liberale Ministerium 1892—95.** Gladstone forelagde nu et nyt Home-ruleforslag. Det vedtoges i Underhuset men forkastedes i Overhuset med 419 Stemmer mod 41. For at faa Flertal maatte Gladstone udnævne 400 nye Lorder. Men efter den almindelige Opfattelse skulde et Ministerium før en saadan Masseudnævnelse gennem en Opløsning af Underhuset prøve, om det havde Flertallet af Vælgerne med sig dertil. Et saadant Forsøg ansaa Gladstone, som Stemningen var, for haabløst; og han nøjedes da med i stærke Ord at stemple Overhuset som den store Hindring for det engelske Folkestyre. Nogen Tid derefter traadte han af, og 1898 døde han, samme Aar som Bis- *Gladstone † 1898.* marck. Ministeriet blev siddende og gennemførte, at der oprettedes *Sogneraad*, hvortil alle Skatteydere ogsaa Kvinder fik Valgret og Valgbarhed. Derved naaede man omsider et demokratisk Kommunestyre i England. Men næsten alle andre Reformlove standsedes af Overhuset, og det syntes at trække op til en stor Kamp mellem Overhus og Underhus. Til en saadan følte Ministeriet sig ikke stærkt nok, og det gik derfor af, da det kom i Mindretal ved en i sig selv lidet betydningsfuld Afstemning.

Konservativt Styre 1895—1905. **Konservativt Styre 1895—1905.** Der dannedes nu et Ministerium med Salisbury i Spidsen og Chamberlain som Medlem; de Konservative og de liberale Unionister var nu smeltet helt sammen, og de fik ved de nye Valg stort Flertal. 1901 døde Dronning Victoria. Hun fulgtes paa Tronen af sin Søn *Edvard VII*. Kort efter traadte Salisbury af paa Grund af Sygdom, og *Balfour* blev Ministeriets Chef. *Edvard VII 1901.* *Balfour.*

Indadtil skete kun lidt i disse Aar. Allerede i Firserne var der dannet nye Arbejderpartier, hvoraf nogle nærmest var socialistiske, og deres Fordringer bevirkede, at man vedtog en *Arbejderlov.* Lov, hvorefter Arbejdsgiverne skal give Erstatning for Ulykkestilfælde, der sker under Arbejdet. De irske Tilstande søgte *Irsk Landkøbslov.* man at forbedre ved at opkøbe Jord og give den til Fæsterne som Ejendom mod aarlige Afdrag. Til megen Vrede for Stats-

Skolerne.

kirkens Modstandere begunstigede man den anglikanske Kirkes Skoler overfor Kommuneskolerne.

Mahdiens Rige lagts.

Men snart vendtes al Interesse mod Kolonierne. I *Sudan* tilintetgjordes nu uden stor Vanskelighed Mahdiens Rige. Men i Sydafrika kom det til en haardnakket Kamp med *Boerne*. Allerede tidligere var der fundet Diamantlejer i Egnene Vest for Oranjestaten, og Englænderne havde derfor bemægtiget sig disse Egne. Og siden var det engelske Kolonirige udstrakt længere mod Nord ved *Zambesifloden*, hvor den dristige Opdager *Stanley* havde fortsat Livingstones Undersøgelser. Man lagde Planer om at naa helt op til Sudan og at anlægge en Bane fra Kap til Kairo. Men Boernes Fristater var stadig en Vanskelighed for de engelske Planer. Og Transvaal havde just faaet foreget Betydning ved, at der her var fundet rige Guldlejer. Mange Fremmede især Englændere strømmede til, og Boerne, hvis Præsident stadig var *Krüger*, behandlede disse Indvandrere med megen Vrangvilje. Dette gav Englænderne en Anledning til Indblanding, og i 1899 satte Chamberlain igennem, at det kom til Krig baade med Transvaal og Oranjefristaten. Det lille stridbare Folk, hvor næsten enhver voksen Mand bar Vaaben, ydede en haardnakket Modstand. De engelske Hære led store Nederlag, og Englænderne maatte føre stedse større Hærmasser derover. Først 1902 bøjede Boerne sig, og Transvaal og Oranjefristaten indlemmedes nu i det engelske Rige. Krigen kostede Englænderne et Par Milliarder.

Stanley.

Boerkrigen 1899—1902.

Under Krigen havde der været Valg i England og ved en stærk Appel til de chauvinistiske Følelser havde Ministeriet vundet en stor Valgsejr. Chamberlain udviklede imidlertid de *imperialistiske* Ideer stedse mere. Hele det engelske Verdensrige skulde gøres til en fast sammentømret Enhed. Et Hovedmiddel dertil skulde være, at Moderlandet og Kolonierne begunstigede hinanden ved Toldsatser, der hindrede Udlandets Konkurrence. I de fleste af Kolonierne anvendtes allerede en betydelig Toldbeskyttelse, og Chamberlain foreslog nu, at der ogsaa i England skulde indføres *Beskyttelsestold* til Værn baade for den engelske Industri og det engelske Landbrug. Ved Toldaftaler mellem England og Kolonierne skulde disse saa gensidig begunstige hinanden. Men dette fremkaldte en heftig Modstand blandt de mange, der var overbevist om, at

Chamberlains Imperialisme.

Beskyttelsespolitiken.

netop *Frihandelen* havde skabt Betingelserne for den mægtige Udvikling af engelsk Industri og Handel. Det liberale Parti fik nyt Liv, Arbejderne samledes i et stærkt, „uafhængigt Arbejderparti", og en Del af de Konservative vendte sig mod Beskyttelsespolitiken. For at faa friere Hænder gik Chamberlain ud af Ministeriet, og 1905 traadte hele Ministeriet tilbage. Det gav Plads for et liberalt Ministerium med *Campbell-Bannermann* som Chef, og dette opløste straks Underhuset.

Stærkt Arbejderparti.

Campbell-Bannerman.

Liberalt Styre fra 1905. Valgkampen førtes med stor Voldsomhed. Hele Bjerge af Pjecer spredtes over Landet, Chamberlains Taler gengaves ved Fonografer og Gramofoner, ved Vælgermøder fangedes Opmærksomheden ved Lysbilleder, og overalt fremvistes et stort og et lille Brød; de Konservative paastod, at Beskyttelse betød store Brød, de Liberale sagde det modsatte. Frihandelsvennerne vandt en stor Sejr. Der valgtes 380 Liberale, 50 af Arbejderpartiet, 80 Irer og kun 160 Konservative. De Liberale blev saaledes Flertal alene, og indenfor Partiet var den radikale Fløj langt stærkere end før.

Liberalt Styre fra 1905.

Valgkampen.

Karrikaturbillede af Chamberlain i det engelske Blad „Morning Leader". Som Underskrift staar: „Der er endnu nogle Firkanter ledige. Telegramadresse: Standhaftig, Birmingham". Paa Firkanterne er angivet Chamberlains vekslende Standpunkter i Rækkefølge: Socialist, Republikaner, Yderliggaaende Radikal, Gladstonianer, Liberal Unionist, Almindelig Konservativ, Jingo (D: Chauvinist), Ildædende Jingo, Protektionist og Beskatter af Livsfornødenheder.

Der er siden vedtaget adskillige Reformlove, men disse er ligesom under det foregaaende liberale Ministerium blevet forkastet af Overhuset, og der synes nu atter Udsigt til en stor Styr-

Overhus og Underhus.

keprøve mellem de to Ting. Overfor Kolonierne har man genoptaget Gladstones Politik. Man har saaledes indrømmet Transvaal og Oranjefristaten Selvstyre, og baade her og i Kapstaten har Boerne faaet Flertal i Rigsdagen. Det nye Arbejderparti har stedse mere nærmet sig Socialismen, og det bebrejder Regeringen, at det ikke sætter Energi nok ind paa at tvinge Overhuset til at vedtage Reformlovene.

Kvindebevægelsen.

I den allersidste Tid har *Kvindebevægelsen* vakt megen Opmærksomhed i England. Skatteydende Kvinder havde efter de nye Kommunelove Valgret og Valgbarhed til Sogneraadene og Valgret til Byraad og Amtsraad, og dertil er nu for nylig føjet Valgbarhed ogsaa til disse Raad. Men Kvinderne har ikke slaaet sig til Ro dermed; de kræver med stor Styrke politisk Valgret. Bevægelsens Ledere har nægtet at betale Skat, har demonstreret heftigt paa Gaderne og har ladet sig idømme Fængselsstraffe derfor. Underhuset har i Princippet flere Gange udtalt sig for Kvindernes Valgret, men man har ikke gjort Skridt til at gennemføre den. —

Aandslivet.

Det engelske **Aandsliv** er i den sidste Menneskealder fortsat i nøje samme Spor som i det foregaaende Tidsrum. Stuart Mills Erfaringsfilosofi er ført videre af *Herbert Spencer,* der

Spencer: Udviklingslæren.

paa Grundlag af Mills, Darwins og Lyells Iagttagelser har opstillet sin *Udviklingslære.*

Spencer hævder, at Tilværelsens inderste Væsen er os ubekendt; videnskabelig kan vi kun opfatte Tingenes Væsen, saaledes som det viser sig for os i Erfaringernes Verden. Videnskaben bør holde sig til det, som kan forstaas, Religionen kun opstille Dogmer om det, som ligger uden for den videnskabelige Forstaaelse. Derved undgaas Modsætningen mellem Religion og Videnskab. Alle Videnskaber: Geologien, Naturvidenskaben, Sprogforskningen, Historien og Samfundslæren viser, at der gælder en fælles Udviklingslov for alle Naturens Fænomener. Over alt foregaar en Udvikling fra simple, ensartede Former, til højere, mere sammensatte. Som Comte og Mill troede han paa et stadigt Fremskridt indenfor det menneskelige Samfund. Men han betonede stærkt, at Fremskridtet foregaar langsomt og gradvis ligesom af sig selv. Samfund og Forfatninger „vokser", de „laves" ikke, sagde han, og i Overensstemmelse dermed tillagde han den bevidste Indgriben i Udviklingen mindre Betydning, end Franskmanden Comte og den stærkt fransk paavirkede Stuart Mill havde gjort.

Blandt Englands mange og meget forskelligartede *Digtere*

i den sidste Menneskealder er *Rudyard Kipling* den, der har vundet det største Navn.

Rudyard Kipling

Kiplings Ry grundlagdes ved hans malende Skildringer fra Indien, især „*The Jungle Book*", hvor han i Dyrefabelens Form lovpriser Styrken og det dyriske Instinkt; han forherliger her de kraftige, ungdomsfriske Folk i Modsætning til de overciviliserede Folk; England synes ham Typen paa de første, Frankrig paa de sidste. Under Boerkrigen blev han i Overensstemmelse hermed en ivrig Kampdigter, der først hidsede den chauvinistiske Kamplyst op i Folket, og siden voldsomt angreb Englænderne, da de ikke syntes ham krigerske nok.

Kanada.

Kanada og **Avstralien.** I *Kanada* er der i de senere Aartier foregaaet en jævn, rolig Udvikling. Samfærdselsmidlerne er stærkt forbedrede; en lang Banelinje fører nu helt over til det store Hav. Indvandringen er vokset, uden dog at blive meget stærk. Et konservativt Beskyttelsesparti og et liberalt Frihandelsparti har kæmpet om Magten. I de sidste Aar har de Liberale haft Flertallet; de har især Støtte i den franske Befolkning, men der har iøvrig ikke været Stridigheder af Betydning mellem de forskellige Nationaliteter.

Avstralien.

I *Avstralien* er Faareavlen og Guldminerne vedblevet at være de vigtigste Rigdomskilder, og nye Guldlejer er fundne, men der er samtidig skabt en ret betydelig Industri. Indvandringen er efterhaanden blevet temmelig ringe, og Befolkningen er kun naaet til 6 Millioner. Hovedmassen af den er samlet i Byerne. I politisk Henseende er de avstralske Kolonier og

Politiske Fremskridt.

især Ny Zeeland gaaet overmaade dristigt frem. Almindelig Valgret og hemmelig Afstemning er indført i den ene Koloni efter den anden, og dertil er siden føjet kvindelig Valgret. 1901

Den australske Forbundsstat 1901.

samledes Kolonierne paa Fastlandet og i Tasmanien til et Forbund med en lignende Forfatning som de nordamerikanske Staters. Der er en engelsk Guvernør, men ved hans Side staar et parlamentarisk Ministerium, der tages af Forbundsparlamentets Flertal. Parlamentet vælges ved almindelig Valgret, og Kvinderne er baade Vælgere og valgbare. Til Forfatningsforandringer kræves Folkeafstemning.

Dristige sociale Reformer.

Der er i Avstralien tre store Partier: et konservativt Beskyttelsesparti, et liberalt Frihandelsparti og et halv-socialistisk Arbejderparti. Det sidste har delvis støttet Beskyttelsesmændene, og der er indført en høj Beskyttelsestold. Men samtidig er der vedtaget talrige Love til Gavn for Arbejderne, især paa Ny Zeeland. Man har her

forsøgt at afgøre Stridigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere ved tvungen Voldgift. Ligeledes har man prøvet at opkøbe Storgodser og uddele dem til Smaabønder, som da bliver Statens Fæstere. Gennem skrappe Forbudslove har man bekæmpet Brugen af Alkohol. Staten har overtaget Jernbaner og sat mange Virksomheder i Gang for egen Regning, saa at en meget stor Del af Arbejderne er i Statens Tjeneste. Pengene dertil er skaffet gennem progressiv Indkomst- og Arveskat og progressiv Grundskat. — Stat og Kirke er adskilt i Australien ligesom i Amerika, og der er Statsskoler uden Religionsundervisning, med gratis Undervisning og tvungen Skolegang.

Indien. Reformforsøg.

I **Indien** har Englænderne efter 1857 forsøgt at gennemføre betydelige Reformer. Der er bygget talrige Jærnbaner, man har prøvet at udvikle Landbruget; Retsplejen og Undervisningen er i høj Grad forbedret, og hele Styrelsen er ordnet langt bedre end før. Men Resultaterne har ikke rigtig svaret til Anstrengelserne, og der hersker vedblivende stor Misfornøjelse.

Indiens Styrelse.

I Spidsen for Indiens Styrelse staar en engelsk Vicekonge med enevældig Magt, og i alle højere Embeder ansættes Englændere, men i lavere Stillinger er ansat mange Indfødte, og der er oprettet kommunale Raad, til hvilke de Indfødte har baade Valgret og Valgbarhed. En betydelig Del af Landet styres dog endnu af Vasalfyrster under engelsk Tilsyn. Det er lykkedes at skabe en Del Industri, og ikke lidet af Indiens Bomuld bearbejdes nu i Landet selv. Men Landbruget er vedblivende slet, og i Misvækstaar omkommer mange af Sult. Oplysningen er kun trængt lidt ned i Befolkningen; det store Flertal kan hverken læse eller skrive. Skatterne er tunge, da Kampene i Afghanistan, Birma o. s. v. har krævet store Militærudgifter.

Indisk Misfornøjelse.

Baade Muhamedanerne og Brahmanerne er misfornøjede med det engelske Styre; de klager over det engelske Hovmod og over de tunge Skatter og paastaar, at Regeringen lader de engelske Forretningsfolk udsuge de Indfødte. Især ved de hinduiske *Universiteter* er der en stærk Bevægelse mod England; den hinduiske Presse angriber stadig Regeringen, og der er opstaaet udbredte „Nationalforeninger", der kræver et Selvstyre som det, der findes i Kanada og Australien. Af og til har der ogsaa været Smaaoprør. Befolkningen tæller omtrent 300 Millioner, hvoraf kun 2—300,000 Englændere. Af disse er 75,000 Soldater. Men de Indfødte er indbyrdes meget uenige; Muhamedanerne staar skarpt overfor det brahmatroende Flertal; den nationale Bevægelse findes næsten kun i Overklassen, og denne er ved Kasteinddelingen skilt stærkt ud fra det øvrige Folk. — Det engelske Kolonirige er langt det største, der findes. Dets Indbyggertal angives til 380 Millioner.

Universiteterne.

Det tyske Kejserrige.

Det nye Kejserrige. Den 18. Januar, fan Dage før Paris' Overgivelse, proklameredes i den store Spejlsal i Versailles Vilhelm I som Tysklands Kejser. *Kejserproklamationen.*

Tyske Fyrster, Ministre og Generaler var samlede i stort Tal. Kejseren modtoges med Salmen: „Jauchzet dem Herrn, alle Welt". Efter at have hørt en Prædiken traadte han frem og oplæste en Proklamation, der sluttede med Ordene: „Gud give os og vore Efterfølgere paa Kejsertronen altid at forøge det tyske Rige, ikke ved

Prøjsens Vækst.

Fra Middelalderen herskede Familjen Hohenzollern over Brandenburg, 1614 arvede den Mark, Kleve og Ravensberg, 1618 Østprøjsen. 1648 vandtes Bagpommern, Magdeburg og forskellige mindre Landsdele, 1742 vandtes Schlesien, 1772 Vestprøjsen, 1793 Posen, 1795 Warschauegnene, 1803 forskellige Smaaprovinser. 1808 led Prøjsen store Tab. 1815 genvandtes dets gamle Land, saa nær som Warschauegnene. Og Prøjsen fik nu store Udvidelser: en Del af Sachsen, Forpommern, Westphalen, Rhinprovinsen. 1866 indlemmedes endelig i Prøjsen: Sønderjylland, Holsten, Lauenburg, Hannover, Kurhessen, Nassau, Frankfurt am Main. 1871 blev Prøjsens Konge det tyske Riges Kejser.

krigeriske Erobringer men i Fredens Goder og Gaver paa den nationale Velfærds, Friheds og Morals Omraade." Under Leverraab og Sangen: „Heil Dir im Siegeskranz," forlod han derpaa Salen.

I Forvejen var der truffet Aftale med de forskellige Stater om deres Tilslutning. Bayern, Württemberg, Baden og Hessen-

Darmstadt forenedes saaledes med det nordtyske Forbund til det nye Rige. Den nordtyske Forfatning (se S. 424) udstraktes til hele Riget. Rigsmyndighederne: Kejser, Forbundsraad og Rigsdag fik Myndighed til at afgøre, hvad der skulde være Fællesanliggender for hele Riget. *Elsasz-Lothringen* blev *Rigsland*, direkte under Rigsstyrelsen og fik nogle Aar senere Repræsentanter paa Rigsdagen. *Bismarck* blev Rigskansler. Et parlamentarisk Styre skabtes ikke; Rigsdagens Myndighed var egentlig kun en Vetoret; den kunde hindre Love, der var den imod, ellers ikke sætte sin Vilje igennem.

Den nye Forfatning.

Bismarck 1870.

Der opstod straks talrige Partier, hvoraf intet enkelt fik Flertal. Længst til Højre kom til at staa det egentlige Junkerparti: de *Konservative*, samt Storfabrikanternes Parti: de *Frikonservative*. Det gamle liberale Parti var nu delt i to: de *Nationalliberale* og *Fremskridtspartiet* eller de *Frisindede*. Begge de to Grupper havde deres Tilslutning i Borgerskabet, især i Universitetskredsene og Handelsverdenen. Yderst til Venstre stod *Socialdemokraterne*. Men udenfor hele den øvrige Partigruppering dannedes der desuden et særligt katolsk Parti: „*Centrum*", der snart naaede 100 af Rigsdagens 400 Medlemmer. Nær dem stod enkelte *Welfer*, der stadig protesterede mod Hannovers Indlemmelse i Prøjsen. Og endelig var der helt for sig Repræsentanterne for de undertrykte Nationaliteter: 15—20 *Polakker*, en halv Snes *Elsasz-Lothringer* og en *Dansk*.

De tyske Partier.

Kulturkampen 1871—78. I de første Aar efter det nye Riges Grundlæggelse støttede Bismarck sig til de Nationalliberale, der var Rigsdagens stærkeste Parti, og som saa deres Idealer virkeliggjorte ved Gennemførelsen af Rigets Enhed og ved den forholdsvis frie Forfatning. Disse Aar bragte da ogsaa adskillige Reformer. Der kom Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen og Nævningedomstole i større Forbrydersager, og i Prøjsen indførtes et vist *kommunalt Selvstyre*, der dog fik et yderst konservativt Præg.

Kulturkampen 1871—78.

Reformer.

Men først og fremmest samledes Opmærksomheden om Bismarcks store Strid med den katolske Kirke. Erklæringen om Pavens Ufejlbarhed 1870 havde fremkaldt et Brud med nogle katolske Teologer i Tyskland, der nægtede at bøje sig for det nye Dogme. Paven satte dem i Band, men de stiftede saa en egen *gammelkatolsk Kirke* med egne Bisper og Præster, der dog kun fik faa Tilhængere. Paven fordømte dem, og det tyske Centrumsparti bøjede sig lydig for ham. Bismarck betragtede Pavens Optræden som en Indblanding i tyske Forhold og svarede med en Række Love, der skulde hævde Statens Myndighed over Kirken. I Rigsdagen erklærede han i stærke Ord, at han ikke vilde finde sig i Pavens Overgreb. Hilst af jublende Bravoraab udbrød han: „De behøver ingen Bekymring at nære: „Vi gaar ikke til Canossa — hverken legemlig eller aandelig." Baade de Nationalliberale og de Frisindede støttede ivrig Bismarck i denne „Kulturkamp", som en af de Frisindede kaldte den; ikke blot Fritænkere, Jøder og Rationalister men ogsaa ortodokse Protestanter havde nok Lyst til at ramme den katolske Kirke. Men Katolikerne holdt sig haardnakket. Paven svarede kort efter Canossatalen: „Hvem ved, om der ikke snart fra Bjergene løsnes den lille Sten, der skal knuse Kolossens Fod," og det tyske Centrum fandt i *Windthorst* en meget klog Fører. Bismarck gik videre og videre. I Prøjsen indførtes et skrapt Statstilsyn med alle Skoler, og Jesuiterne og flere andre Ordener udvistes af Riget; Staten fik Indflydelse paa Præsteansættelsen, og en særlig Domstol fik Ret til at afsætte Gejstlige. Og endelig indførtes, trods Bismarcks personlige Uvilje derimod, tvungent borgerligt

Gammelkatolikerne.

Vi gaar ikke til Canossa.

Windthorst.

Tvangsskoler.

Borgerligt Ægteskab.

Ægteskab og Civilregistre efter fransk Mønster. Og alle Gejstlige, der trodsede ham, forfulgtes energisk. Adskillige Ærkebisper og Bisper maatte vandre i Fængsel. Til sidst var af 12 katolske Bispedømmer de 8 uden Bisp, over 1000 Præsteembeder var ledige og alle katolske Præsteskoler var lukkede. Blandt Katolikerne var Vreden stor over denne „diokletianske Forfølgelse". Paven udbrød til nogle tyske Pilgrimme: „For Aarhundreder siden sendte Gud en Attila for at vække Folket. Nu har han vakt det ædle tyske Folk ved en ny Attila." En fanatisk Katolik prøvede endog paa at skyde Bismarck. Men det varede ikke længe, før Bismarck begyndte sin Gang til Canossa. De Konservative blev bekymrede ved at staa sammen med Fritænkerne i Kamp med Pavekirken, og Bismarck delte saa smaat deres Bekymringer. Desuden vilde han, der nys havde drevet Frihandelspolitik sammen med de Nationalliberale, nu skaffe Riget nye Indtægter gennem højere Toldafgifter; og dertil maatte han søge Centrums Hjælp, da han ikke kunde faa de Nationalliberale med. Og endelig ængstedes han ved *Socialdemokraternes* Fremgang. Fra først af havde han tænkt,

Karl Marx.

Bismarcks Bekymringer.

Ny Toldpolitik.

Bebel.

Socialdemokraterne.

at han ved Lejlighed kunde bruge dem mod Bourgeoisiet, men nu blev de ham for stærke. Marxisterne og Lassalles Tilhængere samledes om *Gothaprogrammet*, der i alt væsentlig var K. Marx's Lære, og i den sachsiske Arbejder *Bebel* fandt Partiet en ypperlig Fører. Tilslutningen til det forøgedes endda ved en stor økonomisk Krise. En betydelig Del af de franske Milliarder var blevet anvendt til Fæstninger, Jernbaner, store Statsbygninger og Tilbagebetaling af Statslaan, og der var ved den lette Adgang til Penge opstaaet en feberagtig Virksomhed i hele Næringslivet. Det blev en „*Gründerperiode*" med store Svindlerier, og den fulgtes hurtig af en Krise, der medførte talrige Forretningsstandsninger og megen Arbejdsløshed.

Gotha programmet.

Bebel.

Gründerperiode.

Aaret 1878 bragte to afgørende Begivenheder. Den stridbare Pius IX døde og afløstes af den kloge, forsonlige Leo XIII, og der fandt to socialdemokratiske Attentater Sted mod Kejseren. Bismarck besluttede da at søge en Udsoning med Katolikerne og at vende sig imod Socialdemokraterne med al sin Magt.

Leo XIII.

Attentater.

Kampen mod Socialdemokraterne 1878—90. Efter det andet Attentat opløste Bismarck Rigsdagen, og han opnaaede ved de nye Valg en stor Fremgang for de konservative Partier. Derefter vedtoges en energisk *Undtagelseslov* mod Socialdemokraterne. Det forbødes dem at holde Møder, stifte Foreninger og udgive Blade, og i de følgende Aar regnede det med Straffedomme over dem; Domstolene dømte villig, som Regeringen ønskede. Men det lykkedes ikke at knække Partiet. Private Smaamøder afløste de offentlige Møder, Blade tryktes i Udlandet og sendtes som Breve til Tyskland, hvor de uddeltes fra Mand til Mand, og Kongresser holdtes udenfor Rigets Grænser, saaledes en i København. Og ved Valgene voksede Socialdemokraternes Stemmetal med rivende Hast.

Undtagelseslov.

I en af de Taler, hvori Bismarck i 1878 forsvarede Undtagelseslovgivningen mod Socialdemokraterne, forklarede han ivrig, at det var nødvendigt at gribe ind, ellers vilde de ganske „forføre" „vore ellers saa velsindede arbejdende Klasser." „Naar de," sagde han, „overfor Folk, der nok kan læse men ikke bedømme det, de læser — og Evnen til at læse er langt mere udbredt hos os end i Frankrig og England, men Evnen til at vurdere det læste er maaske mindre end i de to Lande — naar de overfor saadanne Folk mø-

der med allehaande glimrende Løfter og derhos med Spot og Haan i Billeder og Ord, fremstiller alt, hvad der hidtil har været disse Folk helligt, som Tant og Løgn, skildrer som Talemaader og Svindel alt, hvad der har begejstret og ledet vore Fædre og os under Mottoet: „Med Gud for Konge og Fædreland!", naar de river fra dem Troen paa Gud, Troen paa vort Kongedømme, Hengivenheden for Fædrelandet, Troen paa Familjeforholdene, paa Ejendomsretten, paa Arveretten til det, de erhverver til deres Børn, naar de tager alt dette fra dem, da er det ikke altfor svært at bringe et udannet Menneske til at sige med Faust: „Forbandet være Haabet, forbandet Troen, forbandet først og sidst Taalmodigheden;" hvad bliver der tilbage for et saadant aandelig forarmet og nøgent Menneske — hvad andet bliver der tilbage for ham end en vild Jagt efter sanselige Nydelser, der er det eneste, der endnu kan forsone ham med dette Liv? (Meget sandt.) Hvis jeg var forfaldet til en saadan Vantro, som man indprenter disse Mennesker — ja, mine Herrer jeg lever i en rig Virksomhed, under gode Forhold, men alt det kunde dog ikke bringe mig til at ønske at leve en Dag længere, hvis jeg ikke havde det, som Digteren kalder „Troen paa Gud og en bedre Fremtid." (Stærke Bravoraab.) Men berøver De den fattige Mand, hvem De ingen Erstatning kan yde, denne Tro, da skaber de hos ham den Livslede, der fører til Gerninger som dem, vi nu har oplevet." Og han udviklede videre, at Tyskerne har en naturlig Tilbøjelighed til Utilfredshed. Han kender mange Franskmænd, der altid er tilfredse, „men," siger han, „jeg ved ikke, hvem af os der kender en tilfreds Landsmand." Derfor er hans Undtagelseslov nødvendig.

Bismarcks Arbejderreformer.

Katheder-socialisme.

Bismarck ønskede dog ikke blot at kue Socialdemokraterne men ogsaa at vinde Arbejderne. Blandt tyske Nationaløkonomer var der opstaaet en Bevægelse, der sædvanlig betegnes som *Katedersocialismen*. Dens Tilhængere mente, at man skulde beskytte baade Industri og Landbrug ved Toldsatser og yde Arbejderne en vis Statshjælp. Begge Tanker passede Bismarck udmærket. Han gennemførte en kraftig Beskyttelsestold, og han fik vedtaget Love om Syge- og Ulykkesforsikring for Arbejderne, samt om en Alderdomsunderstøttelse, hvortil Staten gav Bidrag, men hvortil Arbejderne dog selv efterhaanden skulde opspare en betydelig Del. Naar det var fornødent, vandt han Centrums Stemmer for disse Love ved Skridt for Skridt at tage Lovene fra Kulturkampens Tid tilbage. Dog bevaredes det borgerlige Ægteskab og Civilregistrene, Jesuiterne fik ikke Lov at vende tilbage, og i Prøjsen opretholdtes Statstilsynet med Skolerne. I disse Aar begyndte Bismarck ogsaa halvt uvillig en tysk *Kolonipolitik*, idet der erhvervedes nogle tyske

Syge- og Ulykkesforsikring.

Alderdomsunderstøttelse.

Centrumsgangen fortsættes.

Kolonipolitik.

Kolonier i Afrika. I den evropæiske Storpolitik hævdede han stadig en førende Plads for Tyskland. I de første Aar efter 1871 stod han i venskabelig Forbindelse med Østrig og Rusland, efter den russisk-tyrkiske Krig (1877—78) kølnedes Forholdet til Rusland, men snart knyttedes Italien ved Triplealliancen til Tyskland og Østrig.

Bismarcks Politik i disse Aar mødte ikke blot Modstand fra Socialdemokraterne men ogsaa fra de Frisindede, der i *Eugen Richter* havde en glimrende Taler, som tit voldte Bismarck megen Ærgrelse under Rigsdagsdebaterne. Derfor maatte han altid søge Centrums Hjælp for at føre sine Planer igennem. Kun i sine sidste tre Ministeraar var han fri derfor. I 1887 gik Centrum mod ham, og der blev derfor Flertal mod nogle nye Militærudgifter, han foreslog. Han svarede med en Opløsning og vandt en stor Sejr; det var just ved den Tid, Boulanger som Krigsminister holdt sine tyskfjendske Taler, og under Indtryk deraf fik Bismarck en Rigsdag efter sit Sind. De tre „*Kartelpartier*" Konservative, Frikonservative og Nationalliberale blev fast Flertal og Militærloven gennemførtes.

Richter.

Valgsejren 1887.

Bismarcks Fald mod den fransk-russiske Presse.

Under Behandlingen af en ny Militærlov det følgende Aar paa en Tid, hvor Forholdet til Frankrig og Rusland var lidt spændt, udviklede Bismarck, at han arbejdede for Freden. „Men," sagde han, „denne Bestræbelse vanskeliggøres for os ved truende Avisartikler i Udlandets Presse, og jeg retter herved en Opfordring til Udlandet om dog endelig at afholde sig fra disse Trusler. De fører til Intet. Disse Trusler mod os — ikke fra Regeringernes Side — men i Pressen, er egentlig en utrolig Dumhed (Munterhed), naar man betænker, at de Folk bilder sig ind, at de kan forskrække en stor og stolt Magt som det tyske Rige ved at anbringe Tryksværte paa en bestemt Maade, ved en Sammenstilling af Ord (Bravo). Man skulde lade være, da vilde der blive lettere ogsaa for os at optræde behageligere overfor vore to Naboer. Ethvert Land kommer dog i Længden en eller anden Gang til at bære Ansvaret for de Ruder, dets Presse slaar ud; Regningen bliver paa et eller andet Tidspunkt præsenteret i Form af Misstemning i det andet Land. Vi kan let lokkes ved Kærlighed og Velvilje — maaske for let — men vi vindes sikkert ikke ved Trusler! (Bravo). *Vi Tyskere frygter kun Gud og ellers intet i Verden* (Stormende Bravoraab), og selve denne Gudsfrygt bringer os til at elske Freden. Men den, som alligevel bryder denne, han vil faa at se, at den kampglade Fædrelandskærlighed, der i 1813 kaldte hele Befolkningen i det magre, lille, udmattede Prøjsen under Fanerne, nu er Fælleseje for hele det tyske Folk, og at den,

der noget Sted krænker den tyske Nation, vil finde det tyske Folk væbnet, alle som en og alle med den faste Tro i Hjertet: Gud vil være med os!" (Langvarigt, stormende Bifald.)

Vilhelm I † 1888. Frederik III 1888. Vilhelm II fra 1888.

1888 døde Kejser *Vilhelm* over 90 Aar gammel. Den nye Kejser *Frederik III* ansaas for at være Ven af en mere frisindet Politik, men han døde samme Aar, og hans Søn *Vilhelm II* blev nu Kejser. Han betragtedes almindelig som en beundrende Elev af Bismarck, men det viste sig snart, at han ikke vilde finde sig i nogen Art Formynderskab. Kejseren var

Bismarck, der fører Elsasz og Lothringen frem for Rigsdagen: Kære Rigsdag, nu har vi de to Fyre igen, men sig mig nu, hvad vi skal gøre ved dem.
(Karikatur i Kladderadatsch).

fuld af Tillid til sig selv, og han holdt af at give sine Tanker Luft i blomstrende Taler om Gud, sin store Bedstefader og den tyske Moral, og disse Taler var ingenlunde altid Bismarck tilpas. Det var ogsaa med skeptisk Ligegyldighed denne saa til, da Kejseren lod sammenkalde i Berlin en *international Konference* af Udsendinge fra de forskellige Stater til Forhandling om Arbejderspørgsmaalet, og Bismarck saa med Tilfredshed, at Konferencen blev ganske resultatløs.

International Arbejderkonference.

Valget 1890.

Saa kom imidlertid de nye Rigsdagsvalg 1890 og ved disse mistede Kartelpartierne Flertallet. De Frisindede vandt stærkt frem, og Socialdemokraterne naaede 1½ Million Stemmer, dobbelt saa mange som tre Aar før. Som Bismarcks Politik

var glippet overfor Centrum saaledes glippede den overfor Socialdemokraterne, og ogsaa overfor Polakker, Elsasz-Lothringer og Danske viste hans Politik sig afmægtig. Udadtil havde han sejret; der var det hele jo et Magtspørgsmaal, og Prøjsens Hær var den stærkeste; indadtil stod han overfor aandelige Kræfter, han ikke formaaede at kue. Kort efter Valget kom det til endeligt Brud mellem ham og Kejseren i 1890. Bismark trak sig tilbage til sine Godser og øvede herfra i de 8 Aar, han endnu levede, en hvas Kritik mod den meget saarbare Kejser.

Bismarcks indre Politik glipper.

Den nye Kurs 1890—1908. Da Bismarck var faldet, hed det sig, at der skulde begynde „en ny Kurs". Det blev en „*Zigzagkurs*", hvor Retningen skiftede saa smaat efter Kejserens Stemninger, men hvis Hovedretning dog blev den samme konservativ-militaristiske som under Bismarck. Tre Rigskanslere er fulgt efter Bismarck: *Caprivi*, *Hohenlohe* og *Bülow*, alle jævnt duelige Mænd. *Kolonipolitiken* er i denne Tid optaget med forøget Iver. Man gjorde Englænderne nogle Indrømmelser i Afrika mod at faa Helgoland, men man erhvervede en Del af de sydlige Øer og tog sig med megen Energi af de tyske Kolonier i Afrika. Tyskerne har dog her næsten stadig maattet kæmpe med krigerske Negerstammer, og Kolonierne er foreløbig kun lidt værd. De tyske Officerer har vakt Opsigt ved den Grusomhed, hvormed de optraadte i disse Kampe, og flere Gange er der afsløret store Bedragerier ved Leverancerne til Kolonihæren. Militærudgifterne er stadig forøgede meget stærkt. Af Hensyn til Kolonipolitiken og Tysklands Handelsinteresser har Kejseren vist Flaaden en særlig Omhu. Med febrilsk Hast har man skabt en Flaade, der nu er Frankrigs jævnbyrdig, og for at lette Forbindelsen af Nord- og Østersøflaaden er Kielerkanalen bygget.

Den nye Kurs 1890—1908.

Caprivi, Hohenlohe og Bülow.

Kolonipolitiken.

Militærudgifterne.

I Storpolitiken har Tyskland mistet den ledende Stilling, det havde i Bismarcks Tid. Frankrig og Rusland har sluttet en Slags Forbund, og endelig er der sket en stærk Tilnærmelse mellem Frankrig og England, medens Italien, der tilsyneladende endnu staar i Triplealliancen, viser Frankrig stor Sympati.

Den ledende Stilling tabt.

I den indre Politik begyndte den ny Kurs med en Lempelse af Beskyttelsespolitiken, men der opstod snart en

Agrarbevægelse. *Agrarbevægelse*, ledet af Godsejerne men med Tilslutning hos mange Bønder, og i Forstaaelse med Fabrikanterne er det lykkedes Agrarerne at gennemføre nye Toldforhøjelser, især for Korn og Kvæg. Prisen paa disse Varer er derved steget meget højt til stor Skade for Bybefolkningen, navnlig Arbejderne. I øvrigt har Regeringens Anstrengelser væsentlig været rettet mod *Socialdemokraterne*. Disse vandt for hvert Valg stærkt frem. De optraadte ikke blot som Talsmænd for deres økonomiske Teorier og for Fattigfolk. Men de hævdede ogsaa energisk *Aandsfriheden* overfor de af Kejseren begunstigede *Antisemiter* og den *borgerlige, civile* Aand overfor den vidtgaaende Militarisme, og stor Virkning gjorde deres Agitation med de talrige Soldatermishandlinger. Og endelig talte de de underkuede Nationaliteters Sag overfor den stedse skrappere Tvangspolitik, der førtes mod disse. I alt dette stod de sammen med de *Frisindede*, men tit var disses Holdning vaklende, og de Frisindede delte sig i indbyrdes stridende Smaagrupper. Regeringen støttede sig som Regel til Kartelpartierne og skaffede sig Flertal ved Hjælp af Centrum. Der foregik under disse Forhold ikke nogen Lovgivning af Betydning. Dog indførtes i *de sydtyske Stater* efterhaanden almindelig Valgret ved Valgene til deres særlige Landdage, medens Treklassevalget (se S. 418) stadig er bevaret i Prøjsen.

Høje Toldsatser.

Socialdemokraterne.

Frisindede.

Almindelig Valgret i de sydtyske Stater.

Bülows Svingning. I 1907 prøvede imidlertid den nuværende Rigskansler, *Bülow* pludselig en Svingning. Han fjernede sig fra Centrum og søgte Forbindelse med de Frisindede, og da nogle Militærforslag faldt, fordi Centrum stemte mod dem, opløste han Rigsdagen. Valgkampen rettedes mod Socialdemokraterne. Selv de Frisindede gik mange Steder med mod disse, og skønt Socialdemokraterne fik 3¼ Million af de 11 Millioner afgivne Stemmer, gik deres Tal i Rigsdagen dog ned til det halve, saa at de kun blev 40. Centrum holdt sin Stilling med godt 100 Medlemmer, Kartelpartierne fik 160, de Frisindede 50, Polakker, Elsasser og Danske 30. De Frisindede har saaledes i Øjeblikket Afgørelsen mellem Kartelpartierne og Oppositionspartierne, men der hersker almindelig Forvirring i Partiforholdene, og Forbindelsen mellem de Frisindede og Regeringen er allerede ved at brydes.

Den nuværende Partistyrke.

Stærk materiel Udvikling. *Materielt* er Tyskland siden 1870 gaaet meget stærkt frem.

Folketallet er vokset hurtig, og Dødeligheden er formindsket i betydelig Grad. Livsvilkaarene er som Helhed forbedrede ogsaa for den fattige Befolkning, men der er blevet ved at bestaa en meget stærk Modsætning mellem de velstaaende og de fattige Folkeklasser.

Dyb Kløft mellem Rige og Fattige.

Aandslivet. Det **tyske Aandsliv** har været stærkt paavirket af Sejren 1870 og af Bismarcks Personlighed. Der er kommet noget haardt over det; en dyb Respekt for den reelle Magt, en vis Ringeagt for humane Følelser og abstrakte Ideer kendetegner nu tyske Forfattere. Særlig stærkt træder dette frem i *Historieskrivningen*. Saa tit denne berører Emner, der staar i Forbindelse med Tyskland, bliver det en forherligende Historieskrivning med stærk Ros over de tapre, ædle, gudfrygtige og sædelige Germaner. En af Tidens ypperste Historieforskere, *Heinrich v. Sybel*, har saaledes i sin Bog om Kejserrigets Grundlæggelse givet en i høj Grad partisk, ofte aldeles upaalidelig Skildring af Tysklands Forhold til andre Magter, ikke mindst Danmark. Paa lignende Maade er tysk Socialøkonomi blevet præget af Bismarcks Tankegang. Men der har dog stadig ogsaa været en modsat Strømning, og ikke faa dygtige Videnskabsmænd har sluttet sig til Socialdemokratiet og de Frisindede. Og paa alle Videnskabens Omraader er der arbejdet med Jernflid og stor Grundighed.

Historieforskningen.

Sybel.

Tysk *Filosofi* har i *Friedrich Nietsche* haft en højst ejendommelig Skikkelse. Han hævdede, at Menneskene nødvendig maa være delt i en højere og en lavere Kaste; hos den første hersker den stolte Herremoral, hos den sidste den lave Slavemoral. Og han saa med stor Ringeagt ned paa Mængden, „Hjorden," som han kaldte den. Den var, syntes det ham, kun til som Middel eller som Hindring for de faa store Mænd, „im Uebrigen hole ihn der Teufel und die Statistik." Han døde som sindssyg.

Nietsche.

I *Skønlitteraturen* er derimod den realistiske Litteraturretning, som begyndte i Frankrig i 50'erne, i de sidste 20 Aar ogsaa naaet til Tyskland. Dens betydeligste Forfatter er *Gerhart Hauptmann*, der i sit Hovedværk „die Weber" har skildret de schlesiske Arbejderes ulykkelige Liv i Fyrrerne. I Kunstens Verden har *Arkitektur* og *Billedhuggerkunst* været stærkt præget af den nye prøjsiske Aand. Der er rejst tal-

Skønlitteraturen.

Hauptmann.

Kunsten.

rige Statsbygninger, som alle først og sidst giver et Indtryk af Magt, Styrke og Rigdom, og mangfoldige Statuer rundt om i Tysklands Byer minder om Bedrifterne under den store Krig. *Malerkunsten* har været mindre paavirket heraf, og den har haft talrige betydelige Repræsentanter.

Belgien, Holland og Schweiz.

Flamsk Regeringssprog.

I **Belgien** fik det katolske Parti Flertal i 1870, og det indførte nu flamsk Regeringssprog i de flamske Egne, hvor det

Skolestriden.

især havde sine Tilhængere. Men nogle Aar derefter fik de Liberale atter Overtaget, og der vedtoges en Skolelov, hvorved Religionsundervisningen afskaffedes i Statsskolen, og Undervisningen blev gratis. Derimod indførtes der ikke Skoletvang. Senere fik imidlertid Katolikerne paa ny Flertal, og de har hersket den sidste Snes Aar. De har overladt til de enkelte Kommuner at afgøre, om de vil have Religionsundervisning i deres Skoler eller ikke. Efterhaanden dannedes imidlertid indenfor den talrige Arbejderbefolkning et stærkt Socialdemokrati, og sammen med de Liberales radikale Fløj krævede disse almindelig Valgret. Til sidst gik Katolikerne ind paa at indføre almindelig Valgret, men det blev ikke lige Valgret. Vælgere, der er gift og har en vis Alder, samt Vælgere, der har en bestemt Indtægt eller Eksamen har 2 til 3 Stemmer. Alle Vælgere forpligtedes under Bødestraf til at stemme. Siden er der ogsaa indført *Forholdstalsvalg*.

Almindelig, men ikke lige Valgret. Forholdstal.

Partierne.

Det gamle liberale Parti gik nu stærkt tilbage, medens Socialdemokraterne fik talrige Rigsdagsmænd. Men i de sidste Aar er der ud af det liberale Parti vokset et nyt *radikalt* Parti, som hurtig er naaet frem til en lignende Styrke som Socialdemokraterne. I Forening er de to Partier nu lige ved at vinde Flertal i Deputeretkamret. Katolikerne har Overtaget i de agerdyrkende og flamsktalende Egne, Radikale og Socialdemokrater i de industridrivende og fransktalende Provinser. Belgien er gaaet meget stærkt frem i Indbyggertal, men en betydelig Del af Arbejderne lever i stor Fattigdom. Baade den flamske og franske Litteratur har i de sidste Aar haft en Blomstringstid.

Kongostaten.

Kongostaten. De store Opdagelser i Afrika, som Livingstone havde begyndt, er siden stadig fortsat. Livingstone naaede paa

sin sidste Rejse fra Zambesifloden helt over til Kongofloden. I flere Aar hørte man intet fra ham, og et rigt amerikansk Blad overdrog da Englænderen *Stanley* at opsøge ham. Dette lykkedes, og siden fortsatte Stanley i 70'erne med Energi og Held Livingstones Opdagergerning. Kong *Leopold* af Belgien fik nu stiftet et internationalt *Afrikaselskab* til

Stanley

Afrika.

Uafhængige Stater er Marokko, Abessinien og den lille Negerrepublik Liberia. Saa godt som uafhængigt er ogsaa Tripolis, der formelt staar under Tyrkiet. Det øvrige Afrika regnes for at tilhøre de forskellige europæiske Magter, dem adskillige Steder er Negerstammerne halvvejs uafhængige og Landet endnu forholdsvis daarlig kendt. De Strøkninger, der her er betegnede som belgiske, er Kongostaten.

Fremme af Opdagelserne, og Stanley traadte i Tjeneste hos dette. Efterhaanden skabte dette Selskab sig et stort Rige i Kongoegnene, og efter mange Forhandlinger anerkendte Stormagterne dette som en nevtral Stat, hvor alle Magter skulde have lige Handelsrettigheder. Kong Leopold blev *Kongostatens* Hersker. Den har givet ham store Indtægter, men der klages i Belgien meget over den Maade, hvorpaa Landet udsuges, og den Grusomhed hvormed den indfødte Befolkning behandles.

Kongostaten.

Holland. Luxemburg.

I **Holland** er Vilhelm III fulgt af sin Datter *Vilhelmine*. Det lille Hertugdømme *Luxemburg*, der ikke kunde arves af Kvinder, gik derved over til en tysk Fyrsteslægt. Det havde før 1866 hørt til det tyske Forbund men sluttede sig ikke til det nye tyske Rige.

Partierne.

Det *liberale Parti* i Holland har i den sidste Menneskealder næsten uafbrudt haft Magten. Valgretten er efterhaanden udvidet, men man er dog ikke naaet til almindelig Valgret. Der er opstaaet et *socialdemokratisk* Parti, men det er foreløbig svagt. Katolikerne og de ortodokse Kalvinister danner i Forening et *konservativt* Parti. Ogsaa her har der været stærk Fremgang i Folketal og Næringsliv, og det hollandske Aandsliv har haft en god Tid.

De ostindiske Øer

Holland har endnu bevaret sit gamle Kolonirige: *de ostindiske Øer*. Det er det tredje største Kolonirige og har o. 40 Millioner Indb.; men i de sidste Tiaar har man paa nogle af Øerne maattet kæmpe haardt med de Indfødte. Socialdemokratiske Politikere og radikale Forfattere har angrebet Regeringen stærkt for den Haardhed, der vises mod disse.

Forfatningen.

I **Schweiz** er Udviklingen fortsat i det gamle Spor. Forbundets Myndighed overfor de enkelte Kantoner er atter udvidet, og Referendum (se S. 429) er indført ogsaa for Forbundslove. I flere af Kantonerne har man indført Forholdstalsvalg, og i enkelte Kantoner er det direkte Folkestyre (se S. 429) stadig bevaret. Efter Proklamationen af Pavens Ufejlbarhed i 1870 opstod der ligesom i Tyskland et *gammelkatolsk Parti*; Regeringen tog Parti for det, og ogsaa Schweiz fik sin *Kulturkamp*. Men ogsaa den standsede, efter at den fredelige Leo XIII var blevet Pave. Det store Flertal af Befolkningen er Kalvinister. I Kalvins gamle Stat, *Genf*, er Adskillelse af Stat og Kirke vedtaget, kort efter at dette var sket i Frankrig (se S. 474). Det *radikale Parti* har lige fra Fyrrerne stadig haft Flertal i Forbundsforsamlingen, men i de katolske Kantoner har katolske Partier Styrelsen. Der er dannet et *socialdemokratisk* Parti, men dette har ikke fundet særlig stærk Tilslutning. Schweiz er i den sidste Tid endnu mere end før blevet et Tilflugtssted for Revolutionære, især Russere.

Gammelkatolsk Bevægelse.

Stat og Kirke i Genf.

Partierne.

Italien, Spanien og Portugal efter 1870.

Italien.

I **Italien** styrede i Begyndelsen af 70'erne et moderat-konservativt Parti. Det gennemførte almindelig Værnepligt og skabte en talstærk Hær og en anseelig Flaade. Senere fik et *radikalt Parti*, der især støttede sig til Syditalienerne, Magten, og kort efter fulgte Kong Umberto 1878 sin Fader paa Tronen. Valgretten udvidedes til alle, der havde en vis Indtægt eller kunde læse og skrive, men Folkeoplysningen staar saa lavt, at $^2/_3$ af Befolkningen alligevel er udelukket fra Valgretten.

Militærvæsenet.

Umberto 1878—1900.

Valgretsudvidelse.

Da Franskmændene havde taget Tunis, sluttede Italien sig i 1882 krænket til Triplealliancen, og snart efter prøvede det at skabe sig et Kolonirige ovre ved det røde Hav. *Crispi* blev nu i en Aarrække Lederen af Italiens Politik. Han var oprindelig meget radikal, og blev ved at kalde sig radikal, men hans Styre blev hurtig udpræget konservativt. Ovre i Afrika tørnede man nu sammen med *Abessinierne*. Disse havde stadig bevaret en Art kristent Rige, helt omgivne af Muhamedanere (se I S. 299). Deres Kultur stod ikke nævneværdig over Nabolandenes, men de havde en talrig Hær. Italienerne tvang dem først til at anerkende deres Overhøjhed, men Abessinierne rejste sig snart til Modstand, og 1896 led de italienske Tropper et knusende Nederlag. Italienerne maatte derefter nøjes med et lille Koloniområde ude ved Kysten.

Italien i Triplealliancen 1882.

Crispi.

Kejser Theodor II af Abessinien. I Halvtredserne herskede i Abessinien en gimrende begavet, men meget brutal Kejser, Theodor II, som først skabte sig en sikker Magt i sit Rige og derpaa lagde Planer om at fordrive Muhamedanerne fra Afrika. Han prøvede at faa Frankrig og England som Forbundsfæller dertil. Han tilbød saaledes Dronning Victoria at gifte sig med hende. Afslaget bragte ham i Rasseri, og han arresterede de Englændere, han kunde faa fat paa. Men Englænderne sendte en Hær, som befriede deres Landsmænd, og Kejseren dræbte sig selv, da han saa sine Tropper bukke under. De engelske Soldater drog dog bort igen, og Abessinien fik snart en ny Kejser.

Abessinierne.

Italienernes Nederlag 1896.

Efterretningen om dette Nederlag fældede Crispi, og i et Par

Aar havde de Konservative Magten. Siden fik de Radikale atter Flertallet, men der er nu fra dem udskilt nye Grupper, som mener, at Partiet er blevet altfor moderat. Der er saaledes dannet et *republikansk* Parti, og ogsaa *Socialdemokraterne* har faaet megen Tilslutning, især i de norditalienske Fabriksbyer og sine Steder paa Landet, hvor Bønderne endnu lever i største Fattigdom som Forpagtere paa de store Godser. Anarkismen har fundet en god Jordbund i Italien.

Republikanere og Socialdemokrater.

Victor Emanuel II 1900.

Kong Umberto dræbtes Aar 1900 af en Anarkist. Han fulgtes paa Tronen af sin Søn *Victor Emanuel II.*

Pave Leo XIII.

Bestikkelighed.

En Hovedsvaghed ved Italiens politiske Liv har været den store Bestikkelighed blandt Rigsdagsmænd og Ministre. Flere Gange er der afsløret omfattende Svindlerier. Men trods alle Svagheder er Italien gaaet stærkt frem, efter at det blev et samlet Rige. Finanserne er efterhaanden kommet i Orden. Oplysningen er højnet, Retsplejen forbedret, Samfærdselsmidlerne stærkt udviklede, Sumpe udtørrede o. s. v. Landbruget er endnu meget gammeldags, men Industrien har faaet en anseelig Udvikling. Dødeligheden er stærkt formindsket, og Folketallet vokser hurtig. I *Gabriel d'Annunzio* har Italien faaet en realistisk Forfatter, der læses meget ogsaa udenfor Italien.

Stærk Fremgang.

d'Annunzio.

Leo XIII.

Den **katolske Kirke** slog under Leo XIII's Ledelse (1878—1903) ind paa en forsigtig Forhandlingspolitik overfor Staterne, og Leo søgte tillige at styrke Kirkens Magt over de brede Folkelag ved at opmuntre den *kristelig-sociale* Bevægelse. Rundt om i Landene dannedes der katolske Arbejder- og

Bondeforeninger, tit med et stærkt demokratisk Anstrøg. Forsøget lykkedes i ikke ringe Grad i Tyskland, Østrig og Belgien, men det glippede baade i Frankrig og i Italien. Her er Forholdet mellem Kirken og Staten vedblevet at være spændt, og der er i Italien ligesom i Frankrig en stærk, bevidst Fritænkerbevægelse. Modsætningen er endda skærpet under Leos Efterfølger *Pius X.*

I **Spanien** fik *Amadeo I* (1870—73, se S. 433) en meget vanskelig Stilling. Blandt dem, der havde valgt ham, var der ustandselig Strid, og oppe i Baskernes Land gjorde det gamle Carlistparti (se S. 390) Opstand. Til sidst nedlagde han Kronen, træt af det hele. Cortes erklærede nu Spanien for Republik, men Forvirringen blev derved endnu større, og 1874 besluttede man sig da til at vælge Isabellas Søn *Alfons XII* til Konge. Carlisterne blev nu besejrede, og der gaves en ret fri Forfatning, dog med Censusvalg. Efter Alfons XII's Død er Kronen tilfaldet hans Søn Alfons XIII. Den almindelige Valgret er genindført, men almindelig Valgret betyder foreløbig kun lidt i Spanien.

Amadeo I. 1870—73.

Republik 1873—74.

Alfons XII. 1874.

Forfatningen.

Det store Flertal af Vælgerne er ganske uinteresseret og stemmer, som Politiet ønsker. Regeringspartiet faar derfor altid et overvældende Flertal. Naar et Ministerium falder, er det ikke fordi Vælgerne vender sig mod det, men fordi det kommer i Strid med Kongen, eller fordi der opstaar Uenighed blandt dets Tilhængere i Kamret. Det nye Ministerium opløser saa Rigsdagen og faar ved Valgene stort Flertal. Et konservativt og liberalt Parti har siden 1874 skiftevis været ved Magten. Den *republikanske* Bevægelse har stadig holdt sig, og der er nu opstaaet et lille *socialdemokratisk* Parti. I den allersidste Tid har man gjort Forsøg paa at indskrænke Kirkens fra gammel Tid meget store Magt.

Republikanere og Socialdemokrater.

Spaniens gamle Kolonirige er nu saa godt som tabt. Paa *Kuba* og *Filippinerne* udbrød der Oprør i Halvfemserne, og de nordamerikanske Fristater benyttede sig af Lejligheden og tog Parti for Oprørerne. Den spanske Flaade ødelagdes, og Spanien maatte afstaa baade Kuba, Porto Rico og Filippinerne. Det solgte derefter sine ovstralske Øer til Tyskerne og har nu kun nogle Smaabesiddelser i Afrika tilbage.

Kolonierne tabes til Amerika.

Australierne sælges til Tyskland.

Spaniens indre Udvikling er vedblivende langsommere end de fleste andre Kulturstaters, men der er dog kommet et vist Liv i Næringsvejene, især i Egnen omkring Barcelona.

Langsom Udvikling.

Portugal. I **Portugal** er der for en Snes Aar siden indført en Art Forholdstalsvalg, men Vælgerne stemmer her lige saa uselvstændig som i Spanien. Partistridighederne er næsten kun personlige Stridigheder mellem tilfældige Kliker, og Bestikkelse anvendes meget. Landets Statsgæld er uforholdsmæssig stor, og Portugal er stadig i Pengenød. Ogsaa her er der baade et socialdemokratisk og et republikansk Parti. Kong *Karl I* op-
Karl I's Statskup og Død. hævede i 1907 ved et Statskup Rigsdagen og indførte en Art Diktatur, men Følgen blev, at han dræbtes 1908. Hans Søn
Kolonierne. *Manuel* fulgte ham. Portugal har bevaret sine Kolonier i Asien og Afrika men har kun ringe Fordel af dem.

Østrig-Ungarn efter 1866.

Da Østrigerne 1866 var drevet ud af Italien og havde mistet deres Indflydelse i Tyskland, forstod Kejseren, at han maatte søge en Forstaaelse med de stadig misfornøjede Un-
Forfatning 1867. garer. Han søgte at opnaa dette ved Forfatningen af 1867. Riget deltes i to Dele: den *ungarske* Krones Lande (Ungarn, Kroatien-Slavonien og Siebenbürgen) og de *østrigske* Lande (de gamle østrigske Provinser samt Bøhmen, Mähren, Schlesien, Galizien, Triest og Dalmatien). Fælles for de to Rigsdele blev Forholdet til Udlandet og Overledelsen af Krigsvæsenet. Fælles-
Delegationer. anliggender skulde afgøres af *Delegationer*, d: Udsendinge i lige Tal fra den østrigske og den ungarske Rigsdag. Hver Rigsdel fik sin Forfatning. I Østrig blev der et Herrehus efter prøjsisk Mønster og et Deputeretkammer, der valgtes af Landdagene for de enkelte Provinser; og disse var alle valgte ved Stændervalg, der gav Overklasserne hele Magten. I Ungarn bevaredes Magnaternes Hus, svarende til Herrehuset, medens Deputeretkamret skulde vælges af Skatteydere, der betalte en forholdsvis høj Skat. Kroatien-Slavonien skulde sende Medlemmer til Rigsdagen men tillige have en egen Landdag. Den nationale Strid er dog siden fortsat næsten uafbrudt.

Ungarerne stræber altid at løse Forbindelsen mellem de to Rigsdele, og indenfor hver af disse strides Nationerne. I de østrigske
Tschekerne. Italienerne. Rigsdele kræver Tschekerne en selvstændig Stilling for Bøhmen med Mähren og Schlesien, og Italienerne ønsker helt at skilles fra Riget. I den første Tid efter 1867 styrede et *liberalt tysk* Parti. Det ind-
Kulturkamp. førte *Religionsfrihed*, og det kom derved til en lignende *Kulturkamp*

som i Tyskland. Regeringen angrebes fra nu af stærkt af et klerikalt, *antisemitisk* Parti, der har vundet stor Indflydelse, især i Wien. Og samtidig samledes *Slaverne* stedse mere mod det tysk-liberale Parti. Kejseren søgte at mægle mellem Slaver og Tyskere og forøgede efterhaanden de slaviske Sprogs Rettigheder. Men Striden er alligevel snarest blevet heftigere. I Rigsdagen er det Gang efter Gang kommet til voldsomme Scener mellem tyske og slaviske Medlemmer. Man overdænger hinanden med Skældsord, klapper med Bordene, dundrer løs med Linealerne o. s. v. Det regelmæssige Rigsdagsarbejde har derfor ofte været helt afbrudt lang Tid ad Gangen, og Ministerierne har flere Gange maattet regere ved Hjælp af provisoriske Finanslove. Mange af Slaverne ser hen til Rusland som deres Hjælper; der er en, dog meget uklar, *panslavisk* Bevægelse. Til Gen-
Panslaver og Pangermaner. gæld føler en Del af Tyskerne sig som *Pangermaner* og træder i Forbindelse med deres Landsmænd indenfor det tyske Rige.

I de sidste Aar har Kejseren i den *almindelige Valgret* søgt et Middel mod Nationernes Strid. Først prøvede man at lade 1/3 af Deputeretkamrets Medlemmer vælge ved almindelig Valgret, medens de andre 2/3 valgtes paa den gamle Maade, men nu har man indført almindelig Valgret for hele Deputeretkamret. Dette har virket stærkt opløsende paa de nationale Partier. Hvert af disse har vel faaet en anseelig Repræsentation paa Rigsdagen, men de er delt i indbyrdes uenige Grupper; der er nu radikale Tscheker og konservative Tscheker, radikale Tyskere og konservative Tyskere o. s. v. Og de to stærkeste Partier staar saa temmelig udenfor den nationale Strid. Det er *Socialdemokratiet*, der ved de første Valg fik 1/4 af alle de afgivne Stemmer og blev Rigsdagens stærkeste Parti, og *Antisemiterne*, der nu kalder sig *kristelig-sociale* og samler Katoliker af alle Klasser og Nationaliteter.

Almindelig Valgret indføres. *Partierne.*

I *Ungarn* er Magyarerne Mindretal overfor Slaver, Rumæner og Tyskere. Men de har forstaaet at holde Magten, og de benytter den til en haardhændet Undertrykkelse af de andre Nationaliteter. Ogsaa her er der dannet et *Socialdemokrati*, og der er i de sidste Aar agiteret ivrig for Indførelse af almindelig Valgret, men Magyarerne modsætter sig dette af Frygt for, at deres Herredømme dermed vil gaa tabt.

Ungarn.

Efter den russisk-tyrkiske Krig udvidedes det østrig-ungarske Rige 1878 (se S. 509) med *Bosnien* og *Herzegovina*. Bessettelsen af disse Lande kaldtes den Gang foreløbig, men man har beholdt de to Provinser.

Bosnien og Herzegovina.

Rusland og Balkanhalvøen.

Den russisk-tyrkiske Krig.

Den russisk-tyrkiske Krig 1877—78. Da Alexander II havde opgivet Reformpolitiken (se S. 439), vendte han snart sin Opmærksomhed mod Tyrkiet. Efter Frankrigs Nederlag 1870 erklærede Rusland Pariserfredens Bestemmelse om, at Sortehavet skulde være et lukket, nevtralt Hav for ophævet, og der byggedes en anseelig Sortehavsflaade. Og snart gav Forholdene i det tyrkiske Rige Anledning til Indblanding. Der

Ungtyrkerne.

var i de mest oplyste tyrkiske Kredse opstaaet et *ungtyrkisk Parti*, der vilde gaa i Lære hos Vestevropa, men som vilde bruge den Styrke, man derved kunde vinde, mod de Kristne. Sultanen, *Abdul Hamid*, sluttede sig til dem; der udstedtes atter med megen Højtidelighed en Forfatning, ja man indkaldte endog en Slags Rigsdag. Men samtidig kom det til heftige Sammenstød med de Kristne. *Slaverne* rejste sig til Opstand i Bosnien, Herzegovina og Bulgarien, og Montenegriner og Serber støttede dem. Tyrkerne sendte deres Hære ind i Bulgarien, hvor de myrdede paa det frygteligste. Da er-

Opstand.

Osman Pascha.

Krig 1877.

klærede Rusland i Foraaret 1877 Tyrkiet Krig. Rumænien sluttede sig til Russerne, og snart trængte de russiske Tropper frem baade paa Balkanhalvøen og i Armenien. Den tyrkiske General,

Osman Pascha i Plevna.

Osman Pascha forsvarede med haardnakket Udholdenhed den lille Fæstning *Plevna*, men til sidst maatte han overgive den, og i Begyndelsen af 1878 stod Vejen til Konstantinopel Russerne aaben. Sultanen gik da ind paa en foreløbig Fred, der gav Russerne meget store Indrømmelser. Men dette vilde England og Østrig ikke finde sig i, og Bismarck optraadte som „Mægler". Han fik en Stormagtskongres i Stand i *Berlin* 1878, og

Berlinerkongressen 1878.

her enedes man efter mange Stridigheder om, at Rusland atter skulde have en Udvidelse i Donauegnen, denne Gang paa Bekostning af Rumænien, der saa fik Erstatning af Tyrkerne. Og desuden skulde Russerne have nogle Grænsestrækninger i Armenien. Rumænien blev helt uafhængigt, Serbien og Montenegro udvidedes, og *Bulgarien* blev en Vasalstat med en kristen Fyrste, valgt af Folket. Grækenland fik Løfte om nogle Udvidelser, og

Grækenland udvides 1881.

1881 fik det virkelig Thessalien og et Stykke af Epirus. Østrigerne besatte Bosnien og Herzegovina, Englænderne Cypern. Tyrkiets evropæiske Omraade var dermed indskrænket til Egnene omkring Konstantinopel, Makedonien og nogle Øer. Sultanen lovede som sædvanlig Reformer til Gavn for de Kristne.

Rusland indtil den japanske Krig 1904. Alexander II's reaktionære Politik efter 1863 fremkaldte en hurtig voksende Uvilje i den „intelligente" Ungdom. Unge Mænd og Kvinder af velstaaende Familjer, tit af den fornemste Adel, drog i Tusindvis til Vestevropas Universiteter, især Zürichuniversitetet. De grebes her af Vestens Fremskridtsideer, som Regel i den mest yderliggaaende Form. Pariserkommunen gav mange af dem den Tro, at nu styrtede hele det gamle Samfund sammen. Nogle af dem sluttede sig til Marxismen, andre blev Anarkister, og atter andre sværmede blot i al Almindelighed for vestevropæisk Frihed og Kultur. Til sidst fandt den russiske Regering paa at befale de russiske Studenter i Udlandet at vende hjem; de kom tilbage i Tusindtal, og snart begyndte de en ivrig Agitation blandt Bønder og Arbejdere. „Vi maa gaa ud i Folket", var deres Slagord, og mange af dem arbejdede selv med i Fabrikerne og paa Markerne for at vinde Tillid. Politiet fulgte dem opmærksomt og slog ned paa dem,

Rusiands evropæiske Grænse fra 18. Aarhundrede til nu.

Russiske Studenter i Udlandet.

saa tit der viste sig en Lejlighed. Samtidig med Tyrkerkrigen førtes et Par Kæmpeprocesser mod de Revolutionære. Deres Forsvar for Nævningeretten fremkaldte stærk Tilslutning i store Dele af de dannede Kredse, men alligevel idømtes mange af dem haarde Straffe, og fra nu af førtes der en uafbrudt Kamp mellem Regeringen og „*Nihilisterne*", som man blev ved at kalde dem.

Regeringen og „Nihilisterne"

Vera Sassulitsch.

Umiddelbart efter en af de store Processer saarede en kvindelig Student, *Vera Sassulitsch*, St. Petersborgs Politimester med et Revolverskud. Hun forsvarede sig for Nævningeretten dermed, at Politimesteren i Strid med Loven havde ladet en Fange piske, og Retten frikendte hende. Hun sattes straks i Frihed, men udenfor Retssalen prøvede Politiet atter at gribe hende; da kastede Studenter og andre unge Mænd sig over Politiet, og under den almindelige Forvirring slap Vera Sassulitsch bort og flygtede til Udlandet.

Eksekutivkomitéen.

Nihilisterne samledes nu snart under en „*Eksekutivkomité*", og under dennes Ledelse iværksattes det ene Attentat efter det andet. Komitéen afsagde ligefrem Domme over højtstaaende Embedsmænd, ja det kunde hænde, at Dommene bekendtgjordes ved Opslag, før de udførtes. Regeringen foer haardt frem mod de Nihilister, det lykkedes at faa fat paa. De stilledes ikke længere for Nævningeretterne,

Krigsretter.

men for de mere lydige Krigsretter, og de dømtes her til at sendes til Sibirien eller at henrettes. Omsider udsendte Eksekutivkomitéen en Proklamation, hvori Kejseren erklæredes for dødsdømt, og siden fulgtes denne af en ny, hvori det hed, at han vilde blive benaadet,

Attentater.

hvis han gav en fri Forfatning. Tre Attentater fandt Sted, hurtig efter hinanden. Først prøvede man at skyde ham. Dernæst forsøgte man at sprænge Kejsertoget i Luften paa en Rejse, Alexander foretog; Minen eksploderede og ødelagde Toget, men Kejseren var passeret med et tidligere Tog. Og endelig sprængtes Spisesalen i Vinterpaladset i Luften, men Kejseren var den Dag blevet forsinket og var endnu ikke traadt ind i Salen i det Øjeblik, da Eksplosionen skete.

Melikov

Til sidst besluttede Alexander, paavirket af den kloge, smidige Armenier *Loris Melikov*, at anvende en mildere Adfærd overfor Nihilisterne og at udstede en Art fri Forfatning. Men det var for sent. Umiddelbart efter, at han havde underskrevet Forfatningsløftet, kørte han ud for at se paa en Soldaterrevu. Men paa Vejen kastedes en Bombe mod hans Vogn, og en stor Del af hans Følge dræbtes eller saaredes. Kejseren, der

Alexander II dræbes 1881.

selv var uskadt, stod ud af Vognen for at se til de Saarede, men da kastedes en ny Bombe, som dræbte ham.

Alexander III 1881—94.

Alexander II's Søn, *Alexander III* (1881—94) synes at have været ganske velmenende, men han var kundskabsløs

og svagt begavet. Forbitret over Faderens Død opgav han alle Forfatningsplanerne, og begyndte en blodig Forfølgelse af Nihilisterne.

Eksekutivkomitéens Brev.

Eksekutivkomitéen offentliggjorde 10 Dage efter Alexander II's Død et Brev til den nye Kejser. Det hedder her: „Deres Majestæt! Eksekutivkomitéen forstaar meget vel de sjælelige Lidelser, De nu maa gennemgaa." „Men der gives noget højere end saadanne naturlige menneskelige Følelser. Det er Pligten overfor vort Land, en Pligt for hvilken enhver Borger maa ofre sig selv, sine egne Følelser, ja selv andres Følelser. Drevet af denne bydende Pligt henvender vi os til Dem." „Det blodige Sørgespil ved Katarina-Kanalen var ikke en tilfældig Begivenhed." Det var et nødvendigt Udslag af den Bevægelse, som er vokset og vokset det sidste Tiaar igennem, hvor mange der saa end har maattet dø som Blodvidner. Giver Regeringen ikke efter, da vil Attentaterne blot blive flere og voldsommere, og det hele vil ende med en frygtelig Revolution.

„Deres Majestæt! Dette er en sørgelig og frygtelig Udsigt. Ja, sørgelig og frygtelig. Tro ikke, at dette blot er Ord. Vi føler mere end nogen, hvor stor en Ulykke det er, at saa meget Talent og saa megen Energi gaar tabt i Ødelæggelsens Værk og i blodige Kampe paa en Tid, da de samme Kræfter under andre Forhold kunde ofres paa frugtbare Arbejder, paa Udviklingen af Folkets Intelligens og paa den almindelige Velfærd." Men kun paa en Maade kan Revolutionen undgaas: ved at Kejseren frivillig giver en Forfatning.

„Vær sikker paa, at saa snart den øverste Magt holder op med at være en Voldsmagt, saa snart den er fast bestemt paa kun at udføre, hvad Folkets Vilje og Samvittighed kræver, da vil De kunne blive fri for de Spioner, som vanærer Regeringen, og De vil kunne sende Deres Eskorte til Kasernen og brænde de Galger, som demoraliserer Folket." Eksekutivkomitéen vil da oplose sig. „Vi haaber," hedder det, „at personlig Vrede ikke vil undertrykke Deres Pligtfølelse eller Deres Ønske om at høre Sandheden. Ogsaa vi har Grund til at være harmfulde. De har mistet Deres Fader, vi har mistet ikke blot vore Fædre, men vore Brødre, Hustruer, Sønner og bedste Venner. Og dog er vi rede til at glemme alt personligt Nag, naar Ruslands Velfærd kræver det, og vi venter det samme af Dem."

Pobiedonotzeff.

Ruslands mest indflydelsesrige Mand blev nu *Pobiedonotzeff*, en Mand med lignende reaktionære og chauvinistiske Ideer som Katkoff (se S. 439). Politiet blev som en hel Hær med ubegrænset Myndighed overfor Nihilisterne. Det lykkedes at sprænge disses Organisation og nogenlunde at standse Attentaterne. Men derefter vendte Regeringen sig ogsaa mod alle, der talte ikke-russiske Sprog eller afveg fra den græsk-katolske

Nationale og religiøse Forfølgelser.

Kirke. Ikke blot det polske, lettiske og lithauiske Sprog forfulgtes, men man søgte endog i Østersøprovinserne at undertrykke det tyske Sprog. Alle Slags Sekterere bekæmpedes heftig, og gennem talrige Undersøgelseslove søgte man at ramme *Jøderne*.

Nikolaj II 1894.

Efter Alexanders Død fulgte hans Søn *Nikolaj II* (fra 1894) nøje i hans Spor. Han vendte sig især mod *Finland*, som man hidtil havde ladet i Fred. Dets Forfatning sprængtes, og en haard Tvangspolitik begyndte ogsaa her. Og nede i Sydrusland hidsede nu Politiet Folkemasserne op til store Myrderier blandt Jøderne. I Titusindvis søgte disse over Havet til Amerika.

Fremgangen.

Trods de daarlige politiske Forhold, fandt dog en betydelig Fremgang Sted i Rusland i disse Aartier. Zemstvoerne og andre kommunale Raad arbejdede ivrig og ikke uden Held for bedre Oplysning, for Ansættelse af Læger, Anlæggelse af Hospitaler, Forbedring af Samfærdselsmidler og meget andet. Og desuden trængte den vesteuropæiske Maskinindustri nu omsider ind i Rusland, ivrig fremmet af Regeringen. Fremmede Forretningsfolk indkaldtes, høj Beskyttelsestold hæmmede Indførselen af udenlandske Industrivarer, og Jernbanenettet udvidedes hurtig. Byerne voksede da ogsaa stærkt. Til særlig Gavn blev denne Udvikling for Polen. Den polske Industri fik, dækket af Toldsatserne, et uhyre Marked i Rusland, hvis Industri foreløbig ikke kunde konkurrere med den polske. Dødeligheden i Befolkningen aftog noget, og da Fødselsprocenten vedblev at være langt højere end i det øvrige Evropa, gik Rusland stærkt frem i Folketal.

Industrien.

Den japanske Krig og dens Følger. Nikolaj II viste i sine første Aar Bestræbelserne for at sikre Verdensfreden og indskrænke Militærudgifterne megen Interesse, og efter russisk Forslag holdtes Aar ~~1900~~ 1899 i *Haag* den første Fredskongres af Magternes Udsendinge (se senere), men faa Aar derefter kastedes Rusland pludselig ind i en stor Krig. Gennem hele det 19. Aarhundrede havde Rusland Skridt for Skridt forøget sin Magt i Asien. Kavkasusegnene var erobret, Mellemasien var underkastet Rusland ned til Persien og Afghanistan, og mod Øst var Amurfloden blevet Sibiriens Sydgrænse. Helt ovre ved det store Hav var der anlagt en russisk Krigshavn. Alle disse Lande var meget svagt befolkede, men Russerne kom godt ud af det med den indfødte Befolkning, og adskillige Russere udvandrede efterhaanden hertil. En

Haagerkongressen 1900: 1899.

Russernes Magt i Asien

transsibirisk Jernbane førtes helt over til det store Hav, i en Længde af 1000 Mil, regnet fra St. Petersborg.

Den transsibirske Jernbane.

Aar 1900 gav nogle Uroligheder i Kina (se S. 523) Russerne Anledning til at bemægtige sig den store kinesiske Provins *Mantschuriet*, og her blev *Port Arthur* en meget stærk russisk Fæstning. Men *Japan*, der var i rivende Udvikling, (se S. 524) saa dette med megen Uvilje. Det frygtede, at Russerne ogsaa skulde tage den kinesiske Vasalstat *Korea*, et Land med en halv Snes Millioner Indbyggere, som Japanerne selv ønskede at blive Herrer over. I Begyndelsen af 1904 kom det til Krig. Rusland var overlegent i Folketal; ialt regnes dets Indbyggertal til 140 Millioner mod Japans 50 Millioner. Men den Del af Riget, der var nogenlunde tæt befolket og nogenlunde civiliseret, laa Hundreder af Mil borte fra Krigsskuepladsen, og Transporten paa den ensporede sibiriske Bane gik kun langsomt. Og som sædvanlig var Uordenen grænseløs i den russiske Hær og Flaade. Japanerne derimod havde hele deres Befolkning samlet tæt ved Kampspladsen, og deres Militærvæsen var i ypperlig Orden.

Mantschuriet; Port Arthur.

Japan.

Korea.

Krig 1904.

Japanerne gik angrebsvis til Værks; de besatte Korea, indesluttede Port Arthur og slog Russerne i en Række blodige Slag i Mantschuriet. I Begyndelsen af 1905 faldt Port Arthur, og den russiske Hær led et frygteligt Nederlag ved Mantschuriets Hovedstad *Mukden*. Kort efter naaede den russiske Østersøflaade efter en langvarig Sejlads frem til de japanske Farvande, men den ødelagdes her fuldstændig. I Efteraaret 1905 sluttede Russerne Fred. Korea blev en japansk Vasalstat, Japan fik Port Arthur, medens Rusland gav Mantschuriet tilbage til Kina.

Port Arthurs Fald, Nederlaget ved Mukden, Østersøflaadens Ødelæggelse 1905.

Fred 1905.

Den japanske Krig kostede Rusland uhyre Ofre i Penge og Menneskeliv og viste endnu en Gang Regeringens Uduelighed og Embedsstandens Bestikkelighed; mægtige Svindlerier fandt Sted ved Leverancerne til Hæren. Og Følgen af Krigen blev en ny revolutionær Gæring, voldsommere og mere udbredt end nogen tidligere.

Den russiske Generalguvernør i Finland *Bobrikoff* blev dræbt, og Ruslands ledende, reaktionære Minister *Plehve* led samme Skæbne. Zemstvoerne søgte at bringe Orden i Røret; deres Medlemmer samledes og krævede en fri Forfatning allerede midt under Krigen. Og

Zemstvoerne.

nu traadte Arbejderne frem. Der var ved Industriens Fremvækst skabt en betydelig Arbejderbefolkning, og i denne havde socialdemokratiske Tanker faaet Indpas. Kort efter Port Arthurs Fald 1905 udbrød en stor *Strike* i St. Petersborg, og en Søndag drog et mægtigt Arbejdertog mod Vinterpalaiset for at kræve en fri Forfatning. Soldaterne splittede Toget, og mange Mennesker dræbtes. Men denne „blodige Søndag" vakte stor Forbitrelse rundt om i Landet. Det kom til Smaaoprør og til en Mangfoldighed af Striker ikke blot af Arbejdere, men ogsaa af Jernbane-, Post- og Telegrafembedsmænd.

Striker.

Tvunget af den voksende Uro samlede Regeringen i Foraaret 1906 en Art folkevalgt Rigsdag, *Dumaen*. Dennes Flertal viste sig meget revolutionært, og saa snart Zaren mente sig stærk nok, opløste han den og lod en anden Duma vælge efter en mere konservativ Valglov. Men ogsaa denne viste sig udpræget oppositionel, og 1907 afløstes den af en *tredje Duma*, valgt paa endnu mere konservativ Vis. Heller ikke her synes Regeringen dog at have faaet det ønskede faste Flertal, men man har ikke helt turdet ophæve Dumaen af Hensyn til Vestevropa, navnlig Frankrig, hvor man stadig er nødt til at laane Penge. Der hersker vedblivende stor Forvirring i hele Riget; Oprør, Striker og Attentater bryder atter og atter løs, selv om Soldater og Politi nogenlunde har faaet Overtaget. De Revolutionære forfølges med saa stor Haardhed som nogensinde. Tusinder af Henrettelser har fundet Sted, og mange Tusind Revolutionære er sendt til Sibirien.

Dumaen 1906. *Den tredje Duma 1907.* *Uroen vedvarer.*

Kun i *Finland* har Udviklingen været heldigere. Her lykkedes det allerede i Efteraaret 1905 de nationale Partier at faa Magten ved en stor Generalstrike. Landdagen vedtog derefter en ny Forfatning, som godkendtes af Kejseren og endnu bestaar. Der er kun eet Kammer. Dette vælges ved almindelig Valgret baade for Mænd og Kvinder, og Valgene foregaar efter Forholdstalsmaaden. Socialdemokraterne blev ved de første Valg Rigsdagens største Parti, uden dog at blive Flertal. Ved Siden af dem staar de konservative Gammelfinner og de radikale Ungfinner, samt et liberalt svensk Parti.

Finland. *Fri Forfatning.*

Den *russiske Litteratur* har i de sidste Tiaar udviklet sig i samme Aand som under Alexander II. Dens mægtigste Skikkelse har været *Leo Tolstoj* (se S. 440).

Russisk Litteratur.

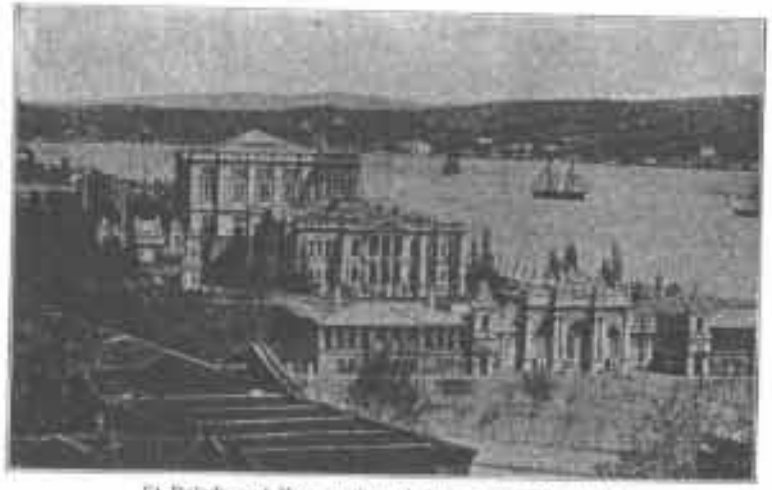
I en lang Række af Digterværker, religiøse og social-politiske Skrifter har Tolstoj udviklet sine Anskuelser. Han kræver en dog-

Tolstoj.

mefri, Menneskekærlighedens Religion; al Klasseforskel skal fjærnes, og al Krig afskaffes. Men han tror ikke meget paa, at nye Forfatninger og Love hjælper. Det afgørende, mener han, er en Forbedring af de enkelte Mennesker. Naar de blot bliver gode, gaar det hele af sig selv uden Nutidens faste Statssamfund. Han har derfor ofte taget Afstand fra de Revolutionæres Bestræbelser for at faa en fri Forfatning. Regeringen har fundet sig i, at han frit udtalte sine Meninger, vel nærmest af Hensyn til den offentlige Mening i Vesteevropa.

Rusland har i dette Tidsrum haft en ejendommelig Maler i *Vereschagin*, der i realistiske Billeder skildrede Krigens Rædsler. Han

Vereschagin.

Et Palads ved Konstantinopel, bygget omkring 1850.

fulgte den russiske Flaade under Krigen med Japan for at gøre nye Studier, men omkom her.

Balkanstaterne efter 1878. I *Tyrkiet* brød Abdul Hamid efter Nederlaget med Ungtyrkerne. Disse blev nu et revolutionært Oppositionsparti, hvis Tilhængere energisk forfulgtes. Sultanen genskabte det gamle despotiske Styre, støttet til Gejstligheden. Der opstod en vis *Pan-Islamisme*; man drømte om, at samle alle Muhamedaner under Sultanens Ledelse, men disse Stemninger har ikke ført til Handlinger af Betydning. Styrelsen vedblev at være slet. I Makedonien har der været ustandselig Strid mellem Kristne og Muhamedanere, Græker og Bulgarer. I Armenien har muhamedanske Bander med brutal Grusomhed myrdet kristne Armeniere i stort Tal. Sul-

Pan-Islamismen. *Armenien.*

tanen har nærmest opmuntret dertil, og de evropæiske Magter har intet gjort derimod.

De kristne Stater. I de nye *kristne Stater* har der efterhaanden fundet en ret betydelig Fremgang Sted. Man har faaet frie Forfatninger efter vestevropæisk Mønster, der gøres meget for Oplysningen, og det aandelige Liv har saa smaat begyndt at antage et evropæisk Præg. Ogsaa økonomisk er Landene gaaet frem; der er anlagt Jernbaner, og Næringsvejene er fremmede med megen Iver. Folketallet er da ogsaa steget særdeles stærkt. Men de politiske Forhold er vedblivende meget forvirrede. Forholdene har som Helhed været bedst i den største af Staterne, *Rumænien;* dog har i de sidste Aar Jødeforfølgelser og Bondeoprør her voldt megen Uro. I *Serbien*, der blev Kongerige i 1878, har der været usle Fyrster og adskillige Paladsrevolutioner. I *Bulgarien* har Styrelsen derimod det meste af Tiden været klog og kraftig. I Firserne gjorde Bulgarerne sig *Østrumelien.* til Herre i *Østrumelien*, en bulgarsk Provins, som Tyrkerne havde beholdt i 1878. Tyrkerne fandt sig deri, men Serberne angreb i deres Misundelse Bulgarien, hvilket dog kun førte til, at de blev eftertrykkelig slaaet. I det lille *Montenegro* har alt været roligt.

I *Grækenland* har der været mange Partistridigheder, men disse har kun været Kampe mellem Mænd, der i Kraft af deres Personlighed havde samlet Tilhængere om sig. Partier af vestevropæisk Art findes ikke. Man slog sig ikke til Ro *Den græsk-tyrkiske Krig.* ved Udvidelserne i 1881 men søgte ivrig at vinde den store Ø *Kreta*, hvis græske Befolkning Gang efter Gang rejste sig mod Tyrkerne. 1897 greb Grækerne ind til Fordel for Kretenserne. I Evropa var det en almindelig Antagelse, at Tyrkiets Dage var talte, men det gik helt anderledes; Tyrkerne slog med Lethed de græske Hære og trængte snart frem over Grækenlands Grænse. Da standsedes de ved et Magtbud af Russerne. Tyrkiet maatte slutte Fred mod at faa en lille Grænsestrækning. Kreta fik Lov til at styre sig selv under tyrkisk Overhøjhed, og det har siden i Virkeligheden været uafhængigt.

Amerika efter 1870.

I de **nordamerikanske Fristater** begyndte efter Borgerkrigen paany en rivende Fremgang. Landet opdyrkedes længere og længere mod Vest, og Industrien fik en mægtig Udvikling, selv om Agerbruget endnu er Hovednæringsvejen. Særlig stærkt er Byerne vokset; de rummer nu $^1/_3$ af hele Befolkningen. *Fristaternes Fremgang.*

I 1870 talte Fristaternes Befolkning 39 Millioner, nu er den over 80. Dog er der i alt endnu kun 500 Mennesker paa Kvadratmilen, halvt saa meget som i Rusland. I Udstrækning er Evropa kun lidt større end Fristaterne, men Folketallet er 5 Gange saa stort. Fødselstallet er faldet stærkt i de velhavende Klasser, men det har holdt sig højt blandt Arbejderne og Farmerne. Indvandringen blev længe ved at være omtrent som i 60'erne, men den har været stærkt svingende fra Aar til Aar. I de sidste Aar er den gaaet hurtig frem; omkring 1 Million Mennesker er hvert Aar draget fra Evropa til de forenede Stater. Tidligere kom Indvandrerne især fra Storbrittanien, Tyskland og Skandinavien, nu er dertil kommet et endnu langt større Tal fra Rusland, Østrig-Ungarn og Italien; fra hver af disse 3 Stater rejser aarlig $^1/_4$ Million derover. Kun fra Frankrig kommer saa godt som ingen. I den allersidste Tid, 1907—1908, har dog de urolige Pengeforhold i Amerika fremkaldt en foreløbig Standsning af Indvandringen, ja der er endog begyndt en Tilbagevandring. *Folketallets Vækst.*

De to Partier fra Borgerkrigen: *Republikanere* og *Demokrater* har siden stadig kæmpet om Magten, om end selve Krigen ret hurtig glemtes. I Sydstaterne har man stræbt at udelukke Negerne fra Valgret ved at kræve, at Vælgerne skal kunne læse og skrive, og ofte er det hændet, at de Hvide ved Trusler og Overfald har hindret Negrene i at stemme; men ogsaa blandt Nordstaternes Hvide er der opstaaet en stærk Uvilje mod Negrene. Hovedforskellen mellem Partierne har *Toldpolitiken.* været, at Republikanerne er Beskyttelsesmænd, Demokraterne Frihandelsmænd. De første har Flertallet i Nordstaterne, især i Byerne, de sidste i Syden og blandt Vestens Farmere. Republikanerne har næsten stadig haft Magten i Unionen; kun to Gange har Demokraterne sejret ved Præsidentvalget, men de har dog stadig haft Ledelsen i en stor Del af Staterne. Begge Partier er meget fast organiserede og driver en heftig Valgagitation med Anvendelse af et storstilet Bestikkelsessystem. *Bestikkelserne.* Naar et nyt Parti faar Magten i Unionen eller i en enkelt Stat, *Republikanere og Demokrater. Negrene.*

afskediges de fleste af Embedsmændene, og nye ansættes, der hører til det sejrende Parti. Kvindelig Valgret er efterhaanden indført i 5 Stater, og ved Kommunevalgene har Kvinderne Valgret i et stort Antal Stater.

Kvindelig Valgret.

Under den feberagtige økonomiske Udvikling er det lykkedes driftige og hensynsløse Forretningsmænd at samle sig svimlende store Formuer. Dette gælder først og fremmest *Vanderbilt* og i den allersidste Tid Brødrene *Rockefeller*. De store Kapitalister danner kapitalstærke Aktieselskaber, og disse slutter sig atter sammen til *Trusts*, der staar under en fælles Ledelse, skønt de tilsyneladende er selvstændige Selskaber. Der findes ingen Statsbank, og Jernbanerne ejes af private Selskaber. Trusterne kan derfor sikre sig Ledelsen af Banker og Jernbaner ved at købe Aktier i disse Selskaber. De benytter Bankerne til at føre den jævne Befolkning bag Lyset ved svindleragtige Spekulationer, og de lammer al Konkurrence med Trustens Varer ved at sætte højere Fragt for Transporten af andre Forretningers Varer. I intet andet Land er *Kapitalisternes* Herredømme blevet tilnærmelsesvis saa stærkt som i Amerika.

Vanderbilt og Rockefeller.

Trusts.

Mange af Arbejderne har under disse Forhold særdeles usle Kaar. De har dannet Fagforeninger og har af og til iværksat Kæmpestriker, men Sammenholdet mellem dem er svagt, da der stadig strømmer nye Arbejdere til fra Evropa, som underbyder de indfødte; især gælder dette nu, efter at den stærke Indvandring fra Rusland, Østrig-Ungarn og Italien er begyndt. Der er opstaaet en *socialdemokratisk* Bevægelse, og dygtige Forfattere har i den allersidste Tid talt Arbejdernes Sag i Værker, der har faaet en stor Udbredelse. Men ved Valgene har Socialdemokraterne endnu kun faaet temmelig ringe Tilslutning. Ogsaa blandt *Farmerne* har der til hersket megen Harme mod Kapitalistvælden. En ejendommelig Bevægelse er skabt af *Henry George*, der hævdede, at al Jord tilhører Samfundet, og at dette derfor af enhver Jordejendom bør opkræve en Skat, der svarer til dennes Jordrente, o: den Fortjeneste, Ejeren har udover Lønnen for sit Arbejde og Renten af den Kapital, han har anvendt til Forbedring af Jorden. George fandt kun faa Tilhængere i Amerika, men hans Teori har fundet adskillige Talsmænd i Evropa og Australien og har flere Steder paavirket Skattelovgivningen noget, især i Avstralien. Leo Tolstoj har taget til Orde for den.

Arbejderne.

Socialdemokratiet.

Henry George.

Republikanerne og Demokraterne stod længe lige uvirksomme overfor Kapitalisterne, selv om de under Valgkampen tordnede mod dem med samme Iver. Under den nuværende Præsident, *Roosevelt*, har man dog søgt at ramme Trusterne ved Statskontrol med Bankerne, Forbud mod de forskelligartede Fragttakster og lign. Men hidtil har Resultaterne kun været smaa. Der hersker for Tiden i de forenede Staters brede Befolkning en hidtil ukendt Uro og Misfornøjelse.

Roosevelt.

I den sidste Tid er de forenede Stater slaaet ind paa en *imperialistisk Kolonipolitik*, der kun lidt stemmer med deres Traditioner. Før hed det almindelig, at Nordamerika var sig selv nok; det var jo frit og rigt; og mægtige Landstrækninger stod til dets Raadighed; Erobringer syntes en fri Stat uværdige. Men nu er Amerika begyndt at efterligne den evropæiske Kolonipolitik. Man har bemægtiget sig *Sandwichøerne*, og ved Krigen med Spanien (se S. 505) har man erhvervet *Kuba*, *Porto Rico* og *Filippinerne*. Kuba lod man en Tid være uafhængigt, men da der udbrød Uroligheder derovre, besatte man Øen. Paa Filippinerne har Amerikanerne maattet føre en haard og kostbar Kamp med de Indfødte. Da det franske *Panamaselskab* gik fallit, købte Amerikanerne dets Rettigheder, og Kanalbygningen er nu genoptaget. Man har ikke blandet sig i Evropas indre Stridigheder, men har derimod søgt at vinde en Art Beskytterstilling for de øvrige amerikanske Stater. Og endelig er man kommet i et spændt Forhold til Japan. Baade kinesiske og japanske Arbejdere har begyndt at indvandre til Amerika, hvor de underbyder de hvide Arbejdere. Dette har vakt megen Uvilje, og Amerikanerne har paa mange Maader lagt denne ubehagelige Indvandring Hindringer i Vejen. Men dette har forbitret Japanerne, og disse ønsker desuden at komme i Besiddelse af Filippinerne.

Imperialistisk Kolonipolitik.

Sandwichøerne, Kuba, Porto Rico og Filippinerne.

Panamakanalen.

Det *amerikanske Aandsliv* har i de sidste Aartier naaet en stor Frodighed og Mangfoldighed. Talrige Universiteter er opstaaede. Mange Rigmænd har sat en Ære i at grundlægge saadanne Læreanstalter. Af Videnskaberne har de tekniske Fag stadig staaet højest. *Digtningen* har været mangeartet. Mest kendt er den humoristiske Forfatter *Mark Twain* blevet. I de

Aandslivet.

Mark Twain.

sidste Aar er amerikanske Romaner, der skildrer det anspændte Forretningsliv og de ulykkelige Tilstande blandt Arbejderne, blevet meget læste ogsaa i Evropa.

Mellem- og Sydamerika.

Mellem- og Sydamerika. Det er endnu ikke lykkedes de mellem- og sydamerikanske Stater ret at komme til Ro. Partistridighederne har til fundet deres Afgørelse ved Vaaben, og ret ofte har der været Krig mellem Staterne. Men alt i alt er det gaaet fremad. I nogle af Staterne er der begyndt en ikke ringe evropæisk Indvandring, og Staterne har nu tilsammen 60—70 Millioner Indbyggere. Et Hovedpunkt i Partikampene har været Statens Stilling til den herskende katolske Kirke. Flere Steder har de antiklerikale Partier sejret og har gennemført Adskillelse af Stat og Kirke og Afskaffelse af Religionsundervisningen i Statsskolerne. Man har søgt sit Forbillede dels i Frankrig, dels i de forenede Stater.

Negerslaveriet afskaffes, Brasilien Republik.

Den største af Staterne er *Brasilien*, hvis Indbyggertal nærmer sig 20 Millioner. Her afskaffedes *Negerslaveriet* efter nordamerikansk Mønster i Løbet af 70'erne og 80'erne. I 1889 styrtedes Kejser *Pedro II*, og Brasilien blev Republik med en Forfatning omtrent som de forenede Staters. Tæt efter Brasilien følger i Folketal *Mejico*. Juarez (se S. 400) fik her en meget dygtig Arvtager som Præsident, og Udviklingen har i det hele været god. Der er anlagt talrige Jernbaner, der er gjort meget for Folkeundervisningen, og der er kommet Orden i Finanserne. Ogsaa i *Chili* har der fundet en kraftig Udvikling Sted. Det viste sin Overlegenhed i en langvarig, sejrrig Krig med de to større men daarligere styrede Republiker, *Peru* og *Bolivia*. Den evropæiske Indvandring har været særlig stærk i *Argentina*.

Mejico.

Chili.

Det uafhængige Asien.

Evropæernes Overvægt.

Det meste af Asien er efterhaanden kommet under evropæisk Herredømme. Mod Nord raader Russerne over det vidtstrakte men svagt befolkede Sibirien, og i Mellemasien naar deres Rige helt ned til Persien og Afghanistan. Mod Vest hersker Tyrkerne over Armenien, Lilleasien, Mesopotamien, Syrien og en Del af Arabien. Englænderne har Forindien og Birma i Bagindien; det østlige Bagindien staar under Frankrig,

de østindiske Øer under Holland, Filippinerne under de nordamerikanske Fristater. Uafhængige Stater af Betydning er kun: Kina, Japan, Siam, Persien og Afghanistan.

Kina.

I **Kina** dræbte den sidste Kejser af det gamle Fyrstehus *Ming* (se S. 136) sig selv 1644, og Magten tilfaldt nu det krigerske Folk *Mantschuerne*, der hørte hjemme i Mantschuriet. Familien *Tsing*, der tilhører denne Folkestamme har siden hersket i Kina. Den har som tidligere de mongolske Kejsere sluttet sig nøje til den gamle kinesiske Kultur.

Mantschuerne med Haabet Tsing fra 1644.

Asien med Angivelse af de forskellige evropæiske Besiddelser og de uafhængige Stater.

Gode Tider 1644—1840.

De første Kejsere af denne Slægt viste stor Dygtighed; især gælder dette *Khanghi*, der herskede en lang Aarrække, omtrent samtidig med Ludvig XIV og *Kien-long*, der styrede det meste af det 18. Aarhundrede. Det var begge Mænd med store Kundskaber; de arbejdede selv sammen med Videnskabsmændene og har efterladt sig talrige Værker. Men det var tillige kraftige Herskere, der udvidede Rigets Magt. Da Kien-long døde nogle Aar efter den franske Revolutions Udbrud, var Kina naaet til at omfatte: det egentlige Kina, Mantschuriet, Mongoliet og Tiber, og de nærmeste Stater i Bagindien stod i en vis Afhængighed af det. Det synes, at Befolkningen i disse Aarhundreder har været i meget stærk Fremgang, medens Fremgangen er ophørt, efter at Kina fra Opiumskrigens Tid (1840—42) er kommet i nærmere Forbindelse med Evropæerne. Folketallet antages nu at være 400 Millioner. De er næsten alle samlede i det egentlige Kina, og Befolkningen er her betydelig tættere end i Vestevropa. Der er store Byer; Peking og Kanton har

hver 2 Millioner Indbyggere, og der er en halv Snes Byer med omkring 1 Million; men det store Flertal af Kineserne lever dog af Agerbrug. Jorden er langt mere end i Evropa ligelig fordelt mellem sinaa Jordbrugere, Maskinindustri findes kun i ringe Grad, men der udføres et flittigt og meget dygtigt Haandværksarbejde. Der er et stærkt Familjesammenhold, og Slægterne tager sig ivrig af deres fattige Medlemmer. Embedsstanden, *Mandarinerne*, danner som en højere Klasse, hvortil man naar frem gennem strenge Eksamener. De er i høj Grad bestikkelige, og mange af dem har samlet sig uhyre Rigdomme, men alt i alt betyder Statsstyrelsen langt mindre i Kina end i evropæiske Stater; det hele gaar ligesom af sig selv. Strafferetten har fra gammel Tid bevaret en Grusomhed, der staar i en paafaldende Modsætning til Kinesernes som Helhed fredsommelige Sindelag. Hær og Flaade har, i hvert Fald indtil den allersidste Tid, været i en meget tarvelig Forfatning. I Modsætning til det evropæisk-amerikanske Liv med dets hurtige Udvikling, anspændte Kapløb og stadige Uro, er der noget roligt og stillestaaende over Kinas Samfundsliv. Det aandelige Liv har bevaret sit gamle Præg. Der udgives Aar efter Aar en Mængde videnskabelige Bøger og Digterværker i Kina. Men der findes intet, der svarer til Evropas og Amerikas Lægevidenskab, Naturforskning og Teknik. De religiøse Forhold er ret uændrede. Buddhas og Konfutses Lære trives fredelig ved Siden af hinanden, og i de brede Folkelag er den gamle Sjæletro bevaret.

Smaa Jordbrug og Haandværk.

Ro og Stilstand.

Efter *Opiumskrigen* (1840—42) kom der haarde Tider for Kina. Man maatte slutte Handelstraktater med den ene Magt efter den anden, og man maatte finde sig i, at kristne Missionærer søgte at vinde Tilhængere. Dette gav stadig Anledning til Stridigheder, og i disse bukkede Kineserne altid under. Og i Halvtredserne udbrød i Kina selv en religiøs Bevægelse, der førte til det store *Taïpingoprør*, som varede godt en halv Snes Aar, og som medførte en overordentlig stor Blodsudgydelse.

Taïpingoprør.

En religiøs Sværmer begyndte omkring 1850 at forkynde en ny Lære, der var en Art Sammenblanding af Buddhisme og Kristendom. Han fandt mange Tilhængere og lod sig udraabe til Keiser „i det himmelske Rige", som han kaldte de Provinser, der sluttede sig til ham. *Taïping* (ɔ: den store Fred) var Sektens Navn, men Keiseren forkyndte, at dens Magt ved Vaaben skulde udbredes over hele Verden. Han trængte frem helt til Peking, men blev her slaaet af den kejserlige Hær. Kampen fortsattes i Aarevis, men til sidst hjalp franske og engelske Tropper Regeringen, og i 1864 faldt Taïpingernes sidste By. Da alt Haab var ude, lod Profeten rejse et mægtigt Baal, hvor han brændte sig selv sammen med sine Hustruer og sine Skatte. En Del af hans Tilhængere trak sig tilbage til Sydkinas Bjerge og levede her som Røvere.

Midt under denne Kamp havde den kejserlige Regering oven i Købet maatte føre to Krige med England og Frankrig i 1857 og 60 (se S. 416). Man stillede sig stadig uvillig overfor Evropæerne, men Handelen med Evropa voksede dog, og enkelte Jernbaner anlagdes. I Halvfemserne kom det til Krig med *Japanerne*. Disse ødelagde med Lethed Kinas Flaade og slog dets Hær, og Kina maatte afstaa Øen *Formosa*. Faa Aar

Krig med Japan. Formosa afstaas.

Taïpingofficerer og Soldater.

derefter udbrød et heftigt Oprør af „*Bokserne*", ɔ: nogle hemmelige Selskaber af Folk, der var ivrige Fjender af Evropæerne. De myrdede nogle Missionærer og dræbte den tyske Gesandt. Følgen blev, at Japan og de evropæiske Stormagter slog sig sammen om „at genoprette Ordenen" i Kina. Deres Hære slog Bokserne ned, men de behandlede Befolkningen med stor Grusomhed, og Russerne benyttede Lejligheden til at tage Mantschuriet. I de sidste Aar har Japanerne vundet megen Indflydelse i Kina, og der synes ogsaa her at være opstaaet en Tilbøjelighed til at vinde ny Styrke ved at efterligne

Bokserne.

Forfatningsplaner. Evropæerne. Der forberedes saaledes nu Indførelsen af en Art fri Forfatning, og Hæren udvikles ivrig.

Japan. I **Japan** bestod den Ordning, som var skabt i 17. Aarhundrede (se S. 136) til Midten af 19. Aarhundrede. Mikadoens Magt var ringe, Shogunen herskede i Spidsen for Lensfyrsterne. Befolkningen var delt i Kaster, og Livet var roligt og stillestaaende som i Kina. I Tiden omkring 1860 tvang imidlertid de nordamerikanske Fristater og de evropæiske Magter Japan til Handelstraktater omtrent som Kina. Der opstod fra nu af megen Uro i Riget, og denne endte med en Borgerkrig mellem Mikadoens og Shogunens Tilhængere. Mikadoen sejrede 1868 og fik hele Magten, og Japanerne begyndte nu med største Iver at gaa i Lære hos Evropæerne. En Snes Aar senere fik Japan en Forfatning efter prøjsisk Mønster.

Mikadoens Sejr 1868.

Japan og Evropa.

Billede fra et socialdemokratisk Blad i Japan. Arbejderen bærer Kapitalisterne, der holder Fest.

Unge Japanere drog i stort Tal til Evropa, hvor de satte sig ind i Politik og Samfundsforhold og lærte de tekniske Videnskaber at kende. Den vestevropæiske Tidsregning indførtes, der oprettedes et Universitet, almindelig Skolegang paabødes, og den japanske Presse udvikledes næsten som den evropæiske. Talrige Jernbaner anlagdes, Maskiner indførtes eller fabrikeredes, og der opstod et Industriliv og Handelsliv af evropæisk Art. Den i Forvejen talrige Befolkning voksede hurtig. Japan er nu naaet til at have 50 Millioner Indbyggere paa 8000 Kvadratmil. Byerne blev meget store. Hovedstaden *Tokio* er en By paa 2 Millioner Indb. Den pludselige Udvikling af Industrien har imidlertid skabt et talrigt, usselt stillet Arbejderproletariat, og der er i Japan begyndt en *socialdemokratisk* Bevægelse. Der er indført almindelig Værnepligt, og med overordentlig Hast har man uddannet en meget stærk Hær og bygget en Flaade, der allerede nu indtager den femte Rang blandt Stormagtsflaaderne. Størst er Englands Flaade. Omtrent lige stærke er Tysklands, Frankrigs og de nordamerikanske Staters Flaader, der tilsammen er lige saa stærke som den engelske. Nærmest efter dem følger Japan.

Vi har set hvorledes Japan viste sin Styrke, først overfor Kina, (se S. 523), siden overfor Rusland (se S. 513). Den

sidste Sejr gav Japan Plads Side om Side med de evropæiske Stormagter og de nordamerikanske Fristater, og det synes, at japanske Statsmænd drømmer om, at Japanerne skal gøre sig til Førere for Asiens Folk i en stor Befrielseskamp overfor Evropæerne. Baade i Kina, Bagindien og Forindien knytter Japanerne med stor Iver Forbindelser. Krigen med Rusland har dog skaffet Landet en stor Statsgæld, og Samfundsforholdene synes at frembyde store Vanskeligheder. *Japan Stormagt.*

Af de andre asiatiske Stater danner *Siam* et ret anseeligt Rige, hvis Uafhængighed sikres ved, at det ligger som en Stødpude mellem Frankrigs og Englands Besiddelser i Bagindien. Man har her i den sidste Tid foretaget betydelige Jernbaneanlæg og søgt at lære af Evropæerne. *Persien* har siden Oprettelsen af det nypersiske Rige ved Aar 1500 (se S. 132) stadig hævdet sin Magt. Det er nu et Rige med en halv Snes Millioner Indbyggere. Forholdene har til Tider været forholdsvis gode, til andre Tider meget forvirrede. Man har atter og atter maattet kæmpe med Russere eller Tyrker og har som oftest tabt, men uden at dette har faaet store Følger. Paavirkningen fra Evropa har indtil den sidste Tid kun været ringe. I 1907 er det kommet til store Uroligheder, og Shahen har maattet give sit Rige en Forfatning efter evropæisk Mønster. Rusland, England og Tyskland kappes om at vinde Indflydelse i Persien. *Afghanistan* er et Rige, der er omtrent halvt saa stort som Persien, men det staar betydelig lavere i Kultur. Det er tilsyneladende selvstændigt men er i Virkeligheden helt afhængigt af England. *Siam. Persien. Forfatning. Afghanistan.*

Fælles Hovedtræk af Udviklingen efter 1870.

Tiden efter den fransk-tyske Krig har for Evropa været en Fredstid. Indenfor Evropas Grænser har der kun været kæmpet paa Balkanhalvøen. Men den Fredstilstand, der har hersket har været *en væbnet Fred*, og Stormagtsvælden overfor de smaa Stater er i høj Grad øget. Til de seks evropæiske Militærmagter: Tyskland, England, Frankrig, Rusland, Østrig-Ungarn og Italien er kommet de nordamerikanske Fristater og Japan. Der er i disse Stater i de toneangivende Kredse opstaaet en stærk militært farvet Nationalfølelse. Man ser det som en Hovedopgave at øge Statens Magt udadtil. Hære og Flaader er derfor i de store Stater udviklede med rastløs Hast, og i de mindre Stater har man overalt efter Evne fulgt Stormagternes Eksempel. *Den væbnede Fred.*

De gamle evropæiske Stridsspørgsmaal er traadt mere og mere tilbage. En Tid taltes der meget om en ny fransk-tysk Krig om Elsass-Lothringen, men Faren derfor er efterhaanden blevet mindre. Forholdene paa Balkanhalvøen har ofte givet Anledning til Forvik- *Stridsspørgsmaalenes Betydning mindes.*

linger, men det har dog atter og atter vist sig, at Stormagterne ikke anser de Spørgsmaal, det her gælder, for saa betydningsfulde, at de kan afgive Grund til en Stormagtskrig. Ikke heller spores der længere hos nogen af Stormagterne nogen Tilbøjelighed til at erobre nogen af de smaa Stater med Fare for derved at fremkalde en Krig med andre Stormagter.

Frihandel og Beskyttelse.

Beskyttelsespolitik.

Derimod er der i Handels- og Kolonilnteresserne en Kilde til Strid, som betyder langt mere end før. Medens man i de sidste Tiaar før 1870 næsten overalt drev *Frihandelspolitik* og søgte at fremme Industri og Handel ved at lette Omsætningen mellem Landene saa meget som muligt, er man efter 1870 mange Steder atter slaaet ind paa *Beskyttelsespolitiken*. Samtidig med at Omsætningen lettedes ved Jernbaner, Dampskibe og andre Samfærdselsmidler, har man søgt at hæmme Indførselen af fremmede Industri- og Landbrugsvarer ved høje Toldsatser. Hver Stat stræber saaledes ligesom at blive sig selv nok, og der føres mellem de forskellige Stater en heftig Toldkrig. Kun England, Holland og Belgien har anset det for klogest at bevare et udpræget Frihandelssystem, og i Danmark er man blevet staaende ved det Mellemstandpunkt, man før 1870 var naaet til.

Kolonier.

Større Fare for Verdensfreden end denne Toldkrig rummer dog Stormagternes Kapløb om *Kolonier*. „Det gælder at være med ved Verdens Deling", har Slagordet været. Man har ment ved at vinde Kolonier baade at kunne forøge sin Magt og vinde et nyt Marked for Hjemlandets Varer, men de fleste af de nyerhvervede Kolonier har hidtil kostet mange Penge uden at bringe tilsvarende Fordele. Kun Østrig-Ungarn har holdt sig udenfor, og Italiens Forsøg paa at være med er saa godt som mislykkede; Kolonipolitiken har hidtil fremkaldt een stor Krig, den russisk-japanske, og den har ofte givet Anledning til Strid mellem de evropæiske Stormagter, men det er hver Gang lykkedes at bilægge Uenigheden. Man synes overalt at have en Følelse af, at de Spørgsmaal, der rejser sig, dog ikke er afgørende nok til at udsætte sig for de Farer og Ulykker, en evropæisk Stormagtskrig vil medføre, og den stærke Udvikling af Asiaternes Selvfølelse, som Japans Sejr over Rusland har givet Stødet til, har hos mange af de evropæiske Stormagtspolitikere skabt en Følelse af, at der her kan opstaa nye Farer, overfor hvilke de evropæiske Stater maa staa sammen.

Mest faretruende for Evropas Fred er det, at Tyskland saa stærkt har kastet sig ind i Kolonipolitiken. Dermed er fulgt en rivende Udvikling af Tysklands Flaade. Denne føles i England som en Trusel mod dets Herredømme paa Havet og har derfor skabt en stærk Spænding mellem de to Lande.

Det tunge økonomiske Tryk, som den mægtige Udvikling af Hærvæsnet lægger paa Staterne, og Forstaaelsen af, hvor frygtelige Følgerne maa blive af en moderne Stormagtskrig, har skabt en stedse større Iver baade for at mildne eller om muligt undgaa fremtidige Krige og for at finde Udveje til at formindske de nuværende Militærbyrder. Den *Fredsbevægelse* indenfor Folkene, der var begyndt i det foregaaende Tidsrum, er fortsat efter 1870 under stærkt voksende Tilslutning. I de sidste Aar har man søgt at give den forøget Betydning gennem *interparlamentariske Fredskongresser*, hvor Rigsdagsmænd fra forskellige Lande mødes og forhandler om Midler til at sikre Freden. Og endelig er der begyndt en *Staternes Fredsbevægelse*. Efter russisk Forslag holdtes Aar 1900 i *Haag* en Fredskongres af Udsendinge fra næsten alle Stater. Der nedsattes her en fast *Voldgiftsdomstol*, af hvilken Stridsspørgsmaal mellem Staterne kan afgøres, naar vedkommende Stater selv er villige dertil. Senere er der mellem talrige Stater sluttet Voldgiftstraktater, hvori de forpligter sig til at lade mulige Stridsspørgsmaal afgøre af denne Ret. Dog har man i de fleste af disse Traktater undtaget Spørgsmaal, der gælder Staternes „Livsinteresser, Uafhængighed og Ære". Da det under den russisk-japanske Krig hændte, at den russiske Flaade paa Vej til Japan i Panik fyrede løs paa en engelsk Fiskerflaade, lykkedes det ved fransk Mægling virkelig at faa den deraf opstaaede Strid afgjort ved Voldgift. Siden er der i 1907 holdt en *ny Fredskongres* i Haag, hvor man har truffet en Række Aftaler, der gaar ud paa at lette Voldgift og mildne mulige Krige. Der var ved denne Lejlighed ogsaa Planer oppe om en gradvis Indskrænkning af det tyngende Militærvæsen, men disse Afrustningsplaner dristede man sig endnu ikke til at underkaste en alvorlig Drøftelse.

Fredsbevægelsen.

Fredskongressen i Haag.

Den anden Fredskongres 1907.

Afrustningsplaner.

Den *indre politiske Udvikling* efter 1870 har i hele den civiliserede Verden været en stadig Bevægelse fremad mod større politisk Frihed og Lighed. Overalt er Rigsdagens Myndighed overfor Fyrsterne forøget, og man har nærmet sig stedse mere til den almindelige Valgret. Selv i Rusland er et Forfatningsliv begyndt. I Evropa styres kun Tyrkiet endnu enevældigt, og selv i asiatiske Stater efterlignes nu det evropæiske Forfatningssystem. Gennem hemmelig Afstemning, Folkeafstemninger og Forholdstalsvalg har man begyndt at bøde paa nogle af de Svagheder, som Erfaringen har vist klæber ved det parlamentariske System. *Kvindebevægelsen* har faaet en stærkt forøget Tilslutning. Næsten hvert Land har sin Kvindeforening, og disse er samlede i et internationalt Forbund. I talrige Stater har Kvinderne opnaaet politisk eller kommunal Valgret, ligesom Kvindernes økonomiske og personlige Rettigheder er stærkt forøgede.

Den indre Politik.

Større Frihed og Lighed.

Kvindebevægelsen.

I de *politiske Partiforhold* er der efter 1870 foregaaet en betydelig Forskydning. Der findes vedblivende overalt et *konservativt Højre*, men de gamle *liberale Venstrepartier*, der især havde deres Tilslutning i Middelstanden, er de fleste Steder blevet delt i et *moderat* og et *radikalt* Parti. *Socialdemokraterne* er i den sidste Menneskealder i mange Stater blevet et stærkt og indflydelsesrigt Parti. Der har indenfor deres Parti gjort sig to Retninger gældende: nogle

Partierne.

Det liberale Venstre deles i Moderate og Radikale.

tænker sig stadig Samfundet forvandlet ved en voldsom Omvæltning og samvirker kun nødtvungent med borgerlige Partier, andre mener, at Overgangen til den socialistiske Stat vil foregaa gradvis, og er rede til Samarbejde med borgerlige Partier af radikal Farve mod de moderate og konservative Partier. Den første Retning har haft sin betydeligste Talsmand i *Bebel*, den anden i *Jaurès*.

Indenfor alle Partier er en ny Opfattelse af Statsmagtens Stilling til *det økonomiske Liv* trængt igennem. Fra Slutningen af 18. Aarhundrede til henimod 1870 var det den herskende Opfattelse, at Staten skulde blande sig saa lidt som mulig i den økonomiske Udvikling. Der skulde være fri Konkurrence, saa vilde alt ordne sig paa det bedste, ligesom af sig selv, mente man. Denne Opfattelse bekæmpedes allerede fra Trediverne ivrig af Socialdemokraterne. Den fri Konkurrence betød kun den Stærkes Magt til at forurette den Svage, sagde de; Staten burde gribe ind til Beskyttelse for de Svage i Retfærdighedens Navn. Efterhaanden vandt denne Betragtning mere eller mindre Tilslutning ogsaa i de andre Partier og Følgen er blevet en mere og mere omfattende *social Reformlovgivning*. Arbejdstiden er ofte indskrænket ved Lov; der er skabt et Statstilsyn med Fabriker og Miner; der er oprettet Syge- og Ulykkesforsikring for Arbejdere, indført Alderdomsunderstøttelse o. s. v. Storgodser er opkøbte af Staten til Udstykning i Smaalodder, og man har stræbt at hjælpe det lille Landbrug. Ogsaa *Skattelovgivningen* er ændret under Indflydelse af de nye Anskuelser. I adskillige Stater er der indført *progressive* Indkomst-, Formue- og Arvеafgifter, og enkelte Steder er der gjort Forsøg paa en Grundværdibeskatning. Men mange Steder har man ganske vist samtidig lagt forøgede Byrder paa den fattige Befolkning gennem høje Toldafgifter paa Livsfornødenheder.

Fri Konkurrence.

Jean Jaurès.

Social Reformlovgivning.

Demokratisk Skattelovgivning.

I *Aandslivet* har en *realistisk, erfaringsmæssig* Retning været den fremherskende baade i Digtning og Videnskab. Tidens ejendommeligste Træk er den mægtige Fremgang i *Folkeoplysning*. Først og fremmest er Folkeskolen overalt forbedret i enestaaende Grad, og i talrige Stater er der indført *tvungen Skolegang*. I de nordiske Lande, Tyskland, Holland, Belgien, Schweiz, England og Frankrig lærer nu saa godt som alle Børn at læse og skrive. I de øvrige Lande mangler der derimod endnu meget heri. I Rusland kan saaledes $^{9}/_{10}$ af Rekruterne ikke læse. Ogsaa gennem Aviserne og gennem en rig populær-videnskabelig Litteratur og talrige populærvidenskabelige Foredrag er Folkeoplysningen fremmet.

Aandslivet.

Folkeoplysning.

Og samtidig med at Kundskaberne spredes videre ud i Folket end nogensinde før, har der været en sjælden Rigdom og Fremgang i alle Videnskaber. Ikke mindst har dette været Tilfældet med de rent praktiske Fag: Lægevidenskaben og de tekniske Videnskaber. Det største Fremskridt skyldes her den franske Kemiker *Pasteur*. Han paaviste, at de smitsomme Sygdomme skyldes *Bakterier*, d: ganske smaa Organismer, der findes overalt i Naturen, og hvoraf nogle, naar de trænger ind i Legemet, fremkalder Sygdom. Han viste tillige, at man ofte er i Stand til, naar man kender de Bakterier, der fremkalder en bestemt Sygdom, at gøre Legemet uimodtageligt for denne eller at helbrede den ved Indsprøjtning af visse Vædsker. Denne „Serumbehandling", der svarer til Jenners Vaccination mod Kopper, er siden anvendt overfor talrige Sygdomme, hvoriblandt Difteritis. Af megen Betydning er ogsaa blevet de af den tyske Læge *Røntgen* fundne *Røntgenstraaler*, ved Hjælp af hvilke man er i Stand til at se ind i Legemet, iagttage Benbrud og lign. Omtrent ved samme Tid, som Røntgen begyndte at anvende disse, lærte den danske Læge, *Finsen*, hvorledes man er i Stand til at helbrede forskellige Hudsygdomme ved en bestemt Anvendelse af Lysstraaler. Og endelig vakte det en overordentlig Opsigt, da Ægteparret *Curie* fandt Stoffet *Radium*, der udsender forskellige Slags Straaler, som dræber Bakterier, trænger igennem Stoffer, der ellers er uigennemtrængelige, og udstraaler en meget stærk Varme. Og medens Lægevidenskaben saaledes som Helhed er gaaet frem, er *Hygiejnen* kommet til at spille en langt større Rolle end før. Man søger med rastløs Iver at forbedre Sundhedsforholdene ved større Renlighed og ved at værne Befolkningen til en sundere Levevis. Et særligt Led heri har været *Afholdsbevægelsen*. Rundt om i Landene er der dannet talstærke Afholdsforeninger, og mange Steder har man søgt ved en kraftig Forbudslovgivning at indskrænke Nydelsen af Alkohol.

Pasteur. Bakterier.

Røntgenstraaler.

Radium.

Hygiejnen.

Afholdsbevægelsen.

Opfindelserne har i denne Tid været mangfoldige. Især har man lært at anvende *Elektriciteten* paa nye Maader. Amerikaneren *Bell* opfandt allerede i 70'erne *Telefonen*, og denne forbedredes snart af en anden amerikansk Forsker *Edison*, som tillige opfandt *Fonogra-*

Telefon og Fonograf.

fen. I den sidste Tid har endelig Italieneren *Marroni* og Danskeren *Poulsen* opfundet den *traadløse Telegraf*. Desuden er Elektriciteten anvendt i stor Udstrækning som Drivkraft; man har faaet elektriske Sporvogne og Jernbaner og Automobiler. Og endelig er det i denne Tid, det *elektriske Lys* har faaet Betydning. En Opfindelse af megen Værdi er *Cyklerne*, og i de sidste Aar har man med særlig Iver arbejdet paa at konstruere styrbare *Balloner*. Paa Militærteknikens Omraade er sket talrige Opfindelser. Man har begyndt at anvende Torpedobaade og Undervandsbaade, Skytset er stærkt forbedret, og nye Sprængstoffer er opfundne. Og ikke mindre er de mangfoldige Maskiner, der bruges i Industriens Tjeneste forbedrede.

Traadløs Telegraf.

Samfærdselsmidlerne.

Samfærdselsmidlernes Udvikling har været stærkere end i nogen tidligere Tid. Det samlede Jernbanenet, der for Aaret 1870 angives til 200,000 Kilometer, er saaledes nu vokset til omtrent 900,000 Kilometer. Og med stor Energi har man endelig stræbt at udbrede Kendskabet til de hidtil ukendte Dele af Jorden. Dette gælder baade i Afrika og i Asien, hvor Opdagelsesrejserne er gaaet Haand i Haand med Koloniudvidelserne. Men samtidig har man af rent videnskabelig Interesse foretaget talrige Rejser, der ikke synes at kunne faa politisk eller økonomisk Betydning. Saaledes har man ivrig søgt at udforske baade de sydlige og nordlige Polarlande. Efter at der tidligere var gjort talrige mislykkede Forsøg paa at sejle Nord om Evropa og Asien, lykkedes det for 30 Aar siden Svenskeren *Nordenskiöld* at gennemføre *Nordostpassagen*, og for nylig har Nordmanden *Amundsen* gennemført *Nordvestpassagen*, Nord om Amerika. Med megen Iver har man stræbt at naa saa tæt op mod Nordpolen som mulig. Længst frem er her naaet Nordmanden *Fridtjof Nansen*.

Opdagelsesrejser.

Nordøst- og Nordvestpassagen.

Fridtjof Nansen.

Materielt har da denne Tid bragt en enestaaende Fremgang. Alle Livsvilkaar er forbedrede, og hvor megen Ulighed der end er tilbage i Fordelingen af Livsfornødenhederne, er man dog utvivlsomt alt i alt kommet Ligheden nærmere end tidligere. Sammen med Lægevidenskabens Fremskridt har dette medført en stærk Nedgang i Dødeligheden. Omkring 1870 var denne for hele Evropa gennemsnitlig 30 for hver 1000 om Aaret, nu er den gaaet ned til 24. Men Dødeligheden er vedblivende overordentlig forskellig i de forskellige Lande. I de tre nordiske Lande er den 14—15 om Aaret, for hver 1000 Indbyggere, i England lidt højere, i Frankrig 19, i Tyskland 20, i Rusland derimod over 30. Ogsaa Antallet af Fødsler er imidlertid gaaet noget tilbage. Det var ved 1870 for hele Evropa 39 for hver Tusind og er nu nede ved 36. Det er lavest i Frankrig med 21—22; i England, hvor det falder hurtigt, er det nu omtrent 28, i Danmark lidt højere, i Tyskland er det 33—34, i Rusland 48—49. Evropas samlede Folketal, der i 1870 var 306 Millioner, er nu (1908) naaet til 430 Millioner. Fremgangen er stærkest i Tyskland, Rusland og nogle af Balkanstaterne. Befolkningen er her halvanden Gang saa talrig som i 1870. Fremgangen er mindst i Frankrig. Tilvæksten har især

Dødeligheden falder.

Tilbagegang i Fødsler.

fundet Sted i Byerne. I England bor nu $^{3}/_{4}$ af Befolkningen i Byerne, i Italien og Tyskland over Halvdelen, i Frankrig og Danmark omtrent $^{2}/_{3}$. I Rusland er man derimod endnu kun naaet til $^{1}/_{7}$. Den største By: London har nu 7 Millioner Indbyggere; nærmest derefter kommer New-York med 4 Millioner, Paris og Berlin med omkring 3 Millioner, medens Wien nærmer sig 2 Millioner, og St. Petersborg er naaet over $1^{1}/_{2}$ Million.

P. MUNCH

LILLE LÆREBOG I SAMFUNDSKUNDSKAB

FOR MELLEMSKOLEN

Pris: 50 Øre.

MINDRE LÆREBOG I SAMFUNDSKUNDSKAB

FOR REALSKOLER OG
SKOLER MED LIGESTILLET UNDERVISNING

ANDET OPLAG

Pris: 1 Kr. 50 Øre.

LÆREBOG I SAMFUNDSKUNDSKAB

FOR LATINSKOLER, HØJERE PIGESKOLER,
SEMINARIER OG HØJSKOLER

TREDJE OPLAG

Pris: 2 Kr. 50 Øre.

LÆREBOG I VERDENSHISTORIE

FOR GYMNASIER, HØJERE
PIGESKOLER, SEMINARIER OG HØJSKOLER

I. OLDTID OG MIDDELALDER. II. DEN NYERE OG DEN NYESTE TID

REVOLUTIONEN OG NAPOLEON 1789—1815

HISTORISKE FRIGDER I

FOR REALKLASSEN, SEMINARIER OG HØJSKOLEN